

T. C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

25.
KAZI SONUÇLARI
TOPLANTISI
1. CİLT

26-31 MAYIS 2003
ANKARA

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI

Yayın No: 2997/1

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Yayın No: 99

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Koray OLŞEN

Dr. Haydar DÖNMEZ

Dr. Adil ÖZME

DİZGİ: Meryem UYANIKER

ISBN: 975-17-3109-7 (Tk.No)

975-17-3110-0 (1. Cilt)

ISSN: 1017-7655

Not: Bildiriler, sahiplerinden geldiği şekliyle ve geliş sırasına göre yayınlanmıştır.

**KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI DÖSİMM BASİMEVİ
ANKARA-2004**

İÇİNDEKİLER

Chris LIGHTFOOT, Yoav ARBEL Amorium Kazısı, 2002	1
Fede BERTI Iasos 2002	13
Turan EFE Küllüoba Kazısı 2002 Yılı Çalışmaları	19
Hamza GÜLLÜCE, Anke SCHÜTTE-MAISCHATZ, Engelbert WINTER Forschungen in Doliche 2002	29
John DEVREKER, Geert DEVOS, Luc BAUTERS, Kurt BRAECKMAN, Wim DE CLERCQ, Patrick MONSIEUR, André Van PETEGHEM Fouilles Archéologiques De Pessinonte: La Campagne De 2002	41
Thomas MARKSTEINER Bericht Der Grabungskampagne in Limyra 2002	55
Serra DURUGÖNÜL, Murat DURUKAN 2002 Yılı Nagidos (Bozyazı) Kazısı	69
Manfred KORFMANN 2002 Yılı Troia Kazı Sonuçları	77
Fahri IŞIK Patara 2002	87
Vecihi ÖZKAYA 2002 Yılı Körtik Tepe Kazısı	103
Reinhard BERNBECK, Sarah COSTELLO, Necdet ÜNAL Excavations at Yenice Yanı 2002	117
Klaus RHEIDT Die Ausgrabungen in Aizonoi 2002	127
A. Nejat BİLGİN 2002 Yılı Çavlum Köyü Mezarlık Kazısı	139

Axel FILGES Die Arbeiten Des Jahres 2002 in Didyma	147
Önder BİLGİ İkizitepe Kazısı 2002 Dönemi Sonuçları	155
Timothy MATNEY Sixth Preliminary Report on Excavations at Ziyaret Tepe (Diyarbakır Province), 2002 Season	163
Wulf RAECK Die Arbeiten in Priene im Jahre 2002	173
Geoffrey SUMMERS, Françoise SUMMERS, David STRONACH Kerkenes Dağı Projesi 2002	183
G. Kenneth SAMS, Mary M. VOIGT Gordion, 2002	195
A. Semih GÜNERİ, Mustafa ERKMEN, Bülent GÖNÜLTAŞ, Halim KORUCU Erzurum Bulamaç Höyük Kazıları 2002 Yılı Çalışmaları	207
Marc WAEKENS Report on the 2002 Excavation and Restoration Campaign at Sagalassos	215
Aliye ÖZTAN 2002 Yılı Acemhöyük Kazıları	231
Zafer DERİN, Altan ÇİLİNGİROĞLU, Mehmet TAŞLIALAN Ulucak Höyük Kazısı, 2002	239
Wolfgang RADT Pergamon 2002	251
Pontus HELLSTÖRM Labraynda 2002	269
Halil TEKİN Hakemi Use (Diyarbakır) 2002 Yılı Kazıları	273
Aykut ÇINAROĞLU, Elif GENÇ Alaca Höyük ve Alaca Höyük Hitit Barajı Kazıları, 2002	279
Refik DURU "Tilmen Höyük Kazısı, Onarım ve Çevre Düzenlemesi Projesi" 2002 Yılı Çalışma Raporu	289

Refik DURU, Gülsün UMURTAĞ Bademağacı Kazıları-2002	297
Mihriban ÖZBAŞARAN, Güneş DURU, Nur BALKAN ATLI, Miguel MOLIST, Eyüp BUCAK Akarçay Tepe 2002	303
Tomris BAKIR, Aytekin ERDOĞAN, Hülya BULUT, Handan YILDIZHAN Daskyleion 2002 Yılı Kazı Çalışmaları	311
R. Eser GÜLTEKİN The Excavation of the Hangah (Darphane) Melik Mahmud Gazi Conducted in Aksaray in 2002	319
A. Tuba ÖKSE, A. Oğuz ALP, Necdet İNAL İlisu Barajı-Salat Tepe 2000-2002 Yılı Kazıları	331
Rafet DİNÇ, Erkan DEDE Tralleis 2002 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları	339
Aykut ÇINAROĞLU, Elif GENÇ Kastamonu Kınık 2002 Yılı Kazısı	355
Halime HÜRYILMAZ Gökçeada-Yenibademli Höyük 2002 Yılı Kazıları	367
Derya YALÇIKLI, V. Macit TEKİNALP Mezraa Höyük 2002 Yılı Kurtarma Kazıları	377
R.R.R. SMITH, Christopher RATTE Aphrodisias, 2002	387
M. FRANGIPANE, F. BALOSSİ The 2002 Exploration Campaign at Arslantepe-Malatya	397
Marie-Henriette GATES 2002 Season at Kinet Höyük (Yeşil-Dörtyol, Hatay)	405
Nurettin YARDIMCI 2002 Yılı Harran Kazıları	417
Sevil GÜLÇUR, Yücel KİPER Güvercinkayası 2002 Yılı Kazısı	425
Ömer ÖZYİĞİT 2002 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları	441
Gürcan POLAT, Yasemin POLAT Antandros 2002 Yılı Kazıları	453

Haluk SAĞLAMTEMİR Siirt-Türbe Höyük 2002 Yılı Kazı Çalışmaları	463
Poul PEDERSEN Halikarnassos 2002	471
C. H. GREENEWALT JR. Sardis: Archaeological Research and Conservation Projects in 2002	481
Isabella CANEVA, Gülgün KÖROĞLU Yumuktepe Höyüğü Kazıları, 2002 Yılı Çalışmaları	491

AMORIUM KAZISI, 2002

Chris LIGHTFOOT*
Yoav ARBEL

Giriş

Amorium kazılarının 14. sezonu 24 Haziran-15 Ağustos 2002 tarihlerinde Aşağı Şehir'de yer alan beş farklı alanda gerçekleştirilmiştir. Ekip yedi farklı ülkeden gelen kırkbir arkeolog, uzman ve öğrenciden oluşturulmuştur. 2002 yılındaki maddî destek; değerli kuruluşlar İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, The Trustees of Harvard University, The Metropolitan Museum of Art, "Amorium Dostları" ve özellikle isim vermeyen bir Amerikan kaynağı tarafından sağlanmıştır¹. 2002 sezonunda elde edilen bütün sonuçları burada, ön raporda, vermek imkânsızdır. Bunun yerine, bu sezondaki çalışmalardan belirli bir kısım, ortaya çıkarılan eserler ve alandaki gelişmeleri göstermesi açısından yerli bir sonuç sağlayacağı ümidiyle seçilmiştir².

Bizans Hamam Kompleksi

2001 yılında Aşağı Şehir sit alanının tam ortasındaki etrafı duvarla çevrili geniş mekân içinde bir hamam kompleksi bulunmuştur. XC açmasında 2002 yılındaki kazı çalışmaları, hamam binası (1 numaralı yapı) ve çokgen salonun (3 numaralı yapı) tamamının kazılması ve bu kompleksin bitişiğinde doğu ve batı tarafındaki alanların araştırılması üzerinde yoğunlaştırıldı. Hamam binasının hizasında yer alan ılıklik (*tepidarium*) ve sıcaklık (*caldarium*) tamamen ortaya çıkarıldı (Resim: 1; Çizim: 1). Ayrıca hamamın batı ucunda hipokaust sistemlerinin yer aldığı iki küçük terleme odası ve yan tarafındaki ana hamam odasını ısıtmak için inşa edilmiş ve çok iyi konumdaki bir kanal ve 1 numaralı yapının batı ucunun ötesinde bir ocak odası bulunmuştur (Resim: 2). Çokgen salonun kuzey kısmının kazısı tamamlanarak bütün iç ve dış duvarlar açılmıştır. Kompleksin hemen yakınlarında bazı büyük ve iyi kalitede inşa edilmiş yapı temel-

* Dr. Chris S. LIGHTFOOT, Dept. of Greek and Roman Art, The Metropolitan Museum of Art, New York, NY10028-0198, A.B.D. Email: amoriumproject@aol.com.

Yoav ARBEL, Dept. of Anthropology, University of California San Diego, CA92093-0101, A.B.D.

1 Projemize verdikleri yardım ve destek için başta Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün tüm çalışanlarına en içten teşekkürlerimizi sunarız. Aynı şekilde Emirdağ Kaymakamı, Emirdağ Belediye Başkanı Sayın İsmet Güler, Afyon Müzesi Müdürü Sayın Seracettin Şahin ve tüm müze çalışanları bizi içten bir dostlukla karşıladılar ve yardımlarını esirgemediler. Amorium projesini destekleyenlerle arkadaşlara gönülden teşekkürler; Prof. Dr. Thomas Drew-Bear (CNRS, Fransa), Dr. Hugh Elton (İngiliz Arkeoloji Enstitüsü), Dr. Stanley Ireland (Warwick Üniversitesi) ve Dr. Carlos A. Picón (The Metropolitan Museum of Art, New York), 2002 sezonu, Dr. Adil Özme (Bakanlık temsilcisi), Sn. Mehmet Söylemez (Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara), Semih Kirişcioğlu (Seza Teknik, Ankara), Hakan and Fahrettin Öklü (Euro Class Car Rental, Ankara) ve Sn. Zülfiyar Yavuzkan (T.C. Başkonsoloslugu, Washington DC)'in yardımları olmasaydı bu kadar başarılı olunamazdı.

Bu metnin İngilizce'den Türkçe'ye çevirisi M. Lightfoot tarafından yapılmıştır.

2 Kısa bir ön rapor için Bkz. Chris Lightfoot, "Amorium 2002," G. Coulthard (ed.), *Anatolian Archaeology. Research Reports 2002. British Institute of Archaeology at Ankara* 8 (2002), s. 11-12; Chris Lightfoot, "Life and Death at Byzantine Amorium", *Minerva* 14/2 (2003), s. 31-33.

leri ortaya çıkarılmıştır, fakat buna benzeyen anıtsal yapıların devamına rastlanmamıştır. Bu yüzden inşa edildiği zamanda bu kompleksin açık bir alanda veya meydana tek başına durduğu sonucuna varılabilir.

Çokgen salonun içinde kuzey kısmında yapılan kazılar esnasında bir önceki sezonda bulunmuş beş apsisle aynı olan, iki tarafı nişli bir apsis daha ortaya çıkarılmıştır. Bu alanda ortadaki yuvarlak stilobattan düşmüş *in situ* halde sütun ve sütun başlıkları bulunmuştur (Resim: 3). Orijinal yapımında salonun üç kapısı mevcuttu, bu kapılardan ikisi kuzeydoğu-kuzeybatı istikametinde, aynı eksenle dışarıya açılırken, güneydeki üçüncü kapı dikdörtgen hamam binasına açılıyordu. 3 numaralı yapının temelleri üzerinde, yapının içinde ve dış doğu ve batı duvarlarında ileri düzeyde bir araştırma yapılmıştır. Bu sondajlar salonun 12 kenarlı üst yapının birkaç sıra taş üstünde üç sıra tuğla olarak yapılmış yuvarlak bir temel üzerine inşa edildiğini ortaya çıkarmıştır. Hamam binasının içinde ılıklıkta (*tepidarium*) bulunan sağlam ve iki tarafta yuvarlatılmış bir mermer plâkanın çokgen salondaki taş stilobatin kavisine tam olarak oturduğu görülmüştür. Bu yüzden 3 numaralı yapı içindeki zeminden sökülmüş mermerlerin yeniden kullanılmış olmaları hamamın sonradan yeniden düzenlenerek hizmet verdiğine dair kuvvetli bir delil sağlamaktadır.

Bu iki yapının bir plâna ait olduğu ve aynı zamanda inşa edildiği ortadadır. Bununla birlikte, kompleksin inşasının tamamlanmasından bir süre sonra, çokgen salon bir daha kullanılmamak üzere terk edilmiştir. Yapılış ve terkediliş arasındaki zamanın kesin olarak belirlenememesine rağmen, bu iki vaka olasılıkla aşağı yukarı çeyrek asır kadar bir aralıkla olmuştur. Yapının ayakta kalmış dış duvarları içinde herhangi bir şiddetli yıkım veya yangın hasarı olduğuna dair hiçbir iz rastlanmamıştır. Bu yüzden binanın terk edilmiş sebebi iki nedenden birine bağlanabilir. Ya çokgen salon binasının proje veya inşa edilmiş hatalarından dolayı, kullanım için tehlikeli bir hale gelmiş olması (bu neden binanın yeniden inşa edilmemesini de bir yönde açıklamaktadır) ya da sosyal ve ekonomik sıkıntılar binayı terk etmeye neden olmuştur. Bina ve ayakta kalmış mimarî öğeler üzerinde yapılacak detaylı bir çalışma çokgen salonun kaderini belirlemiş olan sebepler üzerinde daha detaylı ipuçları sağlayabilir.

Kompleksin dikdörtgen bölümünün asıl yapım amacını kesin olarak belirlemek zordur; ancak hamam binası olarak işlev gördüğü tahminine ters düşecek veya tamamen farklı bir amaç için kullanıldığını gösteren herhangi bir kanıt da yoktur. Aynı şekilde, 1 numaralı yapının inşasından sonra aralıksız kullanıldığını ya da çokgen binada olduğu gibi, nispeten küçük fakat görüldüğü kadarıyla aslen halk hamam müessesesi olarak kullanımından önce belli bir süre terk edilmiş olduğunu söylemek de imkânsızdır. 1 numaralı yapının yeniden düzenlenmesinin kapsamlı bir iş ve binanın büyük onarım ve değişiklik gerektirdiği ortadaydı. Böylece, örneğin buharın binanın batı ucundaki ocak odasından bir taş kanal vasıtasıyla sıcaklığa (*caldarium*) getirilmesini sağlayan ısıtma sistemini yenilerken Erken Bizans Dönemine ait kumtaşından bir lento parçası kullanılmıştır (Resim: 4)³. Bu blok üzerindeki kazıma tekniğiyle yapılan histogram ve histogramın yanında panellerle kuşanmış asma filizleri ve üzüm salkımı bezemeleri dikkati çekmektedir. Sıcaklık (*caldarium*) ve ılıklik (*tepidarium*) odalarındaki hipokaustun zemin katının tamamen yenilenmesi zorunluluğu doğmuştur. Roma Döneminde hamamda yer alan odalardaki yükseltilmiş zemini destekleyen direkler genel olarak yuvarlak veya kare tuğladan yapılmıştır. Fakat bu binada yuvarlak veya kare tuğla yanında, taştan, pişmiş topraktan yapılmış borulardan ve hafta dikey vaziyetteki tuğlalardan altı farklı tipte direk oluşturulmuştur (Resim: 5)⁴. Direklerin dağılımları da genelinde Roma ve Geç Roma hamamlarında olduğu gibi düzenli bir biçim değildir.

Bu sebepten dolayı, 7. yüzyılın başında, Anadolu'nun diğer antik şehirlerindeki hamamlarda olduğu gibi bütün kompleksin terk edildiği fikri ileri sürülebilir. Fakat bu

3 Kazı Env. T1605. Uz. 1.06 m., Gen. 0.33 m., Kal. 0.545 m.

4 Bkz. F. Yegül, *Baths and Bathing in Classical Antiquity* (New York & Cambridge, MA, 1992), s. 357.

dikdörtgen hamam binası sonradan restore edilmiş ve ondan sonra uzun bir süre kullanıma devam etmiştir. Bu alandaki kazılar Karanlık Devirde (olasılıkla 7. yüzyılın ikinci yarısı - erken 9. yüzyıl arası) işleyen Bizans hamam binaları hakkında dikkat çeken yeni bilgiler ortaya koymuştur. Hamam olasılıkla Amorium'un, Halife El-Mutasım komutasında M.S. 838'de gelen Arab ordusu tarafından kuşatıldığı ve yağmalandığı ana kadar kullanımına devam etmiştir.

Kilise

Kilise narteksinde yapılan kazılar 1998'de içinde iki kişinin yan yana gömüldüğü tahmin edilen mezarın bulunması sonucunda durdurulmuştur⁵. Fakat 2001 yılında kemiklerin üzerinde yapılan çalışma bir çocuk da dahil olmak üzere en az üç kişinin daha gömüldüğünü ortaya koymuştur. Ayrıca kilisede hem yayınlara hazırlık için mimarî malzeme kaydı hem de binayı koruma amacıyla restorasyon çalışmalarına yeniden başlanmıştır. Sezon başlamadan önce nartekte daha başka mezarlar bulma ihtimali tartışılmış, fakat hiç kimse sezon sonuna doğru sekiz adet daha mezarın ortaya çıkarılacağını tahmin etmemiştir. Kilise kalıntılarını çiftlik evi olarak kullanan Selçuklular sadece kuzey duvarına bitişik olan bir mezarın varlığından haberdar oldukları ve bu mezarı açarak kemiklerin bir kısmını başka bir alana taşıdıkları fark edilmiştir. Geriye kalan yedi mezar hiç açılmadan ve dokunulmadan günümüze kadar gelebilmiştir (Resim: 6, Çizim: 2-3). Orta Bizans Dönemine (10.-11. yüzyıl) ait bu mezarların içinde en az 29 adet gömü bulunmuştur (Resim: 7).

Bulunan mezarlardan biri, hiç açılmadan günümüze kadar gelmiş taş bir lâhit olması ve içinde iyi korunmuş organik malzeme kalıntılarının bulunması açısından oldukça ilgi çekicidir⁶. Bu malzemeler arasında sivri uçlu deri ayakkabılar, keten bir kefen, kıvrılmış ve ucu püsküllü bir kordon ve defnedilen kişilerden birinin başının altına yastık vazifesi gören güzel kokulu bir bitki türü sayılabilir. Mezar içerisinde farklı zamanlarda en az 4 kişinin gömülmüş olduğu görülmüştür. Bu mezarın, 1998'de kazılan tabanı tuğla döşeli olan ve içinde II. Nikephoros'a ait beş adet sikkenin de bulunduğu mezardan daha sonra sonra kullanılıp kapatıldığı açıktır. Nefe açılan ana kapının basamaklarının hemen önündeki bir başka mezarın içinde Erken Bizans Dönemine ait İon kompozit sütun başları bir dizi halinde sıralanmış ve mezarın üzeri Orta Bizans Dönemine ait mermer levhalarla örtülmüştür (Resim: 8)⁷. Bu levhalar daha erken bir zamanda kilisenin iç döşemesinden bir kısmını oluşturmakta ve 1994 yılında nefteki kazılar sırasında bulunmuş diğer parçalarla birleşmektedir. Bunlar olasılıkla amboyu veya nefin ortasında hâlâ temelleri görülen minberin bir kısmını meydana getirdiler. Bu mezarlarda ele geçirilen organik malzemelerden alınan örnekler Londra'daki University College'a bağlı olan Arkeoloji Enstitüsü laboratuvarında analiz edilmiştir⁸.

Buradaki kazılar ayrıca kilisenin ikinci yapım evresine ait olan, narteksteki ana batı duvarın alt kısmını açığa çıkarmıştır. Birkaç parça mermer arşitrav büyük bir olasılıkla geç 9. yüzyılda inşa edilmiş olan bu duvarın yüzünde görülmektedir. Arşitravın bir parçası üzerinde Roma Döneminde bir halk binasının geldiğini gösteren ve olasılıkla İmparator Tiberius (M.S. 14-37) veya Claudius'un (M.S. 41-54) ismini taşıyan bir yazıt vardır (Resim: 9)⁹.

5 Bkz. 21. KST (2000) cilt 2, s. 144, res. 4; C.S. Lightfoot, E.A. Ivison, *et al.*, "The Amorium Project: The 1998 Excavation Season," *Dumbarton Oaks Papers* cilt 55 (2001), s. 374-9, çiz. B-F ve res. 7-10 [web sayfasında Bkz. www.doboks.org/DOP55ch18.pdf].

6 Lâhit ilk açıldığı zaman yardım ve tavsiyelerini almak üzere bağlantı kurduğumuz bazı Türk meslektaşlarımıza minnettarlığımızı belirtmek isteriz. Teşekkür borcumuz olan kişiler: Dr. Hande Kökten Ersoy, Prof. Ülkü İzmirligil ve Dr. Hande Günyol. Ayrıca Dr. Adil Özme'nin bu ünik malzemenin başarıyla kaldırılıp korunmasında muazzam derecede yardımları dokunmuştur.

7 Kazı Env. T1630. Uz. 0.80 m., Gen. 0.735 m., Kal. 0.31 m.

8 Bu örnekler Lisa Usman tarafından analiz edilmiş ve hazırladığı rapor yayına hazırlanan *Amorium Reports II: Research Papers and Technical Studies* adlı kitapta yer alacaktır.

9 Kazı Env. T1661. Uz. 0.745 m., Yuk. 0.31 m. Bu yazıt Prof. Dr. Thomas Drew-Bear tarafından çalıştırılmış ve Amorium'un yazıt koleksiyonu adı altındaki yayına eklenecektir.

Amorium kenti ve Frigya-Orta Anadolu bölgesi Hellenistik-Roma seramik arkeolojisi açısından az tanınan coğrafi bir alandır. Amorium kazılarının başladığı 1988 yılından itibaren Amorium'daki bu devir malzemesini Lucy Bown ve Roberta Tomber incelemiş ve kısa raporlar halinde yayınlamışlardır¹⁰. Bu çalışmalar arasında belli bir bütünlük ne yazık ki bugüne değin sağlanamamıştır. Anadolu'nun bu seramik kültürü az bilinen coğrafya alanının seramik arkeolojisinin tanınması için bu dönem pişmiş toprak malzemesinin daha disiplinli bir halde incelenmesi ve bir bütünlük içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir. 2002 yılında tarafımdan yürütülen çalışmalar, başlıca iki malzeme grubu üzerinde yoğunlaşmıştır:

- (1) 1993 yılı kazı sezonundan bugüne değin biriktirilmiş, daha önce incelenmesi yapılmamış ve daha çok ince kaplardan oluşan seramikler.
- (2) Roma İmparatorluk ve Geç Antik-Erken Bizans devri pişmiş toprak *unguentarium*ları.

Birinci grupta incelediğimiz kap parçalarını ince kaplar, *unguentarium*, Roma Devri yarı ince kapları ve *graffiti* diye dört ana gruba ayırdık. İnce kapları da Hellenistik ve Roma İmparatorluk-Geç Antik Çağ parçaları diye iki alt grupta inceledik. Hellenistik parçalar içerisinde siyah firnisli ve kabartmalı kaplar çoğunlukta. Kabartmalı kaplar, kazılarda ele geçirilen bir kalıp parçasının da gösterdiği üzere, büyük oranda yerli üretimdir ki, bu durum Amorium'un daha Hellenistik çağlarda bir ince kap üretim merkezi olduğu görüşünü doğurmaktadır. Kabartmalı kapların bazılarının yüzeyi firnislenmiş olup stil olarak yine Batı Anadolu prototipleri taklit edilmiştir.

Amorium kazıları Roma ve Geç Antik Çağ ince seramikleri konusunda şaşırtıcı bir şekilde çok büyük bir form ve üretim yeri çeşitliliği göstermektedir. Bu grubu da yerli ve ithal olarak ikiye ayırdık. Yerli ince seramiklerde bazen kulpları da dekoru olabilen kabartmalı kaplar ve yerli *sigillata* en önemli yeri tutmaktadır. Daha önce varlığı sadece kazı raporlarındaki bilgilerle sınırlı olan Amorium'un yerli kırmızı astarlı ince seramiği geçici olarak "*Amorium red slip ware*" olarak isimlendirilmiştir. Amorium'un yerli üretim Roma ince kapları, özellikle dış yüzlerindeki boyama tekniği, renkleri ve bazı form özellikleri ile diğer Anadolu üretimlerinden kolaylıkla ayırt edilebilmektedir. Amorium'a ithal edilmiş olan ince Roma seramikleri arasında en yaygın grubu "*Sagalassos red slip ware*", yani Sagalassos üretimi kırmızı astarlı kaplar oluşturur. Bu üretim merkezinden Amorium'a özellikle İ. S. 1. yüzyılda Sagalassos üretimi tipik kâse ve fincanlar çok yoğun bir şekilde ithal edilmiştir. Diğer ithal gruplar daha az sayıdaki örnek ile temsil edilmiştir. Bunlar Roma kabartmalı kapları, diken şeklinde kabartılmış kaplar (*thorn ware*), İtalyan *sigillata*sı, doğu *sigillata*ları B grubu (=ESB) örnekleri, dış yüzeyi kumlandırılmış kaplar (*sanded ware*), yeşil glazürlü kaplar, Çandarlı üretimi kaplar, dış yüzeyi taraklandırılmış olan kaplar, Knidos kabartmalı kapları, Kıbrıs *sigillata*sı, Geç Roma baskılı kapları ve diğerleri. Bu malzemeler arasında son olarak dört adet *graffitili* parça incelenmiştir.

2002 yılında incelenen ikinci seramik grubu da Amorium ve çevresinde bulunmuş olan pişmiş toprak *unguentarium*lardır. Bu grup da kendi içinde ikiye ayrılmaktadır: Amorium yakınlarındaki Davulga'da bulunan İ.S. 3. yüzyıla ait bir grup *unguentari-*

* Yard. Doç. Dr. Ergün LAFLI, M.A., T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Oda No. A 461/1, Tinaztepe Kampüsü, Kaynaklar Yerleşkesi, Buca, 35160 İzmir/TÜRKİYE

10 Bkz. R.M. Harrison *et al.*, "Amorium Excavations 1989: The Second Preliminary Report," *Anatolian Studies* 40 (1990), s. 213-5; *idem*, "Amorium Excavations 1990: The Third Preliminary Report," *Anatolian Studies* 41 (1991), s. 224, 226-8; *idem*, "Amorium Excavations 1991: The Fourth Preliminary Report," *Anatolian Studies* 42 (1992), s. 212-18; R.M. Harrison, N. Christie *et al.*, "Excavations at Amorium: 1992 Interim Report," *Anatolian Studies* 42 (1992), s. 154-5.

um ve Amorium kazılarında bulunmuş olan dört adet Geç Roma-Erken Bizans Dönemi sivri dipli *unguentaria*. İ.S. 3. yüzyıla ait olan ilk grubumuz taşra yapımı bir işçilik gösterip düğme ağızlı, iç gövdeli ve geniş kaideli tek bir form grubundan oluşmaktadır. Geç Roma *unguentarium*larından iki adeti baskılı olup baskılardan bir tanesi içinde bugüne kadar başka örneği görülmemiş olan tahta oturan ve sol elinde küre tutan Hz. İsa figürü bulunmaktadır (Resim: 10)¹¹.

Diğer Çalışmalar

Aşağı Şehir'de yer alan büyük mekânın çevre duvarının hemen dışındaki Orta Bizans yapıları üzerinde yapılan ileri düzeydeki araştırmalara 2002 yılında da devam edilmiş ve bazı beklenmedik sonuçlar ve ilginç buluntular ortaya çıkarılmıştır. Kiliseden fazla uzakta olmayan küçük bir grup bina arasında, 11. yüzyılda deri işlemek için kullanıldığını gösteren bir atölye (tabakhane) teşhis edilmiştir (Resim: 11). Atölyenin bir ucundaki çöplük içinde yeni doğmuş veya cenin halinde olan kuzuların ayak kemikleri olduğu anlaşılan bir yığın küçük kemik bulunmuştur¹². Bu yüzden atölyenin, lüks kullanım için belki astragandan bile yapılmış olabilecek yumuşak deri ürünlerinin işlendiği bir deri işleme atölyesi olduğu sonucuna varılmıştır. Bizans dünyasındaki yerleşim alanlarında astragan üretiminin yapıldığını gösteren başka bir kanıt bilinmemektedir. Bu atölyenin hemen güneyindeki başka bir binada iyi durumda ele geçirilen bir Orta Bizans kemer tokası, Amorium'da bulunmuş küçük ama kayda değer koleksiyona dahil edilebilir (Çizim: 4)¹³.

2001 yılının sonbaharında Bilâl Eryiğit 1990 yılından beri kazı bekçisi olarak devam ettirdiği görevinden emekli olunca, daha önce Amorium kazılarında çalışmış olan Selahattin Ariözsoy göreve getirilmiştir. Yeni bekçimiz kazı sezonu başlamadan önce terk edilmiş bir köy evinde pencere lentosu olarak kullanılmış bir yazılı kireçtaş sütun bularak bize önemini göstermiştir. Ev sahipleri, taşın yerinden çıkarılıp kazı evinde korunması ve çalışılması için izin vermişlerdir¹⁴. Yazıt sonradan Prof. Dr. Thomas Drew-Bear tarafından okunmuş ve bunun aslında İmparator Arap Philip, oğlu küçük Philip ve karısı Marcia Otacilia Severa tarafından 3. yüzyılın ortasında dikilmiş bir mil taşı olduğu anlaşılmıştır. Balkanlar'da bulunmuş Philip ve ailesinin diktiği birkaç mil taşı haricinde, kısa süreli saltanatından çok az sayıda örnek bilinmektedir¹⁵. Anadolu'da sadece benzer 2-3 örneği bilinen bu taş, kırık olmasına rağmen, önemli bir buluntudur¹⁶. Üzücü olan, bu mil taşının aslında hangi antik yola konduğu veya ne zaman Hisarköy'e getirildiği bilinmemektedir. Bununla birlikte, muhtemelen taşın araziye atılmış olmasından dolayı köyde şu anda yaşayan kişiler tarafından getirilmediğidir. Bunun Geç Roma veya Bizans şehrindeki yeni yapılaşmadan kaynaklanan devşirme malzemeden bir parça olduğu tahmin edilmektedir.

IMP-CAES[	Imp(erator) Caes(ar) ...
FELIX-AVG-[	felix Aug(ustus) ...
ET IMP CAES[	et Imp(erator) Caes(ar) ...

- 11 Bu tip *unguentarium*lar için, Bkz. J.W. Hayes, "A New Type of Early Christian Ampulla," *Annual of the British School at Athens* 66 (1971), s. 243-8; C. Williams, *Anemurium: The Roman and Early Byzantine Pottery* (Toronto 1989), no. 539-40, şek. 53; N. Atık, *Die Keramik aus den Südhernen von Pergé* (Tübingen 1995), s. 180 no. 400-1, 403-7, şek. 76; R. Degeest, *The Common Wares of Sagalassos* (Turnhout 2000), s. 172-3, şek.222-3; ve J. des Courtils, D. Laroche et alii, "Xanthos et le Letoon. Rapport sur la campagne de 1999," *Anatolia Antiqua* 8 (2000), s. 348, şek. 12-13.
- 12 Bu çalışma İngiliz Arkeoloji'de araştırma üyesi olan Dr. Evangelia Ioannidou tarafından gerçekleştirilmiştir. Dr. Ioannidou 1,971 adet kuzu kemiğini, parmak, el ve ayak taraklarına ait bütün kemikler de dahil olmak üzere teşhis etmiştir. En az 142 adet kuzu sayılmıştır.
- 13 XA2 Açması, Konteks 13, Kazı Env. SF4412. Uz. 5.25 cm., Gen. 3.40 cm., Kal. 0.50 cm.
- 14 Bu imkân için Gülnur Usluer ve ailesine teşekkür etmek isteriz. Aynı zamanda diğer köylüler tarafından arazide rastgele bulunmuş olan başka küçük eser ve sikkenin teslim edildiğinden memnun ve minnettarız.
- 15 *CIL* III, no. 3716, 3717, 4626, 4627, 4631; *SEG XXVIII* (1978), no. 589-591.
- 16 Kazı Env. T1574. Uz. 0.68 m., Gen. 0.29 m., Kal. 0.155 m.

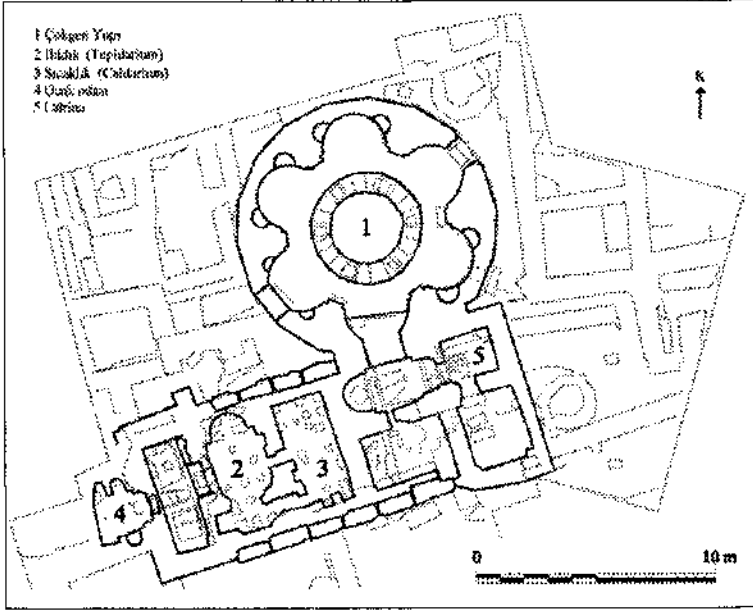
ET-MARC-IAE O[	et Marciae O(tacilia) ...
AVG	Aug(usta) ...
HT[	ήγ(ουμμενος) ...
Φ[	F(lavius ?) ...

Bu sezondaki çalışma 124 adet sikke vermiştir. Bunların hepsi temizlenmiş, konservasyonları yapılmış ve kayda geçirilmiştir¹⁷. Kazının bitiminden sonra malzeme üzerinde rahatça çalışabilmek için, bu sikkeler arasında iyi durumda olanların kalıpları alınmıştır. Buna rağmen maalesef 2002 yılında bulunan sikkelerin arasından yalnızca 49 adedi sağlıklı olarak tanımlanabilmiştir. 2003 sezonunda geriye kalan malzeme üzerinde daha ayrıntılı bir şekilde yapılacak çalışmanın, hiç olmazsa sikkelerin bir kısmının tarihlendirilmelerinde faydalı olacağı ümit edilmektedir. 2002 yılında tarihlendirilmeleri yapılmış ve tamamı bronz veya bakır olan sikkelerin dağılımları 4 ve 12. yüzyıllar arasında değişmektedir. Ayrıca I. Leo'nun (457-474) bir sikkesi de dahil olmak üzere 8 adet Geç Roma sikkesi bulunmuşken, en geç tarihli sikkenin II. Kılıç Arslan'a (1156-1192) ait ön yüzünde atlı bir adamı betimleyen Erken Selçuklu sikkesi olduğu görülmüştür¹⁸. Geriye kalan 40 sikke Bizans dönemine aittir; bunlardan üçü 6. yüzyıl, beşi Karanlık Devir (7. yüzyılın ortası-8. yüzyılın sonu), üçü 9. yüzyılın ilk yarısı ve üçü 10. yüzyıla tarihlendirilirken geri kalan 26 sikke ya anonim ya da imzalı *foliis* olarak tanımlanmıştır¹⁹.

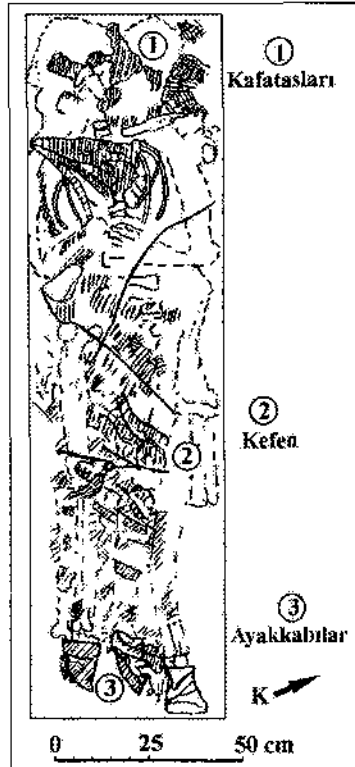
Konservasyon ve sit alanını düzeltme işleri üzerinde çalışmalara bu yaz da devam edildi. Emirdağ Belediyesi'nin de yardımlarıyla Aşağı Şehir'de açmalardan bu yıl atılan toprak yığınının tamamı kaidirildi. Buna ilâveten, alan güzelleştirilmesi programının bir parçası olarak, kilisenin etrafı düzelterilip ve etrafına yeni teiler çekilirken, kazı evindeki eser depoları yeniden organize edilip depolar içindeki kullanım alanı genişletilmiştir. 2001 yılında bir kısmı ortaya çıkarılmış olan hamam binasının üzerine kapatılan çatıya bu sezondaki kazılar tamamlandıktan sonra ek çatılar ilâve edilmiş ve bütün 1 ve 3 numaralı yapılar dış etkenlere karşı korunmuştur. Kilisede taş konservasyon uzmanı Jane Foley tarafından ayakta kalmış duvarların korunması ve konsolidasyonunu amaçlayan yeni bir proje başlatılmıştır. Önümüzdeki sezonda bu çalışmanın devam ettirilmesi ve genişletilmesi ümit edilmektedir. Sonuç olarak, Afyon Müze Müdürü Sn. Seracettin Şahin'in nazik yardımları sayesinde, küçük bir grup müzede çalışmak üzere Afyon'a giderek daha önceki sezonlarda teslim edilmiş eserleri detaylı olarak yeniden incelemiştir. Bu çalışmanın Amorium'daki buluntuların yayınlanmasında büyük faydası olacaktır²⁰. Aynı zamanda Amorium kazılarında Afyon Müzesi'ne teslim edilmiş ve özellikle gündün güne sayıları artan sikkelerin muhafazası için bir sikke dolabı yaptırılıp müzeye teslim edilmiştir²¹.

-
- 17 Sikkelerin temizlik ve konservasyonu Serhat Karakaya tarafından profesyonelce gerçekleştirilirken Dr. Constantina Katsari de malzemenin tanımlanması ve kayda geçirilmesi sırasında yardım etmiştir.
- 18 Bu sikke Dr. Adil Özme tarafından teşhis edilmiştir; Bkz. R. Ashton, C. Lightfoot ve A. Özme, "Ancient and Mediaeval Coins in Bolvadin (Turkey)," *Anatolia Antiqua / Eski Anadolu* 8 (2000), s. 172-3 ve s. 187 no. 228.
- 19 Amorium'da ele geçirilen diğer sikkeler için, Bkz. C.S. Lightfoot, "Byzantine Anatolia: reassessing the numismatic evidence", *Revue Numismatique* 158 (2002), s. 229-239.
- 20 Sonuç raporlarının ilk cildi Aralık 2002'de: M.A.V. Gill (with contributions by C.S. Lightfoot, E.A. Iverson, and M.T. Wypyski), *Amorium Reports, Finds I: The Glass* (1987-1997), BAR International Series 1070 (Oxford 2002) adı altında yayınlanmıştır. İlâve ciltler ise hazırlık aşamasındadır.
- 21 Bu proje sırasında bizden yardım ve tavsiyelerini esirgemeyen Sn. Halil Arça, Sn. Melih Arslan ve özellikle Sn. Talât Turan'a teşekkürü bir borç biliriz.

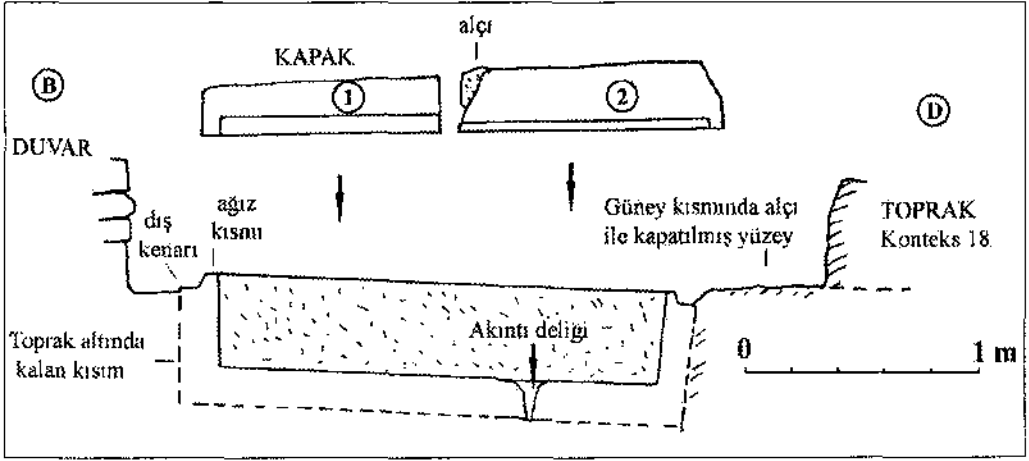

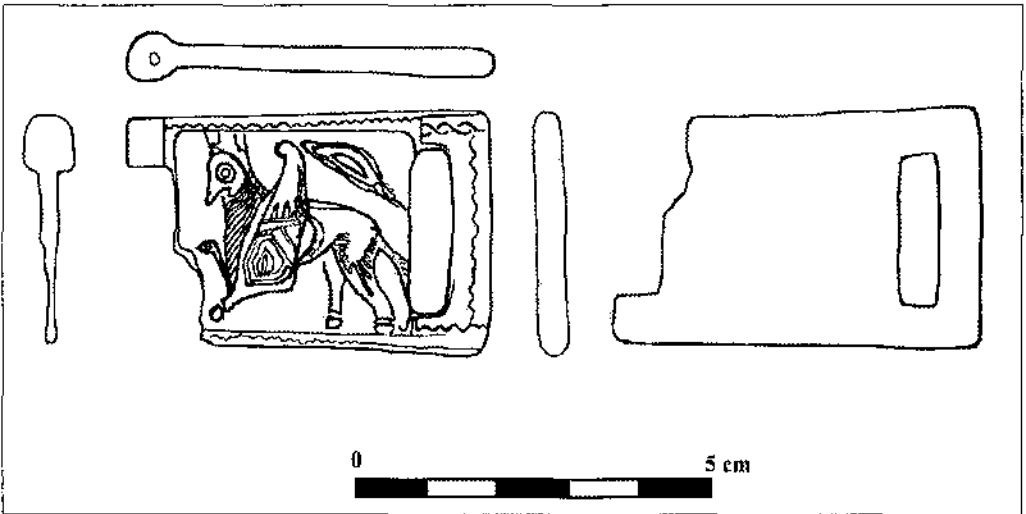
Çizim 1: Erken Bizans ve Karanlık Çağ hamam kompleksi (Çizim: Gary Tompsett ve Caitlin Evans)

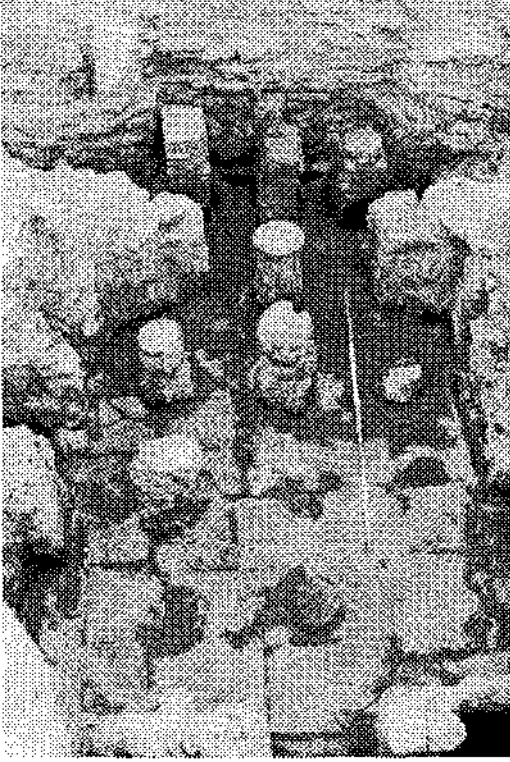
Çizim 2: Kilise narteksinde bulunmuş olan 6 No.lu mezarın planı (Çizim: Eric Ivison)

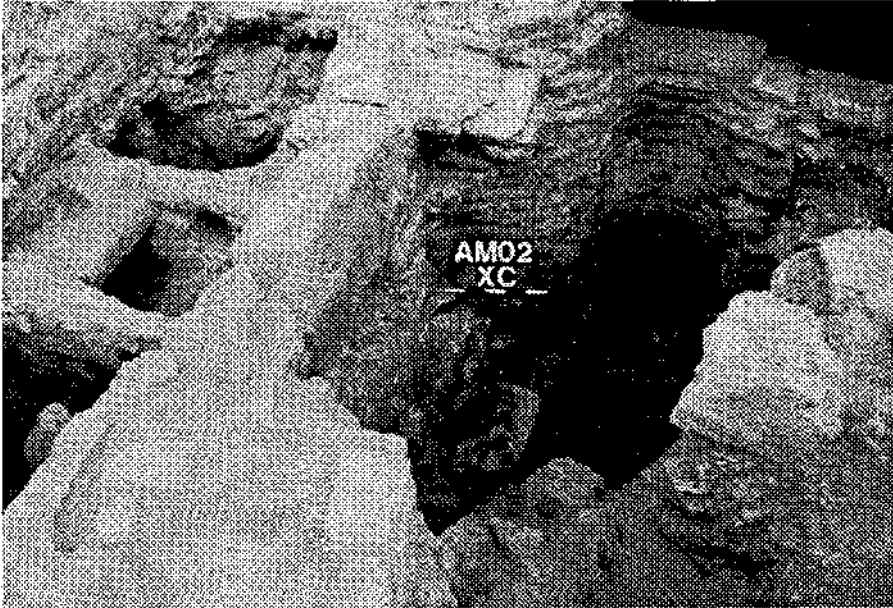
Çizim 3: Kilise narteksinde yer alan 6 No.lu mezarın kesiti (Çizim: Eric Ivison)

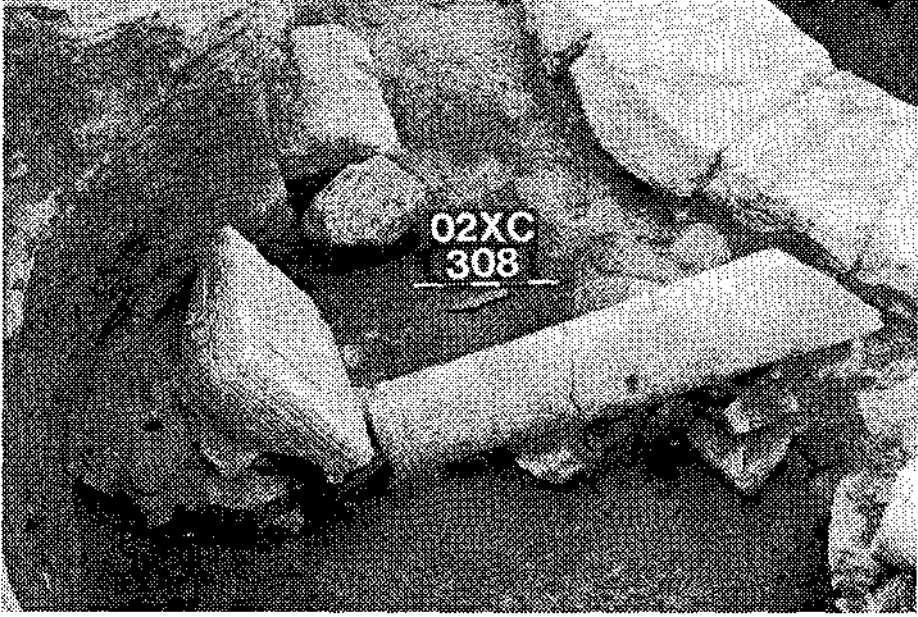
Çizim 4: XA2 açmasından Orta Bizans kemer tokası (Çizim: Berrin Altaş)

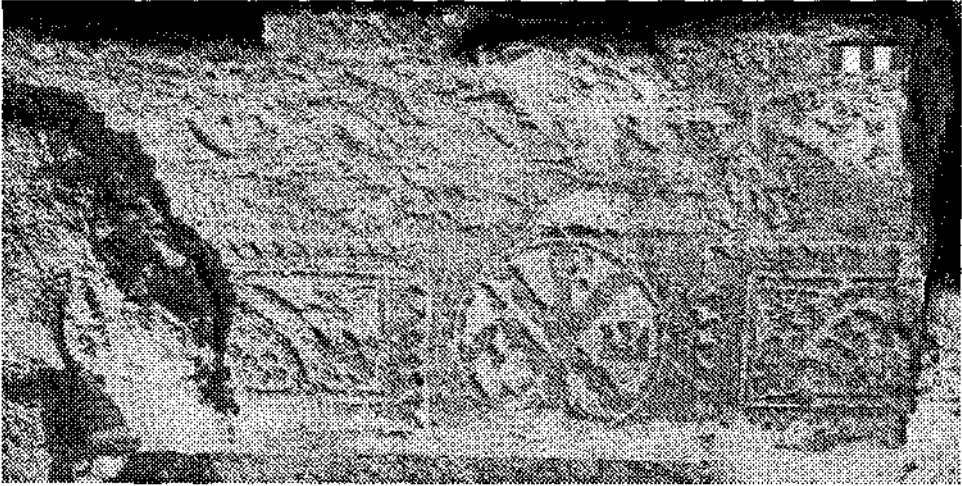
Resim 1: Bizans hamamı, sıcaklığın (*caldarium*) hipokaust sistemi (Neg. AM02/03/26)

Resim 2: Bizans hamamı, solda küçük terleme odaları ve sağda ocak odası (Neg. AM02/05/35A)

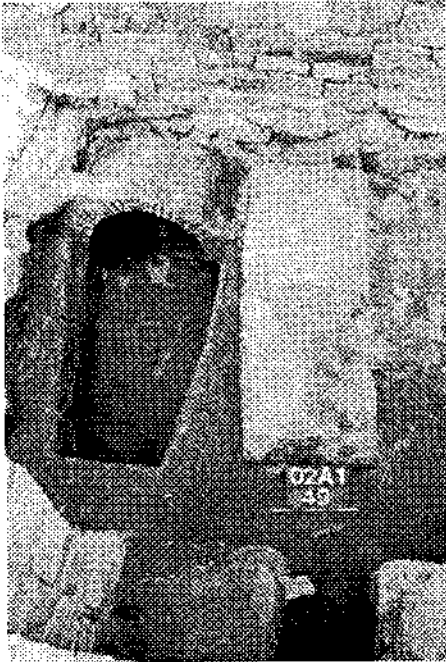
Resim 3: Çokgen salon, *in situ* sütun ve sütun başlığı (Neg. AM02/01/24)

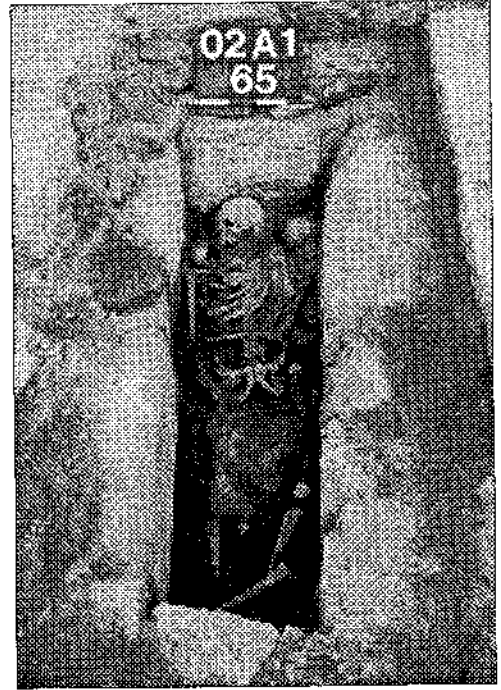
Resim 4: Bizans hamamı, Erken Bizans Dönemine ait kumtaşından bir lento parçası (Neg. AM02/02/31)

Resim 5: Bizans hamamı, (*tepidarium*) ılıklık odasındaki hipokaust direkleri (Neg. AM02/05/25A)

Resim 6: Kilise narteksinde bulunmuş olan 6 No.lu mezar; solda 1998'de açılmış 5 No.lu mezar (Neg. AM02/02/01)

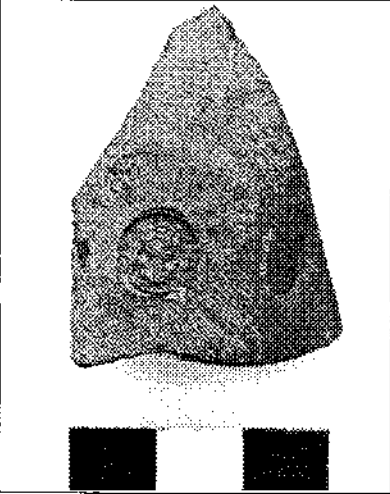
Resim 7: Kilise narteksinde 3 No.lu mezar içinde insan iskeletleri (Neg. AM02/05/22A)

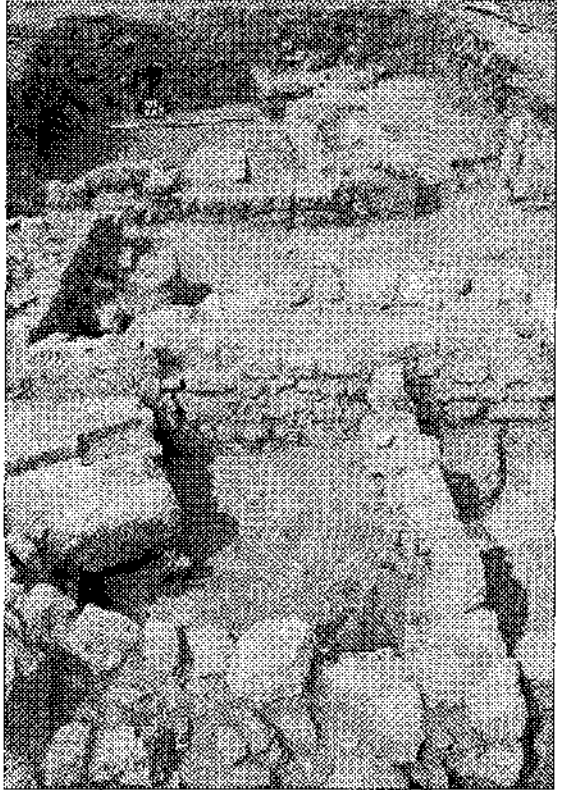
Resim 8: Kilise narteksinde 4 No.lu mezarın kapak taşı olarak kullanılmış Orta Bizans mermer lehva (Neg. AM02/06/13)

Resim 9: Kilise narteksindeki batı duvarında kullanılmış Roma yazıtı (Neg. AM02/01/08)

Resim 10: 1989 yılında bulunan Geç Roma-Erken Bizans Dönemine ait basıklı bir unguentarium parçası (Neg. AM93/09/24; Tuğrul Çakar)

Resim 11: XA2 açmasından genel bir görünüş – ön tarafta tabakhane (Neg. AM02/02/18)

IASOS 2002

Fede BERTI*

The 2002 fieldwork campaign was unusually short (from 3 of August to 9 of September). The participants were my colleagues Alberto Andreoli (Pontificio Istituto di Archeologia, Rome) and Maurizio Landolfi (Soprintendenza Archeologica di Ancona), architects Ufuk Serin and Şinasi Kılıç, professors Nicoletta Momigliano (Department of Archaeology, University of Bristol) and Gianfranco Maddoli (University of Perugia, Dipartimento di Scienze Storiche dell'Antichità), with Dr Massimo Nafissi and Dr Roberta Fabiani, and Dr Max Bichler (Atominstitut der Österreichischen Universitäten, Vienna).

Co-ordinating the restoration work were Morena del Gaudio and Micol Siboni, both from the Soprintendenza per i Beni Archeologici – Emilia Romagna. Also present, with various duties, were Anna Maria Bonassisi, Elena Brambilla, Giovanna Calore, Chiara Luciani, Federico Mailland, Elena Mailland, Ida Mailland, Lilliana Martellani, Carlo Reali, Silvio Rubbia, Mirella Sunseri and Maria Luisa Zurlo.

Guests at the Mission were Prof. Stefano Bertocci (Dipartimento di Progettazione dell'Architettura – University of Florence), with students Michele Cornieti, Christian Soverini, Michele Cannoni and Michelangelo Tiefenthaler, Susan Grice, Olivier Henry, Lilliana Martellani and Donatella Borgia.

The Government Representative taking part was Dr Şevki Bardakçı, from the Archaeological Museum of Muğla, who was of invaluable assistance to us in our dealings with the authorities of Ankara, Milas and Muğla; we are greatly indebted to him. Our heartfelt thanks are also due to the Ministry of Culture, in the person of the General Director Alpay Pasinli, not to mention all the public and private bodies who financed the work, the Italian Ministry for Foreign Affairs in particular.

It is a great pleasure for me to recall the warm hospitality shown by Hulûsi Doğan, Kaymakam of Milas, and the Vali of Muğla, our colleagues of the Archaeological Museum of Milas, and Hikmet Öz, director of the Office of Culture of Muğla, to whom I am also grateful because of the concert of Balık Pazarı, a pleasant summer interlude we now look forward to every year, thanks to his suggestion provided a fitting showcase to the much-praised talents of Tolga Çandar.

Among the many guests that evening were Undersecretary of Ministry of Culture Fikret N. Uçcan, who visited Iasos the day after the concert, and Enrico Valvo, Italian Consul at Izmir.

The campaign was entirely devoted to restoration and study, as the short time at our disposal did not allow us to set up or re-open excavations. Nevertheless, some tests and surveys were carried out, which I shall describe below.

---

* Fede BERTI, Museo Archeologica Nazionale Via XX Settembre 122 44 100 Ferrara/ITALY

The main work centred on the "mosaics house", built towards the end of the 1st or the beginning of the 2nd century AD in the residential quarter of the town, in an area which affords a particularly evocative view of the gulf.

The building has mosaics in the floors of the peristyle, *pastas* and four rooms which open onto the *pastas* itself. The mosaics are not uniformly preserved: there are numerous large gaps in the *pastas* and peristyle, but those in the northern rooms are almost intact.

The reasons for this disparity are mostly of an environmental nature: as can be seen from the preserved height of the walls, the earth washed downhill by rainfall through the centuries has covered and thus protected the northern sector of the house – the best preserved today – whereas it has caused the eastern part to cave in, damaging also the floors.

The mosaics were restored back in the 1970s. The method adopted at the time is little used today: in fact, to stop the *tesserae* becoming detached from the edges around the gaps, large quantities of cement mortar were utilised which, besides being questionable from an aesthetic point of view, is extremely difficult to remove.

In 2002 we worked on the northern rooms, where degradation phenomena are limited to the loosening of *tesserae* and chromatic fading as a result of the calcareous deposits that had formed on their surface.

The restoration method adopted in 2001 (based, of course, on cleaning, consolidation and filling in the missing portions) has yielded good results, and has been used again.

Cleaning is carried out, as required, combining repeated washing, using water and natural soap with mechanical scraping, using sharp knives, and the application of compresses with an ammonium carbonate solution.

Consolidation involves infiltrating a liquid mortar or acrylic emulsion (Primal AC33) between the *tesserae* and the base; the gaps, generally small, are filled with a mortar consisting of white lime, marble flour and sand, with Primal AC33 added to improve mechanical resistance.

From a stylistic point of view, the geometries of the two restored mosaics well reflect the decorative trends of the early 2nd century AD. In the westernmost room a small *pelta* (originally created using *tesserae* of Iasian red marble) precedes the black-and-white rectangle, with its superimposed design of an orthogonal grid and tangent circles; in the nearby room the floor is subdivided in two differently-patterned sectors, united by two rhombuses and preceded by a dolphin silhouette.

Cleaning and consolidation were accompanied, as usual, by routine maintenance operations: painting woodwork, checking the state of repair of roofing, etc. It was decided not to cover the restored floors with geotextile and sand, to assess how they stand up to exposure over the winter months.

Particularly complex were the trials for the re-assembly of the two sarcophagi, extracted in pieces from the so-called "Macedonian" tomb and deposited at the Mission House.

The laborious research to recompose the fragments has at last made it possible to fit together the coffins and lids, and carry out all the preliminary operations (drawings, photographs, etc.) prior to the definitive restoration, for which some difficulties are already foreseen (e.g., those caused by the fragility of the limestone they are made from). Unfortunately, the subsequent destination of the sarcophagi shall not be the original one: it means that the tomb they were designed for, since it will be technically impossible to put them back into the funeral chamber. I say this with genuine regret as the sarcophagi constitute one of its most interesting components, considering the tomb's chronology and the exemplary technique used in its construction.

Surveys performed in the remaining tombs situated on the western promontory, at the foot of the defensive walls (first investigated back in the early '70s), made it possible to draw up several observations which may be important in reconstructing a chronological sequence.

A necessarily brief field-work campaign, then, which were followed up by two more opportunities for "active archaeology". The first was provided by a deep excavation performed on a private property, close to the main road leading to the village. At the base of the trench, baked clays and vitrified rubble, together with other materials, were collected from the heaps of dug-out earth.

These finds seem to testify the existence of kilns in the area outside the town between the 2nd and 1st centuries A.D., bearing out the significant (if scarce) evidence already in our possession regarding the production of pottery *in loco*. At Iasos we have a few oil lamps that were deformed during firing, several moulds and, most importantly (though from a later date), some small kilns - circular in shape or, more rarely, rectangular - brought to light mainly in the *agora*.

Geophysical surveys were set up to analyse the evolution of the isthmus or, more accurately, to investigate the diachronic relation between land and sea in the point where the peninsula is joined to the mainland. The first surface tests will have to be intensified and integrated with logging and analyses. At present, the ground resistance variations recorded by 3 vertical electric surveys (VES) confirm that, in terms of decidedly remote "geological" time, the island and mainland were separate.

Now let us turn to the research work. Starting from the acropolis, a study was set up of the water- supply system serving the town, analysing the cisterns, wells, fountains, and water mains.

G. Maddoli, M. Nafissi and R. Fabiani studied the recently-found epigraphs, focusing their attention - in view of the imminent edition - on the problems regarding interpretation of the group of inscriptions of the "Mausoleion".

U. Serin, who is shortly to publish his doctorate thesis, discussed in 2001 at the Pontificio Istituto di Archaeologia in Rome, completed the survey of the basilica of the East Gate and the Lascaride church with S. Kılıç.

Our colleagues from the B.A.C.I. group (Bronze Age Carian Iasos), studying the Middle and Late Bronze Age finds from the excavations of the so-called East Gate quarter, have almost terminated their analysis of the materials; among these, they have confirmed the presence of a small percentage of importations from Crete. Although less numerous than those found in the *agora*, fragments of Calcolithic age are present also in the levels of the East Gate. M. Bichler drew samples of tephra for further analysis; A. Andreoli has recommenced study of artefacts in Iasian marble.

M. Landolfi has begun a census of black-figured Attic pottery, while I am occupied with the red-figured Attic pottery and terra cotta figurines.

We shall present the preliminary results of our work on these Attic importations at the Meeting to be held this autumn in Ferrara, which will be about Iasos between the second half of the 6th and the 4th century B.C.

At Iasos the presence of red-figured Attic pottery is considerable. In some parts of the town remarkable amounts of material are concentrated, which may suggest the proximity of sacred areas. Records of the late 6th-early 5th century are rare; they continue in small quantities throughout the 5th century, though some fragments are of excellent quality, including vases of large dimensions. There is literally an explosion between the end of the 5th and the early 4th century, continuing steadily throughout the entire first half of the century, in line with other centres, not only in Caria.

Kraters prevail over the other forms: *oinochai*, *skyphoi* and *kylikes* are infrequent, *lekanides* are only sporadically found, and pelikai have a purely funerary circulation; there are two panathenaic *amphorae*. In most cases the fragmentary nature of the pieces defies any attempt at their attribution. The iconography is dominated by Dionysiac subjects, in which *komos* and *symposion* can be classified; there is a rare (and relatively late) representation of the judgement of Paris.

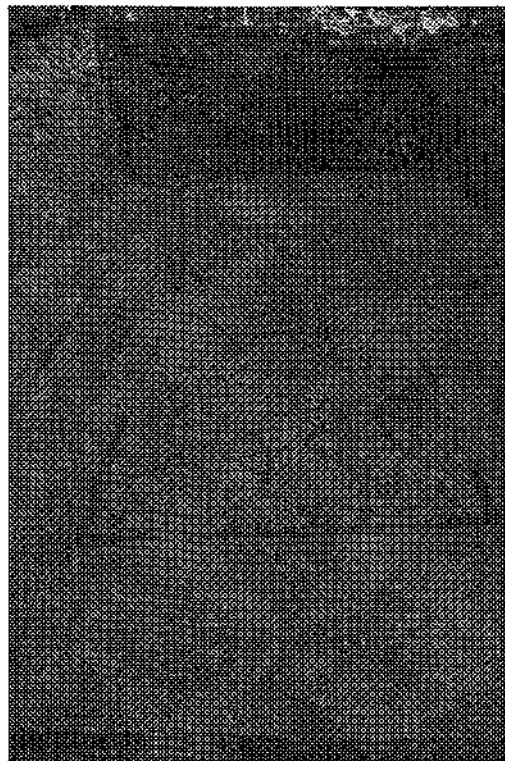
The picture that emerges - though of course to be integrated with the (Attic) black pottery - is a lively one, and lends support to the existing evidence that the material was distributed along specific commercial circuits.

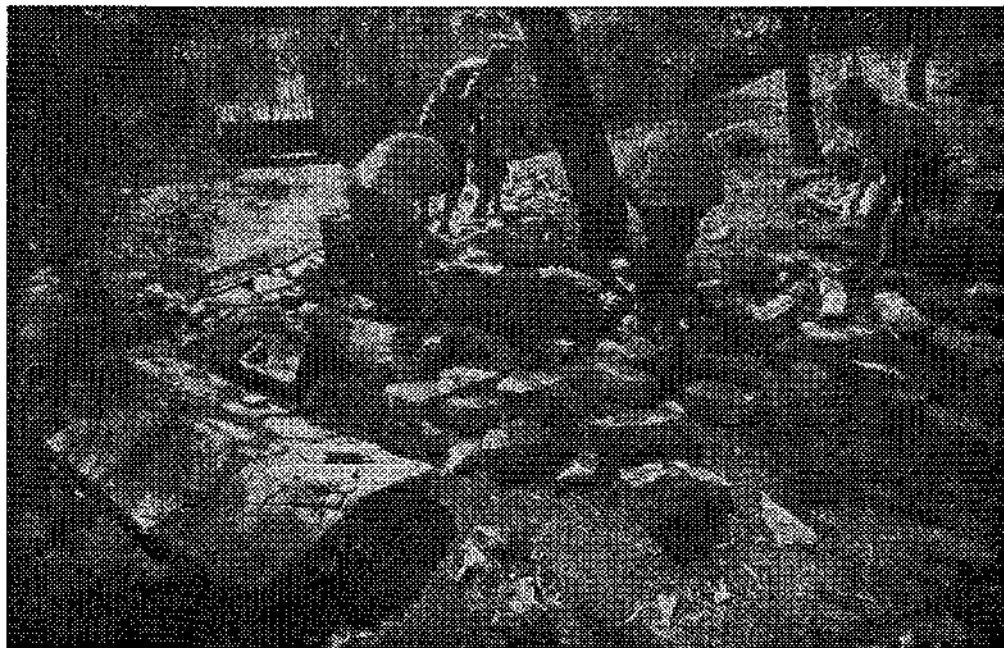
Fig. 1: The concert in the Balık Pazarı

Fig. 2: Restauraing of one of the mosalc floors In the Mosaic House

Fig. 3: One of the mosaic floors of the Mosaic House after restauring

Fig. 4: Recomposition of the classical age sarcophagi

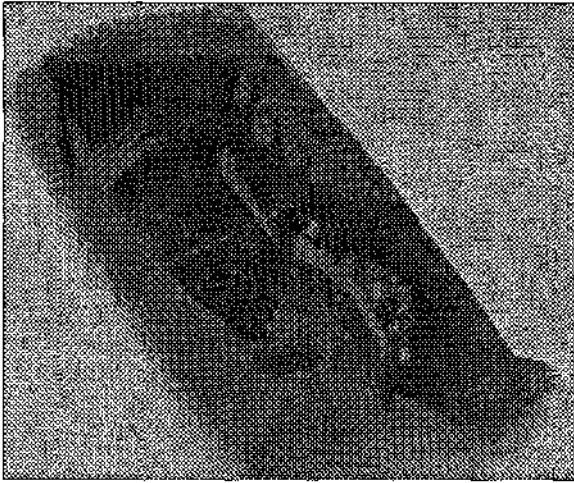

Fig. 5: Fragment of a red-figure attic crater: symposium. Beginning of the IVth century B.C.

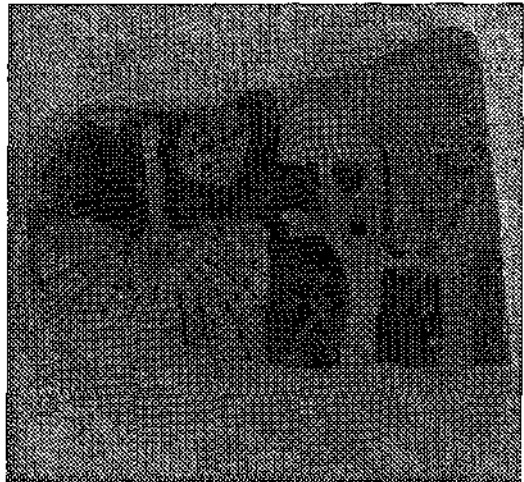

Fig. 6: Fragment of a red-figure attic lekane. End of the Vth century B.C.

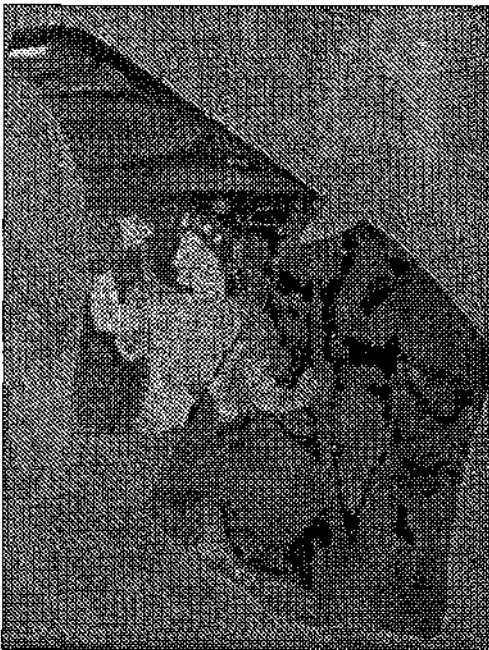

Fig. 7: Fragment of a red-figure attic crater with Dionysiac scene. Beginning of the IVth century B.C.

KÜLLÜOBA KAZISI 2002 YILI ÇALIŞMALARI

Turan EFE*

I. Giriş

Eskişehir İli, Seyitgazi İlçesi sınırları içinde, Yazıdere-Yenikent karayolunun 200 m. kadar sağında ve Yenikent Köyü'ne 1300 m. mesafede yer alan Küllüoba'da bu seneki kazı çalışmaları 16 Temmuz-23 Ağustos 2002 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Kazımızda 'Bakanlık temsilcisi' olarak Karaman Arkeoloji Müzesi araştırmacılarından Arkeolog Cengiz Topal görev almış olup ekip aşağıdaki üyelerden oluşmuştur: Kazı Başkanı Prof. Dr. Turan Efe; Kazı Başkan Yard. Deniz Ş. M. Ay-Efe M. A., Topograf Adnan Şakar, Araş. Gör. Murat Türkteki, Araş.Gör.Mücella Erdalkıran, arkeologlar Hasanali Unal, Erkan Fidan, Damla Karaçam, Peyman Saygınöz, öğrenciler Alper Gölbaz, Seyhan Kayhan, Selenur Çalışkan, Mehmet Sağır, Ozan Özbudak, Shizue Miura. Öğrencilerden Alis Nergiz ve Ali Ekber Ağdoğan ise kısa sürelerle kazımıza katılmışlardır.

Kazı için finansal kaynak Institute for Aegean Prehistory (INSTAP) ve Kültür Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü'nden (DÖSiMM) sağlanmıştır; Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü de malzeme alımı için bir miktar yardımda bulunmuştur. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası da (İMKB) kazımızın bazı eksikliklerinin giderilmesi amacıyla önemli sayılabilecek miktarda maddî katkıda bulunmuştur. Ayrıca Ayka Tekstil ile Antonina Turizm'den Atilla Tuna ve Rehber-Arkeolog Saadet Özen de kazımızın mutfak ihtiyaçlarının giderilmesi hususunda yardımcı olmuşlardır. Bu vesileyle, adı geçen kurumlara ve şahıslara; başta Bakanlık temsilcisi Sayın Cengiz Topal ve sevgili eşim Deniz Ş.M. Ay-Efe olmak üzere, büyük bir özveri ile çalışan ekip üyelerine ve bize her konuda yardımcı olan Eskişehir Arkeoloji Müzesi idarecilerine ve personeline en içten teşekkürlerimi sunarım. Kazı sonunda toplam 33 adet envanterlik eser Eskişehir Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir.

II. Höyükte Yapılan Çalışmalar

Bu seneki çalışmalar doğu açmaları, güney koni ve güney yamaç olmak üzere üç ayrı kesimde gerçekleştirilmiştir. Batı kesimde bu sene de çalışılmamıştır. Höyükte bugüne kadar açılan alanlar Çizim:1'deki topografik plânda gösterilmiştir.

A. Doğu Açmaları

Doğu kesimde, bu sene esas itibariyle, geç İTÇ II'ye ait Yukarışehir plânının tamamlanmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu çerçevede tam olarak ortaya çıkarılamayan Doğu Kapısı'nın bazı kısımlarında, bu kapının güney ve kuzeyinde, saray ile bu kapı arasında yer alan avlunun kuzeyinde, sarayın hemen güneyinde (AD 20 plân karesi) çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca sarayı stratigrafik olarak Doğu Kapısı'na bağlamak amacıyla AD 19, AE 19 ve AF 19 açmalarında aynı hat üzerinde olmak üzere 1.5

* Prof. Dr. Turan EFE, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Prehistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, 34459 P.T.T., İstanbul/TÜRKİYE

m. genişliğinde ve ortalama 1 m. derinliğinde bir yarma açılmıştır. AH 18 açmasında da, surun hemen dışında çalışılmıştır.

1. Doğu Kapısı ve Yakın Çevresi (AG 17, AG 18, AF 17 ve AF 18 Plân Kareleri)

Bu kapının plâni ve evreleri bu sene yapılan çalışma ile büyük oranda ortaya çıkarılmış bulunmaktadır (Çizim: 2, 3; Resim: 1, 2). Kapı üç ana evre içermektedir. Kapıdan kuzeye doğru devam eden sur bedeni boyunca hafif meyilli bir rampa bizi girişe götürür. Kapı girişi, iki sur bedeni uçlarının, kapı aralığı oluşturacak şekilde, karşılıklı aynı hizadan başlatılması ile şekillendirilmiştir. Bu kapı aralığı alt evrede daha geniştir (2 m.). Kapı her iki yandan temelleri büyük taşlardan inşa edilmiş iki kalın duvarla sınırlıdır. Bunlardan kuzey taraftakinin üst taş sıraları, yakın bir geçmişte yapılan tahribat sebebiyle alınmıştır. Bölme duvarıyla önde bir giriş odası oluşturulmuştur. Bölme duvarı üzerindeki kapıdan geçtikten sonra, 'L' şeklindeki bir koridor ile kapıdan içteki 20x25 m. ebadındaki iç avluya ulaşılır. Avluya çıkış kapısı koridorun ucunda değil, güney yan duvar üzerindedir. Bu şekilde, kapının kuzeydoğu köşesinden giren kişi, zikzaklar çizerek kapının güneybatı köşesinden avluya ulaşır. Dolayısıyla avluya dışarıdan doğrudan giriş önlenmiştir. Dış girişin tam karşısında, kapının güneydoğu köşesinde küçük bir oda yer alır. Burası kapıyı kontrol altında tutan kişinin kaldığı yer olabilir (bekçi odası). Dış girişin hemen batısında, ikinci evreye ait bu şekilde küçük diğer bir oda daha vardır. Burası da kapıya dışarıdan yaklaşanları gözlemek için kullanılmış olabilir (Resim: 2, 3).

AF 18 açmasında ise Doğu Kapısı'nı batıdan sınırlandıran tek odalı evin hemen güneyinde, bu kapıya ait koridorun bir önceki evresini araştırmak amacıyla, küçük çapta bir kazı yapılmıştır. Önce, geçen yıllarda açılmış olan ve koridoru önden sınırlandıran taş temel kaldırılmış ve bu temelin altında, yine Doğu Kapısı'nın güney duvarının batıya doğru uzantısı olan kerpiç bir duvar ortaya çıkarılmıştır. Bu duvar, üstteki taş temel gibi kıvrılarak kerpiç evin köşesiyle birleşmeyip batıya doğru düz bir şekilde devam etmektedir.

Kapının kuzey bitişiğinde, bir üstteki gözetleme odasının altında kapının ilk evresine ait bir mutfak yer alır. Bu mutfak içinde kısmen tahribata uğramış bir fırın tabanı ve bir ocak ortaya çıkarılmıştır. Aynı geçen sene AG 17 açmasında ortaya çıkarılan mutfak gibi bu mekân da yangın geçirmiş ve içinde tüm ve tümlenebilir kaplar ele geçirilmiştir (Resim: 4). Bu kesimde sur altta büyük taşlardan inşa edilmiştir. En azından 3 ana evre içerdiği anlaşılan Doğu Kapısı'nın daha iyi korunmuş olan alt evresinin kazılması, önümüzdeki sene plânlanmaktadır.

Aşağıda değinildiği gibi, kapı girişinin kuzey tarafında da Akropol'ün kuzeydoğu köşesi ile bağlantılı ikinci bir giriş daha olabilir. Ancak bu durum bu kesimde yapılacak çalışmadan sonra kesinlik kazanacaktır.

Kapının batı kesiminde avluya açılan tek odalı yapının doğu duvarı üzerindeki tahribat temizlenmiş ve bu duvarın çift değil, tek duvar olduğu anlaşılmıştır; oda tabanına henüz ulaşamamıştır. Bu yapıya sadece avludan girilmektedir. Doğu Kapısı'nı sadece güneyden sınırlandıran duvarın avlu tarafındaki ucunda bir dikilitaş söz konusudur. Kuzeyde geçen sene, üç parça halinde kırılarak yere yatmış dikilitaş olduğu zannedilen taşların, aslında burada yer alan büyük bir mekânın avluyla bağlantısını sağlayan girişinin eşik taşları olduğu anlaşılmıştır. Yoğun tahribata uğramış bu mekân içinde etrafı kil ile sıvanmış yuvarlak çukurlar ele geçirilmiştir. Buna kuzeyden bitişik diğer büyük mekân içinde ortaya çıkarılan bu yuvarlak çukurlardan birinin içine büyük bir kúp oturtulmuştur. Tamamen kazılmamış olan bu iki mekân, depo yeri olarak kullanılmalıdır.

2. Doğu Kapısı'nın Kuzeyindeki Çalışmalar (AG 14, AG 15, AG 16 ve AH 16 Plân Kareleri)

Kaleyi bu kesimde sınırlandıran surun geçen sene zannedildiği gibi, mutfak çevreyerek köşe yapmadığı ve bu surun mutfak duvarına paralel olarak biraz daha do-

ğudan geçerek AH 16 ve AG 15 açmalarında saptandığı üzere, kuzeye doğru uzandığı anlaşılmıştır. Bu şekilde söz konusu mutfağı kuzeyden sınırlandıran duvarla sur bedeni arasında bir koridor bulunmaktadır. Bu koridor güneyde, Doğu Kapısı'na yakın olan henüz kazılmamış kısımda bir giriş içerebilir.

Sur, 5x3 m. ebadındaki AG 15 açmasının doğu profili boyunca devam etmektedir. Daha aşağı seviyede, bunun batı tarafına bitişik olarak inşa edilmiş ikinci bir kerpiç duvar söz konusudur. Açmanın kuzey tarafında yuvarlak bir çöp çukuru belirmiştir; ancak bu sene boşaltılamamıştır.

Surun devamını araştırmak üzere, daha kuzeydeki AG 14 plân karesinde de 5x3 m. ebadında bir açma açılmış, ancak bu dönem surunun bu kesimde tamamen tahrip olduğu anlaşılmıştır. Tahribat geçildikten sonra altta, köşe yapan kalın bir kerpiç duvara (sur?) rastlanmıştır. Bu duvar üzerine açılan çöp çukurunda bir İT 1 amphora boyunu, iki adet Demircihüyük İT 1 şişe parçası ve Beycesultan parlak siyah açkılı ve oluk bezemeli bir kap gövde parçası birlikte bulunmuştur.

AG 16 açmasında, geçen sene ortaya çıkarılan mutfağın batı kesiminde yapılan çalışmada, mutfaktan bir sonraki evreye ait *megaron* tipli bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Bu yapıya ait sundurmanın doğu tarafında, zemine oyulmuş silo içinde bir mufak kabı ve bir ilmik kulplu kâse (Resim: 5) ile gerideki odanın tabanında da yine türne yakın bir mutfak kabı ele geçirilmiştir.

3. AE 15, AE 16 ve AE 17 Plân Karelerinde Yapılan Çalışmalar

Geçen sene AE 17 plân karesinde açılan açma, avluyu kuzeyden sınırlandıran evlerin ön cephe duvarlarını saptamak amacıyla, kuzeye doğru genişletilmiştir. Gerçekten de kuzeydoğu-güneybatı yönünde hafif kıvrık bir hat oluşturan duvar yüzeyin hemen altında ortaya çıkarılmıştır. Açmanın batı kesiminde AD 17 açmasında da duvarın batıya doğru uzantısı küçük bir alanda ortaya çıkarılmıştır. Bu duvara ait bölme duvarları ve üzerindeki girişler bu sene henüz yeterince saptanamamıştır. AE 17 açmasının kuzeybatı köşesinde tümlenebilir bir kâse ve bir boyunlu kap ele geçirilmiştir.

Önceki senelerde kazısına başlanan AE 16 açmasının kuzeydoğu köşesinde yüksek bırakılan kısım alınmış ve bilâhare bir miktar daha derinleştirilerek kuzeye doğru uzanan duvarın profile girdiği kısımda doğruya doğru köşe yaptığı anlaşılmıştır.

Bu açmanın hemen kuzey bitişiğindeki AE 17 açmasında, hemen hemen tüm açmayı içine alan büyükçe bir tahribatın söz konusu olduğu anlaşılmıştır. 'L' şeklindeki bu tahribatın, ev duvarlarının bulunması gereken hatların üzerinde yer almasından dolayı, höyükteki diğer modern tahribatlarda söz konusu olduğu gibi, taş çıkarmak amacıyla yapıldığını söyleyebiliriz. Tahribatın zeminine ulaşılmadan bu açmadaki çalışmaya şimdilik son verilmiştir.

4. AH 18 Plân Karesinde Yapılan Çalışma

Surun önünde, daha önce bırakılan seviyeden itibaren kazıya devam edilmiş ve altta beyaz renkli tabana ulaşılmıştır. Beyaz taban doğuda sura paralel olan kerpiç bir duvarda son bulmaktadır. Dolayısıyla, sur ile bu duvar arasında 2.5 m. genişliğinde bir yol bulunduğu anlaşılmıştır. Kerpiç duvarın dışında ise bir hendeğin söz konusu olabileceğine dair deliller ele geçirilmiştir. Bu durum önümüzdeki yıllarda yapacağımız kazılarla netlik kazanacaktır.

5. Surun Güney Devamını Araştırmak Amacıyla AG 19 ve AH 20 Plân Karelerinde Yapılan Çalışma

AG 19 plân karesinin güneydoğu köşesinde surun batıya doğru devamını araştırmak amacıyla 4.5x2.0 m. ebadında bir açma açılmıştır. Hemen hemen tüm alanda yoğun kerpiç döküntüsü ile karşılaşılmıştır. Güneydoğu köşesinde derine inen bir tah-

ribat söz konusudur. Bu tahribatın hemen batısında, profil boyunca, sura ait olması gereken ve düzgün sıra veren kerpiç tuğlalar görünmeye başlamıştır. Bu aşamada açmadaki çalışmaya son verilmiştir.

3x4 m. ebadındaki AH 20 açmasında çalışılmasının ana sebebi ise surun güneye doğru bir uzantısının bulunup bulunmadığını anlamak içindi. Açmada, yüzeyden hemen hemen yarım metre derinliğe kadar tahribat söz konusudur. Bu tahribatın bitiminde, AG 20 açmasındaki sur bedenine paralel, kerpiçten ikinci bir kalın duvar ortaya çıkarılmıştır. Orta kısmının çöp çukuru tarafından tahrip edildiği bu duvar, AH 18 açmasındaki dış duvarın devamı olabilir ve bu şekilde içteki sur bedeni ile dıştaki duvar arasında 2.5 m. genişliğindeki yol bu kesimde de devam etmiş olmalıdır.

6. Güney Yamaçtaki Evlerin Sarayla Bağlantısını Araştırmak Amacıyla AD 20 Plân Karesinde Yapılan Çalışma

Bu açmada sarayın güneyindeki evlerin ön cephesini oluşturan duvarın ortaya çıkarılması ve bunun sarayla ilişkisinin saptanması amacıyla, bu plân karenin kuzey-batı köşesine yakın kısımda bir çalışma yapılmıştır. Yüzeyin hemen altında, çöp çukurları ile birlikte, sarayın güney duvarına paralel gelen ve batıda güneye dönen kerpiçten bir duvar ortaya çıkarılmıştır. Ancak bu duvar fazla derine inmemektedir (en fazla 30 cm.). Bu duvarın hemen kuzeyinde, çöp çukuru altında ikinci bir kerpiç duvar görünmeye başladı. Ancak bu sene, bu duvarı tamamen ortaya çıkarmak mümkün olmamıştır. Belki de bu kesimde sarayın güney duvarı ile arada, saray avlusuna girişi sağlayan bir kapı bulunmaktadır.

7. Saray ve Doğu Kapısı Stratigrafilerinin Çakıştırılması Amacıyla AD 19, AE 19 ve AF 19 Plân Karelerinde, Kuzey Profiller Boyunca Yapılan Yarma

Saray'ın güney ante ucu ile AF 19 açmasının doğu kenarı arasında kuzey profili boyunca 1.5 m. genişliğinde ve maksimum 1.2 m. derinlikte bir yarma yapılmıştır. Yarmanın batı kesimi, saray önündeki avluya denk geldiğinden herhangi bir mimarî kalıntı içermemektedir. AF 19 açmasında ise avluyu güneyden sınırlandıran evlerin ön cephe duvarları ortaya çıkarılmıştır. Açmanın doğu tarafında, bu evlerden sonuncusu ile daha doğudaki sura dayalı evler arasında bir sokak bulunmaktadır.

B. Güney Yamaçta Yapılan Çalışmalar

1. AC 23 ve AC 24 Plân Kareleri

AC 24 plân karesinde açılan açmada pulluk toprağının hemen altında, AC 23'teki duvarın devamı gelmeye başlamıştır. Üzerinde yeni bir bölme duvarı saptanamamış olan bu duvarın uzun bir mekân oluşturduğu anlaşılmıştır. Mekânın iç kısmında güney profile yakın bir fırın kalıntısı ele geçirilmiştir. Normal ev duvarlarına göre oldukça kalın olan bu duvar, kuzeyde AC 23 açmasında doğuya doğru dönmektedir. Belki de bu duvar, Akropol'ü güneyden çevreleyen sur bedenine ait olabilir.

2. Z 21, Z 22, Z 23, ve AA 23 Plân Karelerinde Yapılan Çalışmalar

Bu sene bu kesimde yapılacak çalışmalarla, sur bedeninin takip edilmesi ve büyük yapının sur bedeni ile ilişkisinin saptanması amaçlandı. Z-AA 21 açmasında batıya doğru bir miktar takip edilen surun henüz dirsek yapmadığı anlaşılmıştır. Bu kesimde batıya doğru derinleşen, üst katların sebep olduğu bir tahribat söz konusu olduğundan, duvarların batıya doğru takip edilmesi bu serelik mümkün olmamıştır. Taş duvarın batı ucunda, bir sonraki döneme ait olması gereken yassı bir dikilitaş *in situ* ele geçirilmiştir.

Suru güneye doğru takip etmek amacıyla, 2000 yılında açılan AA 22 açmasında çalışmalara tekrar başlanmıştır. Daha önce saptanan doğu-batı yönündeki kerpiç du-

varın kuzeyden gelen sur bedeni ile köşe yaptığı anlaşılmıştır. Batıdan gelen çift duvar da bu köşeyle birleşmektedir. Bu sene batıdan ve kuzeyden gelen duvarların oluşturduğu açı içinde ve bu duvarların güneyinde derinleşmiştir.

Güney kesimin doğusunda kuzeybatı-güneydoğu yönünde kuvvetli bir taş temel ve bu duvarın kuzeyinde yakın zamana ait bir tahribat saptandı. Neticede, bu tahribatın 2000 senesinde 'megaron' olarak adlandırdığımız yapının kuzey ante duvarı boyunca yapılan tahribatın devamı olduğu anlaşıldı. Dolayısıyla, bu yapının kuzey duvarı daha batıya uzanmakta ve yukarıda söz konusu edilen kuvvetli taş temelle köşe yapmakta ve köşeye denk gelen kısımda da yapının girişi bulunmaktadır. Bu şekilde, 'megaron' olarak adlandırdığımız bu yapının 22 m. uzunluğunda megaronumsu bir yapı olduğu anlaşılmıştır.

Daha önce söz konusu edilen üç duvarın köşe yaptığı kısımda derinleşildiğinde, batıdan gelen duvarın uç kısmının daha derine inmediği ve burada daha önce mevcut olan 1.50 m. genişliğindeki kapı aralığının sonradan kapatıldığı açıklık kazanmıştır. Temizlenen bu kısımda kapının iki tarafında ahşap direk delikleri ele geçirilmiştir; eşik kısmında da kerpiç duvar vardır. Daha sonra, girişin dış kısmında derinleşmeye devam edilerek kapıyı batıdan sınırlandıran duvarın alt sıra taşlarına ulaşılmıştır; eşik kısmındaki kerpiç duvar da alınarak altta bu duvarın oturduğu bir önceki evreye ait yassı kapı eşik taşlarına ulaşılmıştır (Resim: 3).

Güney duvarının batıya doğru uzantısını saptamak amacıyla Z 22 açmasında çalışılmıştır. Yüzeyin hemen altında duvarın devamı gelmeye başlamıştır. Bu duvar açma içinde kuzeye doğru dönerek kapı önünde sundurmalı giriş avlusunu oluşturmaktadır. Sur bedeni ise duvarın köşe yaptığı kısımdan güneye dönmektedir. Söz konusu kapı, megaronumsu yapı ve önündeki avlu ile doğrudan bağlantılıdır; buradan da bu yapı ile güneydeki evler arasında yer alan caddeye ulaşılmış olmalıdır.

Megaronumsu yapının güney duvarı ile batı duvarının oluşturduğu köşeyi araştırmak amacıyla, AA 23 açmasının kuzeydoğu köşesinde küçük bir alanda çalışılmıştır. 2000 yılında megaronumsu yapının güney duvarı üzerinde saptanan ve duvarı alt sıra temel taşlarına kadar tahrip eden tahribat çukurunun devamı bu açmada da ortaya çıkarılmıştır. Hemen hemen 2.3 m. derinlikte, yapının oldukça büyük köşe taşı, yerinde bulunmuştur. Bu taşın doğu bitişiğinde ikinci büyük taşın ucu da görünmüştür. Bu şekilde megaronumsu yapının aşağı yukarı tüm plânı saptanmış bulunmaktadır. 22 m. uzunluğundaki bu yapı, bu şekliyle Thermi V. katın kamuya ait olduğu düşünülen yapı ile plân ve konum itibarıyla büyük benzerlik göstermektedir.

Daha sonra suru güneye doğru takip etmek amacıyla, Z 23 plân karesinin güneyinde ve AA 23 plân karesinin güneybatı köşesinde açılan iki yeni açmada da, yoğun tahribat sebebiyle, herhangi bir mimarî kalıntı ele geçirilememiştir.

3. Güney Koni'de Y 18, Y 19 ve Y 20 Plân Karelerinde Yapılan Çalışmalar

Daha önceki yıllarda jeofizik ölçümler sırasında güney Koni'de saptanan dirençli alanın araştırılması amacıyla, aynı hat üzerinde Y 18 ve Y 19 plân karelerinde açılan açmalarda, pulluk toprağının hemen altında, dışarıdan buraya taşındığı anlaşılan açık renkli homojen, killi bir dolgu ile karşılaşmıştır (Resim: 7, 8).

Bu killi dolgunun kalınlığının anlaşılabilmesi için Y 18 açmasında sınırlı bir alanda 2 m. derinliğe kadar inilmiş, ancak henüz tabana ulaşamamıştır. Çukurun dip kısmında küçük taşlardan oluşan konsantrasyonlarla karşılaşmış ve dolgu içinde derinleştikçe giderek bollaşan erken II. binyıl çanak çömlek parçaları söz konusudur. Dolayısıyla, bu kil dolguyu en erken Orta Tunç Çağına Geçiş Dönemine (M.Ö. 2000-1800) tarihlendirmek mümkündür.

Yüzeyde kil dolgu içine açılmış çukurlarda ayrıca 4 adet iskelet ele geçirilmiştir (Resim: 8). Basit çukurlar içindeki iskeletlerin tümü kuzeybatı-güneydoğu doğrultusundadır ve yüzler güneye bakmaktadır; dolayısıyla bunlar yakın döneme ait Müslüman gömüleri olmalıdır.

Daha sonra, bu kesimdeki İTÇ III'e ait yerleşim katlarını araştırmak amacıyla Y 20 açmasında çalışıldı (Resim: 7). Pulluk toprağının hemen altında II. binyıl çukurları saptandı. Açmanın kuzey kesiminde çukurların dışında kalan ve maalesef çok sınırlı bir alanı kapsayan dolguda karışmamış olarak İTÇ III malzemesi ele geçirildi. Bu sağlam dolgunun hemen altından, yine çöp çukurları tarafından kısmen kesilmiş olan geç İTÇ II duvarları gelmeye başladı. Güneybatı-kuzeydoğu yönündeki bu duvarların 4 ayrı mekân oluşturduğu anlaşılmaktadır. Kuzeydoğu tarafta, mekânın köşesinde üst yarısı kesilmiş olarak kullanılan in situ bir küp ortaya çıkarıldı. En alt seviyede bu duvarların altından aynı yönde bir önceki evrenin duvarları gelmeye başlamıştır. Açmadaki çalışmalara bu seviyede, diğer bir deyişle yüzeyden 3m. derinlikte son verildi.

III. Sonuç

Doğu açmalarında bu sene de esas itibariyle geç İlik Tunç Çağı II yerleşmesine ait kalenin genel yerleşim plânının ortaya çıkarılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. En az üç ana evre içerdiği anlaşılan Doğu Kapısı'nın plânı hemen hemen tamamen ortaya çıkarılmıştır. Daha önce kule olarak adlandırılan girişin karşısındaki küçük oda bekçi odası olabilir. Kapının her iki yan duvarı da büyük taşlardan inşa edilmiş temeller içerir. Kale surunun, güneydoğu ve kuzeydoğu köşelerde geçen sene zannedildiği şekilde zikzak yapmadığı anlaşılmış olup surun dışında ikinci bir çevre duvarının ve ikisi arasında 2.5 m. genişliğinde bir yolun bulunduğu dair önemli deliller ele geçirilmiştir. Saray ile Doğu Kapısı arasındaki avlunun plânı daha net bir şekilde ortaya çıkarılmış olup bu avlunun saraya doğru daraldığı ve avluyu güney ve kuzeyden sınırlandıran evlerle saray arasında birer sokağın bulunduğu anlaşılmıştır. İTÇ II'de Batı Anadolu'da, kale yerleşim plânındaki kapı-avlu- saray sıralaması bu kadar net bir şekilde, ilk defa ortaya çıkarılmış bulunmaktadır. Bu bulgunun, Anadolu mimarlık tarihi açısından taşıdığı önem yadsınmaz.

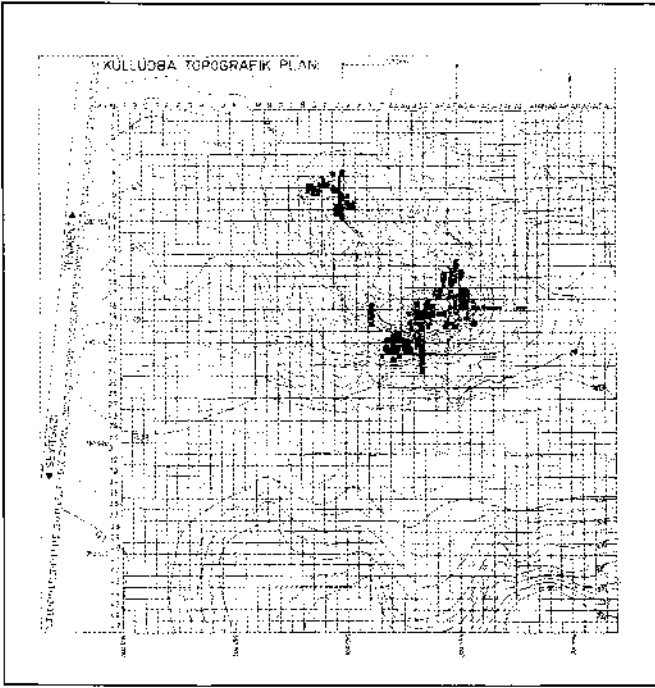
Doğu Kapısı'nın kuzey bitişiğinde, kapının ilk evresi ile çağdaş olan ve şiddetli yangın geçirmiş olan mutfak içinde, tüm ve tümlenebilir kaplar ve diğer buluntular ele geçirilmiştir. Bu kaplardan biri, üzeri yiv bezemeli bir Demirci Höyük şişesidir. Kalenin kuzeydoğu köşesine denk gelen AF 14 açmasında ise yüzeyden 2 m. derinlikte İTÇ I katlarına ulaştığımızı gösteren buluntular ele geçirilmiştir. Bu seviyede, bir çukur içinde Demirci Höyük şişe parçaları ile oluk bezemeli, parlak siyah ağıllı ve ince cidarlı bir Beycesultan İTÇ I çanak çömlek parçası bir arada bulunmuştur. Dolayısıyla bu kat, batı açmalarının 2. evresi ile çağdaş olmalıdır.

Güney yamaçta ise kalenin ikinci kapısı ortaya çıkarılmıştır. Kapı önünde kısmen sundurmalı bir ön-avlu söz konusudur. Bu kapı anıtsal *megaron*umsu yapı ve önündeki avlu ile direkt bağlantılıdır. *Megaron*umsu yapı ortada ana mekânı, önde bir ve arkada da iki küçük mekânı ile Thermi V. kattaki kamu binası olarak nitelendirilen büyük yapının plânı ile tamamen benzeşmektedir.

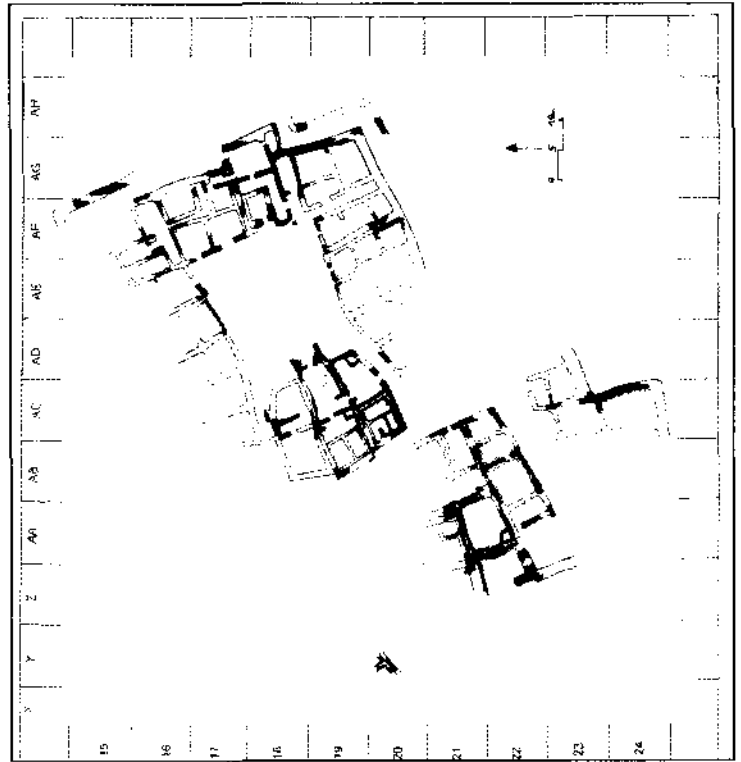
İTÇ II'ye tarihlenen disk yüzü figürinlere ait yine birkaç parça ele geçirilmiştir. Bunlardan iki tanesi Resim 6'da görülmektedir.

Güney Koni'de Y 18-20 açmalarında yapılan çalışmada da geç İTÇ II ve İTÇ III mimarî kalıntıları ve buluntuları ele geçirilmiştir. Y 18 ve Y 19 açmalarında ise varlığı daha önce yapılan jeofizik ölçümlerde saptanan geniş bir alanın, kil dolguya tekabül ettiği anlaşılmıştır. Bu kilin doldurulduğu çukurun ne kadar derine indiği henüz anlaşılamamıştır. Burada belki de üst konisi zamanla tıraşlanarak tamamen eritilmiş bir tümülüs söz konusudur.

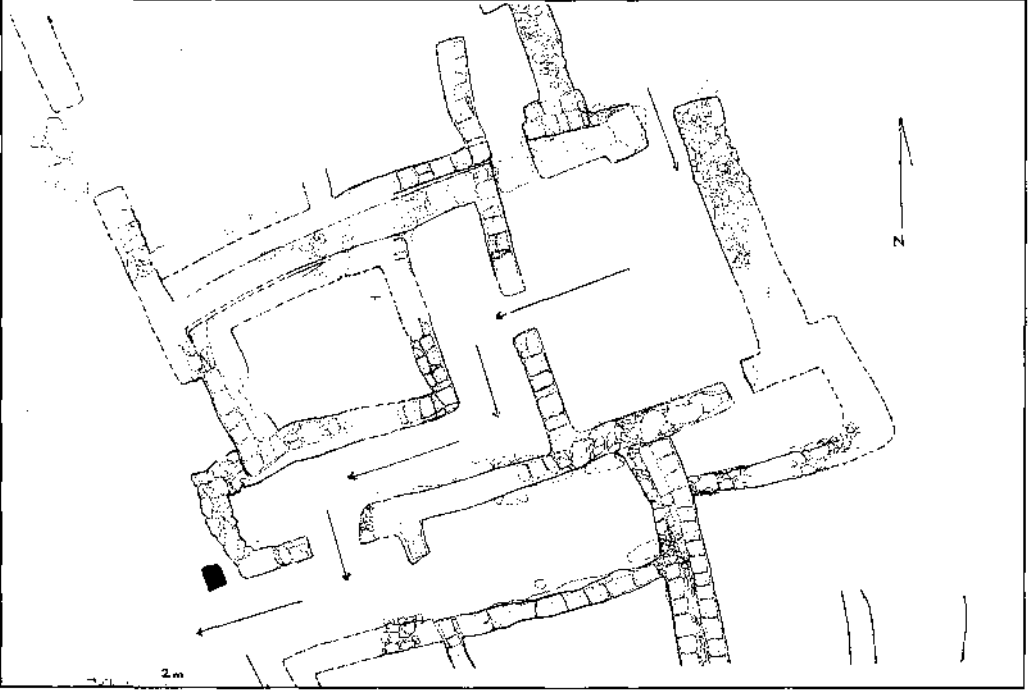
Önümüzdeki yıllarda kale plânının tümlenmesine yönelik kazı çalışmalarına devam edilirken İTÇ III'de araştırılacak ve ayrıca killi dolgu kazılarak altta mezar odasının bulunup bulunmadığı saptanmaya çalışılacaktır.

Çizim 1: Küllüoba topografik plân ve bugüne kadar çalışılan alanlar

Çizim 2

Çizim: 3

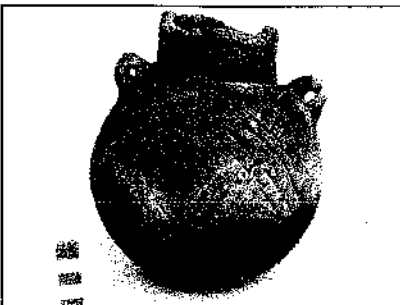
Resim: 1

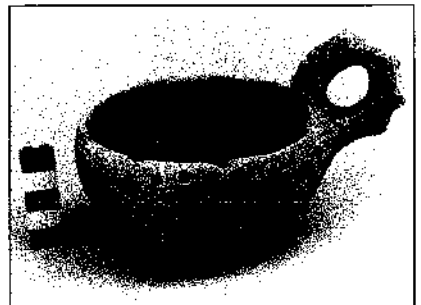
Resim: 2

Resim: 3

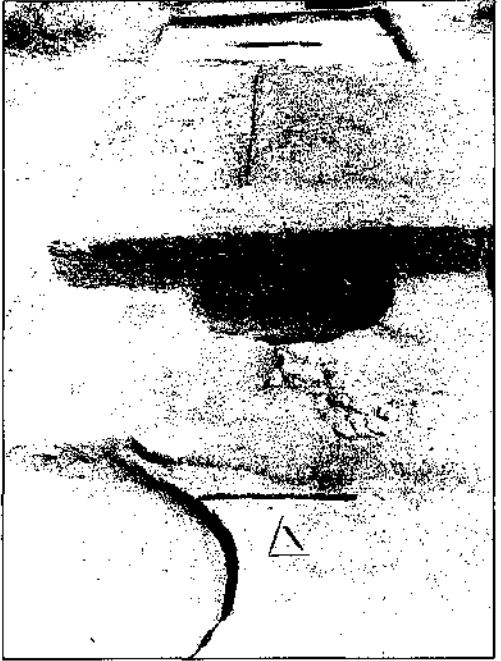
Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

FORSCHUNGEN IN DOLICHE 2002

Hamza GÜLLÜCE*
Anke SCHÜTTE-MAISCHATZ
Engelbert WINTER

Bereits seit langem ist die Bedeutung der südkommagenischen Stadt Doliche für die Religionsgeschichte der römischen Kaiserzeit bekannt¹. Nach der Entdeckung zweier Mithräen in den Jahren 1997 und 1998² am Fuße des Keber Tepe, des antiken Siedlungshügels von Doliche (heute: Dülük), ca. 10 km. nordwestlich der Großstadt Gaziantep gelegen, konzentrierten sich die in Doliche fortgesetzten Arbeiten bis zum Jahre 2000 auf die weitere Untersuchung dieser beiden bedeutenden Kultstätten³. Darüber hinaus wurde die Surveytätigkeit im Stadtgebiet von Doliche fortgesetzt und ein topographischer Gesamtplan des Stadtgebietes von Doliche erstellt⁴.

Erstmals bot sich dann im Jahre 2001 die Möglichkeit, den ca. 3 km. vom Stadtgebiet Doliches entfernt liegenden Kultbezirk des Iupiter Dolichenus⁵ auf dem Dülük Baba Tepesi (Abb. 1) systematisch zu untersuchen und damit weiterführende Erkenntnisse über den Ort des bislang unbekanntem Zentralheiligtums eines der wichtigsten orientalischen Gottheiten im Imperium Romanum zu gewinnen⁶. Bereits seit frühester

* Hamza GÜLLÜCE, Gaziantep Müzesi, Gaziantep/TÜRKIYE.

Dr. Anke SCHÜTTE-MAISCHATZ, Forschungsstelle Asia Minor im Seminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Georgskommende 25, 48143 Münster, GERMANY

Prof. Dr. Engelbert WINTER, Forschungsstelle Asia Minor im Seminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Georgskommende 25, 48143 Münster, GERMANY (e-mail: ewinter@uni-muenster.de)

- 1 Zusammenfassend J. Wagner, Neue Denkmäler aus Doliche. Ergebnisse einer archäologischen Landesaufnahme im Ursprungsgebiet des Iupiter Dolichenus, *BjB* 182 (1982) 133ff. und R. Ergeç/J. Wagner, Doliche und Iupiter Dolichenus, in: J. Wagner (Hg.), *Gottkönige am Euphrat. Neue Ausgrabungen und Forschungen in Kommagene. Sonderband Antike Welt*, 2000, 85ff. Vgl. jetzt auch E. Winter, Doliche in hellenistisch-römischer Zeit. Eine kommagenische Stadt zwischen Tradition und Innovation, in: E. Schwertheim-E. Winter (Hgg.), *Stadt und Stadtentwicklung in Kleinasien. Asia Minor Studien. Bd. 50*, 2003, 65ff.
- 2 E. Winter, Ein historisch-topographischer Survey in Kommagene 1997, in: *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1999, 365ff.; R. Ergeç/A. Schütte-Maischatz/E. Winter, Doliche 1998, in: *XVII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 2000, 185ff.
- 3 Vgl. E. Winter, Mithraism and Christianity in Late Antiquity, in: G. Greatrex/S. Mitchell (Hgg.), *Ethnicity and Culture in Late Antiquity*, 2000, 173ff.; A. Schütte-Maischatz/E. Winter, Kultstätten der Mithrasmysterien in Doliche, in: J. Wagner (Hg.), *Gottkönige am Euphrat. Neue Ausgrabungen und Forschungen in Kommagene. Sonderband Antike Welt*, 2000, 93ff. und A. Schütte-Maischatz/E. Winter, Die Mithräen von Doliche. Überlegungen zu den ersten Kultstätten der Mithras-Mysterien in Kommagene, in: *Topoi* 11 (2002) [im Druck].
- 4 R. Ergeç/A. Schütte-Maischatz/E. Winter, Forschungen in Doliche 1999, in: *XXII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 2001, 325ff.; F. Bulgan/A. Schütte-Maischatz/E. Winter, Forschungen in Doliche 2000, in: *XXIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 2002 [im Druck].
- 5 Die Monumente des Dolichenuskultes sind von M. Hörig/E. Schwertheim, *Corpus Cultus Iovis Dolicheni (CCID)*, 1987 zusammengestellt worden. Vgl. auch E. Schwertheim, Iupiter Dolichenus, der Zeus von Doliche und der kommagenische Königskult, in: *Studien zum antiken Kleinasien. F.K. Dörner zum 80. Geburtstag gewidmet. Asia Minor Studien. Bd. 3*, 1991, 29ff.
- 6 Vgl. F. Bulgan/A. Schütte-Maischatz/E. Winter, Forschungen in Doliche 2001, in: *XXIV. Kazı Sonuçları Toplantısı. 2. Cilt* (27.05.-31.05. 2002, Ankara) [im Druck].

Zeit dürfte sich auf der weit sichtbaren Bergkuppe eine wichtige Kultstätte für den im gesamten nordsyrischen und südanatolischen Raum verehrten Sturm- und Gewittergott Tehub-Hadad befunden haben.

Während der Kampagne des Jahres 2001 wurde auf dem Gipfelplateau des Dülük Baba Tepesi eine intensive Oberflächenbegehung zur Aufnahme aller sichtbaren antiken Überreste durchgeführt. Vorrangiges Ziel der Vermessungsarbeiten war es einerseits, die Bergkuppe des Dülük Baba Tepesi in einem vor Ort festzulegenden Bereich topographisch zu vermessen, andererseits für die geophysikalischen Untersuchungen Geländeabschnitte aufzumessen, um diese zu einem späteren Zeitpunkt wieder in die Örtlichkeit zu übertragen. Die geophysikalischen Erkundungen auf dem Dülük Baba Tepesi hatten zum Ziel, obertägig nicht mehr sichtbare Bebauungsstrukturen im Gebiet des früheren Heiligtums des Jupiter Dolichenus zu lokalisieren. Trotz der schwierigen Geländesituation (dichter Baumbestand; zahlreiche Antennen) gelang es durch die vor Ort durchgeführten geomagnetischen Messungen erste Erkenntnisse über die antike Bebauung auf dem Dülük Baba Tepesi zu gewinnen.

Um nähere Aufschlüsse über Art, Funktion und Zeitstellung der festgestellten Strukturen zu bekommen, wurden während der Kampagne 2002 folgende Arbeiten durchgeführt:

1. Anlage von Suchschnitten in den sich in den Magnetogrammen abzeichnenden 'Gebäudegrundrissen' (siehe unter A: Archäologische Untersuchungen);
2. Geophysikalische Messungen mit dem Caesium-Gradiometer zur Vervollständigung der in der Kampagne 2001 erzielten Ergebnisse sowie Georadarmessungen zur Erfassung des Untergrundes, insbesondere in den magnetisch gestörten Bereichen (siehe unter B: Geophysikalische Untersuchungen);
3. Erstellung eines Höhenpunkteplanes vom Gipfelplateau des Dülük Baba Tepesi (siehe unter C: Vermessungsarbeiten).

A: Archäologische Untersuchungen

Das wesentliche Erkenntnisinteresse der diesjährigen Kampagne war es, über die Natur und Zeitstellung der geophysikalisch gemessenen Bebauungsstrukturen gezielte Aussagen treffen zu können. Zu diesem Zweck wurden mehrere Suchschnitte angelegt. Die Anlage richtete sich in erster Linie nach den Ergebnissen der geophysikalischen Prospektionen des Vorjahres. Zum Teil konnten auch neue Erkenntnisse aus den diesjährigen Messungen, insbesondere mit dem Georadar, berücksichtigt werden.

Um die Ursachen der im Erdreich festgestellten positiven, negativen und stark wechselnden Anomalien präziser zu fassen, wurden die Suchschnitte in den Bebauungsstrukturen angelegt, die aufgrund entsprechend unterschiedlicher Anomalien (Abb. 2) verifiziert werden konnten, und zwar:

1. in 'Gebäude B' im geophysikalischen Meßfeld 3
2. in 'Gebäude F' im geophysikalischen Meßfeld 1
3. in 'Gebäude E' im geophysikalischen Meßfeld 2

---

7 Die mit Mitteln der Deutschen Forschungsgemeinschaft durchgeführten Studien auf dem Dülük Baba Tepesi bei Doliche, 10 km nordwestlich der türkischen Großstadt Gaziantep (Südost-Türkei) gelegen, fanden statt in der Zeit vom 04.09.2002 bis zum 05.10.2002. Unser Dank gilt der türkischen Antikendirektion, die mit Schreiben vom 07.03.2002 den beantragten Arbeiten die Erlaubnis erteilt hat. Teilnehmende Wissenschaftler waren Herr Prof. Dr. Engelbert Winter, Frau Dr. Anke Schütte-Maischatz, Frau Dr. Marghereta Facella (Pisa), Herr Dr. Norbert Blindow, Frau Güler Ateş, M.A. (Heidelberg/Istanbul), Herr Michael Blömer, M.A., Herr Dipl.-Geophys. Sayan Pipatpan sowie die Studentinnen und Studenten Asuman Lätzer (Köln), Çiğdem Özkan (Ankara), Marion Miensoyust und Matthias Stahnke. Die Vermessungsarbeiten wurden von dem öffentlich bestellten Vermessungsingenieur Herr Dipl.-Ing. Ralf Wirtz (Essen) und Herrn Mirco Balk durchgeführt. Die Arbeiten auf dem Dülük Baba Tepesi standen unter der Leitung des Direktors des zuständigen Museums Gaziantep, Hamza Güllüce, Begleitender Kommissar vom Museum Gaziantep war Taner Atalay. Für ihre Hilfe danken wir zudem Fatma Bulgan vom Museum Gaziantep und Dr. Rifal Ergoc von der Universität Gaziantep.

In den 'Gebäuden' 'B' und 'F' (Abb. 2) wurde je ein Suchschnitt über die gesamte, vermutete Breite der Gebäude angelegt. Da dies bei den für 'Gebäude E' angenommenen Ausmaßen aus zeitlichen Gründen weder möglich noch sinnvoll war, wurden dort zwei kleinere Suchschnitte (5,00x2,00 m.) jeweils im südlichen und im nördlichen Bereich angelegt. Die genaue Lage der Suchschnitte innerhalb der Gebäudestrukturen wurde dabei wesentlich von der Geländestruktur, insbesondere vom z.T. dichten Baumbestand bestimmt.

1. 'Gebäude B' im geophysikalischen Meßfeld 3 (B Su 1)⁸

Der in Meßfeld 3 festgestellte 'Gebäudegrundriss' (Abb. 2) ist langrechteckig und SW/NO orientiert. Soweit anhand des Magnetogramms erkennbar, konnte von einer Größe von etwa 24,30x11,10 m. ausgegangen werden. Der Suchschnitt (L 12,15 m.; B 2,00 m.) wurde im rechten Winkel zu den SW/NO verlaufenden Strukturen angelegt, und zwar im nordöstlichen Bereich des Gebäudes zwischen zwei Bäumen hindurch (Abb. 3-4).

Das Gelände stieg im Bereich des Suchschnittes von NW nach SO um ca. 0,50 m. an. Im NW kamen in einer Tiefe von 0,10 m. die Überreste der dort vermuteten Außenmauer zutage. Auch Teile der SO-Außenmauer konnten in entsprechender Tiefe verifiziert werden. Die Lage der durch die geophysikalischen Messungen erfaßten Bebauungsstrukturen konnte damit bestätigt werden. Die Anomalien wurden durch oberflächennahes Kalksteinmauerwerk verursacht⁹.

Im Baubefund zeigte sich, daß die Außenmauer von 'Gebäude B' einschalig ausgeführt und zum Teil noch in zwei Lagen erhalten war; max. H 0,90 m. Der Durchmesser der Mauer betrug im Mittel 0,60 m. Der weiche Kalkstein war an der Oberfläche zu meist brüchig und stellenweise abgeplatzt. Die einzelnen Blöcke haben eine Mindestlänge von etwa 1,00 m. und eine durchschnittliche Höhe von 0,40 m.

Am Profil der SO-Mauer wurde deutlich, daß die Mauer nur zum Teil aus sorgfältig bearbeiteten Blöcken bestand. Einzelne Blöcke sind gebrochen und offenbar wiederwendet worden. Entstehende Lücken wurden mit Bruchsteinen, Erde und Ziegelbruch aufgefüllt. Wahrscheinlich ist, daß es sich hier um Spuren einer jüngeren Bauphase handelt. Dort wo sich zwei Lagen erhalten haben, zeigt sich, daß die Blöcke in Kalkmörtel versetzt wurden.

Die Fundamentierung der Mauer besteht aus gestampftem Schotter aus kleinen Kalksteinen und Erde. Der gewachsene Fels wurde im SO, außerhalb des Gebäudes, in einer Tiefe zwischen 1,00 und 1,30 m. erreicht, wobei er von SO nach NW leicht abfällt. Das durch den Suchschnitt ermittelte Felsniveau entspricht mit etwa 1,50 m. den Ergebnissen der parallel laufenden Georadarmessungen (s. den Bericht unter B: „Geophysik“). Aussagen über Aussehen und Struktur des Gebäudeinneren (Breite des Innenraumes 8,50 m.) lassen sich aufgrund der begrenzten Grabung kaum treffen. Im nordwestlichen Bereich des Suchschnittes fanden sich Reste eines Kalkstrichs.

Der überwiegende Teil der Keramik, vorwiegend sogenannte „brittle ware“, weist ebenso wie die Münzfunde ins 3. und 4. Jh. n. Chr.¹⁰ Frühkaiserzeitliche TS-Scherben finden sich ebenfalls unter dem Material, sind aber insgesamt zu singular als daran weitere Aussagen knüpfen zu können. Bemerkenswert sind in diesem Zusammenhang die Ergebnisse der Georadarmessungen. Sie weisen im südlichen Bereich auf ti-

8 Es sei an dieser Stelle angemerkt, daß die Auswertung aller Ergebnisse noch nicht vollständig abgeschlossen ist.

9 Die Oberflächen der erhaltenen Blöcke liegen bei durchschnittlich 1205,90 m. ü. NN.

10 Zu den Funden gehört u.a. eine Münze des Gallienus aus der Zeit der gemeinsamen Herrschaft mit Valerian (Abb. 10-11): *Obv. IMP C P LIC GALLIENVS PF AVG; radiate, draped bust r., Rev. VIRTVS AVGG; Valerian and Gallienus standing, facing each other, Valerian stands r., holding sceptre and globe, Gallienus holding Victory and transverse spear* 8Cf. RIC VI, 456; A. Robertson, *Roman Imperial Coins in the Hunter Coin Cabinet*, vol. IV, Oxford 1978, p. 23, nr. 70. Fundnr. M 2002/3; AE; 18,5mm; 4,0g.; T; Data: Geb. B Su1/E1; Strat. 2; Seg. 4/5; Loc. 2; Col. Nr. 49.

eferliegende, im SO über den im Magnetogramm erkennbaren Grundriß hinausgehende Bebauungsstrukturen eines Vorgängerbaus.

2. 'Gebäude F' im geophysikalischen Meßfeld 1 (F Su 1)

Der Schnitt sollte dazu dienen, die sich im geomagnetischen Plan schwach abzeichnende langrechteckige Struktur F im Osten des Gipfelbereiches des Dülük Baba Tepesi (Abb. 2) zu untersuchen. Zu diesem Zwecke wurde er so angelegt, dass er die vermutete Struktur auf ganzer Breite von Norden nach Süden schneidet. Die ursprüngliche Länge des Schnittes betrug 16,40 m., die Breite 2 m. (Abb. 5-6).

Um das Gefälle des nach Norden leicht abfallenden Geländes auszugleichen, konzentrierten sich die Arbeiten zu Beginn auf die Südhälfte des Schnittes. Hier ließen sich die Vorgaben der Geophysik zum Teil verifizieren. Zunächst kam Mauer I zum Vorschein, die den Schnitt von Ost nach West quert. Erhalten ist eine Lage langrechteckiger flacher Blöcke aus Kalkstein von variierender Länge. Durch die später vorgenommene Erweiterung E 3 ließ sich diese Mauer noch einen weiteren Meter nach Westen verfolgen.

Weiter südlich konnte eine Struktur von monumentalen Ausmaßen angeschnitten werden, auf die sich auch Mauer I bezieht. Ihre Dimensionen wurden allerdings erst durch einige Erweiterungen nach Osten und Süden deutlich.

Parallel zu Mauer I läuft Mauer II. Sie ist ebenfalls aus länglichen, jedoch deutlich größeren Blöcken, welche mit der Schmalseite zueinander verlegt sind, gebildet. Im Westen hat sich z. T. auch die zweite Lage erhalten. Einige der Blöcke weisen eine sorgfältige Glättung auf. Im Westen ist die Mauerecke zu fassen. Hier schließt sich nach Süden Mauer III an, welche ausschließlich in der untersten Lage erhalten ist. Die Größe der Blöcke ist mit ca. 0,90x0,60x0,60 m. nochmals gesteigert. In Unterschied zu den Mauern I und II sind sie jeweils mit den Langseiten zueinander verlegt. Bei der zu beobachtenden Fehlstelle handelt es sich nicht um eine Eingangssituation. Die Lücke war ursprünglich mit dem Block x geschlossen, der unmittelbar westlich der Mauer in Sturzlage liegt.

Von Mauer III geht parallel zu Mauer II die Mauer IV nach Osten ab. Wie Mauer III ist die erhaltene unterste Lage von Mauer IV aus breiten großformatigen Blöcken, die mit der Langseite zueinander verlegt sind, errichtet. Allerdings konnte lediglich der erste Block im Westen auf ganzer Breite freigelegt werden.

Der Raum 1 zwischen Mauer IV und Mauer II ist ca. 1,30 m. breit. Hier läßt sich kein Fußboden oder Lauffhorizont greifen, statt dessen zeigte sich schon bald der gewachsene Fels. Alle freigelegten Blöcke der Mauern II-IV liegen auf dem gewachsenen Fels auf.

Zusammen betrachtet bilden die Mauern II-IV die Ecke eines Baus von beachtlichen Ausmaßen, der sich nach Osten und Süden fortsetzt. Dabei sind die Mauern III und IV mit einem Durchmesser von 0,90 m. deutlich stärker als Mauer II. Verworfen werden muss die Existenz einer Struktur F, wie sie aufgrund des geomagnetischen Plans erschlossen worden war. Dies bestätigten auch die Grabungen im nördlichen Schnittbereich, wo ohne Befund bis auf den gewachsenen Fels gegraben wurde. Oberhalb des Felsbodens liegen Verwitterungsschichten des Kalksteins und eine starke Packung Geröll, in der nur wenige Funde gemacht wurden. Im mittleren Abschnitt des Schnittes nördlich von Mauer I blieben die Befunde ebenfalls aus.

Die wenigen Funde lassen eine grobe Datierung des im südlichen Bereich angeschnittenen Baus in römische Zeit zu. Aussagen über die Funktion und Form der Struktur lassen sich im einzelnen noch nicht machen.

3. 'Gebäude E' im geophysikalischen Meßfeld

Suchschnitt 1 (E Su 1)

Das Meßfeld 2 wurde in den geophysikalischen Prospektions-Plänen durch stark wechselnde Anomalien gekennzeichnet (Abb. 2). Die Vermutung, daß diese durch gemischte Materialien bestehend aus Kalkstein und schwarzem Ergußgestein verursacht wurden, fand durch die in E angelegten Suchschnitte Bestätigung. Bei dem Ergußgestein handelt es sich um Basaltplatten, wie sie sich auch vermehrt in unmittelbarer Nähe des 'Antennenplateaus' finden.

Ausgehend von der Annahme, daß es sich bei den geophysikalisch ermittelten Strukturen um den Grundriß eines großen einzeln stehenden Gebäudes handelt, wurden hier zwei kleinere (5,00x2,00 m.) Suchschnitte im nördlichen und im südlichen Bereich angelegt, von denen der ergiebiger vorgestellt wird.

E 1 Su 1

Zur Auswahl der konkreten Stelle, an welcher der Suchschnitt angelegt wurde, trugen die laufenden Bodenradarmessungen der Geophysiker bei, die den gewählten Bereich als 'aussichtsreich' empfahlen (siehe die Ausführungen unter B: „Geophysik“). Die ursprünglichen Ausmaße des Schnittes betragen 5x2 m. Aufgrund der Befundsituation wurde seine Nordhälfte um insgesamt 3,50 m. nach Osten erweitert (Abb. 7-8).

Freigelegt werden konnte zunächst ein Ausschnitt eines Baus aus byzantinischer Zeit. Die Mauern sind aus Spolien von z. T. beachtlicher Größe errichtet, einzelne Abschnitte dagegen nur lose aus Bruchsteinen aufgeschichtet. Zu fassen ist eine Eck-situation. Mauer I kommt aus dem Nordprofil und verläuft von Nord nach Süd. Sie biegt nach ca. 2 m. rechtwinklig nach Osten um. Diese WO-Mauer II ist durch die Erweiterung des Schnittes nach Osten auf einer Länge von fast 5 m. zu fassen und steht bis zu 0,80 m. aufrecht.

Der von den Mauern eingeschlossene Bereich wird durch eine nachträglich erri-chtete kleinteilige Bruchsteinmauer, die an die Mauer II angesetzt ist und von Süd nach Nord verläuft, gegliedert. Diese Mauer III bricht nach 2 m. unvermittelt ab. In den westlichen Zwickeln von Mauer II und III ist ein noch gut erhaltener Ofen (Tandır) ge-setzt. Er ist aus ungebranntem Lehm aufgeschichtet und zur Isolierung mit Ziegel- und Pithosfragmenten umhüllt.

Der Ofen, die Mauer III wie Teile von Mauer II sind auf einer Pflasterung aus Basaltplatten von beträchtlichen Ausmaßen aufgesetzt. Die Platten sind durch Baumwurzeln z. T. zerborsten oder leicht zueinander verschoben. Sie dienen dem Spolienbau offenkundig als Fußboden, müssen diesem aber zeitlich vorangehen. Dies geht deutlich aus dem Baubefund hervor. Zudem unterscheidet sich die Pflasterung durch Sorgfalt der Ausführung, Monumentalität und die Gesteinsart von den grob ausgeführten Mauern. Angesichts der Tatsache, dass ähnliche Basaltplatten obertägig im weiteren Umkreis in großer Zahl gefunden wurden, liegt die Vermutung nahe, ein Stück einer großen offenen Platzanlage römischer Zeit angetroffen zu haben.

Was die Untersuchung der Keramik der diesjährigen Kampagne insgesamt betrifft, so ist deutlich geworden, daß der weiteren Erforschung dieses Materials nicht nur für die Geschichte des Kuitbezirks des Iupiter Dolichenus besondere Bedeutung zukommt. Das Areal des Dülük Baba Tepesi bildet in der gesamten Region offensichtlich einen der wenigen Orte, der aufgrund der bisher zutage gekommenen Keramikfunde nachweislich durchgehend von der Bronzezeit bis in die byzantinische Zeit hinein besiedelt war. Damit könnten angesichts der prinzipiell bislang unzureichenden Erforschung der Keramik in dieser Region mit Hilfe einer genauen Chronologie der lokalen und importierten Gattungen auf dem Dülük Baba Tepesi Grundlagen für die weitere Bearbeitung der Keramik geschaffen werden, welche für die zukünftige Erforschung und Datierung von Materialgruppen und Grabungsbefunden im südostanatolischen Raum zur Zeit noch als Desiderat anzusehen sind.

B: Geophysikalische Untersuchungen

Ziel der vom Institut für Geophysik der Universität Münster unter der Leitung von Herrn Dr. N. Blindow durchgeführten Untersuchungen war es zum einen, die magnetischen Messungen des Jahres 2001 zu vervollständigen. Zum anderen sollten alternative Messungen mit Georadar vorgenommen werden, und zwar in Gebieten, in denen die Magnetik wegen obertägiger Installationen unmöglich ist oder sich die erzielten Ergebnisse aufgrund starker unregelmäßiger Anomalien als schwer interpretierbar erwiesen. Dank der diesjährigen Kampagne konnten weitere 0,65 ha mit magnetischer Prospektion (2001/02 insgesamt ca. 1,7 ha) sowie ca. 1800 m² mit flächenhaftem Georadar erfaßt werden.

Die Ergebnisse der Magnetik enthalten an zwei Lokationen (Felder 5 und 7) klare Hinweise auf Bebauungsstrukturen (rechtwinklig angeordnete Lineamente) sowie weitere diffusere Befunde (Abb. 2). Auf Feld 5 im Westen des Untersuchungsgebietes fallen jeweils paarweise im Abstand von etwa 7,5 m verlaufende Lineamente mit vorwiegend negativer Polarität auf, die rechtwinklig aufeinanderstoßen. Die Richtungen dieser Strukturen finden sich auch auf dem im Jahr 2001 untersuchten Feld 1 wieder. Feld 6 liegt am nördlichen Hang. Das Magnetogramm zeigt vorwiegend Spuren forstwirtschaftlicher Bodenbearbeitung sowie flacher Gräben. Jedoch fällt auch ein eng begrenztes Gebiet mit starken positiven Anomalien auf. Hierbei könnte es sich um lokale Anhäufungen magnetischer Steine oder auch um Reste einer Verhüttungsstelle handeln. Feld 7 auf einer Fläche am südwestlichen Rand des Untersuchungsgebietes weist eine nur schwer interpretierbare rechtwinklige Anordnung von Lineamenten und Flächen unterschiedlicher Magnetfeldstärke auf. Diese sind vorwiegend in den Richtungen SN bzw. OW orientiert.

Zusätzlich zu den in den einzelnen Meßfeldern magnetisch prospektierten Lineamenten sollte in den Feldern 2, 3 und 8 mittels Georadar-Messungen dank der höheren Auflösungen eine feinere Abbildung auch innerer Bebauungsstrukturen und Kammerungen erzielt werden. Der Versuch, auf Feld 8 (sog. „Antennenplateau“) die Basis der Aufschüttung mit möglichen Bebauungsresten abzubilden, schlug wegen der hohen Absorption im Material sowie obertägiger Störstrahlung durch die Antennen fehl. Wegen der Störungen musste auch ein gröberes Meßraster verwendet werden. Lediglich im Süden des Messfeldes lässt sich ein weniger stark absorbierender Fleck ausmachen.

C: Vermessungsarbeiten

Für die Vermessungsarbeiten des Jahres 2002 gab es neben der vermessungstechnischen Begleitung der in diesem Jahr durchgeführten Grabungsaktivitäten (vgl. unter A) zwei wesentliche Aufgaben. Zum einen sollten die geophysikalischen Meßfelder des Jahres 2001 zu Beginn der Kampagne wieder in die Örtlichkeit übertragen¹¹, für die auch 2002 vorgesehenen geophysikalischen Untersuchungen (vgl. unter B) weitere Meßfelder abgesteckt und im gleichen übergeordneten Koordinatensystem eingemessen werden. Zum anderen galt es in diesem Jahr, den Höhepunkteplan vom Gipfelplateau des Dülük Baba Tepesi fertigzustellen (Abb. 9).

Nach Neuschaffung entsprechender Messungslinien sind zunächst die Meßfelder 1 bis 4 wieder vor Ort abgesteckt worden. In drei dieser Felder sind die durch die Auswertung des letzten Jahres vorgegebenen Lineamentstrukturen in die Örtlichkeit übertragen worden. Somit konnte für die archäologischen Untersuchungen eine an die örtlichen Gegebenheiten (Bewuchssituation) angepaßte Festlegung der vorgesehenen

---

¹¹ Von den im Jahr 2001 verwendeten und damals neu eingerichteten Bezugspunkten ist ein Großteil örtlich nicht mehr vorgefunden worden, da diese Punkte mit Rücksicht auf die geophysikalischen Messungen nur mittels Holzpflocken vermarktet werden konnten. Demgegenüber konnten die auf Betonklötzen im Bereich des Antennenplateaus gesicherten Festpunkte wieder verwendet werden.

Schnitte erfolgen. Anschließend sind fünf weitere Meßfelder für die geophysikalischen Arbeiten abgesteckt und in das Bezugssystem eingemessen worden. Zur Vervollständigung der letztjährigen Arbeiten ist ein ergänzendes topographisches Aufmaß durchgeführt worden, so daß der gesamte Bereich aller bisherigen Meßfelder mit Höhenlinien versehen werden konnte. Zudem gelang es mit Unterstützung des örtlichen Katasteramtes die Arbeiten des letzten Jahres in Bezug zum türkischen Landessystem zu setzen. Somit können die bisher nur in einem lokalen Koordinatensystem vorliegenden Pläne absolut nach Lage und Höhe in das türkische Landessystem orientiert werden.

D. Resümee – Fazit und Perspektiven

Durch die Arbeiten auf dem Dülük Baba Tepesi konnte nachgewiesen werden, dass die u.a. durch Aufforstung und technische Anlagen (Antennen) verursachten rezenten Störungen tiefer liegender Bebauungsstrukturen nicht so erheblich sind wie bislang angenommen. Aussagen über Form, Funktion und Zeitstellung der Gebäude sind unter der Voraussetzung entsprechender Grabungsaktivitäten und Beifunde deshalb möglich. Entgegen den bisherigen Forschungsmeinungen konnten die aktuellen Untersuchungen Überreste einer Besiedlung aus byzantinischer Zeit nachweisen, in der offenkundig auch Spolien antiker Provenienz wieder verwendet wurden (vgl. 'E').

Sorgfältig verlegte Basaltplatten in 'E', Suchschnitt 1, lassen auf eine ursprünglich angelegte größere Platzanlage schließen, zumal sich auch obertägig im Bereich des modern aufgeschütteten 'Antennenplateaus' zahlreiche Bodenplatten gleichen Materials und gleicher Ausführung dokumentieren ließen.

Nach Ausweis der Beifunde stammen die in Meßfeld 3 ergrabenen Außenmauern aus römischer Zeit ('Gebäude B'). Die Keramik- und Münzfunde machen eine Nutzung im 3. und 4. Jahrhundert sehr wahrscheinlich.

Besonderes Interesse fanden bereits während der laufenden Untersuchungen die in Meßfeld 1 nachgewiesenen Strukturen von 'Gebäude F'. Die in situ befindlichen Bebauungsstrukturen aus außergewöhnlich großen, gut bearbeiteten und in exaktem Verband zusammengefühten Blöcken lassen nur den Schluß zu, dass es sich um ein hervorragendes, monumentales Gebäude aus römischer Zeit handeln muß. Allein die räumliche Begrenzung des vorgenommenen Grabungsschnittes läßt eine detailliertere Interpretation des Befundes bisher nicht zu. Weitergehende Arbeiten in diesem Bereich sind jedenfalls Erfolg versprechend und deshalb ein Desiderat für zukünftige Arbeiten auf dem Dülük Baba Tepesi.

Abb. 3: 'Gebäude B' im geophysikalischen Meßfeld 3 (Blick von NW)

Abb. 4: 'Gebäude B' im geophysikalischen Meßfeld 3 (Blick von SO)

Abb. 5: 'Gebäude F' im geophysikalischen Meßfeld 1 (F Su 1) (Blick von W)

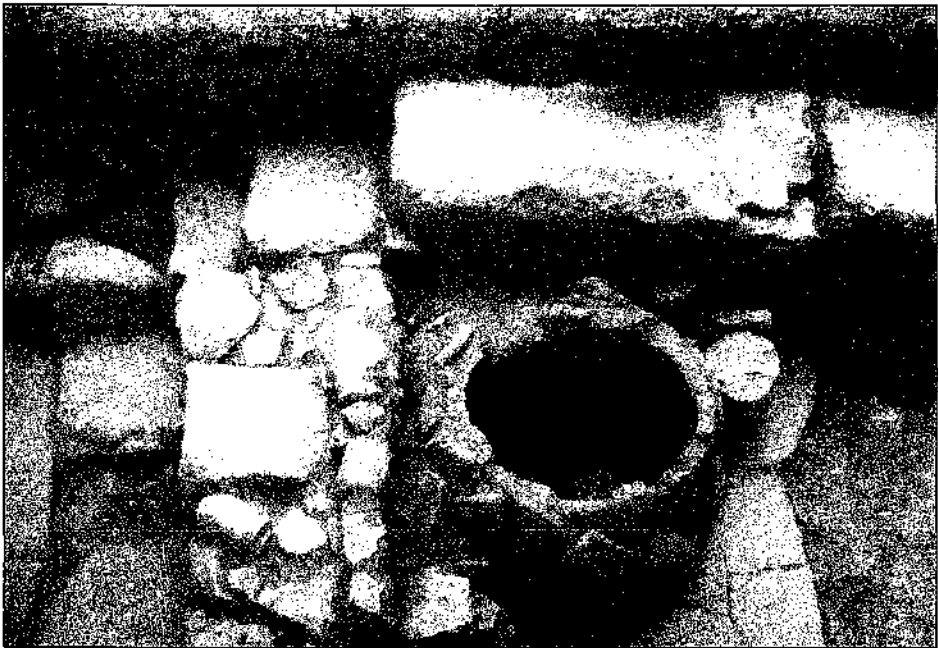

Abb. 6: 'Gebäude F' im geophysikalischen Meßfeld 1 (F Su 1) (Blick von W)

Abb. 7: 'Gebäude E' im geophysikalischen Meßfeld 2, Suchschnitt 1 (Blick von O)

Abb. 8: 'Gebäude E' im geophysikalischen Meßfeld 2, Suchschnitt 1/Detail

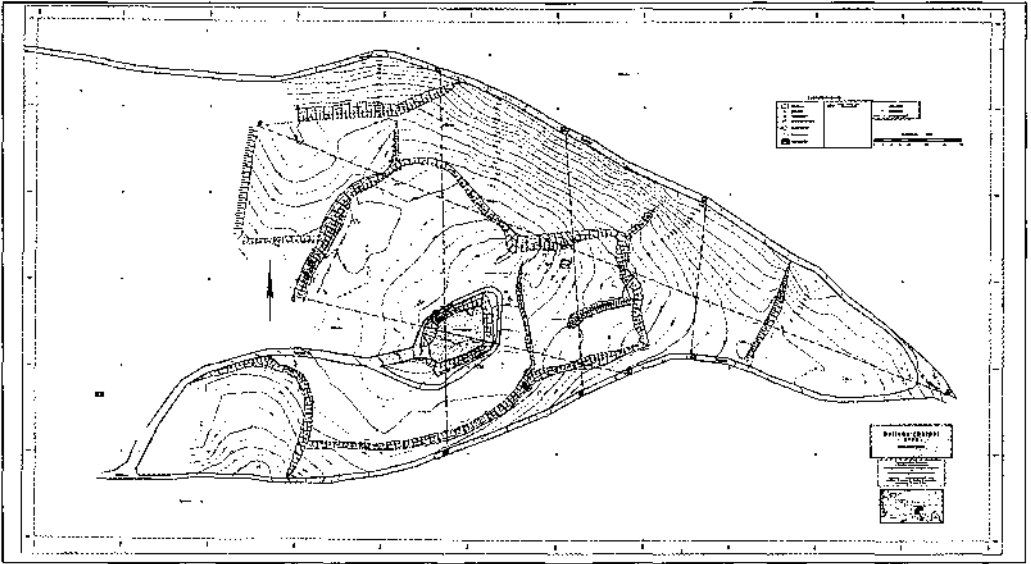
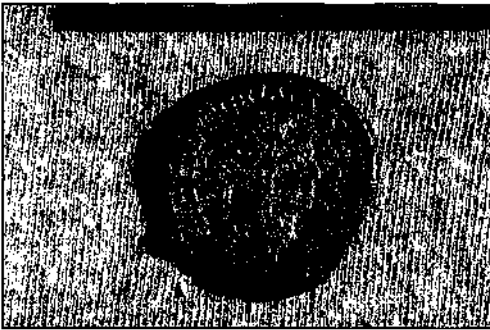
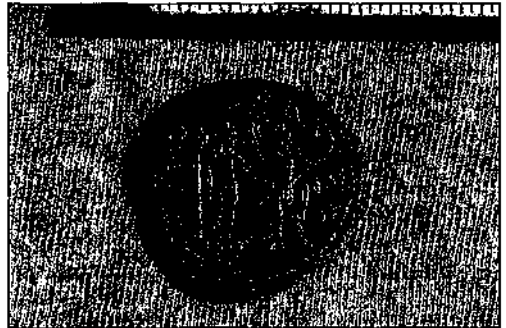

Abb. 9: Höhenpunkteplan vom Gipfelplateau des Dülük Baba Tepesi

Resim 10: Münze des Gallienus (Vorder- und Rückseite)

Resim 11: Münze des Gallienus (Vorder- und Rückseite)

FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES DE PESSINONTE: LA CAMPAGNE DE 2002

John DEVREKER*
Geert DEVOS
Luc BAUTERS
Kurt BRAECKMAN
Wim DE CLERCQ
Patrick MONSIEUR
André Van PETEGHEM

Comme l'année auparavant, la campagne de 2002 s'est concentrée essentiellement sur l'aire du temple¹. Dans cette zone, du côté ouest du complexe hellénistique, la tranchée B6a a été élargie. Quelques murs hellénistiques tardifs dans les tranchées B2, B3 et B4, ont fait l'objet d'une nouvelle étude. Les fondations du théâtre « sévérien » (tranchée B8) ont été coupées et la recherche à cet endroit terminée. Une nouvelle tranchée H3 a été ouverte du côté nord-ouest de l'agora. La consolidation du théâtre-escalier s'est terminée.

Entamée l'année dernière, la fouille du secteur Q, au nord-est de l'aire du temple, a été reprise. A la fin de la campagne, dans la nécropole méridionale (secteur A), une nouvelle tombe pillée a été enregistrée. Finalement, des prospections ont eu lieu au sud de l'ancienne ville de Pessinonte, en direction du village Yakapınar.

L'étude de la céramique s'est concentrée aussi bien sur des ensembles de quelques contextes, que sur diverses catégories de poterie, en premier lieu les amphores et les unguentaria. La réorganisation du dépôt en entités plus strictes de zones de fouille et de contextes, et le remplacement des anciens emballages par de nouvelles boîtes uniformes, ont grandement contribué à l'exploitation du matériel. Les recherches paléobotaniques, et l'étude sur l'origine, le mode d'extraction et l'emploi des marbres aux alentours de Pessinonte ont également été poursuivies.

---

* Prof.Dr. John DEVREKER, Universiteit Gerat Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa Blandijnberg 2 B-9000 GENT.

1 Les recherches ont été effectués par l'équipe de la Universiteit Gent (Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa), en collaboration étroite avec la Provinciebestuur Oost-Vlaanderen (Dienst Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium et le Provinciaal Archeologisch Museum van Zuid-Oost-Vlaanderen, site Velzeke). La campagne a eu lieu du 18 juillet au 30 août sous la direction du prof. J. Devreker. La coordination des fouilles et les objectifs de recherche ont été assurés par les archéologues G. Devos, J. Angenon, L. Bauters, A. Daems, W. De Clercq et J. Deryse, assistés par les étudiants J. Delrue, A. De Waele, V. Klapwijk, G. Van Heddeghem, L. Verdonck et A. Viaene. K. Braeckman s'est à nouveau chargé de la réorganisation du dépôt. P. Monsieur et M. Deceuninck, étudiante, ont poursuivi l'étude du matériel céramique. Selon coutume, I. D'Espéel, architecte, était responsable de la restauration du théâtre-escalier. A. Van Peteghem a continué l'étude paléobotanique. J. Van den Eede s'est occupé de la conservation des stucs et de la photographie des objets. Les prof. P. De Paepe, L. Moens et M. De Dapper ont continué leur étude des marbres. Le gouvernement turc était représenté par E. Özgür.

L'aire du temple (Fig. 1)

Quelques fouilles de contrôle à petite envergure ont été effectuées à divers endroits, afin d'éclaircir la relation entre les différentes structures et de faciliter leur interprétation. Notre attention s'est tout d'abord portée sur plusieurs murs hellénistiques tardifs dans le secteur est de l'aire du temple. Un coupe a été faite sur les murs B2-25 et B3-16, séparés par le temple romain, dans le but de voir s'il y avait un rapport entre eux. Si le mur B2-25 ne se présentait plus que dans un état très fragmentaire, il a quand même été possible d'estimer sa largeur originelle de quelques 2m20. Le mur B3-16 était aussi dans un assez mauvais état, mais il était encore conservé sur tout sa largeur, environ 2m. Son mode de construction est tout à fait identique au mur B2-25 : mur de parement massif fait de gros blocs de calcaire du côté extérieur, atteignant une hauteur de 0m50 à 0m70, avec un remplissage de petits blocs de calcaire. De ce fait, nous gardons l'interprétation des restes d'un mur unique, entrecoupé par la construction du temple. Le mur B4-25 (Fig. 2) possède les mêmes caractéristiques de construction. Sa partie inférieure gagne en hauteur de manière frappante en direction sud, ce qui montre indirectement que l'aire de construction du temple a dû être aplatie, en comblant les pentes du côté sud. Directement au-dessous de ce mur se trouvait une petite fosse remplie de blocs calcaires de grandeur moyenne (43).

En 1993, se fondant sur un restant de mur, on a supposé que le mur 25 dans la tranchée B4 formait un angle droit². Un contrôle de notre part cette année a montré qu'il faut abandonner cette piste : il s'agit belle et bien de deux murs différents. Le mur 42, pas encore enregistré en dehors de la fausse interprétation de quelques pierres, a été construit contre le mur B4-25, avec lequel il semble avoir un rapport étroit. Les murs 25 et 42 ne se rencontrent pas en angle droit, mais forment un angle légèrement obtus. Le mur 42 court de manière horizontale, posé perpendiculairement sur la pente. Le mur B4-1 a été installé sur le mur 42, coupant toutes les phases supérieures, et date donc d'après la phase d'égalisation. On n'a pas pu constater si le mur 25 court en direction sud, ni la largeur du mur 42: pour des raisons de sécurité l'excavation de la tranchée derrière le mur B4-1 n'a pas été menée jusqu'au bout.

La suite du mur 323 dans la tranchée B6a, du côté sud-ouest de l'aire du temple (Fig. 3), a été confirmée, tout comme on a pu contrôler son rapport avec les murs 315 et 316. En approfondissant dans la tranchée élargie, il est devenu clair que le mur 323 continue en direction sud. Il évolue parallèlement avec le mur 316 (il s'est même révélé que le mur 323 suit l'inflexion du mur 316), et ne forme pas du tout un angle à l'endroit qui avait été supposé l'année dernière (voir le rapport de fouille de 2001). Déjà à ce moment, il était devenu clair que par sa construction soignée, consistant de blocs calcaires rectangulaires bien dressés et positionnés, ce mur montrait son côté extérieur en direction ouest. Afin d'assurer la solidité du mur, la dernière rangée de pierres a été taillée sur la face supérieure de façon à bien recevoir la prochaine assise de blocs, permettant que les deux assises de pierres s'imbriquent sur une dizaine de millimètres. En même temps, les blocs sont positionnés de manière alternante : de grands blocs rectangulaires avec le long côté en direction du cours du mur, entrecoupés perpendiculairement par des pierres calcaires cunéiformes s'intercalant un peu plus profondément. Cette technique était vraisemblablement appliquée pour mieux résister aux chocs des tremblements de terre, et elle montre une ressemblance remarquable avec celle qui avait été utilisée dans la construction des fondations du temple (Fig. 4 et 5).

A côté du mur 323 gisaient de gros blocs de marbres (378, 382 et 387). Ils faisaient partie d'un escalier fait de larges gradins, allant au sud en pente douce (Fig. 4). Le rapport avec le mur 323 n'est pas clair. En tous les cas, les deux constructions ne sont pas liées et l'escalier de marbre appartient à une phase de construction plus

2 Devreker J. & Vermeulen F., 1996, The Eighth Excavation Campaign in Pessinus. In: *Anatolia Antiqua* IV, p. 85.

récente. En effet, l'escalier a été installé dans une tradition différente, étant une construction assez mal soignée qui date probablement de basse époque romaine ou d'époque byzantine. Une partie de cette construction (378) se présente en plan horizontal, ne déviant en hauteur que de 1cm sur une longueur de 8m. Dans le mur 323 apparaissent deux niches qui n'appartiennent pas à la construction originelle, mais datent bien d'avant l'installation de l'escalier, comme l'indique la position du gradin 387 par rapport à la première niche. Durant une phase plus tardive, cette zone, tout comme le remplissage du mur 323, a été sérieusement bouleversée.

Ainsi non seulement l'aspect du mur 323 a-t-il été mis sous une autre lumière, aussi avons nous revu sa chronologie. Ce mur ne semble pas d'époque hellénistique, mais fait vraisemblablement partie d'une phase de construction du mur de téménos d'époque romaine précoce. Il a été probablement construit contre le mur hellénistique tardif 316, à un moment auquel ce dernier ne fonctionnait plus comme mur de terrasse, voire mur de téménos pré-romain. Néanmoins, le mur 323 n'a pas de rapport avec le mur 315, qui forme la suite du mur qui jusqu'à ce jour avait été interprété comme celui du téménos. Le mur 315 a été bâti contre le mur 323 : ses pierres y ont été ajustées et ses fondations ne sont pas profondes. On pourrait se demander si le mur 323 ne faisait pas partie du véritable mur de téménos d'époque romaine précoce. En plus y-a-t-il peut-être un rapport avec le mur massif B1-37 (Fig. 1). Quant à la fonction du mur 315, elle reste obscure. Pour mieux appréhender les fonctions et les relations entre ces murs, un nouvel élargissement de la tranchée B6a s'impose.

A la fin de la campagne, la tranchée B6b a été rouverte dans le but de tracer la suite éventuelle en direction sud des murs 316 et 323, et de contrôler un éventuel rapport du mur 323 avec le théâtre-escalier. A ce moment, rien n'est encore sûr. S'il est vrai que la suite du mur 316 était encore reconnaissable sur quelques mètres dans le profil est, on perd sa trace plus loin. On ne saurait le dire, à cet instant, s'il continue ou s'il a été perturbé.

Dans la zone entre les murs 77, 316 et 209 bis, de nouveaux échantillons ont été prélevés sur ce qui avait décrit l'année passée comme un foyer hittite, afin de vérifier les premières hypothèses. Aussi pour se procurer d'une datation plus fine des murs 209 et 316, des échantillons ont été pris du profil sud. Finalement les travaux dans cette zone ont été achevés.

La zone du théâtre «sévérien» (Fig. 11)

La coupe est-ouest dans la tranchée B8 (Fig. 6) a été approfondie jusqu'au sol vierge. A cette fin, nous avons dû enlever une partie des fondations du théâtre «sévérien». A la fin de la campagne cette ouverture a été fermée et les fondations ont été remises dans leur état originel. La coupe avait pour but d'expliquer les deux phases du mur de terrasse, les relations entre l'agora, l'escalier-théâtre et le théâtre «sévérien», et de procurer des éléments de datation pour les différentes constructions. On a pu constater que la phase la plus ancienne a été installée dans le sol vierge. Il s'agit d'une assise de blocs calcaires de dimensions moyennes et un remploi de marbre, le tout couvert, en guise d'égalisation, par une couche d'éclats de marbre, de cailloutis et de fragments de blocs calcaires. Cette phase de construction semble bien contemporaine avec l'escalier-théâtre. Au-dessus, une nouvelle égalisation se constituant de grands et de petits blocs calcaires, et d'éclats de marbre, terminée par une couche de pierres calcaires plates d'environ 15 cm. de hauteur. Cette deuxième phase se rapporte au théâtre «sévérien» et faisait fonction de fondations pour les dalles de marbre. Le mur de terrasse B7-166/B8-35 présente une fissure sur l'axe longitudinal. Déjà l'année passée nous avons pu constater que la partie occidentale du mur de terrasse s'appuie contre une partie orientale. Il semble que ceci s'est produit au même moment de l'installation des fondations du théâtre «sévérien», afin de créer un plateau pour la mise en place des dalles de marbres. Il est vraisemblable que la partie orientale du mur

de terrasse, montrant un rétrécissement en forme d'escalier, faisait originairement fonction de contre-mur de la stoa et d'appuie pour le passage entre la stoa et le théâtre. La phase la plus ancienne court au-dessous de ce mur; la deuxième phase y a été construite au-dessus. Dans la tranchée B7, on a continué le démantèlement du mur byzantin 2, déjà commencé en 1997³. Ceci nous était imposé pour des raisons de sécurité, parce que quelques gradins remployés du «théâtre-escalier» commençaient à se détacher, et pour dégager la suite du mur de terrasse B7-166. A cet endroit, des blocs de marbre bien dressés, reposant à même sur les fondations de blocs de calcaire, sont encastrés dans le mur terrasse.

La tranchée Q (Figs. 7, 8)

Les résultats de la campagne de 2001 nous ont amené à limiter la recherche à la partie occidentale de la tranchée. Après l'enlèvement de plusieurs murs récents et l'approfondissement du plan horizontal, ce secteur nous a restitué un bel ensemble de fondations de bâtiments (murs 79, 129, 91, 130, 89, 99, 78, 85 et 90). Il s'agit de murs consistant en un parement de blocs calcaires de dimensions moyennes (15 à 30 cm.) et un remplissage à l'intérieur fait de petits fragments de blocs calcaires, de cailloutis et de fragments de tuiles. Ils ont une largeur moyenne d'environ 1m. Tout conduit à croire que la majeure partie de l'ensemble date de l'époque impériale précoce. Le mur 85 a été élevé entre les murs 78 et 79, à une époque un peu plus récente. Après, probablement à l'époque byzantine, ce mur a été utilisé comme fondation pour un nouveau mur (74). Le mur 20 appartient plus ou moins à la même époque que le mur 74. Il correspond à la phase d'occupation du sol 66 et il est également installé sur un mur romain plus ancien (78)⁴. Le mur 90 s'est appuyé plus tard contre le mur 91. Les murs 79, 129, 91, 130, 89, 99 et 78 s'imbriquent tous et forment un ensemble qui formaient au moins deux chambres oblongues et rectangulaires. Vraisemblablement il s'agit d'unités d'habitations.

A la fin de la campagne, un gros *pithos* byzantin (110) a été dégagé du profil sud (Fig. 9). Le remplissage de la fosse d'installation contenait des fragments de tuiles et de poteries diverses, et une lampe. Une autre structure est probablement à identifier comme un petit four romain (125), se présentant comme une simple excavation où plusieurs phases d'utilisation ont été reconnues (Fig. 10). Le remplissage contenait aussi une lampe. Après que le four eut cessé de fonctionner, le tout a été couvert par de gros fragments de tuiles (elles ne portent aucune trace de feu). Finalement, une structure circulaire (127), qui consistait en un remplissage brun foncé de charbons de bois, d'ossements, de fragments de poterie et, à remarquer, une quantité appréciable de fragments de verre provenant d'au moins trois récipients différents.

L'agora (Fig. 11)

Dans le secteur nord-ouest de l'agora a été rouverte une ancienne tranchée non terminée (H3), datant des fouilles du début des années '70 du siècle précédent. Premier objectif était de vérifier l'existence de l'angle de l'agora, tout comme celui de son mur de soutènement, et de récolter plus d'information de ce secteur qu'il n'avait révélée durant les anciennes fouilles. Ces fouilles du prof. P. Lambrechts, qui avaient pour but de retracer le plan et la superficie de l'agora, furent étendues du côté occidental, en direction du Gallos. Les recherches n'eurent pas le succès espéré : ni la suite de la stoa a été découverte, ni même les traces de son enlèvement. C'est pour cela que nous avons décidé d'entamer cette année la partie que P. Lambrechts n'avait

3 Après l'avoir enregistré : Devreker J., Braeckman K. & Dutoo D., 1999, Pessinonte 1997 : Rapport provisoire. In : *Anatolia Antiqua VII*, plan III.

4 Devreker J., Devos G. et al. 2003, Fouilles archéologiques de Pessinonte: la campagne 2001. In : *Anatolia Antiqua XI*, Fig. 13.

pas encore laisser fouiller en profondeur, et qui pouvait receler l'angle de la stoa. Après l'enlèvement partiel du mur 2, qui se trouvait peut-être sur la stoa, la tranchée H3 a été installée, en travers de l'endroit où l'on supposait la présence de l'angle. Aucune des couches nous a révélé la moindre trace de cette angle. Même si l'on n'a pas encore pu atteindre le sol vierge, il est certain que l'angle de la stoa ne se trouve pas à cet endroit. Mais un *pithos* (12) y a été dégagé. Il a fait fonction de collecteur pour un liquide provenant d'un bassin que P. Lambrechts avait déjà découvert. Il s'agit vraisemblablement d'un lieu de foulage à pieds (cf. l'actuel 'šaraphane') d'époque byzantine, d'où par un canal le jus de raisin pouvait atteindre le *pithos* décapité (Fig. 12, I-V). Un peu plus loin, une fondation en calcaire (6) a été mise à jour, faite partiellement de remplois, dont seulement une partie (environ 2.75 m.) est dégagée, le reste se cachant encore dans le profil. Peut-être doit on y voir une plate-forme utilisée comme fondation pour un petit bâtiment, assez richement décoré, à destination inconnue, et qui a été réintégré dans la construction de maisons byzantines (voir mur 3). La fondation (structure 6) semble antérieure à la couche d'incendie : dans le profil nord (profil 2, couche 6) celle-ci touche la structure 6 (Fig. 13). Pas mal de fragments d'amphores sont à remarquer dans cette couche.

A la fin de la campagne, nous décidions d'élargir la tranchée et de contrôler un second endroit, au-dessous d'un mur byzantin, à nouveau dans l'espoir de retrouver l'angle de la stoa. Le mur 3 a été coupé, mais il n'était pas fondé sur des restes de la stoa. Néanmoins, l'élargissement de cette partie de la tranchée a mené à la découverte d'un puits (29) (Fig. 14). Le puits mesure 7.70 m. de profondeur, possède une dalle de couverture rectangulaire en calcaire, une margelle circulaire présentant deux portions, et une paroi formée de blocs calcaires bien dressés en appareil régulier. La date du puits n'a pas encore été déterminée : nous n'avons pas pu lier cette construction aux couches archéologiques et aucun matériel datable n'a pu être récupéré.

Les nécropoles

En inspectant la situation des nécropoles autour de l'ancienne ville de Pessinonte, quelques nouveaux pillages ont été constatés. En général, il ne s'agit que quelques interventions mineures, les pillards s'étant attaqués surtout aux tombes à petite profondeur. Une tombe saccagée, située en direction nord-sud (excavation 4.70x1.50x0.90 m.), contenait probablement un sarcophage. Rien n'a été observé en ce qui concerne le contenu de la tombe, ni de ses matériaux de construction. Une atteinte plus grave s'est produite en utilisant la pelleteuse : un trou de 6 m. de diamètre et de 3 m. de profondeur, où gisait encore un gros bloc de marbre. Vu les dégâts, il n'a plus été possible de documenter cette tombe en quelque manière que se soit. En détruisant cette tombe, on avait touché en même temps une tombe à ciste (2.30x1.50 m.). Cette structure, disposée en direction ouest-est, gardait encore ses quatre plaques de marbres (épaisseur moyenne 20 cm.). Ceux en direction longitudinale étaient à peine dressées, tandis que les deux autres présentaient un profil en U. Ici non plus, rien du mobilier funéraire n'était préservé. Mais dans les déblais de pillage à côté de la tombe, un fragment de cuisse en marbre a été découvert. Apparemment le marbre sculpté faisait partie du couvercle d'un sarcophage représentant une figure masculine couchée.

Les prospections

Durant quelques jours le territoire autour de Pessinonte a fait l'objet de quelques prospections. Une large vallée et quelques vallées tributaires au sud de la ville, en direction du village de Yakapınar ont été prospectées en détail. Comme dans bien d'autres endroits du territoire de la cité, beaucoup de fragments de céramiques des époques romaines et byzantines, tout comme des éléments d'architecture ont été observés. Un endroit présentait une concentration de céramique et un peu de restes

architecturaux. Ce site se trouve sur la partie nord d'un rebord longitudinal qui se dresse dans la même direction que la large vallée. La préférence pour ce genre d'unités géomorphologiques invitant à l'établissement d'un habitat a déjà été remarquée plusieurs fois durant les prospections précédentes. Les trouvailles du site ont livré avant tout de la céramique commune peu propice à la datation. Les quelques fragments de terre sigillée ou de slipware n'autorisent pas une date précise ayant trait au site découvert.

Pendant la prospection d'une vallée tribulaire en direction est, qui se montre comme une large bifurcation et courant vers le Dindymos, beaucoup de fragments de céramique et d'architecture ont été reconnus à la surface d'un plateau étendu (hauteur environ 950 m.). Même si les concentrations de matériel ne sont pas vraiment denses, la présence d'un site romain sur cette position stratégique ne fait aucun doute. Au bord du plateau regardant la vallée, des restes de constructions sur de différents endroits ont été reconnus. Il s'agit des restants de fondations d'au moins cinq bâtiments, construits en gros blocs calcaires rudement travaillés (diamètre moyen d'environ 35 cm.). Le premier bâtiment (Fig. 15) se trouve dans une zone montrant une certaine quantité de céramique romaine à la surface. Il avait une orientation nord-sud et mesurait 12 m. sur 17 m. L'épaisseur de 2.50 m. des fondations est remarquable par rapport aux dimensions du bâtiment. Au centre de l'axe longitudinal, à 1 m de la paroi est, se trouve une base de 2x2 m. La paroi ouest, à la hauteur de la base, laisse une ouverture qui pouvait être l'entrée du bâtiment. Ni tuile, ni autre céramique architecturale n'a été constatée. Plus loin, en direction est, les restants de quatre autres constructions du même genre se suivent, l'une mieux conservée que l'autre, toutes se trouvant également au bord du plateau et ayant une orientation est-ouest. Un bâtiment se distingue par les restes d'une grande plate-forme de 7 m. sur 4.50 m. Les autres constructions possèdent d'assez larges fondations. Ils forment les plans de bâtiments qui mesurent respectivement 14x14 m., 8x5.5 m. et 18x15 m. En labourant la terre, les agriculteurs ont en général systématiquement évité ces ruines. La fonction et la chronologie de ces bâtiments nous échappent. Seul la céramique trouvée en relation avec la première construction nous dirige vers l'époque romaine.

Consolidation et restauration. Etude de marbres

La consolidation du théâtre-escalier a été achevée définitivement. Dans le cadre du programme de recherche sur les marbres, des échantillons ont été pris dans les carrières aux alentours de Pessinonte. Les résultats des analyses permettront de mieux cerner l'origine exacte des marbres utilisés dans diverses constructions de l'ancienne ville (voir annexe).

Réorganisation et gestion du dépôt et des trouvailles. Etude céramologique

Le remplacement dans de nouvelles boîtes uniformes et désacidifiées, et la réinstallation du matériel en unités de zones de fouille et de contextes ont été poursuivis. L'on s'est surtout concentré sur les trouvailles provenant des fouilles des secteurs K et L, en vue de leur étude. En même temps, la collection de référence a été amplifiée, et une partie a été enregistrée à l'aide de photographie digitale. Néanmoins, avec l'afflux du matériel des fouilles récentes l'espace du dépôt est devenue trop exiguë. Afin de mieux pouvoir gérer et étudier le matériel archéologique, un nouveau projet a été lancé: l'achat et la rénovation de l'ancienne école et le jardin environnant. Les plans de l'ensemble sont faits, tout comme les premières réparations urgentes. Finalement, des abris ont été installés dans le jardin du musée actuel pour protéger les *pithoi* des intempéries.

L'étude céramologique s'est concentrée sur le matériel de quelques contextes des secteurs L (zone de la basilique) et K (zone près du cimetière ottoman), respectivement des niveaux d'habitations d'époque augusto-tibérienne et du 3e siècle de

notre ère. En même temps, un enregistrement plus approfondi de plusieurs catégories de poterie a été faite. Le catalogue des amphores s'est enrichi de plusieurs types mal représentés ou même inconnus à Pessinonte : la cnidienne hellénistique du 2e et de la première moitié du 1er siècle av. J.-C. (malheureusement les estampilles manquent), des Dressel 2-4 italiques d'époque augustéenne, aux anses bifides, nous assurant la continuité avec les Dressel 1, leurs précurseurs républicains durant tout le 1er siècle av. J.-C., l'amphore égéenne Kapitän II, fossile caractéristique du 3e siècle de notre ère et répandue jusqu'en territoire belge et aux îles britanniques, et à nouveau des cnidiennes, mais de petit module, au corps strié et datant des 4e et 5e siècles de notre ère. Il est vraisemblable, en plus, que des fragments d'amphores vinaires de Mende, datant du 5e ou du 4e siècle av. J.-C., ont été reconnus. Une étude des unguentaria de l'époque hellénistique à l'époque byzantine a été effectuée en vue d'une thèse de licence. En guise de l'élargissement d'éléments de datation la description des lampes hellénistiques et impériales précoces a été entamée. L'étude de la céramique à vernis noir et ses imitations régionales à pâte grise des époques classiques et hellénistiques est également en cours. Finalement, nous avons rassemblé une bonne part du verre romain et byzantin des fouilles anciennes et récentes, offrant ainsi la possibilité d'une étude de ce matériel encore mal connu à Pessinonte.

La recherche paléobotanique : l'étude des grains et des fruits

En 2001, une recherche paléobotanique a été entamée à Pessinonte, dans le but de contribuer à la reconstitution du paysage. A partir de 2002, les grains et les fruits de plusieurs contextes archéologiques sont étudiés systématiquement. Quelques prélèvements d'échantillons ont été effectués dans le secteur B6a et plus particulièrement dans le complexe hellénistique, et du contenu d'un *pithos* provenant de l'agora. Après tamisage, l'étude microscopique a révélé des céréales comme le *Triticum* et le *Hordeum*. La recherche se poursuit actuellement au Musée Archéologique Provincial de Velzeke (Belgique, Flandre Orientale), elle permettra entre autres de distinguer les variétés spécifiques des céréales susmentionnées. En 2002, le paléobotaniste a fait lui-même le prélèvement des échantillons, en évitant très probablement une trop grande contamination par du matériel récent, ce qui avait été souvent le cas auparavant.

La collection de référence de grains et de fruits d'époque contemporaine en vue de faciliter la détermination des différentes espèces de plantes et de fruits méditerranéens en contexte archéologique, a été enrichie de quelques rares exemplaires. En Belgique même, l'efficacité de la collection commence déjà à prouver sa validité.

Résumé des résultats des analyses de marbres (Paul De Paepe)

Les vestiges de Pessinonte se trouvent au sud d'un vaste massif métamorphique caractérisé par la présence de nombreuses zones marbrières. A İstiklâlbağ (Fig. 1), un village situé à la bordure méridionale de ce massif, dès l'Antiquité classique du marbre blanc, essentiellement des éléments architecturaux et des sculptures. Il est donc fort probable que les sources d'approvisionnement de la matière première de ces objets se situaient, au moins en partie, dans les environs.

Afin de pouvoir définir les caractéristiques pétrographique et isotopiques des marbres de la région au nord de Pessinonte et d'éclairer l'origine précise des marbres mis au jour sur ce site, plusieurs campagnes d'échantillonnage ont déjà eu lieu. Pendant la dernière en date (août 2002) des prélèvements ont été réalisés dans des carrières modernes et des affleurements naturels à Tekören, Dinek et Atlas (Figs. 2, 3). Les roches récoltées à cette occasion se répartissent en marbres calcitiques et dolomitiques. Les marbres dolomitiques dominent nettement et se distinguent facilement sur le terrain grâce à un grain fin, une texture saccharoïde et une couleur blanche très

homogène. En revanche, les marbres calcitiques sont nettement plus grossiers, souvent grisâtres et lités, et présentent une texture hétérogranulaire. A l'exception de trois spécimens très graphiteux, recueillis dans une carrière à Tekören (PS256, PS257 et PS260), tous les marbres calcitiques analysés présentent des rapports ^{13}C légèrement plus élevés que ceux obtenus pour les marbres dolomitiques (Fig. 4).

La superposition de la Fig. 4 au diagramme établi pour les marbres de Carrare, de Grèce et de Turquie (Fig. 5) montre que les marbres dolomitiques de la campagne de 2002 se regroupent dans un champ isotopique dont la position s'écarte de celle des marbres dolomitiques de l'île de Thasos. Par contre, les marbres calcitiques de la région au nord de Pessinonte se confondent isotopiquement avec ceux de plusieurs régions du bassin méditerranéen. Signalons enfin que les analyses isotopiques réalisées en 2001 et 2002 (Fig. 6) font apparaître que les marbres des carrières antiques d'Istikiâlbağı ont une composition isotopique assez différente de celle des marbres issus des carrières modernes d'Istikiâlbağı, Tekören, Dinek et Atlas. Cette constatation facilitera considérablement la détermination du lieu d'extraction des marbres retrouvés à Pessionte. Nous avons l'intention de consacrer sous peu une étude plus détaillée à ce dernier point.

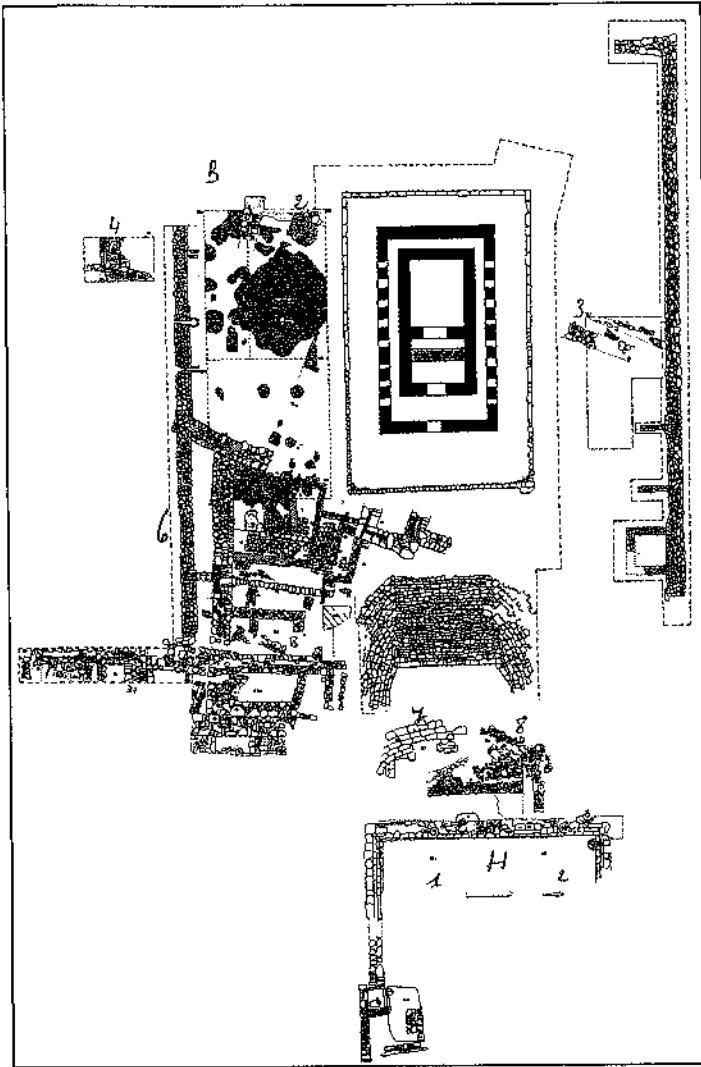

Fig. 1

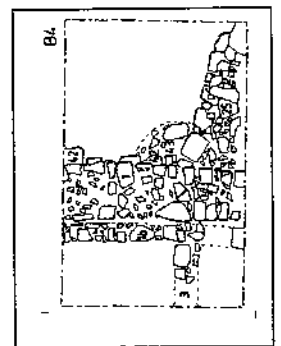

Fig. 2

Pess02- B6a-323

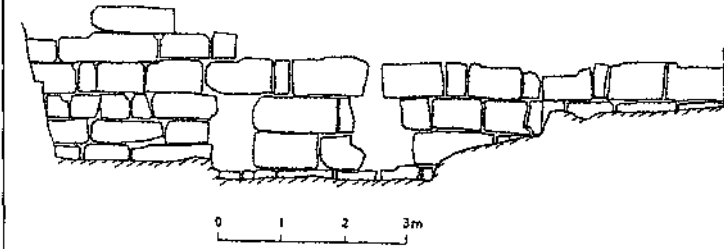

Fig. 5

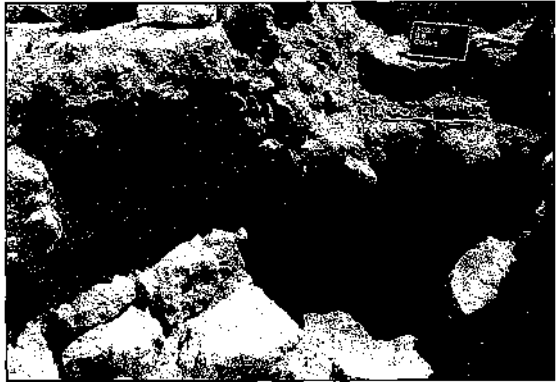

Fig. 6

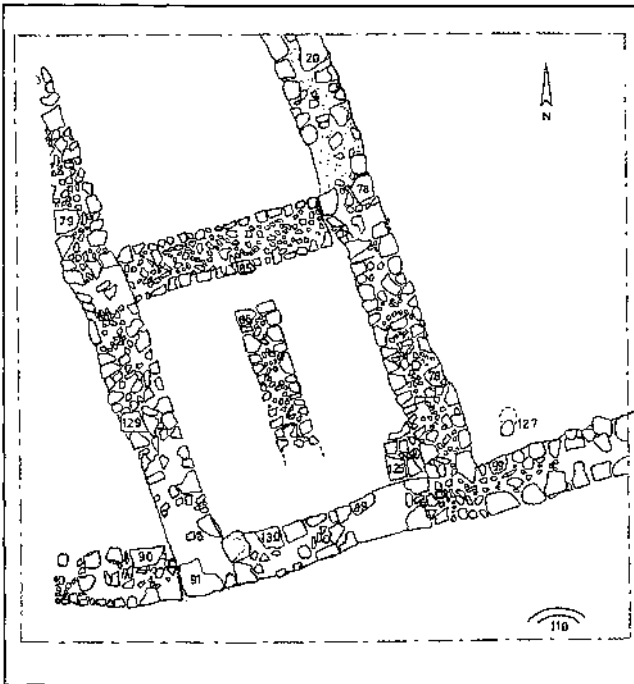

Fig. 7

Fig. 8

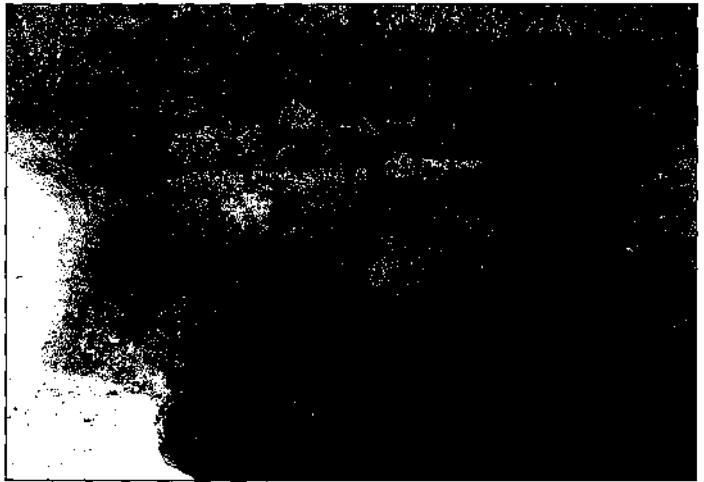

Fig. 9

Fig. 10

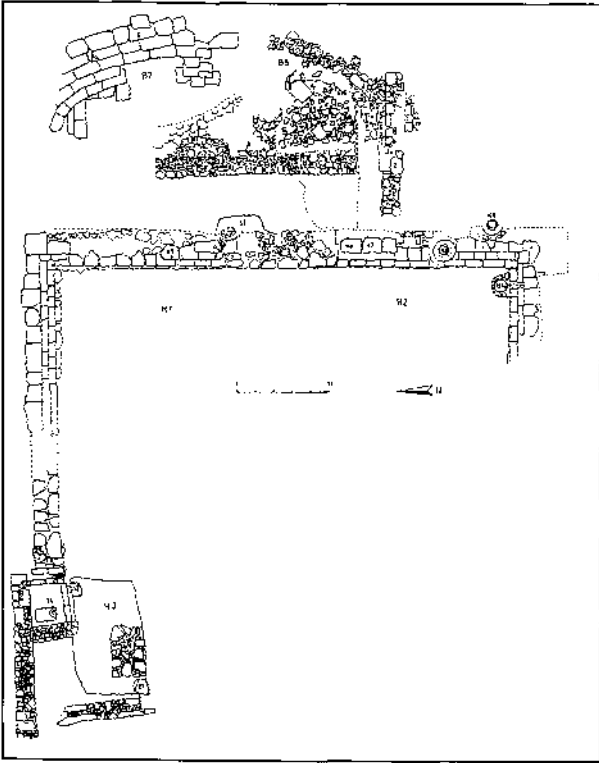

Fig. 11

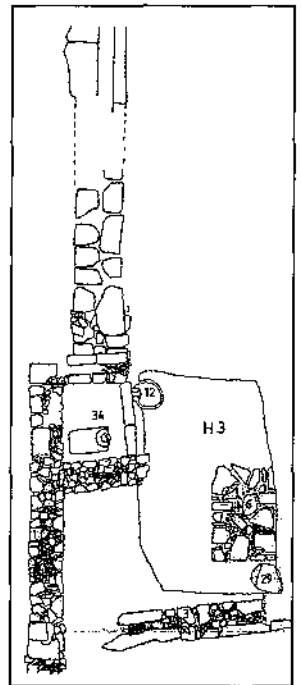

Fig. 12

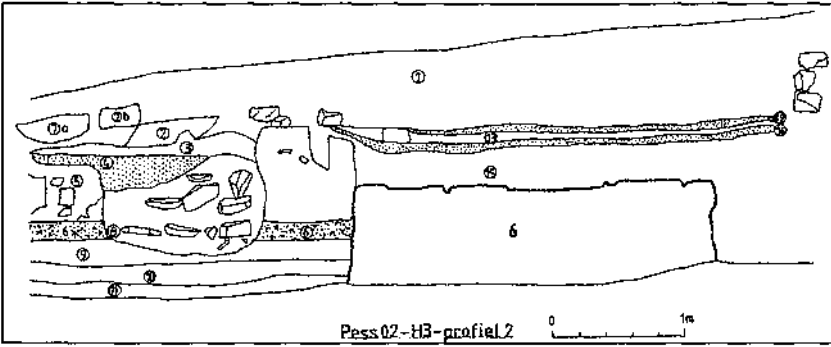

Fig. 13

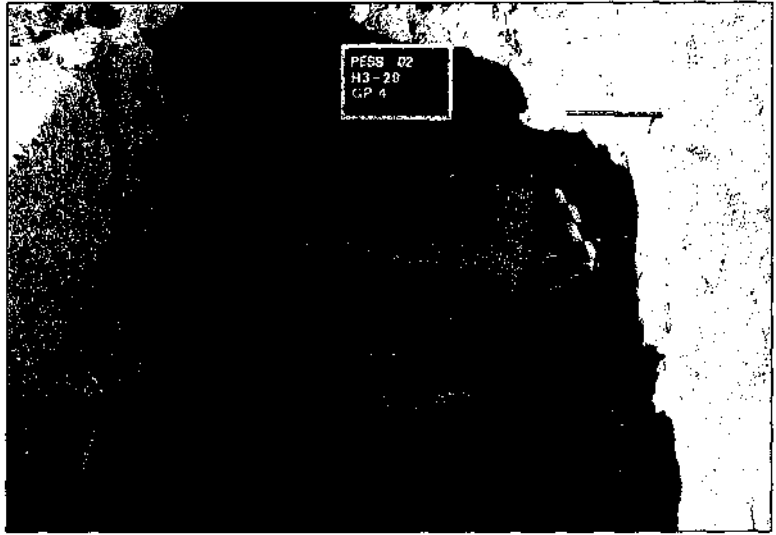

Fig. 14

Fig. 15

BERICHT DER GRABUNGSKAMPAGNE IN LIMYRA 2002

Thomas MARKSTEINER*

Die Kampagne dauerte vom 11. August bis zum 20. September 2002. Mein herzlicher Dank für die gute Zusammenarbeit gilt dem Regierungsvertreter Herrn Mustafa Metin (Ankara). Die Durchführung der Kampagne wurde dank der Erteilung der Genehmigung durch die Generaldirektion für Bauten und Museen im Kultusministerium in Ankara ermöglicht. Im Namen aller Mitarbeiter danke ich dem Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung (FWF), Wien, und dem Bundesministerium für Bildung, Wissenschaft und Verkehr für die großzügige Unterstützung unserer Forschungen¹.

Auch möchte ich bei dieser Gelegenheit den türkischen Behörden meinen Dank für meine Ernennung zum Grabungsleiter und das in meine Person gesetzte Vertrauen aussprechen.

An dieser Stelle sei auch festgehalten, daß sich im Jahr 2001 mit dem Ausscheiden von Prof. J. Borchhardt aus dem Arbeitsleben die Notwendigkeit stellte, die institutionelle Anbindung der bis dahin unter dem Schutzmantel der Universität Wien durchgeführten Limyra-Grabung neu zu definieren. Das Unternehmen wurde im Jahr 2002 dem Österreichischen Archäologischen Institut zugeordnet. Dessen Leiter, Herrn Prof. Fritz Krinzinger, sei für seine Bemühungen um die Zukunft der Limyra-Grabung herzlichst gedankt.

A) Die Grabungen in der Weststadt von Limyra

In der Kampagne 2002 wurde im Bereich der sogenannten Weststadt von Limyra mit der Durchführung eines auf drei Jahre anberaumten grabungsarchäologischen Projekts begonnen. Dieses hat das Ziel, mittels einer Flächengrabung im Nordbereich der Weststadt die Kenntnis eines zentralen Bereiches der Unterstadt Limyras zu vertiefen und auf diesem Weg wichtige Aspekte der Stadtgeschichte zu erforschen². Aus früheren, räumlich begrenzten Untersuchungen ist bekannt, daß sich im Nordteil der Weststadt die Möglichkeit ergibt, frühe und im südlichen Kleinasien weitgehend unerforschte Phasen der Besiedlung zu erfassen. Durch die Flächengrabung sollen bauliche Strukturen der subgeometrischen der archaischen und der klassischen Zeit freigelegt und einer Analyse zugänglich gemacht werden, um Fragen der Bautypologie und zur Struktur der Niederlassung während dieser frühen Perioden einer Klärung zuzuführen. Im Besonderen soll die stratigraphische Abfolge der vorhellenistischen Nut-

---

* Univ.-Doz. Dr. Thomas MARKSTEINER, Österreichisches Archäologisches Institut, Franz-Klein-Gasse 1 1190 Wien/AVUSTURYA

1 Der Dank des Grabungsleiters gilt den Archäologen: O. Babayiğit, S. Baldo, F. Feldbacher, M. Gessl, Dr. A. Konecny, H. Korhan, Mag. B. Marksteiner, M. Pacher, Dr. A. Pekridou-Gorecky, Dr. A. Pülz, Dr. B. Rückert, Dr. P. Ruggendorfer, H. Schwaiger, Dr. G. Stanzl, Dr. J. Vroom; dem Numismatiker Dr. J. Gorecki; den Architekten: N. Pieper, B. Şenyuva, E. Topuz; dem Geodäten S. Atasü; dem Fotografen L. Fliesser; den Restauratoren: A. Badde, A. Holtkamp, M. Richter.

2 Herr Dr. Andreas Konecny war für die technische Abwicklung der Grabungsaktivitäten zuständig.

zungsphasen des Siedlungsplatzes abgeklärt werden. Hier kann auf im Bereich von Sondage 9 durchgeführte Arbeiten aus den späten 80-er Jahren und aus 1999 und 2000 Bezug angeschlossen werden³. Weiters wird der chronologischen Einordnung der älteren Phase der nachantiken Befestigungsmauer, durch welche die Weststadt von Limyra geschützt war, Bedeutung beigemessen.

Als ein besonderes, nicht auf Limyra beschränktes Forschungs-Desiderat darf die Erstellung einer feinchronologischen Typisierung lokaler lykischer Keramik vorhellenistischer Zeit gelten. Die Grabung in der Weststadt verfolgt unter anderem das Ziel, das für die Erstellung einer fundierten Keramiktypologie notwendige, stratifizierte Material bereitzustellen. Der Fundreichtum des betreffenden Bereichs wurde schon durch ältere Grabungen in den Sondagen 5 und 9 nachgewiesen⁴. Deshalb fiel die Entscheidung, hier, an der talseitigen Grenze der klassischen Niederlassung von Limyra, Grabungen in größerem Maßstab durchzuführen.

Die Weststadt von Limyra wurde in einer zweiten Phase von einem im Norden turmbewehrten Mauerring nachantiker Zeitstellung eingefasst (Abb. 1)⁵. Dieser quert in seinem Nordbereich den untersten Teil eines vom Toçak Dağı herabreichenden Geröllkegels. Die aus der klassischen Epoche stammende Befestigungslinie von Limyra folgt dessen Talkante. Diese Mauer wurde teilweise freigelegt, teils zeichnet sie sich im Gelände als Blocklegung oder als Hangterrasse ab⁶. Zwischen der klassischen Siedlungsmauer und dem Nordabschnitt der Westbefestigungen der zweiten Phase ist über weite Strecken eine dritte Befestigungslinie zu verfolgen, die aus frühbyzantinischer Zeit stammt⁷.

Im Berichtszeitraum wurden im unteren Bereich des Schwemmkegels auf der Terrasse über der klassischen Stadtmauer vier Sondagen angelegt (Abb. 2). Westlich an die alte Sondage 9 anschließend liegt die 4 m. breite Sondage 9 West 1, östlich von Sondage 9 die 6 m. breite Sondage 9 Ost 1. Weitere 20 m. im Westen erstreckt sich mit einer Breite von 6 m. die Sondage 30/1 von der klassischen Befestigungslinie nordwärts bis an die frühbyzantinische Stadtmauer von Limyra. Zwei Meter westlich von Sondage 9 West 1 wurde hangseitig der klassischen Stadtmauer die 6 m. breite Sondage 31 geöffnet. Zusätzlich fanden im südlichsten Abschnitt der schon bestehenden Sondage 9, im Bereich zwischen der klassischen Stadtmauer⁸ und einer ihr im Süden vorgelagerten, etwa 0,60 m. starken Mauer in Hausteintechnik⁹, Nachgrabungen statt (Abb. 2).

1) Sondage 9 Süd und Sondage 9 Ost 1

M. PACHER

Die Nachgrabungen im südlichsten Abschnitt von Sondage 9 führten zur Freilegung eines in einem kleinen Bereich erhaltenen Bodens aus vermörtelten Ziegelplatten zwischen der klassischen Stadtmauer und der ihr südlich vorgelagerten, in Hausteintechnik errichteten Mauer. Unter dem Boden nahm eine lehmige Füllung den gesamten Raum zwischen Festungs- und Hausteinmauer ein. Die hangseitige Schale der Hausteinmauer ist nicht auf Sicht gearbeitet; das lehmige Material hinter ihr stellt demnach höchstwahrscheinlich ihre originale Hinterfüllung dar. Das Fundmaterial aus der Lehmpackung liefert für ihre Einbringung einen *terminus post quem* in der mittleren Kaiserzeit.

3 vgl. Th. Marksteiner, ÖJh 61, 1991/92, Beibl., 133 ff.; ders. in: 23. Kazı Sonuçları Toplantısı 2001 (im Druck).

4 vgl. Marksteiner a.O. und Th. Marksteiner, ÖJh 59, 1989, Beibl., 41 ff.

5 vgl. U. Peschlow – J. Ganzert in: 5. Kazı Sonuçları Toplantısı 1983, 258.

6 a.O. Anm. 3.

7 Zu dieser s. Th. Marksteiner, ÖJh 61, 1991/92, Beibl., 139 f.

8 M 5 in Sondage 9 (Marksteiner, *ibid.*, 138, Abb. 4).

9 M 11 in Sondage 9 (Marksteiner, *ibid.*, 138, Abb. 4).

In Sondage 9 Ost 1 wurde direkt unter dem rezent umgelagerten Oberflächenmaterial eine bauliche Struktur aus rechtwinkelig aneinander gefügten, kaum 0,50 m. hoch erhaltenen Mauern in einfacher Bruchsteintechnik freigelegt. Diese konnte nur partiell untersucht werden, da ihr südlicher Abschnitt der Hangerosion zum Opfer gefallen war. Ein wahrscheinlich einem Bodenhorizont entsprechendes, lehmiges Stratum lief, nur teilweise erhalten, an die Mauern an. Fundkeramik aus der Lehm-packung liefert, einer vorläufigen Analyse des Materials entsprechend, einen *terminus ad quem* für die Nutzung des Gebäudes im frühen Hellenismus.

Unter diesem Befund lagen drei weitere, jeweils etwa 0,20 bis 0,30 m. starke, nach Süden hin leicht abfallende, lehmig-erdige Einfüllungen. Sie lieferten Fundkeramik, deren späteste Komponenten ins 4. Jh. v. Chr. datieren. Das unterste dieser Straten bedeckte eine massive Schotterung, die an die Innenschale der klassischen Festungsmauer anlieft und ihre hangseitige Baugrube überdeckte. Bei dieser Schotterung handelt es sich wohl um einen Lauffhorizont, der unmittelbar nach Errichtung der Mauer hinter dieser eingebracht worden war. Fundkeramik aus der Schotterlage datiert die Befestigungsmauer in die Jahre um 400 v. Chr. Die darüber befindlichen Lehm-Erdpackungen sind als später eingebrachte Laufniveaus zu interpretieren. Dieses Schichtenpaket war durch eine tief in den Hang reichende Grube, der auch ein Teil der klassischen Festungsmauer zum Opfer gefallen war, in Teilbereichen gestört. Die Verfüllung dieser Störung lieferte gemischtes keramisches Material, dessen späteste Komponenten in spätantike Zeit datieren.

Die Schotterung hinter der klassischen Mauer bedeckte eine Planierschicht aus kleinteiligem Mauerschutt, welche die Reste von zwei kleinen Gebäuden versiegelte (Abb. 3, 5). Gebäude A im Westen der Sondage steht auf schrägviereckigem Grundriß. Nur wenige Scharen hoch erhaltene Mauern aus kleinformatigem Bruchsteinmaterial in Erdbindung begrenzen einen 2,80 m. breiten Raum, der von Süden her über einen 1,40 m. breiten Eingang zu betreten war. Sein Erdboden trägt in Raummitte eine kleine, rechteckige, aus Bruchsteinen gesetzte Herdstelle mit einer Lehmauflage. Die östliche Begrenzungsmauer von Gebäude A läuft nach Süden bis an die Baugrube der Festungsmauer. Im Osten folgte ihr in einem Abstand von etwa 1 m. eine weitere Bruchsteinmauer, die als Begrenzung eines östlich anschließenden Gebäudes B anzusprechen ist. Der Bereich zwischen den beiden Gebäuden weist einen Erdboden auf. Gebäude A ist wohl aufgrund des Vorhandenseins der Herdstelle als Wohnbau zu interpretieren. Der Vorraum, von dem noch zwei antenartig vorgezogene, im Süden jedoch durch die Baugrube der klassischen Befestigungsmauer abgeschnittene Mauern zeugen, dürfte nach Süden zu offen gewesen sein, da vor der Schwelle in den Hauptraum der Boden durch eine Steinsetzung gefestigt ist. Der Befund zeigt, daß der untere Hangbereich in der Weststadt von Limyra im Bereich von Sondage 9 Ost 1 vor der Errichtung der klassischen Befestigungsmauer in den Jahrzehnten um 400 v. Chr. von einfachen, der megaroiden Formengruppe zugehörigen Wohngebäuden bestanden war. Diese wurden beim Bau der Siedlungsmauer niedergelegt und einplaniert. Nach diesem Zeitpunkt lag hinter der Mauer unbebautes Gelände, das mehrere Male angeschüttet wurde, bis es im frühen Hellenismus erneut als Baugrund diente. Eine über den Hellenismus hinaus in spätere Zeitabschnitte reichende Stratigraphie fehlt in diesem Grabungsabschnitt.

2) Sondage 9 West 1

A. KONECNY
M. GESSL
R. FELDBACHER

Auch in Sondage 9 West 1 begegneten direkt unter dem rezent umgelagerten Erdreich mehrere einfache, rechtwinkelig aufeinander gesetzte Bruchsteinmauern

(Abb. 2). Im Südbereich der Sondage waren sie der Erosion zum Opfer gefallen. Im Nordbereich griff eine Grube in die Füllung zwischen den Mauern ein, die als späteste Komponente spätrömisch/frühbyzantinische Keramik enthielt. An die Mauern lief ein lehmig-erdiges Stratum an, das durch Fundkeramik in den frühen Hellenismus datiert wird. Unter diesem Stratum lagen fünf Füllschichten. Der in Sondage 9 Ost 1 hinter der Festungsmauer freigelegte, geschotterte Lauffhorizont wurde in Sondage 9 West 1 noch nicht erreicht.

Die Lehm- und Erddruckungen nördlich der Festungsmauer sind als sukzessive eingebrachte Lauf- beziehungsweise Füllhorizonte hinter dieser anzusprechen. Sie zeigen, daß das Laufniveau hinter dem Bollwerk, wie auch in Sondage 9 Ost 1, nach dessen Errichtung in mehreren Schritten angehoben wurde. Während des frühen Hellenismus diente dieser Bereich als Bauland. Spätere Nutzungshorizonte waren im untersuchten Bereich nicht erhalten.

3) *Sondage 31*

A. KONECNY
K. HANDAN
O. BABAYİĞİT

In Sondage 31 lag, von der rezenten Erosionserde bedeckt, ein kurzer Abschnitt einer West-Ost streichenden Mauer aus Mörtel-Bruchsteinwerk. Östlich von ihr reichte ein aus Bruchsteinen gesetzter Ofen über einen Meter tief in den Boden. Ein von Norden an die Mauer anlaufendes Stratum und die Verfüllung des Ofens lieferten mittelalterliche Keramik.

Unter der Mauer lagen im Westbereich der Sondage vier überschichtete, lehmig-erdige Füllstraten. Sie werden durch Fundkeramik in das 4. Jh. v. Chr. datiert. Im Nordostbereich von SO 31 greift eine großflächige Störung in diese Schichtung ein. Das aus ihr geborgene Fundmaterial scheint ausweislich einer vorläufigen Auswertung in den Hellenismus oder in die Kaiserzeit zu datieren. In ihre Verfüllung war der Ofen hineingesetzt. Im Westen des Quadranten bedeckten die Straten des 4. Jhs. einen Erdboden, der eine Feuerstelle trug. Nach Abnahme des Erdbodens und der Ausgleichspackung unter ihm traten die Mauern eines kleinen Viereckbaus zutage. Er liegt in schrägem Winkel zur südlich von ihm verlaufenden, klassischen Stadtmauer, und seine Südseite läuft in schiefem Winkel an die Innenschale der Befestigung an. In Sondage 31 konnte das Niveau des geschotterten Lauffhorizonts hinter der Stadtmauer noch nicht erreicht werden.

Der Befund zeigt, daß sich die in den Sondagen 9 West 1 und 9 Ost 1 georteten Füllhorizonte hinter der klassischen Befestigungslinie sich auch weiter westlich fortsetzen. In einem der tieferen dieser Horizonte liegt in SO 31 ein kleines Bauwerk, das sich an die Mauer lehnte. In die Füllhorizonte greift eine hellenistische oder kaiserzeitliche Störung ein, in die in mittelalterlicher Zeit ein Ofen eingetieft wurde. In welcher Beziehung die knapp unter der Oberfläche gelegene, ebenfalls byzantinisch datierende Mörtelmauer zum Ofen stand, konnte nicht festgestellt werden.

4) *Sondage 30/1*

H. SCHWAIGER

In Sondage 30/1 bedeckte eine etwa 0,25 m. starke Schichte humosen Erdmaterials die Überreste eines großflächigen Gebäudes (Abb. 4, 6). Es erstreckt sich von der byzantinischen Weststadtmauer der ersten Phase 10 m. bis an die klassische Befestigungsmauer im Süden. Westlich des Gebäudes wurde eine gassenartige Freifläche

he freigelegt, die ursprünglich von der klassischen Stadtmauer bis an eine Pforte in der byzantinischen Mauer reichte. Vor dieser Pforte liegt eine große, waagrecht eingebaute Kalksteinplatte als Trittstufe.

Die westliche Begrenzungsmauer des Gebäudes (M 1) und ihre südliche Fortsetzung (M 4) bestehen aus trocken verlegtem Bruchsteinmauerwerk. M 1 öffnete sich über zwei Türen mit monolithen Schwellblöcken auf die Fläche im Westen. Zwei im rechten Winkel nach Osten ablaufende Mauern (M 6 und M 3) unterteilen das Gebäudeinnere, wobei Türöffnungen in beiden Zwischenmauern die Kommunikation zwischen den einzelnen Teilbereichen ermöglichten. Im Südbereich der Sondage verspringt M 4 um etwa einen Meter nach Osten und läuft an die Innenschale der klassischen Festungsmauer an.

Im Bereich zwischen der klassischen Befestigung und den Mauern 4 und 3 griff eine Störung tief in die Schichtung hinter der Festungsmauer. Im Norden bedeckte eine erdige Planie das Material der Störung. Darüber lag eine massive Einbringung von Dachziegelschutt und Keramikbruch. Dieser Horizont lief durch die Türe in M 3 in den Bereich zwischen M 3 und M 6 hinein. Im Norden der Sondage wird M 1 von der später eingefügten Mauer M 2 überlagert, welche parallel zur byzantinischen Befestigung verläuft. Eine weitere, ebenfalls sekundär eingefügte Mauer (M 5) unterteilt den Bereich westlich von M 1 im Süden ein weiteres Mal. Die Störung hinter der klassischen Stadtmauer und der ihr aufliegende erdige Horizont sind stratigraphisch mit der Errichtung des Gebäudes M 1 – M 4 – M 3 – M 6 zu verknüpfen. Sie stellten ein zugehöriges Bodenniveau her. Der aufliegende Horizont aus Ziegelschutt stellt einen zweiten Lauffhorizont dar. Er ist wohl mit den Veränderungen am Gebäude in Verbindung zu setzen, die zur Einfügung der Mauern M 2 und M 5 führten. Beide Horizonte werden durch Fundmaterial spätantik bis frühbyzantinisch datiert.

Das Bauwerk überlagert eine ältere Struktur. Von dieser ist eine unter der byzantinischen Stadtmauer liegende, von jener als Basis verwendete Mauer und eine weitere, nach Süden streichende Bruchsteinmauer (M 8) faßbar. M 8 bricht nach wenigen Metern rechtwinkelig nach Osten um und wird von der späteren Mauer M 6 überlagert. Den Bereich östlich von M 8 nahm ein solider Estrich aus hartem, weißem Kalkmörtel ein. Das Fundmaterial aus dem Estrich und einer darunterliegenden Packung datieren den Boden und die dazugehörigen Mauern in den Hellenismus. Unter M 8 und dem Estrich trat eine weitere Mauer (M 9) zum Vorschein. Sie durchläuft den freigelegten Bereich von West nach Ost. M 9 ist teils aus großen, rechtwinkelig zugerichteten Kalksteinblöcken, teils aus großen Bruchsteinen mit Lehmbindung gefügt. Mit ihr in Zusammenhang stehende Straten konnten im Berichtszeitraum nicht abgetragen werden. Entlang der Südbegrenzung von Sondage 30/1 wurde die erhaltene Mauerkrone der klassischen Siedlungsbefestigung freigelegt.

Der Befund im Bereich von Sondage 30/1 zeigt, daß im Bereich zwischen dem "Lykischen Tor" und dem Ptolemaion hangseitig der klassischen Stadtmauer spätestens seit dem Hellenismus eine substantielle Verbauung bestand. Sie ersetzte eine Vorgängerbebauung, deren zeitliche Einordnung zum jetzigen Zeitpunkt noch nicht möglich und deren räumliche Ausdehnung unbekannt ist. Über ihren Resten erhob sich ein spätantik/frühbyzantinischer Zeit errichtetes, größeres Gebäude, das sich über zwei Türen auf einen im Westen vorgelagerten Gassenraum öffnete, der nach Norden zu einer Pforte in der frühbyzantinischen Befestigung führte. Im Bereich hangseitig, direkt an der klassischen Stadtmauer im Süden der Sondage wurden tiefgreifende Störungen festgestellt. Diese dürften mit umfangreichen, der Errichtung des spätantik/frühbyzantinischen Gebäudes vorausgehenden Erdarbeiten in Zusammenhang stehen.

Das nachantike Gebäude erfuhr eine sekundäre Umgestaltung durch die im Norden eingefügte Bruchsteinmauer M 2, die auch die Pforte in der byzantinischen Befestigungsmauer blockierte. Eine weitere Bruchsteinmauer machte die Gasse westlich vor dem Bau auch in ihrem südlichen Abschnitt unpassierbar. Wahrscheinlich erhielt der Bau nun auch einen zweiten, aus Dachziegelbruch geschütteten, einfachen Nut-

zungshorizont. Das relativchronologische Verhältnis von der Errichtung des Gebäudes und der nachantiken Befestigungsmauer konnte aus der freigelegten Stratigraphie nicht abgelesen werden. Spätere Baureste und Kulturstraten begegneten im Bereich von Sondage 30/1 nicht.

5) Zur Keramik aus den Weststadtgrabungen

B. RÜCKERT

Den größten Anteil an der Fundkeramik stellt erwartungsgemäß die Gebrauchsware dar, hier-zu zählt meist undekorierte bzw. nur mit einem Überzug versehene Keramik besonderer Formen, die im Haus für bestimmte Zwecke benutzt wurde (Vorratshaltung und Aufbewahrung, Transport, Kochen und Essen/Trinken). Je nach Einsatzzweck kann diese Ware auch dünnwandig und von ausgezeichneter Tonqualität sein.

Während Gebrauchsware der späten Kaiserzeit vergleichsweise leicht klassifiziert werden kann, ist Küchen- und Vorratsgeschirr früherer Epochen im südwestlichen Kleinasien und Lykien weitgehend unerforscht. Die Analyse der Stücke aus ungestörten vorrömischen Schichten in Limyra wird eine wichtige Aufgabe sein, um das Formenspektrum zu ermitteln, (Ton-)Waren genau zu differenzieren und die Laufzeiten bestimmter Formen und Gattungen zu untersuchen.

Die vorläufige Analyse der Feinkeramik, auf die sich – abgesehen von Münzfunden und anderen datierbaren Funden – die chronologische Zuordnung der Schichten stützt, ergibt folgendes Bild:

Rotfigurige Ware, wohl ausnahmslos von attischen Gefäßen des 5., einige evtl. noch des angehenden 4. Jhs., kommt zahlreich in den Sondagen 9 Ost und West vor, in Sondage 30 und 31 fanden sich dagegen nur jeweils zwei Fragmente (Abb. 7, 8). An Gefäßformen sind vor allem Glockenkratere, dann Lekaniden und Schalen vertreten.

Schwarzfigurige Ware (attische, ganz selten ostgriechische/milesische Fragmente) fand sich ausschließlich in Sondage 9 (insgesamt nur 11 Fragmente). Unter den Schwarzfirnisfragmenten fanden sich eine Reihe von Fragmenten, die noch Gefäßen (Schalen mit Knickrand) des 6. Jhs. angehören dürften. Auch einige wenige Fragmente, die wohl "ionischen" Schalen zugewiesen werden können, fanden sich in Sondage 9 Ost (3 Fragmente), Sondage 9 West (2 Fragmente) sowie ein fragmentarisches Stück in Sondage 31.

Sehr viel zahlreicher als schwarz- und rotfigurige Ware ist in allen Sondagen klassische und spätklassische Firnisware vertreten. Darunter befinden sich eine Reihe von Fragmenten von Schalen und Lekythen mit Stempeldekorierte, in den meisten Fällen sehr qualitätsvolle Stücke, die dem 5. Jh. angehören und wohl als attische (auch milesische?) Importe zu betrachten sind. Hellenistische Firnisware findet sich in den meisten Fällen zusammen mit spätklassischer und auch klassischer Ware. An Gefäßformen kommen vor allem Echinusschalen, Teller und Lekaniden (mit nach innen gebogenen, pi-förmigen Henkeln) vor. Typisch für die hellenistische Zeit ist auch dünnwandige, feine graue Ware, die wohl aus Kleinasien stammt. Auch hier muß die weitere Analyse zeigen, ob man mit einer limyräischen Produktion rechnen darf.

Typische hellenistische Gattungen, wie Reliefbecher, Westabhangkeramik, hellenistische Unguentarien oder auch Transportamphoren sind vergleichsweise selten.

Auch früh-/mittelkaiserzeitliche Sigillata ist selten anzutreffen (überwiegend ESA, weit weniger ESB oder ESC, falls zuweisbar). Ähnlich ist die Fundsituation für spätkaiserzeitliche Sigillata; wenige Fragmente dürfen African Red Slip Ware zugeordnet werden, die meisten Stücke sind dagegen eindeutig LRD (Cyprische Red Slip) zuzuordnen. Das Formenspektrum spätkaiserzeitlicher Keramik wird ergänzt durch eine Reihe von Gefäßen – Amphoren, Töpfen, Pilgerflaschen und Lampen. Bemerkens-

wert der Fund einer ungebrochenen linsen-förmigen Pilgerflasche aus Sondage 30/1 (Abb. 9), sowie fast voll-ständig erhaltener Lampen, die dem 5.-7. nachchristlichen Jahrhundert zugerechnet werden dürfen.

In Dreiviertel aller Fundstellen in allen Sondagen kommt bemalte – meist streifenverzierte – Ware vor; sehr häufig (mit immerhin 74 Fundnummern) ist auch Wellenbandware vertreten, die archaischer Zeit zuzurechnen ist. Sehr viel seltener dagegen, und nur in Sondage 9 Ost und West anzutreffen, ist Ware mit geometrischem Dekor (konzentrische Kreise, Rautengitter u.ä.), auch Fragmente mit anderen Ornamenten (Bogenlinien, Stabmuster, florale oder Rankenmotive, deren Datierung noch ungeklärt ist) sind weitgehend auf Sondage 9 beschränkt.

Fragmente mit geometrischen Motiven lassen sich gut mit (ost-)griechischer archaischer und subgeometrischer Ware, die an vielen Fundorten Kleinasiens anzutreffen ist, vergleichen - und damit ebenfalls subgeometrischer und archaischer Zeit zurechnen. Scherben von meist großformatigen geschlossenen Gefäßen (Amphoren, Krügen, Hydrien), die Wellen- oder Schlaufenornamente auf Schulter und/oder Hals tragen, finden genügend Parallelen bei ost-griechischer Ware des 7. und 6. Jhs. Hier gilt es, in Zukunft Gefäße aus lokaler (lykischer?) Produktion von Importen anderer kleinasiatischer Herstellungszentren zu unterscheiden. Fragmente mit flüchtig aufgemaltem floralem Dekor, Punktreihen u.a., und auch spezifische Gefäßformen, scheinen aus lokaler lykischer (limyräischer ?) Produktion zu stammen. Weitere Untersuchungen lassen hier auf Klärung hoffen. Eine weitere Aufgabe wird sein, die Laufzeit der Motive bemalter Ware noch genauer festzulegen, denn hier stellt sich das Problem, daß bemalte Ware fast ausschließlich in Vergesellschaftung mit klassischer, sogar noch spät-klassischer Firnisware angetroffen wird.

Erst rein klassische und archaische Schichten der künftigen Grabungen werden, wie zu hoffen ist, die Chronologie der bemalten Ware in Lykien und überhaupt die Frage nach dem Verhältnis zwischen Importkeramik und lokaler Produktion klären helfen.

Zusammenfassung

A. KONECNY
TH. MARKSTEINER

In den 2002 in der sog. "Weststadt" von Limyra geöffneten Sondagen konnte eine vom 5. Jh. v. Chr. bis in spätantik/frühbyzantinische Zeit reichende Nutzung des Areals entlang der klassischen Befestigungslinie der Stadt dokumentiert werden¹⁰. Vor Errichtung der klassischen Siedlungsmauer diente das Gelände als Bauland für eine einfache Wohnverbauung aus kleinflächigen megaroiden Gebäuden. Diese wurden im Zuge der Errichtung einer Befestigungsmauer, die ausweislich des in den zugehörigen Schichten gefundenen keramischen Materials um oder kurz nach 400 v. Chr. erfolgte, einplaniert. Stadtseitig hinter der Siedlungsmauer erstreckte sich eine geschotterte Freifläche, die im Laufe des 4. Jhs. mehrmals aufgedoppelt wurde. Erst im frühen Hellenismus scheint es im Gebiet hinter der Mauer zu einer Verdichtung der Bebauung gekommen zu sein. Die relevanten Baureste sind allerdings teils schlecht erhalten, teils von späteren Strukturen überlagert und entziehen sich derzeit noch einer Interpretation. Während der Kaiserzeit fand die Errichtung einer qualitätvollen Hausteinmauer knapp vor der klassischen Stadtbefestigung statt. In spätantik/frühbyzantinischer Zeit wurde das Areal hangseitig der klassischen Stadtmauer weitgehend von älterer Verbauung befreit und ein Abschnitt der ersten Phase der Weststadt-Befestigungen errichtet. Auf der Terrasse hinter der klassischen Stadtmauer entstand ein größeres Gebä-

10 Die im Zuge früherer Kampagnen in Sondage 9 ergrabene Evidenz belegt das Vorhandensein einer stratigraphischen Sequenz im Untersuchungsareal, die bis ins frühe 7. Jh. v. Chr. zurückreicht (Marksteiner, a.O., Anm. 3).

ude. Es lag an einer kurzen Stichgasse, die auf eine Pforte in der Weststadtmauer hinführte. Das Gebäude wurde in einer sekundären Bauphase teilweise verändert. Die Veränderungen setzen die Auflassung der Gasse und den dauerhaften Verschluss der Pforte voraus. Der Zeitpunkt, an dem diese Abänderung des Hausgrundrisses stattfand, wird erst nach abschließender Bearbeitung des Fundmaterials aus Sondage 30/1 festzustellen sein. Im weiteren untersuchten Bereich scheinen in spätantik/frühbyzantinischer Zeit hauptsächlich großangelegte Erdarbeiten stattgefunden zu haben. Ihnen fielen mehrere Abschnitte der klassischen Stadtmauer ebenso zum Opfer, wie Teile der hinter dieser liegenden, älteren Kulturschichten. In mittelalterlicher Zeit entstand auf der Terrasse über der klassischen Stadtmauer erneut ein Gebäude, von dem allerdings nur ein einziger, kurzer Mauerabschnitt freigelegt wurde. Ihm war östlich ein relativ großer, in eine tief in die anstehenden Schichtenpackungen reichende Grube gesetzter Ofen vorgelagert. Mit dem Schutt über diesen Strukturen endet im Grabungsgebiet die Abfolge der Kulturschichten aus jener Zeitspanne, während derer Limyra als urbaner Siedlungsplatz genutzt wurde.

B) Das Ptolemaion-Programm

Die im Zuge des Ptolemaion-Programmes in Limyra während der Kampagne 2002 durchgeführten Arbeiten standen im vorrangig Zeichen der Fundbearbeitung. Grabungsarchäologische Aktivitäten beschränkten sich vor allem auf eine kleinflächige Sondage östlich des Flußbettes. Diese hatte das Ziel festzustellen, ob eine im Wasser des Flußlaufes sichtbare Mauerschale zu einer zweischaligen Mauerung - etwa einem Teilabschnitt der Oststadtbefestigungen - oder aber zu einer einfachen, wohl als Uferbefestigung zu interpretierenden Schalmauer gehört. Der nach Beendigung der Arbeiten verfügbare Befund spricht für weitere Interpretation.

Die zeichnerische und photographische Aufnahme der architektonischen Werkstücke des Ptolemaions wurde fortgesetzt. Der Plattenboden südlich der Kirche mit den Standspuren des kaiserzeitlichen Bogentores und die anschließende Brückenkonstruktion wurden gereinigt und zeichnerisch dokumentiert. Mehrere, im Zuge der Reinigungsarbeiten im Flußlauf zu Tage getretene Bauglieder des Bogentores wurden geborgen.

Zahlreiche Fragmente der Bauaustattung der Kirche am Ptolemaion, darunter mehrere Kapitelle, Schrankenplatten, Ständer u.a.m. wurden zusammengesetzt, restauriert und zeichnerisch sowie photographisch dokumentiert.

Rund 20 Werkstücke des kaiserzeitlichen Bogentores am Ptolemaion wurden zeichnerisch und photographisch dokumentiert.

Eine Säuberung des Inneren der Kirche am Ptolemaion erlaubte es, die Beschreibung des Chorbereiches zu vervollständigen.

C) Gestaltungsarbeiten in der Weststadt von Limyra

Die seit 1999 laufenden Gestaltungsarbeiten in der Weststadt von Limyra wurden im Jahr 2003 mit der Reinigung des gesamten Bereiches von dichtem Dornenbewuchs weitergeführt. Bei den Rodungsarbeiten wurden drei Architekturfragmente aus Marmor geborgen, die vom Kenotaph stammen dürften. Das bekrönende Profil mit Zahnschnitt ist schon mehrfach belegt, nicht aber die Eckpilaster mit qualitätvoller Akanthusornamentik, zu der aus Kleinasien kaum Vergleichbares bekannt ist. Diese waren wohl in der Schalung der südlichen Befestigungsmauer der Weststadt verbaut, an deren Fuß sie, mit schützendem Mörtel verklebt, lagen.

D) Restaurierungsarbeiten

Die Restaurierung des letzten der brandgeschädigten Friesblöcke des Heroons wurde weitgehend abgeschlossen.

Die im Jahr 2000 geborgene Metope des Ptolemaion mit der ikonographisch außergewöhnlichen Darstellung einer Kentauremachieszene wurde mittels Kieselsäureester gefestigt.

Zahlreiche Fragmente der Bauausstattung der Kirche am Ptolemaion, darunter mehrere Kapitelle, Schrankenplatten, Ständer u.a.m. wurden verdübelt, geklebt und gefestigt.

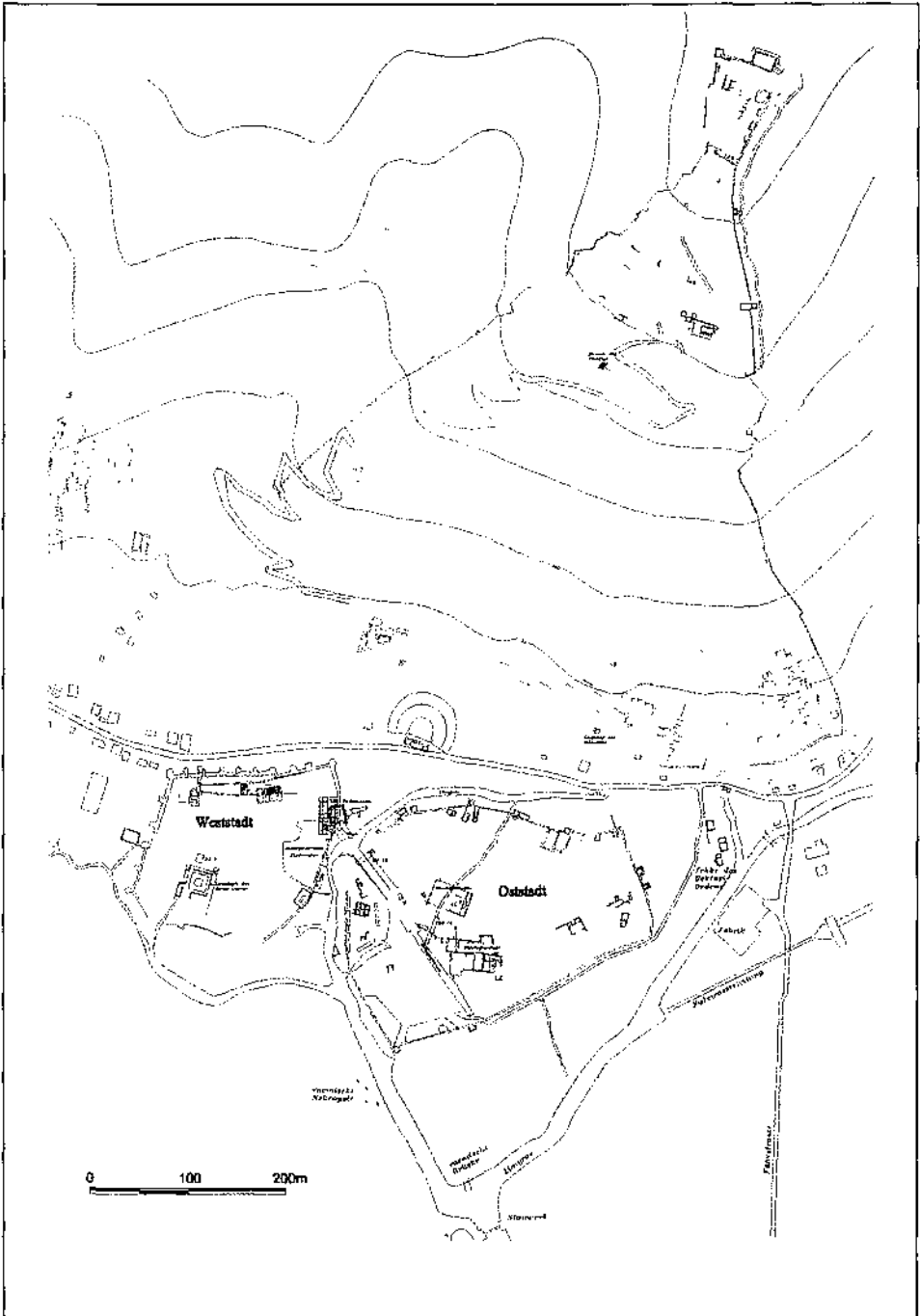

Abb. 1: Limyra, Gesamtplan

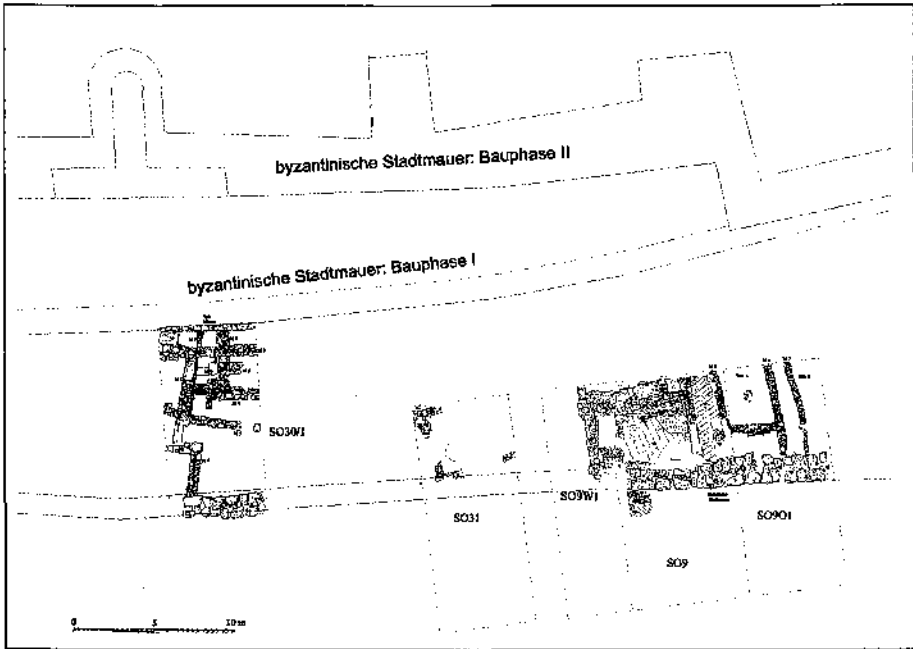

Abb. 2: Plan der Weststadtsondagen

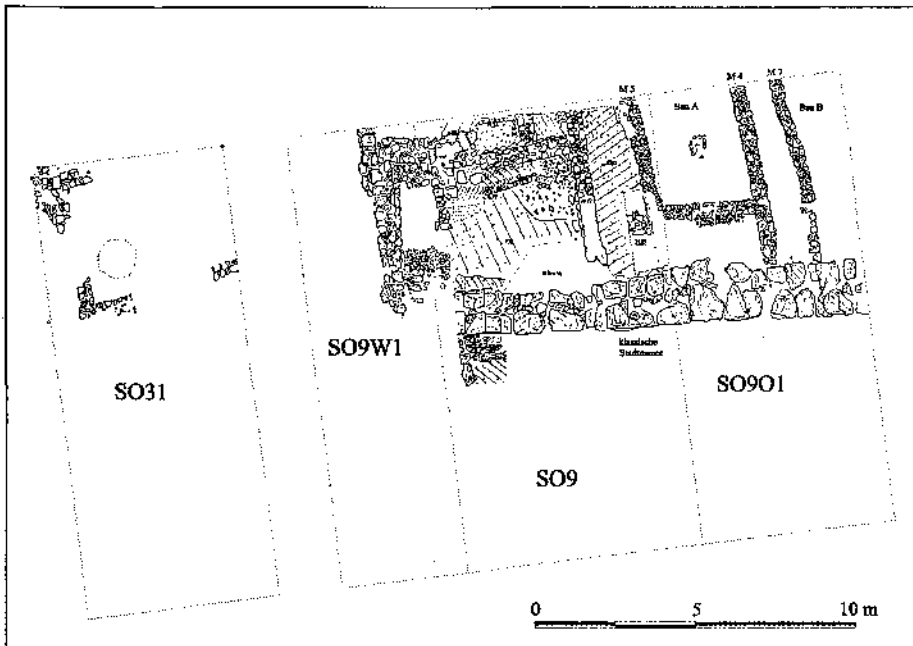

Abb. 3: Detailplan, Sondage 9 und 31

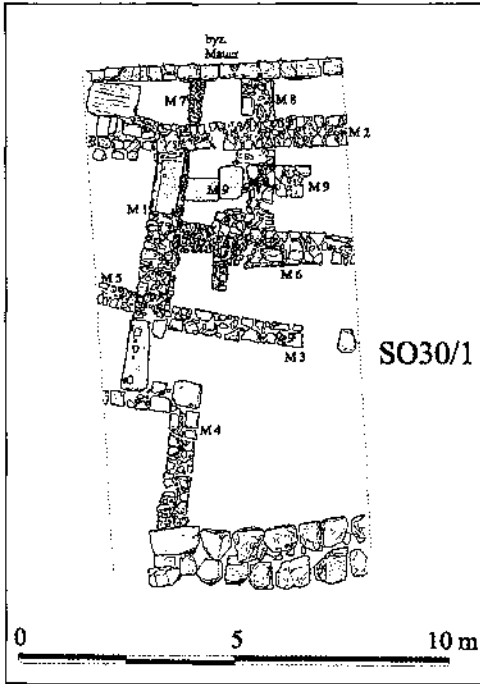

Abb. 4 Detailplan, Sondage 30/1

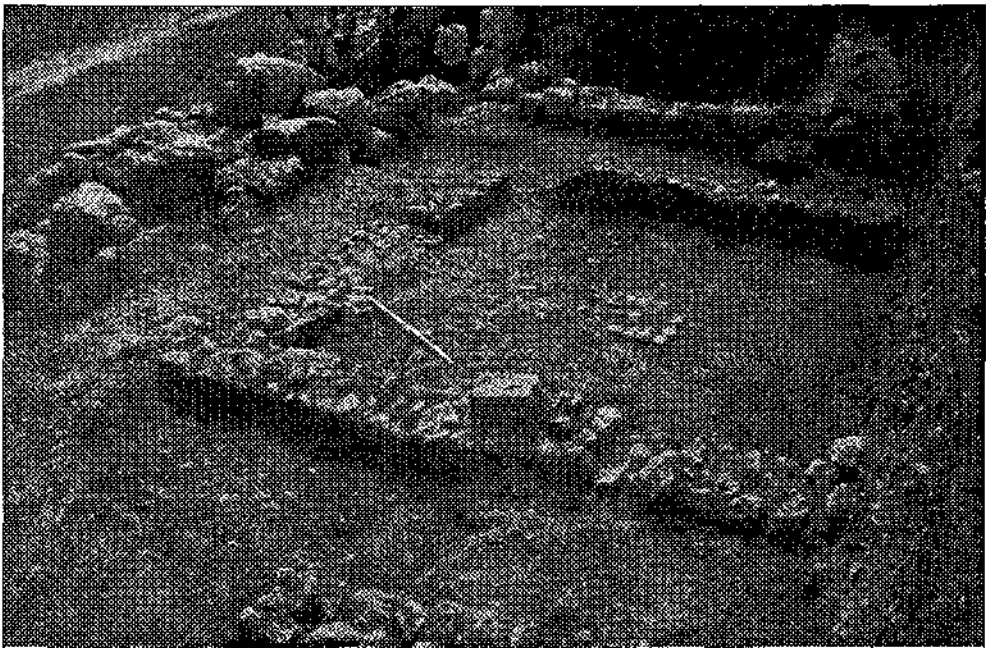
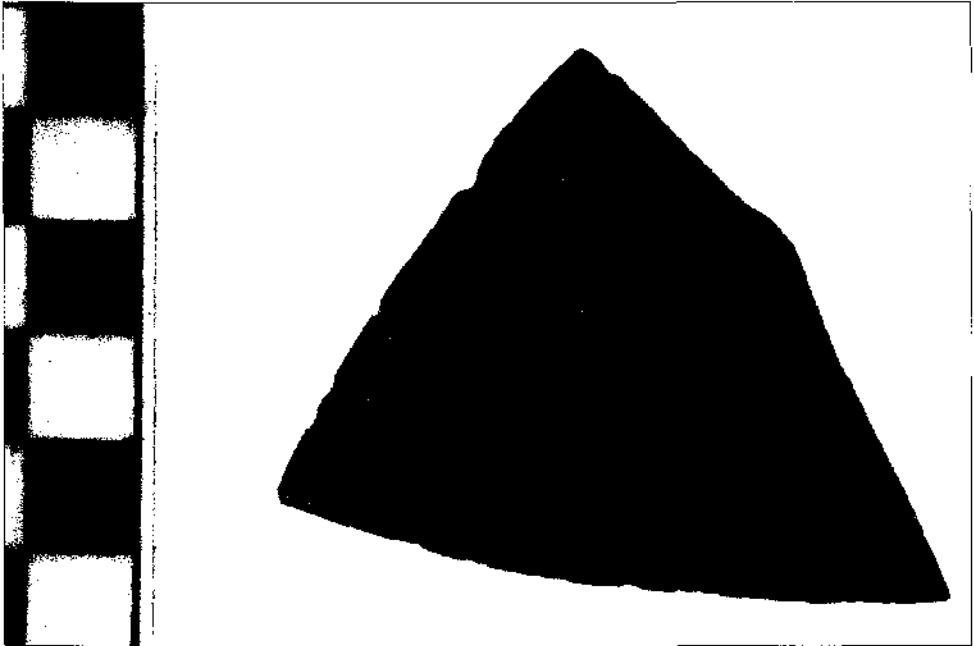

Abb. 5: Sondage 9/Ost, Bebauung hinter der Siedlungsmauer (Photo: A, Konecny)

Abb. 6: Sondage 30, spätantike Verbauung (Photo: A. Konecny)

Abb. 7: Rotfigurige Keramik, "Eulenskyphos" (Photo: L. Fliesser)

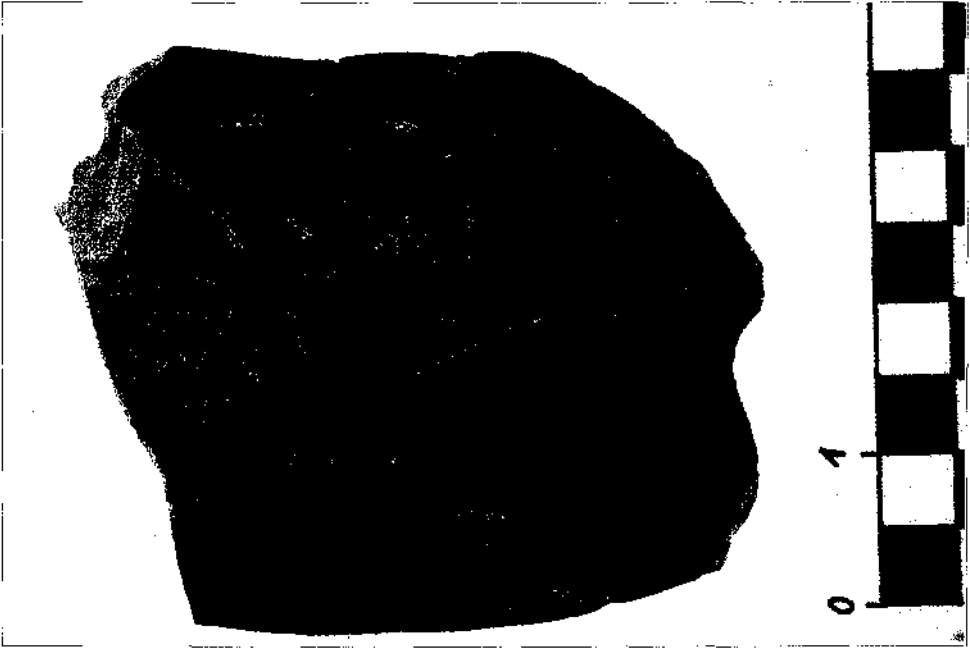

Abb. 8: Rotfigurige Keramik (Photo: L. Fliesser)

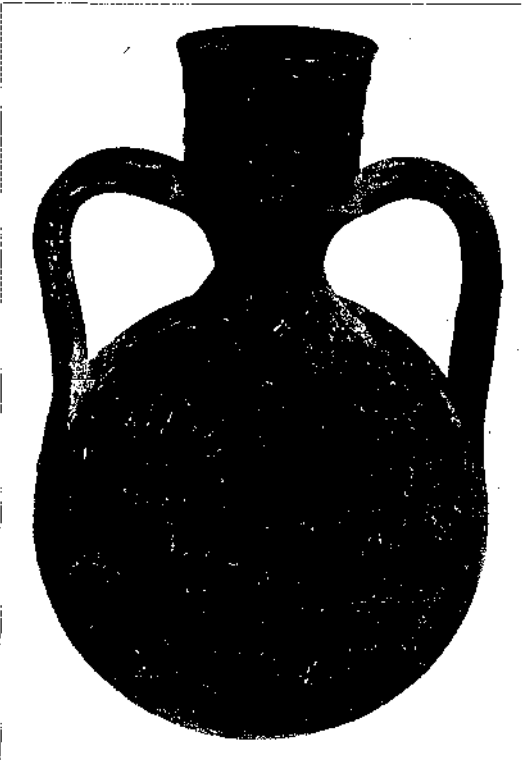

Abb. 9: Sogenannte "Pilgerflasche"
(Photo: L. Fliesser)

2002 YILI NAGİDOS (BOZYAZI) KAZISI

Serra DURUGÖNÜL*
Murat DURUKAN

İçel İli, Bozyazı İlçesi, Nagidos antik kenti kazı çalışmaları bu yıl, daha önceki yıllara ait çalışmaların devamı niteliğinde ya da tümüyle yeni ipuçlarından yola çıkılarak tespit edilmiş olan beş ayrı noktada yoğunlaşmıştır: 1. Yamaç Evleri, 2. Tholos, 3. Kuleler ve Sur Duvarları, 4. Ada ve 5. Beien Tepesi.

YAMAÇ EVLERİ

Nagidos akropolünün güney yamacında 2000 yılından itibaren yapılan çalışmalarla ortaya çıkarılmış olan 'yamaç evleri' kompleksinin (EΦ 14, Φ 15 ve Φ 16) (Resim: 1) kuzeye doğru ne kadar devam ettiğini saptamak üzere yeni çalışmalara başlanmıştır.

2002 yılına kadarki kısmıyla kazısı yapılmış olan yamaç evleri kompleksi, 70 ve 80'li yıllarda akropolün batısında izinsiz olarak yapılmış evlere ulaşımı sağlamak için modern yol tarafından doğu-batı yönünde kuzeyden boylu boyunca kesilmektedir. Bu sebeple, bu alanda yapılan çalışmalar 5 m.lik bir yol genişliği bırakarak kuzeye doğru devam ettirilmiştir. Bu durum pek çok açıdan araştırmayı olumsuz etkilemiştir. Yol yapılırken bazı duvarların tahrip edildiği ve yolun altında kalan mimarînin tamamıyla yok edildiği gözlemlenmiştir. Bu durum aynı konuta ait olduğu düşünülen odalar arasında ortaya çıkan kod farkının hangi yöntemle aşılmış olduğunun da tesbit edilememesine yol açmıştır.

İkisi merdiven şeklinde olmak üzere, birbirlerinden koridor olarak tanımlanabilecek dar sokaklarla ayrılmış olan bu konutların kuzeye devamını görebilmek üzere başlanmış açmalardan biri BΓ 15 açmasıdır.

BΓ 15

Bu alanda yapılan çalışma, iki konut arasında bulunan kuzey-güney akslı ve akropolün zirvesine doğru devam etmekte olan merdivenli sokağın devamını görebilmek amacıyla taşımıştır. Aradaki modern yola rağmen aynı aks üzerinde ve iyi korunmuş olduğu görülen merdivenler (Resim: 2) ortaya çıkarılmıştır. Taş işçiliği ve yapı karakteri güneydeki merdivenlerle aynı olan yeni basamakların tek farkı; modern yolun güneyin-

* Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 33342 Çiftlikköy Kampusu, Mersin/TÜRKİYE e posta: sdurugonul@mersin.edu.tr

Yrd. Doç. Dr. Murat DURUKAN, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 33342 Çiftlikköy Kampusu, Mersin/TÜRKİYE

2002 sezonu Nagidos kazı çalışmaları, T.C. Kültür Bakanlığının izni ile Prof. Dr. Serra Durugönül başkanlığında, Mersin Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. Murat Durukan'ın, 8 öğrencinin ve 14 işçinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Sayın Uzman Yüğrük Kültür Bakanlığı temsilcisi olarak Efes Müzesi'nden katılmıştır; katkılarına teşekkürü borç bilirim.

Devlet Planlama Teşkilatı kazımızın maddî kaynağını oluşturmuştur.

deki basamakların sokağın batı kenarına, kuzeydeki basamakların ise doğu kenarına dayandırılmış olmasıdır. Bu değişim yolun altında kalan bölgede gerçekleştiği için, hangi amaca yönelik olduğuna açıklık getirilmesi mümkün olmamıştır. Kazı sırasında ele geçirilen buluntular M.Ö. 3. yüzyılın ilk yarısına işaret etmektedir; bu da daha önceki kazı sezonlarında gözlemlenmiş olan ve aynı yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen tamir evresi tespitimizi desteklemektedir.

BF 16

Bu açma da yamaç evleri kompleksinin kuzeyindeki mekânları anlayabilmek amacıyla, yine modern yolun kuzeyinde açılan bir diğer açmadır. Burada yapılan kazılar sonucunda, iyi korunmuş durumda bir mekânın duvarları ile karşılaşmıştır. Küçük buluntular yine M.Ö. 3. yüzyıla işaret etmektedir. Duvar karakterinin de yolun güneyindeki kompleks ile paralellik taşıması, bu mekânların birbirleriyle ilişkili olma olasılığını yükseltmektedir. Arada yaklaşık 4 m.lik kod farkı bulunmasına rağmen, aynı konutun odaları şeklinde tanımlanabilecek bu odalar arasındaki olası geçiş, yine modern yolun altındaki diğer bir odanın bulunduğu alanda kalmıştır.

F 16

Modern yolun kuzeyinde doğuya doğru genişletilen çalışmalar sonucunda, modern yolun güneyinde, merdiveni olmayan dar sokağın devamına rastlanmıştır. Bu sokakta da, tıpkı modern yolun güneyinde de tespit edilmiş olduğu gibi konut duvarlarının sağlamlaştırılması yönünde bir çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu paralellikler aynı kompleksin devam ettiğini göstermiştir.

Sonuç olarak, Nagidos yamaç evlerinin, Priene veya Limyra'daki yamaç evler anlayışıyla inşa edildikleri önerilebilir. Bu konutlar İ.Ö. 3.yüzyılda inşa edilmiş ve aynı yüzyılda çeşitli eklemeler ve onarımlarla son şeklini almıştır.

THOLOS

Güney yamaçtaki bir diğer önemli çalışma, 2001 yılında tespit edilmiş olan iki adet kavisli bloğun ne tür bir yapı ile ilişkil olduğunu anlamaya yönelik olarak başlatılmıştır (Çizim: 1). Arazinin günümüzdeki sahibi tarafından inşa edilen teras duvarında kullanılmış olan bu blokların çevresinde yapılan temizlik çalışması sonrasında, blokların dört adet olduğu ve yine aynı teras duvarında ayrıca lâhif parçalarının da bulunduğu görülerek bu alanda kazı başlatılmıştır. Yaklaşık bir metrelik doğu tabakasının altında, sözü edilen kavisli taşların paralelleriyle inşa edilmiş olan yuvarlak plânlı, 4.50 m. çapında bir anıta rastlanmıştır. Yapı taşlarının kalitesi burada görkemli bir anıtın bulunduğuna işaret etmekteyse de, yoğun tahribata maruz kalmış olması nedeniyle, ancak temel bazında üç taş sırasına ulaşılabilmektedir.

Yapının dışında ve içinde kazı çalışması sürdürülerek tarihllemeye yardımcı olabilecek malzemeye ulaşılmaya çalışılmıştır. Nitekim dış batı tarafta yapılan sondajda, yapının temel dolgusu olarak tanımlanabilecek bir tabakaya rastlanmıştır ve bu tabaka içinde her iki kulpu da mühürlü bir Rhodos amphorası ele geçirilmiştir. Kulplarından birinde yönetici, diğerinde ise üretici adı basılmış olan bu amphoranın erken Hellenistik Döneme, M.Ö. 3. yüzyılın başlarına tarihlenmiş olması, *Tholos* için de bir *terminus* oluşturmuş ve M.Ö. 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmesi yönünde ipucu vermiştir.

KULELER VE SUR DUVARLARI

2000 yılından bu yana süren sur çalışmaları bu yıl, giriş olduğunu düşündüğümüz kuleler ile çevrili alanda yoğunlaştırılmıştır. Dört adet kule ile giriş bölümünün güvenliğinin sağlandığı anlaşılmaktadır.

Kuzeyde bulunan ve en erken evreye ait olduğu düşünölen kule, '1 No.lu' (M.Ö. geç 5. yüzyıl)¹, batıda bulunan ve bir sonraki evrede inşa edilmiş olduğu anlaşılan kule, '2 No.lu', bunun doğusunda bulunan ve en iyi durumda korunmuş bulunan kule, '3 No.lu' ve bu yıl kazılıp yine iyi durumda korunduğu görölen güneydeki kule ise '4 No.lu' olarak tanımlanmıştır. Söz konusu kulelerin en az iki evrede inşa edilip plânın son halini aldığı anlaşılmıştır. İkinci evrede olasılıkla surun güzergâhı değiştirilerek, akropolün ilk evrede surlarla çevrilmiş olan güvenli bölgesinin alanı genişletilmiştir. İlk evreye ait olan 1 No.lu kule çevresindeki sur duvarlarının güzergâhı, bu kulenin hemen güney kenarından batıya doğru yönelmekte ve akropolün kuzey yarısını koruma altına almış gibi bir izlenim uyandırmaktadır. Ancak ilk evre sur duvarı sadece 5 m. kadar takip edilebilmekte ve sonra tahrip edildiği için kaybolmaktadır. Bu sebeple, ilk evre surlarının güzergâhı hakkında kesin bir kaniya varmak henüz mümkün olamamaktadır.

Ele geçirölen seramik buluntular 3 ve 4 No.lu kulelerin M.Ö. 3. yüzyılda son şeklini aldığı göstermiştir. 2 No.lu kule hakkında ise henüz net bir tarihleme yapmak mümkün olamamıştır. Bu kule hakkında mimarî bağlantılara dayanarak, şimdilik verilebilecek en net bilgi; kesinlikle ilk evreden sonraki bir dönemde yapılmış olduğudur.

Giriş bölümünün son halini almasının ardından 2 No.lu kulenin merkezî bir özelik taşıdığı anlaşılmıştır. Bu kule, kuzeydeki 1 ve güneydeki 4 No.lu kuleler ile dar bir açı yapan sur duvarları kanalıyla bağlanarak akropolü emniyete almaktadır. Ancak 2 No.lu kulenin hemen doğusunda bulunan 3 No.lu kulenin pozisyonu oldukça ilginçtir. Doğı batı doğrultusunda yaklaşık aynı aks üzerinde bulunan 2 ve 3 No.lu kuleler arasında bir bağlantı duvarı tespit edilmiş olmasına rağmen, 3 No.lu kulenin diğere iki kule ile bağlantısının bulunmaması, 3 No.lu kuleyi ilginç kılmaktadır.

3 No.lu kulenin içinde yapılan sondaj çalışması sonucunda, bu kulenin diğere kulelerde bulunmayan bazı özelliklere sahip olduğu anlaşılmıştır. Batıda bulunan giriş kapısında yer alan merdivenlerin (Resim: 3), yamaca inşa edilmiş olan kulenin tabanı ile dışarıdaki yürüme düzlemi arasında ortaya çıkan kod farkından dolayı yapılmış olduğu anlaşılmıştır. Son basamak hizasındaki tabanın da altına inen sondaj çalışmaları sonucunda ele geçirölen az sayıda seramik ve bazı mimarî özellikleri, bu kulenin Erken Hellenistik Dönemde inşa edilmiş olduğunu göstermiştir.

4 No.lu kulede (Resim: 4; Çizim: 2) yapılan çalışmalar ise daha karışık sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Kulenin kuzeyinde bir platform bulunmuş ve kule duvarları ile platformun mimarî ilişkisinin ilginç bir görüntü vermesi nedeniyle, 4 No.lu kule inşa edilmeden önce, burada bu şekilde bir platform olabileceği izlenimi uyanmıştır. Çünkü bu nokta, akropolün genişletme çalışması sırasında surun hem denize, hem de doğı cepheye hâkim olduğu en önemli nokta olarak önem kazanmıştır.

Bu kulenin Hellenistik Dönemde son halini almış olduğu konusunda ipucu veren seramikler bulunmuştur. Platform altında yapılan sondaj çalışmasında ise tek bir malzeme bile ele geçirölmüştür.

NAGİDUSSA ADASI

Paşabeleni Tepesi'nin karşısında bulunan, üzerindeki surun ve kule yapılarının Ortaçağa ait olduğu düşünölen Nagidussa Adası'nın daha önceki dönemlerde iskân görüp görmediğini anlayabilmek amacıyla adadaki surun içinde, "Ada 1" adı verilen bir açma açılmıştır. Tarım toprağının kaldırılmasının ardından yoğun bir şekilde geç Bizans Dönemine ait seramiklere rastlanmıştır.

Adadaki ikinci açma "Ada 2" adıyla surun dışında, sur duvarının toprak altında kalmış olan seviyelerinde daha erken bir evrenin var olup olmadığının anlaşılabilmesi amacıyla açılmış ve az miktarda da olsa, ilk açmadaki malzemeye paralel buluntulara ulaşılmıştır. Mimarîde bir başka evre bulunmadığı, adadaki yapıların Ortaçağda (Bizans) oluştuğu anlaşılmıştır.

BELEN TEPESİ

Nagidos antik kentinin yayılım alanı hakkında fikir edinebilmek amacıyla akropolün 2 km. doğusunda, yine deniz kıyısında bulunan Belen Tepesi üzerinde yapılan çalışma oldukça ilginç sonuçlar vermiştir.

Önceki yıllarda burada yapılan yüzey araştırmalarında bulunan arkaik dönem seramikleri, tepenin bu dönemde iskân edilmiş olduğu konusunda ipucu vermişti. Burada ele geçirilen arkaik seramikler, esas akropol olan Paşabeleni Tepesi'ndekilerle aynıdır. Yapılan iki sondajda, sadece arkaik döneme ait buluntuların ele geçirilmiş olması ise, Belen Tepesi'nin sadece arkaik dönemde yerleşim görmüş olduğunu ortaya çıkarmıştır. Buradan hareket ile Nagidos antik kentinde ilk yerleşimin, Paşabeleni Tepesi'nin yanı sıra, yoğun olarak Belen Tepesi'nde geliştiği, sonradan burasının terk edilerek Paşabeleni'ne geçildiği düşünülmüştür.

Ayrıca Belen Tepesi'nin de, yine Paşabeleni'nde olduğu gibi, kulelerle destekli bir sur duvarı ile çevrili olduğu görülmektedir. Ancak bugün son derece sık karakterde bir çam ormanının içinde kalmış olması, buradaki surun plânının alınmasını zorlaştırmaktadır.

ÖNEMLİ BULUNTULAR

Diğer yıllarda olduğu gibi 2002 yılı kazı sezonunda da genel olarak sikke, seramik, mühürlü amphora kuşları, figürinler ve metallerden oluşan buluntular ele geçirilmiştir. Mısır Tanrıçası İsis'in Horus ile birlikte betimlendiği bronz heykelcik Nagidos'un Mısır ile olan bağlantısına iyi bir örnektir. Ayrıca at başı, kadın figürü gibi *terra cotta* figürinler M.Ö. 7. yüzyıla geri giden adaklardır ve Samos/Kıbrıs bağlantısına işaret etmektedir.

Mühürlü amphora kuşları bu yılın da en önemli buluntuları arasındadır. Nagidos kazılarının başladığı döneme kadar bu kent in amphora üretimi ve mühürleme geleneği hakkında bir bilgi bulunmamaktaydı. Ancak kazı çalışmaları esnasında ele geçirilen bazı mühür tiplerinin Nagidos'a ait oldukları konusunda, şüpheye yer bırakmayacak kanıtlara ulaşılmıştır. Mühürler üzerinde bulunan N, NA, NAΓ gibi monogram ya da bunların ligatür tarzındaki yazılımlarının aynen sikkeler üzerinde karşımıza çıkıyor olması, bu duruma en güzel örnektir.

Amphora mühürleri konusunda ulaşılan önemli sonuçlardan biri, daha önce Tar-sus, Salamis ve İskenderiye kazılarında az sayıda örneği bulunup yayınlanmış olan Pistos grubu ile ilgilidir. Bu grubun tarihi ve üretim yerinin hangi merkez olduğu konusu bugüne kadar aydınlanamamıştır².

Amphora mühürleri konusunda ulaşılan önemli sonuçlardan biri, daha önce Tar-sus, Salamis ve İskenderiye kazılarında az sayıda örneği bulunup yayınlanmış olan Pistos grubu ile ilgilidir. Bu grubun tarihi ve üretim yerinin hangi merkez olduğu konusu bugüne kadar aydınlanamamıştır².

Pistos grubu mühürleri üzerinde bir üzüm salkımı, onun çevresinde ise genellikle II, I, A ve Γ harfleri bulunmaktadır. Önceki yıllarda, Nagidos kazılarında da örnekleri ele geçirilen Pistos grubu mühür taşıyan amphoralar ile, yine yeni bir buluntu grubu olan ve üzerinde Nagidos'un etnikonu olan N, NA ya da NAΓ harflerini monogram ya da ligatür olarak taşıyan amphoraların (Nagidos 1 grubu) kil ve form benzerliği, Pistos grubu amphoralarının da Nagidos kökenli olabileceği fikrini ortaya çıkarmıştı. Bugüne kadar sadece birkaç örneği yayınlanmış olan Pistos grubu amphoralarının Nagidos'ta şimdilik 10 örneğinin ele geçirilmesi ve paralel forma sahip ancak farklı mühür taşıyan örneklerle bu sayının 30'a yaklaşmış olması, söz konusu amphoraların Nagidos'ta üretilmiş oldukları tezini güçlendiren diğer ipuçlarıdır. Üzüm salkımı betimi, bir tip Nagidos sikkesi üzerinde resmedilmiş olan, Dionysos'un tuttuğu üzüm salkımıyla da büyük paralellik taşımaktadır. Bu örnekle, Nagidos'ta sikkeler ve amphora mühürleri arasındaki paralellik bir kez daha gündeme gelmiş ve Pistos grubundaki mühürlerin Nagidos orijini olabileceği tezi güçlenmiştir. Yine aynı grupta ilgili bu yıl ele geçirilen bir örnek ise,

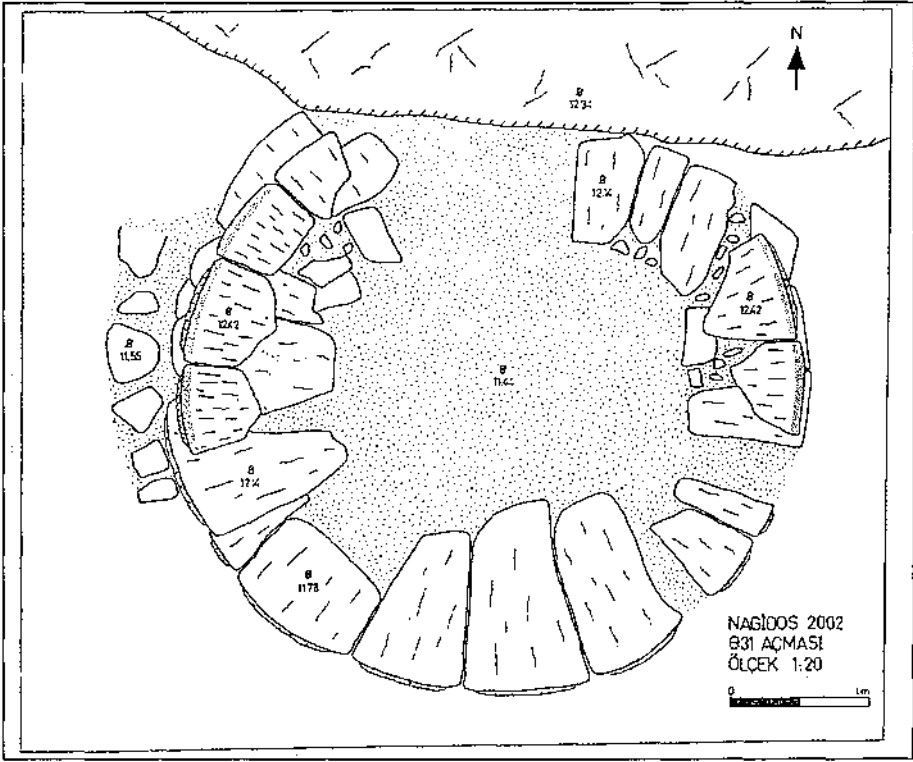
2 G.ŞenoI-K.ŞenoI, *Olba* (III. Kilikia Arkeolojisi Sempozyumu Özel Sayısı-baskıda).

bu tezin doğruluğunu kanıtlayacak niteliktedir. Son örneğin üzerinde Pistos grubunun sembolü olan üzüm salkımı ve bu betimin çevresinde Nagidos kentinin etnikonu olan NA kısaltması bulunmaktadır. Konuyu aydınlatması açısından büyük önem taşıyan bu son mühür şimdilik üniktir.

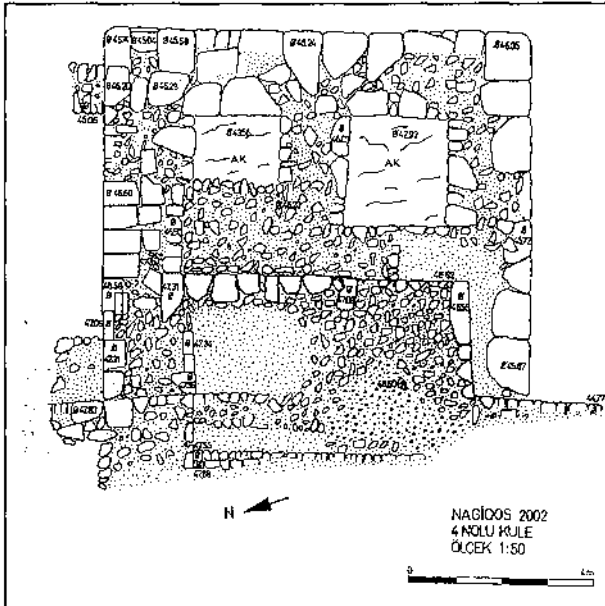
Nagidos kazılarında Nagidos 1 grubu ile aynı amphora formuna sahip olup farklı bir mühür tipi taşıyan amhoralar da bulunmaktadır. Bu grubun mühürleri üzerinde ise bazen tek bir nar betimi, bazen de nar betimi ile birlikte N, Δ ve O harfleri tek tek, ikili gruplar halinde ya da tümü birden bulunabilmektedir (Nagidos 2 grubu).

Klâsik dönemde basılmış olan Nagidos kent sikkeleri üzerinde, en yoğun Aphrodite ve Dionysos'un tasvirleri bulunmaktadır. Bu tanrıların en önemli atribüleri arasında bulunan nar ve üzüm ise, mühürler üzerinde bu betimlerin neden tercih edilmiş olabilecekleri konusunda ipucu vermektedir.

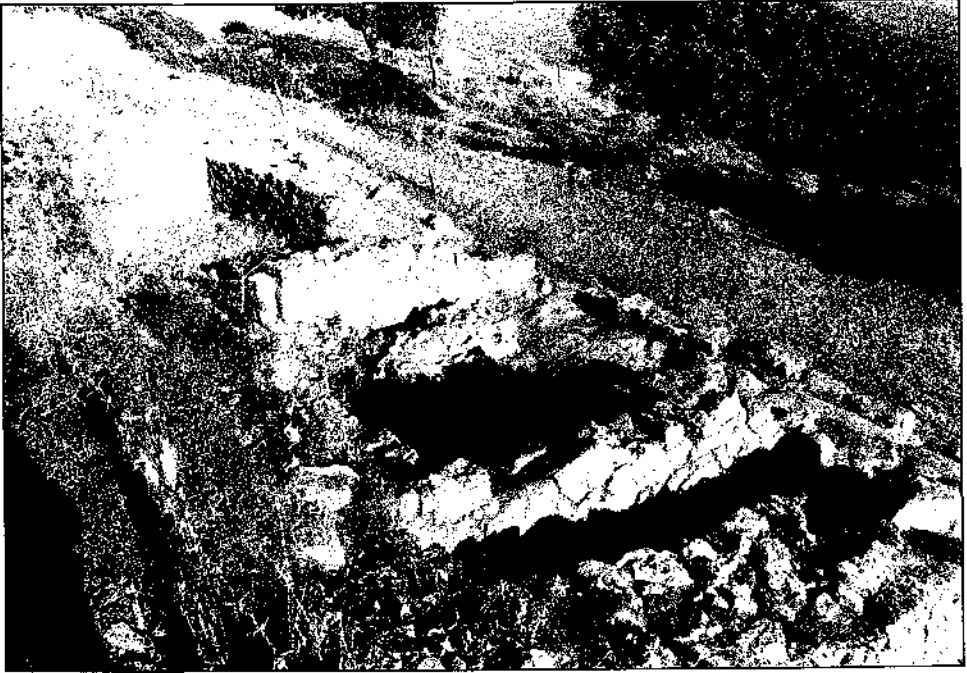
Nagidos'ta ele geçirilen amphora mühürleri arasında, yuvarlak mühür çerçevesinin içine basılmış olan harflerin olduğu bir başka grup daha bulunmaktadır. Bu harfler genellikle tek başlarına bulunmakla beraber, az sayıdaki örnek üzerinde iki harfin (Θ ve AE) yan yana basıldığı da görülebilmektedir. Yuvarlak mühür çerçevesi içine tek olarak basılı olanlar Θ, C, Π, A ve E harfleridir. Bu tip mühre sahip olan amphoraların üretim merkezi hakkında henüz bir sonuca ulaşılamamıştır. Ancak M.Ö. 4. yüzyılda darp edilmiş bazı Nagidos sikkeleri üzerinde, anılan mühürlerde rasladığımız yuvarlak mühür çerçevesi içine basılı A monogramının tıpatıp benzerinin bulunması, bu amphora mühürlerinin de Nagidos kökenli olduğu ihtimalini ortaya çıkarmıştır.

Çizim: 1

Çizim: 2

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

2002 YILI TROIA KAZI SONUÇLARI

Manfred KORFMANN*

2002 yılı çalışmalarıyla birlikte 1871 yılındaki ilk kazıdan itibaren 31. kazı sezonu, yeni dönem Troia kazılarının ise 15. sezonu geride bırakılmıştır. Bu seneki kazılarda, kazı ekibinde 13 farklı ülkeden gelen 64 uzman, bilimsel çalışmalarda bulunmuştur. 2002 yılında ilk kez, kazıdaki Türk uzmanların sayısı diğer ülkelerden gelen uzmanlara göre en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Kazı ekibinin en kalabalık olduğu dönem ise 52 kişiyle Ağustos ayının başı olmuştur.

2002 yılı Troia ören yeri arkeolojik kazı çalışmaları 13 Temmuz ile 10 Eylül tarihleri arasında yapılmıştır. Kazılarda yaklaşık 25 işçi çalışmıştır.

Kazıya Bakanlık temsilcisi olarak Çanakkale Müzesi'nden Candan Kozanlı katılmıştır. Uyumlu çalışmasıyla, bu seneki kazılarda bize büyük yardımları dokunmuştur.

Kazı yapılan alanlar geçen senelere göre azaltılmıştır. Sekiz kazı yerinde toplam 200 m² lik alan kazılmıştır (Plân: 1, No. 1-8). Bu seneki arazi çalışmaları tarih öncesi arkeologları Dr. Peter Jablonka, Ralf Becks (M.A.) ve Sinan Ünüsoy (M.A.) tarafından yürütülmüştür. Ev çalışmaları kapsamındaki Tunç Çağı grubunun araştırmaları Diane Thumm (M.A.), Tunç Çağı sonrası grubu araştırmaları ise Prof. Dr. Brian Rose ve Dr. Billur Tekkök'ün denetiminde gerçekleştirilmiştir.

2002 yılı Troia çalışmaları üç alanda yoğunlaşmıştır (Plân: 1)

1. Troia II/III Dönemi FO girişinin olduğu alan. Burada Troia IV, V, VI tabakaları araştırılmıştır.

2. Troia VIIa ve Troia VI geç Dönem kalenin güney batısındaki aşağı şehir.

3. VIT güney girişinin önündeki Troia VI, VIIa, VIIb1, Troia VIII ve IX Dönemi.

1. *Belgeleme, Koruma ve Restorasyon Çalışmaları* (Plân: 1, A-D)

2002 yılı koruma ve restorasyon çalışmaları, neredeyse bütün yıl Troia'da kalıp ören yerinin turistik anlamdaki bakım işlerini denetleyen Sadun Doğrayan'ın sorumluluğunda sürdürüldü. Bu çalışmalarda Schliemann kazılarında beri "yanık kent" olarak anılan Troia II Dönemine ait, taş temel ve bir kerpiç üst yapıdan meydana gelen savunma duvarının ve hemen bunun arkasındaki görkemli *megaron* yapısının bir koruma çatısıyla kapatılarak ziyarete açılması için geçen sene başlatılan hazırlık çalışmaları devam ettirildi (Plân: 1, A).

Önümüzdeki yaz burada, Troia'daki rüzgârı da sembolik bir şekilde anlatacak, bir koruma çatısı yapmayı plânlamaktayız. Böylece Troia'ya gelen ziyaretçiler, ilk kez bir megaron yapısını yerinde, ayrıntılı bir şekilde görebilecek ve "yanık kent"i kafalarında daha iyi canlandırabileceklerdir.

* Prof. Dr. Manfred KORFMANN-Universität Tübingen Institut für Ur und Frühgeschichte Schloss, D-72070 Tübingen/ALMANYA.

Restorasyon çalışmaları kapsamında önceki yıllarda diğer bölümleri bitirilmiş Troia II Dönemi FO girişinin batı kanadı da tamamlanmıştır. Ayrıca burada ahşap yürüme yolları da yapılmıştır.

Ören yeri ve yeni kazı yerlerinin ziyaretçilere gösterilmesi amacıyla yapılan çalışmalar sonucunda, aşağı şehirdeki kaynak mağara da, düzenlenen yeni bir turist yoluyla ziyarete açılmıştır. Aynı zamanda mağaranın önündeki Roma Dönemi "balık havuzları" restore edilmiştir (Plân: 2).

Hatırlatmak amacıyla, bu alanda daha önceki yıllarda yürütülen çalışmaların sonuçlarını şöylece özetleyebiliriz.

1997 - 2001 yıllarında, aşağı şehrin güneybatısındaki alanda, yapay olarak açılmış üç ayrı kolu olan, yaklaşık 160 m. uzunluğundaki kaynak mağara kazılmıştır (Plân: 2). Tünel sistemlerinin girişi bazı bölümleri ve 4 No. kuyu M.Ö. 3. binyıla tarihlenmektedir. Silisli tortunun tarihlenmesi 230 Uranyum / 234 Thorium- yöntemiyle yapılmıştır. M. Ö. 2. binyılda (Troia VI / VIIa) yaklaşık 1000 yıl var olan bu sistem "yerin altındaki geçiş / yol" ("tünel") (KASKAL. KUR) olarak yorumlanmaktadır. Suyla bağlantılı söz konusu bu KASKAL. KUR tanrısı, M.Ö. 1280'de Hitit büyük kralı II. Muwatalli ve Wilusa (=W)ilios = İlion / Troia) kralı Alaksandu arasında yapılan antlaşmada, Wilusa tarafının "yemin tanrısı" olarak anılmaktadır. Böylece Apalinuas (Apollon ?)'ın yanı sıra bir başka Wilusa kent tanrısını daha tanımış oluyoruz.

Kayanın içinden, doğuya doğru ilerleyen tünel sistemi, yüzeyden başlayıp mağaranın içine 17 m. kadar dikey inen dört kuyuya da işaret etmektedir.

Mağara girişindeki koruma amaçlı yapılmış set, aynı zamanda, açılmış küçük bir kanalla kayanın içine oyulmuş birçok yıkama teknesine (A-D) suyu dökülen tarih öncesine ait mağaranın boyutlarını da bize göstermektedir.

Daha sonra ise, Roma Dönemindeki (M.S. 2.-3. yüzyıl) genişletme çalışmalarında mağara önündeki balık havuzlarına su taşımak amacıyla künkler kullanılmıştır. Bizans Döneminde (M.S. 12. - 13. yüzyıl) ise bu alandaki küçük bahçeler sulanmış ve buradaki su, taş dizisiyle sınırlandırılmış kanallara akıtılmıştır.

2. Kale İçindeki Kazılar. İlk Tunç Çağı (Troia I-III, Troia IV, Troia V) Orta Tunç Çağı (Troia VI / VII)

FO Girişi ve Yakınındaki Kazı Çalışmaları

Yukarda da belirttiğimiz gibi FO girişinin olduğu alanda yapılacak koruma çatısının ayaklarının geleceği yerler, arkeolojik olarak incelenmiştir. Bu amaçla yaklaşık 12 m²lik 5 açma açılmıştır (Plân: 1, No. 1-5).

Bu alandaki kazılar Sinan Ünlüsoy (M.A.) ve Ralf Becks (M.A.) tarafından gerçekleştirilmiştir.

FG5/6 (Plân: 1, No. 2), G5 (Plân: 1, No. 3) ve H6 (Plân: 1, No. 5) açmalarında Troia IV dönemine ait ev temelleri bulundu (Resim: 1, 2). Hepsinin yükseklikleri hemen hemen aynıdır.

H6 açmasındaki kazılarda Troia VI geç Dönem duvarlarının hemen altında Troia V Dönemine ait tabaka ve buluntular açığa çıkarıldı. Bu alanda üst üste yapılmış duvarların olduğu en az beş evre tespit edilmiştir. Kazılar sonucunda Troia VI erken ve V Dönemi mimarisi ve buluntularının Troia VI Döneminde gerçekleştirilen inşaa çalışmaları sırasında çok büyük bir oranda tahrip edildiği de anlaşılmıştır. Bu da, höyükteki ilk büyük düzeltme çalışmalarının, daha önceleri sanıldığı gibi Athena Tapınağı (Troia VI-II) yapımı sırasında değil, tam aksine Troia VI geç Döneminde gerçekleştirilmiş olduğu anlamına gelmektedir. Burada ayrıca çok kaliteli desenlere sahip vazo kafası biçimli tunçtan bir iğne bulunmuştur.

G5 açmasında (Resim: 3) Troia IV Dönemi yanık tabakasıyla ilişkilendirilebilecek, yüz biçimli bir kapak gün ışığına çıkarıldı.

Bunların yanı sıra, taş döşeli bir yol ve "saray malı" olarak adlandırılan, Troia VIg dönemine tarihlenen iyi kalitede yanmış kaplar FG 5/6 (Resim: 1) açmasında gerçekleştirilen kazılarda açığa çıkarılmıştır.

Bu alandaki buluntu kompleksi buradaki büyük bir yangın felaketi ve daha sonrasındaki düzeltme çalışmalarına işaret etmektedir. Buluntular kısmen yolun üstündedir. Daha sonra ise, yağmur çamur gibi (belki de kış dönemi) bir kesinti olmuş ve bundan sonra ise cadde yenilenmiştir. Bunun üstünde kısmen aşağıdaki kaplara uyan parçalar bulunmaktadır. En sonunda ise yeni bir yol ve sokak evresi bu tabakaların üstüne gelmektedir.

G7 açmasındaki sondajın alt kesimlerine doğru tespit edilen kerpiç yoğunluğunun Denizsel Troia Kültürü'ne (Troia I-III) ait olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca Schliemann-Dörpfeld kazılarında beri Troia III ön yapılarının doğudaki bu bölgeye kadar yayıldığı eski kazılardan da bilinmekteydi.

F6 açmasında yürütülen kazılarda ise (Plân: 1, No. 4), Troia II erken Dönemiyle ilişkilendireceğimiz, bu alandaki giriş evresinin oldukça erken dönemlerine ait bir yol ya da bir taş döşeli cadde bulunmuştur. Bu buluntu ve bu bölgede daha önceki çalışmalarda açığa çıkarılan çok sayıda duvar, Troia I ve II evrelerinin ne kadar karmaşık olduğunu bize tekrar göstermektedir. Buradaki sorunları çözebilmek için, eski kazı plân ve fotoğrafları üzerinde ayrıntılı bir çalışma yapmak gerekmektedir.

Troia'da bu döneme ait buluntu kompleksi oldukça azdır. Blegen buna benzer bir buluntu kompleksini VIG evi ile kale duvarının arasındaki 17/8 açmasının üçüncü evresinde tespit edebilmiştir. Bir tür, "mekânlardan direkt dışarı atılan çöp" özelliği taşıyan bu iki buluntu karşılaştırılabilir özellikler taşımaktadır. Bu yeni buluntu kompleksi şimdiye kadar Troia'dan tanınmayan Tan-Ware erken Dönem kap formları için geniş bir çeşitlilik sunmaktadır. Dr. P. Mountjoy, söz konusu bu buluntuları Miken çanak çömleğine dayanarak Geç Helladik IIIA1, yani M.Ö. 1400-1375 yıllarına tarihlemektedir.

Aşağı Şehirdeki Kazılar

Son Tunç Çağı (Troia VI/ VII), Grek Dönemi (Troia VIII), Roma (Troia IX) ve Bizans Dönemi (Troia X)

Kalenin batısındaki yerleşim alanındaki zA7, z8 ve y8 açmalarındaki kazılar Ralf Becks (M.A.) tarafından gerçekleştirildi.

zA7 Açması (Plân: 1, No.7) (Resim: 5)

Önceki senelerde açığa çıkarılan avlulu büyük evin "arka odası" olarak adlandıracağımız mekânda, çok garip bir şekilde doldurulmuş bir çukur açığa çıkarıldı. Bu çukurdan pithos (yani küp) parçaları, çok sayıda atılmış taş, ezilmiş sapan taşları (yani kilden yapılmış, iki tarafı koni biçimli sıkıştırılmış toprak kütleleri) ve özel bir buluntu olarak adlandırabileceğimiz, gövdesi çömlekçi çarkında yapılmış, boğa biçimli bir kabın kalıntılarına rastlanmıştır. Bu da Troia'da Anadolu ve Miken öğelerinin nasıl bir araya geldiğini gösteren çok güzel bir örnektir (Resim: 6a-b).

Bulutudaki gözlerin yapılış şekli ve diğer plâstik bölümleri Anadolu kökenli, ancak boyama bezeklerindeki biçim, noktalar ve kullanılmış mat kırmızının farklı tonları bir Miken bezek geleneği imitasyonunu anımsatmaktadır. Genel olarak bakıldığında, bu buluntunun eski Anadolu coğrafyasındaki benzerlerinden de bilindiği üzere, bir tür kültürel işlev taşıdığını kabul edebiliriz. Söz konusu bu buluntunun benzerlerini Hattuşa ve Kuşaklı-Sarissa'dan tanımaktayız. Bu buluntuyla eril ana tanrı, örneğin Teşup, yani aynı zamanda "ordunun hava tanrısı" özdeşleştirilmektedir. Burada bir yorum denemesi olarak, Hititlerin Wilusa kralı Alaksandu'yla yaptıkları vasal (beylik) antlaşmasında (M.Ö. 1280) adı geçen "ordunun hava tanrısı"nın simgesinin söz konusu olabileceği önerisi yapılabilir. Bu buluntuya, 1995 yılında yine aynı mekânda ortaya çıkarılan, bir olasılıkla Anadolu tipindeki bir tanrıyı temsil eden ve evin üst katından düştüğü açıkça

belli olan tunç figürü de uymaktadır. Buradaki tahribatın sadece bir yangınla gerçekleşmiş olmadığını ise yine aynı mekânda bulunan sapan taşları göstermektedir. Buluntu, daha çok savaşın neden olduğu bir olayın öncesinde ya da olay sırasında boşaltılıp yeniden doldurulmuş bir çukura işaret etmektedir.

z 8 Açması (Plân: 1, No. 6)

Büyük bir bölümü önceki yıllarda kazılan avlulu evin Vli (VIIa) evresi, giriş mekânının güneyinde takip edildi. Geçen sene burada bırakılan kesit kaldırıldı.

Aynı zamanda taş almak için açılmış çukur kazıldı ve buradaki 3. yüzyıla ait çalkıtaş mozaikli tapınak binasının kuzeydoğu duvarı takip edilmiştir. Buradaki çalışmalarda aynı zamanda bir deprem felaketiyle yıkılmış Troia VIh evresine ait evin bir bölümü açığa çıkarılmıştır.

y8 Açması

Troia'nın başka yerlerinden de bilindiği gibi, Bizans Döneminde, yani yaklaşık olarak 13. yüzyılda, terk edilmiş Hisarlık'ın farklı yerlerine evler yapılmıştır. Bizanslılar, bu inşa çalışmaları sırasında, karşlarına çıkan ev duvar ve köşelerini kullanmış ve bir yangınla yıkılan VIh Dönemi evinin köşesine de kubbeli bir fırın yapmışlardır. Bu da aşağı şehirde sürekli yerleştiğini ve eski kalıntıların sık sık yeniden kullanıldığını ve bu nedenle, gerçek anlamda mimarî kalıntılara rastlanmasının çok zor olduğunu bize göstermektedir.

Bu seneki diğer önemli sonuç ise G9/10 (Plân: 1, No. 8) açmasındaki Vli güney kulesi ve VIT kent girişinde bulunan stellerin olduğu alandaki kazılarda ortaya çıkmıştır. Buradaki kazılar Dr. Peter Jablonka tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bu alandaki kazı sonuçlarına geçmeden önce bu alandaki stellerle (kutsal büyük taşlar) ilgili kısa bir bilgi verelim:

Troia VI kalesinin güney girişindeki VIT kapısının önündeki taş steller, Wilhelm Dörpfeld'in 1893 ve 1894 yılı kazılarında beri bilinmektedir. 1933 yılında ise bu steller Blegen kazılarında tam olarak açığa çıkarılmıştır. Burada söz konusu olan, yan yana dizili olarak dikilmiş, payeleri andıran, köşeli, insan büyüklüğüne yakın taşlardır. Bu dikili taşlardan her biri, büyük, köşeli taş blokların üstüne, birbirleriyle bağlantılı bir şekilde yerleştirilmiştir. 2. binyılda Troia kalesine girmek isteyen herkesin dikkatini, kale girişinin solundaki bu büyük taşlar çekiyor olmalıydı. Her hangi bir mimarî işlevi olmayan ve serbest olarak dikili duran bu steller, açıkça mekânsal ve güçsel bir üstünlüğü temsil etmekteydi.

Bu alandaki eski kazılardan beri bilinen Troia VIIb yolu kısmen kaldırıldı ve altındaki Troia VI / VIIa yolunun güneye doğru bir duvarla sınırlandırıldığı alana kadar izlendi. Böylece, buradaki şehir girişinin batıya doğru yöneldiği ve sanıldığından daha komplike olduğu anlaşılmıştır (Resim: 7).

Buradaki güney kulesinin, eski kazılarından da anlaşıldığı üzere, Troia VII (yani Troia VIIa)'nin başlangıcında yapıldığı kabul edilebilir. Bu sonucun bir kez daha doğrulanmasıyla, kulenin ve hemen önündeki stellerin, Hititlerin, Wilusa kentiyle yaptıkları anlaşmayla aynı dönemde işlev gördüğü anlamına da geliyor.

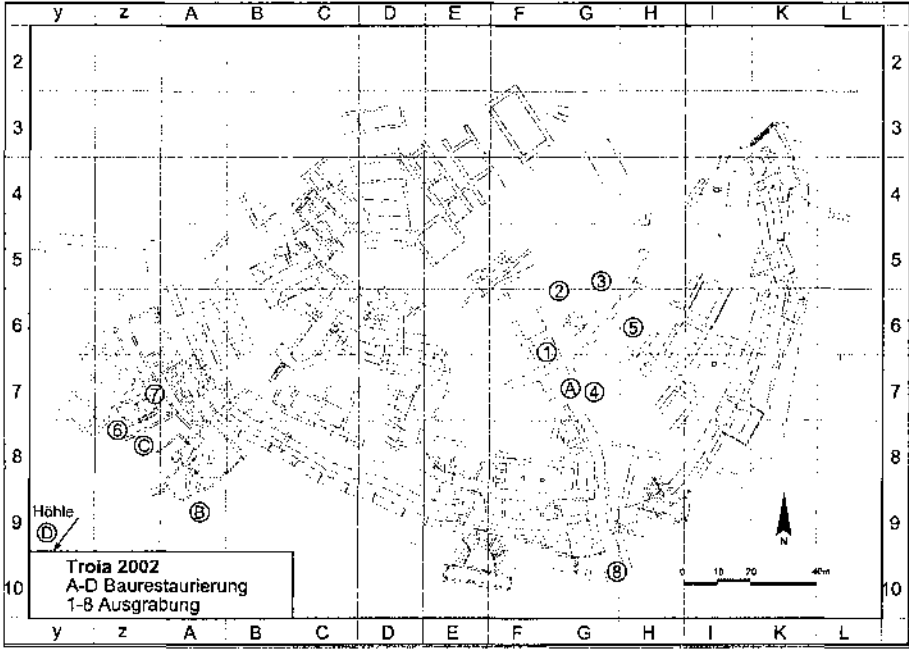
Bu alandaki kazılar sonucunda, batıdaki iki stel ve kulenin bir bölümünün Helenistik dönemde (yani Troia VIII'de) görülebildiği, ancak doğruya doğru giden cadde yapıları nedeniyle kısmen kapatılmış oldukları anlaşılmıştır. Bu da, bu iki stelin Helenistik zamanda geçmişe ait izler olarak kabul edildiği anlamına gelmektedir. Burada ilginç olan ise, Troia VIIb'nin bitiminden yüzyıllarca sonra yapılan caddenin ana aksının kale merkezine doğru yönelmiş olmasıdır. Yani bu da, Troia VII Döneminde çok büyük anlamı olan bu alana saygı gösterildiğini belgelemektedir. Sadece kale duvarı fiziksel anlamda dikkate alınmamış, aynı zamanda iki stel de görülebilecek bir şekilde öne çıkarılmıştır. Burada ilginç olan başka bir durum ise, tanrı Apollon'un Helenistik Dönemde,

bir "Agyieus" yani girişleri, surları ve meydanları koruyan, taş biçimli tek tanrı olduğudur. Bu da bizlere, Troia'nın, Apollon'la ilişkilendirilebileceğini göstermektedir. Bilindiği gibi, İlyada destanında anlatılan Troia Savaşı'nda, Apollon, Troialılardan yanaydı; savunma duvarlarını o inşa etmiş, kent girişlerini o korumuştur.

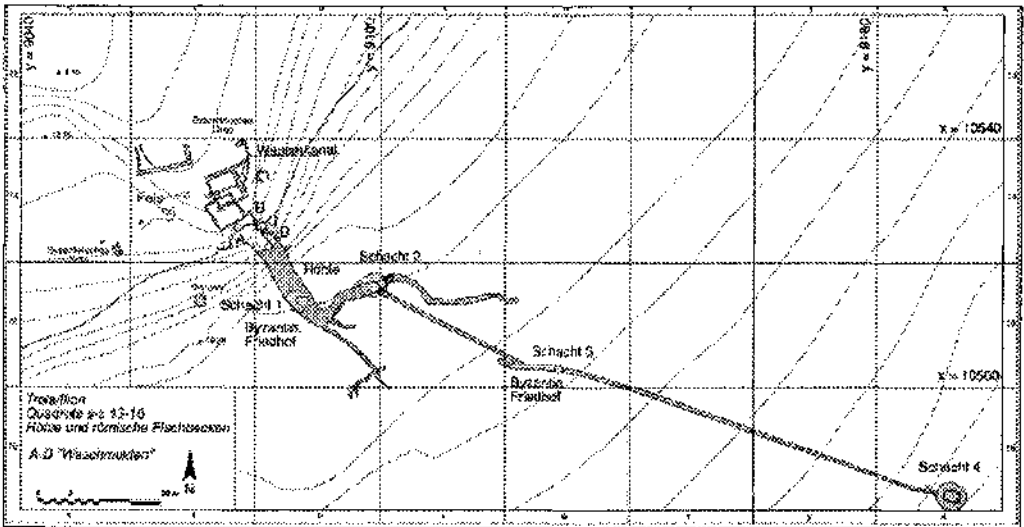
Bu da bize, burada sadece Homeros'un destanında anlatılan Apollon'un değil, aynı zamanda Wilusa'nın da koruyucu tanrısı olan Apaliunas'ın söz konusu olduğunu göstermektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, Apalinuas'ın ismi Alaksandu Antlaşması'nda Wilusa tarafındaki tanrılar arasında sıralanmaktadır.

Kamuoyu Çalışmaları

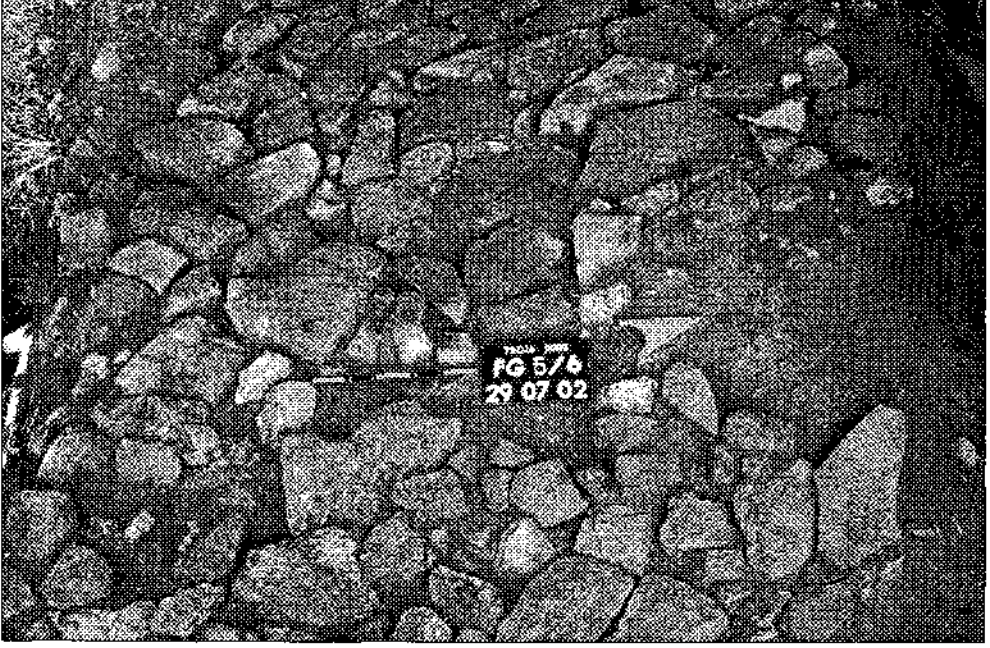
Süresi, üçüncü sergi yeri olan Bonn'da 01. 04. 2002 tarihine kadar uzatılan büyük Troia Sergisi (Troia: Düş ve Gerçek) oldukça başarılı bir şekilde sona ermiştir. Sergiyi toplam 850 000 kişi gezmiştir. Bu serginin verdiği esinle T.C. Kültür Bakanlığı ve Yapı Kredi Bankası tarafından hazırlanan daha küçük boyutlardaki yeni Troia sergisi ise, 3 ekimden beri İstanbul'da gösterilmektedir. Troia Projesi'nin sergiyle doğrudan bir ilişkisi bulunmamaktadır. Sadece, kazı ekip listesindeki bazı uzmanlar sergi için hazırlanan kataloğa makaleler yazarak katkıda bulunmuştur. Serginin bilimsel sorumluluğunu Devrim Çalış-Sazcı (M.A.) üstlenmiştir.

Plân 1: 2002 yılı kazı ve restorasyon alanları

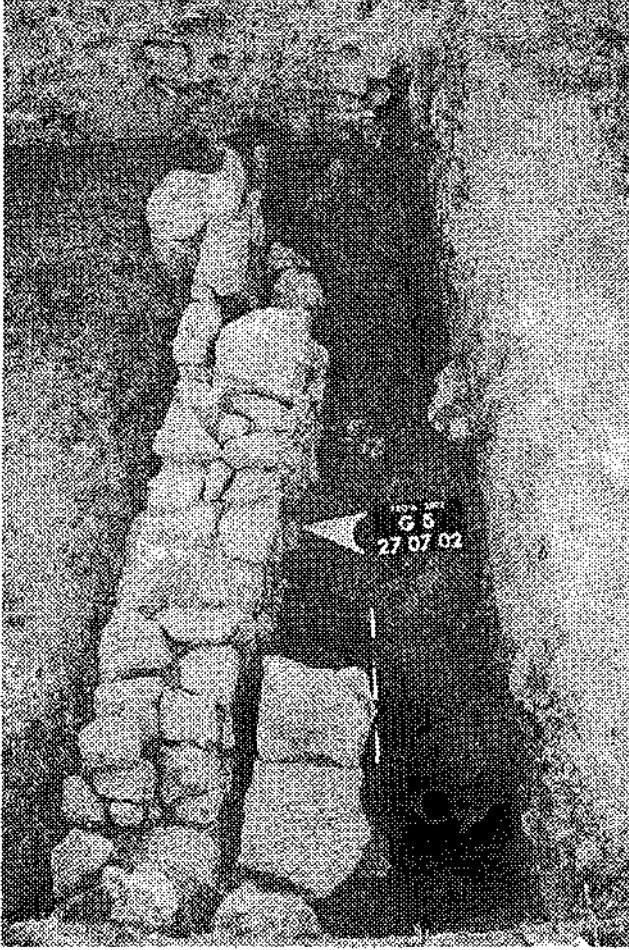
Plân 2: M.Ö. 3. binyılın başlarına tarihlenen kaynak mağara ve kuyu sistemi

Resim 1: Koruma çatısı temelinin yerleştirileceği alanlarda yapılan arkeolojik kazılar. FG 5/6 açmasındaki Troia V Dönemi kalıntıları

Resim 2: Troia VI Geç Dönemi ev temellerinin hemen altındaki Troia V Dönemine ait en az beş yapı evresi tespit edilmiştir

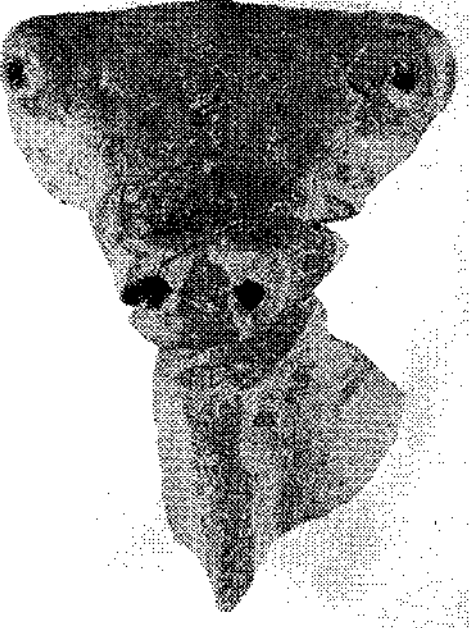
Resim 3: G 5 açmasındaki Troia IV Dönemine ait yanık tabaka

Resim 4: Troia V Dönemine tarihlenen vazo kafası biçimli tunç iğne

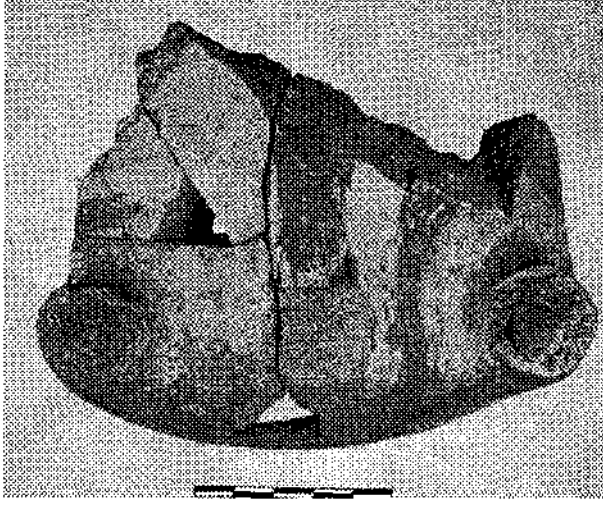

Resim 5: Trola VI Geç ve VII a Dönemi aşağı şehirdeki kazı ve restorasyon çalışmaları

Resim 6a: Aşağı şehirdeki avlulu büyük evin "arka mekânı"nda bulunan boğa biçimli kaba alt parçalar

Resim 6b: Aşağı şehirdeki avlulu büyük evin "arka mekânı"nda bulunan boğa biçimli kaba alt parçalar

Resim 7: G9/10 açmasındaki VII güney kulesinin önünde stellerin olduğu alanda yürütülen kazı çalışmaları

PATARA 2002

Fahri İŞİK*

Patara 2002 dönemi etkinlikleri, 16 Temmuz'dan 5 Eylül'e kadar 50 gün sürmüş; çalışmalar, yirmisi yerli ve yedisi yabancı 27 öğrenci; ondokuzu yerli ve dördü yabancı 23 bilimci, 1 restoratör ve Ova başta olmak üzere çevre belediyelerden verilen 16 işçi ile yürütülmüştür. Aşağıda sorumluları tarafından ayrıntılı olarak anlatılan bilimsel etkinliklerin yanı sıra bu mevsimin en unutulmaz 'kazı' etkinliği, kuşkusuz hep anılarda yaşayacak ve gerçeğiyle hep yaşanacak olan, Antalya Büyükşehir Belediyesi'nin kazievi bahçesine açtığı 80 m. derinliğindeki kuyuyla kendi suyumuza kavuşmamız olayıdır. Belediye Başkanımız Dr. Bekir Kumbul'a, çok yönlü parasal desteğini bu yıl da esirgemeyen Valimiz Ertuğrul Dokuzoğlu'nun 'dost' kişiliğinde Antalya İl Özel İdaresi'ne ve her sorunda güvencemiz Kaş Kaymakamı Halil İbrahim Akpınar'a, İTÜ'nün yaptığı tiyatronun fotogrametri çalışmalarını finanse eden TAÇ Vakfı'na, tapınak kapısını demir iskeleyle destekleyen AKMED'e teşekkürlerimiz de, "su" gibi olsun !

2002 yılı Patara etkinlikleri, her zaman olduğu gibi Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün ödeneğiyle gerçekleştirilmiş; gıda sorunu, kültür gönüllüsü dostlarımızın katkılarıyla çözülmüştür. Bu bağlamda Hulki Demirel, Tanık Duru, Ahmet Efe ve Fatma Kızıllırmak'a; iki yıldan bu yana kazievinin kazı sonrası temizlik giderlerini karşılayan Deniz-Hulağu Şencan'a; bu dönemde de her dara düştüğümüzde destekleriyle güç veren başta Ova olmak üzere Kınık, Yeşilköy ve Kaş Belediye Başkanları Erol Demirhan, İbrahim Aksoy, Durmuş Ali Ergün, Emin Erdem'e, vinç için Kaş Şöförler ve Otomobilciler Derneği'ne ve Ova Sağlık Ocağı Hekimi Gazi Ediboğlu'na şükran borçluyuz.

Bu dönemde öngörülen etkinlikler arasında restorasyona yönelik olarak Deniz Feneri kazısı da vardı. Bu ünik yapıt, kentin batı yakasında, eskilerde denizin yaladığı kayalık bir burun üzerine konumlanmıştı. Bugün ise denizle bağlantısı 1 km.yi geçkin bir kum örtüyle kesilmiş ve fener olduğu, kayalık taban üzerinde yükselen bir podyumun alt basamakları ve kumla dolu tepeliğin ortasında gözlemlenebilen gövde yuvarlağının birkaç kasağından anlaşılmaktaydı. Fener yıkığı, tüm özgün malzemesiyle kum altındaydı, çünkü Batı Kent'in insan tahribine yakın başka kalıntılarının yapı malzemesine de hiç dokunulmamıştı. Restorasyon araç ve gereçlerini taşımaya yönelik olarak gereksinilen yaklaşık 30 m. uzunluğunda ve 3 m. genişliğinde, denizin de 1500 m. kadar gerisinde geçici bir yol açımı için Çevre Bakanlığı'na sorulunca ve Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı'nı temsil eden 'kumul uzmanı' bir bilirkişinin yanlı raporuna dayanılarak: "açılması plânlanan yol için kum tepelerinin ortadan kaldırılmasının Akdeniz'in en gelişmiş kumul sistemine sahip alanın biyolojik çeşitliliği ve hassas kumul ekosistemini tahrip edeceği, 1. derece caretta caretta üreme kumsalı olan alanda kontrolü zorlaştıracağı endişeleri ile gerçekleştirilmesi mümkün görülmeince", bu kültürel misyon yakın bir geleceğe ertelenmiştir.

* Prof. Dr. Fahri İŞİK, Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 07058 Kampus Antalya/TÜRKİYE.

Antik dünyanın tamamlanabilir nitelikteki tek Deniz Feneri, gerçekte hiç ilgisi olmayan bu özel gerekçelerle kum altında atıl bekletilemez. KTVK Antalya Kurulu'ndaki uzman arkadaşlarla birlikte konu yeniden gündeme getirilecek; ve asıl kumul tahribatının ve caretta caretta kıyımının, yukarıda alıntılar yapılan 3 Mayıs 2002 tarih ve 1763 sayılı Özel Çevre yazısında övgüyle söz edilen, "ağaçlandırma çalışmalarından" kaynaklandığı gerçeği bir kez daha belgelenecektir. Gene aynı yazıda savladıkları gibi, bizim oraya kültür ve çevre bütünlüğü içinde sahiptiğimiz 14 yıllık süreçte "bölgede yapılabilecek her türlü yapılaşma –kendilerinin- kontrolü altında" hiç olmamıştır; bir antik başkenti fauna ve florasıyla birlikte yok eden Patara yangınları bile onları hiç ilgilendirmemiştir. "Koruma" amacıyla bütünlüşmesi gereken iki saygın devlet kurumundan kültürü yok sayıp çevreyi de salt levha korkuluklarıyla koruduğunu sanan birinin, asıl koruyucuya karşı takındığı önyargılı olumsuzluğu yaşamış olmaktan çok üzüntü duyuyormuz; hiç yaşamamış olmak isterdik.

BOULEUTERION

Taner KORKUT
Götz GROSCHE

21 Temmuz'da başlayan ve 28 Ağustos'ta sona eren çalışmalar iki ayrı aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk bölümde yapının merkezi, kuzeyindeki büyük tonozun içi, güneyindeki merdivenli tonozun içi ve önündeki orta tonozda olmak üzere dört farklı noktada kazı ve kum temizleme çalışmaları sürdürülmüştür. Ayrıca *Bouleuterionun* doğu duvarı önünde bulunan taşlar kısmen hemen kuzeydoğudaki taş tarlasına; çıkarılan tüm taş dolgu ve kum ise çevre belediyelerin yardımıyla kent dışına taşınmıştır. Çalışmaların ikinci aşamasında temizlenen alanların çizim, ölçüm ve fotoğraflama çalışmaları tamamlanmıştır. Ayrıca İstanbul Teknik Üniversitesi, Jeodezi ve Fotogrametri Mühendisliği Bölümü, Fotogrametri Anabilim Dalı tarafından *Bouleuterionun* üzerinde uçurulan balon yardımıyla, yapının hava fotoğrafları da çekilmiştir. Bu fotoğraflar bilgisayar ortamında birleştirilerek, yapının bugünkü durumunun 1/200 ölçekli fotoğrafı da çıkarılmıştır (Resim: 1).

Meclis Binası yüzeyindeki kum yığınının temizlenmesi esnasında, içe doğru yıkılmış olan duvarlara ait taşlara rastlanmıştır. Taşların aralarında çoğunlukla batı yönünden akıntı olarak gelmiş, derin bir toprak tabakası belirlenmiştir. Söz konusu toprağın kısmen temizlenmesiyle, İ.Ö. 2 yüzyıl ile İ.S. 5-6 yüzyıllar arasına tarihlenen çok sayıda seramik ele geçirilmiştir. Kuzeydeki büyük tonozun akıntı toprağında benzer seramiklerin yanında çıplak bir kadın torsosu (Aphrodite?) ve kaide üzerinde duran bir erkek heykel fragmanı da bulunmuştur. Güney tonozda ise benzer seramiklerle birlikte İ.S. 10-12 yüzyıllara tarihlenebilecek Bizans seramiği de ortaya çıkarılmıştır. *Bouleuterionun* doğu duvarının iç kısmında ve İ.S. 6 yüzyılda inşa edilen Bizans duvarının uzantısında, dolgu malzemesi olarak kullanılmış olan büyük bir mermer kadın heykeline ait parçalar ele geçirilmiştir. Yine aynı alanda farklı dönemlere ait mimarî parçalar da gün ışığına çıkarılmıştır.

2002 yılı kazılarının Meclis Binası'ndaki en önemli buluntusu, yapının *in situ* oturma sıraları ve ortada yer alan sağlı-sollu merdivenlerle sınırlandırılmış yine *in situ* Lykiarch tahtıdır (Resim: 2). Bu oturma sıraları kuzey yönde tonoz seviyesine kadar belirlenebilmiş, fakat tonoz seviyesinden itibaren yalnızca altı sıranın kazısı yapılabilmştir. Yapının orta ekseninden güneye doğru, ikinci yarımında yapılan sondajlarda da oturma sıralarına rastlanmıştır. Güney duvarı önündeki oturma sıraları ise büyük oranda sökülmüştür. Böylece, bugünkü verilere göre *caveanın* 3/2sinin rekonstrüksiyonunu yapmak mümkündür. Yapının kuzeybatı köşesinin temizlenmesinden sonra, batı yönündeki yarım daire mimarî formun kuzey duvarı ortasına kadar devam ettiği ve bunun önünde düz bir platform yer aldığı anlaşılmıştır. *In situ* ele geçirilen oturma sıraları ölçümlerine dayanarak, şimdilik sadece 21 oturma sırasının bulunduğu olasılığı düşü-

nılmaktadır. Ancak, Lykiarch tahtının inşa edildiği alanın dikliği ve yüksekliği dikkate alındığında, geçici çizimi yapılan *caveaya* doğu yönüne doğru birkaç oturma sırası daha ilâve edilebilir.

Kuzey tonozun büyük ölçüde temizlenmesiyle yapıya kuzeyden de, tıpkı güney yönünde olduğu gibi, büyük bir kapıyla girildiği anlaşılmıştır. Buradan başka bir kapıyla doğu yüzdeki koridora geçilirken, diğer üçüncü bir kapıyla yandaki ikinci tonozda da girmek mümkündür. Bu kapının hemen sağ üst kenarına kertenkele, arı, çekirge, üzüm salkımı ve *acanthus* yapraklarından oluşan bir kabartma işlenmiştir (Resim: 3). Kuzey ve güney tonozların *Bouleuterionun* merkezine açılması, yapının başlangıçta simetrik olarak inşa edildiğini düşündürmektedir. Ancak güney duvarı önünde yer alan merdivenli üçüncü tonoz, kuzeyde tespit edilememiştir. Bu tonoz ayrıca diğerlerinden farklı olarak, küçük taş parçaları ve çimento kullanılarak inşa edilmiştir. Büyük olasılıkla yapının inşasından sonra bu tonoz çökmüş ve yeniden yapılırken *Bouleuterionda* da bazı değişikliklere gidilmiştir. Güneydeki merdivenli tonozun korunan orijinal yapısından anlaşılacağı üzere, tonozun batı bitiş noktasından yaklaşık 2 m. genişliğinde bir açıklıkla, kuzeye doğru *caveanın* üstünde yer alan geniş bir galerili alana ulaşır. Yine kuzey duvarı önünde söz konusu galerili düz platformun daraltılmış ve çöken tonozun yeniden inşasıyla merdivenli üçüncü tonozun kullanımından vazgeçilmiş olması, *caveanın* daha sonraki dönemlerde yukarı doğru genişletildiği düşüncesini desteklemektedir.

Yapının ilk inşa tarihi kesin olarak bilinmese de, Patara'nın "Lıkyā Eyaleti Başkenti" unvanını almasından hemen sonra yapılması olasılığı yüksektir. Özellikle yapının merkezinde yer alan Lykiarch tahtının, oturma sıralarının ve diğer merdivenlerin işçiliği ve bunlar üzerinde yer alan profillerin Hellenistik Dönem özelliği taşıması bu tezi kuvvetlendirmektedir. Kuzey duvarı önündeki yeniden yapılanma, büyük ihtimalle Roma Döneminde gerçekleştirilmiştir. İ.S. 6 yüzyılda Bizans surunun inşasıyla *Bouleuterion*, burç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ancak yapının doğu iç yüzünde tespit edilen Bizans suru devamının hemen önündeki dolgu tabakasının aynı dönemde mi yoksa daha sonraki bir dönemde mi yapıldığını söylemek bugünkü veriler ışığında zor gözükmektedir.

NEKROPOL KAZILARI

Havva İŞKAN

1988 yılından bu yana sürdürülen Patara kazılarının denetim ve koordinasyonundaki ana çalışma alanlarından birini kentin nekropolleri oluşturmuştur. Tepecik Nekropolü'nde başlatılan Lıkyā'nın ilk toprakaltı nekropol kazılarında sonra, 1995 yılından itibaren oyu mezarlar açılmaya başlanmıştır. Hem Lıkyā hem de Anadolu arkeolojisine tipoloji ve buluntular açısından çok önemli veriler kazandıran oyu mezarlardan bugüne kadar 48 tanesi ortaya çıkarılmıştır. Bu dönemde, özellikle tavan çökükleri ile iz veren ve kaçak kazı tehlikesi içeren üç mezar daha açılmıştır. Nekropol etkinliklerinde ele geçirilen buluntuların lâhit ve mermer plâstik dışındaki tümü, kazı katılımcıları tarafından yüksek lisans, doktora tezi ve makale için değerlendirilmektedir. Tepecik Nekropolü ve oyu mezarların nihai yayını da, bu çalışmaların bitimi ile yapılacaktır.

MARKİA TAPINAK MEZARI

F. Fatih GÜLŞEN
Erdoğan ASLAN

Patara kent merkezinin kuzeyindeki Akdam mevkiinde ve bugünkü bilet gişesinin hemen altında liman kenarında yer alan mezardaki çalışmalara (Resim: 4), 21.7.2002 tarihinde, taşın 1/20 ölçekte ayrıntılı toplanının çıkarılması ile başlanmıştır. Üst örtüsü tamamen yıkılan mezarın, blok yerlerinin tespiti ve restorasyon projesine yö-

nelik ayrıntılı röleve çizimleri Mimar Recep Esengil tarafından tamamlanmıştır. Klâsik yöntemle yapılan çizimlerin yanı sıra yaklaşık 15 m. yükseklikten gerçekleştirilen balon uçuşları ile anıtın hava fotoğrafları ve ölçümleri de yapılmıştır. İstanbul Teknik Üniversitesi Fotogrametri Bölümü Öğretim Görevlileri tarafından yürütülen bu çalışmalarla yatay ve düşey kontrol noktaları, yapılan poligonasyon doğrultusunda koordinatlandırma gerçekleştirilerek fotogrametrik çizime de başlanmıştır. Vinç yardımıyla dört günde, ortalama iki ton ağırlığında 329 adet blok; çizim, onarım ve yer tespiti amacıyla numaralandırılarak tarlaya çekilmiştir. Kaldırılan blokların altından çıkan 85 adet yeni blok da önümüzdeki sene kaldırılmak üzere nivolanarak plâna işlenmiştir (Çizim: 1.2).

Basamakların önünde yapılan sondajda -5.40 m. seviyede, 3 adet altın *diadem* parçasıyla birlikte Hellenistik Dönemden bir sikke bulunmuştur. 6.70x5.15 m. ölçülerindeki *cella* zemini harçla sıkıştırılmış ve tuğla ile döşenmiştir. Zemin üzerinde, doğuda 3.30 m., kuzeyde 2.95 m. uzunlukta ve 0.70 m. yükseklikte "L" plânlı bir seki açığa çıkarılmıştır (Resim: 5). Sekinin ön yüzüne *girland* bezemeli bir kabartma işlenmiştir. *Cella* içinde tonozla ait 0.39x0.69 m. ölçülerindeki bir blok üzerinde *Medusa* kabartması işlidir. Buradaki diğer blokların kaldırılması sırasında harçlı toprak içinde çok sayıda zeytin çekirdeği de ele geçirilmiştir. Zeytin çekirdekleri Patara'da daha önce açılan 51 adet oygu mezarda tespit edilenlerle aynı özellikte olup sadece bir yüzleri düzgün biçimde delinmiştir. Mezarın güneybatı köşesinde, 1995 yılında iki portrenin bulunduğu alanın hemen 2 m. doğusunda -3.40-4.30 m. seviyelerinde, bir Akhilleus Lâhtinin parçaları bulunmuştur (Resim: 6). İrili ufaklı yüzlerce parçaya kırılan mermer lâhit, muhtemelen Bizans Dönemindeki ikinci kullanım sırasında tahrip edilerek mezar yanına atılmıştır. Kabartmalı seki önünde molozlardan yapılan niteliksiz küçük bir mezar da Bizans Döneminde'dir.

Blokların incelenmesi neticesinde mezarın üçgen alınlıklı, tapınak cepheli ve içte tonoz örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Mezar doğu-batı doğrultulu ve batıya, limana yönlendirilmiş olup 9.76x13.80 m. ölçülerindedir. Ön ve arkada ikişer postamentlidir ve bunların kotları farklıdır. Doğudaki postamentlerin arasında çapları 0.48 m. olan 4 adet sütun bulunmuş olsa gerekir. Postamentlerle basamakların birleşmesi ve üst yapı elemanları Patara Korinth Tapınağı ile benzerlikler gösterir. Basamaklardan altısının tamamı, birinin ise sadece iki bloğu sağlam kalabilmiştir. Toplam dokuz adet basamak olmalıdır. Blokların bazıları kenetlidir. Kenetler kimi blokların cepheye gelen dış yüzlerine açılmıştır. Yapının sağlamlığını artırmak amacıyla 6 yüzlü işlenenlerin yanında bazı büyük blokların 8-10 yüzlü işlendiği ve kenet izlerinden aplikasyona yönelindiği anlaşılmaktadır. Duvarlar güney ve kuzey yönlerde ortalama 1.60 m. iken, doğuda 0.80 m. kalınlıktadır. Eşik ve bitkisel bezekli lento yekpare bloktur.

Mezarın kuzey yüzünden girilen *hyposorion*, kuzey-güney doğrultulu ve dikkörtgen plânlıdır (Resim: 7). Giriş 0.84x0.70 m. ölçülerinde sürgülü kapılıdır. 2.50x6.94 m. ölçülerindeki *hyposorionun* yüksekliği 1.98 m.dir. *Cella* zemini ile *hyposorion* tavanı arasında ise 0.58 m.lik bir yükseklik bulunur. *Hyposorion* zemini sıkıştırılmış harçlı molozdur. Zeminden 0.72 m. yükseklikte alt iki sıra 0.05 m., dışa taşkın özensiz dikkörtgen bloklarla örülüdür ve blok araları molozlarla desteklenmiştir. Tonoz blokları ise düzgün işçiliktir. *Hyposorionun* arka duvarı, tonozun genel formuna uygun olarak yuvarlak kesimli bloklarla örülüdür ve mezarın güney duvarının iç yüzünde sonlanır. *Hyposorion* içinde dağınık vaziyette ele geçirilen birkaç küçük kemik parçası yanında *cella*nın kapı lentosunun küçük bir köşe parçası da bulunmuştur. Bundan mezarın önce kapısıyla birlikte cephe üst örtüsünün yıkıldığını, lento parçasının da içinde olduğu birkaç küçük mimarî malzemenin *hyposorion* içine atıldıktan sonraki bir zaman dilimi içinde de tüm üst örtünün yıkıldığını ve girişin tamamen kapandığını anlamaktayız.

Mezarın yaklaşık 30 m. güneybatısında limana açılan kapı, bir *temenos* girişi olabilir. Yine hemen güneydoğu bitişiğinde bu yıl açılan 49. No.lu yeraltı oygu gömütünün de yazıtta sözü edilen mezarlardan biri olma olasılığı yüksektir. Ancak bu sorular, alanın tümüyle kazılmasından sonra yanıtlanabilecektir. Önceden okunan iki yazıttan, mezar sahibinin Markia adında zengin bir kadın olduğu anlaşılmaktadır. Bulunan beze-

melî bloklar, portreler, plân ve genel mimarî düzenleme ışığında yapı, İ.S. 3 yüzyıl ortasına ait olmalıdır.

DOĞUCASARI SUNAK-MEZAR/M63

Şevket AKTAŞ

Doğucasarı Tepesi'nin kuzeybatı eteğinde Ambaryanı adı verilen düzlükte yer alan mezarın 1989 yılında ön cephesi tamamen, yan yüzler ile arka bölümü kısmen açılmıştır (Resim: 8). Kazının tamamlanarak mimarî ve plâstik malzemesinin ortaya çıkarılması, bu yıl yapılan çalışmanın ana hedefini oluşturmuştur. Bu amaca yönelik olarak önce temizlik yapılmış, daha sonra önce güney cephede 8.00x5.30 m. ölçülerinde bir alan, 1.40 m. yüksekliğinde dolgu topraktan arındırılmıştır. Kuzey cephede yapılan 8.00x4.00 m. ölçülerindeki açmada ana kaya seviyesine inilmiştir. Doğu arka yüzde 1989 yılında açılan alan toplam 2.10 m. genişletilip burada da yaklaşık 1.40 m. lik dolgu toprak taşınmıştır. Tümüle açılan mezarın mimarî matzemeleri gruplandırılıp çizimleri yapılarak kazıya son verilmiştir.

"U" tasarlı ve batıya bakan mezarın bugünkü yüksekliği 2.70 m.dir. Dikdörtgen plânlı yapı platformu 5.90x8.80 m.dir. Öne doğru uzanan kollar 2.00 m. uzunluğunda, 2.10 m. kalınlığında olup 4.20x2.65 m. ölçülerindeki oturma sekisiyle çevrili bir sunu alanını sınırlamaktadır. Kuzey ve güney yan yüzlerde bulunan girişler arka bölümde iki *hyposoriona* açılır. Kaya mezarlarına özgü sürgülü girişlerin kullanıldığı *hyposorionlar* doğrudan stylobat üzerine oturmuştur. Simetrik odaların ölçüleri ve işçilikleri aynıdır. 3.10x1.15 m. ölçülerindeki odalar 1.75 m. yüksekliğindedir. İç duvarlarda kaba işçiliğin gözlendiği odalarda ölü gömme biçimine ilişkin herhangi bir ize rastlanmamıştır. Mezarın "U" biçimli üst platformu üzerine 0.30 m.lik bir podyum sırası gelmektedir. Bunun üzerine de arkaya bir, yan kollar üzerine de birerden toplam üç lâhit yerleştirilmiştir. Yapının çevresinde bulunan üç farklı mermer lâhde ait parçalar ve klineli bir lâhit kapağı bu düzenlemeyi doğrulamaktadır. Kireç taşı kullanılan mezarın görünen duvar yüzeyleri ince işçilikli olup blokların birleşen yüzeylerinde *anathyrosis* görülmektedir. Yapıda kenet izine rastlanmazken, blokların birleşen arka açıklıklarında harç kullanılmıştır.

OYGU MEZAR 49

F. Fatih GÜLŞEN
Eray DÖKÜ

Markia mezarının doğusundaki yamaçta yüzeyde gözlemlenen bir çökme ile açığa çıkan mezarın kazısına başlanmıştır (Çizim: 3). Önce mezar tavanındaki kireç taşının çözülmesi ile oluşan yaklaşık 60 cm. kalınlığındaki kireçli toprak atılmıştır. Alttan gelen kahverengi topraktan -40/-45 cm.de mezarın ilk buluntusu olarak bir *unguentarium* ele geçirilmiştir. Bu buluntunun yüzeye yakınlığı ve aynı seviyede başka hiçbir buluntunun gelmemesi, mezarın soyulmuş olduğunu düşündürmüştür. Ancak ilk bakışta oyuğu mezarın zemini gibi algılanan kayalaşmış kireçtaşının altına inildiğinde, -85/-90 cm.de bir definle karşılaşmıştır. Oldukça dağınık şeklide duran iskelet, başı güneye gelecek şekilde kuzey-güney doğrultusunda yatırılmıştır. Defin doğrudan ana kaya üzerine yapılmıştır. İskeletin sağında ve yaklaşık olarak bel hizasında ikinci bir *unguentariuma* rastlanmıştır. Mezarın güneyinde -90/-100 cm.de bronz bir *strigilis* ele geçirilmiştir. Yine bu seviyede olasılıkla ahşap bir kutuya ait metal parçaları ve çivilerin yanında altın bir küpeye rastlanmıştır. Aynı seviyede bronz bir ayna ile kemik bir biz de bulunmuştur. Aynanın altından iki adet cam yağ kabı çıkmıştır. Bu seviyeden gelen atık toprak elemesi sonucunda taşsız bir altın yüzük ele geçirilmiştir. Kemikler kaldırılmadan çevreleri açılarak tabanda 10 cm. daha aşağıya inilmiş, ancak başka kültür verisi görülmemiştir. Çizimlerin ve fotoğraf çekimlerinin tamamlanmasından sonra kazı sonlandırılmıştır.

Tepecik Nekropolü'nün karşısındaki U tipli sunak mezarın doğusunda yer alan mezardaki çalışmalar 29.07.2002 tarihinde başlamıştır (Çizim: 4). Tavanındaki doğal çöküntüyle tespit edilebilen mezar odasının yaklaşık 2.20 m. kadar toprakla dolu olduğu görülmüştür. -90 cm. seviyesine kadar alınan dolgu toprak altından, güneybatı köşesinde bütünlenemeyen *unguentarium* parçaları, kuzeyde ise batı-doğu doğrultulu uzanan düzensiz iskeletler çıkarılmıştır. Mezar odasının kuzeybatı köşesinde -1.05 cm. seviyesinde iskeletler arasında 1 adet altın küpe, 1 adet metal levha, 27 adet kemik boncuk ele geçirilmiştir. Mezar odasının güneybatı yönünde yine aynı seviyede 10 adet kemik boncuk, 2 adet demir çivi bulunmuştur. -1.00/-1.15 m. seviyesinde ise kuzeybatı köşede 1 adet metal çivi ve kemikten boncuk ortaya çıkarılmıştır.

Mezarda ele geçirilen seramik parçaları kendi içerisinde bir bütünlük göstermemektedir. Kullanıma yönelik kapların yanında ölü yatağına ait olan küçük kalın parçalar da dağınık olarak ele geçirilmiştir. Kuzeybatı köşeden seramik buluntulara ek olarak küçük kömür parçaları ve gövdesi ortadan ikiye ayrılmış siyah camdan bir *unguentarium* ele geçirilmiştir. Mezar odasının güneyinde doğu-batı doğrultulu alanda kemik ve seramik yoğunluğunun azalmasıyla birlikte -1.15 m. seviyesinde ana kayanın işlenmesiyle oluşturulan ölü yatağına ulaşılmıştır. Zeminin hemen üzerinde sadece üst kısmı korunan 19 cm. çapında kafatası bulunmuştur. İskeletlerin mezardaki genel dağınıklığına uygun olarak, kafatasının hemen bitiminde bir adet kol kemiği gözlemlenmiştir. Kuzeydeki ölü yatağının orta alanında sağlam durumda bir adet kemik saç tokası ile doğu köşesinde daha önce benzerleri görülen kemik boncuklar ele geçirilmiştir. Mezar odasında üst seviyelerde daha az sıklıkta görülen çiviler, kuzeydeki ölü yatağının genelinde dağınık olarak bulunmuştur. Yaklaşık 0.94 m. genişliğindeki bu kuzey ölü yatağı, batı köşesinde 1.33 m. uzunluğunda ve güneyden gelen moloz taşlarla kesilmektedir. Bu alanda -1.25 m. seviyesinde iyi durumda bir adet gümüş sikke bulunmuştur. Ön yüzde olasılıkla III. Philippos portresi, arka yüzde ise tahtta oturan Zeus görülmektedir.

Eşik taşının hemen önünde yapılan çalışma sonucunda doğuda kuzey-güney doğrultulu ölü yatağını sınırlayan 0.97 m. uzunluğunda 0.25 m. genişliğinde ana kayadan işlenmiş bir döşem açılmıştır. Böylece mezarın üç ölü yatağının mimarî formu belirlenmiştir. Güneydoğu köşesinde yapılan çalışmalarda ise -1.15 cm. seviyesinden altın bir küpe sarkacı ile ağız kırık küçük bir koku şişesi ele geçirilmiştir. Batıda -120/-125 m. seviyesinde kuzey-güney doğrultulu yatağın güneybatı köşesinde, altından küçük kare çerçevelerin içine yerleştirilmiş zümrüt taşlı bir yüzük bulunmuştur. Aynı yerde iki adet altın telden yapılmış küpe halkası ile bronz bir sikke ele geçirilmiştir. Bu seviyede ele geçirilen seramikler arasında bir adet amphora dibi ve güneybatı köşede ele geçirilen amphora kulpu dışında diğer parçalar profilsizdir. Batıdaki *klinenin* kuzeybatı köşesinde yine çok küçük parçalar halinde kömür kalıntıları da ele geçirilmiştir.

Hareket çukurunda -1.25 m. seviyesinde mezarın genelinde görülen dağınık seramik parçaları çıkmaya devam etmiştir. Güneybatı köşede ise bronz metal parçaları kendi içinde bir bütünlük göstermemektedir. Yoğun derecede korozyona uğramış olan bu parçalar dağınık olarak ele geçirilmiştir. Bronzun yanı sıra demir çiviler mezarın güney ve kuzeybatı köşesinde yine dağınık olarak bulunmuştur. Bunlar ahşap bir ölü yatağının kalıntıları olabilir.

Kuzeyde doğu-batı doğrultulu ölü yatağının hemen dibinde önceden de bulunan kemik boncuklardan iki adet daha ele geçirilmiştir. Batıdaki güney-kuzey doğrultulu *klinede* -1.25/-1.30 m. seviyesinde konumlanan çene kemiği ve kafatası parçalarının birbirlerinden kopuk olduğu görülmüştür. Buluntu olarak bu bölgede, kuvarstan yapılmış bir yüzük ve daha önce 1.05 m. seviyesinden ele geçirilen damla formu, sarkaçlı küpenin bir eşi bulunmuştur. *Kline* boyunca dağınık olarak demir çiviler ele geçirilmiştir. -1.30 m. seviyesinde mezar odasındaki üç ölü yatağının da zeminine ulaşılmıştır. Do-

ğudaki güney-kuzey doğrultulu *klinenin* kuzeydoğu köşesinde ise karışık olarak kemik parçaları, iki adet cam boncuk ve bir adet demir çivi zeminin hemen üzerinden ele geçirilmiştir.

Hareket çukurundan -1.40 m.den iki adet altın halka küpe ile küçük bir mezar steli çıkarılmıştır. Steldeki yazıtta "Proterous'un kızı Klaudia kendi kocası komedyen Klaudius'un anısına dikti." sözü yer almaktadır. Yazı, stili ve mezarda bulunan diğer takı buluntularına da paralel olarak İ.S. 2.yüzyıl sonu-3.yüzyıl başına tarihlenmektedir. -1.50 m. seviyesinde batıdaki ölü yatağını sınırlayan moloz taşlar hareket çukuru içerisinde de devam etmiştir. Bu seviyede hareket çukurunun ikinci bir kademe oluşturduğu görülmektedir. 1.30 m. uzunluğunda ikinci kademede taşlar alındıktan sonra seramik yoğunluğu azalmıştır. Küçük bir kemik boncuk ve iyi durumda bir adet bronz raptiye bu seviyede ele geçirilmiştir. -1.70 m. seviyesindeki zeminin hemen üzerinden çıkan bir adet bronz sikke, mezarın son buluntusunu oluşturmaktadır.

Üst kısmı kırık olan mezar kapı taşının iç genişliği 0.65 m. , maksimum yüksekliği 0.57 m. dir. *Dromosun* açılmasına yönelik çalışmalar tavanın çökme tehlikesi karşısında durdurulduğu için, kapının dış genişliği bilinmemektedir. Mezarın genel mimari formu, U tipi üç ölü yatağı ve iki kademeli bir hareket çukurundan oluşmaktadır. Mezara özgü olan diğer bir mimari özellik ise, kuzey *klinenin* moloz taşlarla sınırlanmasıdır. OM 50 mezarıyla ilgili olarak yapılan en son çalışma ise, mezarın tavan göçüğü kesitinde yarısı korunmuş olarak görülen *urnanın* alınması olmuştur. Parçalar halinde ele geçirilen tek kulplu *urnada* kemik dışında herhangi bir buluntu ele geçirilmemiştir. *Urnanın* hemen yanında gri hamurlu rulet bezemeli kâse, parçalar halinde bulunmuştur. Mezar daha sonra yarısına kadar kum, üst kısmı ise toprakla doldurulmuştur. Mezar buluntu konseptine dayanarak Hellenistik Dönem sonundan İ.S. 2. yüzyıl sonlarına kadar kullanılmıştır.

OYGU MEZAR 51

Gül İŞİN

Doğucasarı mevkiinde ve kazievinin kuzeybatısında yer alan mezardaki çalışmalar, 08.08.2002 tarihinde başlamıştır (Çizim: 5). Güneye yönlendirilmiş mezar girişi kayalık yüzeyde bir göçükle kendini belli etmiş ve mezar olası bir kaçak kazıyı önlemek amacıyla açılmıştır (Resim: 9). Ana kayadaki göçüğün ağız kısmı, temizlikten sonra güneye doğru 1 m. kadar genişletilmiştir. Burada yüzeyden 50 cm. kadar aşağıda, 2 m. uzunluğunda 70 cm. genişliğinde yazıtlı bir *lento* bloğu açığa çıkmıştır. İçeriği ve harf karakteriyle yazıt İ.S. 2.yüzyıla, İmparator Hadrianus Dönemine tarihlenmiştir. Buna göre mezar Titus Falutus Prosdokemos adlı bir kişi tarafından kendisi ve aile bireyleri için yaptırılmıştır. Başka bir kimsenin içeri konmasına izin verilmemiştir.

Yazıtlı bloğun çekilmesinden sonra mezar girişi önündeki açma, 3,90x3,00 m. boyutunda genişletilmiştir. Kayadaki göçüğün ön kısmında aynı seviyede bir eşik taşı ile ortaya çıkmıştır. Bu eşik mezarın iç kısmının seviyesi için "O" noktası olarak alınmıştır. -40/90 cm. arasında, eşikten yaklaşık 70 cm. geride çok yoğun miktarda farklı hayvanlara ait kemik kalıntıları bulunmuştur. İçerdeki dolgu toprak boşaltılarak -160 cm.ye kadar inilmiştir. Bu seviyede eşik önündeki alandan tarihlenemeyecek kadar kötü durumda bir sikke ele geçirilmiştir. Kazı ana kaya düzeyinde -189 cm.de sonlanmıştı. Önceden soyulan mezardan bir sikke, 1,5 adet silindirik taş boncuk ve çok az sayıda seramik parçaları dışında hiçbir buluntu ele geçirilmemiştir.

Mezarın iç döşemi ise oldukça iyi durumda korunmuştur. Batı, kuzey ve doğu yönleri U biçimli ana kayadan oyulmuş 40/45 cm. yüksekliğindeki sekilerle çevrelenmiştir. Batı yönündeki seki diğerlerine göre daha niteliksizdir ve olasılıkla orijinalinde ahşap bir konstrüksiyonla desteklenmiştir. Sekilerin ortasında kalan alanda ise kemiklik olarak da kullanılmış olması gereken bir hareket çukuru yer almaktadır.

2001 yılı kazı sezonunda Akdam yamacında, jeolojik ölçümlerin ışığında oygu mezar taraması yapılmıştır. Bu araştırmanın verilerini teyit edebilmek amacıyla 06.08.2002 tarihinde 1995 ve 1997 kazı sezonlarında açılan oygu mezarların hizasında çalışmalara başlanmıştır. 3.00x2.60 m. ölçüleri ile başlanan açma, herhangi bir bulguya rastlanmadığı için, 5.56x260 m. büyüklüğe çıkarılmış; ancak sonuç değişmemiştir. Bu nedenle, 10.08.2002 tarihinde çalışmalara son verilmiştir.

KORINTH TAPINAĞI

Eray DÖKÜ

1997-1998 yıllarında tapınağın ön alanında yapılan çalışmaları tamamlayarak batı podyumunun sonu ile merdivenlere ait verileri bulmak amacıyla Korinth Tapınağı batı podyumu üzerinde çalışmalara başlanmıştır. Kazı öncesinde tapınak kapısının kırık lentosu, bir iskeleyle desteklenerek güvenliği sağlanmıştır.

Batı podyumunun kazılmasıyla en üstteki profilli blokların ilk iki sıradan sonra kaldırıldığı anlaşılmıştır. Profilli blokların oturduğu alttaki sıra, batı ante ucundan 6.15 m. takip edildiğinde, en son bloğun 0.86 m. sinde başlayan ve üç adet farklı ölçü ve işçilikte, yukarıdan aşağıya eğimli olarak inen bordürleri olan bir blok bulunmuştur. Bu profilli bloğun sonunu bulmak amacıyla kuzeye doğru kazıya devam edilmiş, ancak bu bloğun sonuna doğru kuzeydeki Bizans yapı kompleksinin bir bölümü olarak kullanılan, harç zeminli, 2.00x 2.11 m. boyutunda bir odayla karşılaşmıştır. Bu nedenle, profilli bloğun sonuna ulaşılamamıştır. Aynı bloğun doğusu da açılarak, bloğun en üstünden başlamak üzere 0.36 m. uzunluğunda, 0.25 m. yüksekliğinde ve giderek genişleyen beş adet olası merdiven profilli açılmıştır. Zemin suyu nedeniyle daha fazla aşağı inilmemiştir.

Buna karşın batı podyumunun doğusuna doğru tapınağın ön alanı hakkında veriler elde etmek amacıyla açma genişletildiğinde, bu alanın taşlarının tamamen sökülüğü ve bir Bizans mezarlığı olarak kullanıldığı anlaşılmıştır (Çizim: 6). Tapınağın doğu kapı sövesini karşılayan postament *in situ*dur. Bu postamentin yüksekliği 1.03 m. dir ve 0.50 m. yüksekliğinde bir bloğun üzerine oturur. Bloğun altındaki ana kaya niteliğinde işlenmiş taşın yüksekliği, hemen yanındaki 2 No.lu Bizans mezarı nedeniyle saptanamamıştır. Batı podyumu doğusundaki Bizans mezarları genellikle 0.15- 0.20 m. yüksekliğini aşmayan çeşitli genişliklerdeki taşlarla çevrelenmiş ve üstü yine çeşitli ebatta büyük yassı taşlarla kapatılmış örneklerdir. Yaptığımız çalışmalarda altı adet mezar açılmıştır.

1 No.lu mezar doğu-batı doğrultulu, 1.40 x 0.70 m. boyutundadır ve gömünün başı batıya doğrudur. İskelet, kafatasındaki kırıklar dışında neredeyse tam olarak ele geçirilmiştir. 2 No.lu mezar 0.92 x 0.67 m. boyutundadır ve diğerlerinden farklı olarak kuzey-güney doğrultuludur. Üst örtü taşları ile güneyindeki sınır taşları eksiktir. İskelet tamamen dağılmıştır. Üç No.lu mezar 2.00 x 0.77 m. boyutunda ve doğu-batı doğrultuludur. İskeletin başı yine batıya bakmaktadır. Burada ana iskeletin başının yanında başka bir kurukafaya daha rastlanmış, ancak bu ikinci kurukafanın gövdesine ait veriler görülemez. 4 No.lu mezar 1.20 x 0.79 m. boyutundadır. Bu mezarda da aynı yönlendirme ile gömü yapılmış, iskeletin belden aşağısı ele geçirilmemiştir. Mezarda bir İslâmî sikkenin de bulunmuş olması oldukça ilginçtir. 5 No.lu mezar 2.10 x 0.90 m. boyutunda olup yine doğu-batı doğrultusunda gömü yapılmış ve iskelet tam olarak elimize geçmiştir. 6 No.lu mezar 1.40 x 0.70 m. boyutunda ve aynı yöndedir. Ancak bu mezarın baş tarafı olan batısının üst örtü ve sınır taşları eksiktir. Aynı zamanda bu mezardan gömü, kafatası hariç tam olarak çıkarılmıştır.

TİYATRO VE MARKİA ANIT MEZARI FOTOGRAMETRİ ÇALIŞMASI

Atakan YILMAZER

İbrahim ACAR

Prof. Dr. Orhan Altan, Prof. Dr. Gönül Toz ve Arş.Gör. Murat Çelikoyan danışmanlığında gerçekleştirilen çalışmalar, 25 Temmuz-26 Ağustos günlerinde üç aşamada yapılmıştır.

1. Tiyatro ve çevresinin yaklaşık 25 m., Markia anıt mezarının ise yaklaşık 15 m. yükseklikten hava fotoğrafları ile düşey düzlemde yersel fotoğrafları çekilmiştir.

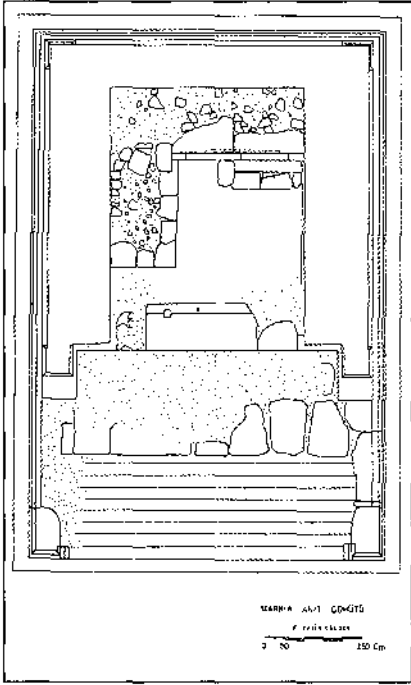
2. Bu fotoğrafların anlamlandırılması amacıyla Tiyatro ve Markia anıt mezarı çevresinde bir poligon ağı kurulup lokal koordinat sistemiyle koordinatlandırılmıştır. Bu noktalardan referans alınarak, yapılan arazi ölçmeleriyle tesis edilmiş olunan yatay kontrol noktaları, kordinatlandırılıp arazi çalışmaları tamamlanmıştır.

3. Elde edilen veriler yardımıyla istenen ölçekteki rölövelerin PICTRAN programıyla çıkarılmasına başlanmıştır.

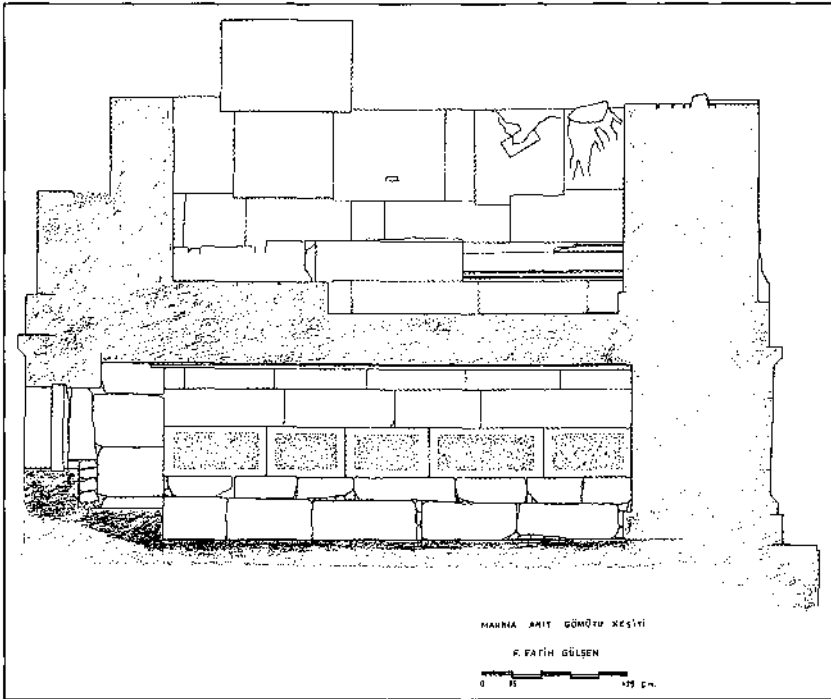
EPIGRAFI

Helmut ENGELMANN

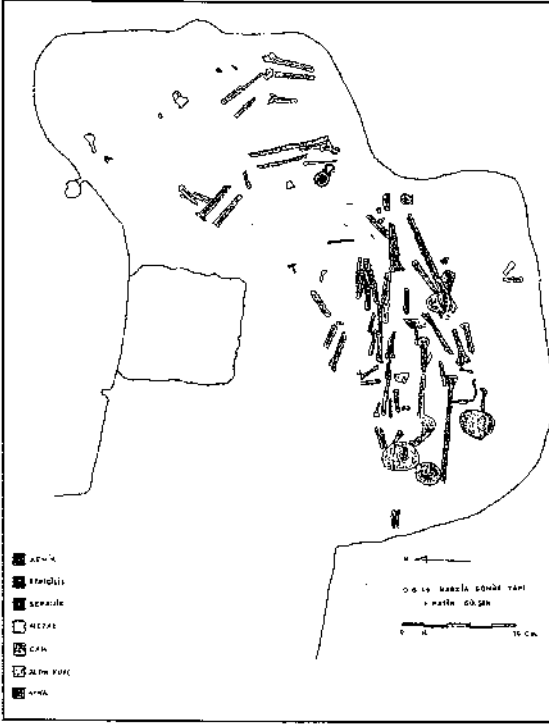
Kazı epigrafisti H. Engelmann 29 Ağustos-3 Eylül günlerinde kazıya katılmış ve yeniden düzenlenen kazı deposunda önceki yıllara ait yazıtları değerlendirmiştir. Bunlar arasında Latince yazılan bir imparator mektubuna ait iki küçük parça, özel bir önem taşımaktadır. Ayrıca tiyatronun basamaklarına büyük harflerle kazınmış bir övgü yazısı bulunmuştur. Yazıtta seyirciler yüksek rütbeli bir memuru övmektedir. Tiyatroda ayrıca bir aittlik üzerindeki yazıtın kontrolü yapılmıştır. Depodaki yüzey buluntusu iki küçük altar üzerinde Güneş Tanrısı ile yerel bir Artemis'in adları okunmuştur. OM 51 mezarındaki yazıtın da ıstampajı alınmıştır.

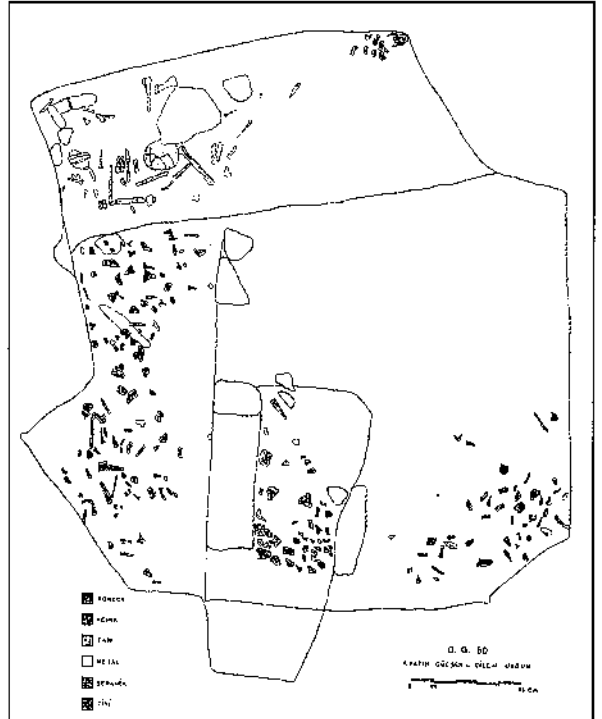
Çizim 1: Patara, Markia mezarı plâni

Çizim 2: Patara, Markia mezarı, kesit

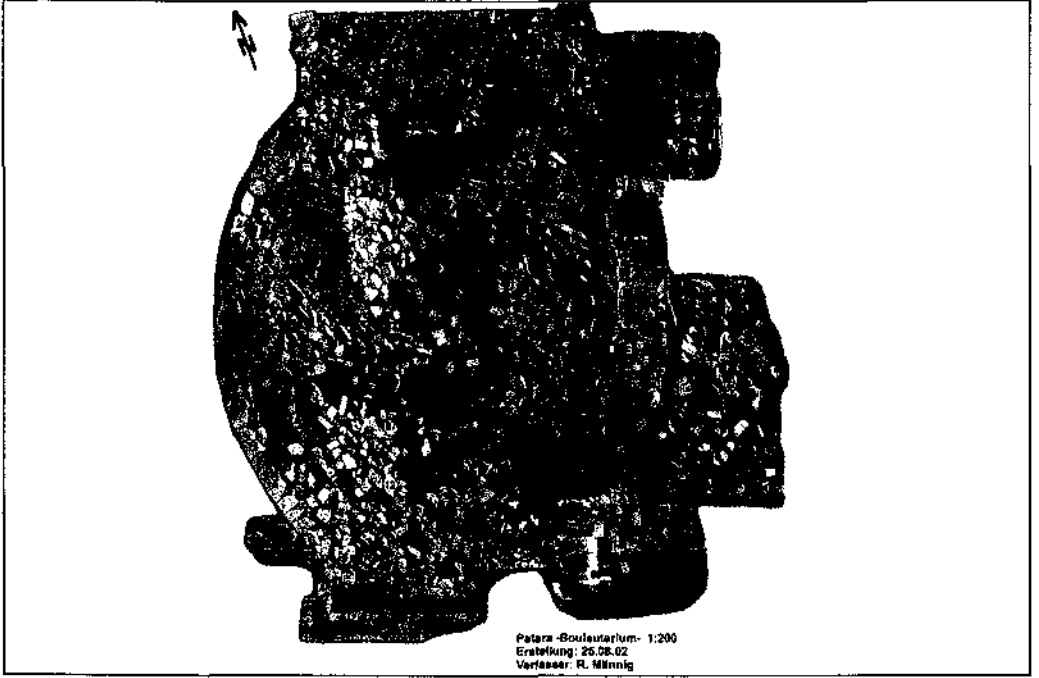

Çizim 3: Patara, oyuğu mezar 49

Çizim 4: Patara, oyuğu mezar 50

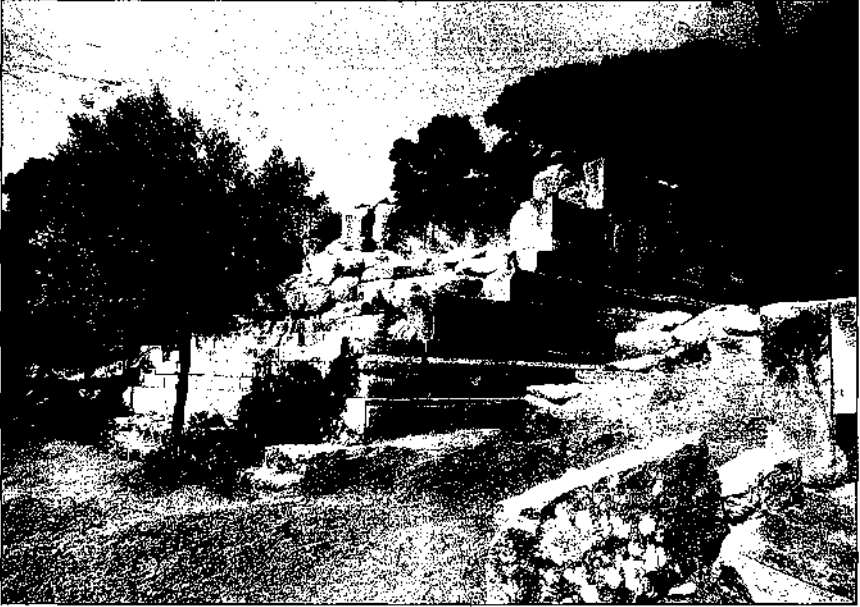
Resim 1: Patara, meclis binası

Resim 2: Patara, Bouleuterion, taht

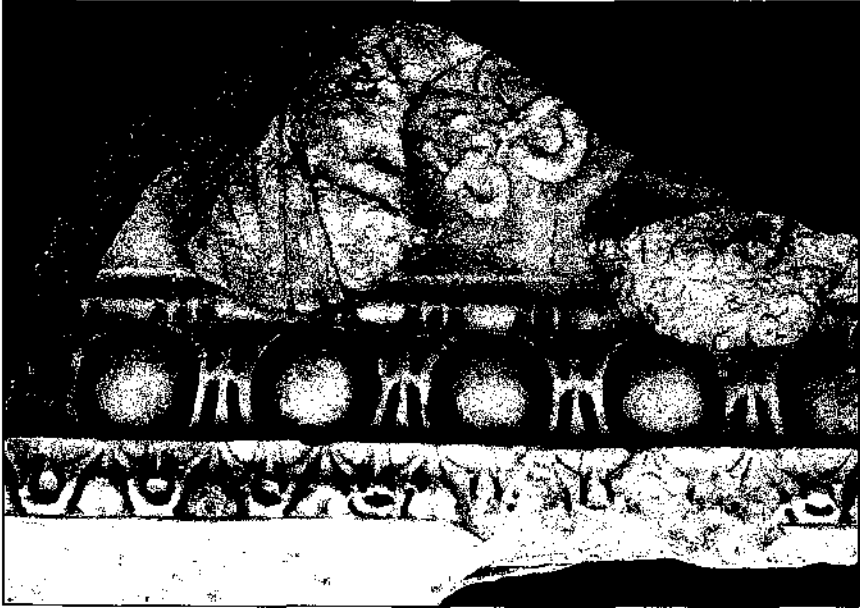
Resim 3: Patara, meclis binası, kabartma

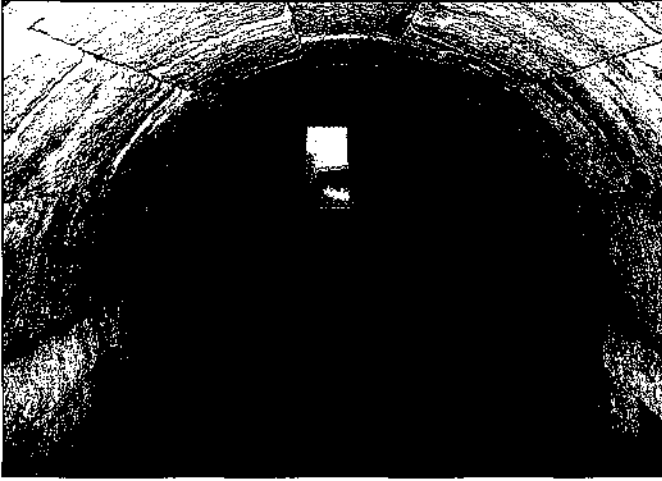
Resim 4: Patara, Markia mezarı

Resim 5: Patara, Markia mezarı, cella

Resim 6: Patara, Markia mezarı, Akhilleus lâhdi parçası

Resim 7: Patara, Markia mezarı, hyposorion

Resim 8: Patara, Doğucasarı sunak mezar

Resim 9: Patara, oytu mezar
51

2002 YILI KÖRTİK TEPE KAZISI

Vecihi ÖZKAYA*

Körtik Tepe kazıları, Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi kapsamında, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün iziniyle Diyarbakır Müzesi Müdürlüğü denetiminde, ODTÜ-TAÇDAM koordinatörlüğü ve parasal katkılarıyla gerçekleştirilmektedir¹. Ilisu Barajı taşkın alanı içinde kalacak olan Körtik Tepe, bölgenin Neolitik Dönemine getirdiği yeni yaklaşımlarla ayrı bir öneme sahiptir.

Höyük yüzeyi tarım toprağı niteliğinde olup çoğunlukla taş yongaları ve biçimsel özellikleri konusunda sınırlı bilgiler veren geç dönemlere ait niteliksiz seramik parçaları içermektedir. Bunların yanı sıra, erozyon sonucu ortaya çıkmış çeşitli boylarda taş vazolara ait kalıntılar ile bazı taş âlet parçaları da yüzey bulguları arasında yer alır. Bugüne kadar elde edilen bulgular höyüğün yoğunluklu olarak Akeramik Neolitik Dönemde yerleşim gördüğünü ortaya koymaktadır. Geç dönemi ilgilendiren bulgular ise daha çok Ortaçağa ait gömütlerdir.

2002 mevsimi çalışmaları toplam sekiz ayrı açmada sürdürüldü. Bunlardan ikisi höyüğün doğusunda (A9-A10) yeni açmalar, diğerleri ise 2000 ve 2001 yıllarında kazılmaya başlanan birimlerdir. Söz konusu açmalarda yapılan kazı çalışmaları, önceki dönemlerde elde edilen bilgileri doğrular niteliktedir. Buna göre höyükte iki ana kültür evresinin varlığı saptanabilmektedir. Bunlardan ilki Ortaçağ, diğeri ise Akeramik Neolitik yerleşimdir.

Geç dönem yerleşimi farklı derinliklerde algılanabilmektedir. Bu durum höyüğün erken katmanlarının tahribine yol açmıştır. Özellikle A4, A5, A6, A7, A8 açmalarında geç dönem yerleşiminin Neolitik katmanları tahrip ettiği ve özgün dokusunu bozduğu gözlenmektedir. Genelde armağanlardan yoksun gömütlerle temsil edilen geç dönem kalıntıları tanımlama ve tarihleme sorunları içerir. İskeletlerin büyük çoğunluğu, doğu-batı doğrultusunda konumlandırılmıştır. Gömü tarzı bakımından ortak özelliklere sahip geç dönem gömütleri arasında A2 açmasında saptanan bir örnek (A2/M1), üstünün taş bloklarla kapatılmaması açısından benzerlerinden ayrılır (Resim: 1). Gömü armağanı içermeyen iskeletin çevresinde ise yanık toprak ve kül kalıntıları arasında yanmış hayvan kemiklerinin saptanması da istisnai bir durum oluşturmaktadır, bu durum olasılıkla geç dönemde farklı gömü geleneklerinin var olduğunu göstermektedir. Bu örnekte de

* Doç. Dr. Vecihi ÖZKAYA, Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Diyarbakır/TÜRKİYE

1 Diyarbakır İli, Bismil İlçesi Aşağı Sazlık mezarı yakınında bulunan ve halen faal tarım alanı olarak değerlendirilen Körtik Tepe kazı çalışmaları, Dicle Üniversitesi'nden Yrd.Doç.Dr. Oya San, Ark. Selman Kardeşlik, Ark. Orhan Ertaş, Dr. Benjamin Arbuckle, Dr. Brian Peasnell, müze temsilcisi olarak Şengül Salman ve Dicle Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencilerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Kalktılarından dolayı tüm katılımcılara içtenlikle teşekkür ederim. Ayrıca gerekli izin sağlanmasında bizlerden yardımlarını esirgemeyen Sayın Melik Ayaz, çalışmalarımızın sağlıklı yürütülmesinde önemli katkılarda bulunan Diyarbakır Müze Müdürü Sayın Necdet İnal, Müze Müdür Yardımcısı Ahmet Çaltekin, TAÇDAM Müdürü Sayın Prof.Dr. Numan Tuna, Mali İşler Sorumlusu Sayın Sırma Küçük, Dr. Jale Veli-beyoğlu, TAÇDAM Diyarbakır Bölge Ofisi çalışanları, Batman Gazi Yatılı İlköğretim Yatılı Bölge Okulu yönetici ve çalışanları ile Aşağı Sazlık mezarı sakinlerine teşekkürü borç bilirim.

gözlemlendiği üzere, bazıları ayrıntılarda farklılıklar içerseler de, taş bloklarla kaplı toprak gömütler bölge genelinde ortaya çıkarılanlarla benzer özellikler sergiler². Söz konusu gömütler yaklaşık aynı düzeyde yaklaşık 0.93 m. derinlikte taş balta ve kaplardan oluşan armağanlarla birlikte saptanan Neolitik Döneme ait dağınık durumda korunmuş bir iskelet geç dönem tahribatına açık bir kanıt oluşturur ki, yerleşimin bu özelliği birçok durumda karşımıza çıkabilmektedir.

Höyüğün doğu yarısında saptanan kültürel dokuya batıda da tanık olunmaktadır. Ancak, bu alanda Neolitik bulgular oldukça sınırlıdır. Alanda iki ayrı açmada (A9-A10) gerçekleştirilen kazılarda elde edilen bulgular ağırlıklı olarak geç dönemi ilgilendirmektedir. Niteliksiz seramik parçaları, boş mermi kovanları gibi geç dönem atıklarından oluşan yüzey toprağında, az sayıda da olsa, çakmaktaşı ve obsidiyen âlet parçalarının bulunması, alanın kültürel dokusunun doğu tarafla benzer olduğunu göstermektedir. A9 açmasının kuzey kenarında 0.30 m. derinlikte bulunan bir ocak (tandır) geç dönem yerleşiminin belirgin kanıtı durumundadır (Resim: 2). Yüzeğe yakın konumda olmasına karşın, iyi korunmuş durumdaki ocağın ağız çapı 0.45 m., tabanı ise 0.55 m. genişliğe sahiptir. Kil rulolardan yapılmış ocağın duvar kalınlığı yaklaşık 0.10 m. olup alt kesiminde taşlarla örülür bir havalandırma deliği yer alır. İçindeki toprak dolgu ve çevresindeki kaba seramik parçalarının niteliği geç döneme aitliğinin belgesi durumundadır ki, benzeri ocaklar günümüzde özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde hâlâ yaygın olarak kullanılmaktadır.

Ocak dışında belirgin yerleşim kalıntısı içermeyen A9 açmasında geç dönemi ilgilendiren izler 0.80 m. derinliğe kadar devam etmektedir (Resim: 3). Bu noktadan itibaren kahverengimsi sarı renkte sıkıştırılmış toprak görülür. Toprağın bu karakteri, diğer açmalarda da kanıtlanabildiği üzere, höyükteki Neolitik yerleşimle bağlantılı görünmektedir. Alanın bu seviyesinde yerleşimin karakterini tanımlayabilecek bulgulara tanık olunamaması nedeniyle, çalışma alanı daraltılarak açmaya sondaj niteliği kazandırıldı ve 2.40 m. derinliğe kadar ulaşıldı. Bu derinlikten alınan kesitler ve elde edilen bulgular, açmada 0.80 m.den sonra sıkıştırılmış taban altında Akeramik Neolitik kültürün göstergesi durumunda az sayıda çakmaktaşı, obsidiyen ve kemik âlet parçalarına tanık olundu. Doğu taraftaki açmalara oranla Neolitik Dönemin bu alanda zayıf bulgularla temsil edilmesinin nedeni, olasılıkla geç dönem tahribatı olmalıdır.

A9'un batı devamında yer alan A10 açması da benzeri şekilde geç döneme ait kalıntılar içermektedir (Resim: 4). Diğerleriyle benzer şekilde yüzey toprağında niteliksiz seramik parçalarıyla karışık durumda çakmaktaşı ve obsidiyen parçalar içeren A10 açmasında da yaklaşık 0.60 m. derinliğe kadar geç dönem kalıntıları egemen durumda görülür. 1.45 m. derinliğe kadar özgün kültürel dokunun izleri belirlenememekle beraber, geç dönem tahribatının bu seviyelere ulaştığı saptanabilmektedir. Höyüğün diğer kesimlerinde belirlenen Neolitik dokunun bu derinlikte korunamamasına karşın, az sayıda dönemin varlığında uyarıcı taş âlet parçalarının saptanması, alanda olası Neolitik katmanların tahrip edildiğine işaret eder. Her iki açmada edinilen genel izlenim, höyüğün doğusuna oranla batısının daha cılız bir yerleşime sahne olduğu ve erken dokunun tahrip edildiği yönündedir. Özet olarak, ele geçirilen geç döneme ait buluntular alanın Ortaçağ'da yoğunluklu kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Her ne kadar geç dönem yerleşimi tarafından tahrip edilmiş olsa da, höyüğün özgün kültürel dokusunu Neolitik Dönem temsil etmektedir. Bulguların karakteri özde bölgenin diğer Neolitik merkezlerinde bulunanlarla benzerlikler gösterse de, özellikle taş kaplarda baş gösteren özgünlük, Körtik Tepe'yi ayrıcalıklı bir yerleşim kılmaktadır. Höyüğün bu özelliği özde bölgenin genelde ise Anadolu'nun Neolitik Dönem kültürüne yeni yaklaşımlar getirmektedir.

A2, A3, A4, A7 ve A8 açmalarında yoğunluklu olarak saptanan Neolitik kültürel doku, gömütler ve bunlarda ortaya çıkarılan gömü armağanlarının yanı sıra, işlevleri

tam olarak belirlenemezse de, bazı mimarî döşemelerde algılanabilmektedir. 2000 ve 2001 kazı dönemlerinde yapılan çalışmalarda gömütlerle bağlantılı olarak saptanan bazı taş dizileri dışında, olası dönem mimarîsiyle bağlantılı herhangi bir kalıntıya tanık olunmamıştır. Dolayısıyla, dönemine göre oldukça gelişkin taş endüstrisine sahip Körtik Tepe'de konut yapılanması konusunda kalıntıların olmaması düşündürücüdür. Ancak bu dönem kazılarında ortaya çıkarılan bazı kalıntılar, dönemin olası konut mimarîsine bazı yaklaşımlar getirebilme şansı sağlamıştır. Dolayısıyla, daha önce gömüt ve gömü armağanlarıyla gündemde olan Körtik Tepe'de elde edilen bu son kalıntılar, höyük yerleşim dokusunun anlaşılmasına az da olsa olanak sağlamakta, böylece yerleşimin özelliği kavranabilmektedir.

2002 yılı çalışmaları sırasında saptanan ilk erken mimarî kalıntı A6 (K21-3)'da ortaya çıkarıldı. Alanda tarım toprağı altındaki yaklaşık 0.40 - 0.45 m. kalınlığındaki plaster tabakası Neolitik tabakanın yer yer korunmasını sağlamıştır. Bu plasterli dokunun altında 1.01 m. derinlikte saptanan iki ayrı taban ise höyüğün mimarî yapısını kavrayabilmemiz açısından önem taşımaktadır. Açmanın kuzeybatı köşesinde yer alan ilk doku çakıl taşlarıyla döşeli taban olup kuzey-güney doğrultusunda 1.95 m., doğu-batı doğrultusunda 1.80 m. ölçülerindedir (Resim: 5). Taban üzerinde *in situ* ele geçirilen taş bafta ise, dokunun tarihlendirilmesinde bir ölçüt oluşturur. Bu tür bulguların benzerlerinin diğer Akeramik Neolitik gömütlerde ve tabakalarda ele geçirilmesi, tabanın da bu döneme ait olduğunu ortaya koyar.

Benzeri diğer kalıntı da bir öncekiyle benzer olup açmanın güneybatı köşesinde yer almaktadır. Arazi eğiminden dolayı 0.92 - 0.99 m. derinliğinde yer alan birimin tabanı doğu-batı doğrultusunda 1.70 m., kuzey-güney doğrultusunda ise 1.75 m. çapa sahiptir ve yaklaşık yuvarlak tasarıdır. Alanda saptanan her iki taban özellikleri bakımından benzerdir ve bu durum birbirleriyle bağlantılı bir amaca yönelik olarak yapıldıklarını göstermektedir. Söz konusu tabanların işlevi hakkında bu aşamada kesin bir şey söylemek zordur. Bulgu eksikliği nedeniyle birimlerin üst yapısını tanımlayabilmek de olası değildir. Ancak Çayönü'nde³ benzer mimarî özelliğe sahip evlerde olduğu gibi, duvarlarının hasır örgü ve çamurla sıvalı yuvarlak plânlı basit kulübeler olabileceğini varsaymak olasıdır. Hallan Çemi'de ise benzer özellikli tabanların depo veya silo olarak değerlendirilmiş mimarî birimlere ait olduğu kabul görülür ki⁴, bu da Körtik Tepe örneklerinin bu yöndeki olası işlevlerini de düşündürmektedir. Ancak bulgu eksikliği yapıları bütünüyle tanımlamamıza olanak sağlamamaktadır. A6 açmasında Neolitik kültürü temsil eden diğer bulgular ise farklı derinliklerde ele geçirilen iskelet kalıntıları, taş âlet parçaları, çakmaktaşı ve obsidiyen yongalarıdır.

Neolitik Döneme ait olası mimarî kalıntıların saptandığı diğer bir birim ise A4 (K22-3) açmasıdır. 1.25 m. derinlikte 2.00x2.40 m. ölçülerinde yaklaşık kare tasarı kalıntı taban düzeyinde korunmuş olup devamı A3 açmasında ortaya çıkarıldı (Resim: 6). Öte yandan, A4 açmasının batısında 1.33 m. derinlikte yaklaşık yarım daire şeklinde korunmuş çakıl taşı döşeli bir diğer taban, höyükteki yaygın mimarî dokunun bir başka örneğini oluşturmakta ve A6 açmasındaki benzer özellikli tabanlara benzemektedir. Alanda, söz konusu olası mimarî kalıntıların yanı sıra, yaklaşık aynı düzeyde Neolitik karakter yansıtan çakmaktaşı, obsidiyen ve kemiklerden oluşan kesici ve delici âlet parçalarının yoğunluğu da, anılan dönemle ilintili bir yerleşimin varlığına tanıklık eder.

Genelde küçük bulgular aracılığıyla algılanan Neolitik dönemin yerleşim karakteri, kalıntıların süreklilik göstermemeleri nedeniyle bir bütün olarak tanımlanamamaktadır. Yukarıda değinildiği üzere, taş döşeli yuvarlak tasarı tabanlara sahip konut ya da depolama amaçlı birimlerin yanı sıra, A3 açmasının doğusunda yer alan A8 (K22-3) açmasında yaklaşık 1.10 m. derinlikte güneybatı köşede yuvarlak tasarı bir birim daha saptandı ki, bunun devamı her iki açmada da (A3 ve A8) belirlenebilmektedir. Üzerin-

3 Schirmer 1990: 364; Özdoğan 1999: 42.

4 Rosenberg 1999:26.

de kısmen korunmuş taş döşeli alan, özgün dokusu tahrip edilmiş olsa da, A6 ve A4 açmalarındakiyle benzer özelliklere sahiptir. Üzerinde tarihlenebilir bulgu olmasa da, bu benzerlik, söz konusu tabanın da diğerleri gibi Neolitik bir kalıntı olduğunu düşündürmektedir. Nitekim 1.35 m. derinlikte az sayıda da olsa, obsidiyen, çakmaktaşı âlet ve parçalarının saptanması bunu doğrular niteliktedir.

Elde edilen bulgular, yerleşimin mimarî karakterini yeterince algılama konusunda sınırlı bilgiler vermektedir. Bu eksiklik, bir noktaya kadar gömütler ve içerdikleri armağanlarla giderilebilmektedir. Nitekim höyükte saptanan ve gömü tarzları, armağanlarıyla Akeramik Neolitik Döneme işaret eden gömütler, dönemin bazı sosyal, kültürel ve dinsel inanışlarına ışık tutabilmektedir. Çalışılan açmalarda ortaya çıkarılan Neolitik iskeletlerin hepsi, aynı bütünlükte korunamamış olmasına karşın, özellikle gömü armağanları konusunda yakın koşulluklar içerir. Örneğin, A2 (K21-3) açmasında 1.25 m. derinlikteki bir gömütte geç dönem tahribatı nedeniyle salt birkaç bacak kemiği korunmuş olan bir iskelet, beraberinde bulunan ve Akeramik Neolitik karakter yansıtan gömü armağanlarının çeşitlilik göstermesi bakımından önem taşır ki, bu bulgular klorit taş kap, çakmaktaşı boncuk ve serpantin boncuk parçalarından oluşur (Resim: 7). Bu türden gömütleriyle önemli olan diğer bir alan ise A3 (K23-4) açmasıdır. 2000-2001 yıllarında gerçekleştirilen kazılarda ortaya çıkarılanlara ek olarak, 2002 yılı çalışmaları sırasında bazı yeni bulgular elde edildi ki, bunlar da üst seviyelerdekilerle koşulluklar gösterirler. Ortaya çıkarılan iki iskelet de gömü tarzları bakımından diğerlerine benzer şekilde yarı *hocker* biçimindedir. İskeletlerden ilki başsız (Resim: 8), diğeri ise tüm olarak korunmuştur. Farklı olarak sıvı kireçle sıvanmış olan iskeletlerin kemik yüzeylerinde yer yer aşı boyası izlerine tanık olunmaktadır. Zengin gömü armağanları Akeramik Neolitik karakterdeki taş kaplar, taş baltalar, boncuklar, obsidiyen ve çakmaktaşı âlet parçalarından oluşmaktadır.

A3'teki saptanan iskeletlerle gömü tarzı ve armağanları konusunda benzerlikler yansıtan örnekler A7(L23-2) açmasında da ortaya çıkarıldı (Resim: 9-10). Dört ayrı Akeramik Neolitik iskeletin saptandığı açmada yer alan iskeletlerden ilki (M1) 1.25 m. derinlikte yer alır (Resim: 9). *Hocker* tarzda yapılan gömüde iskeletin üstüne ve kenarlarına yerleştirilmiş durumda klorit taş kap parçaları ile çok sayıda taş ve hayvan kabuğu boncuklar ortaya çıkarıldı. Zengin gömü armağanları içeren iskeletin bir diğer özelliği de kireç ve aşı boyası ile kaplı olmasıdır. Üst seviyelerdeki iskeletlerde bu özelliğin saptanamaması, farklı gömü geleneklerin, varlığında uyarıcı olduğu gibi, Neolitik Dönemin farklı evreler halinde yaşandığına da kanıt oluşturur. *Hocker* tarzdaki iskelet, öncelikle aşı boyası ve kireçle kaplanmış ve klorit taş vazolar ile çok sayıda çeşitli boncuklardan oluşan eşyaları ile gömülmüştür. Diğer örneklerde de gözlemlendiği üzere, burada taş kapların kırılarak konulması, ortak bir gelenek olarak ortaya çıkmaktadır. Körtik Tepe'deki gömütlerde gömü armağanı olarak kullanılan yüzlerce boncuğun kırık vazolar içinde iskeletin yanına bırakılmasını da diğer bir ortak gelenek olarak değerlendirmek olasıdır. İskeletlerin aşı boyasıyla kaplanması, bölgedeki diğer Akeramik Neolitik merkezlerde de bilinen bir uygulamadır ki, benzeri örnekler Çayönü yerleşiminde Yuvarlak Plânlı Yapılar evresinde de saptanmıştır⁵. Ayrıca söz konusu yerleşimin Izgara Plânlı Yapılar evresinde *hocker* iskeletlerin yanında boncukların gömü armağanı olarak bulunması da, iki merkez arasındaki kültürel koşutluğa ayrı bir kanıt oluşturur⁶. Döneme özgü ortak gömü geleneği olarak yorumlanabilecek bu uygulamaların Anadolu dışındaki varlığına Kuzey Irak'ta Akeramik Nemrik 9'da tanık olunur ki, burada da iskeletlerin yanına taş kap parçaları bırakılmıştır⁷. Geniş bir coğrafyada ortak dinsel inanış olarak yorumlanabilecek bu durum, yerleşik düzene geçişin bu erken evresinde kültürlerin kapalı olmaktan çok dışa açık olduklarını göstermektedir.

5 Özdoğan 1999: 44.

6 Özdoğan 1999: 47.

7 Kozłowski 1989:28.

Aynı açmada 1.44 m. derinlikte saptanan diğer bir iskelet (M3), diğerlerinden farklı olarak sıkıştırılmış topraktan oluşturulan çukura gömülmüştür (Resim: 10). Yine *hocker* tarzda gömülen iskelet, bir öncekinde olduğu gibi, aşı boyası ve kireç kaplıdır. Diğerleriyle aynı düzeyde olmasına karşın, gömü armağanları içermeyen iskeletin derinliğine açılmış ve çevresi sıkıştırılmış toprak ile kuşatılmış gömü biçimine Çayönü yerleşiminde Yuvarlak Plânlı Yapılar evresinde tanık olunmaktadır⁸.

Höyüğün cılız mimarî kalıntıları ve gömütlerinden yerleşimin kültürel karakteri sınırlı da olsa algılanabilmektedir. Buna göre höyükte iki ana kültür evresi saptanabilmektedir: Orta Çağ ve Akeramik Neolitik Dönem. İki dönem arasında oldukça uzun bir zaman aralığı olmakla beraber, bu boşluğu bir şekilde doldurabilecek bulgulara henüz tanık olunmamıştır. Akeramik Neolitik evrenin, gömü tarzı, gömü armağanları ve ölümlere uygulanan geleneksel yöntemler esas alındığında, birden fazla evre halinde yaşandığı anlaşılmaktadır. Ancak bu evreleri ve gelişim aşamalarını kesin çizgilerle ortaya koyabilmek, bu aşamada erken bir adım olacaktır. Anılan bulgularda elde edilen genel bilgiler küçük bulgular tarafından da desteklenebilmektedir.

Kazılar, Körük Tepe'de Akeramik Neolitik Dönemin gerek yontmataş gerekse sürtmetaş tekniğiyle biçimlendirilmiş çeşitli ve nitelikli buluntularının varlığını ortaya koyduğu gibi, kemik âletlerin de gelişkin örneklerini vermiştir. Bu yöndeki bulgular, gömü armağanı olarak ortaya çıkarılmalarının yanı sıra, bağımsız olarak da ele geçirilmiştir. Ancak çoğunluğu gömü armağanı durumundaki *in situ* bulgular, işçilikleri ve diğer özellikleriyle daha nitelikli olup estetik kaygılarla üretilmiş ürünler olarak gelişkin bir sanat anlayışının temsilcileri durumundadır. Bulgular arasında özellikle klorit taşından üretilmiş taş kaplar, özgün işçilikleri, özenli bezemeleri, nitelikli ve çok sayıdaki örnekleriyle ayrı bir öneme sahiptir.

Taş kapların büyük çoğunluğu klorit denilen bir tür siyah renkli taşa işlenmiştir; çok az örnek ise mermerimsi taşlardan üretilmiştir. İkinci gruba girenler daha kaba ve bezemesiz olmalarıyla diğerlerinden ayrılırlar. Kloritin bölgeye yabancı bir taş cinsi olduğu anlaşılmaktadır; ancak, kaynağı konusunda bu aşamada kesin bir şey söylemek olası değildir. Tıpkı obsidiyen malzemede olduğu gibi, olasılıkla başka bir kaynaktan sağlanıyor olmalıydı. Buluntu durumlarına göre taş kaplar ya gömü armağanı olarak kırılmış durumda iskeletlerle beraber ya da az sayıda bulgu halinde bağımsız bulundu. Gömü armağanlarının bazılarının içinde çakmaktaşıdan işlenmiş boncuklar saptandı. Buluntu durumlarından hareketle taş kapların gömü armağanı olarak üretilmelerinin yanı sıra gündelik gereksinimler için de kullanıldıkları anlaşılmaktadır. İki grup arasındaki fark, gömü armağanı olanların daha nitelikli işçiliklerinde ve bezemelerinde belirginleşmektedir. Her iki grubun örneklerinde ağız kenarlarında yer alan 'askı delikleri' ve yüzeylerine işlenmiş bezemenin genel motifleri gibi bazı ortak özelliklerin varlığından söz etmek olasıdır.

Taş kaplar biçim ve bezemeleri açısından irdelendiklerinde alt gruplara ayrılırlar ki, bu durum, olası bir sanatsal gelişimin varlığını düşündürür. Bezeleri bakımından ele alındıklarında, iki ana gruba ayırmak olasıdır. Bunlardan ilkinin yalın (Resim: 11-12), ikincisini ise bezemeli olanlar oluşturur (Resim: 13-14). Gerek yalın gerekse bezemeli olanlarda bazı ortak formların tercih edildiği görülür. Siğ ve derin kâseler şişkin gövdeleri, geniş oturma yüzeyli tabanlı ya da tabana doğru daralan gövdeleriyle biçimsel ayrıntılarda bazı farklılıklar içerir. Bunlar arasında, ender de olsa, içe çekik dar ağızlı, geniş küresel gövdeli olanlara da tanık olunur (Resim: 11). Anılan biçimlerin yanı sıra, dar tabanlı, geniş ağızlı ve kesik koni gövdeli kaplar da yaygın olarak görülür (Resim: 12). Yalın vazoların büyük çoğunluğunda ağız kenarları çevresine işlenmiş askı delikleri görülür ki, bunlar, olasılıkla kullanılan şekillerinden kaynaklanan ayrıntılar olmalıdır.

Taş vazolarda diğer bir grubu bezemeli olanlar oluşturur (Resim: 13-14). Kazıma yöntemiyle işlenmiş bezemeler geometrik ve figürsel donanımdan oluşur⁹. Kaplar tek

8 Özdoğan 1999:44.

9 Bkz. Öz kaya-San 2002b: Res. 12-13; Öz kaya-San 2003a: Şek. 2-3; Öz kaya-San 2003b: Çiz. 2-3.

başlarına geometrik bezemeler ya da figürsel bezemeler içerdikleri gibi, bazı örnekler üzerinde her ikisinin de beraberce bezemeyi oluşturdukları gözlemlenir. Bunlar da biçimsel açıdan yalın kaplarla benzerlikler göstermekle beraber, özellikle figürlü bezemeye sahip olanların daha küçük boyutlu oldukları görülür. Daha önceki kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan ve çeşitli figürler içeren örneklerin yanı sıra, bu dönemde az sayıda bulunan kaplar arasında iki örnek, diğerlerine oranla daha özensiz çizilmiş bezemeleriyle farklı bir grup oluşturur. Bunlardan ilki geniş ağız kenarlı, hafif şişkin gövdeli, dar tabanlı bir kap olup üzerinde bir çift yılan figürü içerir (Resim: 13). Bir öncekiyle benzer biçimsel özelliklere sahip ve alt yarısı korunmuş ikinci örneğin yüzeyinde geometrik bezeklerin yanı sıra, tam olarak tanımlanamasa da bazı figürler işlenmiştir (Resim: 14). Kaide üzerinde içleri taralı, uçları yukarıya yönelik üçgenler yer alır. Bu bezekler farklı boyutlarda olup özensizdir. Kapın yüzeyine dikey olarak yerleştirilmiş, içi taralı üçgenlerle doldurulmuş ve altta özensiz konsantrik dairelerle sonlanan bir ana gövdeden yanlara doğru dal şeklinde çıkıntı yapan ağaç benzeri bir figür ana bezemeyi oluşturur. Bunun sol tarafına ise türü tanımsız böcek benzeri bir yaratık işlenmiştir. Yüzeysel işlenmiş, özensiz işçilikli bu kompozisyonun ne anlama geldiğini çözümlenebilmek oldukça güç olmakla beraber, dönemin yerleşiklerinin dinsel betimlemeleri olması olası görünmektedir.

Taş kaplar, Körtik Tepe'nin bölgesinin diğer Akeramik Neolitik merkezleriyle olan bağlantısını gösteren en önemli bulgulardır ki, bunlar işlendikleri malzemenin cinsi, biçimsel özellikleri ve bezelsel donanımlarıyla yakın benzerlerini Hallan Çemi¹⁰ ve Demirköy'de¹¹ bulurlar. Özlüce, pişmiş topraktan çanak-çömleğin henüz üretilmediği bir dönemde, gerek dinsel gerekse günlük hayatta taş kapların yoğunluklu kullanımına tanık olunmaktadır ki, bu durum, bölgede Çayönü¹², Hallan Çemi¹³, Demirköy'ün¹⁴ yanı sıra, Cafer Höyük¹⁵ gibi diğer merkezlerde de kanıtlanabilmektedir. Bu yöndeki gelişkin, bol ve çeşitli örnekleriyle Körtik Tepe, özellikle Ergani-Batman-Bismil sınırları içinde yer alan Akeramik Neolitik merkezler arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir.

Bulguların büyük bir çoğunluğunun gömütlerle bağlantılı olarak ortaya çıkarılmaları alanın bir nekropol olduğunu düşündürse de, yukarıda anılan olası mimarî kalıntıların yanı sıra, bağımsız olarak bazı âlet ve bunlara ait parçaların varlığı, höyüğün yerleşime de açık olduğu konusunda fikir vermektedir. Çoğunluğu çağdaşlarıyla benzer özellikler gösteren âletler baltalar, havaneleri, öğütme taşları, ezgi taşları, ortaları girintili el âletleri, orta kesimi yivli taş âletler ve diğerlerinden oluşur. Farklı türlerdeki taşlara işlenmiş baltalar genelde kendi aralarında ve çağdaş merkezlerde bulunanlarla biçimsel birliktelik içindedir. Çoğunluğu sert taşlardan üretilmiş olarak uç kesimlerinde kullanımdan kaynaklanan aşınma ve kopmalar içerir. Bazıları ise daha zarif biçimleri ve aşınmamış uçlarıyla farklılıklar yansıtır ki, bunlar olasılıkla farklı amaçlar doğrultusunda kullanılmış olmalıdır. Önceki kazı çalışmalarında bulunanlarla benzer teknik ve biçimsel özelliklere sahip olanların yanı sıra, bu dönem kazılarında ortaya çıkarılan ünik bir örnek, düzgün yuvarlak biçimi ve özenle işlenmiş sap yuvasıyla farklı bir doku sergiler (Resim: 15). Bu türden sap delikli nesnelere bölgedeki çağdaş merkezlerde de örnekleri bilinmektedir. Hallan Çemi'deki koşulları asabaşı olarak değerlendirilmiştir ki, aralarındaki fark taş türünde ve daha kaba yapısında kendisini göstermektedir¹⁶. Hüc-re Plânlı Yapılar Evresi'yle bağlantılı bulunan benzeri Çayönü örneği ise, yan kesimlerinde daha keskin bir yapıya sahip olsa da, genel biçimsel özellikleri bakımından Körtik Tepe bulgusuyla koşutluklar yansıtır¹⁷. Söz konusu baltanın ya da asabaşının anı-

10 Rosenberg 1999: Fig.5; Rosenberg-Davis 1992: Fig.7.

11 Rosenberg-Peasnell 1998:196.

12 Özdoğan 1999: Fig. 61.

13 Rosenberg-Davis 1992: Fig.7.1, 5, 9, 8.1, 13.

14 Rosenberg-Peasnell 1998: Fig. 3,2.

15 Cauvin-Aurence 1986: 89.

16 Rosenberg 1999: Fig.12; Rosenberg 1994: Fig.126.

17 Davis 1982: Fig. 3, 13,8.

lan merkezlerde bulunan nesnelere benzerlikler göstermesi, diğer bulgularda saptanan kültürel koşutluğu kendi açısından tanımlar niteliktedir.

Taş kaplar ve özel taş âletler gibi konularda algılanabilen bölgesel kültürel birlik-telik başka bulgular aracılığıyla da tanımlanabilmektedir. Örneğin, klorite işlenmiş ve yüzeyi özenle parlatılmış bir havaneli, alt kesimi kırılmış olması nedeniyle bütün hak-kında fikir vermese bile, korunmuş hali ve farklı şekilde sonlandırılmış üst kesimiyle ya-kın benzerini yine Çayönü yerleşiminin Hücre Plânlı Yapıları Altevresi'ne tarihil bir ör-nekte bulmaktadır¹⁸. Ayrıntılarda farklılıklar içerse de, olasılıkla aynı anlayış doğrultu-sunda üretilmiş diğer bir örnek de Hallan Çemi'de, bilinmektedir¹⁹.

Özel bulgularda tanımlanabilen ve çağdaşı bölge kültürleriyle ilişkisi saptanabi-len Körtik Tepe höyüğünde elde edilen veriler salt bunlarla sınırlı değildir. İşlevsel olan ya da olmayan diğer ürünler hem gömütlerde hem de bunlardan bağımsız olarak orta-ya çıkarıldı ki, bunlar arasında sayısal çoğunlukları bakımından boncuklar ilk sırada gel-ir. Çakmaktaşı, klorit ve az da olsa serpantin boncuklar boyutları ve biçimleri açısın-dan çeşitlilik gösterirler. Çoğunluğu gömü armağanı olarak iskeletlerin ayak, boyun ve el bilekleri yakının da bulunmuş olmasına karşın, bazıları da taş kaplar içinde bulundu. Diğerlerinde olduğu gibi bu bulguların da benzerlerine özellikle Hallan Çemi²⁰ ve Ça-yönü'nde tanık olunmaktadır²¹.

Sürtmetaş âletler kadar yoğun olmasa da, yontmataş ürünler de kayda değer ço-ğunluk gösterir. Bunlar arasında yerel kaynaklardan elde edilmesi nedeniyle çakmak-taş âletler sayısal çokluğa sahiptir. Diğerleri ise obsidiyen âletlerden oluşur. Daha önc-e de belirlendiği üzere²², bölgeye yabancı olan obsidiyenin başka kaynaklardan temin edildiği düşünüldüğünde, en azından Körtik Tepe'nin kapalı bir kültür olmaktan çok çev-resine duyarlı bir merkez olduğu anlaşılmaktadır ki, bu olgu, yukarıda da değinildiği üzere, üretimin diğer dallarında da algılanabilmektedir. Yontmataş âletlerin işlevsel ve biçimsel analizleri, diğer bulguların koşutunda, Körtik Tepe'nin zamandizin oluşumuna ışık tutabilecek nitelikte olduklarını göstermektedir.

Körtik Tepe'de saptanan bir diğer buluntu grubunu ise kemik bulgular oluşturur. Bunlar takı amaçlı kullanılan kuş ve balık kemikleri²³ ile işlevsel âletlerden oluşur. Ay-rica çok az sayıda kazıma yöntemiyle bezenmiş bulguların varlığı da söz konusudur ki, bunların işlevlerine belirgin bir yorum getirilememiştir²⁴. İşlevsel âletler daha çok biz ve delgilerden ibarettir. Bu âletlerin yaklaşık tamamı perdahlı ve bezemesiz olup çoğunlu-ğu parçalar halinde ele geçmekle birlikte, biçimsel olarak tanımlanabilir durumdadır. Benzeri günlük kullanım âletleri Akeramik Neolitik dönemde diğer merkezlerde de yay-gındır²⁵.

Özenle işlenmiş taş kaplar, taş âletler, üzeri betimli taş nesnelere ile bazı olası mimari kalıntılar, Körtik Tepe yerleşiklerinin sosyo-kültürel yapısını ortaya koymaktadır. Tüm bu veriler değerlendirildiğinde, Körtik Tepe'nin Akeramik Neolitik yerleşiminin bek-lenenin ötesinde gelişkin bir kültürel düzeye sahip olduğunu göstermektedir. Sason Ça-yı'nın batı kıyısındaki Hallan Çemi, Batman Çayı'nın batısında yer alan Demirköy ve Dicle Nehri'nin batısındaki Çayönü ile Fırat yakınlarındaki Cafer Höyük, Boytepe ve Cı-naz yerleşimlerinin yanı sıra, Nevalı Çori, Göbekli Tepe ile birlikte Anadolu'nun doğu yarısında yoğunluklu olarak varlığı saptanan Neolitik yerleşimlerin bir temsilcisi duru-mundaki Körtik Tepe, kültürel dizgenin bilinmezlerine kendi açısından önemli yaklaşım-

18 Davis 1982: Fig. 3.III.6.

19 Rosenberg 1999: Fig. 15.

20 Rosenberg 1993: Fig. 13.8.

21 Özdoğan 1999: Fig. 64.

22 Özkaya-San 2003b.

23 Özkaya - San. 2002b: Res. 15.

24 Özkaya -San 2002b: 7h-i.

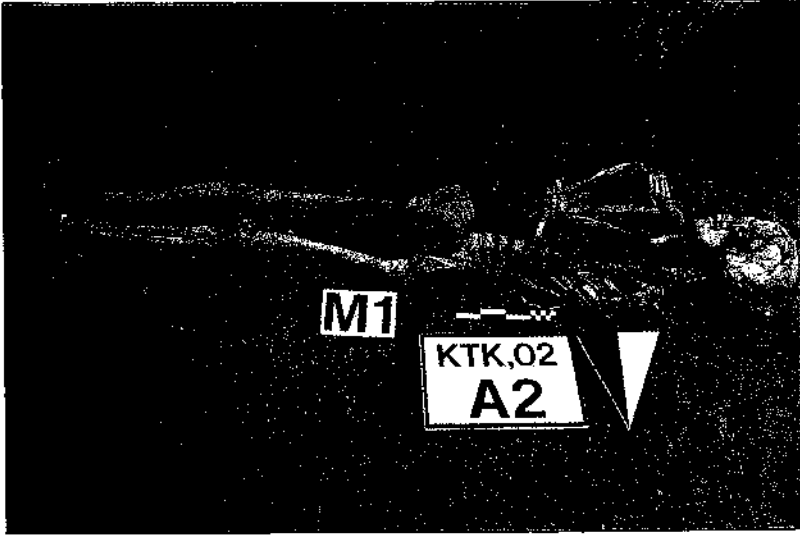
25 Bölgesel benzer örnekler için bkz. Efe 1988: 46, Lev. 5.

lar getirmektedir. Bu önemiyle Körtik Tepe, Akeramik Neolitik Dönemin kültürel yapısını ve gelişimini ortaya koyabilecek birikime sahiptir.

KAYNAKÇA

- CAUVIN, J. - O.AURENCHE 1986, "Les Foulles 1985 a Cafer Höyük", *KST VIII-1*, 89-49.
- DAVIS, M. K., 1982, "The Çayönü Ground Stone", L.S. Braidwood, R.J. Braidwood (Ed.) *Prehistoric Village Archeology in South-Eastern Turkey*, BAR Int.Series 138: 73-152.
- EFE T., 1988, "Çayönü Kemik âletleri", *Light on Top of the Black Hill, Studies Presented to H.Çambel*, 289-303.
- FRANGIPANE, M. – E.BUCAK 2001, "Excavations and Research at Zeytinli Bahçe Höyük 1999" N.Tuna - J.Velibeyoğlu (Ed.) *İlisu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, 109-162.
- KOZLOWSKI, S. K. 1989, "Nemrik 9. A PPN Neolithic Site in Northern Iraq", *Paleorient* 15/1: 25-31.
- ÖZDOĞAN, M. 1999, "Çayönü", M.Özdoğan (Ed.) *Neolithic in Turkey*, 35-63.
- ÖZKAYA, V., O. SAN., H.YILDIZHAN 2002a "Körtik Tepe 2000 Kazıları", N.Tuna-J.Velibeyoğlu (Ed.) *İlisu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, 739-758.
- ÖZKAYA, V. - O. SAN 2002b, "Körtik Tepe Arkeolojik Kazıları", *KST XXIII.2*: 423-434
- ÖZKAYA – SAN 2003a, "2001 Körtik Tepe Kazıları", N.Tuna - J.Velibeyoğlu (Ed.) *İlisu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları*,(Baskıda).
- ÖZKAYA – SAN 2003b, "Körtik Tepe 2001 Kazısı", *KST XXIV* (Baskıda)
- ROSENBERG, M., 1993, "The Hallan Çemi Excavation 1991", *KST XIV.1*, 117-130.
- ROSENBERG, M., 1994, "Hallan Çemi Tepesi : Some Further Observations Concerning Stratigraphy on Material Culture", *Anatolica XX*, 121-140.
- ROSENBERG, M., M. K. DAVIS 1992, "Hallan Çemi Tepesi, An Early Aceramic Site in Eastern Anatolia:Some Preliminary Obsevatons Concerning Material Culture", *Anatolia XVIII*: 1-18.
- ROSENBERG, M. - B. PEASNALL 1998 "A Report on Sounding at Demirköy Höyük", *Anatolica XXIV*: 195-207.
- ROSENBERG, M., 1999 "Hallan Çemi", M.Özdoğan (Ed.) *Neolithic in Turkey*: 25-33.
- SCHIRMER, W., 1990 "Some Aspects of Building at the Aceramic- Neolithic Settlement of Çayönü Tepesi", *World Archaeology* 21/3: 363-369.

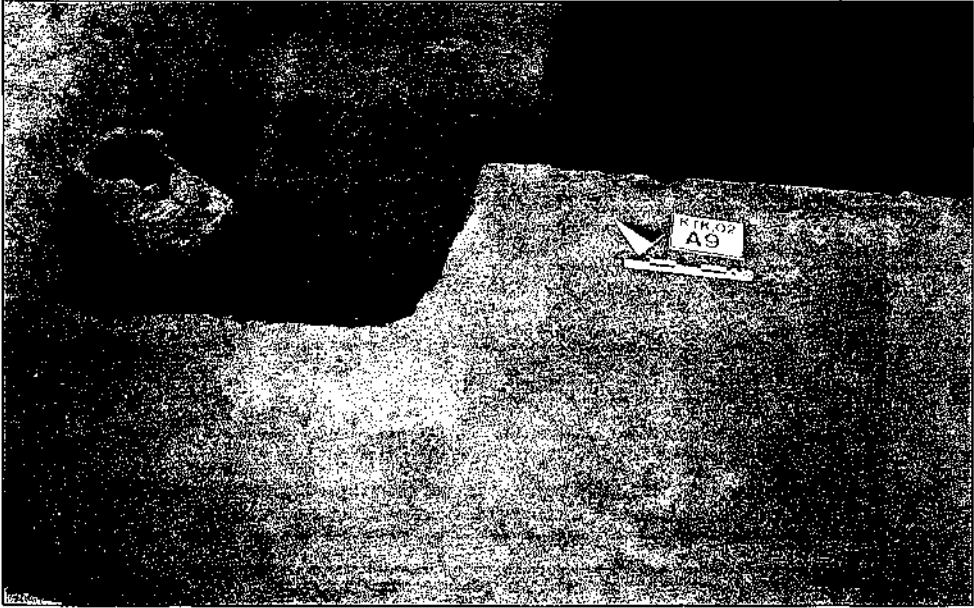

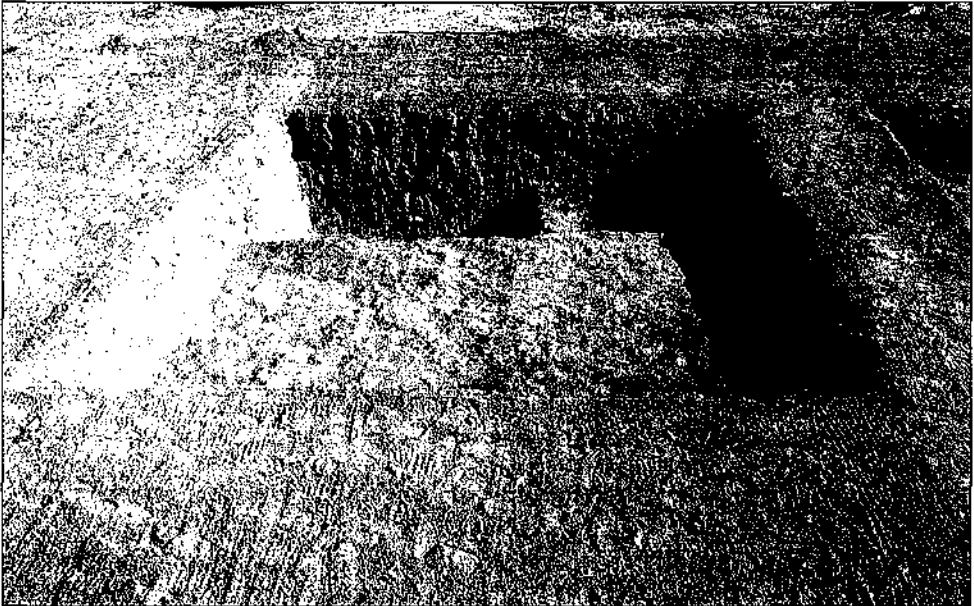
Resim: 1

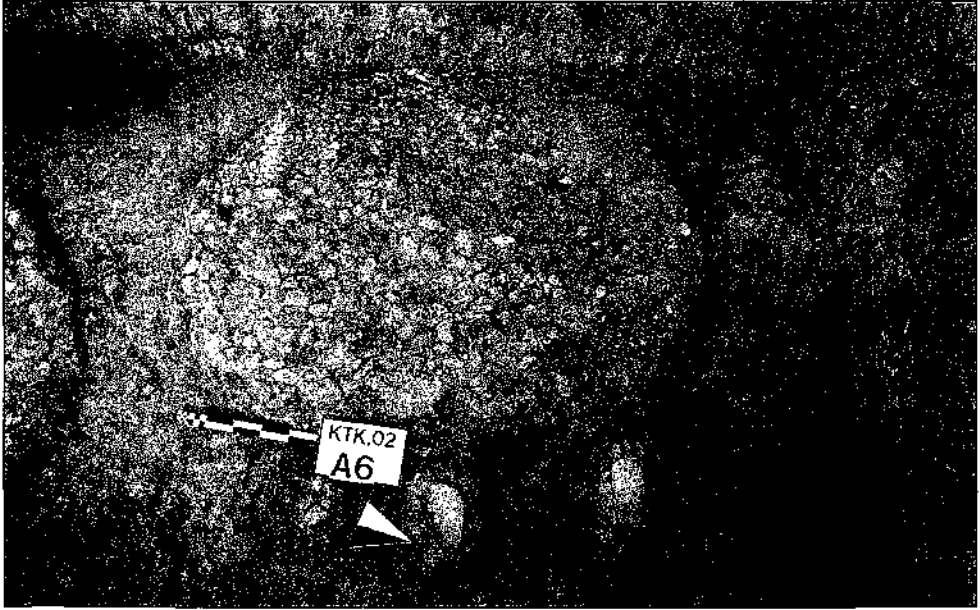
Resim: 2

Resim: 3

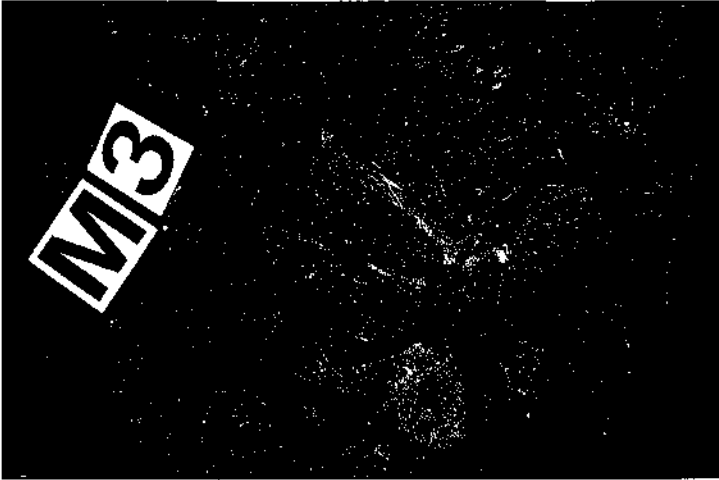
Resim: 4

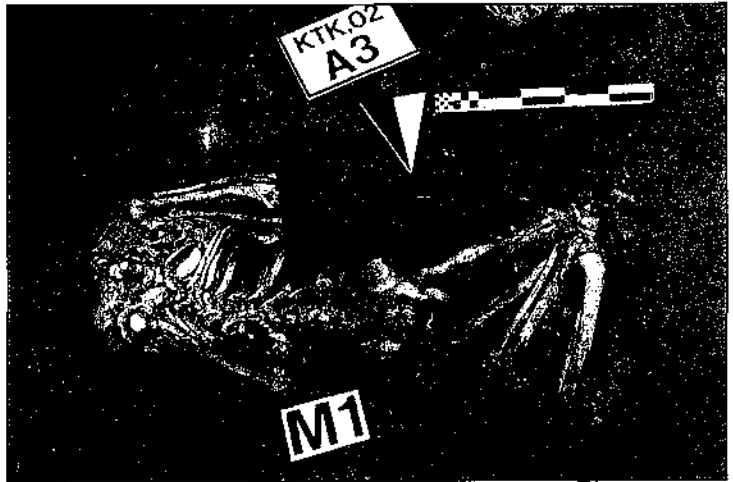
Resim: 5

Resim: 6

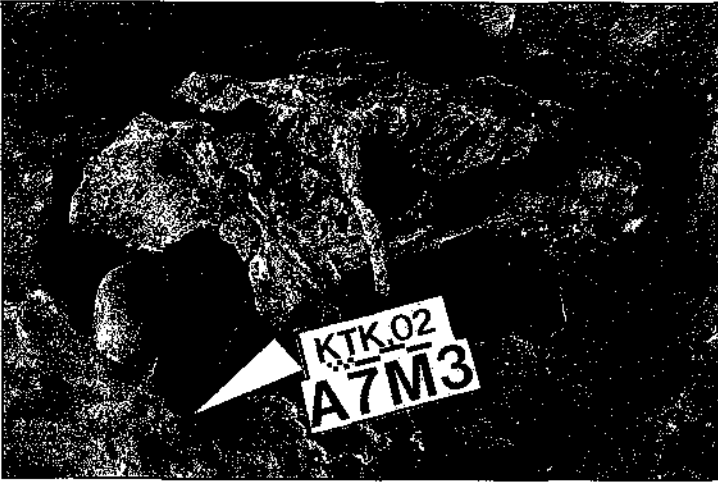
Resim: 7

Resim: 8

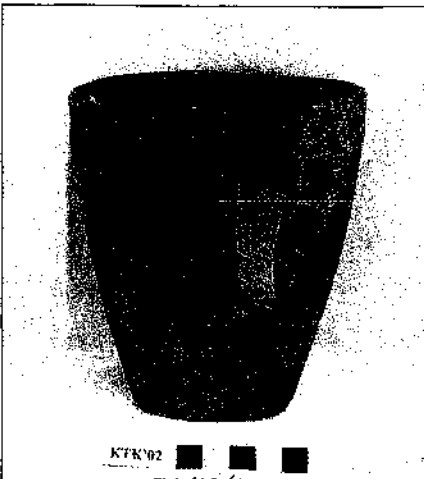
Resim: 9

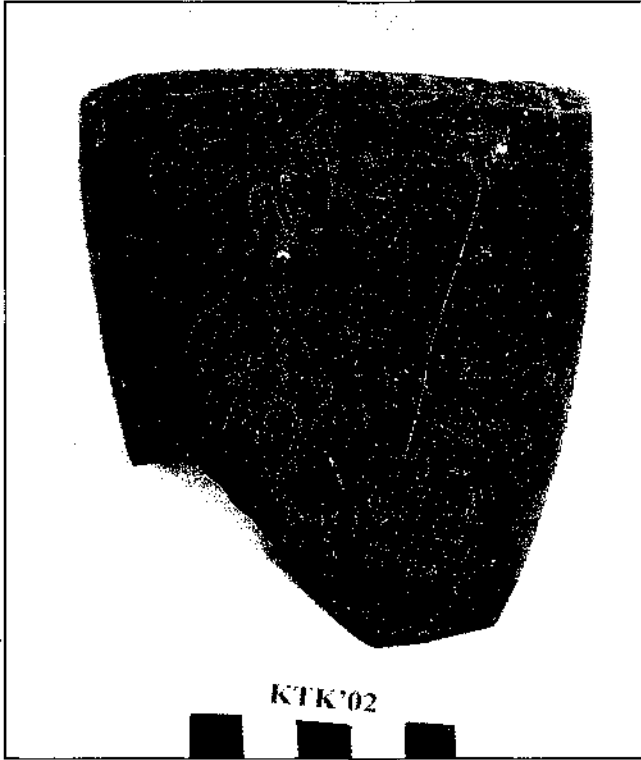
Resim: 10

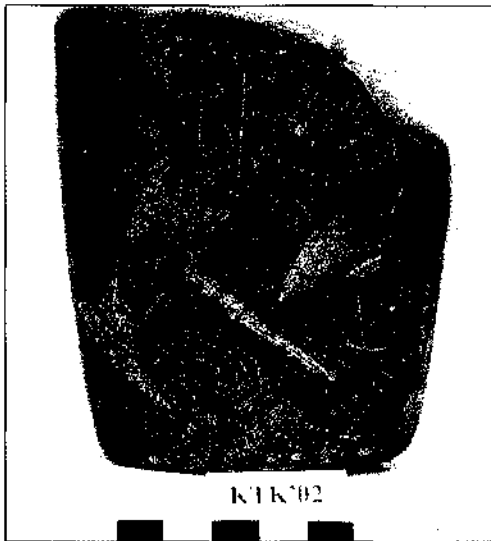
Resim: 11

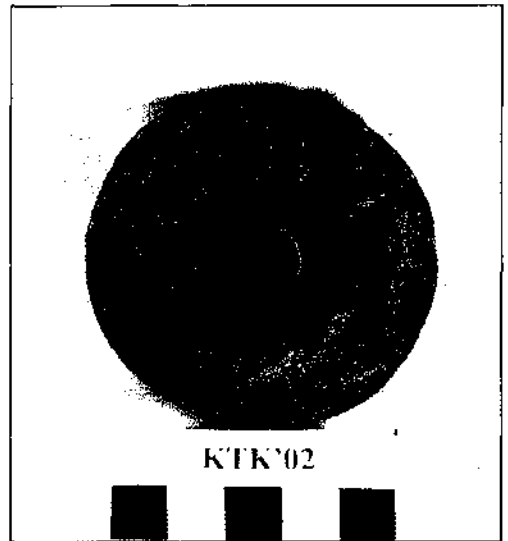
Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

Resim: 15

EXCAVATIONS AT YENİCE YANI 2002

Reinhard BERNBECK*
Sarah COSTELLO
Necdet ÜNAL

Introduction

Yenice Yanı is a small, low mound located some 10 km. southeast of the town of Bismil in Diyarbakır province in southeastern Turkey. The site is in proximity of the eastern bank of the Seyhan Çay, which flows from south to north towards the Tigris, and was occupied in the Late Chalcolithic and the Iron Age. Just a few meters away from the Seyhan Çay, in the direction of Yenice Yanı, is a small spring that seems to carry water perennially (Fig. 1)¹.

Yenice Yanı was discovered by Guillermo Algaze and team in the course of a survey in the Bismil-Batman area (Algaze et al. 1991). Through an invitation from TAÇDAM Diyarbakır, we had visited this and three other sites in the Bismil vicinity in the summer of 2001. A collection of sherds from the 1.2 ha mound indicated that the site probably dated to the second half of the 5th millennium to first half of the 4th millennium B.C. This period is so far not well known in the upper Tigris region around Diyarbakır.

The turn from the fifth to the fourth millennium in Northern Mesopotamia is characterized by an important change from what has been called a Late Ubaid "interaction sphere" (Nissen 2001: 167-170) to a situation of potentially more unequal exchange in the later fourth millennium (see Stein 1999, 2001), with the latter even considered by some as the "first World System" (Algaze 1993). In our minds, Yenice Yanı was an attractive site to investigate because it could potentially reveal processes in this transition at the level of a small village.

We were particularly interested in two related questions: First, how was the Diyarbakır region integrated in a Late Ubaid interaction sphere? And second, how was life in places such as Yenice Yanı transformed in the transition from Terminal Ubaid to the Late Chalcolithic? Our excavations in the summer of 2002 have given us tentative answers to both of these questions.

---

* Ass. Prof. Dr. Reinhard BERNBECK, Binghamton University, Department of Anthropology, Binghamton, NY 13902-6000 U.S.A.

Sarah COSTELLO, Binghamton University, U.S.A.

Necdet ÜNAL, Diyarbakır Müzesi, Diyarbakır/TÜRKİYE.

1 Our short trial excavations at Yenice Yanı were supported by TAÇDAM, Binghamton University, the Brennan Foundation and IREX. We are most grateful to Jale Velibeyoğlu and Azize Leygara from TAÇDAM Diyarbakır, to Necdet Ünal from the Diyarbakır Museum and to our government representative Fariz Demir for their support in logistical and many other matters. Our excavations would have been impossible without Bradley Parker's and Lynn Swartz-Dodd's generosity and hospitality. Our team consisted of Ana Gabriela Castro Gessner, Marie Marley and Susan Pollock, all Binghamton University, Mina Şentek from METU Ankara, Necmi Yaşar and Mustafa Kılıçal, Urfa and villagers from Yenice.

Excavation Procedures

In accordance with the project goals outlined above, we attempted to get a complete overview of the stratigraphic sequence at Yenice Yarı. Two units, A and B, were aligned on the northern slope of the mound, forming a step trench with Unit B as the upper step, Unit A as the lower one. Both had a size of 2 by 5 m. (Fig. 2). We chose the northern slope because during our visit in 2001 we had found a substantial amount of painted pottery on the surface at the lower end of Unit A. Unit C was located not far from the present edge of the mound in the fields, towards the Seyhan Çay. It had a size of 2x4 m. and was meant to explore the extent of the Late Ubaid and Late Chalcolithic settlement. In the following descriptions, we refer to the chronological units established by the Santa Fe conference on the Chalcolithic and Uruk periods (Rothman 2001a; Schwartz 2001).

Unit A

Unit A contained four stratigraphic levels from two periods, the Chalcolithic and Iron Age. The lowest level reached in Unit A was an ashy layer visible in 2001 where a plow had cut the mound. We did not reach sterile soil in the step trench, so it remains unclear when Yenice Yarı was first settled. The earliest level recorded in the excavations, A IV, may date to the Late Chalcolithic 1.

Above the ashy layer was a series of exterior surfaces dating to the late Ubaid period, without associated architecture. Several of these surfaces had scatters of sherds and other artifacts *in situ*. We identified a large number of joins between sherds from different surfaces. They are likely to have been exterior living surfaces where vessels had been broken, and outside activity areas on which work-related refuse had accumulated. Ill-preserved remains of several ovens support such an identification. These surfaces date to the Late Chalcolithic 2.

Cutting through the Ubaid surfaces in the southern end of the trench were two Iron Age structures. The earlier one, level A II, included a straight wall running northeast-southwest, composed of stones three courses wide and set into a foundation trench. Material from the foundation trench can be dated to the Iron Age. This stone wall was cut by the construction of the second structure which forms level A I. Only the lower courses of this ephemeral structure were preserved; building material consisted of reddish mud bricks of a size of 40x40x10 cm. with thick layers of mortar in between. The mud brick structure was round and was probably a large, brick-lined pit. We were able to assign an Iron Age date to construction, use and abandonment phases of this pit on the basis of associated pottery.

Unit B

Unit B has levels dating to the transition from Late Chalcolithic 2 to 3 and a few ephemeral burials of unknown, but certainly post-Chalcolithic date. Unit B was located 1 m. south and up the slope from Unit A. In the earliest levels reached in Unit B, a wall was identified in the profile but not excavated. This wall and associated silty deposits constitute levels VII and VI and could be dated to the Late Chalcolithic 2 period. However, the precise stratigraphic correspondence between upper Chalcolithic levels of Unit A and those in Unit B has yet to be determined (Fig. 3). Unfortunately, the excavated surface in the lower reaches of Unit B was quite small so that the sample size of artifacts is limited.

The next level consisted of fire installations and a pebble surface. Above these installations, two walls were found, poorly preserved. Bricks varied in size and shape. It is likely that they were hand-formed. In one of these walls, a child burial was found. A surface of flat-lying sherds near one of the walls may have been associated with them. Above the walls, several ephemeral surfaces were found, defined by scatters of

sherds. According to pottery finds, all of these layers date to the Late Chalcolithic 3 period.

In addition to the child burial in a wall, we found two other burials directly under the surface in Unit B. The latter two were adult burials. One of them, an adult who died at a relatively young age, was found in a simple earth pit. The other burial consisted of a stone setting that contained the jaw of a human skeleton, but no other remains². It is likely that the southern slopes of Yenice Yanı have similar burials under the surface. At present, it is impossible to ascertain their dates due to the absence of any burial gifts.

Unit C

Unit C was located not far west of the present edge of the höyük, between the mound and the spring at the edge of the Seyhan Çay. Several ephemeral pebble surfaces were found in this area, as well as deteriorated remains of pits. Considerable disturbance in this area resulted from animal burrows, leaching and Iron Age pits. Sterile soil was found at 1.80 m. below the present surface.

Despite these obstacles, the character of the deposits in this area is clear and suggests that no Chalcolithic settlement layer reached this far off the mound. In Unit C, all surfaces encountered were mere traces with a low density of pebbles and extremely fragmented artifacts. It is likely that these layers are deposits from slope wash. This conclusion is borne out by the reverse stratigraphy identified in this area (Fig. 4). The only time period in which this zone was used was the Iron Age, when pit digging occurred.

Artifacts from the 2002 Season

During the short season, we were able to analyze a few of the better stratified artifacts, focusing particularly on the pottery of pre-Iron Age date in order to get a sense of the length and continuity of the Chalcolithic occupation at Yenice Yanı. Apart from the pottery, we conducted a preliminary analysis of a small portion of the chipped stone, grinding stones, shell, human bone and carbonized plant material. For most of these categories such as shell, grinding stones and carbonized plant material, only an initial assessment was possible. The preservation of carbonized plant remains was disappointing. This means that the potential for both Carbon-14 dating and macrobotanical analysis is limited. For shell and grinding stones, weight and count data were documented. In the following, we confine our discussion to the ceramics and some observations on the social implications of their development.

Ceramics

From the lowest levels of Unit A to the uppermost in B, a remarkable change in the ceramic repertoire is apparent. Bell shaped and cylindrical beakers (Fig. 5a, c), often painted in dark brown to black on the outside and tempered with fine sand and grit, form a substantial part of the assemblages in levels A IV and III, and to a lesser extent in B VII and VI. They occur at many sites across Northern Mesopotamia from Hammam IV and VA (Akkermans 1988a and b) in the west to Tepe Gawra XVII-XV in the east (Tobler 1950). However, the closest parallels in painted patterns come - not astonishingly - from nearby Kenan Tepe (Bradley Parker and Lynn Dodd, pers. comm.). Another relatively frequent type are round walled, shallow pots with squarish or simple in-turned rims (Fig. 5 b,d,e) which are either painted or associated with a grey ware. Similar shapes are attested at Kuran, area D (Hole et al. 1991) and other eastern Syrian

---

2 It is possible that the jaw from the one burial and the skeletal remains from the other belong to the same individual.

sites such as Late Chalcolithic Umm Qseir (Tomita 1998, Fig. 63.5) and from the Ajjil region (Bernbeck 1994). From the earliest levels at Yenice Yanı on, flint-scraped bowls appear in significant numbers (Fig. 6). Later in the sequence, from B V on, they seem to be absent. In B V and above, we find a "Coarse Brittle Ware" that is closely associated with large bowls (Fig. 7c), some of the "hammerhead"-type, and casseroles (Fig. 7 a,b). Many specimens of the latter two types that are sufficiently preserved show thick layers of soot on their lower body.

The earlier phase with painted ceramics and flint-scraped Coba bowls represents a relatively long sequence of Late Chalcolithic 1 to 2 development. We suggest a date of approximately 4300 to 3900 B.C. (see also Schwartz 2001). The late assemblage with the "Coarse Brittle Ware" is representative of the beginnings of "Late Chalcolithic 3" and may date to 3900 - 3700 B.C. Neither the stratigraphy nor ceramic development at Yenice are suggestive of a hiatus in the transition from the Late Chalcolithic 2 to the Late Chalcolithic 3 period.

Beyond their chronological value, the Yenice ceramics provide a glimpse at social development. Our proposed interpretation is preliminary and needs further substantiation through detailed quantified evaluation of all stratified material.

The Late Chalcolithic 2 vessels consist of a relatively large number of drinking cups, often painted, with rim diameters around 15 cm. and a depth around 10 cm. Squat, convex-walled bowls have only slightly larger rim diameters but tend to be shallower. Coba bowls are of similar size (see also Akkermans 1999b: Plate 99), although in other sites such as Arslantepe (Frangipane 1996: 141 and Fig. 39), greater variability is attested (see Rothman 2001b: 401, note 11). On the other hand, the later hammerhead bowls tend to be much wider, often with diameters greater than 30 cm. The same is true for the casseroles, deep containers of considerable weight.

The transition from Late Chalcolithic 2 to 3 at Yenice is thus characterized by a change from relatively small and lightweight vessels for individual consumption of food and drink to heavy, much larger containers that must have been stationary when eating from them. The consumption vessels of the earlier assemblage fall into two categories: the finely made and painted vessels, and the expediently produced flint-scraped bowls of the Coba type, one for the elite, the other, as suggested by Marcella Frangipane (1996), for rations to dependent laborers. Neither one of those types shows any sign of use in food preparation. On the contrary, the later hammerhead bowls and casseroles, which are among the few vessels that may have been used for food consumption in the Late Chalcolithic 3 assemblage, regularly have indications of intensive use in food preparation activities, particularly soot. We may thus assume that in the Late Chalcolithic 3 at Yenice, people were having communal meals from vessels used collectively. The heavy, thick-walled bowls and pots were used as stationary containers placed in the midst of a group. This means a different social setting during food consumption, as well as changed gestures. We may also surmise that the kinds of food consumed changed in the transition to Late Chalcolithic 3. Finally, both the painted vessels and the flint-scraped bowls are more likely to have been produced by specialists than the casseroles and coarse ware bowls. Almost all vessels of the Late Chalcolithic 1 to 2 assemblage are fired at high temperatures, probably in a kiln. For the controlled firing of a kiln, at least some special experience is needed. On the other hand, the casseroles and hammerhead bowls are fired at low temperatures, the black cores suggesting a reduced atmosphere that is typical of open firing. Such pots could have been produced by any household independently.

Conclusion

This discussion of the stratigraphy and pottery development at Yenice Yanı is indicative of more inclusive social changes. We suggest that the population living at Yenice in the Late Chalcolithic 1 to 2 period was socially and economically relatively dif-

ferentiated, maybe even constituted by a group of dependent workers and a very small local elite that provided rations to them, using the Coba bowls. If specialists made the painted ceramics, some kind of regional integration in a Terminal Ubaid interaction sphere must have existed. In the following period, we see the development of what was likely a much more local, household-based community in which shared consumption at the household level played an important role. There is no evidence of integration into a larger Uruk sphere of exchange in this Late Chalcolithic 3 phase. Rather, the material from Yenice Yanı points towards greater village autonomy. Such a scenario needs re-confirmation through an analysis of the bones from the respective strata in order to determine whether there was a concomitant change in the food consumed. Furthermore, a close analysis of some of the non-local materials, foremost of them obsidian, could help in assessing the nature of regional ties in the two periods represented at the site.

With the end of the Ubaid period, social and economic complexity seems to be increasing in Southern Mesopotamia as well as in many regions of Northern Mesopotamia. However, this is not necessarily so in all regions and across all kinds of sites. Judging by the results of our work at Yenice Yanı, small rural sites in the upper Tigris region become less complex. This impression is no more than a preliminary assessment of the brief 2002 season at Yenice and will undoubtedly have to be revised in the course of further work.

BIBLIOGRAPHY

AKKERMANS, P.M.M.G.

1988a "The Period IV Pottery". In M.N. Van Loon, ed.: *Hammam et-Turkman I*, pp. 181-286. Leiden: Nederlands Historisch-Archeologisch Instituut te Istanbul.

1988b "The Period V Pottery". In M.N. Van Loon, ed.: *Hammam et-Turkman I*, pp. 287-349. Leiden: Nederlands Historisch-Archeologisch Instituut te Istanbul.

ALGAZE, G.

1993 *The Uruk World System*. Chicago: University of Chicago Press.

ALGAZE, G., R. BREUNINGER, C. LIGHTFOOT and M. ROSENBERG

1991 "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1989-1990 Seasons". *Anatolica* 17: 175-240.

BERNBECK, R.

1994 *Steppe als Kulturlandschaft*. Berlin: Dietrich Reimer.

FRANGIPANE, M.

1996 *La nascita dello Stato nel Vicino Oriente*. Rome: Laterza.

HOLE, F., G.A. JOHNSON, N. KOUCHOUKOS, J. MCCORRISTON, M. ZEDER, S. ARTER and J. BLACKMAN

1991 "Preliminary Report on the Joint American-Danish Archaeobiological Sampling of Sites in the Khabur Basin (1990)". MS., submitted to *Annales Archéologiques Arabes Syriennes*.

NISSEN, H.J.

2001 "Cultural and Political Networks in the Ancient Near East during the Fourth and Third Millennia B.C.". In M. Rothman, ed.: *Uruk Mesopotamia & its Neighbors*, pp. 149-180. Santa Fe: School of American Research Press.

ROTHMAN, M.

2001a "The Local and the Regional: An Introduction". In M. Rothman, ed.: *Uruk Mesopotamia & its Neighbors*, pp. 3-26. Santa Fe: School of American Research Press.

- 2001b "The Tigris Piedmont, Eastern Jazira, and Highland Western Iran in the Fourth Millennium B.C." In M. Rothman, ed.: *Uruk Mesopotamia & its Neighbors*, pp. 349-402. Santa Fe: School of American Research Press.
- SCHWARTZ, G. M.
2001 "Syria and the Uruk Expansion". In M. Rothman, ed.: *Uruk Mesopotamia & its Neighbors*, pp. 233-264. Santa Fe: School of American Research Press.
- STEIN, G.J.
1999 *Rethinking World-Systems. Diasporas, Colonies, and Interaction in Uruk Mesopotamia*. Tucson: University of Arizona Press.
2001 "Indigenous Social Complexity at Hacinebi (Turkey) and the Organization of Uruk Colonial Contact". In M. Rothman, ed.: *Uruk Mesopotamia & its Neighbors*, pp. 265-306. Santa Fe: School of American Research Press.
- TOBLER, A.
1950 *Excavations at Tepe Gawra*. Vol. 2. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- TOMITA, T.
1998 "Pottery". In A. Tsuneki and Y. Miyake, eds.: *Excavations at Tell Umm Qseir in Middle Khabur Valley, North Syria. Report of the 1996 Season*, pp. 141-160. Tsukuba: University of Tsukuba, Department of Archaeology.

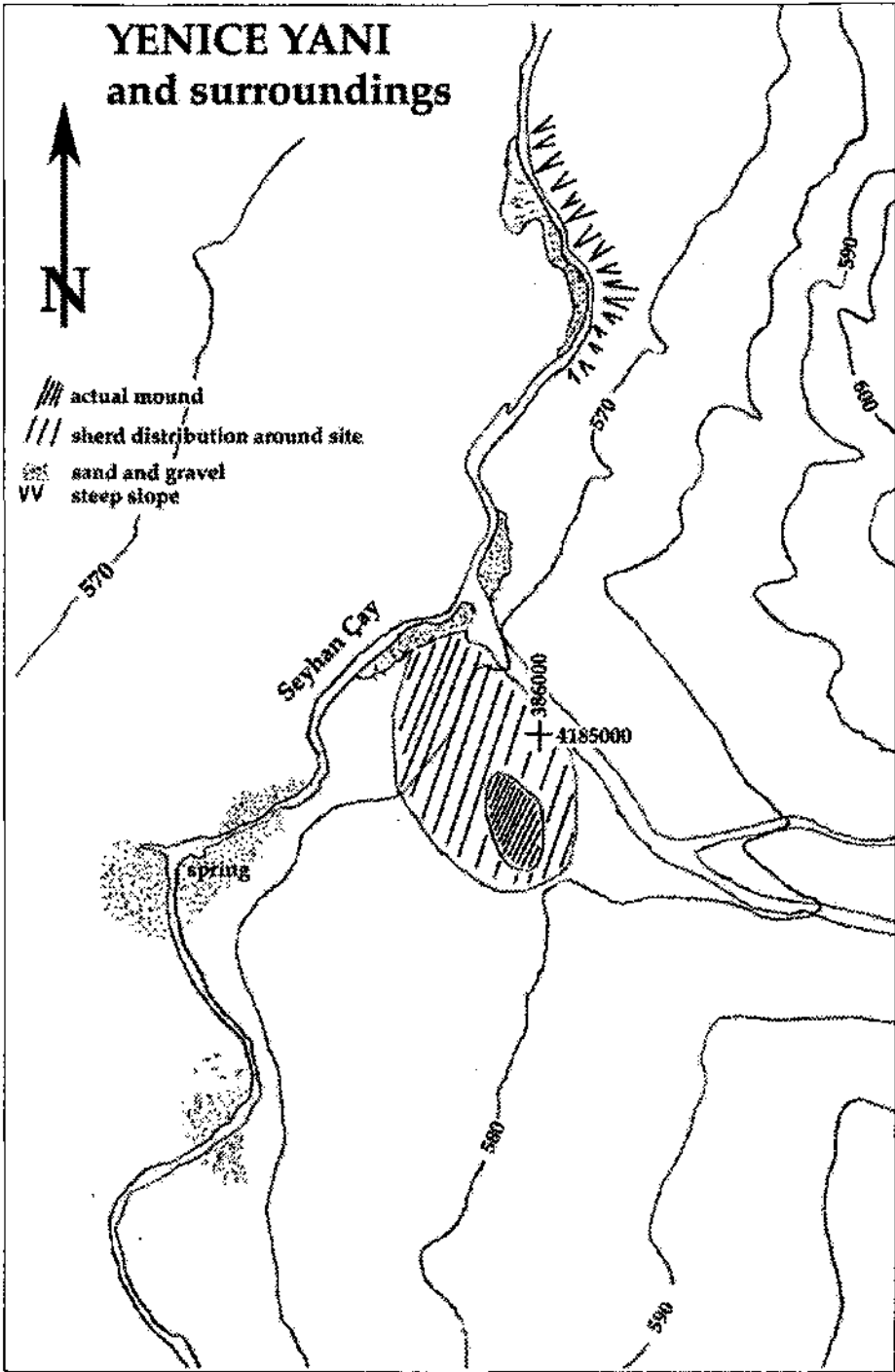

Fig. 1: Yenice Yanı and its surroundings

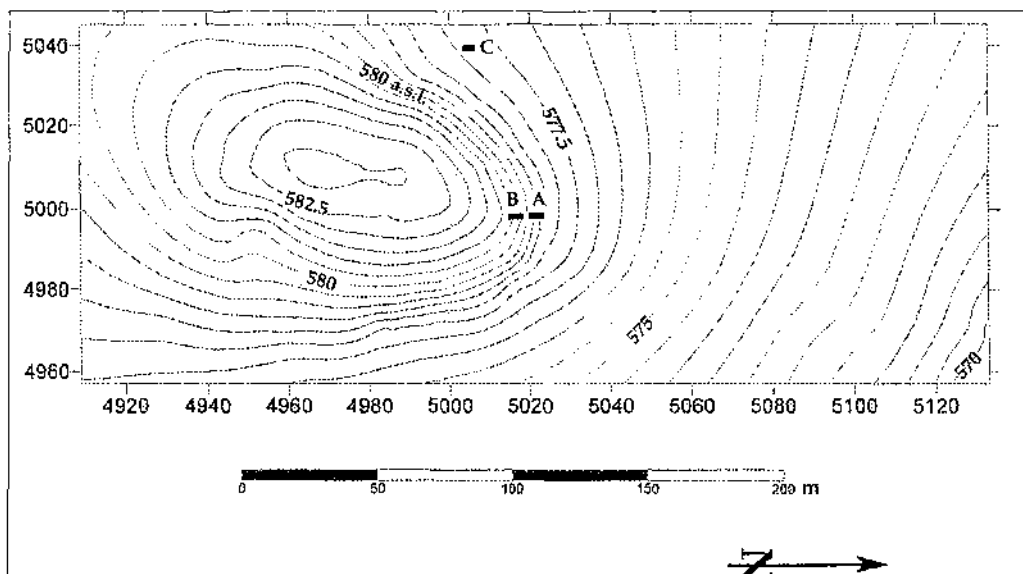

Fig. 2: Topographic plan of Yenice Yanı and location of Units A, B, and C

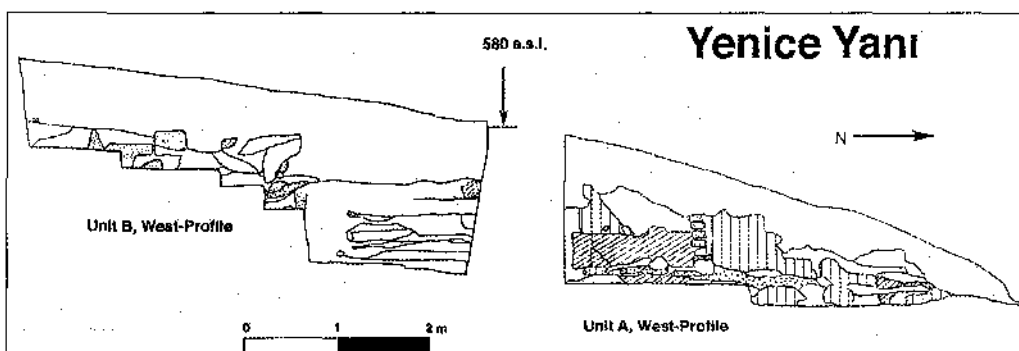

Fig. 3: Profiles (West) of the step trench

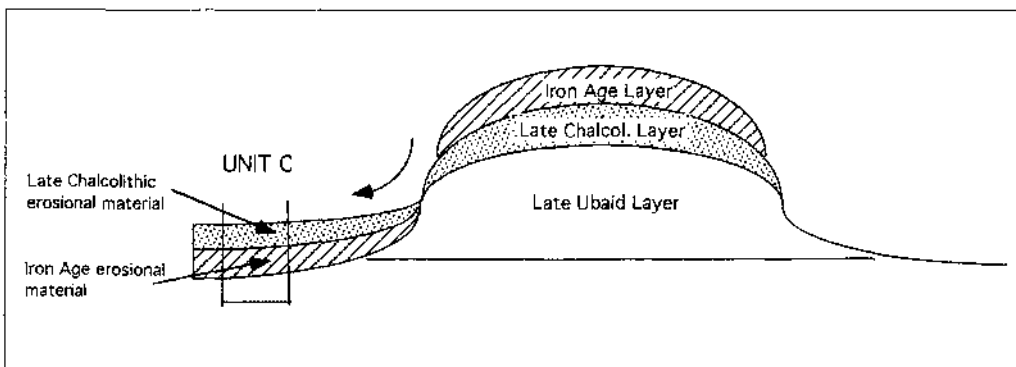

Fig. 4: Sketch (not to scale, exaggerated height) of erosional processes at Yenice Yanı

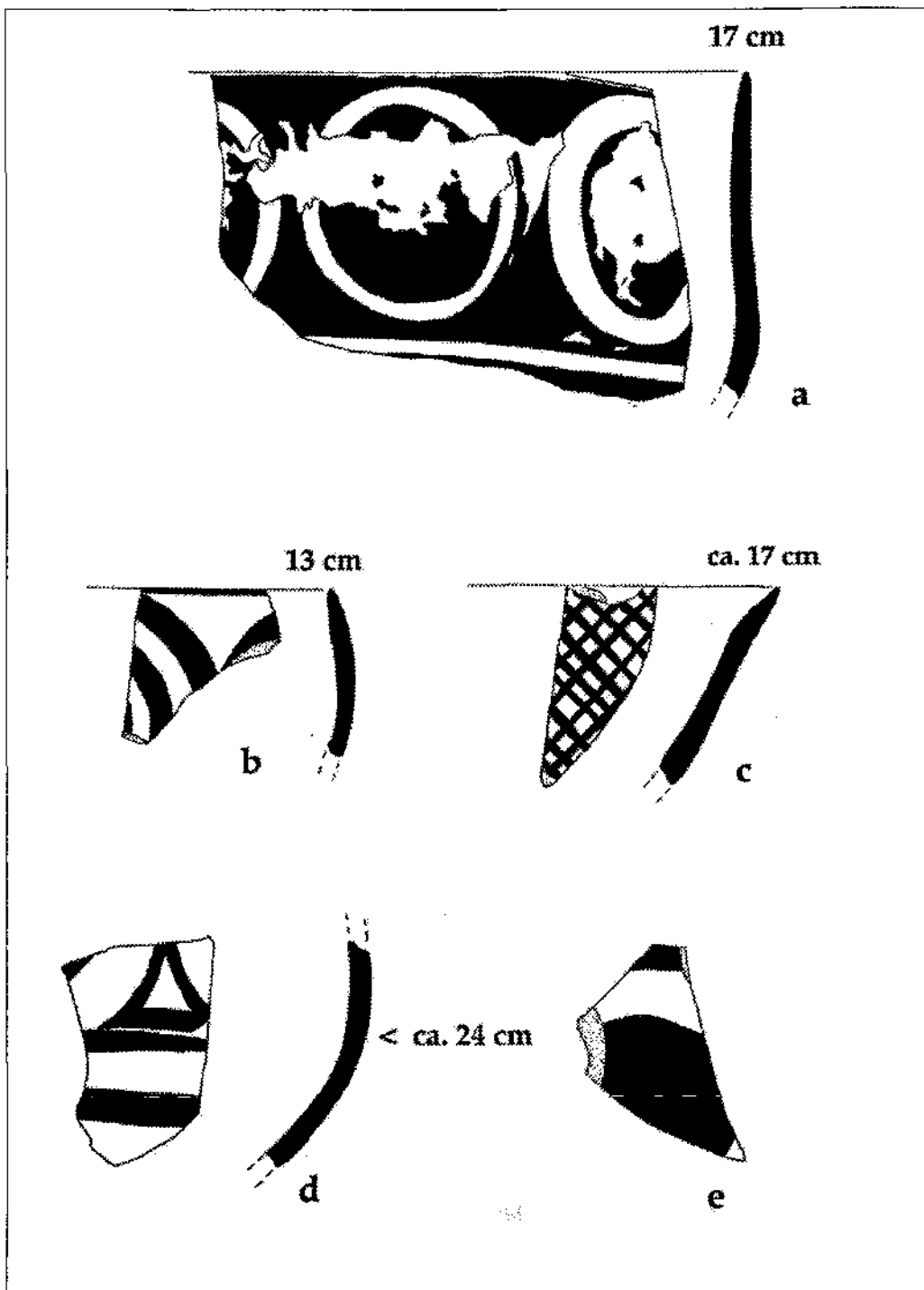

Fig. 5: Dark painted ceramics: beakers (a, c) and squat bowls (b, d, e)

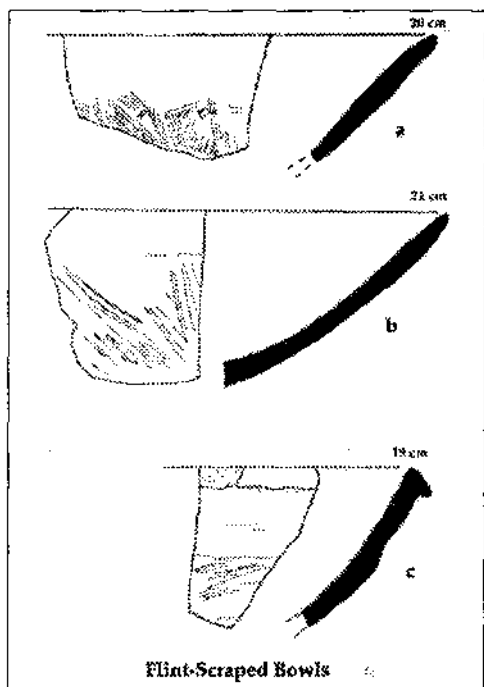

Fig. 6: Flint-scraped bowls

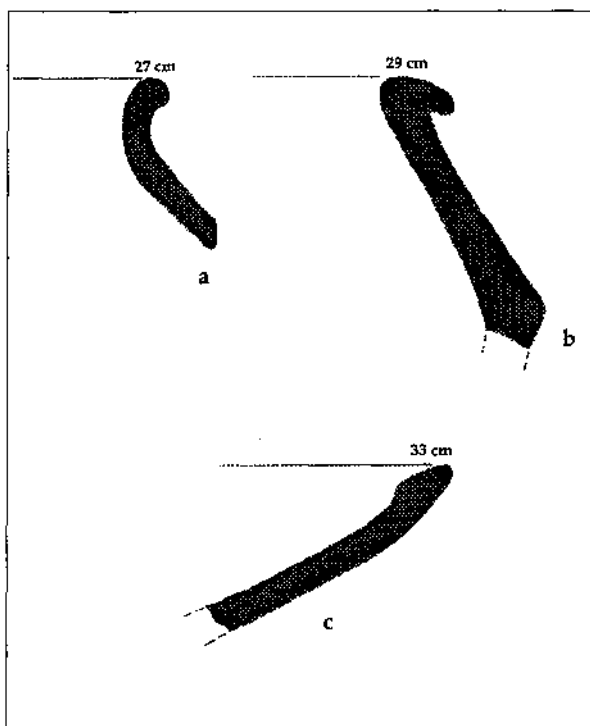

Fig. 7: Casseroles (a, b) and large bowl (c)

DIE AUSGRABUNGEN IN AIZANOI 2002

Klaus RHEIDT*

Die diesjährige Kampagne der Ausgrabungs- und Restaurierungsarbeiten in Aizanoi begann am 28. Juli und endete am 8. September. Ziele der Grabungen waren die vollständige Ausgrabung des Sitzstufengebäudes hinter dem Dorischen Säulenhof und die Klärung der früh- und vorhellenistischen Schichten im Bereich der Südecke des Tempelhofs. Weitere Grabungen wurden im Theater durchgeführt, um dessen Seitenbauten, die Marmorfassaden und das Bühnengebäude sicher rekonstruieren zu können. Daneben wurden die Forschungsprojekte zur Christlichen Aizanitis, zur Grauen Keramik, zur Roten Glanztonware, zur Byzantinischen Keramik und die geoelektrischen Profilmessungen weiter vorangetrieben und teilweise abgeschlossen. Das Türkische Kulturministerium war vertreten durch Azize Toygur vom Museum Kütahya, die die Arbeiten in jeder Weise unterstützte¹.

Das Sitzstufengebäude: Die 1998 begonnene Freilegung des Sitzstufengebäudes an der Südostecke des Tempelplateaus konnte in diesem Jahr mit der vollständigen Freilegung der Orchestra, der erhaltenen Teile des Stufenbaus und der drei Eingänge abgeschlossen werden. Die Schwellen dieser Türen lagen in einer jüngeren Umbauphase auf Bruchsteinen und Spolien auf. Unter den Spolien fanden sich Bogensteine einer älteren Phase. Zahlreiche Münzen verweisen den Abbruch der älteren Bogenstellung und die Verwendung ihrer Teile als Unterbau für die erhöhten Türschwelle an den Anfang des 3. nachchristlichen Jahrhunderts.

Mindestens acht Bogensteine mit drei Faszien und einfachem Abschlussprofil zeigen, dass die ursprüngliche Konstruktion aus zwei oder drei Bögen mit jeweils etwa 2,20 m. Durchmesser und seitlich anschließenden Architraven bestand, die möglicherweise Bestandteil des Dorischen Säulenhofs war, vielleicht zur Hervorhebung der Eingangszone in der ersten Phase des Sitzstufengebäudes. In der jüngeren Bauphase wurde die Orchestra im Südosten von einer mit Marmorplatten verkleideten Bruchsteinmauer begrenzt. Auch der Fußboden war mit Marmorplatten ausgestattet, die ein quadratisches Mittelfeld einschlossen. Das Fußbodenniveau der Orchestra war leicht Richtung Südosten geneigt. Ein Abfluss mit anschließendem Kanal und die dicke Schicht aus wasserdichtem Ziegelsplittmörtel, in die Fußbodenplatten und Bühnenverkleidung verlegt waren, lassen annehmen, dass die Cavea für Wasserspiele gelegentlich geflutet werden konnte und das Bauwerk nach seinem Umbau einen regelrechten Theaterbetrieb mit Spielen unterschiedlichster Art ermöglichen sollte.

Die Bruchsteinmauer in der Orchestra wurde nach der vollständigen Entfernung des Marmorplattenbodens der ersten Bauphase errichtet. Die Platten haben sich nur

* Dr.-Ing. Klaus RHEIDT, Deutsches Archäologisches Institut, Podbielskiallee 69 – 71, 14195 Berlin/DEUTSCHLAND

1 An den Arbeiten waren beteiligt: K. Rheidt (Architekt und Grabungsleiter), C. Rohn, G. Ateş, E. Baylan, I. Lochner, A. Kampke, J. Pilug, C. Wilkening, G. Dikbaş, Ph. Niewöhner, C. Bohlmann und A. Atila.

2 K. Rheidt, *Archäologischer Anzeiger* 2001, 247 ff.

noch im Bereich der überdeckten Parodoi erhalten, die im Zuge des Bühneneinbaus unbrauchbar wurden. Wie die restlichen Platten der Marmorgänge sind auch die Fußbodenplatten umgearbeitete Sitzstufen eines älteren Theaters. Die Einbindung der Rückwand des Sitzstufengebäudes in die Außenmauer des Tempelhofes belegt, dass es in einem Zuge mit der Terrassierung des Siedlungshügels und der Schaffung des Tempelplateaus entstanden sein muss, d.h. vermutlich spätestens in trajanischer Zeit.

Früh- und vorhellenistische Befunde: Die Untersuchungen der frühhellenistischen und eisenzeitlichen Befunde wurden auf dem begrenzten Areal nordwestlich der Außenwand des Dorischen Säulenhofes und nordöstlich der Rückwand der Tempelhofhallen fortgesetzt. Unter hochhellenistischen Auffüllschichten³ konnten insgesamt 5 frühhellenistische Siedlungsschichten nachgewiesen werden. Fundamentmauern aus Bruchsteinen, Lehmziegelmauern und Feuerstellen charakterisieren die dicht aufeinanderfolgenden Siedlungsschichten, lassen sich aber nicht immer eindeutig einem Siedlungshorizont zuordnen. Der älteste frühhellenistische Lehmestrich überdeckte einen eingetieften runden Kuppelofen. Die Keramikfragmente in der Ofenverfüllung datieren den Befund in die jüngere Eisenzeit. Bodenverfärbungen im Planum lassen weitere Öfen in unmittelbarer Umgebung erwarten, die in der nächsten Kampagne weiter untersucht werden sollen. Einer älteren Siedlungsschicht aus der jüngeren phrygischen Eisenzeit gehört ein Krater in einer Grube an, der mit einer Marmorschale abgedeckt war. Der zugehörige eisenzeitliche Horizont lag bereits auf bronzezeitlichen Siedlungsschichten⁴, so dass Zwischenphasen an dieser Stelle des Siedlungshügels fehlen.

Das Theaterstadion: Der östliche Seitenbau des Bühnengebäudes⁵ wurde vollständig freigelegt. Die Grabung vor dem östlichen Analemma erbrachte zahlreiche Marmorbauteile, die fast vollständig den Bauteilgruppen des Seitenbaus zugeordnet werden konnten. Nach Süden wird dieser Bereich von einem an das Bühnengebäude angebauten Raum begrenzt, der in seiner ersten Phase nur vom Bühnengebäude aus zugänglich war. Zwischen der Nordostecke des Raumes und der hochaufragenden Analemmawand haben sich die Reste eines Eingangs in Form von zwei Pilastern mit Basen *in situ* gefunden, zwischen denen zwei nachträglich eingebaute Türschwelen über dem Niveau des antiken Bodens gefunden wurden. Die obere Schwelle korrespondiert mit einer spätantiken Nutzungsschicht, die im gesamten Bereich des Seitenbaus festzustellen war. Reste des älteren Fußbodens auf dem Niveau der Pilasterbasen haben sich in Form der Unterkonstruktion, die aus einer dichten Packung aus Bruchsteinen, Marmorabschlägen und Kalkmörtel besteht, erhalten.

Der östliche Seitenbau lässt sich anhand der *in situ* gefundenen Bauteile weitgehend rekonstruieren. Jeweils zwei Pilaster an der Bühne und zwei Pilaster ca. 6,5 m östlich davon bildeten Durchgänge und trugen Bögen, die nach Norden direkt an das Analemma gesetzt waren. Nach Süden wurden sie durch Kalksteinpfeiler gestützt, die zusammen mit einer dazwischengesetzten Wand die Begrenzung des südlich anschließenden Raumes bildeten. Die verstürzten Pilasterkapitelle, Bogensteine, Wellenrankenblöcke, Säulen, und Architrave mit angearbeitetem Fries lassen sich zu einem zweigeschossigen Eingangsbau zwischen dem seitlich an das Bühnengebäude angebauten Raum und dem Analemma ergänzen. Die Fassade des Seitenbaus besaß oberhalb des Durchgangsgeschosses mit den beiden Bögen ein reich verziertes Gebälk auf zwei Säulen, für die das Konsolgeison des ersten Obergeschosses der Theaterfassade teilweise ausgearbeitet werden musste.

Auch westlich des des Bühnengebäudes fanden gezielte Nachuntersuchungen statt und ergaben, dass hier symmetrisch zum untersuchten östlichen Seitenbau einen

3 K. Rheidt, *Archäologischer Anzeiger* 2001, 260 ff.

4 Zu den frühbronzezeitlichen Befunden in Aizanoi s. I. Lochner, D. ... M. Ay, *Archäologischer Anzeiger* 2001 269 ff. – K. Rheidt, *Frühe Zeiten – späte Zeiten*, in: J. Mahran (Hrsg.), *Lux Orientis*. Festschrift für Harald Hauptmann (2001) 339 ff.

5 C. Rohn, *Archäologischer Anzeiger* 2001, 303 ff.

westlichen Seitenbau gab. Beide Seitenbauten gehören aufgrund ihrer konstruktiven Eigenarten und Anschlüsse an das Bühnengebäude zu einer späteren Ausbauphase der Anlage.

Im Stadion⁶ wurden alle Bauteile der Stadionfassade katalogisiert und eine neue Rekonstruktion der Fassade erarbeitet. Die Pilaster des ersten Geschosses bestehen aus drei Teilen mit einem flachen Mittelstück zur Verankerung im Kernbau. Die Ordnung des ersten Geschosses mit Bögen über den Pilastern und der Marmorverkleidung des Kalksteinrohbaus wurde nach oben von einem Architrav und einem Zahnschnittgesims abgeschlossen, auf dem in einer späteren Phase das zweite Geschoss aus Loggien und Halbsäulenpfeilern errichtet wurde. Zahlreiche Bauteile eines weit gespannten Tonnengewölbes im Bühnengebäude belegen, dass der gesamte Bau im Zuge der Errichtung des zweiten Geschosses mit einer Marmortonne überdeckt wurde.

Durch eine Sondage im Inneren des Bühnengebäudes ließen sich Aufbau und Erschließung des Untergeschosses klären. In der Mitte der Querwände und zum Theater hin fanden sich überwölbte Öffnungen, die die einzelnen Räume im Bühnengebäude verbanden und den Durchgang zum Hyposkenion gewährleisteten. Die Geschossdecke bestand aus kräftigen, in dichtem Abstand gespannten Balken und Bodenziegeln. Die Bauteile aus der Sondage gehören zu einem Tabernakel der Theaterfassade, der östlich der gebogenen Mittelnische angeordnet war. Sie passen jedoch nicht zum rekonstruierten zweiten Geschoss der Fassade sondern lassen ein drittes Geschoss mit einzelstehenden Säulen mit verkröpftem Gebälk im Mittelbereich erschließen. Zwischen den hineingestürzten Bauteilen fanden sich der ca. 67 cm. hohe Torso eines Satyrs und Fragmente weiterer Statuen, die vermutlich in diesem Geschoss aufgestellt waren.

Sonstige Untersuchungen: Neben den eigentlichen Grabungsarbeiten fanden auch in dieser Kampagne wieder umfangreiche Untersuchungen zu verschiedenen Themen statt. Im Rahmen des DFG-Projektes „Archäometrie mit Wechselstromgeoelektrik“ wurden an mehreren Stellen im Ruinegebiet geoelektrische Profilmessungen durchgeführt. Die christlich-archäologischen Forschungen in Aizanoi widmeten sich den letzten noch nicht untersuchten Dörfern der Aizanitis. Hierbei konnten sieben antike Siedlungsplätze und Kirchen nachgewiesen werden⁷. Zusätzlich wurde die Aufnahme der spätantiken und byzantinischen Bauteile im Archäologischen Museum Kütahya abgeschlossen. Neben der Auswertung der Keramik aus den diesjährigen Ausgrabungen wurden die Vorbereitungen für die Publikation der einheimischen roten Glanztonware⁸, die Bearbeitung der grauen Keramik und die Aufnahme der byzantinischen Keramik weitergeführt. Durch die zahlreichen Fundmünzen der Kampagnen 2001 und 2002 konnte im Bereich des Sitzstufengebäudes erstmals das Münzspektrum der Mittleren Kaiserzeit mit zahlreichen Funden belegt werden. Besonders interessant sind die hellenistischen Münzen. Die frühesten datieren in die 1. Hälfte des 3. Jhs. v. Chr., stammen überwiegend aus Pergamon und bestätigen den dominierenden Einfluss dieser Stadt auf die Hellenisierung Aizanois. Der für das Münzkorpus von Aizanoi wohl interessanteste Münzfund ist eine bisher unbekannte Prägung der Julia Domna mit einem neuen Beamtennamen und einer detaillierten Abbildung des Zeuskultbildes im Tempel.

Restaurierungs- und Sicherungsarbeiten: Der phrygische Pithos aus der Grabung hinter der Nordecke des Dorischen Säulenhofs und mehrere Gefäße aus dem hochhellenistischen Befundkomplex⁹, darunter 2 Deckel, 3 Schalen, 1 Napf und 1 Teil-

6 Zum Stadion s. A. Hoffmann, *Archäologischer Anzeiger* 1986, 684 ff.; *Archäologischer Anzeiger* 1993, 438 ff.

7 P. Niewöhner, *Archäologischer Anzeiger* 2003 (im Druck).

8 vgl. G. Ateş, *Archäologischer Anzeiger* 2001, 319 ff.

9 K. Rheidt, *Archäologischer Anzeiger* 2001, 260 ff.

ler wurden gereinigt, geklebt und ergänzt. Umfangreiche Sicherungsmaßnahmen erfolgten im Bereich des nordöstlichen Erschließungsganges des Sitzstufengebäudes. Die Laibungen der Tür zum Dorischen Säulenhof und die seitlichen Mauern des Ganges wurden aufgemauert und die byzantinische Festungsmauer ausgebessert. Um einen Einsturz der südlichen Partie der Festungsmauer zu verhindern, wurde die Norddecke des Dorischen Säulenhofs mit Grabungsschutt bis auf das Niveau der Unterkante der Festungsmauer verfüllt. Zur Erschließung des Odeions für Besucher wurde die Treppe, von der lediglich die beiden untersten Stufen in situ erhalten sind, ergänzt, so dass nun ein bequemer Zugang zur Cavea und zum Sitzstufenrund möglich ist.

Publikationen: C. Lehmler - M. Wörrle, Neue Inschriftenfunde aus Aizanoi III: Aizanítica Minora I, Chiron 32, 2002, 571 – 646; P. Niewöhner, Welkende Städte in blühendem Land? Aizanoi und die Verländlichung Anatoliens im 5. und 6. Jh. n. Chr., Archäologischer Anzeiger Bd. 1, 2003, im Druck. Der aktuelle Bericht über die Ergebnisse der Ausgrabungen ist im Internet unter <http://www.dainst.de> verfügbar.

AİZANOİ 2002 YILI ÇALIŞMALARI

Klaus RHEIDT*

28 Temmuz - 8 Eylül günlerinde gerçekleştirdiğimiz Aizanoi 2002 yılı kazı çalışmaları şu amaçları kapsamaktaydı: Dor Sütunlu Avlu'nun arkasında bulunan basamaklı yapının tamamıyla açığa çıkarılması, ayrıca tapınak avlusunun güney köşesinde yer alan erken Hellenistik ve Hellenistik öncesi evrelerin kazılarak incelenmesi. Bunun yanı sıra diğer kazı çalışmaları da, tiyatronun yan yapılarının, mermer cephesinin ve sahne binasının güvenilir bir rekonstrüksiyonunu yapabilmek amacıyla burada gerçekleştirilmiştir. Ayrıca kazıya eşlik eden ve bugüne kadar sürdürülegelen, Bizans Dönemi Aizanoi çevresinin araştırılması, gri ve kırmızı astarluların yanı sıra Bizans keramiklerinin incelenmesi ve jeoelektriksel profil ölçümlerinin yapılması gibi araştırmalar da ilerletilmiş, bazıları tamamlanmıştır. Kültür Bakanlığı'nı, Kütahya Müzesi arkeologlarından ve çalışmalarımızı her alanda destekleyen Azize Toygur temsil etmiştir. 2002 yılı kampanyası ekibi şu kişilerden oluşmuştur: K. Rheidt (Mimar ve Kazı Başkanı), C. Rohn, G. Ateş, E. Baylan, I. Lochner, A. Kampke, J. Pflug, C. Wilkening, G. Dikbaş, Ph. Niewöhner, C. Böhlmann ve A. Atıla.

Oturma basamaklı yapı: Kazılmasına 1998 yılında başlanan tapınak platosunun güneydoğu köşesinde yer alan basamaklı yapıda 2002 yılında *orkestranın*, korunageldiği kadarıyla basamak kısmının ve üç girişinin açığa çıkarılması tamamlanabilmiştir. Bu giriş, kapılarının söveleri daha geç bir tadilat evresine ait olan devşirme mimari elemanların üzerinde yer almaktadır. Devşirme malzeme arasında daha eski bir evreye ait kemer taşları ele geçirilmiştir. Aynı evrede *orkestra* güneydoğu tarafından, mermer levhalarla kaplanmış bir taş duvarla sınırlandırılmış ve *orkestra* tabanı kare şeklindeki mermer levhalarla döşenmiştir. *Orkestranın* taban yüzeyi güneydoğu yönüne doğru hafif bir eğim göstermektedir. Bağlantılı bir kanalla birlikte görülen bir atık su çıkışı, çavananın su oyunları için zaman zaman su ile doldurulabildiğini ve böylece binanın tiyatro işlevine uygun olarak farklı şekilde oyunlara olanak sağladığını göstermektedir. Çok miktarda ele geçirilen sikke buluntuları bu erken devir kemerinin sökülüp parçalarının kapı sövelerinin yükseltilmesi amacıyla ait yapı elemanları olarak kullanılması tarihini M.S. 3. yüzyıl olarak vermektedir.

En az sekiz kemer parçası ise, asıl konstrüksiyonlarının yaklaşık 2,20 m. çapında bir kemerden ve arşitravlardan oluştuğunu ortaya koymaktadırlar. Basamaklı yapının ilk evresindeki giriş kısmı, yapılan bu konstrüksiyonla büyük bir olasılıkla Dor Sütunlu Avlu'nun ana bölümünü oluşturmaktaydı. Oturma basamaklı yapının arka duvarı ile tapınak avlusunun dış duvarının birbiriyle bağlanması, höyüğün teraslanarak tapınak avlusunun inşa edilmesiyle aynı esnada ve olasılıkla geç Traianus Döneminde gerçekleşmiş olmalıdır.

Erken Hellenistik ve Hellenistik öncesi katmanlar: Erken Hellenistik ve Demir çağlarına ait tabakaların araştırılmasına Dor Sütunlu Avlu'nun dış duvarının kuzey ba-

* Dr.-Ing. Klaus RHEIDT, Deutsches Archäologisches Institut, Podbielskiallee 69 - 71, 14195 Berlin/DEUTSCHLAND

tısı ile tapınak avlusunun arka duvarının kuzey doğusundaki sınırlı alanda devam edilmiştir. Olgun Hellenistik tabakaların altında toplam beş tane de erken Hellenistik yerleşim tabakaları tespit edilmiştir. Kırık taşlardan temel duvarları, kerpiç duvarlar ve ateş yakma yerleri birbirlerini yakın bir şekilde takip eden yerleşme tabakalarını oluşturmaktadır, ancak bunlar, her zaman tam olarak hangi katmana ait olduklarına dair fazla bir ipucu vermemektedir. En eski erken Hellenistik Dönem kerpiç tabanı, yuvarlak ve tabana oyularak yerleştirilmiş olan kubbe şeklindeki bir fırının üzerini kaplamaktadır. Fırının içinde ele geçirilen keramik malzemesi bu buluntuyu Geç Demir Çağına tarihlenmektedir. Tabanda yapılan tesviye sonucunda buradaki toprak renginin farklılaşması, yakınlarında daha başka fırın kalıntılarının da beklenmesi gerektiğini müjdelemektedir. Bunlar önümüzdeki kampanyada kazılmaya devam edilecektir. Çukura gömülü ve mermerden bir tabakla ağız örtülü bir krater Demir Çağına, yani Geç Frig evresine aittir. Bu kraterin ait olduğu Demir Çağı katmanı direkt Bronz Devri tabakalarının üzerinde yer almakta, böylece höyüğün bu kısmında ara evrelerin korunamamış olduğunu göstermektedir.

Tiyatro-stadion: Tiyatro sahne binasının doğu yan yapıları tamamıyla açığa çıkarılmıştır. Doğu *analemma* duvarının önünde gerçekleştirilen kazılarda, hemen hemen tümüyle yan yapıya ait çok sayıda mermer yapı elemanları gün ışığına çıkarılmıştır. Bu alan ilk evresinde güneyden, sadece sahne binasıyla bağlantılı olan bir mekânla sınırlandırılmıştır. Bu mekânın kuzeydoğu köşesiyle yüksek *analemma* duvarları arasında, kaideleriyle birlikte iki tane payeden oluşan ve *in situ* biçimde korunagelen bir geçiş yeri açığa çıkarılmıştır. Bu payelerin arasında, antik taban seviyesinin üzerine daha sonradan eklenmiş iki tane de kapı sövesi bulunmuştur. Yukarıdaki söve, yan binada tüm alanda izlenebilen daha sonraki bir geç antik yerleşim evresine denk düşmektedir. Paye kaidelerinin seviyesindeki daha erken taban kalıntısı ise bütün halde bir alt yapı şeklindedir ve kırık taş, mermer kırık parçaları ayrıca kireç harcından oluşmaktadır.

Doğu yan binası, *in situ* halde bulunan yapı elemanlarının yardımıyla önemli ölçüde rekonstrüksiyona olanak vermektedir. Sahnede ve bunun yaklaşık 6,5 m. doğusunda yer alan ikişer paye, buradaki geçişi oluşturmakta ve kuzeyden direkt *analemma* duvarına dayanan kemerleri taşımaktaydı. Bu kemerler, güneyde bulunan bir duvarla buradaki mekâna sınır oluşturan kireç taşı payelerle desteklenmiştir. Yıkılmış durumdaki paye başlıkları, kemer taşları, yan bloklar, sütunlar ve arşitravlar sahne binasının yanına eklenmiş mekânla *analemma* arasındaki iki katlı geçişi tanımlamaktadır. Yan binanın cephesi, geçit katının üst tarafına, zengin bezemeli alınlıklara sahip iki tane kemerin üzerine oturmaktadır. Bu kemerleri taşıyan sütunlar için tiyatro cephesindeki ilk üst katta çıkma payeleri yapılmıştır.

Sahne binasının batısında da yine bu şekilde hedefe yönelik incelemeler yapılmış ve doğu yan yapısına karşılık simetrik olarak bir de batı yan yapısının varlığı tespit edilmiştir. Her iki yan yapı kendine özgü yapısal özelliklerine göre ve sahne binasına bağlantıları itibarıyla daha geç bir evreye ait olmalıdır.

Stadionda cepheye ait tüm mimarî elemanların kataloğa alınması amacıyla ve ayrıca cephenin yeni rekonstrüksiyonu için gerekli çalışmalar yapılmıştır. İlk kata ait payeler, ana yapıda sağlamlığı mümkün kılan üç parçadan oluşmaktadır. Payeler üzerinde yükselen kemerlerden oluşan bu kat ile kireç bloklarından yapılmış ana binanın mermer kaplaması, bir arşitrav ve dış kesimi ile yukarıda sınırlanmıştır. Burada daha sonraki bir evreye ait, açık holler ve yarım payelerle gerçekleştirilen ikinci bir katın varlığı da saptanmıştır. Geniş çaplı bir beşik tonozla ait çok sayıdaki mimarî parça, ikinci katın inşası esnasında, ana yapının birinci katının tamamıyla mermer bir tonozla kapatılmış olduğunu göstermektedir.

Sahne binasının tam içinde açılan bir sondaj yardımıyla alt katın yapısal özellikleri ve bağlantıları açıklanabilmiştir. Duvarların arasında yer alan, tiyatroya doğru giden tonozlu geçitler, sahne binasındaki tek tek mekânları birbirine bağlama işlevini görmek ve *hyposkeniona* ulaşan kapıları oluşturmaktaydı. Katların tavanı birbirine yakın

aralıklarla yerleştirilmiş sağlam kirişlerden ve taban tuğlalarından oluşmaktaydı. Sondaj içinde ele geçirilen mimarî parçalar, tiyatro cephesindeki orta nişin doğusuna denk gelen bir başka nişe aittir. Ancak bunlar rekonstrüksiyonu yapılan cephedeki ikinci kata uymamaktadır, bu nedenle bir üçüncü kata ait olmalıdır.

Bu yıkılmış mimarî parçaların arasında, olasılıkla bu katta duran 67 cm. boyunda bir Satyr heykeline ait *torso* ve diğer başka heykellere ait fragmanlar da ele geçirilmiştir. Büyük bir olasılıkla Severuslar Devrine tarihlenen Satyr heykeli, bu üçüncü kat-taki nişlerin ne kadar zengin bir heykel programıyla süslenmiş olduğunu göstermektedir.

Restorasyon ve sağlamlaştırma çalışmaları: Dor Sütunlu Avlu'nun kuzeydoğu köşesinin arkasındaki kazılarda bulunan Frig *pithosunun* yanı sıra, Hellenistik evde ele geçirilen iki kapak, üç çanak, bir kâse ve bir tabaktan oluşan çok sayıdaki kabın temizlenmesi, yapıştırılması ve tümlenmesi küçük eserlerde yapılan restorasyon çalışmalarını oluşturmaktadır. Diğer geniş kapsamlı mimarî sağlamlaştırma çalışmaları ise kuzeydoğudan basamaklı yapıya açılan geçidin bulunduğu alanda gerçekleştirilmiştir. Dor Sütunlu Avlu'ya açılan kapı yuvaları ve geçidin yan duvarlarının üst tarafı, yeni duvarlarla örülmüş ayrıca Bizans kale duvarları tamir edilmiştir. *Odeionun*, sadece en alt iki basamağı *in situ* olarak korunagelmiş yan merdiveni tamamlanmış, böylece *cavea* ile oturma yerlerine rahat bir geçiş elde edilerek bu yeni gün ışığına çıkarılan binanın ziyaretçilere açılmasına olanak sağlanmıştır.

Yayınlar: C. Lehmler - M. Wörrle, Neue Inschriftenfunde aus Aizanoi III: *Aizanica Minora I*, Chiron 32, 2002, 571 – 646; P. Niewöhner, Welkende Städte in blühendem Land? Aizanoi und die Verländlichung Anatoliens im 5. und 6. Jh. n. Chr., *Archäologischer Anzeiger Bd. 1*, 2003, im Druck. Ayrıca, kazı raporunun Almanca bir özeti, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün internet home page'inde (<http://www.dainst.de>) de okuyucuların hizmetine sunulmuştur.

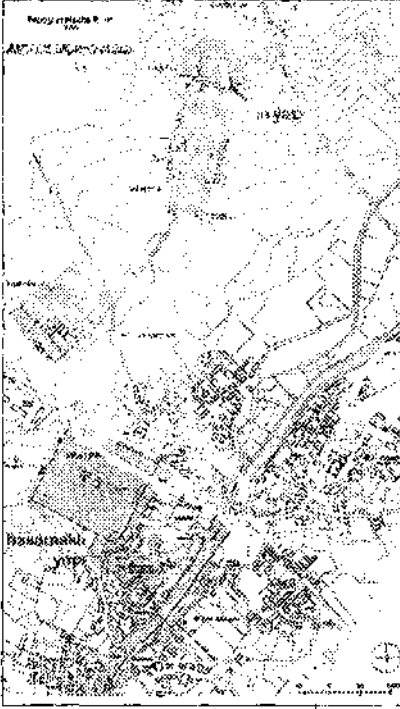

Abb. 1: Aizanoi 2002. Gesamtplan mit Angabe der Grabungsflächen
Resim 1: Aizanoi 2002. Genel plan ve kazı alanları

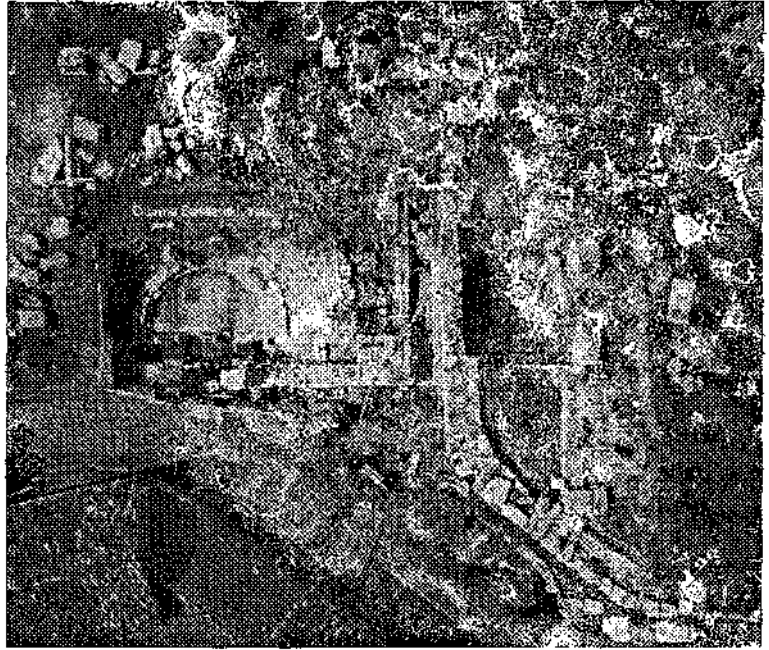

Abb. 2: Aizanoi 2002. Grabungsflächen an der Südecke des Tempelplateaus
Resim 2: Aizanoi 2002. Tapınak plâtosunun güney köşesindeki kazı alanları

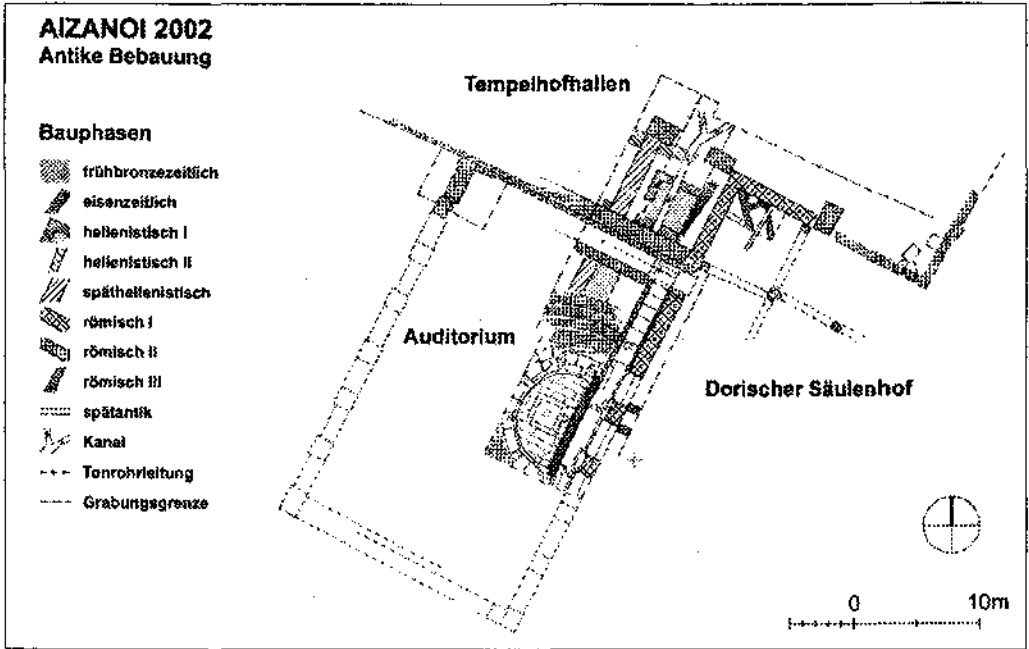

Abb. 3: Aizanoi 2002. Grabungen an der Südecke des Tempelplateaus. Phasenplan
Resim 3: Aizanoi 2002. Tapınak plâtosunun güney köşesindeki kazılar. Yapı evrelerini gösteren plân

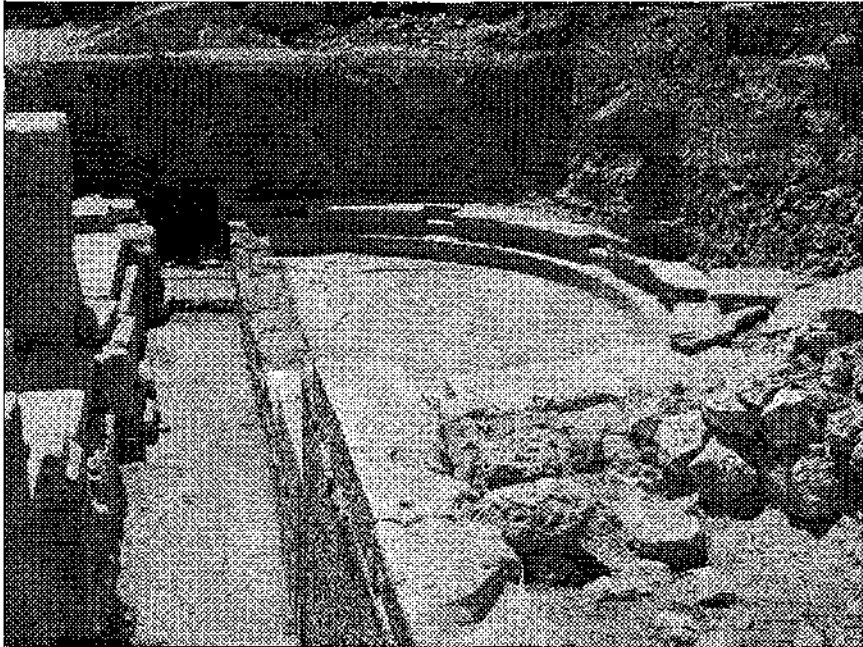
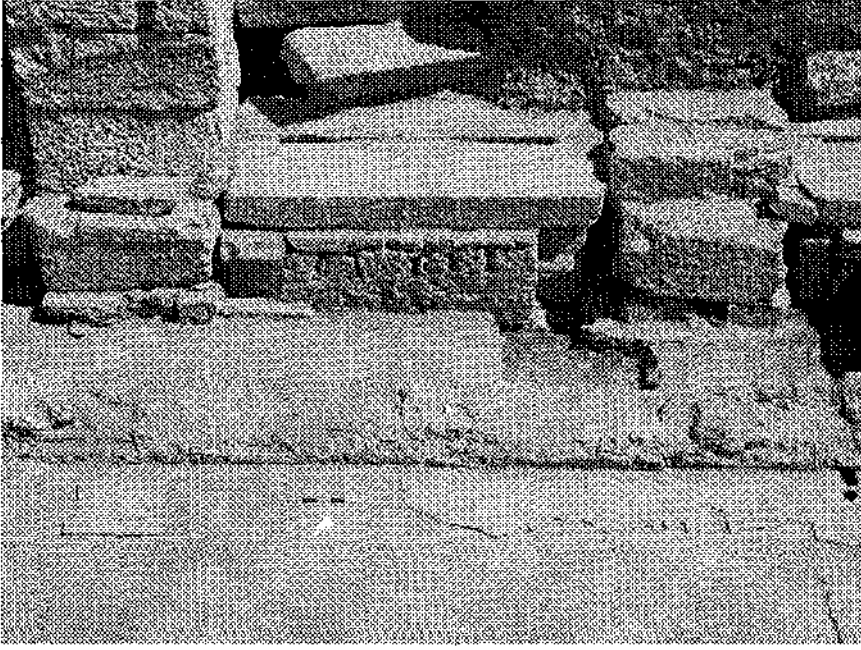
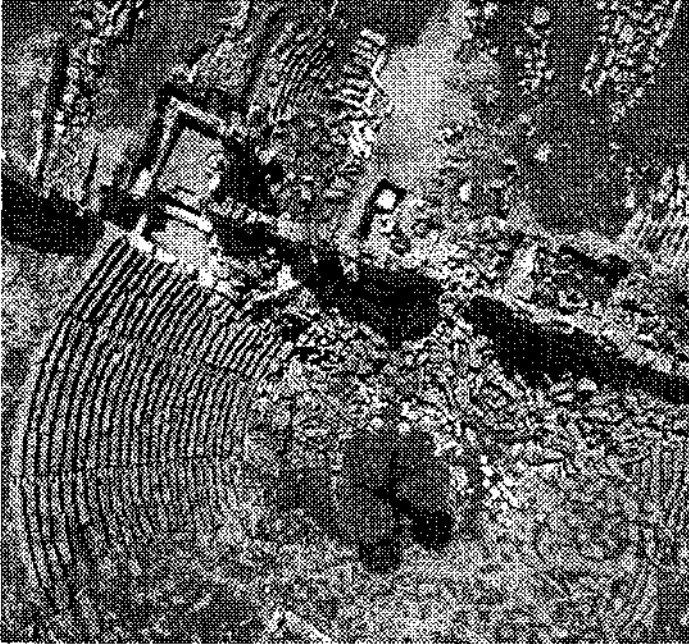

Abb. 4: Aizanoi 2002. Sitzstufengebäude
Resim 4: Aizanoi 2002. Oturma basamaklı yapı

Abb. 5: Aizanoi 2002. Sitzstufengebäude. Schwelle mit Spollen
Resim 5: Aizanoi 2002. Oturma basamaklı yapı. Devşirme mimarî elemanların üzerindeki giriş kapıları

Abb. 6: Aizanoi 2002. Theater. Luftfoto
Resim 6: Aizanoi 2002. Tiyatro, hava fotoğrafı

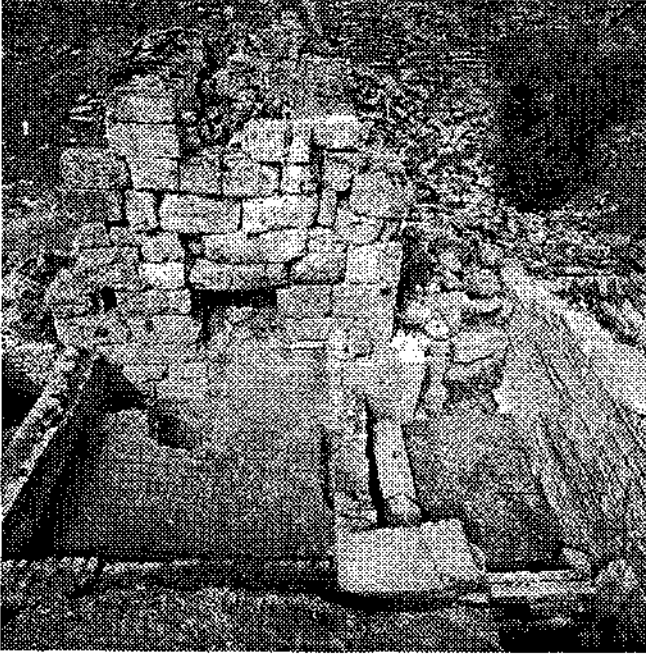
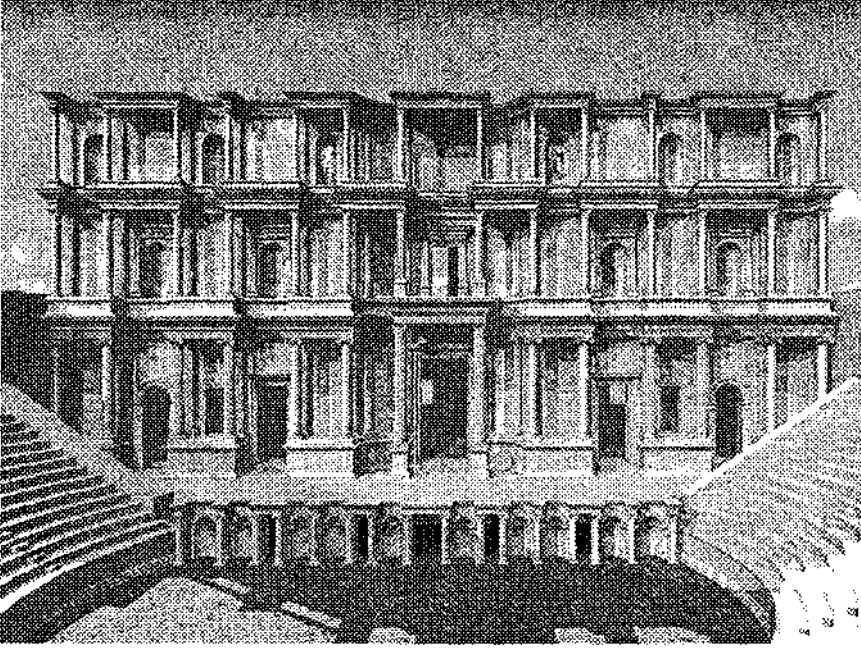

Abb. 7: Aizanoi 2002. Theater.
Östlicher Seitenbau
Resim 7: Aizanoi 2002. Tiyatro,
doğu yan yapıları

Abb. 8: Aizanoi 2002. Theater. Satyrstatue
Resim 8: Aizanoi 2002. Tiyatro, satyr heykeli

Abb. 9: Aizanoi 2002. Theater. CAD-Rekonstruktion
Resim 9: Aizanoi 2002. Tiyatro, CAD-rekonstrüksyon çizimi

Abb. 10: Aizanoi 2002. Sitzstufengebäude. Restaurierungsarbeiten
Resim 10: Aizanoi 2002. Oturma basamaklı yapı. Restorasyon çalışmaları

2002 YILI ÇAVLUM KÖYÜ MEZARLIK KAZISI

A. Nejat BİLGEN*

Çavlum Köyü; Eskişehir merkezinin 16 kilometre doğusunda ve Alpu Ovası'nda yer almaktadır. 1999 yılında başlayan kurtarma kazılarına 2000, 2001 ve 2002 kazı sezonlarında da devam edilmiştir. 2002 yılında yapılan kazılar sonucunda mezarlık alanının sınırları tespit edilmiş ve kazı çalışmalarına son verilmiştir (Çizim: 1).

2002 kazı sezonu 1 Temmuz-31 Temmuz günlerinde gerçekleştirilmiş olup Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Araştırma Görevlisi Öziem Vapur, Arkeolog Hakan Bilgiç, Bülent Okta, Antropolog Elif Yalçınazan; Anadolu Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencileri: Burcu Şentürk, Burcu Öztürkkan, Banu Büyükgün, Orçun Sakarya, Nazan Yüzbaşıoğlu, Ufuk Demirbaş, Öziem Özçelik, Ferdi Fırat, Can Oktay, Barış Karapınar, Eralp Bora Çetin, Cenk Çorbacı, Mustafa Gökçe, Yeşim Büyükataman, Barış Seyhan; Anadolu Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğrencisi Gülsevin Demiryürek; Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Seramik Bölümü öğrencisi Mustafa Oral; Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Fizikî Antropoloji Bölümü öğrencisi Bengü Büyükpoyraz; Adnan Menderes Üniversitesi Klâsik Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü öğrencisi Banu Dönmez; Ege Üniversitesi Restorasyon ve Konservasyon Yüksekokulu öğrencilerinden Nuray Kasar ve Sezen Bozkır katılmıştır.

Çalışmalar mezarlığın kuzey ve güneybatısında sürdürülmüş, D5-D6,E5-E6,F6-F7,G5-H5,H4-H5, H3-H4, G4-H4 araba yolları ve D6,F7,G6-G7,J5,K3,K4 açmalarında gerçekleştirilmiştir. D6,F6,F7,G6,G7 açmaları, F6-G6, E5-E6 araba yollarında mezarlar tespit edilmiştir. J5,K3,K4 açmalarında ise herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Bu açmalarda toplam 8 adet küp mezar, 3 tane de basit toprak mezar bulunmuştur (Resim: 1).

2002 yılı kazı sezonunda açığa çıkarılan 11 mezarın özellikleri ve buluntuları şöyledir:

63 No.lu Mezar: D6 açmasının kuzey köşesinde yer alan 63 No.lu mezar bir çömlek ve bir küp olmak üzere iki mezardan oluşmaktadır (Çizim: 6a). Üst derinlik:-285; alt derinlik:-337 cm.dir. İki mezarın ağız kısmı batıya, dip kısmı doğuya bakmaktadır. Mezarda ikili gömme yapılmıştır. 1. birey hoker pozisyonunda doğu-batı doğrultusunda yatırılmış olup 15+/-36 aylık bir çocuk olduğu düşünülmektedir. 2. bireyin gömme türü kremasyondur ve cinsiyeti saptanamamıştır. Mezar içinden 1 adet çanak (Çizim: 5c), 3 adet halka (Çizim: 3b), silindirik levha parçaları. 1 adet başı dilimli iğne

* Doç. Dr. A. Nejat BİLGEN, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölüm Başkanı, Eskişehir/TÜRKİYE anbilgen@anadolu.edu.tr

1 Anadolu Üniversitesi Rektörü Prof.Dr. Engin Ataç ve kazıya katkıları bulunan tüm Anadolu Üniversitesi çalışanlarına, Eskişehir Valiliği'ne, Eskişehir Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'ne, DSİ Bölge Müdürlüğü, Millî Eğitim Müdürlüğü'ne, tarla sahipleri Gülten ve Aiparlan Sürek ile Eskişehir Jandarma Komutanlığı'na, Hava Kuvvetleri Eskişehir 201. Filo Komutanlığı'na 4 yıl boyunca gösterdikleri yakın ilgi ve yardımlarından dolayı teşekkürlerimizi sunarız.

(Çizim: 2a), 1 adet çift spiral başlı iğne (Çizim: 2b), 2 adet silindirik boncuk, 2 adet küpe parçası, 7 adet denizkabuğu, 13 adet aşık kemiği, mezar dışından 1 adet yonca ağızlı testi ele geçirilmiştir.

64 No.lu Mezar: F6 açmasının güney köşesinde yer alan küp mezar (Çizim: 6c). Üst derinlik:-286; alt derinlik:-375 cm.dir. Kübün ağız kısmı doğu, dip kısmı batıya bakmaktadır (Resim: 2). Mezara tek gömme yapılmıştır (Resim: 3). İskelet hoker pozisyonunda ve doğu-batı yönünde yatırılmış olup 25-35 yaşlarında bir kadına aittir. Mezar içinden 3 adet iğne (Çizim: 2e-f), 1 adet ağırşak, 1 adet aşık kemiği, 1 adet sarmal levha ve küpe (Çizim: 3a), mezar dışından 1 adet testi elde edilmiştir.

65 No.lu Mezar: F7 açmasının güney köşesine yakın bir yerde yer almaktadır (Çizim: 6b). Yüzeye çok yakın olduğu için büyük ölçüde tahribat görmüştür. Üst derinlik: -307; alt derinlik: -373 cm.dir. Kübün ağız kısmı doğu, dip kısmı batıya bakmaktadır. Mezara tek gömme yapılmıştır. İskeletlerin yatırılış yönleri belirsiz olup 7+/-24 aylık bir çocuğa aittir. Küp içinden 1 adet küpe, 1 adet çanak (Çizim: 5a), 1 adet aşık kemiği elde edilmiştir.

66 No.lu Mezar: E5-E6 araba yolunda kuzey köşesinde bulunan 66 No.lu mezar iki adet basit toprak mezardan oluşmaktadır. M66a adı verilen mezar geçen yıl ortaya çıkarılan 61 No.lu mezarın altında, M66b adı verilen mezar, 59 No.lu mezarın altında yer almaktadır. M66a'nın üst derinliği: -335; alt derinliği: -363 cm; M66b'nin üst derinliği: -350; alt derinliği: -370'dir. Her iki mezarda da tekli gömme yapılmıştır. M66a'daki iskelet güney-kuzey doğrultusunda yatırılmış olup iskeletin bir kadına ait olduğu saptanmıştır. M66b'de yer alan iskeletin bir erkeğe ait olduğu düşünülmektedir. M66b'nin içinden 1 adet tabak ve testi parçası elde edilmiştir.

67 No.lu Mezar: F7 açmasının kuzeybatı kenarında, M65'in önünde yer almaktadır. Küp sağlam durumdadır. Üst derinlik: -354; alt derinlik: -426 cm.dir. Kübün ağız kısmı doğu, dip kısmı batıya bakmaktadır. Mezara tek gömme yapılmıştır. İskelet yarı hoker pozisyonunda doğu-batı yönünde yatırılmış olup 25-35 yaşlarında bir erkeğe aittir. Küp içinden 1 adet yuvarlak ağızlı testi (Çizim: 4d), 1 adet gaga ağızlı testi (Çizim: 4c), 1 adet çanak (Çizim: 5b), mezar dışından 3 adet yonca ağızlı testi elde edilmiştir.

68 No.lu Mezar: F7 açmasının doğu köşesinde yer alan basit toprak mezar. Üst derinlik: -354; alt derinlik: -374 cm.dir. Mezarın ağız kısmı kuzeybatı, dip kısmı güney doğuya bakmaktadır. Mezara tek gömme yapılmıştır. İskelet kuzey-güney doğrultusunda hoker tarzında yatırılmış olup 17-25 yaşları arasındadır. Cinsiyeli saptanamamıştır. Mezarın içinde veya dışında herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır.

69 No.lu Mezar: G7 açmasının doğu köşesine yakın bir yerde yer alan çömlek mezar yüzeye çok yakın olduğu için büyük ölçüde tahribat görmüştür. Üst derinlik: -322; alt derinlik: -342 cm.dir. Mezara iki gömme yapılmıştır. İskeletlerin yatış yönü, cinsiyetleri ve yaşı belirlenememiştir. Çömlek mezarın içinden 1 adet ağırşak (Çizim: 3c), 1 adet sarmal levha ve 1 adet küpe elde edilmiştir.

70 No.lu Mezar: G6 açmasının güney köşesinde yer alan basit toprak mezar. Üst derinlik:-305; alt derinlik: -322 cm.dir. Mezara tek gömme yapılmıştır. İskeletin gömme türü ve yatış yönü belirsiz olup yaşı ve cinsiyeti saptanamamıştır. Mezarın içinde veya dışında herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır.

71 No.lu Mezar: F6-G6 araba yolunun ortasında yer almaktadır. M71 iki çömleğin ağız ağıza yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Üst derinlik: -302; alt derinlik: -338 cm.dir. Mezarda herhangi bir kemik parçasına rastlanmamıştır. M71a'nın içinden 1 adet çanak, dışından 1 adet yonca ağızlı testi elde edilmiştir.

72 No.lu Mezar: G6 açmasının güney köşesinde yer alan küp mezar (Çizim: 6d). Üst derinlik: -346; alt derinlik: -450 cm.dir. Küpün ağız kısmı doğu, dip kısmı batıya bakmaktadır. Mezara iki gömme yapılmıştır. İki birey de hoker pozisyonunda, doğu-batı yönde yatırılmış olup bir bireyin yaşı ve cinsiyeti saptanamamış, diğer bireyin bir erkeğe ait olduğu belirlenmiştir. Mezarın içinden 1 adet çanak (Çizim: 5d), 2 adet iğne (Çizim: 2c-d), 2 adet halka, 1 adet boncuk, 1 adet bronz obje, mezarı dışından 1 adet yonca ağızlı testi (Çizim: 4a) elde edilmiştir.

73 No.lu Mezar: I2-I3 araba yolunda yer alan çömlek mezar. Doğudan 1.50 cm; güneydoğudan 30 cm.dir. Kübün ağız kısmı güneydoğuya, dip kısmı kuzeybatıya bakmaktadır. Mezarda herhangi bir kemik parçasına ve buluntuya rastlanmamıştır.

2002 kazı sezonunda ele geçirilen küp mezarların çoğunlukla 45°'lik açıyla yerleştirildiği tespit edilmiş olup 6 tanesi doğu (ağız)-batı (dip), 1 tanesi kuzeybatı-güneydoğu, 1 tanesi güneydoğu-kuzeybatı, 3 tanesinin ise dağınık olmasından dolayı hangi doğrultuda yerleştirildiği tespit edilememiştir. Mezarların büyük çoğunluğunun ağızları kapak taşlar ile kapatılmış ve eğimli olarak yerleştirilen mezarların alt kısımları ise küçük moloz taşlarla desteklenmiştir. Küp mezarların büyük çoğunluğunun ağızları kapak taşları ile kapatılmış ve eğimli olarak yerleştirilen bu mezarların alt kısımları ise küçük moloz taşlarla desteklenmiştir. 2002 kazı sezonunda ortaya çıkarılan 11 mezardan 4'ü küp, 2'si çömlek, 1'i küp-çömlek, 1'i çömlek-çömlek, 3'ü basit toprak mezardan oluşmaktadır.

Mezarlarda tekli ikili ya da üçlü gömü yapıldığı görülmüştür. Açılan bu mezarlardan toplam 16 birey çıkarılmıştır². Çıkarılan bu bireylerden 7 tanesinin cinsiyeti kadın, 5 tanesinin erkek, 2 tanesinin çocuk olduğu tespit edilmiştir. Kalan 2 bireyde ise cinsiyet tayini yapılamamıştır. Gömülme şekli çoğunlukla hoker olup tek mezarda ise kremasyon gömmeye rastlanmıştır.

Mezarların içinden ve yanından; çanaklar, gaga ağızlı testi, yonca ağızlı testiler, ağırşaklar, tunçtan ve çeşitli taşlardan yapılmış değişik tipte kolye taneleri, küpeler, halkalar, boncuklar, değişik tipte iğneler, tabak, deniz kabuğundan kolye taneleri, aşık kemikleri elde edilmiştir.

Orta Anadolu ile Batı Anadolu arasında geçiş bölgesi içinde yer alan Çavlum mezarlığı; ölü gömme gelenekleri, küpler, çömlekler, taş sanduka mezarlar ve diğer küçük buluntuları oluşturan seramikler, bakır veya tunç halkalar, iğneler, taş ve deniz kabuklarından oluşan kolye taneleri ile amulet olarak kullanılmış olduğu düşünülen M.Ö. 17. yüzyıla tarihlenen scarabaeus şeklindeki mühür³ gibi buluntularıyla ve en yakın merkezler olan; Yanarlar⁴, Demircihüyük-Sarıkeç⁵, Gordion⁶, Ilıca⁷ mezarlığı ve Kusura C evresi⁸, Harmanören⁹ ve Ağızören¹⁰ mezarlığı buluntularıyla büyük benzerlikler göster-

2 Antropolojik veriler kazı sırasındaki ön çalışmalarla belirlenmiş olup kesin sonuçlar Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Fiziki Antropoloji Bölümü'nce verilecek rapordan sonra belli olacaktır.

3 Boehmer- Güterbock 1987,41-abb.27 a-u.

4 Emre 1978.

5 Seeher 2000.

6 Mellink 1956.

7 Orthmann 1967.

8 Lamb 1937; 1938.

9 Özsait 2001, 327-340.

10 Türküzün, 2002, 241-250.

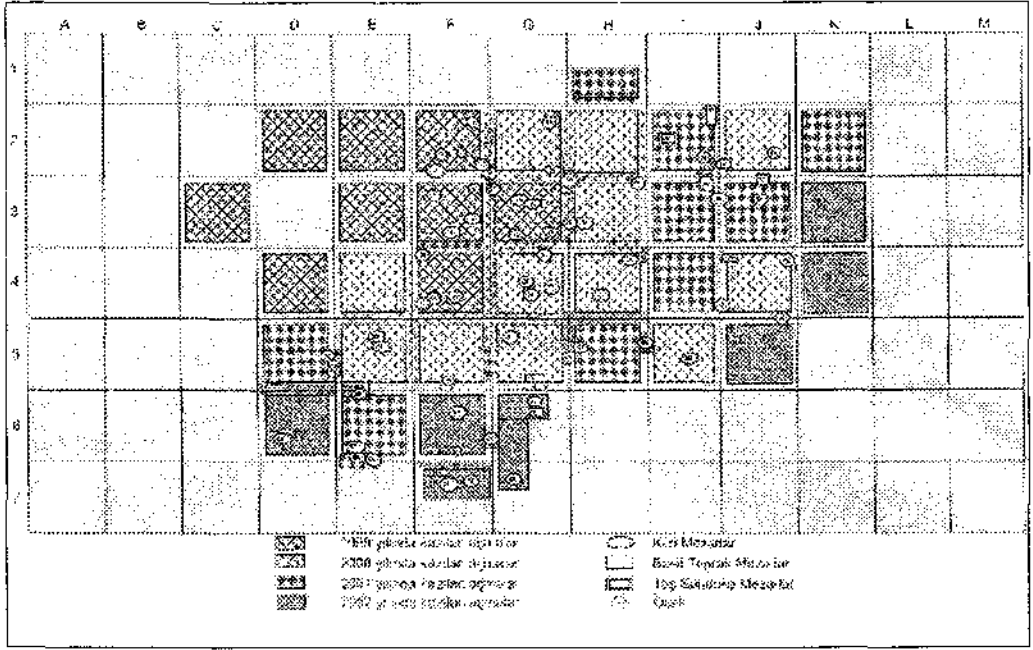
mektedir.

Dört yıllık çalışmalar sonucunda Yukarı Sakarya Vadisi ve Eskişehir yöresinde önemli bir Erken Hitit Mezarlığı veya bir başka deyişle; M.Ö. II. binyılın ilk çeyreğinde Orta Tunç Çağına ait bölgemizin kültürel yapısını anlamamızı sağlayan bir mezarlık ortaya çıkarılmıştır. Geçmiş yıllarda yakın çevre yüzeyinde yaptığımız çalışmalar sonucunda bu mezarlığa ait yerleşim yerine ait hiçbir iz bulunamamış ve bu mezarlığın yerleşiminin Çavlum Köyü'nün yerleşimi altında kalmış olabileceği düşünülmüştür. Mezarlardan çıkan buluntuların 2002 kazı sezonunda azalması nedeniyle kurtarma kazılarına ve sondaj çalışmalarına son verilerek tarlada açılan açmalar Bakanlık izniyle doldurulmuş ve kurtarma kazıları sonuçlandırılmıştır.

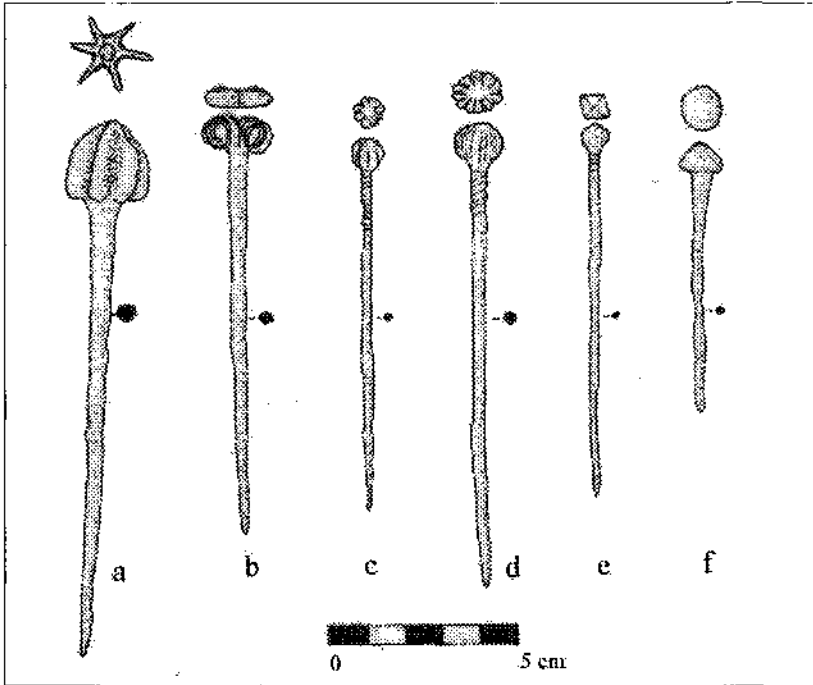
KAYNAKÇA

- BOEHMER, R.M.-GÜTERBOCK, H. G. 1987. *Glyptik Aus Dem Stadtgebiet von Boğazköy, Die Glyptik Von Boğazköy XIV, Teil II*, Berlin.
- EMRE, K., 1978 *Yanarlar, Afyon Yöresinde Bir Hitit Mezarlığı/ A Hittite Cemetery near Afyon*, Ankara.
- LAMB, W., 1937 "Excavation at Kusura Near Afyon Karahisar." *Archaeologia LXXXVI*, 1-64.
- ....., 1938 "Excavation at Kusura Near Afyon Karahisar: II" *Archaeologia LXXXVII*, 217-273.
- MELLINK, M. J., 1956 *A Hittite Cemetery at Gordion*, Philadelphia.
- SEEHER, J., 2000 *Die Bronzezeitliche Nekropole Von Demircihüyük-Sarıket*, Tübingen.
- ORTHMANN, W., 1967 *Das Gräberfeld Bei Ilica*, Wiesbaden.
- ÖZSAIT, M., 2001 '1999-2000 yılları (Göndürle Höyük) Harmanören Mezarlık Kazısı' *XXIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 327-340.
- TÜRKTÜZÜN, M. 2002 "Kütahya ili, Merkez, Ağızören Köyü'ndeki Hitit Nekropolü Kurtarma Kazısı", 12. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, 241-250, Ankara.

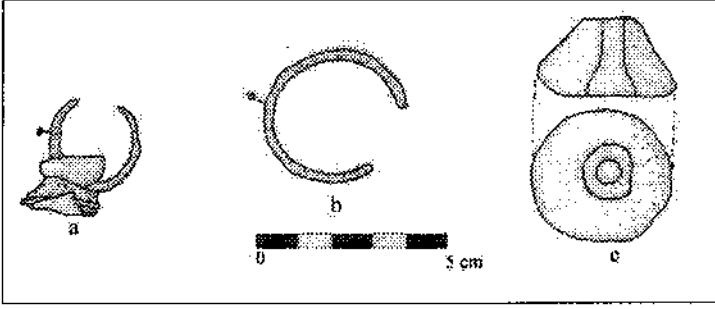

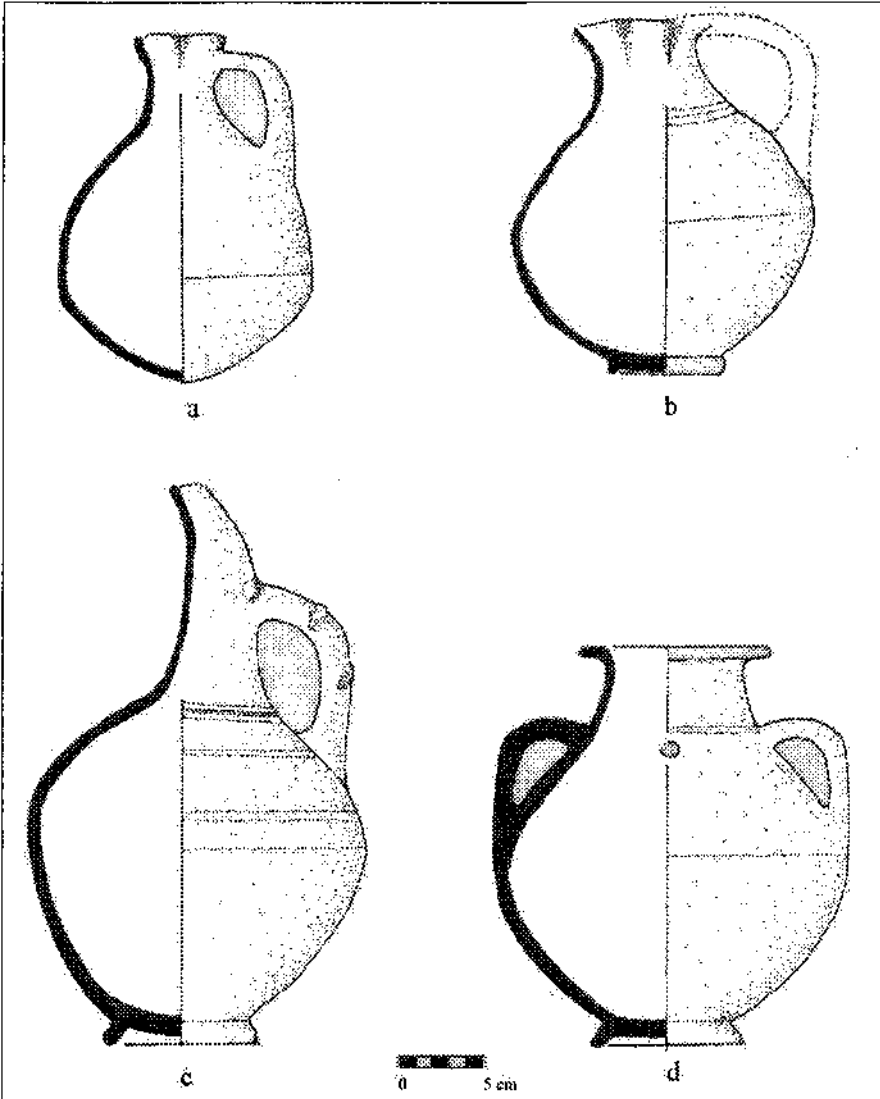
Çizim 1: Çavlum mezarlarının yıllara göre dağılımı

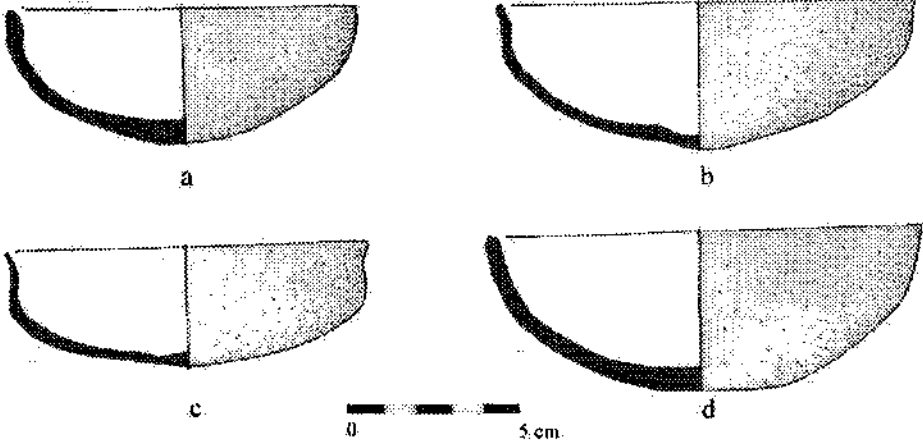
Çizim: 2

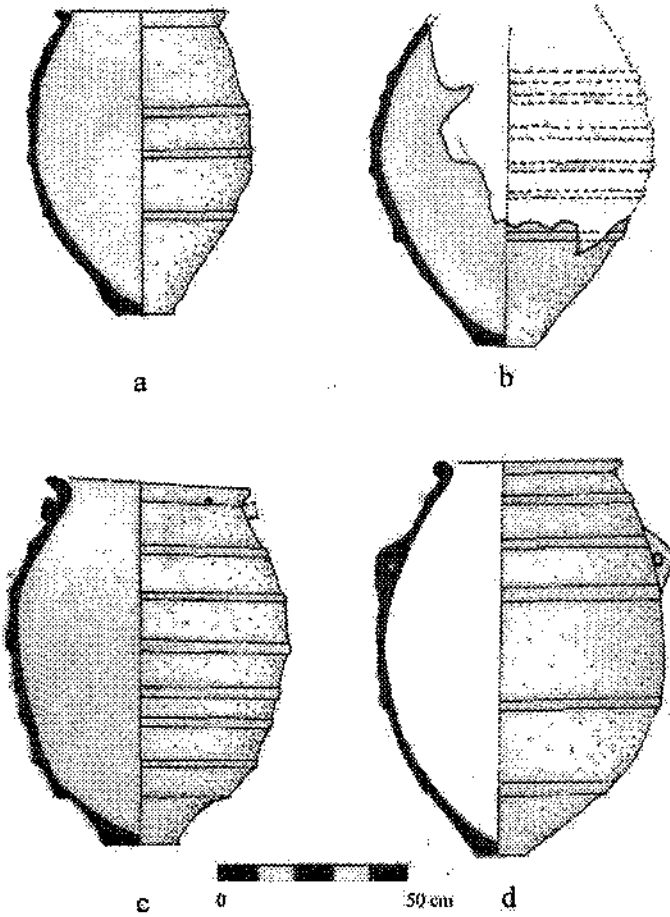
Çizim: 3

Çizim: 4

Çizim: 5

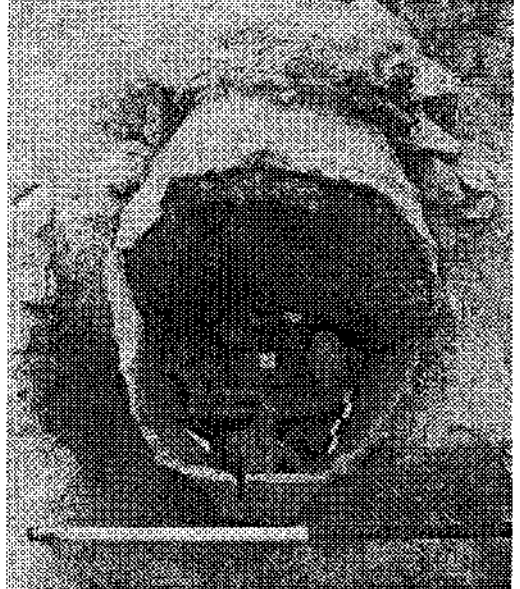
Çizim: 6

Resim 1: 2002 açmalarının güneyden görünüşü

Resim 2: Mezar 64'ün açılmamış hali

Resim 3: Mezar 64'ün açılmış hali

DIE ARBEITEN DES JAHRES 2002 IN DIDYMA

Axel FILGES*

Die Kampagne des Jahres 2002 fand vom 1. bis 30 August 2002 statt. Es wurden keine Ausgrabungen durchgeführt, statt dessen ging es in erster Linie um die Aufarbeitung der Funde und Befunde aus den letzten zwei Jahren, während derer in den Arealen Taxiarchishügel sowie Gebäude- und Hofkomplex westlich der Heiligen Straße gearbeitet worden war. Begleitende Projekte, die größtenteils unter den seit dem Jahr 2000 verfolgten topographischen Fragestellungen zu den Grenzen und einzelnen Bereichen der didymäischen Heiligtümerlandschaft standen, waren geophysikalische Untersuchungen, ein Stadtsurvey im Dorf Didim, die Restaurierung des Apollontempels und der Funde vom Taxiarchishügel sowie die abschließende Aufarbeitung einiger Einzelthemen.

Beteiligt waren neben Frau Günay Gercek vom Ethnographischen Museum Ankara als Regierungsvertreterin, der ich hier stellvertretend für sämtliche türkischen und deutschen Teilnehmer herzlichen danken möchte, 13 Archäologen und Bauforscher, 6 Restauratoren und 6 Geophysiker sowie ein Photograph¹.

Zunächst sollen die aktuellen Ergebnisse der Aufarbeitung vorgestellt werden, die nur als Zwischenbericht anzusehen sind, da im Jahr 2003 in denselben Gebieten unter der Leitung von Prof. Andreas Furtwängler weitergearbeitet werden wird.

Die Auswertung der Befunde und Funde vom Taxiarchishügel

Der Taxiarchishügel liegt im Norden von Didyma etwas zurückgesetzt von der Heiligen Straße, die in nord-südlichem Verlauf von Milet weit nördlich des Apollonheiligtums in Didyma eintritt (Abb. 1). Die Grabungen erbrachten besonders im Kernbereich des Hügels eine klare Stratigraphie von mehreren dünnen Schichten, bei denen sich besonders eine stark mit Asche versetzte Lage, die eine maximale Stärke von 90 cm einnahm, als ungemein fundreich erwies².

Die Zuordnung der Funde zu bestimmten Straten und die relative chronologische Abfolge wie auch das Spektrum der Keramik- und Metallwaren bestätigten frühere

---

* Dr. Axel FILGES, Institut für Klassische Archäologie, Universität Tübingen, Burgsteige 11, D-72070 Tübingen/DEUTSCHLAND axelfilges@hotmail.com.

1 A. Filges (Kampagnenleitung), H. Burnke (Archäologin), U. Dirschedl (Archäologin), J. Breder (Archäologe), F. Heinrich (Archäologin), B. Reichardt (Archäologin), H. Bilici (Archäologin), G. Özbilen (Archäologin), D. Karataş (Archäologiestudent), H. Olbrich (Bauforscher), E. Röver (Bauforscherin), P. Schneider (Bauforscher), H. Türk (Architekturstudent), Chr. Kronewirth (Steinrestaurator), I. Celimli (Steinrestaurator), H. Mittmann (Kleinfundrestaurator), J. Domachowski (Kleinfundrestauratorin), L. Baur (Kleinfundrestauratorin), K. Vogler (Kleinfundrestauratorin), H. Stümpel (Geophysiker), E. Erkul (Geophysiker), A. Kampke (Geophysiker), H. Petersen (Geophysikstudent), Chr. Klein (Geophysikstudentin), G. v. Gronfeld (Geophysikstudentin), B. Ehlers (Geophysikstudentin), P. Grunwald (Photograph).

2 s. für die Arbeiten 2000 den ausführlichen Vorbericht H. Burnke – E. Röver, Didyma. Bericht über die Arbeiten 2000, AA 2002/1, 84-104 und für die Arbeiten 2001 den Symposiumsbeitrag des Verfassers in: 24. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara 2002 (2003).

Überlegungen. Somit kann die Deutung der obersten Terrasse des Taxiarchishügels als das Gebiet eines archaischen Heiligtums durch die Auswertung der Funde nun präzisiert werden.

Neben der großen Zahl von Kleinfunden, Geräten, Gegenständen und Beschlägen aus Bronze, Schmuck, Glas, Terrakotten und Kuriositäten wie Aegyptiaca, ist die Zusammensetzung der Keramik für ein Heiligtum charakteristisch. Neben der milesischen Fikellurakeramik, deren Spektrum im Hinblick auf Gefäßtypen und Bemalungsdekor in Didyma außergewöhnlich groß und neuartig ist (Abb. 2, 3), gibt es zahlreiche Fragmente importierter Keramik vor allem aus Attika, Chios und Korinth, vereinzelt aus Lakonien, Sardis (marbled ware) und Etrurien (Bucchero). Ferner läßt sich feststellen, daß es sich überwiegend um Reste von Trinkgefäßen handelt, wobei Tassen und Skyphoi auffällig häufig vertreten sind, während sich Kochgeschirr so gut wie nicht nachweisen läßt.

Darf man bei dieser Aufzählung schon Abkehr nehmen von dem Gedanken an normale Haushaltsgegenstände, wird die kultische Funktion der Gefäße durch mehrere Miniaturvasen eindeutig belegt (Abb. 4). Auch der zahlreiche Schmuck ist eher als Weihung denn als Ausstattung eines Privathaushalts zu begründen. Zu solchen Votiven fügen sich passend kostbare Weihgeschenke wie phrygische Silberfibeln aus dem frühen 7. Jh. v. Chr. oder etwa Alabastra und Amphoriskosfragmente aus der 2. H. des 6. Jhs. v. Chr.

Zahlreich sind die Bronzegeräte und -gefäße, die oftmals in stark gefaltetem Zustand in die Erde kamen, wobei es sich wohl um eine absichtliche Zerstörung vor der Deponierung handeln wird. Im Laufe der Restaurierungen konnten einige Bleche entfaltet werden. Dazu gehören aber auch eine Bronzeglocke (Abb. 5) sowie der Henkel eines großen Bronzefäßes.

In gereinigtem Zustand wurden zahlreiche Inschriften auf den Kermikgefäßen deutlich. Leider ist außer Buchstaben, die sich zweifelsfrei zu anetheken ergänzen lassen, nur einmal ein Hinweis auf einen potentiellen Götternamen vorhanden. Dabei handelt es sich um die drei Buchstaben APT, die man natürlich gerne zu Artemis erweitern möchte. Jedoch empfiehlt es sich zum derzeitigen Zeitpunkt und aufgrund dieser dünnen Materialbasis noch nicht, Überlegungen zur Gottheit des kleinen Heiligtums auf dem Taxiarchis anzustellen. Hier ist zu hoffen, daß die weiteren Ausgrabungen mit Glück bedacht sind und vielleicht ein eindeutigerer Hinweis zu Tage gebracht werden kann.

Untersuchungen zu den über einhundert Dachziegelfragmenten ergaben nun, daß es sich um mehrere Dächer handeln muß, wobei drei sicher zu unterscheiden sind.

Die Auswertung der Keramik aus den einzelnen Schichten ergab eine klare Stratigraphie. So kann anhand der Fundkeramik von den wichtigsten Schichten die unterste (hellbraune sandige Schicht) in das 7. Jh. v. Chr. (wahrscheinlich 1. Hälfte), die Aschenschicht in die zweite Hälfte des 6. Jhs. v. Chr. datiert werden.

Auffällig ist, daß die ebenfalls zahlreichen Waffenfunde nicht in den unteren Schichten vorkommen, sondern nur in den oberen. Dies spricht also weniger für eine kontinuierliche Weihung von Waffen in das Heiligtum als vielmehr für eine einmalige Einbringung. Die Pfeilspitzen und Wangenklappen würden nach dieser neuen Interpretation also als Indizien für kriegerische Auseinandersetzung anzusehen sein, deren Spuren in einer großen Anstrengung obertätig beseitigt und quasi deponiert worden wären. Wie schon früher erwähnt, kommt momentan als möglicher Termin der Kampfhandlungen am ehesten der Persereinfall in Milet und Didyma 494 v. Chr. in Frage, aber auch dies stellt zum gegenwärtigen Zeitpunkt eine reine Hypothese dar.

Das ‚Besucherzentrum‘ des didymäischen Heiligtums

Das andere beforschte Gebiet erstreckt sich direkt westlich der Heiligen Straße und reicht von der Thermenanlage über eine Palästra mit mindestens zwei Hallen über einen weiteren großen offenen Platz mit Zuschauersitzstufen bis zu einem nun erneut zu postulierenden Eingangstor in den Heiligen Bezirk Didymas (Abb. 6)³. Die Forschungen des letzten Jahres erbrachten überraschende Belege für die funktionale Zusammengehörigkeit mehrerer, während der Ausgrabungen noch isoliert gedachter Monumente und Areale. Es ergibt sich hiermit ein Komplex aus einer Abfolge von geschlossenen Gebäuden und offenen Höfen, der nicht mehr aus den jeweiligen Einzelfunktionen heraus gedeutet werden darf, sondern in Zusammenschau gesehen werden muß. Er wird aufgrund seiner Ausdehnung von einiger Bedeutung für das Heiligtum und dessen Funktionieren gewesen sein.

Für das große Areal westlich der Heiligen Straße wurde auch die Fundkeramik aus den Schnitten der Jahre 2000 und 2001 vollständig aufgenommen und ausgewertet sowie Phasenpläne für die Rekonstruktion der Gesamtanlage angefertigt. Dabei ergaben sich vor allem aus den Schichten unterhalb der Fundamente gute Hinweise für die Erbauungszeit der Gebäude im Bereich nördlich der Therme und westlich der Heiligen Straße. Die Keramik zeigt an, daß diese im frühen 2. Jh. n. Chr. gemeinsam errichtet wurden. Später folgten mehrere Umbau- und Umnutzungsphasen im 3., 6. und vielleicht 10. Jahrhundert, auf die hier aber nicht eingegangen zu werden braucht.

Der gesamte Komplex von Therme, Palästra mit Hallen und nördlichem Hof war im Norden definitiv durch eine hohe Ziegelmauer abgeschlossen, wodurch hier eine Übergangs- oder sogar Grenzsituation angezeigt wird. Interessant ist nach der Auswertung der architektonischen Befunde, daß sämtliche genannten Gebäude und Plätze zur Zeit ihrer Hauptnutzung durchgängig begehbar waren, wie Türen und Treppentufen nahelegen.

Das im letzten Jahr vorgestellte Gebäude 1 mit Tonnen- und Kuppeldecke auf modernem Oberflächenniveau und einer Tiefe von über 5 Metern unterhalb des Bogenscheitels, das aufgrund Mangel an überzeugenderen Deutungen als Zisterne angesprochen wird, war vermutlich im ersten Stockwerk ebenso begehbar, so daß auch hier ein öffentliches Gebäude in Zusammenhang mit dem Thermen- und Hofkomplex zu sehen ist. Da ein Zugang in das Gebäude 1 von der Heiligen Straße aus wahrscheinlich ist, konnte man auch durch dieses hindurch bis zur Therme gelangen.

Nach jetzigem Kenntnisstand befand sich hier im bisher bekannten nördlichsten Abschnitt mit öffentlicher Bebauung der Empfangsbereich für die von Milet kommenden Pilger. Hier konnten sie sich reinigen und erfrischen sowie mit neuesten Nachrichten oder Informationen zur Befragung des Orakels versorgen, bevor sie zum zentralen Punkt Didymas, dem Apollontempel weitergingen. Wenn diese Überlegungen stimmen, die sich in den kommenden Jahren durch Sondagen noch erhärten könnten, würde in Didyma damit ein von anderen Heiligtümern kaum bekannter funktionaler und konstituierender Bestandteil eines extraurbanen Kultbetriebes faßbar sein.

Für das Heiligtum von Didyma, dessen Blütezeit unzweifelhaft in der archaischen Periode lag, kann durch dieses groß angelegte Neubauprojekt der mittleren Kaiserzeit eine bauliche Erweiterung nachgewiesen werden, die entweder aus logistischer Notwendigkeit oder dem Wunsch der polis Milet nach einer in Architektur gefaßten Bedeutungserhöhung resultierte.

Geophysikalische Prospektionen

An geophysikalischen Untersuchungen, die nun zum dritten Male stattfanden (Abb. 7)⁴, wurden u. a. auch geoelektrische Messungen auf dem sogenannten Ther-

3 Für die früheren Arbeiten vgl. A. Filges, *Didyma. Bericht über die Arbeiten 2000*, AA 2002/1, 105-118 sowie ders., in: *24. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 2002 (2003).

4 Erste Ergebnisse bei A. Filges – H. Stümpel, *Didyma. Bericht über die Arbeiten 2000*, AA 2002/1, 81-84.

menfeld unternommen, mit deren Hilfe die Tiefe von Mauern oder anstehendem Fels bis auf 5 m. unter dem modernen Horizont zu erschließen ist. In sechs Versuchsfeldern gab es Hinweise auf die Niveaus von Plätzen und Gebäuden. Mit Georadar konnte dagegen der Schulhof neben der Moschee trotz des Betonbelags prospektiert werden. Große Meßflächen für die Geomagnetik waren zwei terrassierte Felder südlich des Tempels. Hier wurden zwar keine antiken Strukturen gefunden, doch zeigen die Ergebnisse deutlich, daß es sich bei den Terrassen um riesige Erdatblatdeflächen der alten Tempelgrabung von Wiegand handeln muß, was bisher völlig unbekannt war. Ob sich unter der meterdicken Erdmasse nicht doch eine antike Bebauung befindet, bleibt weiter fraglich. Noch weiter südlich wurde ein Feld angeschnitten, in dem sich zwei nicht natürlich zu erklärende, ovale Strukturen abzeichnen. Auch hier kann erst durch eine Grabung geklärt werden, ob es sich um antike Strukturen handelt. Die wichtigsten Ergebnisse wurden im Norden von Didim gemacht. Es war bereits bekannt, daß einige Felder als Lagerplatz für den Schutt der Altgrabung benutzt worden waren, weshalb die Prospektionsgebiete sehr weit im Norden angelegt wurden, um eine ungestörte Oberfläche zu erhalten. Die geophysikalischen Pläne zeigen deutlich, daß unter den Flächen große, gleichmäßig nach Nordwesten orientierte Strukturen liegen, die in ihrer Anlage nur als Reste von großen Gebäuden zu interpretieren sind. Damit liegt nun ein Hinweis auf die Siedlungsausdehnung des antiken Didyma vor, der alle bisherigen Vermutungen übertrifft.

Eine momentane Hypothese ist, daß es sich hierbei um eine Wohnsiedlung vermöglicher Gesellschaftsschichten handelt, die aufgrund der identischen Ausrichtung mit dem Pilgerempfangskomplex dann ebenfalls kaiserzeitlich zu datieren wäre. Weitere Informationen, etwa über die Zeitstellung und Funktion der großen Gebäude, können aber nur archäologische Grabungen liefern.

Ortssurvey

Während eines einwöchigen Stadtsurveys im Bereich des alten Dorfes rings um den Apollontempel wurden die Hausgärten und -mauern systematisch untersucht, was bisher in der recht langen Geschichte der Grabungen noch nicht versucht worden war. Dabei gelang es tatsächlich, einige bisher unbekannte Bauglieder aufzufinden. Es handelt sich dabei um drei Kapitelle, einen Friesblock, zwei Inschriften auf Architekturgliedern und ein Fragment des Antenkapitells des hellenistischen Naiskos (Abb. 8). Leider mangelt es an Informationen über den ursprünglichen Fundort der Stücke, so daß sich keine Aufschlüsse über die Gebäude ergeben, aus denen die Blöcke stammen.

Daneben wurden die Ackerfelder in Didyma untersucht und dabei die Reste von mindestens drei byzantinischen oder späteren Kirchen oder Kapellen gefunden. Diese befinden sich im Westen bzw. im Süden des Apollontempels. Didyma scheint in byzantinischer Zeit auf allen Seiten und noch in einiger Entfernung vom Zentrum von diesen kleinen religiösen Stätten umgeben gewesen zu sein.

Tempelkonsolidierung

Wie in den vergangenen zehn Jahren wurde auch während der vierwöchigen Kampagne wieder an der Sicherung des Baubestandes des Apollontempels gearbeitet. Die von Stein zu Stein voranschreitenden Tätigkeiten hatten diesmal zum Ziel, die stark von Brand geschädigten Partien der Nordante an allen drei Seiten des Apollontempels dauerhaft vor weiterem Verfall zu bewahren und abgefallene Oberflächen wieder anzufügen, was nicht zuletzt die zahlreichen Touristen erfreuen wird, die von dieser nun neu erstrahlenden Hauptansichtsseite des Tempels sicher die meisten Photographien aufnehmen.

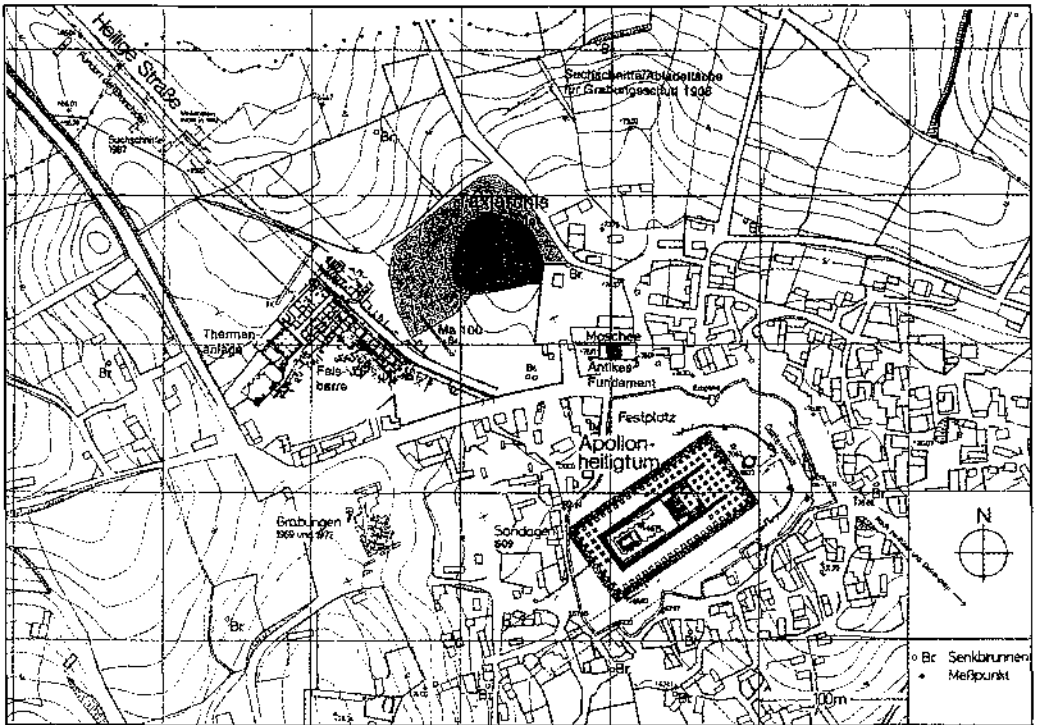

Abb. 1: Lage des Taxiarchis-Hügels (nach Bumke-Röver, AA 2002/1, 85 Abb. 1)

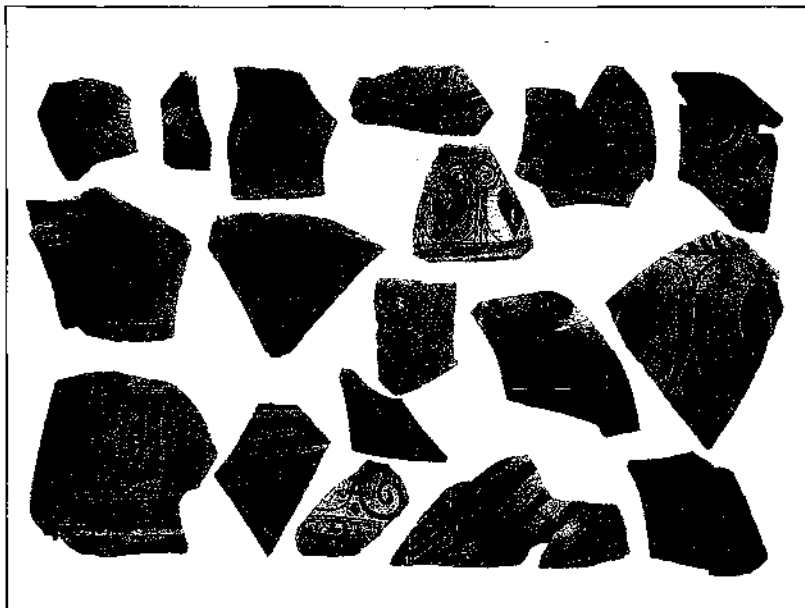
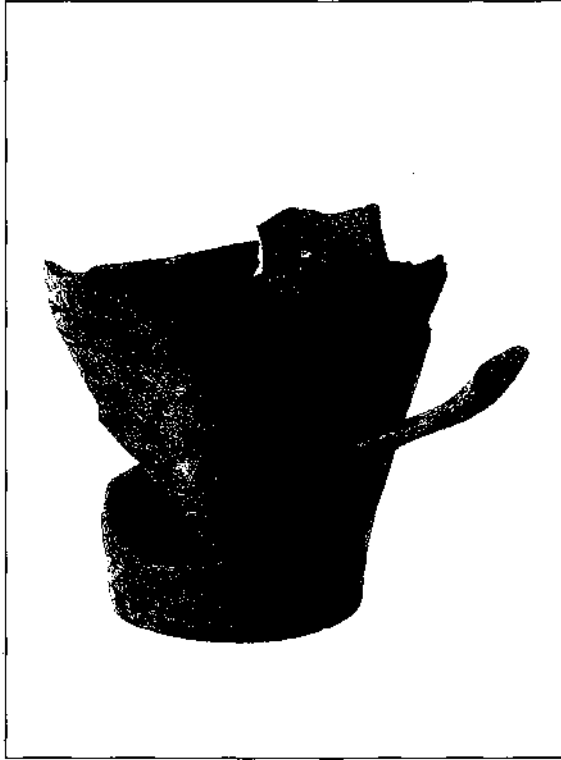
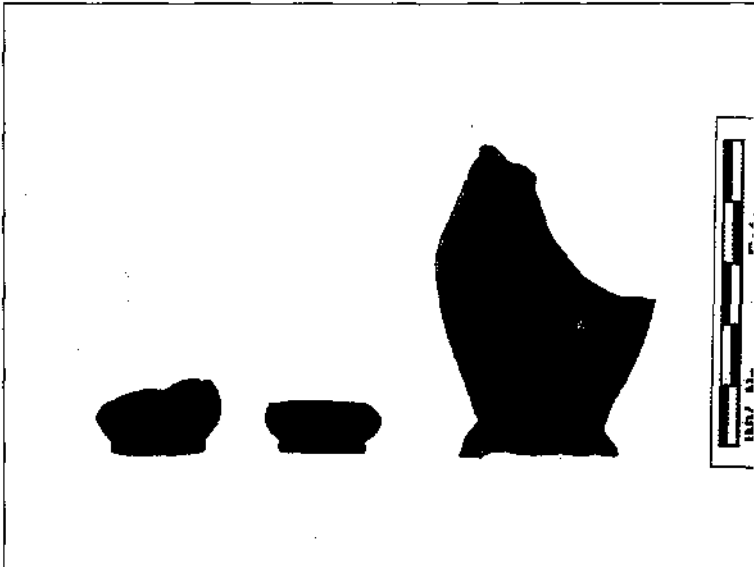

Abb. 2: Sammelaufnahme Fikellura-Keramik

Abb. 3: Fikellura-Kleeblattasse

Abb. 4: Miniaturgefäße als Votive

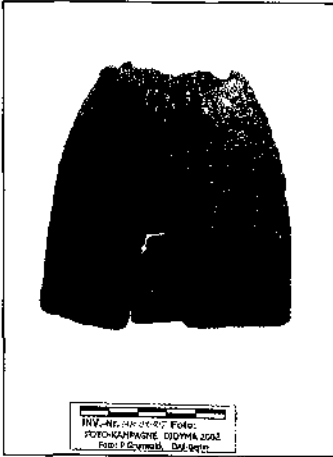

Abb. 5: Bronzeglocke

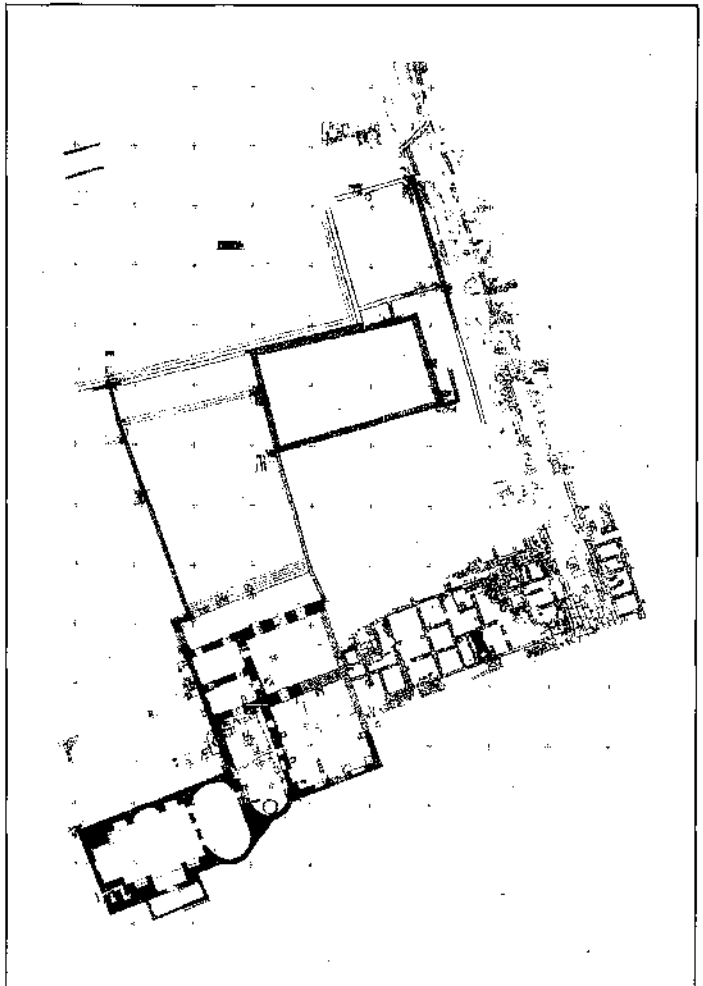
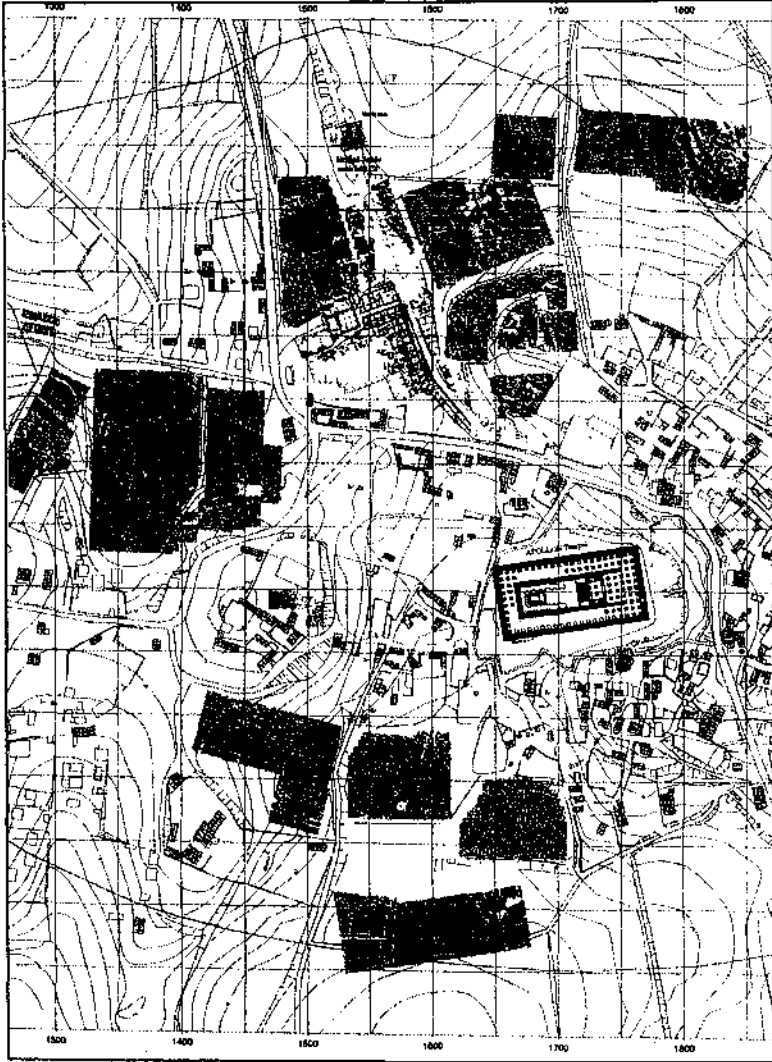

Abb. 6: Vorläufige Rekonstruktion des Gebäude- und Hofkomplexes (H. Ölbrich)

Abb. 7: Gesamtplan der geophysikalisch-prospektierten Areale in Didyma (H. Stümpel)

Abb. 8: Antenkapitell des frühhellenistischen Naiskos innerhalb des Apollontempels

İKİZTEPE KAZISI 2002 DÖNEMİ SONUÇLARI

Önder BİLGİ*

İstanbul Üniversitesi ile Kültür Bakanlığı adına yürütülmekte olan Samsun İkiztepe kazı çalışmaları 2002 döneminde 17 Temmuz ile 20 Ağustos tarihleri arasında 35 günlük bir sürede gerçekleştirildi.

2002 dönemi çalışmalarına kazı heyeti üyesi olarak Yrd. Doç. Dr. Şevket Dönmez, Arkeolog Deniz Sarı, Arkeolog Aslihan Yurtsever Antropolog Doç.Dr. Yılmaz S. Erdal, Arkeolog-Desinatör Burhan Gülkan, Restoratör Behçet Erdal ile İstanbul Üniversitesi stajyer lisans öğrencileri Burcu Arman, Meral Başaran, Ahu DüNDAR, Kezban Polat, Züleyha Doğan, Osman Ocak ve yüksek lisans öğrencisi Junko Yamamoto katıldı. Bakanlık uzmanı olarak İstanbul Arkeoloji Müzeleri araştırmacılarından Gülbahar Çelik kazıda görev aldı. Kazı çalışmalarına, ayrıca, araştırmacı ve fotoğraf uzmanı Haldun Aydıngün ve Arkeolog Şengül Aydıngün ile Paleozoolog.Dr. Vicky Ioannidou-Pişkin kısa bir süre için katkıda bulundular.

2002 dönemi kazıları, 1974 yılında kazı çalışmalarının ilk başladığı ve 2000 ile 2001 dönemlerinde sürdürüldüğü Tepe I'de geliştirildi. Tepe'nin kuzey yamacında yer alan "M" açmasının sadece C 19-20/IV 8 ve C 19-20/IV 9 plânkarelerini kapsayan 100 m² lik alanında (Plân: 1; Resim: 1) kazılar gerçekleştirildi. 1975-1986 dönemlerinde ortaya çıkarılmış bulunan mezarlığın devamını aramak için höyüğün formasyonuna paralel olarak söz konusu plânkarelerde ortalama 1.80 m. kadar derinleştirildi. Bu derinleşme sonucunda üst üste 6 ayrı seviye saptandı (Resim: 2).

b.3750 (C 20/IV 8) ve b.3752 (C 19/IV 8) No.lu buluntu yerleri olarak kodlanan ve 23.20 ile 22.70 m.ler arasında saptanan bir seviyede basit toprak taban dışında herhangi bir mimarî kalıntıya rastlanmadı.

Bu seviyenin moloz yığıntısı içinden on kova çanak çömlek parçası ile on kova hayvan kemiği kalıntıları ve küçük buluntu olarak yedi adet pişmiş toprak ağırşak¹, on adet tezgah ağırlığı², bir adet diş³, üç adet kemik delici⁴ ile bir adet tunç delici⁵ ve bir adet taş perdah aleti⁶ ele geçirildi.

b.3759 (C 19/IV 9), b.3781 (C 19/IV 8), b.3751 (C 20/IV 8) ve b.3753 (C 20/IV 9) No.lu buluntu yerleri olarak kodlanan ve 22.70 ile 22.30 m.ler arasında saptanan 2. seviyede basit toprak taban dışında yine herhangi bir mimarî kalıntıya rastlanmadı.

* Prof.Dr. Önder BİLGİ, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı Başkanı, İstanbul/TÜRKİYE.

1 İ/2002-1, İ/2002-36, İ/2002-52, İ/2002-53, İ/2002-57, İ/2002-61, İ/2002-63).

2 İ/2002-2, İ/2002-3, İ/2002-4, İ/2002-5, İ/2002-10, İ/2002-11, İ/2002-20, İ/2002-55, İ/2002 58 ve İ/2002-59.

3 İ/2002-56.

4 İ/2002-35, İ/2002-46, İ/2002-62.

5 İ/2002-60.

6 İ/2002-22.

Bu seviyenin moloz yığıntısı içinden on kova çanak çömlek parçası ile on bir kova hayvan kemiği kalıntısı ve bir adet pişmiş toprak minyatür kap⁷, üç adet insan figürünü⁸, iki adet sapan tanesi⁹, altı adet ağırşak¹⁰, üç tezgâh ağırlığı¹¹, üç kemik delici¹² ile bir adet idol¹³, bir adet tunç delici¹⁴ ve iki adet çakmaktaşıdan kesici¹⁵ ele geçirildi.

b.3757 (C 20/IV 8), b.3782 (C 19/IV 8), b.3783 (C 19/IV 9) ve b.3754 (C 20/IV 9) No.lu buluntu yerleri olarak kodlanan ve 22.30 ile 21.90 m.ler arasında saptanan 3. seviye bir mezarlık dolgusudur.

Bu dolgu içinde on iki kova çanak çömlek parçası ile on kova hayvan kemiği kalıntıları ve pişmiş toprak bir bardak¹⁶ ile bir çanak¹⁷ ve küçük buluntu olarak dört adet pişmiş toprak ağırşak¹⁸, altı adet tezgâh ağırlığı¹⁹, dört adet kemik delici²⁰ ve bir adet çakmaktaşıdan kesici²¹ ele geçirildi.

b.3772 (C 19/IV 9), b.3774 (C 19/IV 8), b.3771 (C 20/IV 8) ve b.3770 (C 20/IV 9) No.lu buluntu yerleri olarak kodlanan ve 21.90 ile 21.75 m.ler arasında saptanan 4. seviyede yanmış basit toprak bir taban dışında C 19/IV 8 plânkaresinde tabanaltı ahşap bir konstrüksiyon ile ilgili geniş hatlı boşluklarına rastlandı. Yatay olan bu boşlukların oluşturduğu alan dikdörtgen plânlıdır (Plân: 2 ve Resim: 3). Diğer taraftan, taban üzerinde yanarak kızışmış çok miktarda pişmiş toprak sıva parçaları görüldü.

Bu dolgu içinde altı kova çanak çömlek parçası ile altı kova hayvan kemiği kalıntısı ve küçük buluntu olarak bir adet pişmiş toprak insan figürünü²², bir adet ağırşak²³, dört adet tezgâh ağırlığı²⁴, dört adet kemik delici²⁵, bir adet *spatula*²⁶ ile bir adet mızrakucu²⁷ ele geçirildi.

b.3778 (C 19/IV 9), b.3777 (C 19/IV 8), b.3775 (C 20/IV 8) ve b.3776 (C 20/IV 9) No.lu buluntu yerleri olarak kodlanan ve 21.75 ile 21.50 m.ler arasında saptanan 5. seviyede sadece yanmış basit toprak bir tabana rastlandı.

Bu tabanın dolgusu içinde altı kova çanak çömlek parçası ile yedi kova hayvan kemiği kalıntısı ve küçük buluntu olarak iki adet pişmiş toprak ağırşak²⁸, bir adet sapan tanesi²⁹, iki adet kemik delici³⁰ ve bir adet çakmaktaşıdan kesici³¹ ile bir adet çekir-

-
- 7 İ/2002-65.
  - 8 İ/2002-6, İ/2002-8 ve İ/2002-9.
  - 9 İ/2002-48 ve İ/2002-51.
  - 10 İ/2002-7, İ/2002-37, İ/2002-39, İ/2002-40, İ/2002-47 ve İ/2002-68.
  - 11 İ/2002-25, İ/2002-12 ve İ/2002-41.
  - 12 İ/2002-38, İ/2002-49 ve İ/2002-64.
  - 13 İ/2002-69.
  - 14 İ/2002-45.
  - 15 İ/2002-24 ve İ/2002-26.
  - 16 İ/2002-90.
  - 17 İ/2002-91.
  - 18 İ/2002-17, İ/2002-27, İ/2002-29 ve İ/2002-33.
  - 19 İ/2002-13, İ/2002-14, İ/2002-15, İ/2002-16, İ/2002-23 ve İ/2002-42.
  - 20 İ/2002-19, İ/2002-28, İ/2002-30 ve İ/2002-34.
  - 21 İ/2002-18.
  - 22 İ/2002-54 (Res.6).
  - 23 İ/2002-72.
  - 24 İ/2002-71, İ/2002-73, İ/2002-74 ve İ/2002-79.
  - 25 İ/2002-75, İ/2002-77, İ/2002-81 ve İ/2002-82.
  - 26 İ/2002-76.
  - 27 İ/2002-83.
  - 28 İ/2002-78 ve İ/2002-88.
  - 29 İ/2002-86.
  - 30 İ/2002-84 ve İ/2002-87.
  - 31 İ/2002-85.

dek³² ele geçirildi. Ayrıca, yine taban üzerinde yanarak kızışmış pişmiş toprak siva parçaları görüldü

b.3779 (C 19/IV 9) ve b.3780 (C 19/IV 8) No.lu buluntu yerleri olarak kodlanan ve 21.50 ile 21.25 m.ler arasında saptanan 6. seviyede de doğuya doğru eğim yapan yanmış basit toprak bir taban kafıntısı dışında mimarî ize rastlanmadı.

Buluntu yerlerinde elde edilen tüm çanak çömlekler ile küçük buluntuların ve ayrıca moloz toprağı içinde toplanan çok sayıda çanak çömlek parçalarının değerlendirilmesinden 1, 2, 3. (mezarlık) seviyelerin İTÇ III'e ait ve 4, 5 ve 6. seviyelerin ise İTÇ II'ye ait oldukları saptandı.

"M" açmasında geliştirilen bu kazılar sırasında on üç adet mezar bulundu (Plân: 2). Bu mezarların on üç adeti de basit toprak tipinde olup bir adeti C 19/IV 8 plânkaresindeki b.3752 No.lu buluntu yerinde³³, bir adeti C 20/IV 8 plânkaresindeki b.3757 No.lu buluntu yerinde³⁴, dokuz adeti C 19/IV 9 plânkaresindeki b.3759 No.lu buluntu yerinde³⁵, iki adeti de C 20/IV 9 plânkaresinde b.3754 No.lu buluntu yerinde³⁶ ortaya çıktı.

Bu mezarlardan beş adeti hediyelidir; Sk.666'da kurşun bir küpe³⁷, Sk.667'de kurşun iki küpe³⁸, Sk.668'de fritten bir kolye ile tunç bir yüzük³⁹, Sk.670'te tunç iki küpe⁴⁰ ve Sk.675'te ise tunç bir zıpkıncu⁴¹ ile fritten bir kolye⁴² ele geçirildi.

Hepsi de İTÇ III ait olan bu basit toprak mezarların iskeletleri üzerinde yapılan antropolojik ve patolojik incelemeler sonucunda;

Sk.665 No.lu mezardaki 14-15 yaşlarındaki çocuk iskeletinde kansızlık; Sk.666 No.lu mezardaki 3-4 yaşlarındaki çocuk iskeletinde *tibialarda* enfeksiyon, kansızlık ve dişlerde mine kusuru; Sk.667 No.lu mezardaki 35-40 yaşlarındaki kadın iskeletinin sağ köprücük kemiğinde kırık, sırt omurlarında eklem bozukluğu; Sk.668 No.lu mezardaki 30-40 yaşlarındaki kadın iskeletinin alın kemiğinin sol tarafında iyileşmiş yaralanma izi ve bel omurlarında yaralanmaya dayalı eklem bozukluğu; Sk.669 No.lu mezarın yeni doğmuş bir bebeğe ait olduğu; Sk.670 No.lu mezardaki 4-5 yaşlarındaki çocuk iskeletinde bacaklarda enfeksiyon, anemi ve dişlerde mine kusuru; Sk.671 No.lu mezardaki 6 aylık bebek iskeletinde kansızlık; Sk.672 No.lu mezardaki 8-9 yaşlarındaki çocuk iskeletinde kansızlık; Sk.673 No.lu mezardaki iskeletin bir erişkine ait olduğu; Sk.674 No.lu mezardaki iskeletin bir yaşındaki bir bebeğe ait olduğu; Sk.675 No.lu mezardaki 40-45 yaşlarındaki erkek iskeletinin alın kemiğinin solunda yaralanma izi, sol üç kaburgası ile el bilek kemiklerinde kırıklar ve omurlarda eklem bozukluğu; Sk.676 No.lu mezardaki iskeletin 3-6 aylık bir bebeğe ait olduğu; Sk.677 No.lu mezardaki 45-50 yaşlarındaki kadın iskeletinde sadece bir tanesi kaynaşmış sağ beş kaburgasının kırılmış olduğu saptandı.

Çalışmalara son verildikten sonra kazı alanı koruma altına alındı ve 18 adeti müzelik (bir adeti eskiden kazılmış bir mezarın eşyası olan kemik bir kanca)⁴³ ve 73 adeti etütlük (bir adeti yüzey buluntusu olan bir bileği taşı)⁴⁴ olmak üzere toplam 91 adet

32 İ/2002-80.

33 Sk.665.

34 Sk.667.

35 Sk.669, Sk.670, Sk.671, Sk.672=Res.4, Sk.673, Sk.674, Sk.675=Res.5, Sk.676, Sk.677.

36 Sk.666 ve Sk.668.

37 İ/2002-21.

38 İ/2002-31 ve İ/2002-32.

39 İ/2002-50=Res.6.

40 İ/2002-43 ve İ/2002-44.

41 İ/2002-66.

42 İ/2002-67.

43 İ/2002-70.

44 İ/2002-89.

pişmiş toprak, kemik, diş, tunç, kurşun, taş ve çakmaktaşıdan yapılmış eser Samsun Arkeoloji Müzesi'ne 19.08.2002 tarihinde teslim edildi.

Sözlerime son verirken çalışmalarımıza maddî ve manevî destek sağlayan İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü ile Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'na, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na, Samsun Müzesi Müdürlüğü'ne, Bafra Kaymakamlığı ile İkiztepe Köyü Muhtarlığı'na ve bugüne kadar kazılara emeği geçen Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi'nin öğretim elemanı ve yardımcılarını ile stajyer öğrencilerine teşekkürlerimi sunarım.

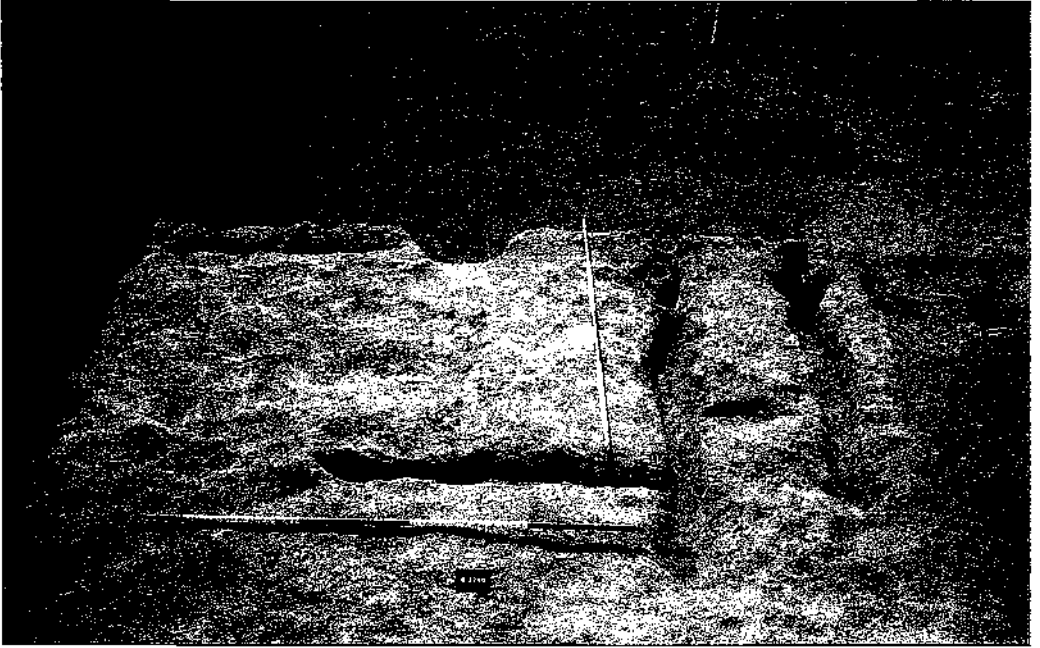

Resim: 1

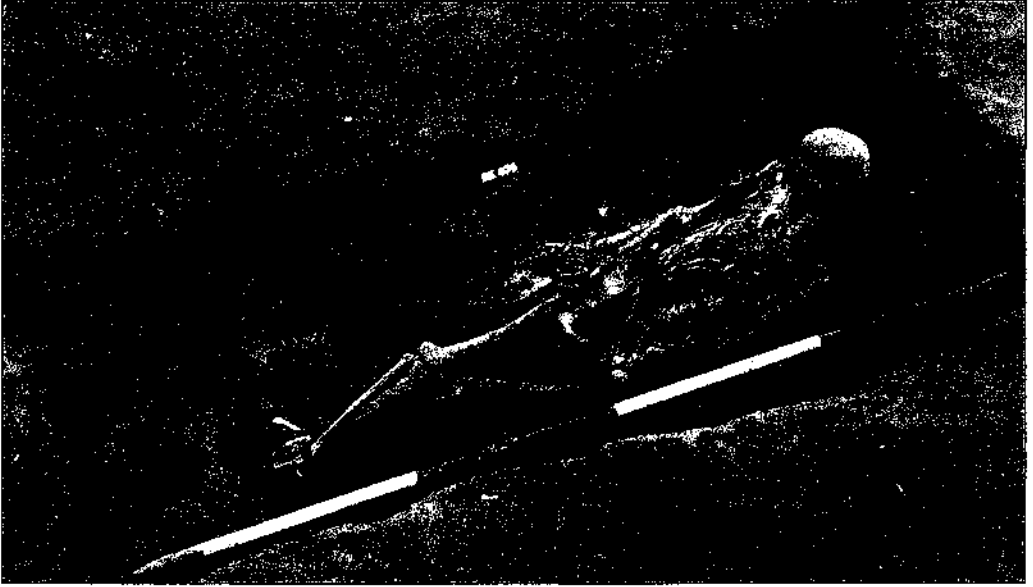
Resim: 2

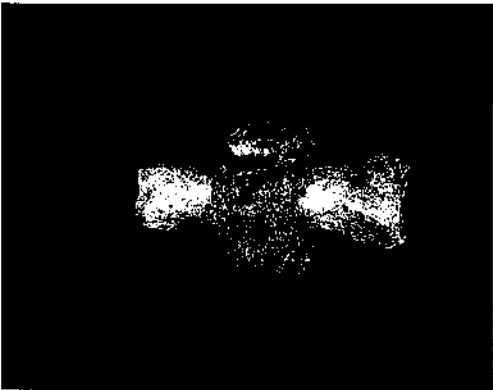
Resim: 3

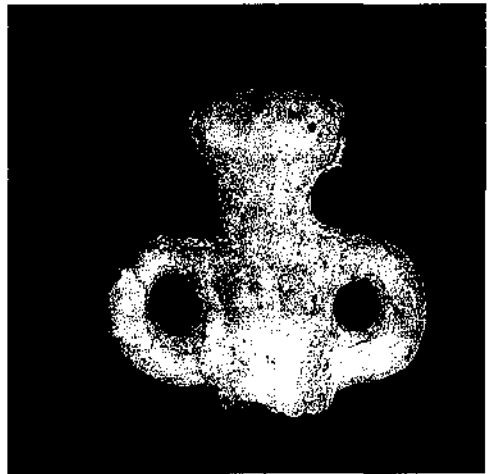
Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

SIXTH PRELIMINARY REPORT ON EXCAVATIONS AT ZİYARET TEPE (DİYARBAKIR PROVINCE), 2002 SEASON

Timothy MATNEY*

The sixth season of archaeological fieldwork at Ziyaret Tepe in the Diyarbakır province was undertaken in July through September of 2002. Our work this season was under the auspices of the Diyarbakır Museum and its director, Necdet Inal, and was greatly enhanced by the helpful guidance of our government representative, Nezametin Kaya of the Ankara Ethnographic Museum. Numan Tuna and Jale Velibe-yoğlu of TAÇDAM also provided logistic support for the archaeological projects in the İlisu Dam Salvage Area and we are indebted to them for this help. The 2002 field season at Ziyaret Tepe was co-sponsored by the Universities of Akron, Munich, Cambridge and Helsinki and received funding from the National Geographic Society, the National Science Foundation, the American Research Institute in Turkey and the University of Akron. Additional support for the excavation of Operation E came from the Deutsche Forschungsgemeinschaft as part of the research project 'The northern frontiers of Mesopotamia' which also includes the excavations at the nearby site of Giricano Tepe. The excavation of Operation G was supported by the British School of Archaeology in Iraq, the University of Oxford Wainwright Fund, the British Institute of Archaeology in Ankara, the University of Cambridge McDonald Institute for Archaeological Research, and the British Academy. Previous preliminary reports have been published in this journal and in the journal *Anatolica* (Matney 1998; Matney and Somers 1999; Matney and Bauer 2000; Matney et al. 2002, Matney et al. 2003). For the 2002 season, Timothy Matney (University of Akron) served as the overall project director and the senior field directors were Michael Roaf (University of Munich), John MacGinnis (McDonald Institute, Cambridge University), Monica Smith (University of California, Los Angeles) and Duncan Schlee (Welsh Archaeological Unit).

Project Overview and Objectives

Ziyaret Tepe is a 32 hectare mounded site located on the south bank of the Tigris River 20 km. west of the confluence of the Tigris and Batman Rivers in the Diyarbakır Province. The ancient settlement at Ziyaret Tepe witnessed a long occupational sequence. In earlier reports, we suggested that the earliest occupation of the site dated to the late Neolithic or early Chalcolithic periods based on the presence of crude, hand-made ceramics found during surface survey in 1997 (Matney 1998). Subsequent excavation of the lowest portion of a long step-trench in Operation E during the 2002 field season (see below) suggests that we may have misdated this material, as considerable hand-made ware was found within third millennium B.C. levels. Based on this

---

* Timothy MATNEY, Department of Classical Studies, Anthropology and Archaeology, University of Akron, Akron, OH 44325-1910 USA/ABD

finding, our revised understanding is that Ziyaret Tepe has a nearly unbroken occupational sequence from the early third millennium B.C. through the Late Assyrian period. We had also hypothesized the presence of scattered Roman-period farmsteads in the lower town based again on scattered surface remains, including considerable quantities of Roman-period roof tiles (Matney 1998). Excavations in 2002 in Operation J showed that, in at least one case, very large quantities of Roman-period roof tiles had been reused as wall materials in ephemeral structures, perhaps no older than a few hundred years (see below). Medieval remains are found on the top of the high mound in the form of pits and bread ovens and through considerable quantities of pottery. No buildings of certain Medieval date have yet been recorded at Ziyaret Tepe and extensive occupation of the site seems to have ended in the late 7th century B.C.

Previously, we examined the importance of Ziyaret Tepe within the historical context of the expansion and functioning of the Assyrian Empire (Matney et al. 2002; see also Grayson 1991; Karg 1999; Lanfranchi and Parpola 1990; Parker 1998; Parpola 1987; Radner and Schachner 2000). The discovery in 2002 of a small cuneiform archive in Operation G in the lower town dated to the end of the 7th century B.C. mentioning the governor of the province, as well as other indirect references within the text, strengthen our case that Ziyaret Tepe should be identified with the Assyrian city of Tushhan (see below). Furthermore, there is considerable archaeological and textual evidence that Ziyaret Tepe was initially established as an Assyrian stronghold during the Middle Assyrian period. Later historical texts suggest an initial construction of the city under Shalmaneser I (1263-1234 B.C.), followed by a later abandonment and loss of Assyrian control in the region before Ashurnasirpal II (883-859 B.C.) rebuilt the city wall at Ziyaret Tepe, erected a palace, placed a statue of himself in the city, resettled Assyrian citizens in Tushhan and received tribute there from nearby rulers (Grayson 1991; Karg 1999). A strong Assyrian presence from the early 9th through the late 6th centuries B.C. can be surmised at Ziyaret Tepe based on the combination of historical and archaeological evidence.

The goals of the 2002 excavation season were: (1) to continue work in the Operation E step-trench started in 2000 and, in particular, to excavate Middle Assyrian period remains near the top of the sequence and the early second millennium B.C. and earlier levels at the base of the Operation E step trench; (2) to document the architectural sequence of the Operation A public building and the nature of the underlying deposits beneath the building's foundation platform; (3) to expand excavation of the Operation G Late Assyrian structure with the eventual goal of recovering a complete plan of the building; (4) to explore possible Roman-period remains in the lower town previously recovered via surface survey in Operation J in the westernmost portion of the lower town; (5) to continue earlier subsurface magnetic field gradiometry survey at Ziyaret Tepe initiated during the 1998 and 1999 seasons with an ultimate goal of mapping the entire Late Assyrian city; (6) to begin a detailed geomorphological description and reconstruction of the paleoenvironment of the Upper Tigris region. This report details our progress towards the first four of these goals. The results of the surveys noted above under the fifth and sixth goals are reported in the *Araştırma Sonuçları Toplantısı* series.

Excavations in the 2002 Field Season

Excavation in 2002 was conducted in four areas of Ziyaret Tepe (Operations A, E, G and J). Two of these soundings (Operations A and E) are located on the high mound; the other two soundings (Operations G and J) are located in the southern sector of the lower town (see Fig. 1 for the location of the trenches excavated in 2002). The results of excavations in each of these three operations will be briefly discussed below.

Operation A

Excavations in Operation A on the eastern edge of the high mound were directed in 2002 by Mr. Duncan Schlee with the assistance of Mr. Andrew Bauer. Over 500 m² of architecture dating to the Late Assyrian was excavated during three seasons of field-work (2000-2002) in Operation A (Fig. 2). The dating of the architecture to the Late Assyrian period is based on ceramics and other small finds from stratified contexts within the structures. The three objectives for the 2002 excavation in Operation A were: (1) to cut a sounding at the edge of the high mound in order to determine the nature and date of the strata beneath the large Late Assyrian mud-brick platform described previously (Matney et al. 2002); (2) to complete the excavation of a third metal-working installation at the southern edge of the operation and (3) to clarify the original building plan and subsequent modifications of the principal monumental building. This report will outline the results of the first two of these objectives. More detailed notes, including a detail description of the ceramics from the metal-working installations, are published elsewhere (Matney et al. 2003; Matney et al. forthcoming; McDonald in Matney et al. forthcoming).

The principal Late Assyrian structure in Operation A is built upon a foundation comprising a massive mud-brick platform. The plan of the architecture recovered to date suggests a large open courtyard surrounded by small rooms made with substantial walls approximately 1.5 m. wide. The architecture is exceedingly solid and these remains represent an important public building. As noted elsewhere, prior to the construction of the building, the entire area of Operation A was leveled and a thick mud-brick platform was built, presumably in order to make a stable foundation for the monumental structure that was built on top (Matney et al. 2003). In 2002, we cut a section at the edge of the tell revealing the mud-brick platform to be at least 1.5 m. thick, perhaps even greater in places (Fig. 3). By taking advantage of the natural erosion of the Late Assyrian building, we were able to delineate the platform with minimal excavation. In this cut, the platform was shown to have sealed a number of earlier deposits of Late Iron Age and possibly Middle Assyrian date.

Stratified below the platform were two pits and the foundations of a mud-brick wall, approximately two courses wide. Unfortunately the surface or floor associated with this wall had been at a higher elevation and did not survive the building of the platform. The pits and mud-brick wall cut into earlier pits. The architecture in the north of the sounding is modest in size and probably dates to either the local Early Iron Age or to a pre-platform phase of the Late Assyrian occupation of Ziyaret Tepe. In the southern section of the sounding, a large, regular mud-brick wall at least 1.5 m. wide was discovered at the end of the season. Its alignment is similar to that of the later platform and associated monumental structures. Elsewhere, we have suggested that this wall was part of an earlier monumental structure that was replaced in the Late Assyrian period (Matney et al. 2003).

Additionally in 2002, we excavated a third metal-working installation, similar to those discovered in previous seasons in the large courtyard south of the Late Assyrian public building. All three installations had been levelled and filled with debris, including slag, mud-brick fragments, a considerable quantity of damaged bronze furniture fittings and vessels, burnt ivory furniture and small object fragments, stone vessels, and ceramics. All had been sealed by an extensive baked brick pavement which covered the courtyard after the metal-working installations had fallen out of use. Like the installations excavated in 2001, the basic structure of the installation excavated in 2002 was a rectangular depression cut into the pre-existing levels to a depth of approximately 1.20 m. and with similar dimensions as the previous examples (3.00 m. by 1.30 m.). The 2002 installation was different in several respects from the others: it did not have semi-circular flues on both ends, was not fired as well, and did not contain nearly as much ash and slag nor as many artifacts. As the entire extent of the courtyard has not been excavated, it is impossible to determine whether more metal-working installations are to

be found in Operation A. Based on the ceramic evidence (see McDonald in Matney et al. forthcoming) and the furniture fittings with strong parallels with Nimrud, the metal-working installations are Late Assyrian in date (see Curtis and Reade 1995).

Operation E

Excavations in Operation E were directed by Prof. Dr. Michael Roaf with the assistance of Dr. Diana Stein and were concentrated in two areas of the operation. The first area was an horizontal exposure of Middle Assyrian architecture at the top of the step-trench (Fig. 4). The second area was an eastward extension of the step-trench near the base of the high mound. These excavations have been published in more detail elsewhere (Roaf in Matney et al. 2003). This report presents only a brief set of notes on the Middle Assyrian architecture. Directly below the surface of the high mound, a stratigraphically complex sequence of features were found dating the Middle Assyrian and later periods. Unfortunately, the architecture itself comprises isolated walls and surfaces lacking coherence due to the complexity of the building sequence.

The latest remains are a series of pits, the largest possibly used for grain storage, which may date to the medieval occupation of the site. Below these pits, and partially destroyed by them, was the northern wall of a well-built building found in a previous season (Matney et al. 2002: Fig. 22 walls E-237, E-208, and E-013). The western side of this building was destroyed by erosion, and a southern extension of the building was much damaged by later pits and foundation trenches and the floors had been eroded from the top of the mound. It is uncertain whether this structure dates to late in the Middle Assyrian period or to a later period (i.e., Early Iron Age or early Late Assyrian).

Stratigraphically below these features there are a series of external erosion surfaces. From one of these pebble and sherd surfaces came a fragmentary Middle Assyrian cylinder seal already published by Dr. Diana Stein (Stein in Matney et al. 2003). The pottery in these surfaces included typical Middle Assyrian sherds, but at the moment we cannot tell if they were formed during or after the end of the Middle Assyrian occupation at Ziyaret Tepe. The erosional surfaces extend over the top of a structure partly excavated in 2001 (Matney et al. 2002: Fig. 22, walls E-211 and E-234), which itself was terraced into the mound and which had associated Middle Assyrian pottery. Cut by this terraced structure are a series of walls belonging to rectangular buildings running on a slightly different alignment representing two architectural phases with well preserved floors, complete vessels and pebble-paved alleyways between the structures.

Operation G

The 2002 excavations in Operation G were directed by Dr. John MacGinnis with the assistance of Mr. Thomas Burns. Operation G is located in the southern part of the lower town. The primary goal of the excavations was to further elaborate the plan of the large well-built building of Late Assyrian date first encountered in 2001 (Fig. 5). This building was notable because of a large cobbled courtyard comprising thousands of flat black and white river stones laid edgewise in a checkerboard pattern (see Matney et al. 2003). Excavations in 2002 revealed more of this cobbled pavement in Room 2, where the extent of the floor is 12 m. from east to west and at least 15 m. from north to south. Parts of two rooms were excavated on the west side of this courtyard (Rooms 7 and 8). The first of these was a long, but comparatively narrow, room, 4.5 m. across and at least 13 m. in length (Room 7). Very little was found in this room, but it did contain two baked bricks with holes 17 cm. in diameter in the middle placed exactly on the center line of the room, which we interpret as supports for wooden columns. At the northern end of this room was a smaller chamber (Room 8), approximately 5 m. wide and 2.5 m. deep with a single entrance from Room 7.

The remaining rooms uncovered in the 2002 season lay to the west of the mosaic courtyard where the presence of two adjacent parallel walls may mark the division between separate abutting buildings. Room 10 was a long room containing three complete pithoi and Room 9 to the north had another large jar buried so that its rim was level with the floor and a large pit nearby had possibly been dug for the installation of another jar or pithos. This part of the building appears to have been a magazine complex used for storage. In many areas of the building the floor was covered with a thin layer of ash and in several places the white plaster of the walls was burnt, suggesting that at least some of the rooms of the building had suffered damage from fire.

In the building collapse piled up against the walls of Rooms 9 and 10, we recovered a small archive of unbaked cuneiform tablets. The texts will be published by Prof. Simo Parpola in the *State of Archives of Assyria Bulletin*. A brief summary of their contents has already been published (Matney et al. 2003). The tablets include loans and allocations of grain, a slave sale, several lists, letters and envelopes. Three of the tablets bore seal impressions. Of particular interest is mention of a number of professions and individuals, including a governor who is almost certainly the governor of the province of Tushhan. In most cases the texts are either undated or the date formula is not preserved, but there are three exceptions. One tablet is dated by the *limmu* official Nabû-tappū tī-alk, a late post-canonical eponym from shortly before the fall of Nineveh in 612 B.C. The other *limmu* officials mentioned in the texts are Aššur-šarrāni and MA- (. . .), both of whom Prof. Parpola tentatively suggests may be post-612 B.C. eponyms. On the basis of contents of the tablets, Prof. Parpola has suggested that the building might have been a tax collecting center for the provincial Assyrian government.

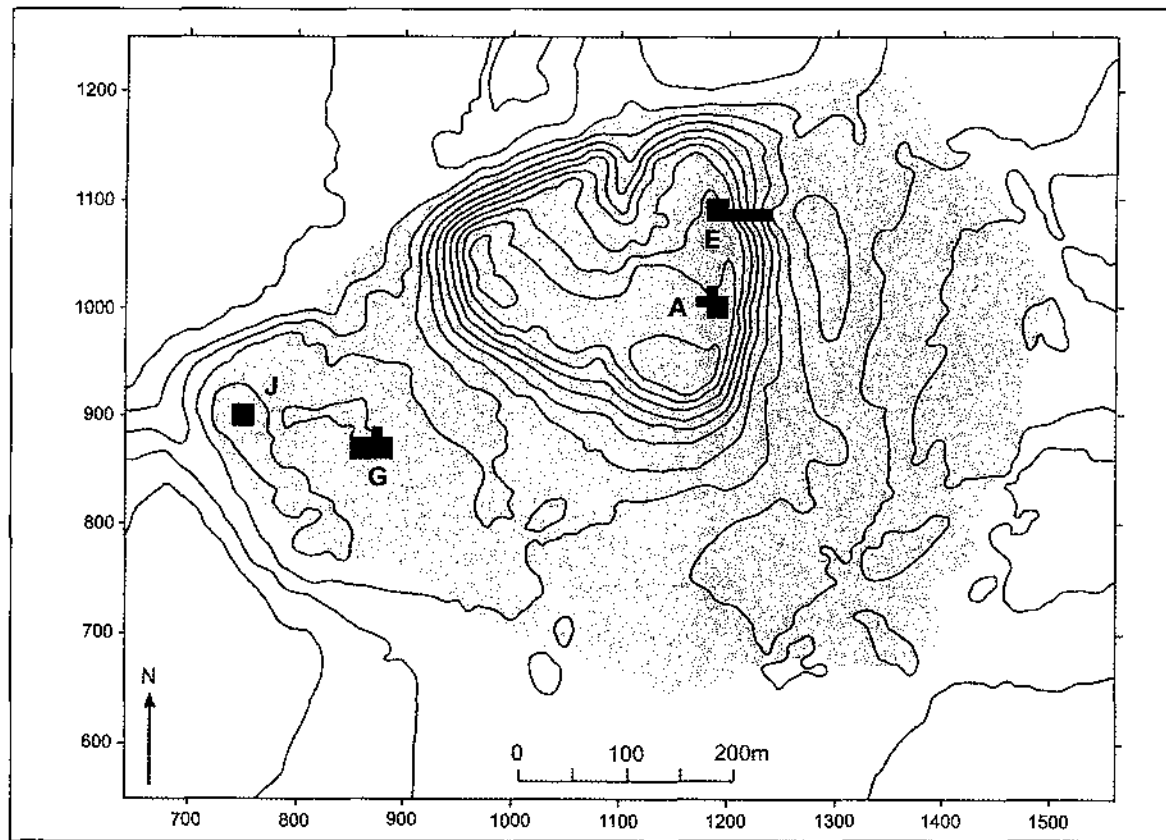
Operation J

Work in Operation J was directed by Dr. Monica L. Smith of the University of California, Los Angeles. Operation J is located at the western edge of the lower town. This was a new area of excavation, started in 2002, and the decision to excavate in this area was based on both the subsurface magnetic gradiometry study and a surface survey and mapping of the artifactual remains in the plowzone conducted by Dr. Smith (see Matney et al. 2003 for details). The uppermost of three phases of architecture excavated in Operation J over an area of 150 m² lay immediately below the plowzone and comprised at least three contemporary structures (Fig. 7). The walls and post supports of these structures were made of reused materials, mostly stones and Roman-period roof tiles, and did not appear to represent a significant architectural complex. The middle phase of architecture, separated from the upper strata by a sterile gray-brown soil, comprised a substantial stone wall (1.7 m. wide) and adjacent stone pad. This wall may have been the footing for a pisé wall, although we could not distinguish the traces of an upper wall in the section, nor could we distinguish any foundation trenches. The lowest occupational level excavated in Operation J comprised a heavy cobbled surface covering an area of 7 m. by 4 m. in the northern part of the trench.

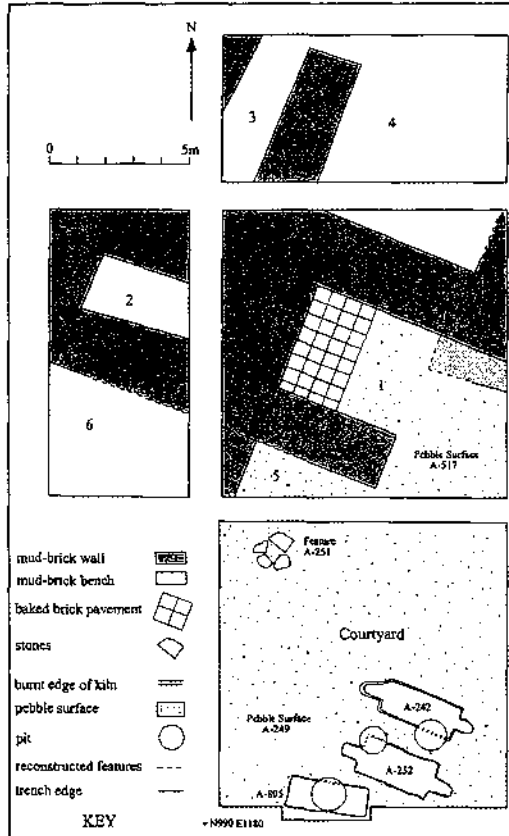
The dating of the architecture found in Operation J is problematic. The uppermost architecture had few diagnostic remains. Artifacts recovered from this level that are likely to be chronologically sensitive include tiles, ceramic vessels, glass vessel fragments, a bronze projectile point, a clay pipe, and metal items. We had initially supposed that the uppermost architecture might date to the latter half of the first millennium A.D., but now suspect that it could be much later. The middle phase of architecture is most likely to be dated by the materials found in a large pit, which includes a large number of handled jars of a type also found in the upper levels of the trenches on the high mound and perhaps belonging to the medieval period. The lowest phase of architecture, represented by the cobble pavement, may date to the Late Assyrian period. Given the scarcity of good dating evidence, however, these suggestions must be considered provisional.

WORKS CITED

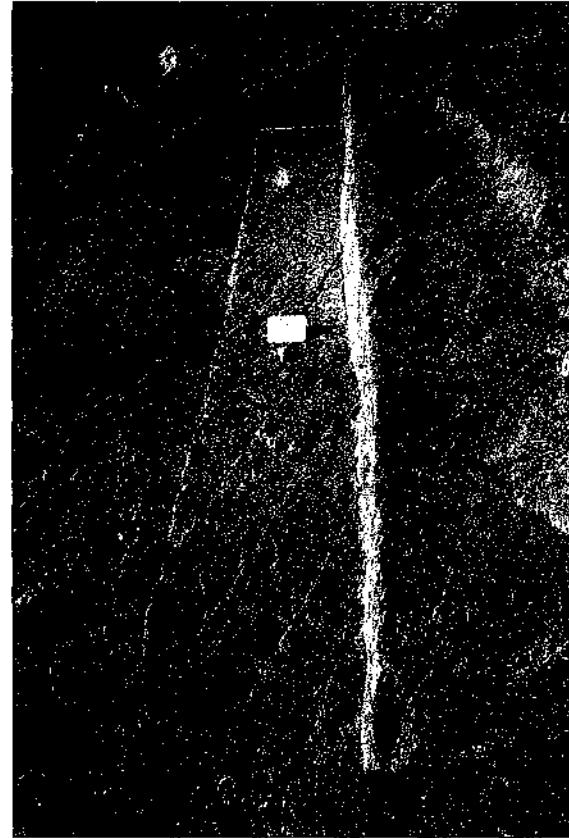
- CURTIS, J. and J. READE
 1995 *Art and Empire: Treasures from Assyria in the British Museum*. London: British Museum Press.
- GRAYSON, A. K.
 1991 *Assyrian Rulers of the Early First Millennium B.C. The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods Vol. 2*. Toronto: University of Toronto Press.
- KARG, N.
 1999 "Gre Dimse 1998: Preliminary Report" In, N. Tuna and J. Öztürk, editors, *Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 1998*. Ankara: Middle East Technical University.
- LANFRANCHI, G. and S. PARPOLA
 1990 *The Correspondence of Sargon II, Part II: Letters from the Northern and Northeastern Provinces*. State Archives of Assyria 5. Helsinki: Helsinki University Press.
- MATNEY, T.
 1998 "Preliminary Report on the First Season of Work at Ziyaret Tepe in the Diyarbakir Province" *Anatolica* 24: 7-30.
- MATNEY, T. and A. BAUER
 2000 "The Third Season of Archaeological Survey at Ziyaret Tepe, Diyarbakir Province, Turkey, 1999" *Anatolica* 26: 119-128.
- MATNEY, T., J. MACGINNIS, H. MCDONALD, K. NICOLL, L. RAINVILLE, M. ROAF, M.L. SMITH, and D. STEIN
 2003 "Archaeological investigations at Ziyaret Tepe, 2002", *Anatolica* 29.
- MATNEY, T., J. MACGINNIS, H. MCDONALD, M. ROAF and M.L. SMITH
 forthcoming "Excavation at Ziyaret Tepe, 2002" To appear in *Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 2002*. Ankara: Middle East Technical University.
- MATNEY, T., M. ROAF, J. MACGINNIS and H. MCDONALD
 2002 "Archaeological Excavations at Ziyaret Tepe, 2000 and 2001" *Anatolica* 28: 47-89.
- MATNEY, T. and L. SOMERS
 1999 "The Second Season of Work at Ziyaret Tepe in the Diyarbakir Province: Preliminary Report" *Anatolica* 25: 203-219.
- PARKER, B.
 1998 *The Mechanics of Empire: The Northern Frontier of Assyria as a Case Study in Imperial Dynamics*. Ph.D. dissertation. University of California, San Diego.
- PARPOLA, S., editor
 1987 *The Correspondence of Sargon II, Part I: Letters from Assyria and the West*. State Archives of Assyria, Vol. I. Helsinki: Helsinki University Press.
- RADNER, K. and A. SCHACHNER
 2000 "From Tushhan to Amedi: Topographical Questions Concerning the Upper Tigris Region in the Assyrian Period" In, N. Tuna, J. Öztürk and J. Velibeyoglu, editors, *Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 1999*. Ankara: Middle East Technical University.

Fig. 1: Topographic plan of Ziyaret Tepe showing the location of the trenches excavated in 2002. The letters correspond to locations of Operations A, E, G and J. The shaded area is the extent of the sherd scatter over the site. The numbering on left and bottom axes refers to the co-ordinates of the site grid measured in meters. The contour lines are at 3 m. intervals. The highest contours on the high mound are at 572 m. above mean sea level.

Fig. 2: Plan of Operation A showing the major Late Assyrian architectural elements in the middle phase and the location of the metal-working installations A-242, A-252 and A-805

Fig. 3: Cut showing mudbrick platform in Operation A and underlying architecture to the east. The pits on the right are post-Assyrian disturbances. Facing south

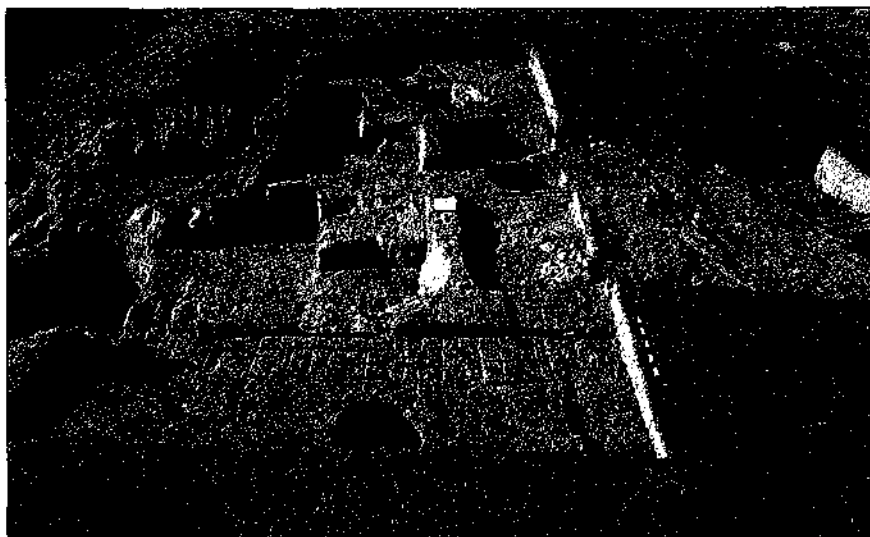

Fig. 4: Looking south over several phases of Middle Assyrian architectural remains in Operation E

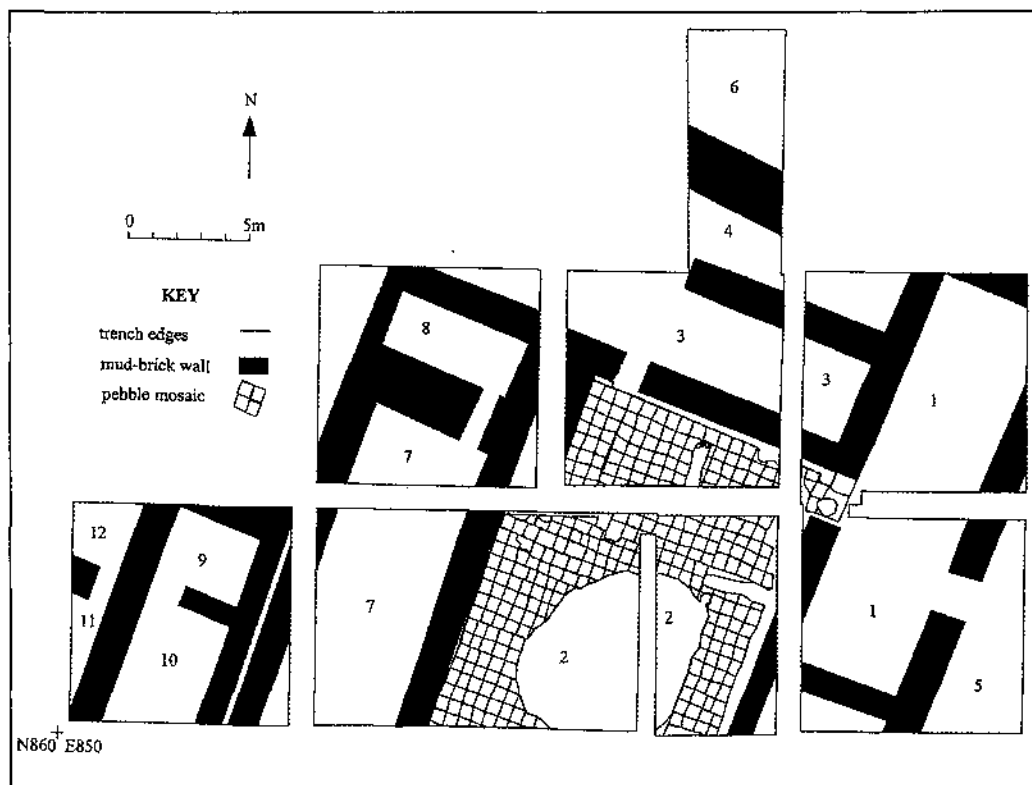

Fig. 5: Plan of large Late Assyrian building in Operation G

Fig. 6: Photograph of Operation G looking east over Rooms 9 and 10, with part of the cobbled floor of Room 11 visible in the foreground. The two parallel walls separating Room 7 from Rooms 9 and 10 are clearly visible

Fig. 7: View of the latest architectural phase in Operation J looking north

DIE ARBEITEN IN PRIENE IM JAHRE 2002

Wulf RAECK*

Dank der Genehmigung durch die Direktion für Denkmäler und Museen des Kulturministeriums konnten die seit 1998 laufenden Restaurierungs- Grabungs- und Forschungsarbeiten in Priene vom 1. August bis zum 18. September 2002 unter der Leitung von Wulf Raeck fortgesetzt werden. Die baugeschichtlichen Untersuchungen wurden von Wolf Koenigs geleitet, die Organisation wurde von Carsten Schneider als stellvertretendem Grabungsleiter durchgeführt. Die Arbeiten wurden in gewohnter Weise tatkräftig von den örtlichen Stellen unterstützt, namentlich vom *Kaimakam* in Söke, Herrn Ibrahim Çay, dem Bürgermeister der Gemeinde Güllübağçe, Herrn Yusuf Toptay, sowie dem Direktor des Museums in Milet, Herrn Mehmet Yıldız und seinen Mitarbeitern. Als Vertreter des Kulturministeriums begleitete und unterstützte Herr Mustafa Kul vom Archäologischen Museum in Izmir die Kampagne kompetent und hilfsbereit.

Archäologische Feldarbeiten

Im nordwestlichen Wohnviertel wurde die im Vorjahr begonnene Untersuchung der Insula D 2 durch Frank Rumscheid, unterstützt von Bettina Eisentraut und Elife Kiraz, fortgesetzt. In Bezug auf die Bebauung aus der Gründungsphase der Stadt konnte durch eine gezielte Sondage der Nachweis erbracht werden, dass von dieser unmittelbar an die Stadtmauer grenzenden Insula nur die beiden nordöstlichen und die drei südöstlichen Wohnparzellen ausgeführt waren (Abb. 1).

Die Untersuchung des darüber liegenden hellenistischen Gebäudes konzentrierte sich weiterhin auf die Zerstörungsschicht aus dem späten 2. Jh. v. Chr., die zahlreiche Kleinfunde und Keramikgefäße enthielt (Abb. 2). Erwähnenswert ist der Fund eines Fingerrings aus Bein mit dem Relief einer weiblichen Büste im Profil, möglicherweise einer ptolemäischen Königin (Abb. 3). Die Beschaffenheit der Zerstörungsschicht und die Lage der einzelnen Objekte lassen es mittlerweile als sicher erscheinen, dass die Zerstörung nicht durch eine militärische Eroberung oder dergleichen, sondern durch ein Erdbeben und vielleicht einen damit verbundenen Felsabsturz vom nahe gelegenen Teloneiafelsen her zustande gekommen ist.

Die Fortsetzung der ebenfalls im Vorjahr begonnenen Arbeiten in der Insula E 5 durch Eva Winter führten zu dem Ergebnis, dass sich hier ein größeres und-bedingt durch den Schutz des südlich benachbarten Felsrückens-ungewöhnlich gut erhaltenes hellenistisches Gebäude befand, über dessen Funktion bis jetzt allerdings ebenso wenig bekannt ist wie über mögliche Vorgängerbebauung aus der Gründungsphase. Die Freilegung eines Mauerstückes mit gut erhaltenem Wandstück lässt darauf schließen, dass sich in dem Gebäude noch größere zusammenhängende Wandflächen mit Stuck-

---

* Prof. Dr. Wulf RAECK, J. W. Goethe-Universität Archäologisches Institut Hauspostf. 146 Grüneburgplatz 1 D-60629 Frankfurt am Main/DEUTSCHLAND
W.Raeck@em.uni-frankfurt.de

dekor befinden (Abb. 4). Ihre Ausdehnung und der Erhaltungszustand sollen in der nächsten Grabungskampagne festgestellt werden, um danach über den weiteren Fortgang der Arbeiten in diesem Bereich entscheiden zu können.

In der Insula F 15 im östlichen Stadtgebiet wurden keine neuen Grabungsschnitte angelegt, sondern die Arbeit in den bereits geöffneten Flächen fortgesetzt. Mittlerweile gibt es Indizien dafür, dass die für die westlichen Stadtviertel obligatorische Einteilung der Insula in acht Wohnparzellen in der Gründungsphase der Stadt auch hier angewendet wurde. Die hierfür signifikante Parzellenmauer scheint zwar fast vollständig späteren Umbaumaßnahmen zum Opfer gefallen zu sein, doch hat sich im Fundament der Straßenmauer im Süden ein Steinblock erhalten, dessen Ausrichtung nur durch die Zugehörigkeit zu dieser früheren Parzellenmauer erklärt werden kann. (Abb. 5). Der bisher aus den Mauern der Gründungsphase abzuleitende Grundriß bezeugt eine gewisse Variationsbreite innerhalb des Standards der frühen Wohnhäuser in Priene. Die archäologischen Arbeiten in diesem Grabungsareal wurden von Carsten Schneider und Birgit Bergmann durchgeführt.

Archäologische Untersuchungen im Stadtgebiet führten ferner Ulrich Ruppe an der Stadtmauer und İşıl İşıklıkaya an verschiedenen Ehrendenkmalern durch.

Bauuntersuchungen

Im Athenaheiligtum führten die Untersuchungen von Arnd Hennemeyer zu neuen Erkenntnissen über die Geschichte des Heiligtums. Es spricht vieles dafür, dass die Ostgrenze des *temenos* bis in späthellenistische Zeit in der Mitte der östlich an den Tempel anschließenden Insula verlief. In der östlichen Insulahälfte lassen sich Spuren älterer Bebauung nachweisen, die nicht zum Heiligtum selbst gehört haben kann. Damit wird für die Frühphase des Athenaheiligtums ein ähnlicher Sachverhalt wahrscheinlich, wie er sich in der Kampagne 2001 für das Demeterheiligtum hat zeigen lassen. Auch dessen Ostgrenze liegt in der Mitte einer Insula, deren östliche Hälfte dicht, unmittelbar an das Heiligtum anschließende Bebauung aufwies. Die Untersuchungen haben auch gezeigt, dass das Südpteron des Athenatempels in der Flucht der 'Athenastraße' liegt und die Säulenreihe der südlichen Peristasis nicht, wie bisher meist angenommen, genau auf der Nordgrenze der südlich anschließenden Insula verläuft (Abb. 6).

Die in der Regel als spätantik aufgefasste kleinteilige Bebauung in der Nordostecke des Heiligtums wurde neu untersucht und dokumentiert.

An der Agora untersuchte Alexander von Kienlin im Rahmen seiner Arbeiten zur Baugeschichte der Agora und ihrer Umgebung ein bislang kaum bekanntes und unrichtig dokumentiertes Gebäude südlich der Straßenhalle gegenüber dem Bouleuterion, das im Mittelalter in das Kastell aus der letzten Besiedlungsphase der Stadt einbezogen wurde. Es handelt sich offenbar um einen öffentlichen Bau der späten Kaiserzeit, dessen genaue Form und Funktion noch zu ermitteln bleibt. Die Front des Gebäudes lag an der 'Westtorstraße'. Dem Eingang gegenüber befand sich an der Südseite des Innenraumes eine von einer Halbkuppel überwölbte erhöhte Nische. In einer Umbauphase wurde ungefähr auf der Höhe des Fußbodens dieser Nische der Boden für ein zweites Geschöß eingezogen.

An den Bauuntersuchungen waren neben den Genannten Ender Aydın und Christian Anders beteiligt, der auch die Bauaufnahme auf der Grabung durchführte.

Die Kartierung aller oberflächlich sichtbaren Baureste im antiken Stadtgebiet wurde durch Armin Leibhammer und Elke Nagel zum Abschluß gebracht. Ein Plan, auf dem die dabei festgestellten Baureste eingetragen sind, ist in Arbeit und soll als Grundlage für zukünftige topographische Untersuchungen dienen.

Wasserbauanlagen

Die Untersuchung der wasserbautechnischen Einrichtungen wurde von Henning Fahlbusch und seinen Mitarbeitern Kai Hupka, Uta Kripke und Henning Uphoff fortgesetzt und vorläufig abgeschlossen. Es zeigte sich, dass die Trasse der aus den höher gelegenen Bereichen des Mykalegebirges in die Stadt führenden Trinkwasserleitung in ihrem ersten Abschnitt weiter östlich verlaufen ist, als seit T. Wiegand allgemein angenommen wurde (Abb. 7). Innerhalb des Stadtgebietes zeichnet sich an verschiedenen Stellen eine Zerstörung von Wasserversorgungseinrichtungen (Leitungen, Brunnen) in späthellenistischer Zeit ab, die nicht repariert, sondern durch konstruktiv gleichartige, aber weniger solide ausgeführte Anlagen ersetzt wurden.

Fundbearbeitung

Neben der Erfassung und Dokumentation der laufend anfallenden Funde wurde die Auswertung der in den vergangenen Jahren geborgenen Fundkeramik, insbesondere aus Haus 33, fortgesetzt, ebenso die Restaurierung von Kleinfunden und die Untersuchung ausgewählter hellenistischer Waren durch Nina Fenn. Unter der Leitung von Berthild Gosse-Raack und Ursula Mandel arbeiteten in der Fundbearbeitung Markus Brückle, Lars Heinze, Susanne Prillwitz und Reyhan Şahin. Restaurierungen führten Nicole Bogdahn, Melanie Korn und Ronald Simke durch.

Wolf Blümel setzte die epigraphische Dokumentation im Rahmen einer Neubearbeitung der Inschriften von Priene fort.

Konservierung, Restaurierung und Präsentation der Ruinen

An der Agora setzte İsmail Çelimli die Restaurierung der Basen von Ehrendenkmalern vor den Stufen unterhalb der Nordhalle fort. Im Athenaheiligtum wurde die Neuordnung von Architekturteilen durch Achim Ribbeck weitergeführt, ebenso die Reparatur von Mauern im Haus 33, wo auch verschiedene Flächen bemalten Wandputzes gefestigt wurden.

An verschiedenen Punkten des Antikengeländes wurden insgesamt fünf neue Informationstafeln aufgestellt, denen im Sommer 2003 weitere fünf folgen sollen (Abb. 8).

Die türkische Übersetzung dieses Textes wird Frau Selma Gün verdankt.

2002 YILI PRIENE ÇALIŞMALARI

Wulf RAECK*

1. Ağustos ile 18 Eylül 2002 tarihleri arasında T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle Priene'de 1998 yılından beri yürütülen restorasyon, kazı ve araştırma çalışmalarına Wulf Raeck başkanlığında devam edilmiştir. Mimarlık tarihi çalışmalarını Wolf Koenigs yürütmüş, organizasyon Carsten Schneider tarafından yapılmıştır. Söke Kaymakamı Sayın İbrahim Çay, Güllübahçe Belediye Başkanı Sayın Yusuf Toptay ile Milet Müzesi Müdürü Sayın Mehmet Yıldız ve çalışanlarının şahsında mahallî kurumlar, her zamanki gibi çalışmalarımıza büyük destek vermişlerdir. Bu dönemki çalışmalara Kültür Bakanlığı'ni temsilen İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Sayın Mustafa Kulkul katılmış ve destek vermiştir.

Arkeolojik Arazi Çalışmaları

Kentin kuzeybatı konut alanındaki D 2 *insulasında* geçen yıl başlatılan araştırmaya Frank Rumscheid'in başkanlığında, Bettina Eisentraut ile Elife Kiraz'ın desteğiyle devam edilmiştir. Kentin kuruluş evresindeki yapılaşma ile ilgili olarak, bu amaçla açılan sondajlarda hemen kent suruna bitişik *insulanın* sadece kuzeydoğusundaki iki ve güneydoğudaki üç konut parselinin kullanıldığı kanıtlanabilmiştir (Resim: 1).

Bu alanın üzerindeki Hellenistik yapının araştırılması sırasında, çok sayıda küçük buluntu ve keramik kap içeren M.Ö. 2. yüzyılın sonlarına tarihlenen yıkım tabakasına yoğunlaşmaya devam edilmiştir. (Resim: 2). Bu tabakada gün ışığına çıkan muhtemelen bir Ptolemaios kraliçesine ait profilden bir kadın büstü, kabartmalı kemik bir yüzük buluntusu bahse değerlidir (Resim: 3). Yıkım tabakasının özellikleri ile tek tek buluntuların konumundan dolayı, tahribatın askerî bir fetih veya benzeri bir olayın neticesi olmadığına, bir depremden ve belki de buna bağlı olarak yakındaki Telonaia Kayası'ndan kopan bir kaya parçasının düşmesinden kaynaklandığına artık neredeyse kesin gözüyle bakabiliriz.

E 5 *insulasında* yine geçen yıl başlayan Eva Winter tarafından gerçekleştirilen çalışmaların devamında, burada-güney bitişigindeki kaya sırtının sunduğu koruma sayesinde-alışılından daha iyi durumda korunmuş büyükçe Hellenistik bir yapının bulunduğu ortaya çıkmıştır. Yapının işlevi ve kentin kuruluş evresine ait öncül yapılaşma hakkında hemen hiçbir şey bilinmemektedir. İyi korunmuş duvar stukkolulu bir duvar parçası ortaya çıkarıldığından, yapıda bununla alakalı stukko bezemeli daha büyük duvar parçalarının bulunduğu sonucuna varabiliriz (Resim: 4). Bu alandaki çalışmaların bundan sonraki gidişatı konusunda karar verebilmek için, stukkonun kapladığı alan ile durumu, bir sonraki kazı kampanyasında araştırılacaktır.

* Prof. Dr. Wulf RAECK, J. W. Goethe-Universität Archäologisches Institut Hauspostf. 146 Grüneburgplatz 1 D-60629 Frankfurt am Main/ALMANYA. W.Raeck@em.uni-frankfurt.de

Kentin doğusundaki F 15 *insulasında* yeni sondajlar açılmamış, çalışmalara daha önce kazılmış alanlarda devam edilmiştir. *Insulaların* şehrin batı semtlerinde olduğu gibi, bu tarafta da kentin kuruluş evresinde sekiz konut parseline ayrıldığına delillerine artık sahibiz. Bu işlem için belirleyici olan parsel bölme duvarları her ne kadar daha sonraki tadiilatlarda neredeyse tamamen yok edildiyse de, güneyde sokak duvarının temelinde, yönelimi nedeniyle sadece eski arsa sınır duvarına aidiyetiyle açıklanabilecek bir blok taş günümüze ulaşmıştır (Resim: 5). Şimdiye kadar kuruluş evresindeki duvarlardan yola çıkılarak ortaya konan plân, Priene'nin erken dönem konut standardında bir çeşitlilik gösterir. Bu alandaki arkeolojik çalışmalar Carsten Schneider ve Birgit Bergmann tarafından yürütülmüştür.

Bunun dışında, şehir içindeki diğer arkeolojik çalışmaları kent duvarında Ulrich Ruppe ve değişik şeref anıtlarında Işıl Işıklıkaya yürütülmüştür.

Mimarî Araştırmalar

Athena Kutsal Alanı'nda Arnd Hennemeyer'in çalışmalarıyla kutsal alanın tarihi hakkında yeni bilgiler edinilmiştir. Pek çok veri, Geç Hellenistik Dönemde temenosun doğu sınırının tapınağın doğu bitişiğindeki *insulanın* ortasından geçtiğine işaret eder. *Insulanın* doğu yarısında, kutsal alana ait olması imkânsız daha eski yapılaşmanın izleri kanıtlanmıştır. Böylece Athena Kutsal Alanı'nın erken evresi için, 2001 yılı çalışma kampanyamızda Demeter Kutsal Alanı'nda kendini gösteren benzer bir durum ihtimal kazanmaktadır. Bu kutsal alanın da doğu sınırı, doğu yarısı hemen kutsal alanın bitişiğinde, yoğun yapılaşma gösteren bir *insulanın* ortasından geçer. Araştırmalar ayrıca Athena Tapınağı'nın güney *pteronunun* 'Athena Caddesi'nin uzantısı üzerinde bulunduğunu ve güney *peristasisin* sütun dizisinin, şimdiye kadar kabul gördüğü gibi, güney bitişiğindeki *insulanın* tam kuzey sınırı boyunca uzanmadığını göstermiştir (Resim: 6).

Genelde Geç Antik Döneme tarihlenen kutsal alanın kuzeydoğu köşesindeki küçük parçalı yapılaşma, tekrar araştırılmış ve dokümantasyonu yapılmıştır.

Alexander von Kienlin, *agora* ve çevresinin mimarlık tarihi araştırmaları çerçevesinde *agorada*, *bouleuterionun* karşısında, cadde galerisinin güneyinde şimdiye kadar neredeyse hiç tanınmayan ve dokümantasyonu yanlış yapılmış bir yapı üzerinde çalışmıştır. Yapı, kentin son yerleşim evresine ait Ortaçağ kalesine dahil edilmişti. Tam biçimi ve işlevi incelenecek olan bu yapı, Geç İmparatorluk Dönemine ait bir kamu binasıdır. Yapının ön cephesi 'Batı Kapısı Caddesi'ne bakıyordu. Girişin karşısında, iç mekânın güney kenarında üzeri yarım kubbe ile örtülü yüksekçe bir niş bulunuyordu. Değişiklikler yapılan bir evrede ikinci bir katın tabanı, aşağı yukarı bu nişin tabanı hizasından geçirilmiştir.

Mimarî çalışmalara Alexander von Kienlin dışında Ender Aydın ile Christian Anders katılmıştır. Christian Anders, ayrıca kazının mimarî tespit ve çizimini yapmıştır.

Antik kent alanı içindeki yüzeyde görünen bütün mimarî kalıntıların ölçülmesi ve dokümantasyonu çalışması Armin Leibhammer ve Elke Nagel tarafından bitirilmiştir. Bu çalışma sırasında tespit edilen yapı kalıntılarının eklendiği plân üzerinde çalışmaya devam edilmektedir. Bu plân ilerideki topografi çalışmalarına temel teşkil edecektir.

Su Yapıları

Su yapı tekniğine dair sistemlerin araştırılmasına Henning Fahibusch ve çalışma arkadaşları Kai Hupka, Uta Knipke ile Henning Uphoff tarafından devam edilmiş ve şimdilik bu çalışma bitirilmiştir. Mykale Dağları'nın daha yüksek kesimlerinden kente gelen içme suyu yolunun ilk kesiminin, T. Wiegand'dan beri genel olarak kabul gördüğünün tersine, biraz daha doğudan geçtiği anlaşılmıştır (Resim: 7). Kent içinde su ihtiyacını karşılayan düzeneklerin (borular, çeşmeler) değişik yerlerinde Geç Hellenistik Döneme tarihlenen tahribatlar gözlenmiştir. Bunlar tamir edilmemiş, yerlerine konstrüksiyon açısından benzer, ama daha az sağlam tesisatlar konmuştur.

Buluntuların Araştırılması

Sürekli yenileri kazanılan buluntuların incelenmesi ve dokümantasyonunun yanı sıra, geçen yıllarda özellikle 33 No.lu evde gün ışığına çıkarılan keramik buluntularının değerlendirilmesine, küçük buluntuların onarımına ve seçilmiş Hellenistik malzemenin Nina Fenn tarafından incelenmesine devam edilmiştir. Berthild Gossel-Raack ve Ursula Mandel'in idaresi altında, buluntuların değerlendirilmesinde Markus Brückle, Lars Heinze, Susanne Prillwitz ile Reyhan Şahin çalışmışlardır. Restorasyonlar, Nicole Boghdahn, Melanie Korn ve Ronald Simke tarafından gerçekleştirilmiştir.

Wolf Blümel, Priene yazıtları üzerine yeni çalışmalar çerçevesinde epigrafik dokümantasyon çalışmalarına devam etmiştir.

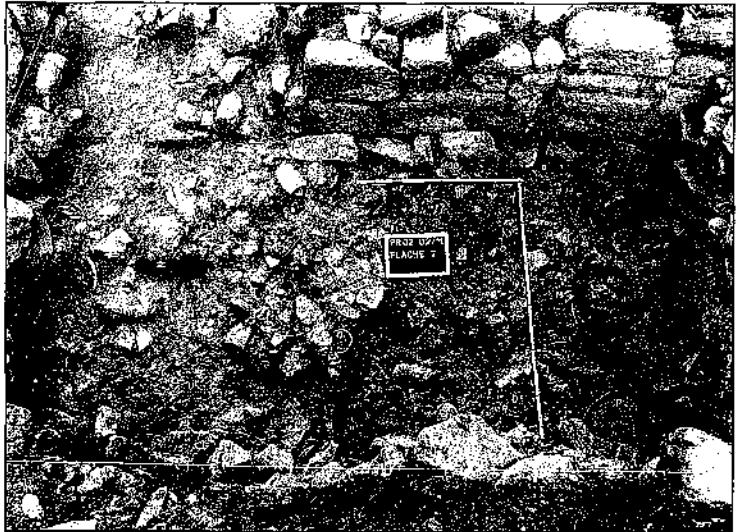
Onarım, Koruma ve Kalıntıların Sunumu

İsmail Çelimli, *agorada* kuzey galerinin alt kısmındaki basamakların önünde yer alan şeref anıtlarının kaidelerinin onarımına devam etmiştir. Athena Kutsal Alanı'ndaki mimari parçaların yeniden düzenlenmesi çalışmaları Achim Ribbeck tarafından sürdürülmüştür. Ayrıca 33 No.lu evin duvarlarının tamiratına devam edilmiş ve bu sırada, boyalı duvar sıvalı parçalar sağlamlaştırılmıştır. Antik alanın farklı noktalarında beş yeni bilgi panosu daha yerleştirilmiştir. 2003 yazında aynı sayıda pano bunları takip edecektir (Resim: 8).

Metnin Türkçe tercümesi Selma Gün tarafından yapılmıştır.

Abb. 1: Insula D 2. Grundstücksmauern aus der Gründungsphase Prienes
Resim 1: D 2 insulası: Priene'nin kuruluş evresinden arsa duvarları

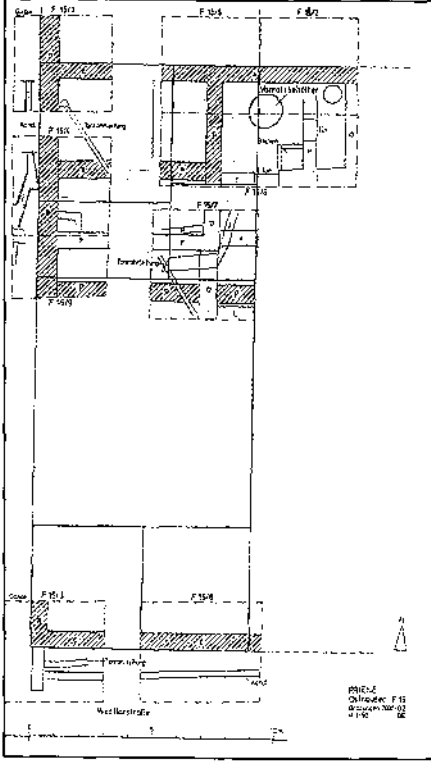
Abb. 2: Insula D 2. Zerstörungsschicht
Resim 2: D 2 insulası: Yıkım tabakası

Abb. 3: Insula D 2. Reliefverzierter Fingerring aus Bein. Dm: 2,9 cm.
Resim 3: D 2 insulası: Kabartmalı kemik yüzük. Çap: 2,9 cm.

Abb. 4: Insula E 5. Hellenistischer Wandstuck
Resim 4: E 5 insulası: Hellenistik stukkolu duvar parçası

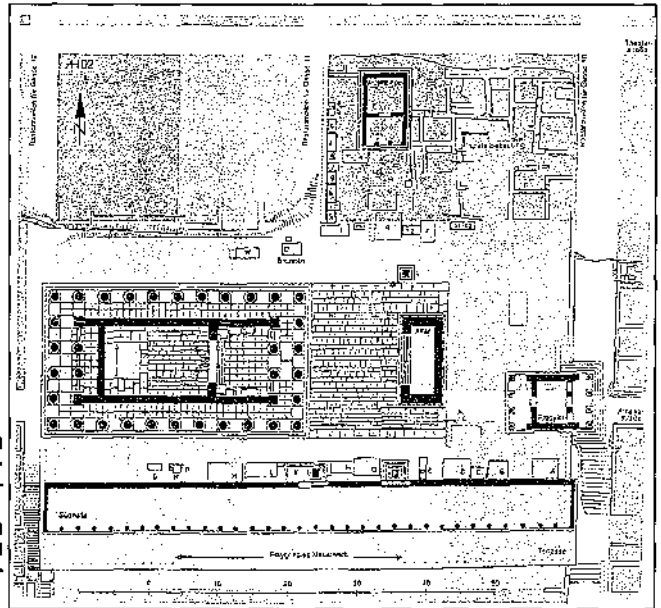

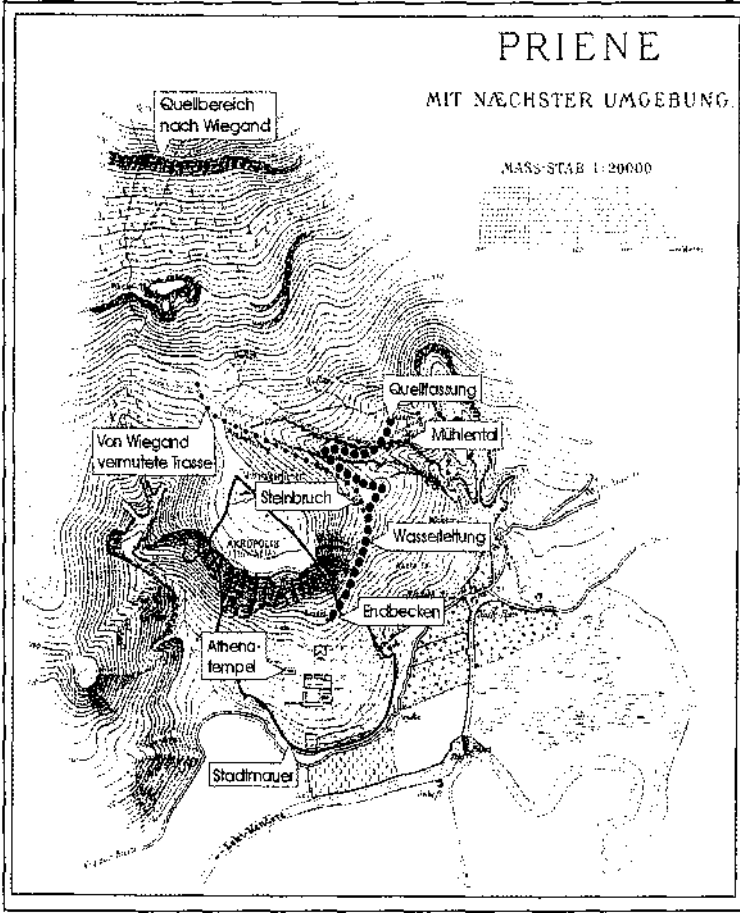
Abb. 5: Insula F 15. Ergrabener Baubefund und Grundrißschema des Standardwohnhauses aus der Gründungsphase der Stadt (durchgezogene Linien) (Zeichnung Bettina Eisentraut)

Resim 5: F 15 insulası: Kentin kuruluş evresinden standart konutun kazılarak açığa çıkarılmış buluntu durumu ve plânı (kesintisiz çizgiler) (Çizim: Bettina Eisentraut)

Abb. 6: Das Athenaheiligtum im Stadtrastr (Zeichnung Arnd Hennemeyer)

Resim 6: Kentin ızgara plânında Athena Kutsal Alanı (Çizim: Arnd Hennemeyer)

Abb. 7: Trassenverlauf der Trinkwasserleitung nach Priene (Henning Fahibusch)
Resim 7: Priene'ye giden içme suyu yolu (Henning Fahibusch)

Abb. 8: Informationstafel am Theater
Resim 8: Tiyatrodaki bilgi panosu

KERKENES DAĞI PROJESİ 2002

Geoffrey SUMMERS*
Françoise SUMMERS
David STRONACH

KENTSEL YÜZEY ARAŞTIRMASI

Jeomanyetik YüzeY Araştırma Çalışmalarının Tamamlanması

2002 yılında jeomanyetik yüzeY araştırma çalışmaları tamamlanmıştır¹ (Şekil: 1). İlk yıllardaki denemelerin ardından, Geoscan FM 36 gradyometreleri kullanılarak ve birer metre aralıklı şeritler boyunca metrede dört okuma yapılarak 2 km² den büyük bir alan taranmış ve haritalandırılmıştır. Yalnızca, Bizans ve diğer geç dönem kalıntılarının Demir Çağı yapılarının üstünü örttüğü Kale ve Kiremitlik bölgeleri atlanmıştır. Geoscan'den Lewis Somers 1993 yılında ilk çalışmalara başladığında, hiçbirimiz onuncu araştırma sezonunda tüm alanın manyetometre ile yüzeY araştırmasının tamamlanabileceğini düşünemezdik.

Direnç Yöntemiyle YüzeY Araştırması

2001 yılında şehrin aşağı kısımlarında elde edilen yüksek nitelikli sonuçların ardından, Mayıs ayındaki üç haftalık ilkbahar çalışmasının büyük bir kısmı, ile yaz çalışmasının Haziran ayındaki ilk kısmı direnç yöntemiyle yüzeY araştırması yürütülen alanın genişletilmesine ayrılmıştır (Şekil: 2). Toprak tamamen kurumadan önce göreceli olarak daha taşsız alanlarda iyi sonuçlar elde edilmiştir. Günde azamî sekiz kare belgelemek suretiyle tüm alanın direnç yüzeY araştırması ile belgelenmesinin yüz yıldan fazla süreceği göz önüne alındığında, sit yüzeY alanının büyük kısmının bu çalışma için uygun olmamasının aslında daha iyi olduğu düşünülebilir.

Coğrafi Bilgilendirme Sistemleri (CBS)

Kişisel katkıları, CBS ve uzaktan algılama yöntemleri konusunda olan Scott Branting, 2001 yılında yakın kontur çizgilerinin oluşturulabildiği GPS yüzeY araştırmasını tamamlamış, ilk iki çalışma sezonunda çekilen balon fotoğrafları arasında bulunan renkli diaları tarayarak bunları ölçekli bir mozaik halinde bir araya getirmiş ve GPS ve-

* Geoffrey SUMMERS, Yerleşim Arkeolojisi Bölümü, ODTÜ, Ankara/TÜRKİYE.

Tel.Faks: +90 312 210 1485. E-posta: summers@metu.edu.tr

Françoise SUMMERS, Mimarlık Bölümü, ODTÜ-Ankara/TÜRKİYE:

Tel.Faks: +90 312 210 6216. E-posta: fsummers@metu.edu.tr

David STRONACH, Dept. of Near Eastern Studies, University of California at Berkeley, Berkeley, CA 94750-1940, ABD. Tel: +1 510 642 7794, Faks: +1 510 643 8430

Çeviri: Nilüfer BATURAYOĞLU YÖNEY.

1 Kerkenes Dağı Projesi 2002 <http://www.metu.edu.tr/home/wwwkerk/>

rilerinden oluşan haritanın üzerine yerleştirmiştir. Şu anda Kerkenes Projesi kapsamında CBS uygulamaları ve aktarma sistemleri konusunda araştırmalarını sürdürmektedir. 1998 yılından beri Scott'un asistanlığını yürüten Nurdan Atalan ise, O.D.T.Ü. Proje Ofisi'nde bir CBS veritabanının oluşturulmasını koordine etmektedir. ESRI ve ERDAS'ın değerli katkıları ile sağlanan ArcGIS ve ERDAS Imaging yazılımları sayesinde Kerkenes Projesi, ileri ve yaratıcı araştırmalar yapmaya devam etmektedir.

KAZI ÇALIŞMALARI

2002 Araştırma Sezonu Kazı Çalışmaları

2002 araştırma sezonu kazıları iki önemli noktada, Saray Yapı Grubu ve Kapadokya Kapısı'nda yürütülen çalışmaların sürdürülmesinde yoğunlaşmıştır.

Saray Yapı Grubu

David Stronach ile asistanı Isabelle Ruben'in Saray Yapı Grubu'nda gerçekleştirdiği geniş kapsamlı kazı çalışmalarının üç temel sonucu aşağıda sunulmuştur. İlk olarak, yapı grubuna girişi sağlayan anıtsal kapının yeri kesin olarak belirlenmiş ve bu kapıya uzanan taş döşeli büyük bir alanın üzeri temizlenmiştir (Şekil: 3). İkinci olarak, 2000 yılında kısmen incelenen, bir dikmeli salon ile giriş odasından oluşan ve belki de bir 'Kabul Salonu' olan geniş iki-odalı yapıda araştırmalara devam edilmiştir. Son olarak, 'Kabul Salonu'nun kuzeyinde, ancak yapı grubunun farklı bir bölümünde inşa edilmiş olan ve 'Kesme Taş Yapı' olarak adlandırılan başka bir geniş merkezî girişli iki-odalı yapı kazılmıştır.

Taş Döşeme ve Anıtsal Kapı

Anıtsal kapının kuzey tarafıyla birleşen büyük kulenin güney duvarının bir bölümü ile güneydoğu köşesi kazılarak ortaya çıkarılmıştır. Bu köşe iri granit kesme taş bloklardan inşa edilmiş olup taş sıralarının arasında yatay kare kesitli ahşap hatıllar yer almaktadır; üstte harpuşta olarak iri işlenmiş kumtaşı bloklarından tek bir sıra bulunmaktadır. Taş döküntüleri arasında büyük kömürleşmiş ahşap parçalarına rastlanmıştır. Bu kadar büyük miktarda ahşap kullanılması etkileyici olmakla birlikte, şehrin yok edilişi sırasında yanan ahşap hatılların ürettiği ısı granit duvar dokusuna büyük hasar vermiştir. Ayrıca hatıllar yandığında duvar içinde kalan boşluklar, duvar yüzünün üst kısımlarının kendiliğinden çökmesine neden olmuş ya da bilinçli olarak yok edilmesini kolaylaştırmıştır. Elde edilen kumtaşı bir dikme kaidesine ait parçalar, etkileyici anıtsal bir kapının varlığına işaret etmektedir. Anıtsal kapı, özgün tasarımda yapılan önemli ve geniş kapsamlı bir tadilat çalışması sırasında inşa edilmiş olmalıdır; büyük ihtimalle yine aynı düzenleme sırasında yapı grubunun doğu ucundaki taş kaplı eğimli yüzey (*glacis*) kesilmiş ve Yapı B'ye ait teraslar eklenmiştir. Yapı B kısmen, tahkim edilmiş diğer yapının (Yapı A) özgün taş kaplı girişinin üzerine inşa edilmiştir. Yapı kronolojisini daha iyi anlamak için kazıların sürdürülmesi gerekli olmakla birlikte, anıtsal kapının kısmen taş döşeme üzerine inşa edildiğini gösteren yeterli bulgu elde edilmiştir.

Yapı B'nin inşasından önce taş döşeli alanın en az bir kez genişletilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Alanın özgün güneydoğu sınırı, bir sıra iri taş ile tanımlanmaktadır. Güneydoğuda yapılan ek döşeme ise daha dikkatsiz bir işçilikle yerleştirilmiş gibi görünen nispeten ufak taşlardan oluşmaktadır. Fakat taş döşeli alana yapılan bu ekleme, Yapı A'nın önündeki taş kaplı eğimli yüzeyin (*glacis*) temeline kadar uzanmamakta ve güneyde yer alan caddenin diğer tarafında devam etmemektedir. Alanın kuzey kısmında dokuda seçilebilen düz çizgiler, taşların döşenmesiyle ilgili bir işçilik yönteminden kaynaklanabileceği gibi, döşemenin ikinci bir kez genişletilmesine işaret ediyor da olabilir; bu soru ancak temizlenen alanın genişletilmesi ile cevaplandırılabilecektir. Bu taş döşeli alanın bir cadde ya da yol değil, bir açık ya da kamusal alan olduğu düşünülmektedir.

Temizlik çalışmaları sırasında bu taş döşemenin üzerinde bronz levhalardan kesilmiş bir çift yaban keçisine (ibex) ait büyük alt gövde parçaları bulunmuştur. Aşağıda daha detaylı olarak tanımlanacak olan bu buluntuların, Yapı B ile Açma 01'in batı sınırına yakın konumda ele geçirildiğini belirtmek yerinde olur. Yine aynı bölgede altın kaplama başlı küçük bir demir çivi bulunmuştur. Yaban keçisi tasvirlerinin üst gövdelerinin daha değerli bir metalden yapılmış ve anıtsal kapının ahşap bir elemanı üzerine monte edilmiş olmaları mümkündür. Yapı grubu tamamen yakılarak yok edilmeden önce, bu bezeme düzeninin söküldüğü ve bronz kısımların değersiz görülerek atıldığı düşünülebilir.

Taş döşeli alan arazide 1:20 ölçeğinde çizilerek belgelenmiştir. Ayrıca fotoğraf rektifikasyonu ve çizim amacıyla 1.00x1.00 m² lik parçalar halinde fotoğraflanmıştır. Güvenilirlik ve harcanan zaman ile emek açısından birinciden çok da farklı olmayan bu ikinci yöntem, büyük taş kaplı alanların belgelenmesi açısından nispeten daha az yorucu gibi görünmektedir. Aslında ideal olarak rektifiye edilen fotoğraflardan yapılan çizimlerin arazide yerinde kontrol edilmesi gereklidir, fakat bu örnekte oluşabilecek tutarsızlıkların arazi çizimleri ile karşılaştırılarak çözülmesi yeterli görülmüştür.

'Kabul Salonu'

2000 yılında yapılan deneme kazısında büyük bir dikmeli salon ile giriş odasından oluşan büyük bir yapının döşesi ortaya çıkarılmıştır. 2002 yılında kazılan yeni bir açma (Açma 02), bu yapıyı daha detaylı bir biçimde ortaya çıkarmıştır. Anıtsal kapı, bir 'Kabul Salonu' olduğu düşünülen bu etkileyici yapının merkezî girişinin önünde bulunan geniş tanımlı bir alana açılmaktadır.

Kenar uzunluğu 20 metreyi bulan ana salonun tavanı, oyma kumtaşı kaideler üzerinde yükselen iki sıra ahşap dikme ile taşınıyordu. Her sırada 6 adet dikme kaidesi bulunduğu anlaşılmalı birlikte, kaideler ile kesme taş kapı söve ve eşikleri daha sonraki bir tarihte çalınmış ve yerinde yalnızca kırık parçaları kalmıştır. Yine de dikme kaidelerinin yaklaşık 1.00 m. çapında ve kabartmanın süslemesiz içbükey ya da içe kıvrık profilli olduğunu söylemek mümkündür.

İki yana kırık eğimli çatı, çalı demetleri ya da arduvaz ile kaplanmış olmalıdır. Çatıda, yangın sırasında döşemenin tamamen pişerek sertleşmesine neden olacak miktarda yanıcı malzeme bulunduğu açıktır; fakat kazılarak incelenen diğer yapıların aksine burada, üzerine yanan saz ya da ot kaplamanın izi çıkmış pişmiş toprak çatı örtüsü parçalarına rastlanmamıştır.

'Kesme Taş Yapı'

'Kesme Taş Yapı'nın en önemli özelliği, her duvarının iç ve dış yüzünde yer alan tek bir sıra granit sahte kesme taş kaplamanın varlığıdır; bunların üzerinde moloz taş dolgulu bir ahşap iskelet sistemi yükselmekte ve üzeri saz veya ot örtülü bir toprak dam yer almaktaydı (Şekil: 4).

Yapı, doğu cephelerinde geniş merkezî kapı açıklıkları bulunan iç içe iki odadan oluşmaktadır (Şekil: 5). Yapının toplam uzunluğunun 15.00 metreye ulaştığı tahmin edilmekte, toplam genişliğinin ise kapı eşiklerinin orta noktalarının kesin olarak belirlenmesi sayesinde 8.80 metre olduğu bilinmektedir. Güney ve doğu duvarları 1.00 m., iki odayı ayıran ara duvar ise 1.30 m. kalınlığındadır. Tüm duvarların altında yer alan taş temellerin, duvarlardan biraz daha kalın olduğu saptanmıştır.

Daha büyük olan iç oda (Oda 2) kare biçiminde ve yaklaşık olarak 6.80x6.80 m. boyutlarındadır; dalgalı ve çok katmanlı toprak döşeme dışında kazılan alanda başka bir mimarî öğeye rastlanmamıştır. Daha küçük olan dikdörtgen dış oda (Oda 1), 4.90x6.80 m. boyutlarındadır. Doğru duvarında yer alan 3.00 m. açıklıklı merkezî dış kapı ise iki odayı birbirine bağlayan kapıdan 1.00 m. daha geniştir.

Dış odanın iç çevresinde bir sıra kumtaşı kaplama ve orta kısmında hafif biçimde yanmış toprak bir döşeme bulunmaktadır. Bugün hiçbir kalıntısına rastlanmamakla birlikte, özgün düzende yanıcı bir döşeme kaplama malzemesinin az eskimiş toprak zemini örtüğü ve kumtaşı kaplamanın paralel kenarlarındaki kabaca yontulmuş kenarlara oturduğu düşünülmektedir.

Yapı, tek bir sıra sahte kesme taş yüzü duvar üzerine yerleştirilmiş bir ahşap iskelet sistemi ile inşa edilmişti. Daha küçük olan dış odanın saz ya da ot örtülü düz toprak damı, geçtikleri açıklık 5.00 metreyi bulan girişler üzerinde taşınmaktaydı. Daha büyük olan iç odada girişlerin geçmesi gereken açıklık, arada en az bir sıra dikme bulunmadığı takdirde, 9.00 metreye ulaşmaktaydı. Kesme taş blokların çalınmış olduğu yapının doğu ucu ile iki oda arasındaki merkezî kapının her iki yanı dışında, duvarlar yaklaşık 0.90 m. yüksekliğe kadar korunmuştur. Odaların içleri ise duvarların yıkılan üst kısmı ile çatıya ait döküntüler ile doluydu.

Duvarların ahşap çatıklı üst kısmı toprak ile sıvanmış, granit blokların yüzü ise sıvanmadan bırakılmıştır. Dış odanın iç çevresinde bir sıra kumtaşı döşeme kaplaması bulunmaktadır. Granit kesmetaş blok yüzlerinin üç kenarı hafifçe pahlanmış, alt kenarı ise biraz çıkıntılı bırakılmıştır. Kapı açıklıklarının iki yanında bulunanlar dâhil, kesme taş blokların bir kısmı çalınmıştır. Yangının neden olduğu yüksek ısı, taşların büyük bölümünün çatlamasına neden olduğundan, duvar ve döşeme yüzeylerinin kazıcı hayvanların aktivitesini ve derin köklü bitkilerin büyümesini engelleyen jeotekstil ile kaplanması ve yeniden toprakla doldurulması zorunlu görülmüştür.

Kazınmış İşaretler

Çalışmalarda ortaya çıkarılan kesme taş bloklardan beşinin yüzünde, anlamı bilinmeyen, fakat bilinçli olarak yapıldığı anlaşılan kesme işaret dizileri olduğu görülmüştür. Yalnızca yapı duvarlarının iç yüzlerinde rastlanan işaret dizilerinin bir keski ile kazıldığı anlaşılmıştır. Bu işaretlerin ait olduğu belirli bir alfabe ya da yazı sistemi konusunda bilgi bulunmamakla birlikte, hiyeroglif olmadıkları düşünülmektedir. Bu işaret dizilerinden ikisi, dış odanın güney duvarında yer alan Kesme Taş 2 ve 4'ün yüzlerinde bulunmaktadır. Kesme Taş 2 üzerindeki dizi 'O | | | | |', rastlananların en uzun olan Kesme Taş 4 üzerindeki dizi ise 'O | | | | | | | |', yani bir daire ya da eşkenar dörtgeni izleyen yedi ya da dokuz düşey çizik biçimindedir (Şekil: 6).

İç odada ise üç kesme taş bloğun yüzünde (Kesme Taş 10, 12 ve 14), daha kısa, basit ve zor seçilen işaret dizilerine rastlanmıştır; bunların her biri, üçer adet dar ve düşey ya da diyagonal çizikten oluşmaktadır.

Bu tür kazınmış izler genellikle taşçı işareti olarak nitelendirilmekle birlikte, bu örnekte işaret dizilerinin yeri ve uzunluğu alışılmıştan farklıdır.

'Kapadokya Kapısı'

Kapı iç geçidinin genişliği boyunca açılan bir kesit sayesinde Demir Çağında ancak tekerlekli araçların kapıdan geçmesinin mümkün olabileceği anlaşılmıştır. M.Ö. 547 yılı dolaylarında gerçekleşen yangının hemen ardından, kapı bilinçli olarak yıkılmıştır. Keramik kalıntıları ile Bizans Dönemine tarihlenebilecek daha geç bir zamanda, geçidi dolduran moloz döküntülerinin bir kısmı temizlenerek hayvanların geçmesine uygun hâle getirilmiştir. Bu dar geçidin batısındaki gevşek moloz döküntülerinin yıkılmasını engellemek amacıyla iri kırık taşlar yeniden kullanılarak kaba bir istinat duvarı inşa edilmiştir. Bu durumda, tepenin yamacından kıvrılarak yukarı Kapadokya Kapısı'na doğru çıkan geniş yol Demir Çağına tarihlendirilmektedir. Kapı iç geçidinin döşemesi taş kaplı değildir ve erozyona uğramış olan Demir Çağı yüzeyinin şehrin yakılacak yok edildiği günlere ait odun kömürü parçacıklarıyla kaplı olduğu anlaşılmıştır.

2003 yılında yapılacak daha geniş kapsamlı temizlik ve koruma çalışmaları için kapıda incelemeler yapılmıştır. Bu program tamamlandığında, Kapadokya Kapısı, sa-

yısı artan ziyaretçiler için önemli ve görsel açıdan etkileyici bir odak noktası oluşturacaktır.

BULUNTULAR

Keramikler

2002 sezonu kazı çalışmalarında çok az sayıda keramik parçası elde edilmiştir. Kesme Taş Yapı ile Kabul Salonu'nda topu topu bir avuç ufak keramik parçası bulunurken, taş döşeli alanlarda dönemlendirmeye yardımcı olmayan ve yüzeyleri aşınmış parçacıklara rastlanmıştır. Fakat Kapadokya Kapısı'nda yürütülen çalışmalar sırasında, geçidin güneybatı köşesindeki erozyon çöküntüsünün içinde rekonstrüksiyonu yapılabilecek bir adet pişmiş toprak sürahi bulunmuştur. Bu kap kesik bir ağıza ve içbükey bir disk tabana sahiptir. Yüzeyi siyah renkte sırlanmış ve ovularak parlatılmış, üzeri kazınmış geometrik desenli panellerle bezenmiştir. Benzer ince sürahilere ait parçalara, daha önce sit alanının başka yerlerinde de rastlanmıştır.

Bronz Fibula

Kapadokya Kapısı'ndaki erozyon çöküntüsünün içinde bir adet de tipik bronz *fibula* ele geçirilmiştir. İğnesi kaybolmuş olmakla birlikte, Kerkenes'te rastlanan diğer metal buluntuların çoğu gibi iyi korunmuş olan bu parçanın üzerindeki gevşek toprak kalıntıları temizlendiğinde, demircinin törpüsüne ait izler hâlâ seçilebilmektedir.

Bronz Yaban Keçileri

Yukarıda da anlatıldığı gibi, Açma 01'deki taş döşemenin üzerinde simetrik bir çift yaban keçisine ait alt gövde parçaları bulunmuştur (Şekil: 7). Parçalar büyük ebatlı olup tam olan örnek, 41 cm. yüksekliğindedir. Bu durumda boynuzları dahil bütün hayvan tasvirinin yüksekliği 1.00 metreyi geçecek, yani hayvanın gerçek boyutunun hemen hemen üçte ikisine ulaşacaktır. Mevcut parçalar bir bronz levhadan kesilmiştir. Eksiksiz olan örnekte, her toynakta birer ve kuyrukta da bir tane olmak üzere toplam üç çivi deliği bulunmakla birlikte, parçanın üst kısmında deliğe rastlanmamıştır. Kas ve eklemeler hafif kabartmalar ve bir delgi ile yapılmış gibi görünen çizgi ve eksik daire biçimleriyle vurgulanmıştır. Birincisi kadar iyi korunmamış olan diğer hayvan tasviri de bütüne yakındır. Örneğin kuyruklarının biçimleri birbirinden biraz farklı olan iki figürün tam olarak birbirinin eşi olmadığı kesindir.

Özgün kompozisyonda, saha kalkmış pozisyonda duran yaban keçilerinin hava ya kaldırdıkları toynaklarının bastığı merkezî bir öge bulunduğu düşünülebilir. Kerkenes'ten çok da uzak olmayan Çorum yakınlarındaki Pazarlı'da bulunan bezemeli pişmiş toprak karoların üzerinde, yakın bir döneme tarihlendirilebilecek benzer bir kompozisyon örneğine rastlanmıştır.

Hayvan figürlerinin kanatlı olması mümkün görünmekle birlikte, üst gövdelerinin biçimi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak bu türden bir düzenleme, özellikle kanatlar başka bir metalden yapılmış olduğu takdirde, mevcut parçaların neden gövdenin ortasından kesildiğini açıklayabilir. Öte yandan, kesin bir gösterge bulunmamakla birlikte, her iki hayvan figürünün başlarının da ileriye değil, omuzlarının üzerinden geriye doğru baktığı düşünülebilir. Özgün kompozisyon nasil olursa olsun, boynuzların altında bezenmiş olduğunu düşünmek mantıklı görünmektedir.

Kesme Taş Yapıda Ele Geçirilen Buluntular

Ne yazık ki, bu özel yapının işlevi konusunda ipucu oluşturabilecek herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Yalnızca bir gümüş varak parçası, (burada resmi bulunmayan) çok küçük bir frit boncuk ile ikisi asimetrik üçgen başlı üç adet demir çivi gün ışığına çıkarılmıştır.

Kemikler

Çoğuniukla daha önceki araştırma sezonlarında elde edilen hayvan kemikleri üzerinde yaptığı çalışmalar sırasında, Vicky Ioannidou, Saray Yapı Grubu'nun taş kapılı eğimli yüzeyinin (glacis) önündeki açık alanda, aralarında ayı, domuz ve üç farklı tür geyük bulunan çeşitli yaban hayvanlarına sıkça rastlandığını belirlemiştir.

DENDROKRONOLOJİ

Dr. Omura'nın yürüttüğü Kamankale Höyük Kazısı'ndan bir günüğüne gelebilen Cornell Üniversitesi öğrencisi Defne Bozkurt, Kerkenes'te bulunan örneklerin, üzerlerindeki yıllık büyüme halkalarının Peter Kuniholm ve ekibi tarafından sayılacağı Cornell Üniversitesi Malcolm ve Carolyn Wiener Ege ve Yakın Doğu Dendrokronolojisi Laboratuvarı'na gönderilmek üzere paketlenmesini yürütmüştür. Örneklerin cinsi çam olup bu rapor hazırlandığı sırada sayılabilen en uzun dizinin 197 halkadan oluştuğu saptanmıştır; belgelenen bu dizi Cornell Tunç/Demir Çağı kronolojisini geriye doğru en az yüz yıl daha geliştirecektir.

<http://www.arts.cornell.edu/dendro/>

Dendrokronolojide Kullanılacak Odun Kömürü Kalıntıları

'Kapadokya Kapısı' ve Saray Yapı Grubu'nun Anıtsal Giriş Kapısı'nda yapılan kazılarda, yanmış girişlere ait büyük odun kömürü parçaları bulunmuştur.

DİĞER ARAŞTIRMALAR

Jeoloji, Jeomorfoloji ve Hidroloji

Catherine Kuzucuoğlu, Mehmet Ekmekçi ve Harun Aydın, Kerkenes'te yerel granite ek olarak kullanılan diğer taş, kumtaşı ve tebeşir taşı türlerini tanımlamışlardır. Ekmekçi, Kerkenes Dağı'nın hidrolojisi konusunda, su tablasının nasıl yenilediği ve Demir Çağı su rezervuarlarının sızıntılarla nasıl dolduğunu da açıklayan detaylı bir rapor taslağı hazırlamıştır. 2002 yılı çalışmaları, yakın çevrede yürütülen ve çevre üzerindeki insan etkisi konusunda kanıt sağlayarak özellikle Demir Çağı şehrinin inşası ve bir savaş sonucu yok edilmesinin çevre üzerindeki etkilerini belgelemeyi amaçlayan jeomorfolojik sondaj programının son ayağını oluşturmuştur. Sondaj bulgularının laboratuvar analizlerinin sonuçlarını heyecanla bekliyoruz.

SONUÇLAR

2002 araştırma sezonu Kerkenes Projesi açısından tüm sit alanının jeomanyetik yüzey araştırmasının başarılı bir biçimde tamamlanması ile açılan bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Bu çabanın eksiksiz bir jeomanyetik haritalar grubundan oluşan sonucunu, araştırmamızın onuncu yıldönümü ile birlikte kutladık. Pek çok kişinin özveriyle çalışmasının katkısı ile elde edilen bu başarı, projenin hem Kerkenes'te hem de Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde bir araya getirdiği kaynaklar olmadan gerçekleştirilemezdi. Farklı biçimlerde katkıda bulunan tüm destekçilerimiz ile dostlarımıza teşekkür borçluyuz. İçinde yaşadığımız dönemde, geniş bir ölçekte mümkün olan en yüksek araştırma standardına ulaşmayı hedefleyen hırslı bir projeyi sürdürmek için yeterli kaynağı bulmak çok zor. Kesme Taş Yapı'nın ortaya çıkarılması, ileride gözler önüne serilecek pek çok başka sırrın bir öncüsüdür. Kerkenes araştırma tasarımının daha geniş kapsamlı bir biçimde kazı ve koruma çalışmalarına yöneldiği bu aşama, bir zamanlar Anadolu Platosu'nun en büyük şehirlerinden biri olan bu ören yerinin araştırılması ile geçmişini yeniden canlandırmak amacıyla destek istemek için uygun görünüyor.

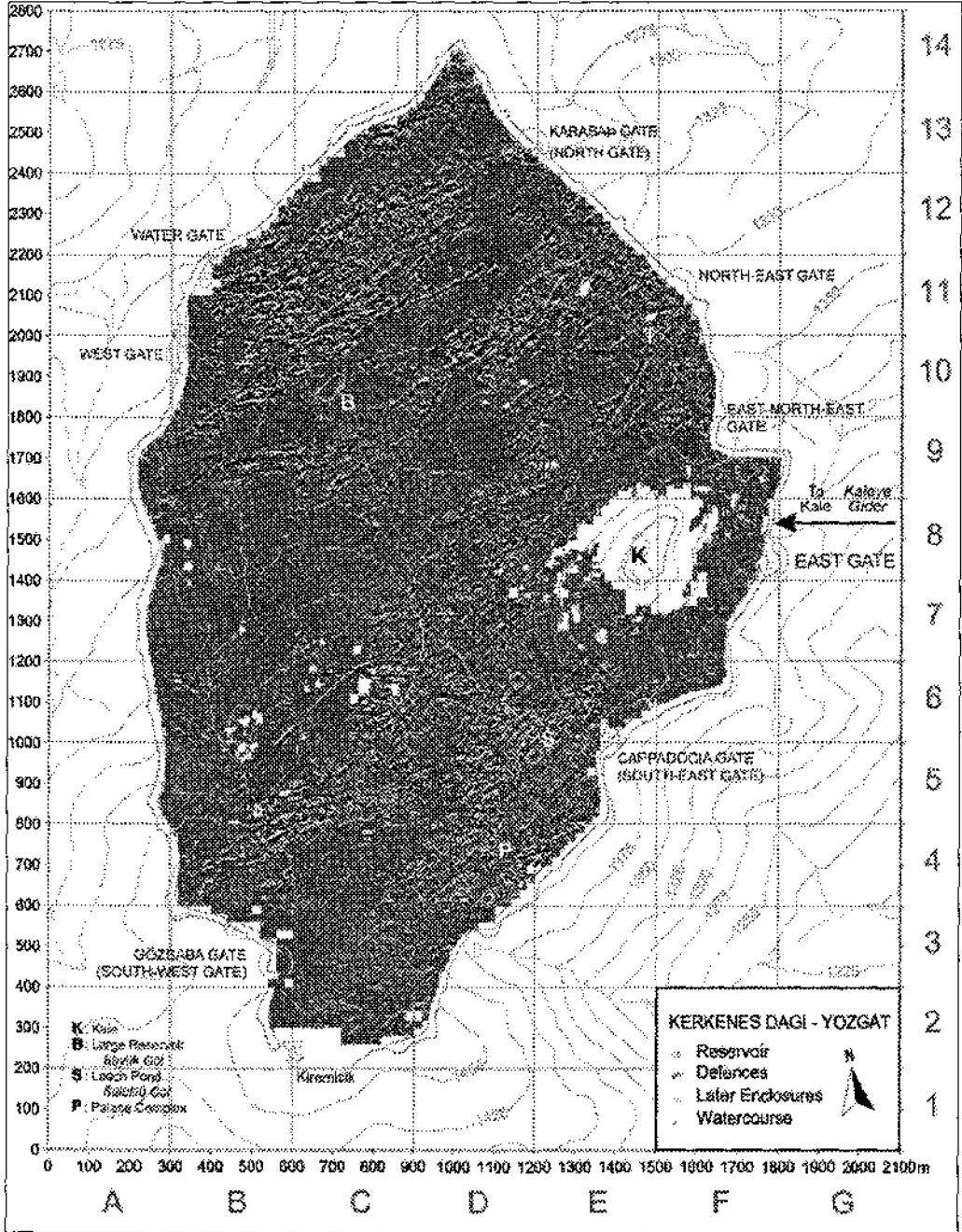
DESTEK VE TEŞEKKÜRLER

Projeye değerli destekleri, yardımları ve dostluklarından dolayı başta T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürü Dr. Alpay Pasinli ile ekibi olmak üzere, başkanlık temsilcimiz Afyon Müzesi'nden Mevlüt Uyümez, Yozgat Müze Müdürü Erol Özen, Yozgat Valisi Hüseyin Önal, Yozgat Kültür Müdürü Salime Doğan, Sorgun Kaymakamı Mustafa Dünder ve Sorgun Belediye Başkanı Yılmaz Kılıçarslan'a teşekkürü borç biliyoruz.

Kerkenes Projesi resmî olarak Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü (AIAE) tarafından desteklenmekte olup çalışmalar O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi'nde yer alan bir proje odasından yürütülmektedir. Yibitaş Lafarge, O.D.T.Ü. Geliştirme Vakfı aracılığıyla en önemli finansal kaynaklarımızdan biri olmayı sürdürmektedir. O.D.T.Ü. Bilgi-İşlem Merkezi, projeye teknik destek vermekte ve Kerkenes web sayfasına yer sağlamaktadır. Kentsel coğrafyanın dinamiklerini incelemeye odaklanan ve uzaktan algılama yöntemleriyle yürütülen araştırma programının tamamlanması nedeniyle, çalışmaların bu safhasını büyük bir cömertlikle destekleyen *National Geographic Society*'e (NGS) teşekkür etmek istiyoruz. 2002 yılında AIAE ve NGS tarafından sağlanan finansal kaynaklara ek olarak, Berkeley'deki California Üniversitesi Stahl Vakfı, Khosrow Semnani, Linda Noe Laine, Joukowsky Ailesi Vakfı, Charlotte Bonham-Carter Vakfı ve burada ismini sayamadığımız diğer destekçilerimizden de yardım aldık. O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, fotoğraf rektifikasyonu ve üçboyutlu modelleme çalışmaları için Prof. Dr. Ömür Bakırer yönetiminde bir araştırma projesi ile kaynak sağlamış ve Refik Toksöz bu çalışmaya uzmanlık desteği vermiştir.

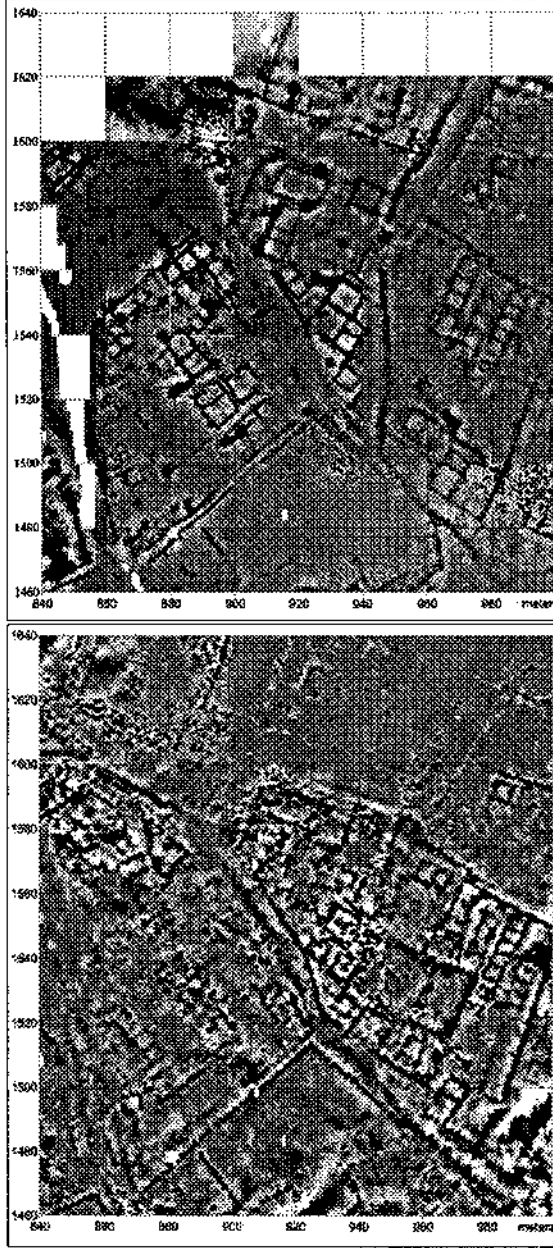
Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği ve AIAE'nin sağladığı destekle yeni laboratuvar ve depo binası inşa ve tefriş edilmiştir. *GEOSCAN*, *ESRI*, *ERDAS* ve İşlem *CBS* yazılım desteği sağlamıştır. Mevcut yayın programımız ve projenin farklı bölümlerine destek sağlayan diğer kurumlar arasında Artı, Bell Helikopter-*Textron*, O.D.T.Ü. Yayınevi, MNG Holding, Royal Color, Sokkia-Seza, Soylu Havaçılık ve Yenigün A.Ş. sayılabilir. Ayrıca O.D.T.Ü. Jeoloji Mühendisliği Bölümü ve O.D.T.Ü. Jeodezik ve Coğrafi Bilgi Teknolojileri (GGIT) ile Hacettepe Üniversitesi Hidrojeoloji Bölümü çeşitli alanlarda uzmanlık desteği vermektedir.

Ekibimize ve araştırmamıza gösterdikleri geleneksel Anadolu konukseverliği nedeniyle Şahmuratlı Köyü sakinleri ile Muhtar Ali Erciyas'a teşekkürü borç biliyoruz. Köy minibüsünün sahibi Osman Muratdağı ulaşım ve lojistik konusunda yardımcı olmaya devam etmektedir. Dr. Şevket Bağcı ise Kerkenes araştırma evinin karşısında yer alan arazisinde bir kuyu sondajı yapmamıza izin vererek mevsimlik su sıkıntılarımızı sona erdirmiştir.

Şekil 1: Kerkenes'teki Demir Çağı kentinin 2002 yılında tamamlanan jeomanyetik haritası

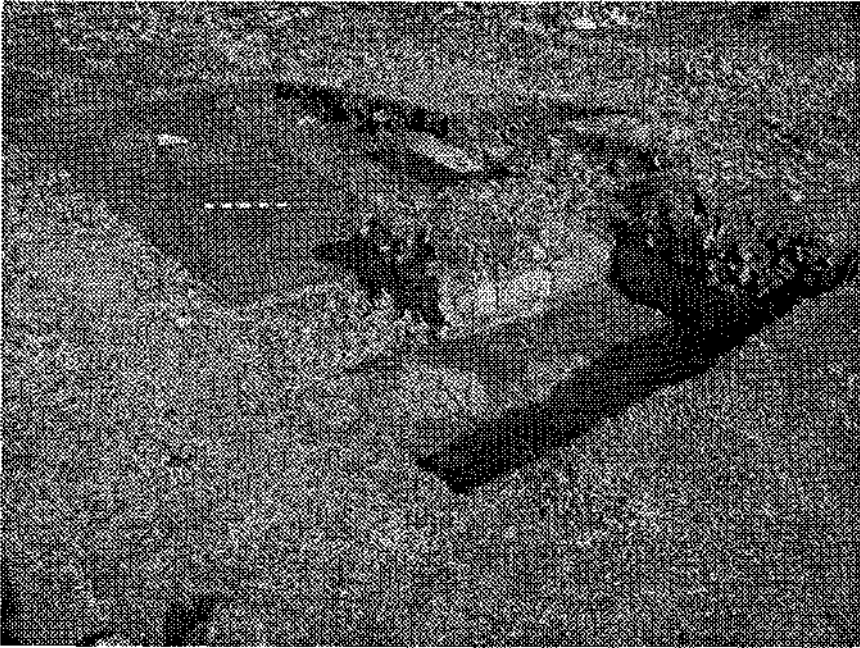

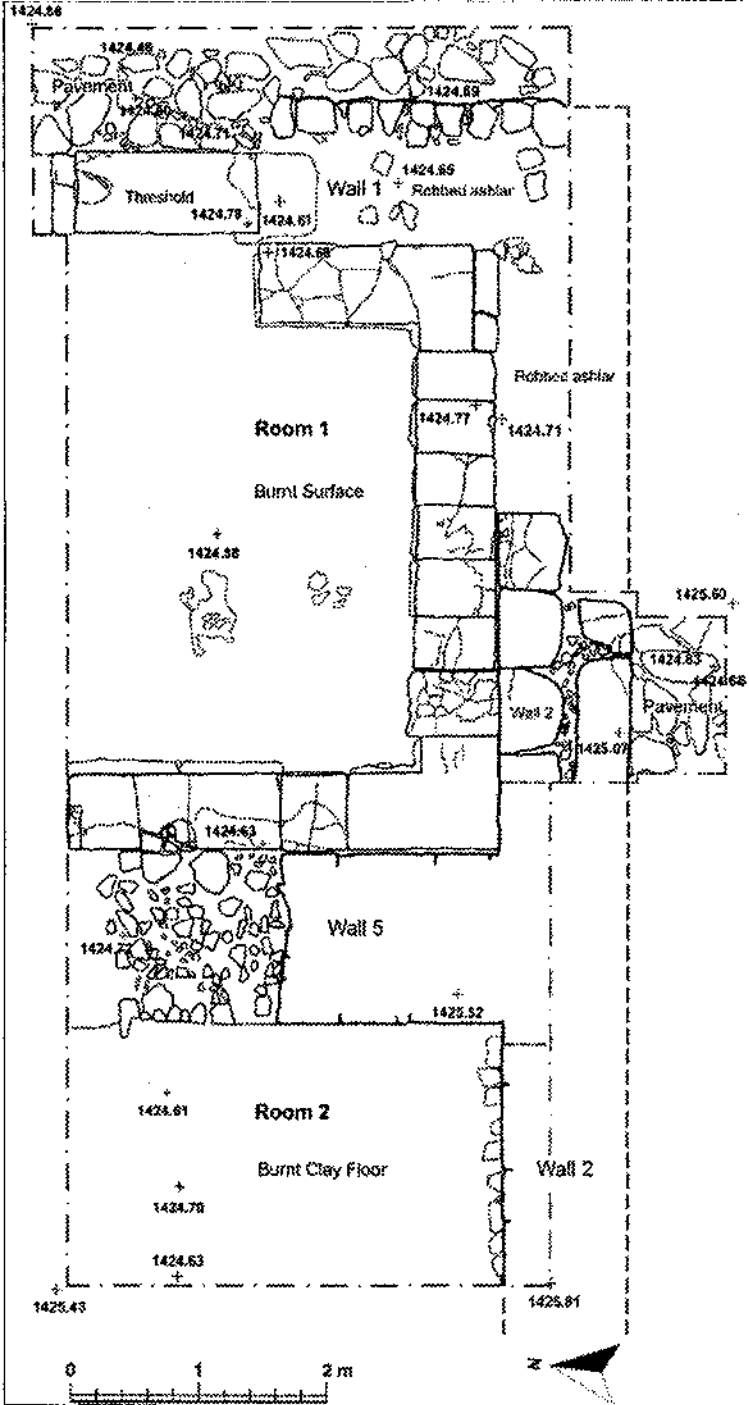
Şekil 2: Demir Çağı kalıntılarının yüzeyde görünmediği şehrin aşağı kısmında bulunan bir alanda gradyometre (üstte) ve direnç ölçme yöntemiyle yüzey araştırması; sol tarafta bir dere ve yakın tarihte taşla güçlendirilmiş dere yatağı ve teraslar bulunmaktadır

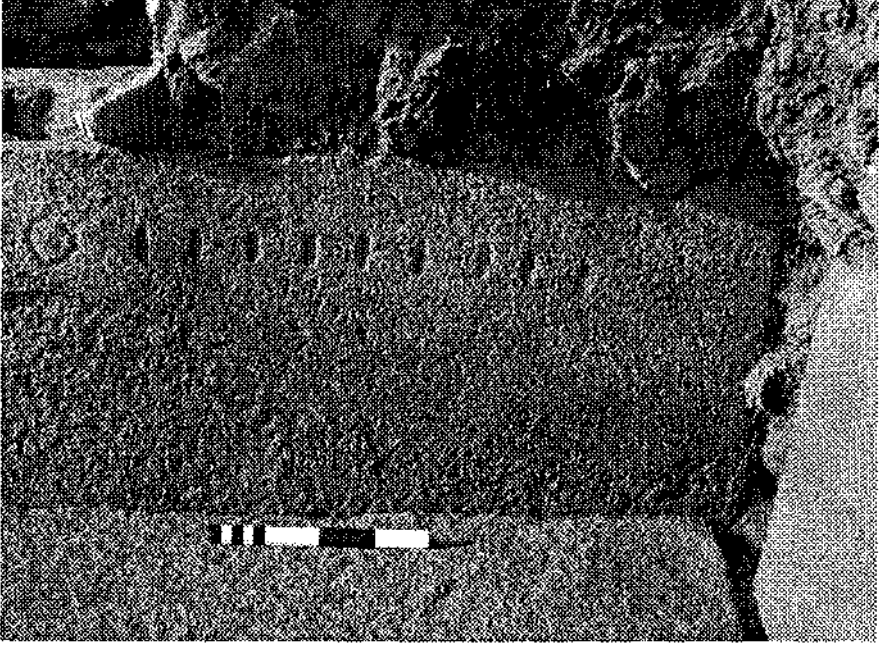
Şekil 3: Saray Yapı Grubu'nun önünde yer alan taş döşeli büyük açık alan

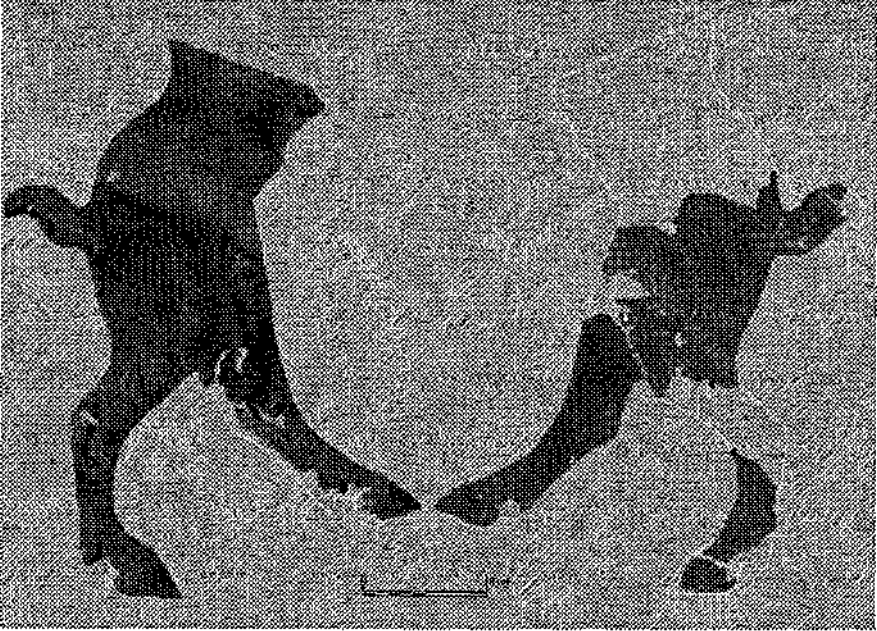
Şekil 4: Kesme Taş Yapı. Kazı çalışmasının sonunda, hassas kalıntılar jeotekstil ile örtüldükten sonra açma dikkatli bir biçimde yeniden toprakla doldurulmuştur

Şekil 5: Açma 05'te ortaya çıkarılan Kesme Taş Yapı'nın planı

Şekil 6: Kesme Taş Bina'dan taş blok. En uzun kazınmış işaret dizisi, bir daire ya da eşkenar dörtgeni izleyen dokuz düşey çizgiden oluşmaktadır

Şekil 7: Saray Yapı Grubu'nun anıtsal girişini süsleyen büyük bir çift yaban keçisi

GORDION, 2002

G. Kenneth SAMS*
Mary M. VOIGT

For the 2002 program of archaeological activities at Gordion, we would like to extend our thanks to the General Directorate of Monuments and Museums for its permissions and valuable assistance. We especially wish to thank Dr. Alpay Pasinli, Mr. Aykut Özet, and Ms. Nurhan Ülgen for their interest in and support of our work in 2002. We also offer thanks to the Museum of Anatolian Civilizations and its Director, Mr. Hikmet Denizli, for the continuing cooperation and partnership that we enjoy from this unique institution.

The successes of the 2002 season would hardly be countable without the good will and enthusiastic cooperation of our representatives from the Ministry of Culture, Mr. Halil Demirdelen and Mr. Mehmet Akalin. Both veterans of the Gordion Project, they understand well our special concerns and challenges.

As in past years, all activities in 2002 were conducted under the auspices of the University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology (Jeremy Sabloff, Director), with the continuing cooperation of the University of North Carolina at Chapel Hill, the College of William and Mary, the Royal Ontario Museum, and Santa Clara University. Major funding for the 2002 season came from the University of Pennsylvania, the National Science Foundation, the Samuel H. Kress Foundation, the U.S. Department of State by way of an Ambassador's Grant, and private donors.

The 2002 season commenced on the 6th of June and terminated on the 13th of August. Principal activities included the following: 1.) excavation; 2.) architectural conservation; 3.) object conservation; and 4.) research.

1. EXCAVATION

Professor Mary M. Voigt has provided the following report on excavation, which was conducted under her direction.

The general goal of excavation at Gordion for the past ten years has been to obtain information on change in the size and organization of the city throughout the first millennium B.C., reflecting major changes in its political and economic roles. In 2002 we focused on the Northwestern Zone of the Citadel Mound (Fig. 1), an area that has important Hellenistic and later buildings but was a blank spot on the urban map for earlier periods. Our work had three specific goals: 1) to reach the Middle and Late Phrygian occupation, in order to provide a sample of architecture that could be compared with

---

* Prof. Dr. G. Kenneth SAMS, Department of Classics, CB #3145 University of North Carolina Chapel Hill, North Carolina 27599-3145, USA.

Prof. Dr. Mary M. VOIGT, Department of Anthropology College of William and Mary Williamsburg, Virginia 23187-8795 USA.

that of the palace quarter on the eastern Citadel excavated by Rodney Young between 1950 and 1973; 2) to increase our understanding of the final Later Hellenistic or Galatian settlement; and 3) to obtain information on the plan and organization of the initial Roman settlement. During the course of excavation we also obtained information on a well-preserved Medieval occupation that dates to Selçuk times. In order to emphasize the history of settlement, this report begins with the earliest excavated deposits and ends with the latest.

Middle Phrygian/YHSS 5: Operations 29 and 36

Recent excavation has dramatically altered our understanding of the Middle Phrygian rebuilding project that followed the Early Phrygian destruction of ca. 800 B.C. Excavation on the eastern half of the Citadel Mound by Rodney Young had shown that a deep layer of fill had been laid above the remains of the palace quarter, and that a new palace complex was built of ashlar blocks resting on heavy rubble foundations set into the fill. Along the western edge of the complex was an enclosure wall that was bordered to the west by a low-lying paved area, interpreted as a roadway. What lay beyond the roadway was not known until 1994 when two deep soundings were carried out on the western half of Yassihöyük. Operation 17 along the western edge of the mound documented deep clay fills, resting on a surface with Early Phrygian/YHSS 6 painted pottery. To the northwest, a step trench (Operation 30) encountered an even deeper deposit of layered clay and rubble that extended below modern plain level.

By 1995, information from both new and old excavations allowed us to reconstruct a Middle Phrygian/YHSS 5 city with two high mounds at its center (the Eastern and Western Citadel Mounds) and a street running between them. Lying at the southern end of the street lay a fortified Lower Town, and to the north lay an unfortified Outer Town (Voigt et al. 1997). Both the Lower and Outer Towns contained ordinary houses, but we had almost no information about the kinds of buildings on the Western Citadel. In the Operation 17 sounding we encountered a pebble mosaic floor as well as ceramics that suggested a degree of wealth, but in the tiny Middle Phrygian area cleared by Operation 30 we found a pebble-paved outside surface with hearths and an oven.

During 2002 we documented the presence of monumental Middle Phrygian structures on the Western Citadel in Operations 29 and 36. A Canadian team led by T. Cuyler Young, Jr. found a substantial house with stone walls resting on rubble foundations and a pebble mosaic floor in one room with lime plastered walls. This structure dates to the latter part of the Middle Phrygian period, tentatively dated to the late seventh or early sixth century B.C. (Fig. 2). Beneath this building in Operation 29 lay the clay fill, and in one corner of the trench where the clay had been dug away in later periods, we found evidence of deep rubble foundations set into the Middle Phrygian fill (Fig. 3), a building technique characteristic of the palace complex on the Eastern Citadel. While the northern edge of the Western Citadel has been eroded away by the Sakarya river, the depth and nature of the fills found in the step trench (Operation 30) suggest that the Western Mound may have been fortified, again mirroring the Eastern Citadel of Middle Phrygian times.

During the latest phase of the Middle Phrygian period, the area within Operations 29 and 36 was used for ordinary domestic activities carried out in poorly constructed buildings. These document the decline of Phrygian power and the growth of Lydian power over the city. Sitting in a hearth was a small cooking pot that is Lydian in shape but probably of local Phrygian manufacture (personal communication, Gül Gürtekin-Demir). Inside the pot were the remains of a puppy, suggesting very strong Lydian influence and perhaps even a Lydian occupant of the house.

Late Phrygian/YHSS 4: Operations 29 and 36

In Operation 29, semisubterranean buildings or "cellars" were constructed at the beginning of the Late Phrygian period, reusing and robbing the walls of the earlier monumental buildings (Fig. 4). During the 4th century B.C., this kind of domestic structure

continued to be built in the eastern part of the trench, but to the west a packed-mud wall (containing imported Attic pottery of the 5th and 4th centuries B.C.) was built. Along the western face of this wall was a series of smooth surfaces that had a nearly vertical slope; each surface had been heavily burned and many were coated with ash. The repetition of surfaces and burning suggests purposeful construction and continuation of a very specific kind of industrial activity, but the nature of this activity is unknown.

In Operation 36, the Late Phrygian sloping surfaces were also found in the western part of the trench, but they are quite different in construction and duration from those in Op 29 in three ways: first, they were bounded to the east and north by substantial walls, initially of brick and packed mud and later in the Late Phrygian period by walls that had been robbed and were presumably built of stone. The series of surfaces sloped gradually down to the west, where we encountered a corresponding series of stone walls extending into the unexcavated balk. As in Operation 29, most surfaces showed clear signs of burning. The area to the east of the wall was used initially for grain storage, and, toward the end of the Late Phrygian period, for a paved courtyard with a nearby kitchen.

Hellenistic/YHSS 3

Excavation in the Northwest Zone on the Citadel has documented a long and detailed sequence for the Hellenistic period, with at least four construction phases assigned to the Early Hellenistic period (YHSS 3B), and three more to the Later Hellenistic (YHSS 3A) or Galatian occupation. During 2002, we investigated the transition between Early and Late Hellenistic, which previous excavation had shown to be characterized by a clear stratigraphic break, marked by changes in house plans as well as the use of space. Excavation in Operation 37 in 2002 showed that the final YHSS 3B occupation was marked by a flimsy reconstruction of earlier house walls, some of them built of mud bricks made without chaff. Whether this poor construction represents the arrival of a group of people unfamiliar with traditional Anatolian construction techniques (i.e., the Celts?) remains unknown until we have completed a detailed study of ceramics and other artifacts.

Our most important finds for the Hellenistic period in this season came from the third and latest construction phase of later Hellenistic YHSS 3A. Construction Phase 2 can be linked to the visit of Consul Manlius Vulso in 189 B.C., providing a *terminus post quem* for Construction Phase 3, and imported molded ceramic bowls from YHSS 3A:3 suggest that the site was not reoccupied until the second half of the second century B.C. Excavation in 2002 showed that the large ashlar building (Building 1) that had been destroyed by fire at the end of Construction Phase 2, was remodeled and used in Construction Phase 3. Perhaps most significant was a reorientation of the structure. During Construction Phases 1 and 2 there had been a doorway in the northwest wall of the building leading into an open court. This door was blocked at the beginning of YHSS 3A:3 and a new entrance was created by removing blocks from the northeast wall. To the northeast and east of Building 1 was an open area with a variety of evidence for metal working including bronze and iron scrap, copper and iron slag, crucibles, a ceramic mold, and what seems to be a furnace for bronze working. Two copper alloy discs joined by a thin bar that were found near the furnace appear to be blanks for small coins. Also recovered from this area was an iron *fibula* of La Tene (European) type, suggesting the presence of Galatians at Gordion near the end of its Hellenistic occupation.

Only small areas of Later Hellenistic Construction Phases 1 and 2 were examined in Operations 45, 48 and 50. In Operations 45 and 48, we found a continuation of the robber trench that removed a huge stone wall to the NE of the ashlar building and nearby workshops (Buildings 2 and 3). The area to the northwest of Building 2 (Construction Phase 1) and its successor Building 3 (Construction Phase 2) was cleared, uncovering an exterior or courtyard surface with smashed pottery vessels. Similarities in painted bowls found in these two phases suggest that the first abandonment of Galatian Gordion was not many years before the second or 189 B.C. abandonment.

Excavation of the Late Hellenistic occupation in Operation 46 was carried out under the direction of Professor R. Brendan Burke. Burke recovered the remains of houses composed of a large courtyard with square and rectangular rooms radiating from it. The structures in Operation 46 provide a detailed history of occupation in this area, with shared and rebuilt walls, interior surfaces showing evidence for cooking and workshop activity, and a good sequence of Hellenistic pottery. Ongoing work on this part of the site will enhance our understanding of earlier excavations by Rodney Young, which exposed a house and a workshop area with cult material associated with Kybele.

Roman/YHSS Phase 2: Operations 45, 48, 49, 50

Previous work in the Northwest Zone had defined four phases of Roman occupation, the earliest dated to the time of Augustus or the early Julio-Claudian period by Professor Andrew Goldman. In 2002, excavation in Operation 48 showed that in the first three occupation phases, an open area that separated two lines of buildings was not a street (as had been thought), but a court with a walkway surrounding it on three sides (north, east, and south). To the west, drains excavated in Operations 49 and 50 ran down away from the western end of the court. The court was simply a packed earth surface during the first Roman construction phase, but was subsequently paved with pebbles (YHSS 2: Construction Phase 2) and then with larger stone cobbles (YHSS 2: Construction Phase 3). During the final phase of the Roman occupation, the court became a roadway, with heavy cobble paving.

Medieval/YHSS Phase 1: Operations 49 and 51

Operations 49 and 51 began at the present surface of the mound. The uppermost part of the deposit was disturbed by trenches dug during the Battle of the Sakarya, identified by numerous metal shell casings. Below lay a very well-preserved architectural level with a large round structure that must have served an industrial purpose, and adjacent domestic spaces with hearths and part of a subterranean oven. The round structure (Figs. 5-6) had a well-built stone foundation and remnants of a tile dome, with a nicely made doorway leading from the domestic area into the firing chamber. A great deal of iron slag was found inside the round structure, suggesting that it was used as a kiln for roasting ore or perhaps a furnace. Associated with this level were brightly colored glazed pottery vessels and numerous coins that should provide a close date for the occupation.

2. ARCHITECTURAL CONSERVATION

As in past years, in 2002 architectural conservation on the main settlement mound was under the direction of Mr. Mark Goodman. He was ably assisted by Middle East Technical University graduate students in architecture, Banu Bedel and Deniz Iskender, both seasoned veterans of this work.

The major project undertaken in 2002 was the solidification of the Early Phrygian Citadel Gateway (Fig. 7), an extraordinarily well-preserved monument that, on the new chronology for early Gordion, is now dated to around the middle of the 9th century B.C. Work was concentrated on the southern half of the monument, where shiftings of the rubble core had caused bulges in the masonry facing and the possibility of collapse. The metal scaffolding that had been installed in 2001 as a temporary measure to stay collapse served as a working platform for the consolidation. The scaffolding, for example, allowed the team to make use of the excavation's railroad system, which had not been in service since 1973, the last year of excavations under Rodney Young (Figs. 8-10). The procedure consists of injecting a grout of hydraulic lime, sand, and water into the structure in order to stabilize the rubble core. Temporary plastic pipes are inserted into selected points in the wall to receive the grout, which is then fed into the wall by gravity through a hose from an elevated container (Figs. 9-10). The work proceeds slowly, course by course. In 2002, Mr. Goodman and his team completed the lowest fi-

ve courses of the south side of the monument, having pumped into it nearly 3000 liters of the grouting substance. In the course of the work, the deteriorating eastern corner of the wall had to be partially restored in order to stabilize it (Fig. 11). We intend to complete the grouting of the southern side of the monument, and then, before the scaffolding is removed, also grout the monument's northern side, all in all a project of four to five years' duration.

After many years of study, consultation, and planning, in 2002 we at last realized a long-desired goal of installing a new support system for the wooden tomb underlying the so-called Midas Tumulus. Specifically, support is needed for the tomb's outer casing of juniper logs and overlying timbers, which had originally been held in place by a packing of cobblestones just inside the stone perimeter wall (Fig. 12). The original support system had been of wood with some metal elements, in many cases providing insufficient or no real support for the monument. Installation of the new system involved digging small trenches for concrete footings. In the course of this work, a number of original underpinning elements in stone and wood were discovered. The system consists initially of upright, hollow steel columns set close to the tomb. The columns are bolted to steel base plates set into the concrete footings. Horizontal beams of hollow steel extending from the columns are attached at their opposite ends to the already-existing concrete encasement for the tomb (Fig. 13). The concrete encasement is itself a marvel of engineering, designed and installed by Turkish engineers in 1961. The steel columns have adjustable arms with flexible heads faced with neoprene that are set against the wooden logs (Figs. 14-15). These are the only points of contact with the original wooden structure. The project was carried out under the close supervision of Dr. Richard Liebhart. We are grateful to Mr. Süreyya Ural of Ural Engineering, Ankara, for designing the system, procuring materials, and providing the small team that worked with Dr. Liebhart. We are especially grateful to the Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü within the Turkish Ministry of Culture for providing the financial support that made the project possible.

3. OBJECT CONSERVATION

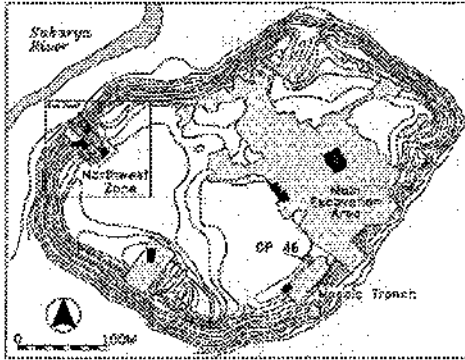
The program of object conservation in 2002 was under the direction of Ms. Caird Harbeck, ably assisted at different periods in the season by Ms. Julie Unruh and Ms. Jessica Johnson. The routine yet important work of this season included desalinization and reassembly of pottery, monitoring of metal objects, monitoring of objects on display in the Gordion Museum, and climatological study of the wooden tomb discussed above.

4. RESEARCH

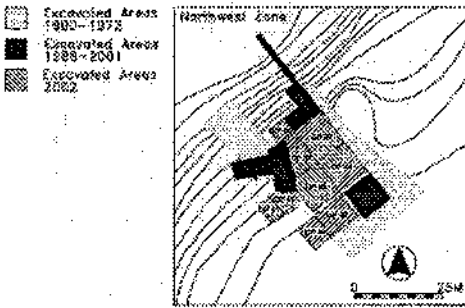
Professor Keith DeVries continued his study of the pre-Hellenistic Greek pottery found at Gordion. Other continuing studies included that on iron objects by Dr. Gareth Darbyshire and that on Lydian pottery by Dr. Gül Gürtekin-Demir. Professor Lisa Kealhofer and a small team processed and analyzed the pottery found during the Gordion Regional Survey, carried out under her direction in previous years. New to the Gordion research group this year was Mr. Ömür Harmanşah, who investigated aspects of Phrygian architecture.

BIBLIOGRAPHY

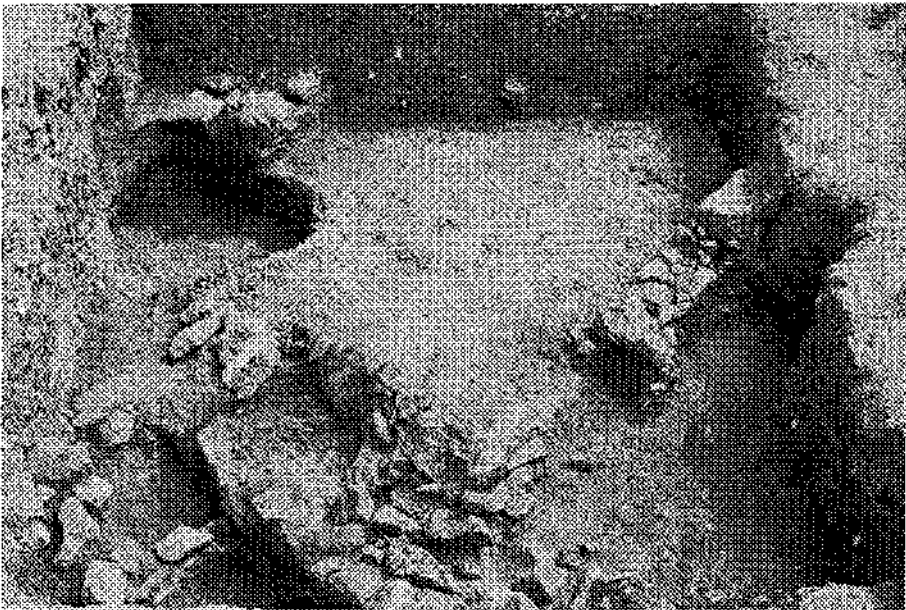
VOIGT, Mary M., Keith DEVRIES, Robert C. HENRICKSON, Mark LAWALL, Ben MARSH, Ayşe GÜRSAN-SALZMAN, and T. Cuyler YOUNG, Jr. "Fieldwork at Gordion: 1993-1995" *Anatolica XXIII* (1997)1-59.

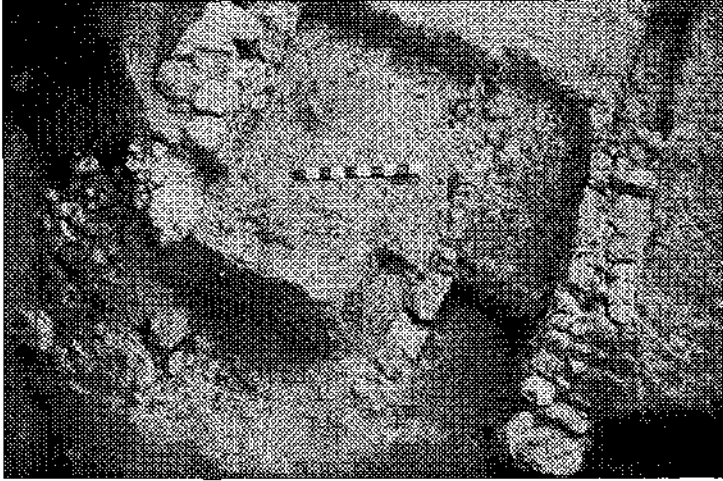
YASSIHÖYÜK/GORDION CITADEL MOUND

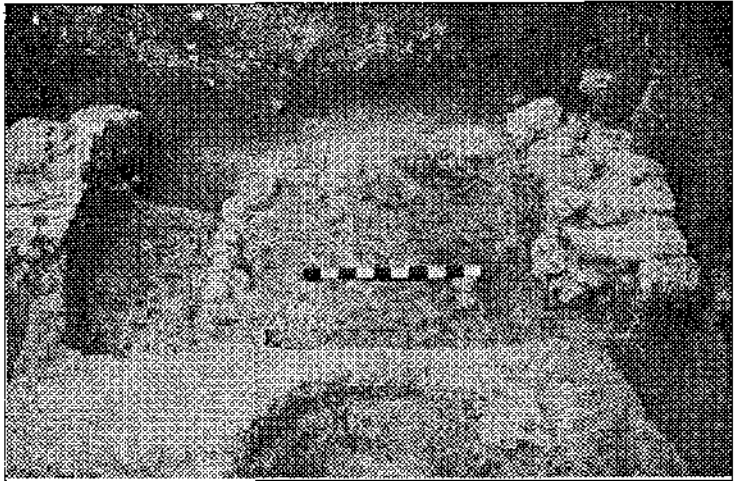
Fig. 1: Plan showing areas excavated in 2002

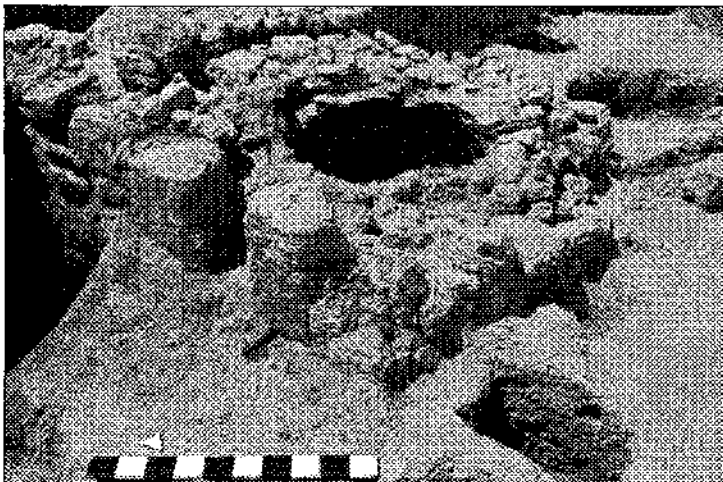
Fig. 2: Middle Phrygian building with deep rubble foundations beneath walls and pebble mosaic floor

Fig. 3: Middle Phrygian rubble foundations set into clay (lower left-hand corner)

Fig. 4: Late Phrygian "cellars" cut into Middle Phrygian buildings and clay fill

Fig. 5: Medieval furnace or kiln, showing doorway into firing chamber

Fig. 6: Medieval furnace or kiln, showing firing chamber from rear

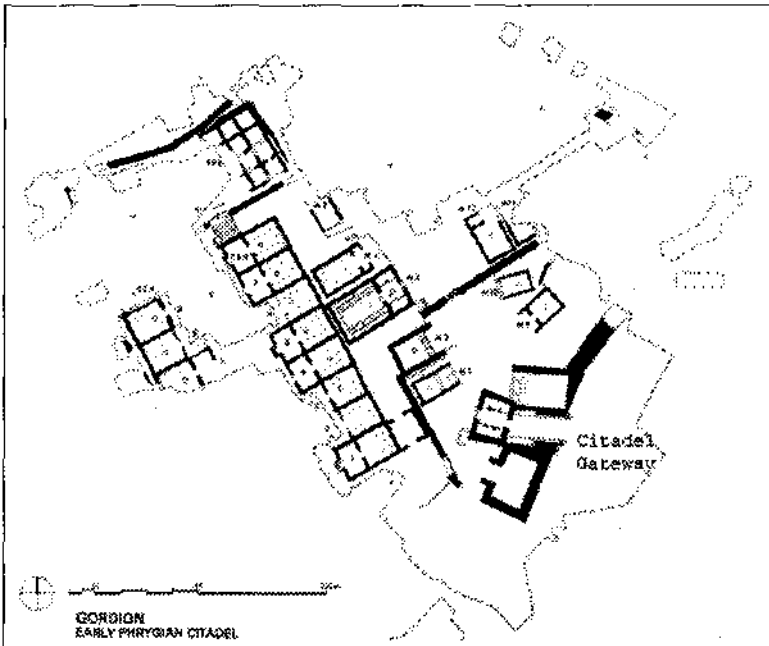
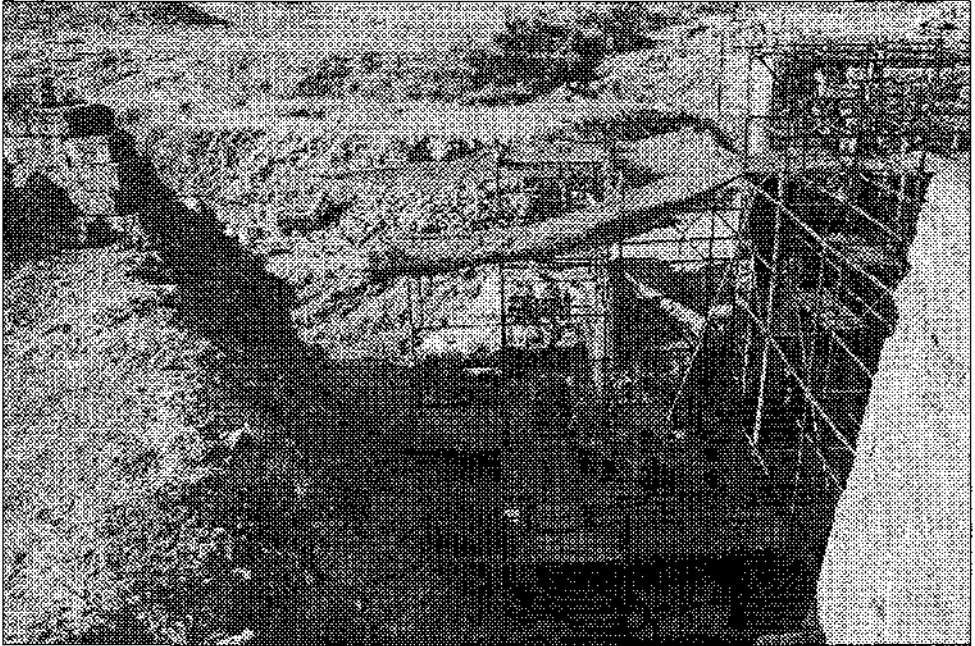

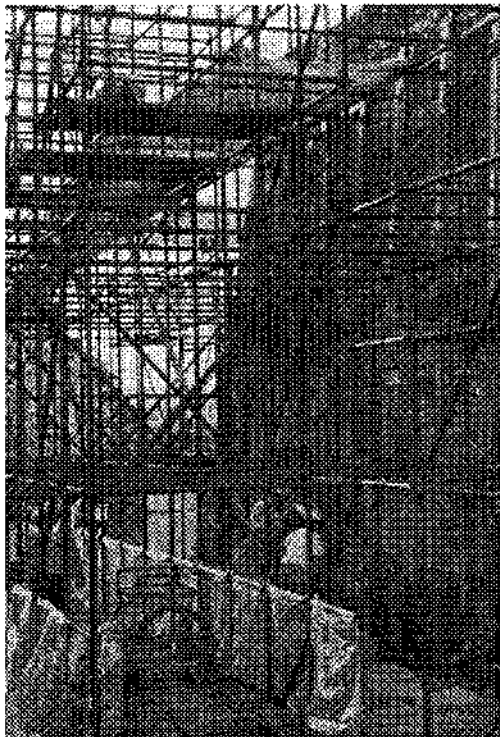
Fig. 7: Plan of Early Phrygian citadel, ca. 800 B.C. (Citadel Gateway at lower right)

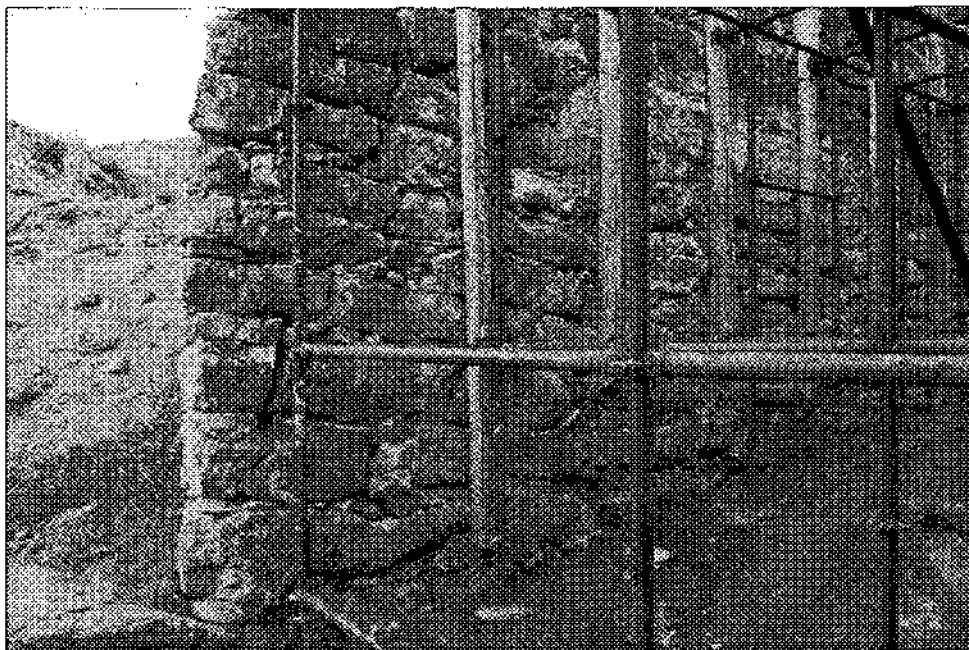
Fig. 8: Citadel Gateway, general view of operations; E end of Gateway, from N

Fig. 9: Citadel Gateway, grout container on railway wagon, about to be hoisted

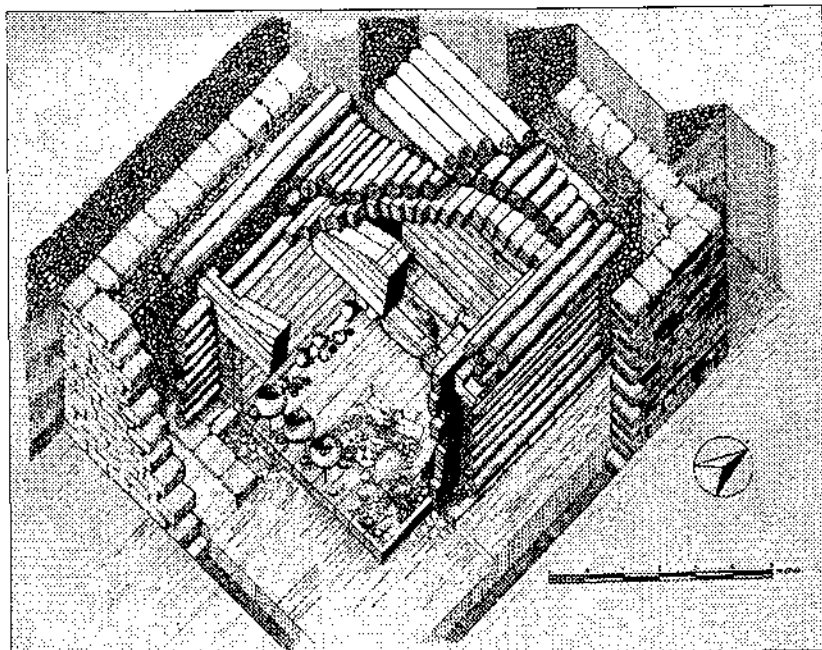

Fig. 10: Citadel Gateway, grout being fed into wall through hose from elevated container

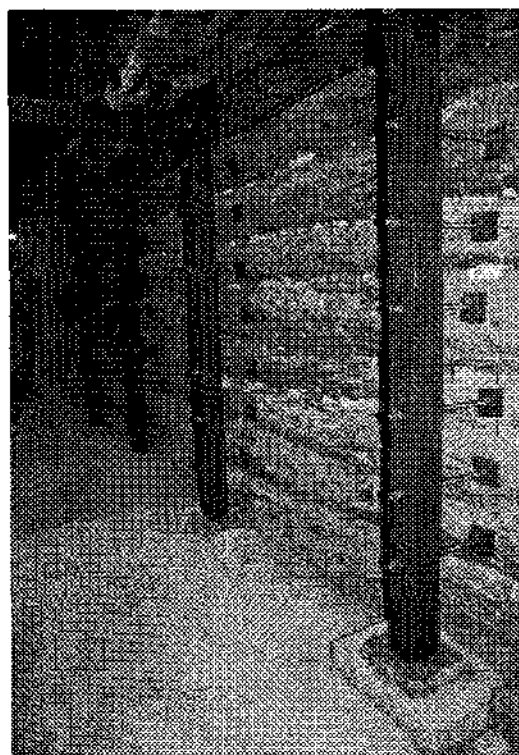

Fig. 11: Citadel Gateway, E corner of S side, after consolidation

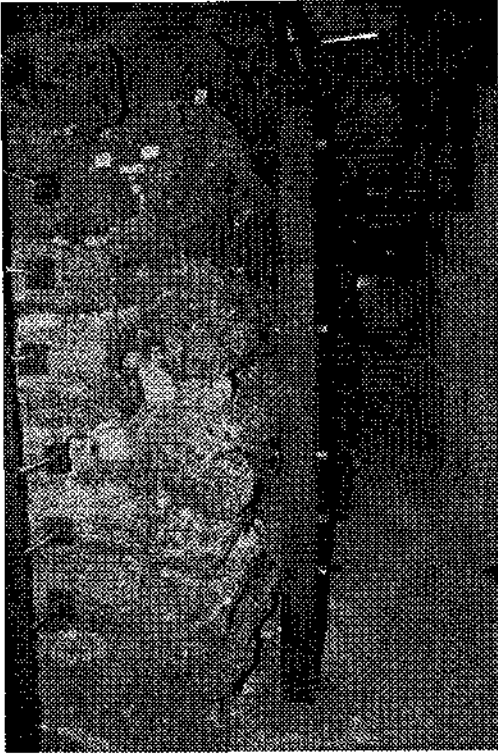

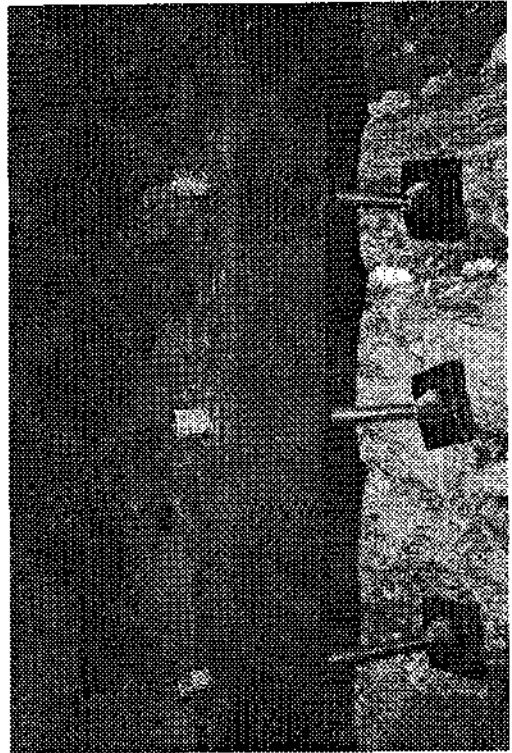
Fig. 12: Wooden tomb, schematic, cut-away drawing

Fig. 13: Wooden tomb, S side, support system in place

Fig. 14: Wooden tomb, SE corner, steel columns with adjustable arms

Fig. 15: Wooden tomb, detail of steel column with adjustable arms set against logs

ERZURUM BULAMAÇ HÖYÜK KAZILARI 2002 YILI ÇALIŞMALARI

A. Semih GÜNERİ*
Mustafa ERKMEN
Bülent GÖNÜLTAŞ
Halim KORUCU

Erzurum Bulamaç Höyük'te (Resim: 1) ikinci dönem çalışmaları, 2 Temmuz 2002-2 Ağustos 2002 tarihlerinde gerçekleştirildi. Kazılara, 2001 yılında tepede açılan Koşay Açması (A ve B çukurları) (Harita: 1) ve höyüğün doğu eteklerinde 2002'de açtığımız Kökten Açması'ndaki (Harita: 1) çalışmalarla devam edildi. Kazılardan önce defalarca yaptığımız yüzey araştırmaları ışığında, Bulamaç'ta, özellikle üzerinde durduğumuz M.Ö. ikinci binyıl kültürleriyle ilgili yerleşmelerin zannedildiğinin tersine kuvvetli biçimde ve diğer höyüklere göre çok daha yoğun olarak temsil edildiğine hükmedilmişti. İlk iki yıllık çalışmalarımız bu hükmü doğrulamaktan geri kalmamıştır. Hem 1987'de yapılan¹ hem de A. Sagona ve ekibince devam edilen Sos Höyük kazılarında² aynı şekilde, yani "Sos III" olarak adlandırılan kültür katmanı³, Bulamaç'ta Koşay Açması A'da keşfedilen beş evreli birinci katmanın altında uzanan ve te ile ham (steril) toprak tabakası tarafından ayrılan Bulamaç II ile büyük bir ihtimalle çağdaştır. 2001 ve 2002 çalışmalarında yalnızca Koşay Açması'nda II. katman buluntuları incelenmiş, höyüğün batı eteklerinde açılan Kökten Açması'ndaysa bu katmanın izlerine henüz ulaşılammıştır.

Katmanlaşma Bulamaç Ia

Hem Koşay hem de Kökten Açması'nında ulaşılan Ia tabakası, içinde bol miktarda yeşil, mavi, sütlü kahve rengi sırlı kaplar, koyu kırmızı-gri-siyah alacalı perdahsız kap ve gevrek hamurlu kaba kaplarla çok az koyu yüzlü, koyu kırmızı-gri alacalı perdahlı kaplara ait parçaların ve bol miktarda obsidiyen parçalarının karışık olarak bulunduğu höyük toprağı tabakasının altında başlar. Açmanın pek çok bölgesinde bu katmana ait sıvalı zemin izleri sağlam olarak izlenebilmiştir. İçlerinde daha çok koyun ve büyükbaş hayvan kemikleriyle kap kırıklarının bulunduğu, zemine oyulmuş 40-50 cm. çaplı 20-30

* Yrd.Doç.Dr. A. Semih GÜNERİ, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Kaynaklar Yerleşimi 35160 Buca, İzmir/TÜRKİYE

Mustafa ERKMEN, Erzurum Arkeoloji Müzesi Müdürü, Erzurum/TÜRKİYE

Bülent GÖNÜLTAŞ, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum/TÜRKİYE

Halim KORUCU, Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kars/TÜRKİYE

1 Güneri, 2003a; Güneri, 2003b.

2 Sagona ve diğ., 1996, 27 vd; 1997, 181 vd; 1998, 31 vd.

3 Bu katman Pulur mezarları buluntularına göre MÖ 1100-1200'lere tarihlenmişti, Güneri, 2002a, 7 vd.

cm. derinliğinde çok sayıda çöp çukurlarına her iki açmada da rastlanmıştır. İa zeminde ve bu katman ile ilgili toprakta en son anılan türde çanak çömlek parçaları, demir objelerden arta kalan parçalar, hayvan kemikleri ve irili ufaklı düzensiz taşlarla obsidiyen parçaları bulunmuştur. Kökten Açması'nda bu talî tabakayı karşılayan yerleşme tabakasında bulunan seramik diğerindekilerden farklı değildir. Koşay Açması'nın doğu kenarında zemin üstüne oturtulmuş durumda keşfedilen tüme yakın bir çömlek elde yapılmıştır. Çömleğin iki yanda, dışa kıvrık ağız kenarını omuza bağlayan karşılıklı iki kulplu, şişkin karınlıdır. Kiremit kırmızısı yüzünde yer yer gri-siyah alacalanmalar vardır. Kökten Açması'nda İa zeminin üzerinde ikişer metre aralarla yan yana oyulmuş dört ayrı çöp çukuru bulundu. Koşay Açması'nda, açmayı güney-kuzey yönde ikiye bölen 1.50 m. genişliğinde taş temel tespit edildi. 40-50-60 cm. ve daha fazla genişliklere sahip blok taşlarla oluşturulan, araları daha küçük parçalarla doldurulmuş taş temel uzantısı, buluntulara göre Geç Ortaçağ tabakalarına ait büyük bir yapı ile ilgili olmalıdır.

Bulamaç İb

Koşay Açması'nın doğusunda yaklaşık olarak 80-90 cm. derinlikte İb tabakasının zeminini tespit edildi. İa ile aralarında 5-10 cm. seviye farkı olan İb'de, zemine yanlamasına oturtulmuş durumda sağlama yakın kaplar bulundu. Bunlar kiremit kırmızısı-gri-siyah alacalı astarsız ve perdahsız, pürüzlü yüzeyli, basit ağız kenarları dışa kıvrık 25-30-40 cm. yüksekliğinde elde ve çarkta yapılmış çömleklerdir. Bunlardan başka İb'de bulunan kap parçalarının pek çoğu, içi-dışı yeşil sırlı çarkta yapılmış, astarsız-perdahsız yüzeyli kırmızı, koyu yüzlü, elde/çarkta yapılmış kaba kaplara aittir. Bunlara ilâve olarak, siyah ve kırmızı, kırmızı-gri alacalı yüzeyli perdahlı elde yapılmış kap parçaları burada az da olsa mevcut idiler. Koşay Açması'nın doğusunda tespit edilen bu tabakaya ait sertleştirilmiş zeminde oksitlenmeden dolayı tamamen dağılmak üzere olan 60 cm. uzunluğunda demir bir obje *in situ* olarak bulundu. Görünüşü küçük bir kılıcı andıran bu aracın, yörede eskiden fırın ya da tandır ateşini kurcalamakta kullanılan madeni araçlara olan benzerliği dikkat çekicidir. İa seviyesinde keşfedilen zemin izleri yer yer tahrip edilmiş vaziyetteydi, ancak İb, daha geniş bir alanda ve çok daha iyi sıvalı ve sertleştirilmiş olarak keşfedildi. Bu talî tabakada yer yer yangın izleri de vardır. Kökten Açması'nın İb evresini karşılayan seviyesiyse ciddi bir yangın izi görüldü; buradaki buluntuların tepedekilerden farkı yoktur.

Bulamaç İc

Koşay Açması'nda İb evresinin yaklaşık 15-20 cm. altında İc evresi zeminini bulundu. Açmayı ikiye bölen kuzey-güney yöndeki iri taş bloklardan oluştuğu ifade edilen temel uzantısı bu katman da devam etmektedir. Açmada, yaklaşık -1.00 m. derinlikte uzanan İc ile ilgili zemin izleri diğer iki evredekilere göre çok daha zayıftır. Bu katmanda tahrip izleri daha fazladır. Özellikle batı kesimde kerpiç yıkıntıları görülür, ancak yıkık dahi olsa sağlam kerpiç blok izlerine rastlanmamıştır. İc'de bulunan seramik parçaları diğer iki evredekilerden farklı değildir, ancak M.Ö. birinci binyılın ilk yarısına ait gibi görünen kırmızı yüzlü, iyi perdahlı, çarkta yapılmış kaplarla ilgili bir iki parça bu katmanda görüldü. Bunlara ilâve olarak, bilezik, yüzük gibi camdan yapılmış süs eşyalarının parçalarına rastlanmıştır. Kökten Açması'nda tepedeki İc'yi karşılaması beklenen bir yerleşme seviyesine rastlanmamıştır. Ancak camdan yapılmış süs eşyası parçalarına burada yaklaşık -1.00 ve -1.40 m.ler arasında bol miktarda rastlanmıştır. İc'de M.Ö. birinci binyılı temsil eden, deve tüyü hamurlu, ince cidarlı, perdahlı yüzeyli, çok hızlı dönen çarkta yapılmış küçük bir kaba ait bir parça da ele geçirilmiştir. Niteliği belli olmayan, tek bir parçayla temsil edilen bu tür bir kabın binyılın ilk yarısını temsil eden kültürlere ait olabileceği de düşünülebilir.

Bulamaç Id

Açmanın güneyinde, İc'nin 15-20 cm. altında yine sıvalı ve sertleştirilmiş İd zeminiyle karşılaşıldı. Diğer seviyelere göre çok daha karışık buluntu içeren İd'nin taban sıvası altında yaklaşık 5 cm. kalınlık teşkil eden en az 6 sıra izi daha tespit edildi. Açmanın kuzey duvarında yaklaşık 1.00 m. çapında ve bir o kadar derinliği olan, içinde küçük ve büyükbaş hayvanlara ait kemiklerin, çanak-çömlek parçalarının ve küllerin olduğu bir çöp çukuru bulundu. İd seviyesindeki genel seramik buluntuları öncekiler gibidir. Farklı olarak, siyah ve koyu yüzlü, kırmızı ve kırmızı-gri alacalı iyi perdeli elde yapılmış kaplara ait parçalar diğer evredekilere göre İd'de biraz daha yoğun olarak ele geçirildi. Koşay Açması'nı kuzey-güney yönünde ikiye bölen taş temel uzantısının bu seviyelerde başladığı anlaşılmaktadır.

Bulamaç İe ve İf

Birbirlerine çok yakın İe ve İf seviyeleri, açmanın daha çok doğu ve batısındaki alanlarda ortaya çıkarılan zemin izleriyle izlenmeye çalışıldı. En üst seviyelerden itibaren görülmeye başlayan kuzey-güney yöndeki taş temel sırasının İe ve İf tabakalarını da tahrip ettiği anlaşılmıştır. Burada küçüklü büyüklü düzensiz taşlarla birlikte kerpiç yığıntılarına bol miktarda rastlandı, ancak düzgün sıra halinde ne taş ne de kerpiç sırası izlenebildi. İ. katmanın en karışık evreleri olan bu seviyelerde M.Ö. birinci binyılın ilk yarısına ait olabilecek nitelikte çok az çanak çömlek buluntu ele geçirildi; bulunan kap parçaları, içi dışı yeşil sırlı çarkta yapılmış, astarsız-perdajsız yüzeyli, kırmızı, koyu yüzlü, elde/çarkta yapılmış kaba kaplara aittir. Bunlara ilâve olarak, siyah ve kırmızı, kırmızı-gri alacalı yüzeyli perdeli, elde yapılmış kap parçaları burada İd'dekilerden daha fazla değildi.

Altı evresiyle Bulamaç I, höyüğün katmanlaşmasında -2.00 m.ye yakın bir top- rak katmanı oluşturmaktadır. 1987 Sos kazılarında da durum bundan çok farklı değildi. Orada yaklaşık -1.20 m.ye kadar uzanan Sos I-II katmanları buradaki İa-İf arasını karşılamaktadır. İ. katmanın evreleri bugüne kadar yapılan çalışmalara göredir. Tanımlamaları da mevcut bulgular doğrultusundadır. Üstten itibaren ilk üçünün temsil ettikleri devirler yoğun seramik ve özellikle de cam buluntular ışığında aşağı yukarı bellidir. Son üç evreninse M.Ö. birinci binyıl kültürleriyle olan ilişkilerinin ayrıntıları bundan sonraki diğer açmalarda yapılacak çalışmaların sonuçlarına göre netleşebilir. İa evresi, bugüne kadar yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılan en az tahrip edilmiş katmandır. Koşay Açması'nın hemen her yerinde bu tabaka zemini ile ilgili bulgular izlenebilmiştir. Açmayı kuzey-güney yönünde ikiye ayıran 1.50 m. genişlikteki taş temel uzantısı, yıkıntı kerpiç ve düzensiz taşlarla çöp çukurları dışında bu evreye ait mimarî bulgu yoktur. İb ve İc, bir öncekiyle aralarında çok az bir zaman farkı olması düşünülen evrelerdir ve oda tabanları daha iyi bastırılmış, sertleştirilmiş, daha az tahrip edilmiştir. Yangın, zeminlerin korunmasında belli ki rol oynamıştır. Burada da yıkıntı kerpiçler ve dağınık vaziyetteki irili ufaklı taşlar ve çöp çukurları haricinde mimarî ize rastlanmamıştır. İd-e-f evrelerindeki bulguların, diğerlerine göre giderek daha karışık, düzensiz, anlaşılması güç bir hâl aldığı gözlenmiştir. Her evrede kiremit kırmızısı hamurunun renginde, yüzeylerinde, zaman zaman gri-siyah alacalanmalar bulunduran elde/çarkta yapılmış pürüzlü yüzeyli, karın bölgelerinde "dalga" motifleri içeren kaba işçilikli çömlekler çeşitli renk ve desenlerde sırlı seramik parçalarına ve candan yapılmış süs eşyalarına rastlanmıştır. Aittan itibaren son üç evredeyse Demir Çağı ile ilgili birkaç parça bulunmuştur. Son anılan evrelerde Bulamaç II. katmanında yoğun şekilde karşılaşılan siyah, koyu yüzlü, kırmızı-gri-siyah alacalı elde yapılmış perdeli kapların parçalarına az da olsa rastlanmıştır.

Birbirleriyle çok yakından ilgili olan Bulamaç İa, İb ve İc yapı evreleri, Koşay Açması'nda bulunan çanak çömlek parçalarının niteliklerine göre M.S. 12.-13. yüzyıllara ve sonrasına uzanan süreçleri temsil ediyor gibi görünmektedir. İlk üç evreden tamamen kopuk olmayan son üç evreninse, M.Ö. birinci binyılın ilk yarısına dair kültürlerle, boyutlarını şu an kestiremediğimiz bağlantıları olabilir.

Bulamaç II

Koşay Açması'nın batı kısmında, çanak çömlek parçalarının neredeyse tamamen kesildiği koyu renkli ham toprak tabakasının altında, 1 m² den biraz daha geniş bir alanda izlemeye çalıştığımız bu yeni kültür katmanı üzerinde çalışmak için 2002 mevsiminde geniş zaman bulundu. II. katman zemini sertleştirilmiştir, beyaz badanayla sıvanmıştır. Bulamaç II ile büyük bir ihtimalle çağdaş olan Sos höyük III. katmanında, 1987 kazılarında (Güneri, 2002a, 7 vd) 1. büyük açmada İ-J/12 karelerinde bizim tespit ettiğimiz ve daha sonraki kazılara ait raporlarda da benzer ifadelerle dikkat çekilen zeminler, duvarlarla aynı biçimde kalın sıvalıydı ve bu katmanın geçirdiği muazzam yangın neticesinde, gri renkte, avuç içi büyüklüğünde parçalar halinde kırılmış, kıvrılmış, cürufişma derecesinde yanmış olarak izlenmişti. Zemini çevreleyen 1.50 m. kalınlığında, üç sıra kerpiçten meydana gelmiş ve birbirleriyle dik köşeler yapan duvarların teşkil ettiği büyükçe sayılabilecek bir salon ve küçük odalardan oluşan, ancak kazılar bir sonraki yıl devam etmediğinden, detaylı olarak araştırılmayan bir yapı kompleksiyle temsil edilen III. kültür katmanı anlaşılabilir açıklıktaydı. Bulamaç II'nin bugünkü durumuyla ilgili aynı şeyleri söylemek güçtür. Sağlam kerpiç duvar uzantısı ya da izi bulunamayan II. katmanın zemin kalıntıları çok dar bir alanda görülebilmektedir. Irilili ufaklı taş ve kerpiç parçaları, sıvalı zemine ait kalıntılar, moloz, kül, yanmış odun ve hayvan kemikleriyle karmakarışık bir durumdaydı. 2002'de, dört hafta boyunca, genişletilerek devam edilen Koşay Açması'nda oldukça ağır ve titiz yürütülen çalışmalarda, açmanın üç-dört yerinde karşılaşılan toplam bir iki metrekare zeminden daha fazlasının tespit edilebilmesi mümkün olmamıştır. Yüz yüze olunan gerçek, bu kültür katmanında şu ya da bu nedenlerle, ağır bir tahribatin yaşanmış olmasıdır. Tahribatin yangınla da bağlantısı olabilir ama, en azından Koşay Açması'nda I. katman evrelerinin derin temelleri belli ki yıkımda baş rolü oynamıştır. 2002 yılı çalışmalarının en önemli bulgusu Koşay Açması'nda, II. katmanla büyük bir ihtimalle ilgili olduğuna düşündüğümüz "taş duvar" izleridir (Resim: 2). Çalışmaların bitimine yakın belirginleşmeye başlayan bu "duvar" izlerinin tam olarak ne anlama geldiğini, 2003 çalışmaları sonunda anlamamız mümkün olabilir.

2001 yılı çalışmalarının son gününde, Koşay Açması'nın batısında, II. tabakasından sonra karşımıza çıkan, yer yer 30 cm. kalınlığındaki ham toprak tabakasının hemen altında uzanan zeminde bulunan kaidesi delik çömleğe ait bir parça, artık birbirleriyle ilgili beş evreden tamamen farklı bir kültür katmanında çalıştığımızı dair ipuçları vermişti. Sos III'ten iyi tanıdığımız pek çok kap türlerinin tam benzerleriyle birlikte, 2002 buluntularıyla sayıları dörde yükselen kaidesi delik çömleklerin keşfedildiği Bulamaç II, büyük bir ihtimalle Sos III, Pulur mezarları ve Pulur'un mezarlarıyla ilgili katmanları⁴, Ermenistan bölgesindeki Karmir-Blur'un IV. (*оьрармы*) kültür katmanı ile⁵ Kolhid bölgesindeki erken Samtavro gömmeleri ve Beštaşeni Safar-Harab toprak mezarlarıyla⁶ çağdaş bir katman olmalıdır.

KAYNAKÇA

GÜNERİ, A.S.

1988

"Erzurum Çevresindeki Höyüklerin Yüzey Araştırmaları" V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II, 45-76.

GÜNERİ, A.S.

1992

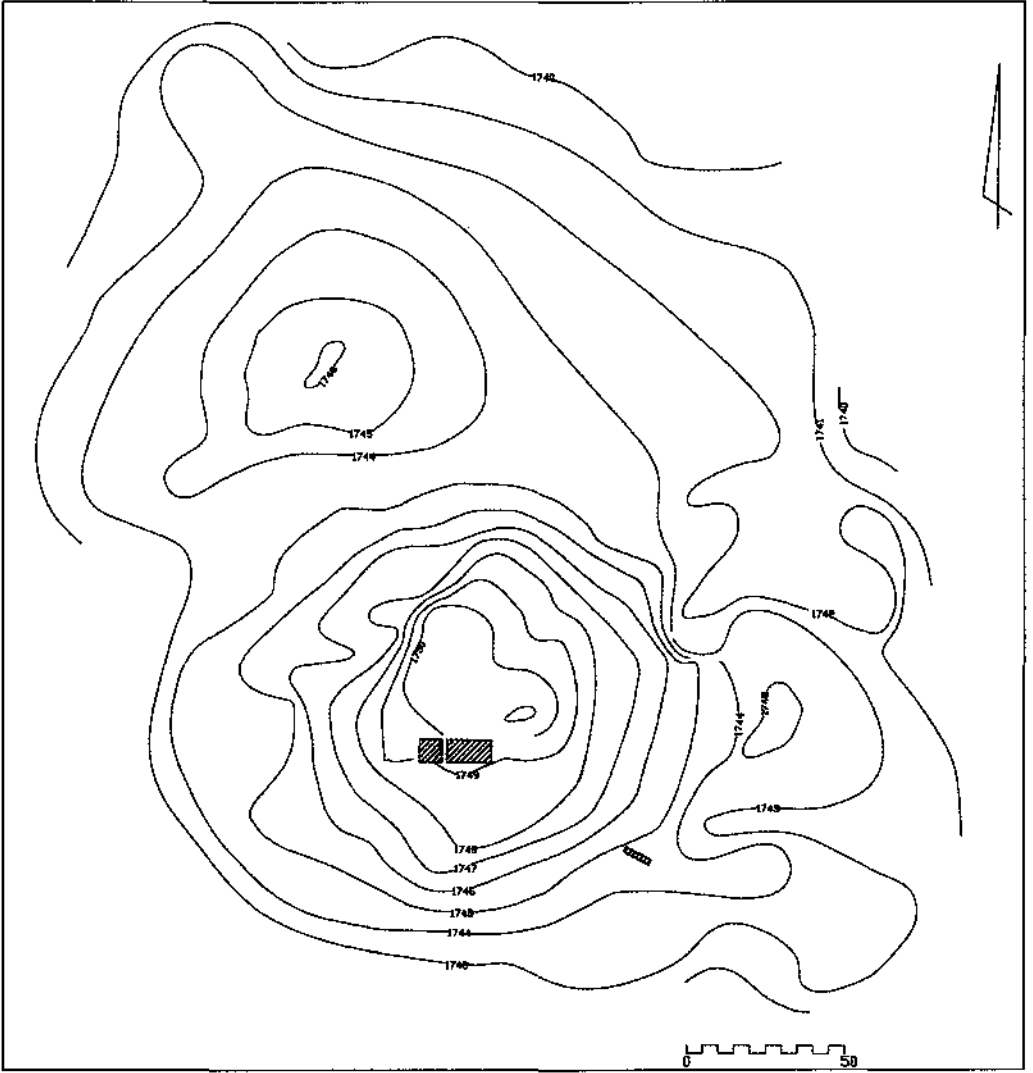
"Doğu Anadolu'da Yeni Gözlemler" TAD XXX, 149-195.

4 Güneri, 2002a, 31 vd.

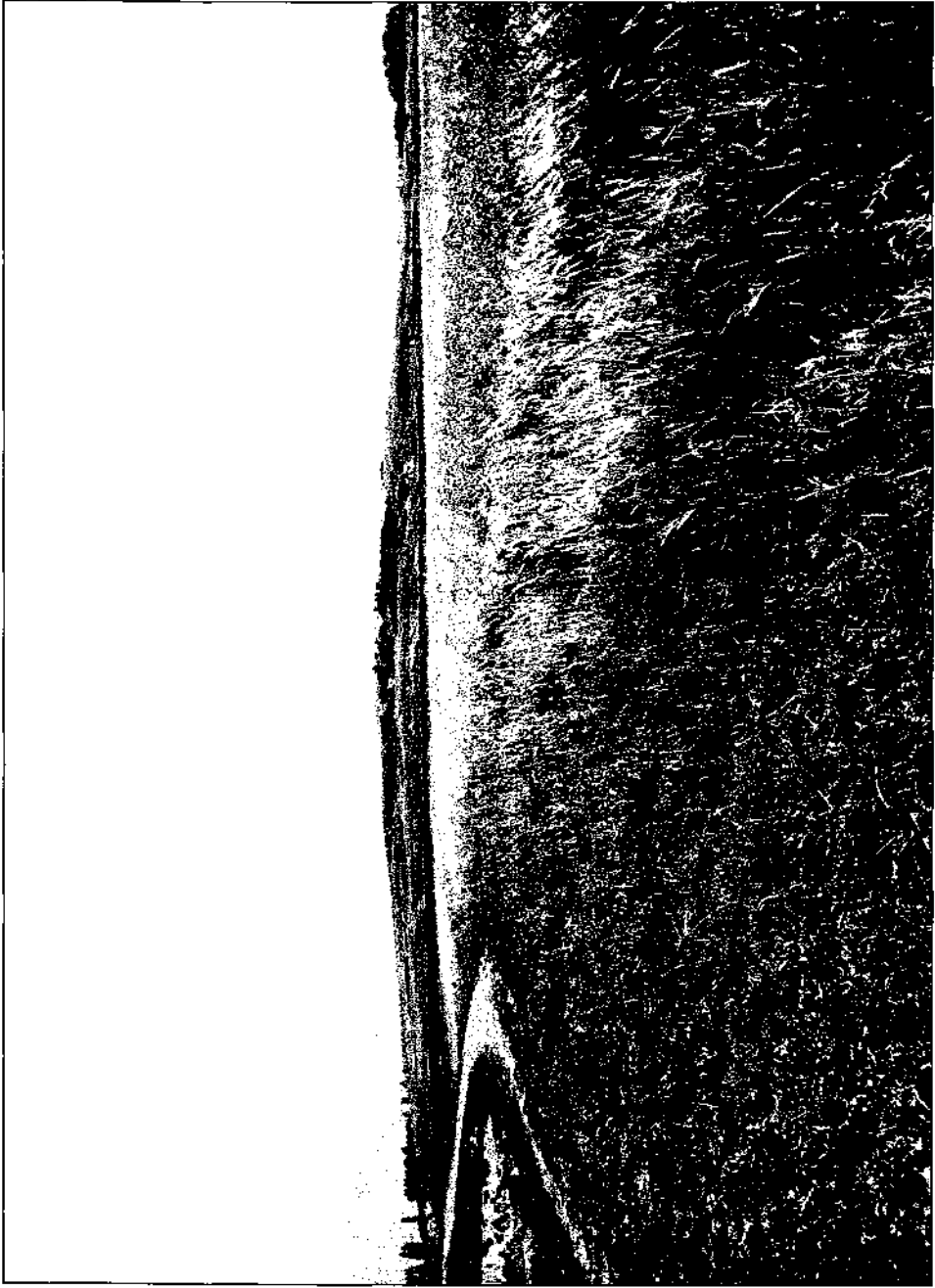
5 Martirosyan, 1964, 32 vd; Sulimirski, 1967, 66 vd; Sorokin, 1958, 149 vd.

6 Kuttin, 1941, 227 vd.

- GÜNERİ, A.S.
2003a "1987 Erzurum-Sos Höyük Kazıları ve 1985-1997 Yılları Arasında Erzurum Çevresinde Yapılan Çalışmalar Işığında Son Tunç-Erken Demir Çağında Doğu Anadolu-Kafkasya-Orta Asya Arasında Gelişen Kültürel İlişkiler" *OLBA V*, 1-58.
- GÜNERİ, A.S.
2003b "Cultural Connections Between Anatolia and Caucasus-Central Asia During the Late Bronze-Early Iron Age, In the Light of the 1987 Sos Höyük Excavations and North-eastern Turkey Surveys Carried out Between 1985-1997" *Anatolia Antiqua X*, 11-77.
- KOŞAY, H.Z. ve K.TURFAN
1959 "Erzurum-Karaz kazısı Raporu" *Belleten XXIII*, 394-413.
- KOŞAY, H.Z. ve H.VARY
1964 *Pulur Kazısı Raporu 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu*.
- KOŞAY, H.Z. ve H.VARY
1967 *Güzelova Kazısı*.
- KUFTIN, B. A
1941 *Arheologičeskie raskopki v Trialeti*.
- MARTIROSYAN, A.
1964 "O Periodizatsii arheologičeskih Pamyatnikov Armenii epohi bronzi i ranne-go jeleza" *Soviyetskaya Arheologiya*, 3, 21-36.
1965
- SAGONA A. ve diğ. M.ERKMEN, C.SAGONA, I.THOMAS
1996 "Excavations at Sos Höyük 1995: Second Preliminary Report" *Anatolian Studies XLVI*, 27-52.
- SAGONA, A. ve diğ. M.ERKMEN, C.SAGONA, S.HOWELLS
1997 "Excavations at Sos Höyük 1996: Third Preliminary Report" *Anatolica XXI-II*, 181-226.
- SAGONA, A. ve diğ. M.ERKMEN, C.SAGONA, I. MCNIVEN, S.HOWELLS
1998 "Excavations at Sos Höyük 1997: Fourth Preliminary Report" *Anatolica XIV*, 31-64.
- SOROKIN
1958 "Sledi drevneisego poseleniya v Karmir-Blura" *Soviyetskaya Arheologiya*, 2: 149-163.
- SULIMIRSKI, T.
1967 "The Bronze Age of the USSR A guide to the Recent Literature on the Subject" *Bulletin of the Institute of Archaeology*, VII, 42-83.

Harita: 1

Resim: 1

Resim: 2

REPORT ON THE 2002 EXCAVATION AND RESTORATION CAMPAIGN AT SAGALASSOS

Marc WAEKENS*

The thirteenth campaign of archaeological research and restoration works at Pisidian Sagalassos was organized by the Katholieke Universiteit Leuven during 14 weeks, between 16 June and 13 September 2002. We gratefully acknowledge the permission granted by the General Director and the very much appreciated help of our temsilci's, Mrs. Pervin Büyükolancı (Selçuk Museum) and Mrs. Belgin Okuducu (Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü). We also wish to thank H. A. Ekinci, director of the Burdur Museum, for his unrelenting help and support.

Excavations were executed at five locations, being the Potters' Quarter, the north-east corner of the Upper Agora, the Domestic Area, the Roman Baths and the north-east corner of the Lower Agora, each of which were combined with on site architectural conservation. Both anastylosis projects involving the Antonine Nymphaeum on the Upper Agora and the Northwest Heroon were also continued.

1. The Potters' Quarter

J. POBLOME

In 1997, an interdisciplinary research programme was launched in the potters' quarter of Sagalassos, with the aim of reconstructing the production organization of the local pottery manufactory. In the mean time, the pattern of surface concentrations of dumped ceramic material was registered, a total of 22 exploratory sondages excavated, mainly concentrated on the same slope of the quarter, and 23 drillings executed with a percussion drill, on the eastern slope, in the central depression and in the small depression to the west of the latter. In 2000, the excavation strategy was changed from exploratory trenches to an open area excavation, located in the middle part of the eastern slope.

Geoarchaeological research indicated that the ophiolitic mix in the central depression and on the eastern slope was exploited by the potters and the clays used in manufacturing the late Hellenistic range of local table wares. New drillings provided a detailed understanding of the fill-sequence of the central depression, which started in mid Hellenistic times and was completed by the third century A.D., with the addition of sub-recent soil formation processes. So far this is the oldest indication of human impact in the environment of the Potters' Quarter. The same drillings also hold potential, for instance for environmental reconstruction indicating the presence of grape cultiva-

---

* Prof. Dr. Marc WAEKENS, Department of Archaeology, Blijde Inkomststraat 21, B-3000 Leuven/BELÇİKA.

tion in or about the potters' quarter mainly in late Hellenistic times, as well as well forested slopes (cedar, black pine) above the city, continuing into late antiquity.

The sixth excavation season in the potters' quarter aimed at the continued exploration of the various workshop remains located on the middle terrace of the eastern slope of the quarter. In previous seasons, several features of an early imperial workshop were mapped, and a late Roman workshop was located as well (Fig. 1). When the area was first developed in early imperial times, a variety of structures was laid out, of which most if not all were related to pottery production. The remains included clay storage pits surrounding a clay processing unit, two partially excavated rooms with a mortar floor (Rooms 2 and 7), located at two different levels, possibly the remains of a potter's wheel, and three, possibly four updraught kilns (Kiln 1, 3, 6 and 7) of circular, ovoid and rectangular type. All of these features were largely destroyed and backfilled partly in function of the construction of a mid Imperial *naiskos* tomb and partly resulting from the lay-out of a late Roman pottery workshop. Due to the conditions of preservation of the remains it was difficult to interpret these as part of a single operational unit or rather parts of different workshop complexes. The workshop remains attested to the investment in the local potters' craft in Augustan times, and were in use into the later second century A.D.

At that point the already mentioned tomb structure was erected over part of the workshop and the immediate area was landscaped in order to enhance the visibility of the tomb. Only Kiln 5, discovered in 2001, attested to the continued activity of the potters of Sagalassos in the general area. The latter kiln was filled, possibly in the second half of the third century A.D., in function of the construction of the late Roman pottery workshop. At the same time, the tomb seems to have fallen in neglect, indicating a fairly short span of use covering one century at the most.

The excavation of the late Roman workshop was completed this season. It included an entrance Room 4, a pottery drying Room 1, a pottery/clay storage Room 5, a large Space 3/6 at the back of the building in which the remains of possibly three potter's wheels were mapped, and two circular Kilns 2 and 4 at the edges of the workshop unit. Space 8 could not be associated with a specific function, and also that of Room 6, of very small dimensions, could not be attributed. The question was raised why the late Roman workshop was abandoned at some point during (the first half of) the fifth century A.D. This event could not be associated with a natural or other disaster, such as an earthquake or a fire. As the production of Sagalassos red slip ware apparently continued for another two centuries, a change or lack of raw materials does not provide a sufficient explanation neither. The area of the workshop was also not recycled or given up for another function. So either the proprietor of the area was no longer interested in supporting this craft production and withdrew his support, without finding a proper alternative for these lands. Alternatively, the potters' community lost their interest or capacity to continue their craft, or a combination of both options. In any case, this break may explain the typological differences between phases 7 and 8 in the typochronological evolution of Sagalassos red slip ware, when a new generation of potters laid out a new, yet unidentified workshop. The dump at the top of the eastern slope of the potters' quarter indicated that this early Byzantine workshop was still located within the potters' quarter. All of these elements taken together, however, may imply some type of interruption in the local potter's craft. The way both kilns were cleaned and filled and some of the small clay containers were smashed in the door openings does indicate an abandonment behaviour intended to prevent further use of the workshop as such. The building may also have been partly dismantled to recycle building materials such as roofing material which was mostly absent in the excavated deposits, unless most of these materials eroded away, or, in case the upper walls were made of sun-dried brick, disintegrated within the existing stratigraphy.

2. The Northeast Building

N. KELLENS
M. WAELKENS

During the 2002 season, excavations were started in the Northeast Building, located in between two streets giving access to the Upper Agora from the east. The 30 m² investigated area covered the northwest corner of the building, revealing mainly traces of its youngest, early Byzantine occupation phase (Fig. 2). At that time, the Northeast Building was a structure composed of two rows of rooms, the back ones being vaulted chambers. Three rooms were already identified: Rooms 1 and 2 in the back part of the building, and Room 3 in the front part and connecting to Room 1. The door opening in the southern wall of Room 3 gave access to a colonnaded street, which presumably ran parallel to the northeast street, partly excavated in 2000, also leading towards the Upper Agora. In its final occupation stage, we are possibly dealing with a storage building, or with a further series of (work)shops.

The western ashlar façade of the Northeast Building probably dated back already to the early Imperial period, and was incorporated into the later building. Several official inscriptions ranging in date from the early 3rd century BC to the 2nd century A.D. were also found in the associated collapse/ erosion layers and in the early Byzantine back wall of the structure. This fact and the location of the complex near the northeast corner of the agora suggested that the Northeast Building may originally have had an official function of a yet unidentified nature. It was probably turned into a workshop area after the early 6th century A.D. earthquake.

Yet, the chronology of the finds within the building thus far only related to early Byzantine times in which the final occupation of the building took place. This final phase was correlated with a destruction layer of the building, dated according to its ceramics in the (mid) seventh century A.D. Possibly this phase resulted from the earthquake which destroyed the city in the same period. The fact that an attempt was made to restore at least a part of the building after that event was illustrated by the fact that a section of the western wall of Room 3 was built on top of the destruction layer of the building. This indicated that also after the seventh century A.D. earthquake at least a part of the structure was still in use, after which it was gradually abandoned and mostly covered with erosion material.

3. The Domestic Area

I. UYTTERHOEVEN
T. PUTZEYS
Marc WAELKENS

During the excavations of 1995-1996 and 1998-2001 a substantial late Roman dwelling, which underwent several changes and repairs during its occupation history, was partly excavated. The investigations in 2002 added new data to the architectural layout and the use of the various units (Figs. 3-4). The southwest part of the house enclosed a number of service rooms (I-VIII). In the northwest a private bath complex (IX, X, XV and XVI) stood in connection with a large peristyle courtyard (XI and XIII), which was embellished with a fountain (XIX) and flanked by a second smaller court in the west (II). A representative zone on the first floor contained a large reception room (XXII) and a *vestibulum* with mosaic floor (XVII). Underneath these northeastern rooms a system of three vaulted corridors was partially unearthed (XX). In the southeast part of the house rooms with a utilitarian character were located on an intermediary level (XXIII-XXVII) and at the ground floor (XXV, XXVIII).

In 2002 the excavation of reception room XXII and the residential rooms north-west of it were continued. We also focussed on the private area in the southeast of the excavation area.

Except for Room XXII (Fig. 5), the excavation of which was completed (14.57x9.30 m.) producing ceramics from the third to early sixth century A.D., a new room was partly excavated in the north (XXXI - 2.67x1.70 m.). North of waiting room XVII a second entrance room paved with a mosaic floor (XXXV - 3.16x3.22 m.) (Fig. 6) and preceded by a monumental L-shaped staircase in purple-red coloured silt stone (XXXVI - excavated part: 3.37x2.96 m.) was found. In both units the pottery upon the floor level could be dated to the early sixth century A.D. A sondage proved that the reception had been destroyed during the early 6th century A.D. earthquake. It was then stripped of its wall revetments and floors and turned into an open courtyard. Some rooms to the north and south of it, however, remained occupied until the early seventh century. A smaller SW-NE room was investigated west of these chambers (XXXVII - 4.40x2.67 m. - pottery: 450/75-550/75 A.D.). Underneath the southern wall an east-west running wall and a water basin from another building phase or even another pre-existing building were investigated. The basin (1.42x0.41 m.) contained ceramics of the early fourth-late fifth century A.D. Another room with the same orientation as Room XXXVII could be identified further southwards (XXXVIII).

In Room XX underneath Room XVII a water pipe system (NW tunnel - pottery: fourth century A.D.) and a staircase (NE tunnel) were found.

In the southeastern part of the house another (private?) quarter was situated around a courtyard (XXV - 5.5x8 m.). Although this court was only partially excavated, most of the surrounding architecture could be reconstructed as the upper part of the walls were exposed. The courtyard was paved with limestone cobbles, embedded in mortar and beaten earth. At its eastern and southern sides, it was bordered by an arcade (XXXIII - W.: 2.5 m.), which was originally covered by a vault and decorated with figurative frescos, giving access to different rooms. In the west the court was connected with the central courtyard XIII through a small room (IXL). The ceramic assemblage found in the layers on top of the floor belonged predominantly to phase 8 (450/75-550/75 A.D.) and contained numerous amphora fragments suggesting that the court functioned as a space for storage, at least during its final phase of use. In the vaulted room to the north of it flotation remains identified by Th. Van Thuyne suggested the later use of this room as a stable.

South of the service area excavated in 2001 (XXIII-XXVII) a small room was identified on the intermediary level (Room XXXII - 1.2 x 1.9 m.). The floor in this room consisted of beaten earth and was probably installed immediately on top of a terrace cut in the natural bedrock. Originally, there must have been a vaulted passageway from this point of the wall leading towards the room underneath the natural rock (Room XXVI), but this door was closed off by a very crudely built mortared rubble wall when the small room was installed. The room was connected with the rest of the house by a small door in its northwestern corner giving access to a wooden floor above the gallery next to the court (XXXIII) as is shown by a beam hole in the highest preserved part of its west wall.

In 2002 the eastern border of our domestic complex could be defined. In line with a rock-cut staircase, a courtyard in mortared tiles (Room XXIX - 4.33-8.17x2.15-3.70 m.) and a chamber accesible from this court (Room XXX - excavated part: max. 5.0x0.20-2.15 m.) were thus ascribed to an another house unit located on a higher terrace.

The study of the pottery clearly showed that after the early sixth century A.D. earthquake, the house was subdivided into smaller units. Whereas, the southeast corner of the ground floor clearly lost its appeal and received a 'rural' function during the 6th century, only some rooms around the previous reception room, turned into an open courtyard, remained occupied until the seventh century.

4. The Roman Baths

M. CORREMANS

P. BES

J. CLAEYS

M. WAELKENS

The 2002 excavations in the Roman Baths financed by the family L.Lamberts Van Assche revealed various new functional aspects of this largest building complex in the town (Fig. 7).

Directly east of the big shaft in the centre of the baths, excavated in 2001, and to the north of the private bathing rooms attached to *Caldarium* II, a room was partially excavated which eventually may have functioned as an *apodyterium* (Fig. 8). In 2002, only the western part of the room was studied, measuring 6.0 m. north to south by more than 8.25 m. east to west. The wide and massive northern wall was fairly well preserved, while this was not the case for the western and southern walls. Comparable to most other interior walls of the Baths, the main construction materials of the walls were mortared rubble and brick. The southern *apodyterium* wall had a small vaulted opening, probably a door opening, near the eastern end of the excavation. At two locations original openings in the northern wall (door and window?) were closed with mortared rubble. The position of the original door opening was confirmed by the presence of *cipollino* blocks forming part of the right door jamb. The walls were at least partially covered with marble wall veneer. In its last phase the room may not have been covered completely with marble, as at least on the western wall, also painted plaster was used to decorate the wall. Benches were discovered along the walls of the room, constructed of limestone rubble, covered with a layer of mortar. In front of these benches a lower ledge was constructed, apparently as foot support. At regular distances the lower bench was provided with a kind of niche, the purpose of this feature being unclear. The benches were clearly a later addition since they cover part of the marble floor.

The floor of this room, interpreted as an *apodyterium* (dressing room) in its final phase of use, was very well preserved, without hypocaust system underneath. It was originally completely constructed of marble floor tiles, mainly large slabs, with average dimensions of 0.75 by 0.75 m. Apart from the large marble slabs the floor was also decorated with two panels of *opus sectile*: octogonals alternated with squares and triangles. 19 different kinds of coloured limestone/marble were identified, e.g. several variants of Atyon marbles, *pavonazetto*, *cipollino*, *rosso antico*, *kaplan postu*, *sari damarli*, and probably africano. Apparently, more or less half of the large marble floor slabs were no longer preserved. This may have happened intentionally already in ancient times as no other fragments were registered in the upper layers and the remaining slabs were preserved in a very good condition. In contrast, parts of the *opus sectile* floor were found in the upper destruction layers. Both panels were restored.

Between the *apodyterium* and the northwest vaulted passage of *Caldarium* II, a small room, only accessible from the latter, was discovered, which in its final phase was a side room within *Caldarium* II (Fig. 9). The original function of the room, when *Caldarium* II still was a 'Kaisersaal' remains unknown. The walls of the room were originally covered with marble wall veneer. In a later phase, the room was rearranged and a void wall with a heating system was installed along the walls. Most of the original wall veneer was probably reused to cover the new face of the double wall. Nevertheless, in the northwestern corner of the room, a piece of marble wall veneer was still found in situ, attached to the original wall front. The floor of this room contained a hypocaust system underneath. Similar to the other hypocaust rooms of the Baths, this floor had collapsed almost completely. Only along the walls some parts of it were preserved in their original position. The hypocaust columns were made of square bricks; the floor it-

self consisted of large bricks. The original floor covering must have been with marble slabs, but only a few fragments were found in association with the collapsed floor.

Immediately east of this room a long, narrow sequence of service rooms and corridors was uncovered. Part of these facilities possibly provided water to the northeastern bath in *Caldarium* II. Most of the other areas await further excavation for final interpretation and chronology, and may provide structural links to the vaulted rooms sustaining the southern part of the Baths building.

Another large-scale public space was identified northeast of Corridor 5, laid out with a semicircular niche in its western wall. Its function could not yet be determined and the excavation area needs to be extended in order to do so. Because of the symmetric built-up of the door opening (the ashlar in *opus rustica* are at the same height), the finding of lots of crustae and metal clamps to fix them, parts of a marble entablature, the nice masonry of the brick wall and the big semicircular niche (Fig. 7) this room might be an important room in the Baths.

5. The Lower Agora

B. VAN DAELE
K. ERTUĞ
M. WAELEKENS

Mainly the northeastern sector, adjacent to the Lower Agora was explored in 2002 (Fig. 7). An interesting sequence of events could be reconstructed. The area as such was defined by a monumental semicircular terrace wall, excavated over a length of 22 m., with a height of 2 m. in the southwest and 3.35 m. in the northeast. A small-scale trial trench revealed that the original height of the wall may have reached at least 5 m. This northeastern approach to the Lower Agora ended in a monumental stairway, the excavation of which was completed this year (Fig. 10). Two construction phases were noted in the terrace wall, with the original construction in rusticated ashlar possibly dating back to the first century A.D. at the latest. Near the beginning of the second century A.D. the area was reorganized, in function of the initiation of the construction of the Roman Baths and of the rearrangement of the Agora's north side, including a nine-niched nymphaeum made of brick facing concrete (Fig. 11). At that point in time a paved road was laid out, at a higher level, covering the rusticated part of the terracing wall. Most probably at the same time, the semicircular terrace wall with smooth slabs replaced the rusticated one. In the centre of the wall section excavated this year, a small vaulted street fountain was discovered (Fig. 10). Originally, the fountain had a basin, but its parapet was removed, probably in late antiquity. The structure was covered by a vault, the central keystone of which was decorated with a bust in high relief representing the god Men.

The terracing wall also included relief blocks, at regular distances, representing the local pantheon. Six of them have been found (one of Poseidon already last year), the northeastern-most one (Ares) still *in situ*. They formed two pairs of each three gods on either side of the small fountain in the middle of the wall. From north to south the busts represented Ares, Herakles and Hermes (just north of the fountain) (Fig. 12), Zeus (just south of the fountain) (Fig. 13), Athena and Poseidon.

As part of the same building operation, the first *Nymphaeum* was constructed along the north side of the Lower Agora, followed during the reign of Hadrian by another *Nymphaeum* on a higher terrace north of the agora. Part of the road running in front of the latter *Nymphaeum* was uncovered this season. By the end of the second or in the early third century A.D., a new *Nymphaeum* construction replaced the Trajanic(?) one along the north side of the Lower Agora, initiating a re-arrangement of this end of the semicircular terrace wall (Fig. 11). At a later point in time, a gateway was built on

top of the monumental northeastern stairway. At the sides of the stairway two pillar bases were located, standing 3.90 m. apart, representing a fairly wide (see Fig. 10). Possibly these pillars supported an arch. In the immediate surrounding arch blocks were identified. Remains of possibly a third pillar were excavated at the end of the campaign at a distance of just over 3 m. east of the eastern pillar. The position of the blocks suggest a late date of construction.

Possibly after the earthquake of the early sixth century, the slabs of the northeastern street were removed, leaving the area open for later encroachment by a shop or primitive dwelling (see Fig. 7). So far Room 1 and 2 were identified with an adjacent 'courtyard' located between the latter and the street fountain mentioned above. The latter structures were not yet completely excavated, but clearly extend into the eastern portico of the lower agora. This last occupation phase forms a good parallel with the western portico. The dwelling proved to be a 7th century butchery for cattle meat, the unused parts of which were thrown into the already abandoned street fountain.

The northern part of the eastern portico of the Lower Agora was excavated as well, over a length of 9.70 m., along with a number of slabs of the northeastern corner of the Lower Agora (see Fig. 11). The excavation revealed the presence of four in situ column bases. In between the column bases rubble walls were built. These late walls most probably belonged to shops or encroached dwellings that were laid out in the eastern portico in the last phase of the occupation of the city. This situation can be compared with the western portico. The remains of at least two, possibly three shops were identified. The size of the structures, however, remained unclear, as these rooms remained mostly unexcavated.

6. Conservation

N. DA SILVA
P. PESARESI
E. RISSER

Excavated small-finds or artefacts requiring conservation were received into the conservation laboratory on a daily basis. A total of 1387 finds were treated to varying levels depending on the requirements of the finds specialists studying the different categories of materials. In general, however, following the principle of minimum intervention, finds were only treated to remove soil, calcareous encrustations or corrosion, using mechanical methods, carried out under stereo-magnification, followed by storage in a controlled environment.

Apart from following the ongoing excavations, providing suitable protection, documenting interventions and integrating the consolidated remains in the general presentation of the site, the on-site conservation team concentrated its efforts on a selection of issues. The hypocaust system in the Roman Baths, *Caldarium* I, had been restored in previous campaigns. Two years ago it was decided to uncover, dismantle and reassemble the pillars. In 2001, 62 pillars were restored and left exposed during winter. This season, it was noticed that each column showed alterations on at least one tile per column. This seemed very strange because the columns that had been exposed in previous years still looked fine. For this reason, it was decided to take samples of both mortar and ceramic for salt-tests and frost-tests to look at the firing of the bricks in order to understand the cause of the problem showing. In conjunction, a new documenting system was developed as well. Still in the Roman Baths, plasters were conserved in the niche of the basin of the *Frigidarium* and Service Room 5. One of the broken limestone steps in the *Bouleuterion* was put back together and consolidated on a mortar bedding.

7. The Antonine Nymphaeum

S. Ercan

The Antonine *nymphaeum* was constructed along the north side of the Upper Agora between 161-180 A.D. The building was extensively restored during the fourth century A.D. or even sixth especially in the eastern parts, after which the 10 m. high and 30 m. long monumental fountain collapsed during the seventh century earthquake.

The aim of the anastylosis project, financed by KBC Banking and Insurance and the L. Baert-Hofman Fund, is to restore and re-erect the monument as much as possible, and, when feasible, to give the original function as a fountain back by using existing spring water.

The restoration project, which was started in 1998, consists of three phases:

1- joining all the broken fragments to compose structurally sound blocks and understanding the actual position of the blocks in the building,

2- completing the missing parts in the blocks and remaking of new blocks, wherever necessary for structural reasons,

3- reerection of the building with a structural integrity and rearrangements of the immediate surroundings on the Upper Agora.

The back wall of the building consisted of 6 independent wall sections and a central niche with 4 arches, connecting the wall sections. In 2001, the completion of the missing parts in the back wall was initiated. *Wall 3* and *Wall 4* were completely reerected, *Walls 2* and *5* partially. In 2002, the process of completing the missing parts of the back wall was continued, with the new stone parts carved to the final shape step by step, as a result of the trial of these blocks in the wall, together with the original ones. At the end of the campaign, upon constructing *Wall 1* and *Wall 6* and completing *Wall 2* and *Wall 5*, all independent wall sections were reerected. As a result, the first step of the second phase of the project was completed.

The restoration of other blocks, which aims at structural integrity, was also continued in 2002. The existing column bases and capitals, which were joined in the previous years, were treated once again by repairing cracks with a liquid epoxy mortar. The missing parts of these blocks were further completed with newly carved parts. Work continued on the Corinthian capitals. The four podium blocks, with missing parts, were dismantled again. After completing these blocks with new parts, the restoration of the podium was completed. The circular niche was also completely reconstructed (Fig. 14).

In 2002, the *Arch 4*, with a missing archivolt block, was first studied on the ground, and partially built between *Wall 5* and *Wall 6*, in order to determine the exact dimensions of the missing block. Next year, it should be possible to construct *Arch 4*, after carving a new archivolt block.

8. The Northwest Heroon

E. TORUN

The anastylosis activities of the Northwest Heroon financed by Dexia and Arco were conducted for fourteen weeks in 2002. In this stage of the project, the krepis and the socle of the dancing girls frieze was completed and at the same time the in-fill raised up to this level. By the end of the campaign, the casts of the dancing girls frieze blocks that were prepared in 2001 were placed definitively, along the three façades of the Heroon (Fig. 15).

The first two steps of the krepis of the Heroon were completed during the previous campaigns. In 2002, the original blocks of the third step were also placed. One

missing block and missing parts of four blocks of this row needed to be replaced by new pieces. Over the third step of the krepis, the socle moulding of the dancing girls was installed. All the original stones of the east side had been recovered during the excavations in quite good condition, except one middle block which needed to be recomposed from four original pieces. Two missing stones of this row, namely the southwest corner block and one stone of the south side needed to be replaced by new blocks. For the row of the socle moulding, only two supplemental pieces needed to be carved for the missing parts of the original stones. The in-fill of the monument which was composed of rubble stones and lime mortar was consolidated and raised while the monument was reinstalled row by row. In 2002 the fill was raised up to the socle moulding of the dancing girls.

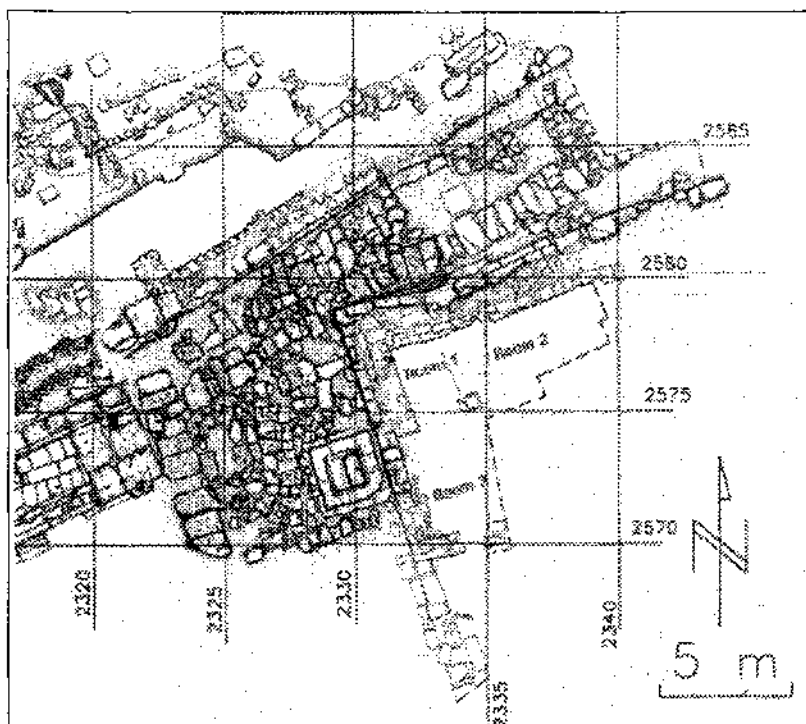
All supplemental pieces to the original blocks were prepared using a pantograph which made it possible to carve a new piece that could closely fit to the broken face of the stone to be completed. For this purpose a limestone that is compatible to the original was used- both aesthetically as well as with its mechanical properties. The front faces of the supplemental pieces and the entirely new blocks were given the same surface finishing as the original stones.

Each original stone that was to be definitively reinstalled was thoroughly investigated beforehand. All cracks and joints between the fixed pieces were sealed with a lime mortar enhanced with polypropylene fibres. Where necessary fibreglass bars were used for stitching the cracks. While fixing the stone to its position on the building, the original connection holes were used unless these were severely damaged, in which case new holes needed to be carved. The stones were fixed with the same technique as the previous years, using fibreglass bars as dowels and ropes made of woven fibreglass fabric as clamps, both embedded in epoxy mortar.

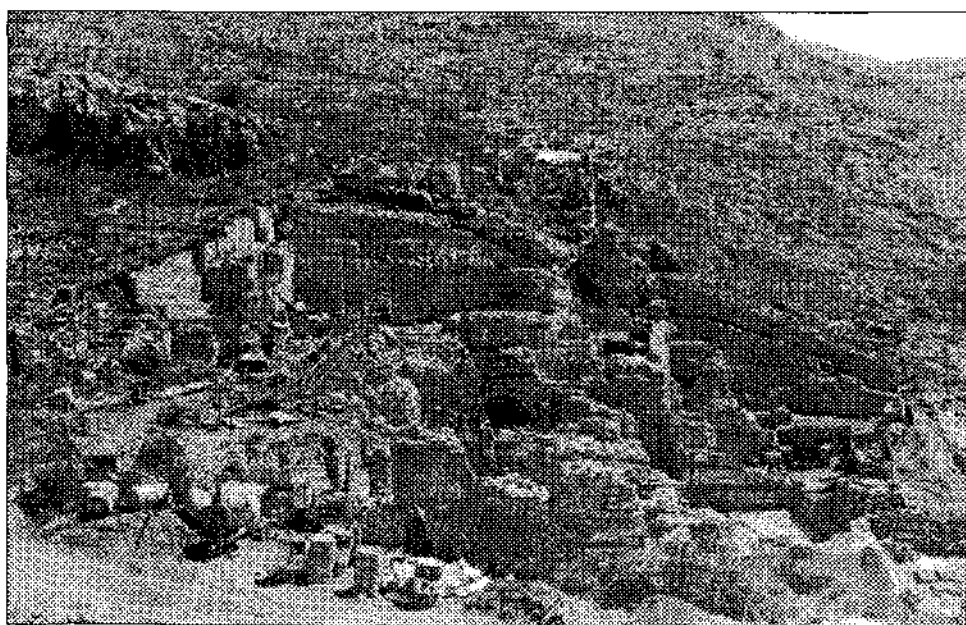
The lime mortar composition for the consolidation of the in-fill was altered last campaign, according to the results of the analysis and the tests that were conducted by the geologists of our team. A lime mortar made up of limestone gravel, pumice and lime (4:2:3) was found to be nearest to the original mortar composition and more resistant to the weathering conditions at Sagalassos. No sand has been found as aggregate in the original mortar mix, instead it has been found out that only limestone chips and pumice were added to the lime which probably prevented the inevitable introduction of clay particles within sand.

The concrete casts of each block of the frieze with the dancing girls have been prepared during the previous campaign and the casts were all found to be very good in quality this campaign. Therefore it was possible to install the frieze on the podium by the end of the season. For that purpose, first a limestone rear wall has been constructed onto which 12 concrete slabs with reliefs were attached. All the dancing girl casts have been definitively fixed except the northwest panel in order to have access to the in fill next year. The original orthostats of the two corners of the north side of the frieze which did not contain reliefs were also identified. The unfinished side surfaces of these blocks suggest that at the east side the last panel which was thought to be the only missing dancing girl relief could also have been originally left unfinished. This possibility is further supported by the fact that the adjacent girl relief on the east was also not completely worked at the north edge where it should normally join the next dancing girl.

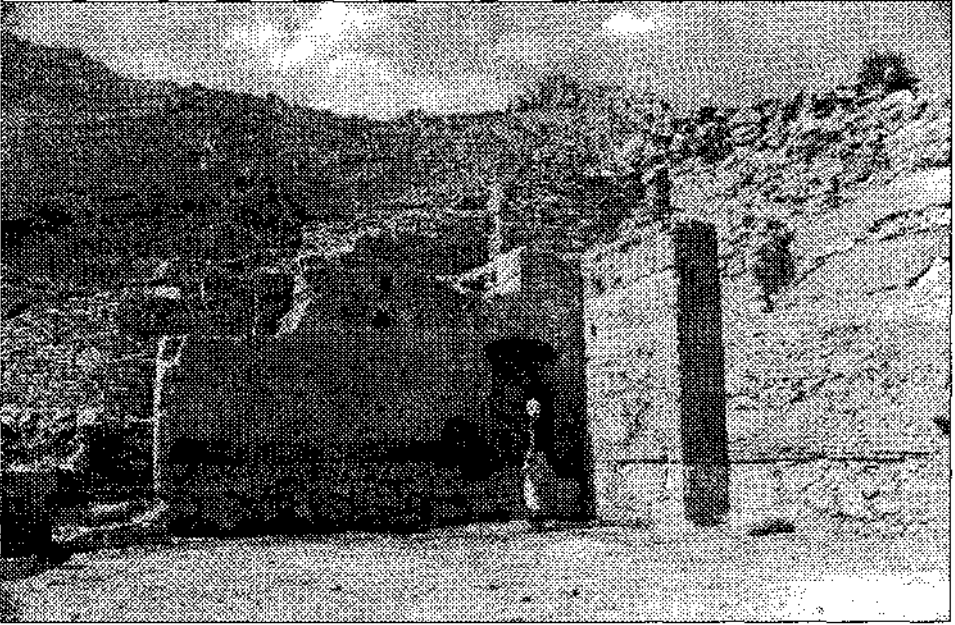

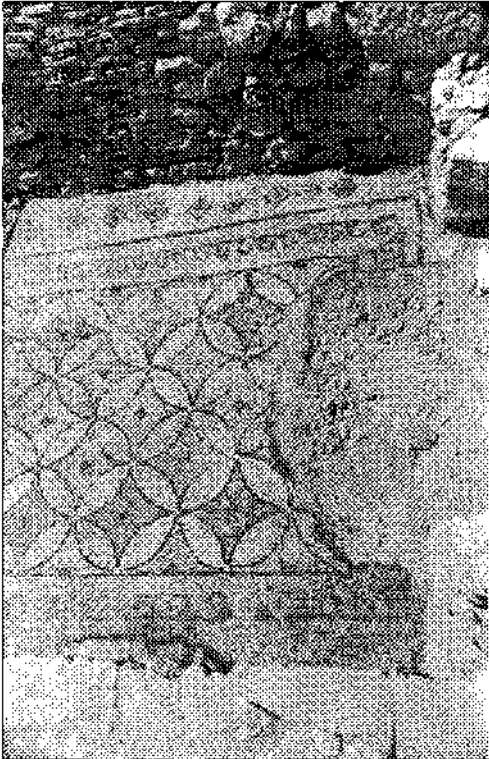
Fig. 3: Plan of the urban villa in the Domestic Area 1-2

Fig. 4: The urban villa and its three levels seen from the southwest

Fig. 5: The northeast corner of the reception room in its final phase

Fig. 6. Mosaic floor in room XXXV

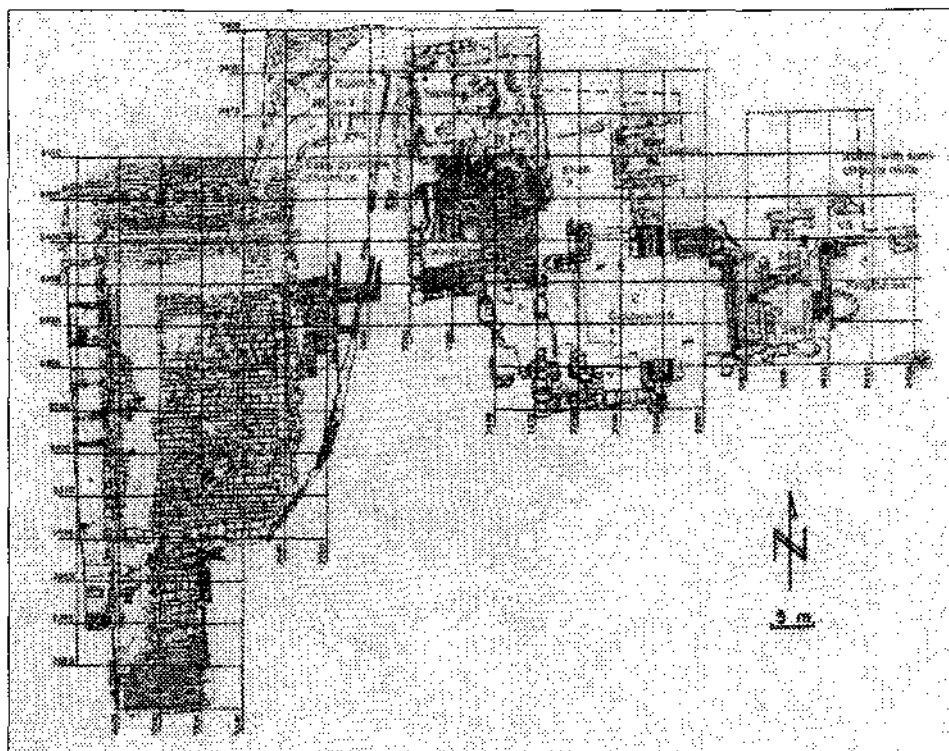
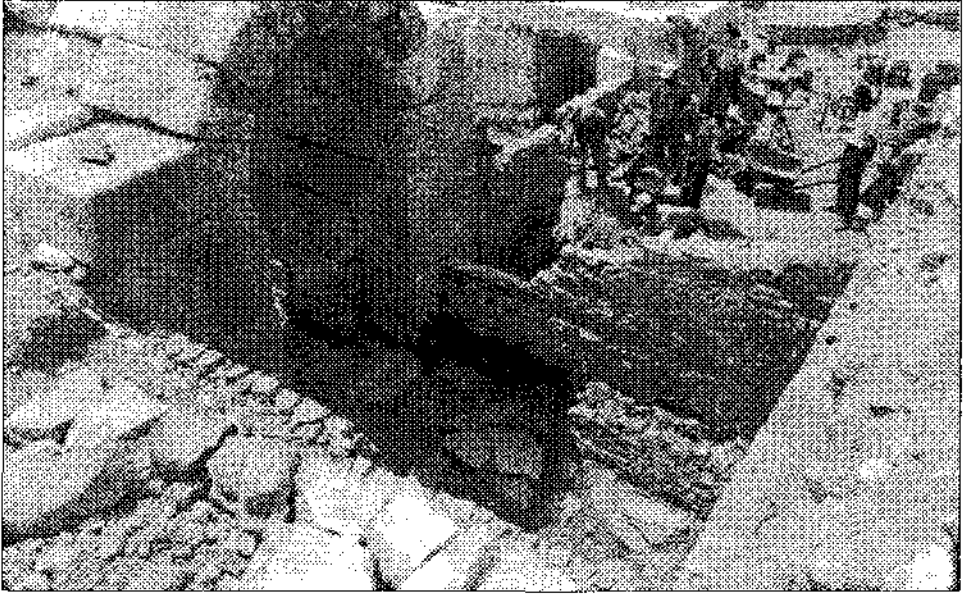

Fig. 7: General plan of the Lower Agora and the Roman Baths excavations

Fig. 8: The *apodyterium* with its *opus sectile* floor

Fig. 9: Private bath section of caldarium II

Fig. 10: View of the monumental stairway giving access to the Lower Agora from the Northeast. Above it, the curved terrace wall with the street fountain in its center. The older rusticated part is visible above the steps

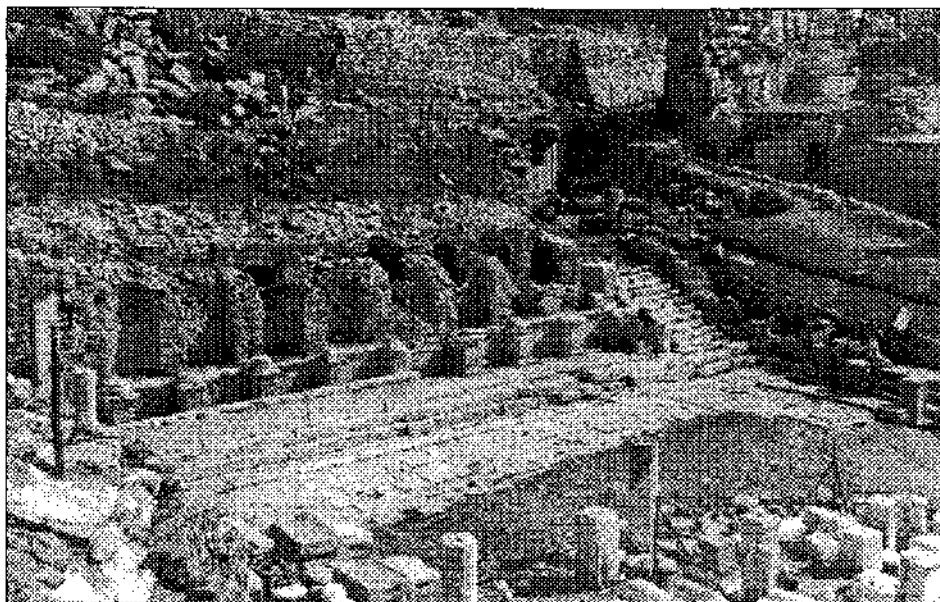

Fig. 11: The Severan (in front) and the early 2nd century A.D. nymphaeum (brick wall with niches behind it), closing of the northern side of the Lower Agora

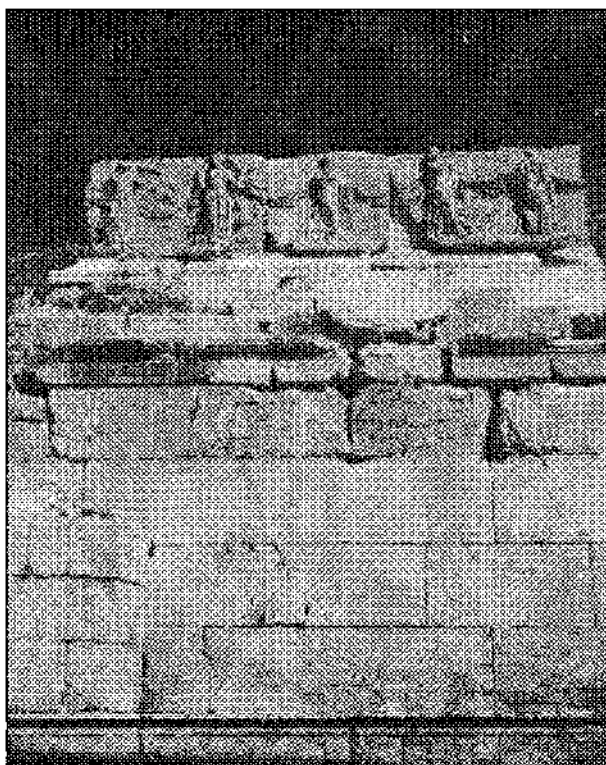
Fig. 12: Bust of Hermes from the early second century A.D. terrace wall

Fig. 13: Bust of Zeus from the early second century A.D. terrace wall

Fig. 14: The anastylosis of the Antonine Nymphaeum at the end of the 2002 campaign

Fig. 15: South side (front) of the Augustan NW Heroon with the copies of the dancing girls frieze in their original position

2002 YILI ACEMHÖYÜK KAZILARI

Aliye ÖZTAN*

Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izin ve maddî destekleri ile yürütülen Acemhöyük kazıları 22.8.2002- 5.10. 2002 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Önceki yıllarda olduğu gibi 2002 yılında da kazılara Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi ile Kültür Bakanlığı DÖSİM Müdürlüğü maddî destek sağlamıştır¹. 2002 yılı kazıları höyükte, konumunun detayları geçen yıl belirtilen² Sarıkaya ve Hatipler Saraylarının arasında kalan alanda sürdürüldü. 2002 kazıları, önceki yıl araştırılan PA-RA/ 34- 35 plân karelerindeki kazıların tamamlanması ve bunların doğusundaki SA/ 34-35 plân karelerinin kazılması olarak plânlandı. Böylece 50x20 m. olan kazı alanında 1982 yılında I ve II. katların kısmen açığa çıkarılan PA- TA/ 33'teki açma ile birleştirilmesi hedeflenmişti. Bu çerçevede yürütülen kazılarda Asur Ticaret Kolonileri Çağına ait I., II. ve III. katlar incelenmiştir.

I. Kat Kazıları

Asur Ticaret Kolonileri Çağının I. katı RA/ 33 ve SA/ 34- 35 plân karelerde incelenmiştir. Bunlardan ilkinde (RA/ 33) 20 yıl önce açığa çıkan ve aradan geçen sürede büyük ölçüde bozulan kerpiç yapılar yeniden temizlenmiştir. Kazı alanının bu yöne kaydırılmasından bir başka amaç da, geçen yıl kazılan PA-RA/34 plân karelerinde saptanan I. kata ait altyapı sisteminin hemen kuzey ve doğusundaki alanda bazı bağlantıların belirlenebileceği idi. Temizlik sonrasında RA/ 33 plân karesinde açmanın kuzey kenarındaki I. kat yapıların güneyinde bir açık alanın olduğu anlaşılmıştır. Konutlar dışındaki bu alanda I. kat yapıların temel taşlarının alt hizasından başlayan iki hat halindeki künk döşeme güneye doğru devam etmektedir. Açık alanın tamamı, geçen yıl kazılan PA-RA/ 34 35 plân karelerinin keşiştiği kısımda olduğu gibi, yer yer çanak çömlek kırıkları ve kemiklerle desteklenip sıkıştırılmış topraktır. Bu alandaki künklerden güney yönüne uzanan kolda sadece iki künk *in situ* belirlenebilmiştir. Bundan sonra dağınık olarak parçalar halinde güney yönüne doğru devam etmektedir. Hatlardan güneydoğu yönünde uzananı daha uzun bir mesafede korunmuştur. Bu hattaki künklerin ancak sıkıştırılmış toprağa gömülen alt parçaları belirlenebilmiştir (Resim: 1). Her iki hattın da konutla ilişkisi tam olarak saptanamamıştır. Ancak iki hattın da konutun temeline yakın bir durumda olması, aynı yapıya hizmet ettiğini göstermektedir. Künk döşemelerinin hemen doğusunda, onlarla aynı seviyedeki bir taş kanal pis suların atılması için kulla-

* Prof. Dr. Aliye ÖZTAN, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Sıhhiye Ankara/TÜRKİYE.

1 Adı geçen kuruluşların yetkililerine katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunarım. Kazılara Doç. Dr. Süleyman Özkan, Arkeolog (M.A.) Derya Yılmaz, Lale Pancar, Selin A. Altınan, arkeoloji bölümü öğrencileri Gökhan Zorlu, Engin Özer, Güven Kaçmaz, Mustafa Baltalı, Gülçin Kara, Yeliz Tan, Hümeysra Saral katıldılar. Kültür Bakanlığını Aksaray Müzesi'nden Demet Kara temsil etti. Meslektaşlarıma, öğrencilerime özveri ve uyumlu çalışmalarından dolayı bir kez daha teşekkür ederim.

2 Öztan A., " 2001 Yılı Acemhöyük Kazıları" 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, I. Cilt, Ankara 2003, 39.

nılmıştır. Aralarında boşluk olan iki taş sırasından oluşturulmuş bu kanalın üstü, kısmen yassı taşlarla örtülmüştür. Taş kanalın güneydoğu ucundaki, kireçtaşından oyulmuş dikdörtgen biçimli bir tekne bu sistemle bağlantılı olmalıdır. İçi ortaya doğru çukurlaşacak biçimdeki tekne, içten içe 80x180 cm. ölçülerindedir (Resim: 2, 9 sağda). Teknenin batı yönünden kanalla birleştiği nokta tam olarak belirgin değildir. Yine de bu kesimden tekneye dolan atıkların güneydoğudaki dar kenar üstündeki oluktan bir başka hatta aktarılmış olması gerekmektedir. Bu yapısı ile teknenin bir çeşit rögar/pis su bacası görevi yüklediği anlaşılmaktadır.

Geçen yıl bu alanın güneyinde açığa çıkarılmış künk ve pişmiş toprak tekneler ile III. kat yapısının bir odasını (9. oda) fosseptik olarak kullanan sistem de³ göz önüne alınırsa, bu kalıntıların tamamının birbirleri ile ilintili oldukları anlaşılmaktadır. Önceki yıl bulunan, sıkıştırılmış toprak taban üstündeki pişmiş toprak teknelerden sağlam olan biri, 2002 yılında açığa çıkarılan taş teknenin sadece 2 m. güneyindedir. Bağlantıları tam olarak anlaşılamamasına rağmen, bu kalıntılar Asur Ticaret Kolonileri Çağı altyapı sistemi hakkında bilgi veren önemli buluntulardır.

I. katın incelendiği ikinci alan SA/ 34- 35 plân kareleridir. Bu kısımda I. kat yapıları gerek Yeşilova Köyü'nün mezarları, gerekse kazılardan önce köylülerin taş sökmeleri nedeniyle büyük ölçüde tahrip edilmiştir (Resim: 3). Sökülen temel taşlarının izleri ve saptanabilen duvar parçaları, I. kat yapılarının önceki yapı katı (II. kat) mimarisine benzer, birden fazla odalı, avlulu olduklarını göstermiştir. SA/ 34'te başlayıp kuzeydoğu güneybatı yönünde uzanan yaklaşık 8 m. uzunluğunda sırt sırta iki kerpiç duvar, I. katın korunan mimarisi hakkında bilgi vermektedir. Bu duvarlardan birinin güneydoğuya doğru döndüğü, bu kısımda III. kat enkazı üstüne kadar inmiş olan bu kata ait tek taş temel kalıntısından anlaşılmaktadır. Açık alanlarda yer alan I. katın 1.40 m. çapındaki iki fırından biri SA/ 35, diğeri SA/ 34 plân karelerinde ele geçirilmiştir.

Tahribata uğramış I. kat dotgusu içinde ve çöp çukurlarında bulunmuş olan envanterli eserler 12 tane küçük çanak, 1 tane çift kulplu fincan ve pişmiş topraktan iki ağırdır.

II. Kat Kazıları

II. kat RA/33 ve SA/33- 35 plân karelerde incelenmiştir. Bu açmalarda da II. katın (a,b) iki evrelili olduğu saptanmıştır (Resim: 4, 5). Her iki evrede de küçük, birden fazla odalı kerpiç yapılar mevcuttur. Özellikleri bakımından I. kattakilerden ayrılmayan yuvarlak fırınlar açık alanlarda yer almaktadır. 2002 yılında iki fırın (RA/ 33 ve SA/34 plân karelerde) ele geçirilmiştir. Çok sayıda çöp çukuru II. katın bir başka özelliğini oluşturmaktadır.

SA/35 plân karesinin neredeyse tamamını kaplayan II. kat yapıları sırt sırta iki binadan oluşmaktadır. Her biri bağımsız duvarlara sahiptir. Bunlardan güney uçta yer alanı iki odalıdır. Konuta kuzeydoğu yönündeki büyük odadan girilmektedir. Bunun güneyindeki ikinci oda daha küçüktür. Her iki odanın tabanı ve duvarları düzgün sıvalıdır. Büyük odanın zemini güneye doğru çöktür. Girişin olduğu duvarda, kuzeybatı köşede küçük bir seki yer alır. Sekinin hemen yanında bir çömlek ele geçirilmiştir. I. kata ait birbiriyle birleşmiş iki çöp çukuru odanın ortasını tahrip etmiştir. Yapının güneydoğusundaki dar bir aralıktan sonra aynı dönemin bir başka binasının duvarı ile odası kısmen açılabilmiştir.

2002 yılının 2. konutu ilkinin kuzeybatı bitişiğinde yer almaktadır. Bunun bir bölümü (RA/35 karesindeki kısmı) önceki yıl kazılmış olanlarla birlikte dört odalı olduğu anlaşılmıştır. Kuzey yönde biri L biçimli iki oda ile bunların arkasındaki iki odadan oluşmaktadır. Bu konutun girişi kuzey yönündedir (Resim: 5). Kuzeybatı ve güneydoğudaki komşuları ile birlikte bir yapı adasında yer almaktadır. Bu iki konut geçen yıl kazılanlarla birlikte hemen doğularında yer alan bir meydanın çevresinde sıralanmıştır.

SA/ 35 plân karesinin bu yapılar dışında kalan kuzey kesimi ile hemen kuzeyindeki SA/ 34 plân karesinin büyük bir kısmında herhangi bir mimariye rastlanmamıştır. Bu kesimin âdeta betonlaşmış sert zeminin burasının bir meydan gibi bırakıldığını göstermektedir (Resim: 5, solda). Bu açık alan çevresindeki evlerin kimi ihtiyaçları için de kullanılmıştır. SA/ 34'ün doğu ucunda açığa çıkarılan bazı duvar parçaları ise 2001 yılında kazılan 1 ve 2 numaralı evlere aittir. Her iki evin de iki odalı olduğu ve meydanın kuzeydoğu ucundaki yapıları oluşturduğu anlaşılmıştır. Bunlardan 1 numaralı evin kuzeydeki büyük odada doğu duvarına dayalı iri bir küp parçası ele geçirilmiştir. Dip ve gövdesinin yarısına kadar olan kısmı korunmuş olan bu yarım küpün içinde ikisi iç içe ve sağlam, diğerleri parçalar halinde altı çanak, bir üzüm salkımı biçimli çift kulplu bardak, gaga ağızlı bir testinin ağız ve boynuna ait parçası bulunmaktadır. Kapların çevresinde hayvan kemiklerine ait parçalar mevcuttur.

Bu kesimde yer alan, geçen yıl kazılan RA/ 35 plân karesindeki II. kat yapısının ilk evresinin kaldırılması sırasında evin temel taşları arasına yapılmış bir bebek mezarına (M. 02.1) rastlanmıştır. Oval bir çukura *hocker* olarak gömülmüş bebeğin başı batıda, ayakları güneydoğudadır. Yanına bir hediye bırakılmamıştır.

2002 yılında araştırılan alanlarda II. kata ait bir yapı da III. katın yanmış binasının 14. odası içinde ele geçirilmiştir. Bir köşesi 14. odanın doğu duvarına yaslanan tek odadan oluşmaktadır. Aynı alanda daha üst seviyede var olan II. kat yapısının bir oda altındaki bodrum olarak inşa edilmiştir (Resim: 6). 40 cm. kalınlıktaki duvarlar içten içe 100x180 cm.lik bir alanı çevirmektedir. Önceleri bodrum olarak kullanılan bu odanın tabanı üstünde bir yetişkinin isketine (M.02.2) rastlanmıştır (Resim: 7). Ölünün kol ve bacaklarının durumu ile yüzüstü kapaklanmış halde olması onun düzgün bir biçimde gömülmek yerine, buraya düşmüş ya da kapatılmış olduğunu göstermektedir. İskelet, deponun dar kenarı boyunca başı kuzeyde, yüzü doğuya bakar biçimde yüzüstü durmaktadır. Sağ el gövdenin altında kalmış, sol yana açılarak bir yere tutunur gibi kalmıştır. Bu dar alana sığmayan gövde hafifçe bükülmüş, alt bacaklar ve ayak doğuya doğru kıvrılmıştır. Omuz ve kalçası yanında hayvan kemikleri, sağ kol ve omuz civarında ve doğu duvarı ile arasında aynı kaba ait parçalar mevcuttur. Sağ kulağındaki tunç halka dışında yanında bir şey yoktur.

II. kata ait bir başka yapı, PA/35-36 plân karelerinin 2001 yılında incelenen kısmıdır. Tek odalı bu yapı, III. katın yanmış binasının 12. odası içindedir. Geçen yıl bu odada ele geçirilen eserlere bu yıl birer çanak, çift kulplu çanak ve bardak katılmıştır. Bu odanın kuzeybatısında sıkıştırılmış toprak taban üstünde ceviz büyüklüğünde çok sayıda tuf ele geçirilmiştir. Bunlarla birlikte ele geçirilen iki pota parçası, çok sayıda okside olmuş tunç parçası ve kurşun halkalar geçen yıl sözü edilen maden işleme atölyesinden artakalanlara katılmıştır.

2002 yılında II. katın yapılarında ele geçirilen 32 tane ağırşak, yoğun bir dokuma endüstrisinin varlığını kanıtlamaktadır. Bu katın envanterli buluntuları taştan bir ağırlık birimi ile iğne başı, kemikten iki sap ve iki bız, pişmiş topraktan üç hayvan figürünü, iki çaydanlık, altı çanak, iki fincan, birer kulplu çanak, çömlek ve potadır (Resim: 8). Çöplüklerde ele geçirilen parçalar arasında tamamlanabilen bir yonca ağızlı testicik ve kap altlığı diğer malzemeleri oluşturmaktadır.

III. Kat Kazıları

III. katın yanmış binasına ait odaların açılmasına yönelik olarak genişletilen kazı alanlarına göre bu yapının bir bölümü açığa çıkarılabilmektedir. 11, 14- 17. odalar tamamen, 12 ve 13. odalar kısmen incelenebilmiştir (Resim : 9).

11. Oda: 2001 yılında PA-RA/34-35 plân karelerinin büyük kısmını kaplayan 12x10 m.lik bir kısmı açılmış olan odanın tamamını inceleyebilmek için kazılar SA/ 34-35 karelerine kaydırılmıştır. Yeni kazı alanlarında incelenen kısmı ile bu odanın 12x12 m.lik bir alanı kapladığı anlaşılmıştır. Bu odadaki iki platformdan ilki önceki yıl saptanan odanın ortasına yakın bir yerde ve 3.00x2.10 m.lik ölçülerde olanıdır. Daha küçük olan

ikincisi, güneybatı duvarının ortasında 2.00x1.80 m. ölçülerindedir. Ayrıca kapının hemen yanında güneybatı duvarlarına dayalı 100x30 cm.lik bir seki bulunmaktadır. Odanın şimdilik saptanabilen tek kapısı 10. oda ile ortak duvarında, kuzeydoğu köşeye yakın bir yerdedir. Binadaki diğer kapılar gibi genişliği 1.30 m. dir. Yapının diğer bölümleri ile bağlantıyı sağlayacak bir başka kapının da bunun karşısındaki duvarda kuzeybatı duvarında henüz saptanamayan bir yerde bulunması gerekir. Sarıkaya Sarayı'nın zemin kat odalarının hepsinden büyük olan bu odanın kapalı bir mekân olduğu, önceki yıl içinde düşmüş olarak ele geçirilen çok sayıda yanmış ağaç kalıntısından anlaşılmaktadır. Geçen yıl büyük bölümü açılan ve dört kat halinde üst üste düşmüş olduğu anlaşılan ağaçlar, odanın diğer bölümü ile birlikte yeniden temizlenmiştir. Ağaçlardan ikisinin platformun üstüne, kuzeydoğu bölümdeki dört küçük parça ile bir uzun ağacın tabanı üstüne, yedi küçük parçanın dağınık olarak odanın kuzeybatı köşesine, diğer büyük grubun kısa ve uzun parçalar halinde yığın oluşturacak bir biçimde odanın güneybatı ve güneydoğu duvarları ile platform arasında kalan kısma düştüğü görülmüştür. 2002 yılında saptanan bir başka grup odanın ortasına yakın bir yerde platformla duvar arasını kaplayacak biçimde başlayıp kapı yanına kadar uzanmaktadır. Bu son grupta belirtilen ağaçlar yaklaşık 3.00x2.00 m. bir alanı kaplamakta olan 5-7 cm. kalınlıkta kesilmiş/ düzeltilmiş tahtalardır. Kalıntıların tamamı 40 cm. elinde beş parça halinde kesilmiş tahtaların yan yana getirilmesinden oluşturulmuştur (Resim: 10-11). Bu tahtalardan odanın içine yakın olan güney uçtakinin büyük kısmı batı kenarda ana bloktan ayrılmıştır. Tahtaların ince bir parça/ çita ile birleştirildiği kuzey kenarda 1 ve 2. tahtaların üstünde korunmuş kalıntılardan anlaşılmaktadır.

Tahtalardan yapılmış bu kalıntının işlevi konusunda çeşitli olasılıklar düşünülebilir. Bu olasılıklardan ilki, aynı yapının 1 ve 2. odaları arasındaki kapı yerinde *in situ* ele geçirilen kapı kanadı gibi bir amaca hizmet ettiğidir. Ancak kalıntıların bir kapı için çok büyük olması ve kapıdan oldukça uzak bir konumda bulunmaları bu olasılığın geçersizliğini göstermektedir. Kalıntının büyüklüğü ve ayrılmış parçalarının kapı yerine doğru bir kırılıktan sonra devam ediyor olması, onun bir paravan gibi kullanılmış olma olasılığını da yok etmektedir. Bugüne kadar açığa çıkan en büyük oda olması nedeniyle bir toplantı salonu gibi kullanıldığı takdirde bu odada olması gereken bir mobilyaya ait olabileceği düşünülse de bu konuda da yeterli kanıt bulunmamaktadır. Bunların dışında kalan iki olasılık, kalıntıların taban ya da tavan kaplamaları olabileceğidir. Bunlardan ilki yani taban kaplamaları ise, tahtaların buldukları yerde bina ile birlikte yandıkları düşünüldüğünde, oda içine doğru ayrılmış parçanın durumu ve üstteki çitanın açıklanması mümkün olmamaktadır. Oysa tavan kaplamaları olarak kullanıldıkları düşünüldüğünde, tavan hatıllarına çitalarla tutturulmuş tahtaların alttan düz bir zemin olarak görülecek şekilde düzenlendikleri anlaşılabilir. Bu durumda kopan parça da tavanın çökmesi sırasında ayrılmış olmalıdır (Resim: 11).

Gerek geçen yıl bulunup diziler oluşturan ağaçlar gerekse bu kaplama parçası 144 m² lik bu odanın kapalı bir mekân olduğunu kanıtlamaktadır. Bu odanın kuzey duvarının doğu köşesinden başlayarak ona paralel olarak uzanan ikinci bir duvar odayı bu yönde sınırlandırmaktadır. İki duvar arasında 80 cm.lik bir boşluğun olması ve duvarların her iki yüzünün de düzgün bir biçimde sıvanması bu aralığın bir koridor gibi düzenlendiğini göstermektedir (Resim: 9). Koridorun doğu ucu kapalıdır. Batı ucunda, yıkık kerpiçler altında ağaç kalıntılarının yoğun olarak ele geçirilmesi bu kesimde ahşap bir kapı/ kapağın olabileceğini göstermektedir. 11. odada önceki yıl bulunanlara bu yıl ele geçirilen beş ağırşak katılmıştır.

12. Oda: 11. odanın batısında yer alan yapının büyük odalardan biridir. 11. oda ile ortak kuzeydoğu duvarına dayalı durumda geçen yıl bulunan, ağız çapı 2.20 m. olan küpün taban üstüne yapılmış bir sekinin ortasına gömüldüğü anlaşılmıştır. Kap içinde korunan malzemenin alınmasını da kolaylaştıracak bu seki iri küp de desteklemektedir. Karın genişliği üstüne simetrik olarak oturtulmuş 10 cm. çapındaki dört düğme, bezeme amacından çok küpün taşınmasını kolaylaştırmak için yapılmıştır. Bu odanın eşyaları arasında bir ağırşak, bir fincan, iki çanak ve boynuzdan bir sap bulunmaktadır.

13. Oda: 11. odanın kuzeybatı duvarına bitişik iki odadan 12. nin yanında yer alanıdır. Açma içinde kalan kısmındaki sınırları belirlenmiş, ancak dolgusu tamamen boşaltılamamıştır.

14. Oda: 13. odanın kuzeyindeki bu oda 4.00x5.00 m. ölçülerindedir. Kuzey duvarı 11. odayı kapatan duvarla aynı hizadadır. Bu oda kullanıldığı sırada odanın yarısından çoğunu kaplayacak biçimdeki bir ara duvarla ikiye ayrılmıştır. Yapının diğer odalarındaki tadilatlarda olduğu gibi bu bölme duvarı da ana duvara oranla daha incedir. Odanın kuzeydoğu köşesinde, bölme duvarına kadar devam eden bir seki bulunmaktadır (Resim: 6). Bu odanın eşyaları iki ağırşak, bir bardak ve bir çanakdır.

15. Oda: 11. odanın kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır. Bu odanın 14. oda ile ortak batı duvarınının 1992 yılında bu alanda yapılan kazılarda açığa çıkarılmış duvar olduğu kesinlik kazanmıştır. Kuzeydoğu ve kuzeybatı duvarları henüz kaldırılmayan II. kat yapıları altındaki alandır. Ancak 11. odanın kuzeydoğusundaki koridor girişinden sonra 16. odayla bağlantılı bir kapı yerinin varlığı belirlenmiştir. Bu odanın buluntuları birer oyuntaşı, ağırşak ve bardaktır.

16. Oda: 11. odanın kuzeydoğusundaki koridora bitişik iki odadan kuzeyde yer alanıdır. Yanındaki 17. oda gibi 5x5 m. ölçülerindedir. Odanın güney duvarı kısmına yakın alanda yoğunlaşmış büyük kısmını kaplayan yanmış ağaç kalıntıları tavandan düşmüştür (Resim: 9). Duvarları yer yer II. katın çöp çukurları tarafından tahrip edilmiştir. Bu odanın güneydoğu köşesinde, çöken ağaçlar nedeniyle yerinde kırılmış, bir küpün parçaları ele geçirilmiştir. Odanın tek buluntusu bir ağırşaktır.

17. Oda: 16. odanın doğusunda yer alan bu oda, tabana yakın bir derinliğe kadar inmiş II. kat temelleri ve yapıları ile çok fazla tahrip edilmiştir. I. katın taş temelleri odanın ortasına yakın bir kısımda diyagonal olarak uzanmaktadır (Resim: 9).

Sonuç

2002 yılı kazılarının en önemli iki sonucundan biri Asur Ticaret Kofonileri Çağı geç evresi, yani I. katın şehircilik anlayışına katkılarda bulunan pis ve temiz su kanalları hakkında bilgi sunmasıdır. İkinci sonuç, aynı dönemin erken evresine ait yapının III. katın anıtsal yapıları olan saraylardan farklı özelliklerde olduğunun saptanmasıdır. Bu özellikler şimdilik şu şekilde sıralanmaktadır.

Bu yapı saraylarla aynı malzemeden yapılmış olmasına karşın, plân bakımından onlardan tamamen farklıdır. Saraylardan daha büyük ve küçük odalar belli bir sisteme göre sıralanmıştır. Bazı duvarların binaya direnç sağlamak amacıyla çift yapıldığı anlaşılmaktadır. Yapının sadece güney yönündeki depo nitelikli küçük mekânlarla sınırlanmış bir kenarının parçası belirlenebilmiştir. Buna göre de yapı testere ağzına benzer dişli bir cepheye sahiptir. Saraylarda hiç görülmeyen seki ve bazı odaların ortasında yer alan platformlar bu yapıya özgüdür. Saraylarda hiçbir ocak bulunmadığı halde, bu yapıda şimdilik (1. odada) bir ocağın varlığı bilinmektedir. 1. oda hariç yapıda çok az küçük buluntuya rastlanması onun yangın öncesinde boşatıldığını göstermektedir.

İşlevini hâlâ tam olarak bilemediğimiz, ancak bugüne kadar 1200 m² lik bir bölümü kazılabilen yapının büyüklüğü, saraylara göre konumu onun resmî/dini nitelikli olma olasılığını artırmaktadır. Yapının uzun süre kullanıldığına işaret eden en önemli bulgu bazı odalarında görülen tadilat izleridir. Bu yenilemeler sırasında ana duvarlardan farklı ölçülerdeki duvarlarla bölmeler yapılmış, daha dar kapı yerleri bırakılmıştır. Yapının saraylarla aynı dönemde kullanıldığı ve kentin tamamında görülen bir yangın felâketi ile terk edildiği kesindir. Yapıda kullanılan ağaçların büyük kısmının kavak olduğu anlaşılmıştır. Az sayıdaki çam ve meşe kalıntısı ile saraylar arasında bir paralellik belirlenememiştir. Bu nedenle binanın yapım tarihi konusunda henüz kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak bazı mimarî özellikler bu yapının saraylardan önce yapılmış olabileceğini göstermektedir.

Resim 1: I. kat künkleri

Resim 2: I. kat künkleri, kanal ve teknesi

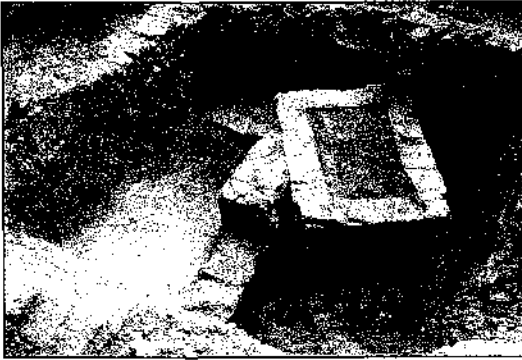
Resim 3: I. katın sökülmüş taş temelleri

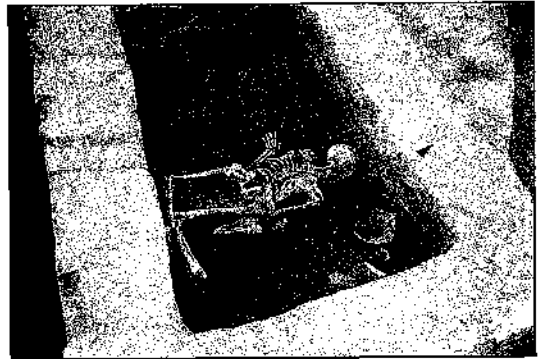
Resim 4: II. katın 1. ve 2. evre yapıları

Resim 5: II. katın 2. evre yapıları

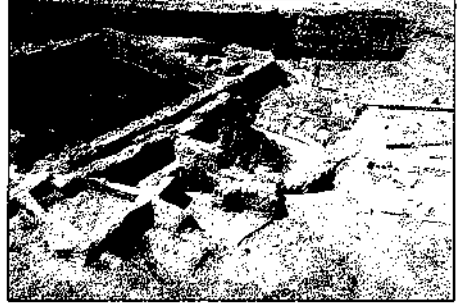
Resim 6: 14. oda içine yapılmış II. kat bodrumu

Resim 7: II. kat bodrumundaki iskelet

Resim 8: II. katın seramiklerinden bir grup

Resim 9: III. kat yanmış binasının 11.-17. odaları

Resim 10: 11. odanın tavan kaplaması

Resim 11: 11. oda tavan kaplamasının kapıya doğru olan uzantısı

ULUCAK HÖYÜK KAZISI, 2002

Zafer DERİN*
Altan ÇİLİNGİROĞLU
Mehmet TAŞLIALAN

Ulucak 2002 kazısı 01.09.2002 –16.10.2002 tarihlerinde 20 işçi ile sürdürülmüştür. Kazı çalışmaları İzmir Arkeoloji Müzesi Müdürü Mehmet Taşlıbayır başkanlığında, Arkeolog Selma Kaya, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı öğretim üyeleri ve araştırma görevlileri ile öğrencilerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Höyük'te L-M-N-O/13 ve N11 açmaları kazılmış ve çalışmalarda 4 kültür dönemine ait bulgular elde edilmiştir¹. Bunlar;

- 1-Geç Roma-Erken Bizans Dönemi
- 2-Orta Tunç Çağı
- 3-Erken Tunç Çağı II
- 4-Geç Neolitik Dönemdir.

Bu dönemlerden Orta Tunç Çağı yalnızca bir küp mezar ile temsil edilirken diğer dönemlere ait mimarî buluntular da belirlenmiştir.

GEÇ ROMA DÖNEMİ

Roma Dönemi L13 gridinde üç ayrı taş temel ile temsil edilmektedir. (Çizim: 1) Roma Dönemini temsil eden taş temel ve duvar kalıntılarından birincisi arazinin güney-kuzey eğimine uygun olarak yapılmış ve kuzeybatı yönündedir. Duvarların inşasında

* Yar. Doç. Dr. Zafer DERİN, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi Anabilim Dalı, İzmir/TÜRKİYE. e-mâil : zafer@edebiyat.ege.edu.tr
Prof. Dr. Altan ÇİLİNGİROĞLU, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi Anabilim Dalı, İzmir/TÜRKİYE. e-mâil : altan@edebiyat.ege.edu.tr
Dr. Mehmet TAŞLIALAN, İzmir Arkeoloji Müzesi Müdürü, İzmir/TÜRKİYE. e-mâil : mehmettaslialan@hotmail.com

1 Ulucak Höyük'te 1995 yılından beri sürdürülen kazı çalışmaları sonucunda tespit edilen dört kültür katı ve bu kültür-
lere ait mimarî katların son durumu:

- I. Geç Roma-Erken Bizans
  - a-c. Geç Roma-Erken Bizans
- II. Erken Tunç Çağı II
  - a. Erken Tunç Çağı II
  - b.1/2. Erken Tunç Çağı II
- III. Geç Kalkolitik Çağ
  - IV. Geç Neolitik
    - a. Geç Neolitik
    - b. 1/2. Geç Neolitik
    - c-g. Geç Neolitik

orta büyüklüklerde taşların yanı sıra kiremit parçaları kullanılmış ve dış yüzeyleri kireçli bir sıvayla sıvanmıştır. Taş aralarında kireç harcı kullanılmıştır. 1.00 m. kalınlığındaki duvarlar büyük bir yapıyı taşıyor olmalıdır.

Roma Dönemine ait diğer iki taş temel de kuzeybatı-güneydoğu yönlüdür. Taş temeller büyük ve küçük taşlardan yapılmış olup temelleri oluşturan taşlar arasında birkaç parça da olsa kiremit bulunmaktadır.

Geç Roma Dönemine ait taş temeller ait oldukları mimarînin sadece bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu nedenle söz konusu temellerin sahip oldukları genel plân açık olarak belirlenememiş ve işlevleri hakkında kesin bir sonuca ulaşılamamıştır.

Geç Roma katı buluntuları içinde herhangi bir mimarî ile bağlantılı olmayan karışık malzeme grubuna ait tunç iğne ve bir tunç ok ucu ele geçirilmiştir (Çizim 4: 1-2). Kovanlı ve üç kanatlı ok ucu L 13d plân karesinde açma kesiti içinde ele geçirilmiştir. Bayraklı, Klazomenai, Seyitömer, Daskyleion ve Sardis'te bulunan benzer örneklerinin MÖ. 6-4. yüzyıllara tarihlendiği bilinmektedir². Ulucak ok ucunun Pers benzerleri³ de dikkate alındığında en erken Pers istilâsı ile aynı döneme, MÖ.6. yüzyıl ortalarına ait olabileceği düşünülebilir.

ORTA TUNÇ ÇAĞI

Orta Tunç Çağının herhangi bir mimarî katı bulunmamasına rağmen, bu kültür, daha önceki kazı sezonlarında olduğu gibi höyüğün yüzeye yakın seviyelerde ele geçirilen keramik parçaları ile temsil edilmektedir. Bu kazı sezonunda ilk kez höyük üzerinde aynı döneme ait bir küp mezar bulunmuştur (Çizim: 1). Söz konusu mezar L13a açmasında Geç Roma Dönemine ait olan taş temel yanında 216.72 m. seviyesinde ortaya çıkarılmıştır. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu olan küp mezarın üst kısmı tahribata uğramıştır. Küpün ağzını kapattığı düşünülen kapak taşı Geç Roma Dönemi yapısının inşası sırasında yerinden alınarak, mezarın kuzeyindeki duvarda kullanılmıştır.

Küpün içinde kafası kuzeybatıya doğru *hocker* tarzında genç bir çocuğa ait bir iskelet bulunmaktadır. Mezarın içinde keramik parçaları ve bir adet işlenmiş çakmaktaşı ele geçirilmiştir. Mezar kabı, dışa dönük ağız kenarlı ve çan şekilli gövdeye sahiptir. Bu tür kapların benzerlerine Ulucak mezarlığı ve Kemalpaşa Orta Tunç mezarlığında olduğu gibi birçok Batı Anadolu Orta Tunç Çağı mezarlarında da rastlanmıştır.

ERKEN TUNÇ ÇAĞI II

Bu sezon gerçekleştirilen çalışmalarda, Erken Tunç Çağına ait kültür katı ve bu katın içinde en az 3 mimarî tabaka gün ışığına çıkarılmıştır. Söz konusu veriler bu yıl ilk kez kazı çalışmalarına başlanmış olan O13 açmasından elde edilmiştir. (Çizim: 2) Ancak kazılan alanın höyüğün tepe noktasında yer alması, ortaya çıkarılan yoğun mimarînin yüzeye çok yakın bir biçimde konumlanması ve höyük üzerinde önceki yıllarda tarımsal faaliyetlerin yürütülmüş olması nedeniyle hemen tüm mimarî kalıntılar yoğun bir biçimde tahribata uğramıştır. Mimarî kalıntılar açma üzerinde oldukça dağınık bir görünüm sergilemiştir.

Genellikle kahverengi yumuşak toprağa sahip bir tabakayla temsil edilen Erken Tunç Çağı II kültür katının arkeolojik buluntuları ve mimarî öğeleri, O13 açmasının özellikle b ve d karelerinde yoğunluk göstermiştir. Söz konusu yapılar içerisinde 3 ayrı inşa evresi saptanmıştır.

2 A.İlâsı, "Seyitömer Höyüğü 1993 Yılı Kurtarma Kazısı" VI Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Didim, 24-26 Nisan 1995, Ankara, 1996, 4, res.17, H.J.Greenewalt, "Arms and Weapons at Sardis in the Mid Sixth Century B.C./M.Ö.VI. Yüzyıl Ortalarında Sardis'de Askerî Tehizat ve Silahlar", *Arkeoloji ve Sanat*, 79, 1997,15, fig. 5.4

3 I.N.Nedvedskaya, *Iran: Iron Age I. British Archaeological Reports:126.Oxford, 1982, fig. 15.1-3, 8.*

Erken Tunç Çağı IIa

Bu evrede, üç tane taş döşeme ve kuzey-güney doğrultusunda uzanan taş temeller, en sağlam korunan mimarî unsurlar olarak tespit edilmiştir. (Çizim: 2) Bahsedilen mimarî unsurlardan biri kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda, 4.25 m. uzunluğunda bir duvardır. Duvarın 0.55-0.75 m. arasında değişen bir genişliğe sahip olduğu anlaşılmıştır.

Bahsettiğimiz diğer bir mimarî unsur açmanın batı kesitinde yer alan 1.40-1.50 m. genişliğinde taş döşemedir. Küçük taşlarla yapılmış döşeme yüzeye yakın olması nedeniyle büyük oranda tahribata uğramıştır (220.06 m.). d karesinin doğu ve batı bölümlerinde de iki taş taban döşemesi yer alır. Birinci döşeme duvarın hemen güney doğusundadır ve 0.70 m. ile 1.15 m. arasında değişen bir genişliğe sahiptir. Aynı alanda yer alan ikinci döşeme de kuzey-güney doğrultulu olup güneye doğru eğimlidir. Burada yer alan döşeme 1.30 m. genişliğinde ve 1.70 m. uzunluğundadır (O 13d 219.80-219.25).

Erken Tunç Çağı IIb1

Erken Tunç Çağı IIb1 evresi küçük çakıl taşlarından yapılmış döşeme ve açmanın doğu kesiti üzerinde yer alan L şekilli iki duvar kalıntısından oluşmaktadır. (Çizim: 2) Duvarlar 0.45 ve 0.32 m. kalınlıklarında olup orta boy taşlarla yapılmıştır. Bu evrede b karesinde açmanın kendine özgü olan kahverengi toprak yapısında bir değişim gözlemlenmiş ve toprak özellikle döşemenin ortaya çıkarıldığı alanda gri bir renge ve killi bir yapıya dönüşmüştür.

Erken Tunç Çağı II b2 Evresi

Erken Tunç Çağı II b2 evresinin varlığı konusunda elimizde çok net veriler yoktur. O13c plân karesi içinde 219.82 m. de 0.30 m. kalınlığındaki tek sıra taş temel bu evreyi simgelemektedir. (Çizim: 2)

Sonuç olarak özellikle O13 açmasında yürütülen çalışmalar sonucunda belirlenen Erken Tunç Çağı a ait 3 mimarî kat belirgin katlar şeklinde tespit edilebilmiştir. Yüze yakın tabakalardaki tahribat nedeniyle mimarî bakımdan çok net sonuçlara varabilmek mümkün olmasa da, ele geçirilen keramikler ve küçük buluntular (Çizim 7: 11-12) Erken Tunç Çağı II'nin özelliklerini gösterir.

GEÇ NEOLİTİK DÖNEM

Geç Neolitik Dönem höyükte L13, N13 ve N11 açmalarında ortaya çıkarılmıştır.

N13 ve L13 gridlerinde Neolitik Dönemin IVb2 evresine ait veriler elde edilirken, N11 gridinde, 2001 kazı döneminde tespit edilmiş olan daha alt evrelere (IVc,IVd,IVe,IVf,IVg) ilişkin yeni veriler saptanmıştır.

IVb1 Evresi

IVb1 evresi, L13 açmasında ortaya çıkarılmıştır. Bu evreye ait mimarî, Roma Dönemi yapıları tarafından tahrip edildiği için çok küçük bir alanda birkaç kalıntıya temsil edilebilmektedir. Buluntulardan bir dibek taşı ve bunun yanındaki bir havaneli ile birkaç keramik parçasından oluşmaktadır.

IV b2 Evresi

2002 kazı döneminde çalışılan L13 açmasının güneybatısında Geç Neolitik Dönemin IVb2 evresine ait kalıntılar açığa çıkarılmıştır. (Çizim: 1) Bu evreye ait yapı Roma Dönemi taş temelleri tarafından büyük oranda tahrip edildiğinden dolayı, sınırlı bir alanda korunmuş durumdadır. IVb2 katı kerpiç bir duvar ve bu duvarla ilişkili sıvalı bir

tabandan oluşmaktadır. Kuzeydoğu-güneybatı yönlü kerpiç duvarın (218.09-1.25 m.) yapımında "wattle and daub" tekniği kullanılmıştır. Bu duvarla ilişkili sarı renkli taban yanmış durumdadır. Duvar ve taban (217.43) yangından dolayı kırmızılaşmıştır. Tabanın kuzey köşesinde bulunan tahribata uğramış durumdaki bir platform (217.65) ve taban üzerindeki buluntular yapının işlevi ile ilgili bilgi vermiştir. Taban üzerinde bulunan havaneleri ve ezgi taşı ile orta büyüklükteki çömlere ait parçalar mekânın günlük işlerin yerine getirildiği yapılardan biri olduğunu göstermiştir.

Çalışmalara IVb2 katına ait olan 12 ve 13 No.lu mekânların içinde devam edilmiştir. (Çizim: 3) Yoğun yangın geçirdiği anlaşılan 12 No.lu mekân tabanının en az 3 kez sıvandığı anlaşılmıştır. 12 No.lu mekânın doğu yarısı "wattle and daub" tekniği ile yapılmış "L" şeklindeki ince bir bölme duvarı ile ayrılmıştır. Mekânın tabanı üzerinde ahşap delikleri günümüze kadar ulaşmıştır. Bölme duvarının yanında *in situ* tezgâh ağırlıklarının ele geçirilmesi bu mekânda dokuma işçiliğinin yapıldığını göstermektedir. Sözü edilen mekânın ara bölme duvarına bitişik olarak *in situ* iri küpler ele geçirilmiştir. Kızılkahve renginde basit ağız kenarlı çömler Ulucak Geç Neolitik Dönemi tipik kap grubu içinde yer alır.

2002 kazı döneminde N13 gritinde yer alan 13 No.lu mekânda da çalışılmıştır (Çizim: 3). Mekânın tabanı açılarak yıkıntular temizlenmiştir. Nitekim mekânın hemen kuzeyinde yanık topraklı alanda tavanı taşıdığı anlaşılan 15 cm. çapında iki ahşap direk kalıntısı tespit edilmiştir. Ahşap direklerin önünde dibek taşı ve havanelerinin bulunmuş olması nedeniyle bu direklere tahıl ya da un torbalarının asıldığını düşündürür.

Yaklaşık 7.00x5.50 m. boyutlarında iki odalı 13 No.lu mekânın batı duvarında 1.53 m. genişliğinde bir kapı açıklığı tespit edilmiştir. Mekânın doğusunda kapının tam karşısında bir fırın bulunmaktadır (1.45x0.95 m.). Fırın Göller Bölgesi'nde Hacılar, Höyük ve Bademağacı yerleşimlerinin neolitik katlarında olduğu gibi kapının karşısındaki duvara bitişik olarak yapılmıştır.

Yapıların içinde ele geçirilen bazı bezemeler ve mimarî unsurlar yapının niteliğini ortaya koyacak niteliktedir. Güneyde mekânın 12 No.lu odayla bitişik duvar üzerinde boya bezeme tespit edilmiştir. Yangın nedeniyle iyi korumadığı anlaşılan duvar kızıl kahverengi boya ile boyanarak bezenmiştir.

12 No.lu mekânın önemli bir buluntusu mekânın doğusunda taban üzerinde 216.83 m. de ele geçirilen pişmiş toprak damga mühürdür (Çizim 8: 14). Neolitik Dönemin konik gövdeli ve tutamaklı mühürleri içinde çok sık rastlanmayan tiplerinden birini oluşturan 4.4 cm. çapındaki mühür, konik şekilli olup 3.0 cm. yüksekliğindedir. Baskı yüzeyinde kazıma tekniği ile yapılmış tek merkezli iç içe dört daire vardır. Kilden yapılan ve son derece yalın çizgilerle bezenmiş mührün fırınıandığı anlaşılmaktadır. Bu tip mühürler Bademağacı'nda Erken Neolitik 3 katında⁴, Çatal Höyük'ün VI. tabakasında bulunmuştur⁵. Bu tip mühürlerin Köşk Höyük'te ele geçirilmesi⁶ bu tür uygulamanın Kalkolitik Dönemde de devam ettiğini gösterir. Baskı yüzünde kazıma dairelerin içinde boya ya da kil kalıntılarının görülmemesi nedeniyle mührün duvar ve keramiklerde bezeyici bir âlet şeklinde kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Mührün bezeme âletinden çok, özel zamanlarda kullanılan mülkiyetle ilgili ilk ilkel mühürlerden biri olabileceğini düşünebiliriz.

Ulucak buluntusu, Göller bölgesinden batıya doğru gelişen kültürel aktivitenin yönünü ortaya koymaktadır. Bu tip mühürlere Yunan anakarasında ve Balkanlar'da da-

4 G. Umurtak, "Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağlar'da Burdur-Antalya Bölgesi Mühürçülüğü Üzerine Bazı Gözlemler", *Adalya* IV, 1999-2000, Res.3.1, 5.1.

5 J.Mellaart, "Excavations at Çatal Höyük, 1963. Third Preliminary Report", A.S. XIV, 1964, 97 şek.41.1,9.

6 U.Silistreli, "1988 Yılı Köşk Höyük Kazısı Raporu", *Höyük* I, 1988, 8, res.6.

7 C.Perles, *The Early Neolithic in Greece, The first farming communities in Europe*, Cambridge 2001, 56, fig.4.3; J.Mak-kay, *Early Stamp-seals in South-East Europe* (1984) *Lev.XII.225; XXIX.301, XIV.192, XXI.117,120,208,212,280, XXI.42,91.*

8 Umurtak, age. 10.

ha geç dönemlerde rastlanması⁷, Umurtak'ın haklı olarak belirttiği gibi⁸, bu konudaki etkileşimin doğudan batıya doğru geliştiğini gösterebilir. Göller bölgesi, Yunan anakarası ve Balkanlar arasında, konumsal açıdan bir ara kültür bölgesinde yer alması nedeniyle Ulucak mührü, Göller bölgesinden geç, Yunan anakarası ve Balkanlar'dan erken bir döneme ait olmalıdır. Kronolojik veriler bu durumu destekler niteliktedir.

13 No.lu mekânın güney duvarı üzerindeki duvar resminin önünde, içinde çakmaktaşı ve pişmiş toprak figürinler bulunan bir kâse ele geçirilmiştir. Ulucak'ta önceki yıllarda da benzer şekilde pişmiş toprak figürinler bulunmuştur. Başta Konya yöresi olmak üzere Göller bölgesinde neolitik uygarlığın ortak inancı ana tanrıça ve bu inancı yansıtan buluntuların da kilden ana tanrıça figürinleri olduğu bilinmektedir. Ulucak figürinleri farklı formları ile Göller bölgesi ve Konya yöresi figürinlerinden kısmen ayrılır.

2002 kazı döneminde bulunan figürinlerden biri erkek, diğeri kadın figürinidir (Çizim: 10). Her iki figürin de tek parça halinde yapılmış ön, yan ve arka yüzleri de işlenmiştir. Her ikisi de ayakta ve kolları göğüslerinin altında betimlenmiştir. Kadının saçları toplanmış ve yüzü boyanmıştır (Çizim 10: 19). Daha küçük boyutlu yapılan erkek başı sarıklı olarak, alt kesimi de supansuvara benzer bir giysi ile betimlenmiştir (Çizim 10: 20). Neolitik Çağda erkeğin bu şekilde betimlenmesi şimdilik üniktür.

Her iki figürin Ege Bölgesi'nde Geç Neolitik Dönemdeki dinî inanışlar Konya yöresi ve Balkanlar'dan farklı gelişime sahip olması, doğurganlığı, üretimi simgeleyen kadının yanında gücü simgeleyen erkeğin de rol aldığı göstermesi açısından önemlidir. Figürinlerden kadının erkek figürüne göre daha büyük yapılması toplum içindeki ana tanrıça kavramının bir göstergesi olarak yorumlanmalıdır. Figürinlerin kısmen de olsa benzerlerine Göller yöresi dışında da rastlanmıştır. Thessalya'da Achilleion IV katında bulunan kadın figürünü⁹ nisbeten Ulucak figürünü ile benzerlik gösterir.

Neolitik Dönemde Anadolu, Balkan ve Ege'de erkek figürinleri çok az olarak yapılmıştır. Bu nedenle birçok kazı alanında bu tür örnekler daha geç dönemde rastlanır. Ulucak örneğine göre daha kaba yapılmış neolitik figürinlere, Anadolu'da Mezraa-Teleilat ve Domuztepe'nin neolitik katlarında¹⁰, Batı Trakya'da Porodin'de¹¹ rastlanmıştır. Burada ele geçirilenler ayakta ve oturur durumda betimlenmelerine karşın Ulucak figürinleri ile olan benzerlikleri azdır ve daha kaba yapılmışlardır. Bu nedenle Balkan ve Göller bölgesi örnekleri ile tam olarak uyuşmayan Ulucak figürinleri; İzmir ve civarında, Trakya ve Orta Anadolu'dan farklı bir inanışın varlığını ortaya koyabilir.

Ulucak Höyük Geç Neolitik katlarından alınan örneklerin radyokarbon analizi sonuçları da elimize ulaşmıştır. Ivb2 katından alınan örneklerden biri %95 doğruluk oranıyla M.Ö.5990-5730, aynı alandan alınan ikinci örnek M.Ö.5900-5660 tarihlerini vermiştir (Çizim: 12-13). Bu sonuçlar Ulucak Ivb2 katının, İlipınar'ın IX-VI (5980-5720, 5870-5660), Hacılar'ın VII,VI. (5900,5670) ve Kuruçay'ın XI. (5885) katları ile çağdaş olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu sonuçlara göre Ulucak Geç Neolitik katının yıkılmasından sonra Geç Kalkolitik Döneme kadar geçen süre içinde yaklaşık iki bin yıllık bir boşluğun olduğu görülmektedir. Benzer şekilde İzmir civarında düz yerleşim olarak tespit edilen, Urla-Tepeüstü, Menemen-Araptepe ve Bornova'da İzmir Müzesi'nin müdahalesi ile tahribatı en-

9 M.Gimbutas, *Die Sprache der Göttin. Das verschüttete Symbolsystem der Westlichen Zivilisation*, Frankfurt 1995, 142, abb.218.

10 2003 yılında Ankara'da yapılan Kazı Sonuçları Toplantısı'nda söz konusu yerleşim merkezlerinde ele geçirilen buluntular içinde gösterilmiştir.

11 M.Gimbutas, *Die Zivilisation der Göttin. Die welt des Alten Europa*, Frankfurt 1996, 250, abb.7.43, 7.44, 7.45..

12 Arapete (M.Şenyürek-E.Şenyürek-H.Gültekin-A.Dönmez,"The Test Excavation at Höyükcek", *Belleten XIV* (1950), 492 vd., A.-H. Erkanal, "Akdeniz'in En Eski Limanı", *Atlas 54*(1997), 109.,), Tepeüstü (H.Erkanal-S.Günel,"195 Yılı Liman Tepe Kazıları", XVIII. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 306.) höyüklerinde Geç Neolitik dönem keramik buluntuları dışında Kalkolitik dönemlere ilişkin buluntulara rastlanmaması yerleşimlerin terk edildiğini ortaya koymaktadır. Bunların dışında Aphrodisias'ta Pekmez Tepe VIIIc katından sonra da Orta Kalkolitik (?) Döneme kadar bir boşluk vardır. Bkz. M.S.Joukowsky, *Prehistoric Aphrodisias, An Account of the Excavations and Artifact Studies, Vol.1*, 1986, 166.

gellenen Işıkkent-Yeşilova gibi höyüklerde Geç Neolitik Dönemden sonra yerleşimlerin terk edilmesi dikkati çekmektedir¹². Sözü edilen bu yerleşim merkezleri Roma Dönemi-ne kadar iskân görmemiştir. Geç Neolitik halk bir felaket sonucu mu bu yerleşimleri terk etmek zorunda kalmış ya da başka nedenlerden dolayı Balkanlara ve adalara göç ederek bu alanlardaki neolitik kültürü mü oluşturmuştur? Geç Kalkolitik'le Geç Neolitik arasındaki bu boşluğun nedeni bütün Batı Anadolu yerleşimlerinde incelenmelidir.

En erken tarih olarak M.Ö. 5990'ı veren Ulucak IVb2 Geç Neolitik katının altında tespit edilmiş beş katın (IVc-g) ve kazılmamış 4-5 metrelik depozitin oluşu, geçiş kültüründen çok, Neolitiğin Erken Dönemine de gidebilecek, Göller bölgesi ve Trakya'dan ayrı bir kültürel yapının varlığını ortaya koyacak niteliktedir.

Ulucak Höyük Geç Neolitik katlarında ele geçirilen; kemik âletler (Çizim 5: 3-4), sapan taşları (Çizim 6: 6), pişmiş toprak ağırşak ve tezgah ağırlıkları (Çizim 6: 7-10), fırça (Çizim 8: 13), taş balatalar (Çizim 9:15-18), minyatür kaplar (Çizim 11:21-22) ya da iri küpler (Çizim 11: 23) günlük yaşamı ortaya koyan başlıca buluntular olarak gösterilebilir.

Korumaya Yönelik Çalışmalar

Kazının sonuna doğru, höyükte açılan tüm açmaların üzerinin bir çatı sistemi ile kapatılmasına yönelik olarak gerekli hazırlıklara başlanmıştır. Parasal kaynak sağlandıktan sonra 1000 m² lik alan, altında çalışmaların sürdürülebilmesine olanak verecek seviyede, 1.80 m. yüksekliğinde, demir ayaklar üzerinde yükselen kalıcı bir çatı ile kapatılmıştır. Böylece kalıntıların doğal tahribatı engellendiği gibi, bu alanın önümüzdeki kazı dönemlerinde yapılacak restorasyonlarla Ege Bölgesi'nin Neolitik Dönem yerleşimi daha iyi korunabilecektir.

BULUNTULARIN KATALOĞU

Çizim: 4

1-Bronz iğne, uzunluk: 6.6 cm., genişlik :0.1 cm., O13d, 220.17 m.

2-Bronz ok ucu, kovanlı ve üç kanatlı, uzunluk:4.7 cm., genişlik:1.1 cm., L 13c, 217.29 m.

Çizim: 5

3-Kemik kazıyıcı, uzunluk: 12.2 cm., çap:1.2 cm., O13c, 219.49 m.

4-Kemik delici (bız), uzunluk:6.6 cm., genişlik:1.9 cm., L13d, 217.31 m.

5-Kemik delici (bız), uzunluk:7 cm., genişlik:1.2 cm., O13b, 219.47 m.

Çizim: 6

6-Sapantaşı, pişmiş toprak, uzunluk:4.5 cm., çap:2.8 cm., O13b, 220.15-220.02 m.

7-Tezgâh ağırlığı, pişmiş toprak, açık devetüvyü renginde, uzunluk:6.2 cm., genişlik:3 cm., L13a, 217.47 m.

8-Ağırşak, pişmiş toprak, yükseklik:4 cm., çap:4.9 cm., O13b, 220.15 m.

9-Ağırşak, pişmiş toprak, yükseklik:3.7 cm., çap:4.1 cm., O13b, 219.85 m.

Çizim: 7

10-Ağırşak, pişmiş toprak, yükseklik:3 cm., çap:3.5 cm., O 13b, 220.11 m.

11- Ağırşak, pişmiş toprak, yükseklik:3.2 cm., çap:3.9 cm., gövdesi üzerinde baklava ve ağaç şeklinde kazıma bezeme var, O 13b, 220.30 m.

12- Ağırşak, pişmiş toprak, yükseklik:3.3 cm., çap:3.7 cm., gövdesi üzerinde kazıma bezeme var, O 13b, 220.11 m.

Çizim: 8

13-Fırça sapı, pişmiş toprak, uzunluk:12.6 cm., genişlik:7.3 cm., uç kısmında dört delik var, 13 No.lu mekânın batısı, IVb2 katı, N 13d, 217.28 m.

14-Damga mühür, pişmiş toprak, yükseklik:3 cm., baskı yüzeyi çapı:4.2/4 cm., açık kahverenginde, 12 No.lu mekânın doğusu, IVb2, N13d, 216.83 m.

Çizim: 9

15-Taş balta, uzunluk:5.4 cm., genişlik:2.8 cm., kalınlık:1.7 cm., IVd katı, N11b, 219.21 m.

16-Taş balta, uzunluk:4.4 cm., genişlik:2.3 cm., kalınlık:1.2 cm., IVd katı, N11b, 219.21 m.

17-Taş balta, uzunluk:4.8 cm., genişlik:2.8 cm., kalınlık:1.5 cm., IVb2 katı, N13b,12 mekânın doğusu, 219.93 m.

18-Taş balta, uzunluk:3.1 cm., genişlik:1.4 cm., kalınlık:1 cm., IVb2 katı, N11b+d, 3 No.lu mekânın, 219.98-218.64 m.

Çizim: 10

19-Ana tanrıça figürini, pişmiş toprak, uzunluk:11.9 cm., genişlik:4.9 cm., IVb2 katı, N13d, 13 No.lu mekân,216.61-216.49 m.

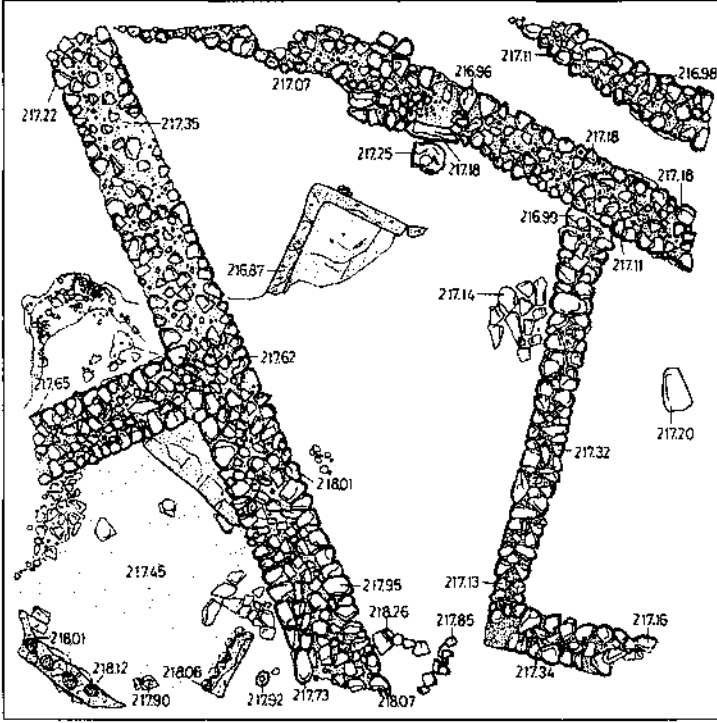
20-Erkek figürini, pişmiş toprak, uzunluk:9.3 cm., genişlik:3.0 cm., IVb2 katı, N13d, 13 No.lu mekân, 216.61-216.49 m.

Çizim: 11

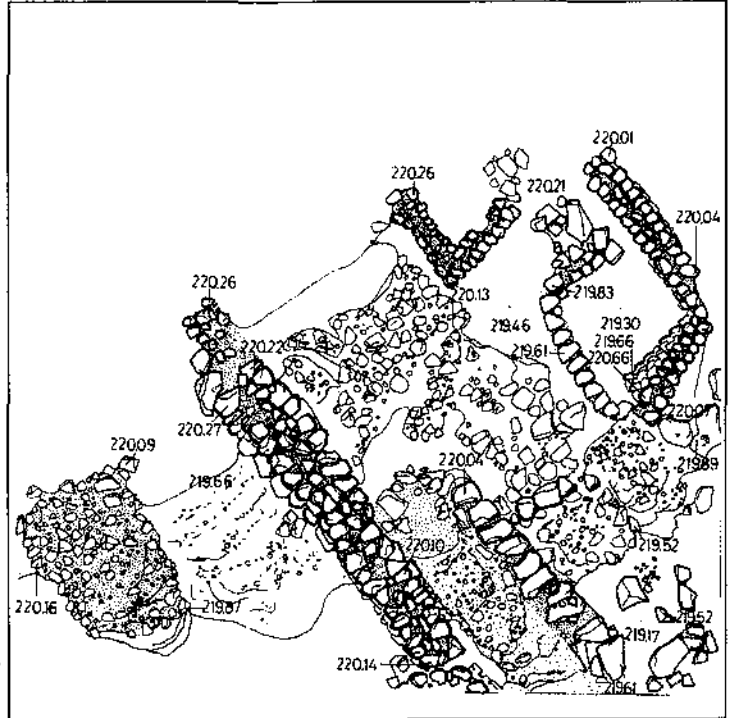
21-Minyatür kap, a.çapı:3.5 cm., yükseklik:5.1 cm., dip çapı:3.4 cm., pembersi devetüyü hamurlu, el yapımı, N13d,12 No.lu mekân, 216.76 m.

22- Minyatür kap, a.çapı:7.4 cm., dip çapı:4.0 cm., kahverengi hamur ve astarlı, el yapımı, L13a, 216.47 m.

23-Küp, a.çapı:17.5 cm., yükseklik:70.0 cm., dip çapı:16.0 cm., kırmızımsı kahverengi hamur ve astarlı, el yapımı, M13d, 217.78 m.

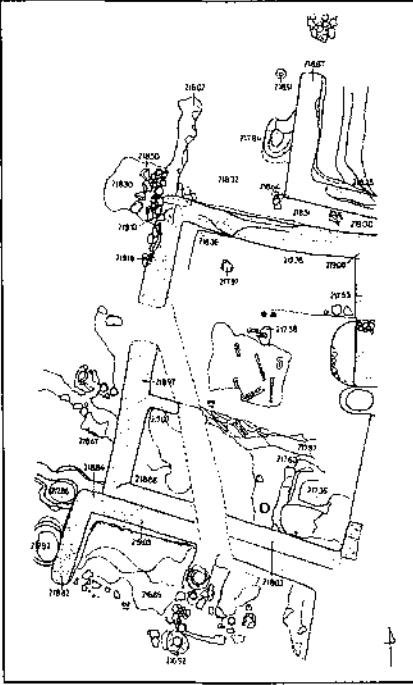

Çizim 1: L13 açması Geç Roma ve Geç Neolitik katı mimarisi

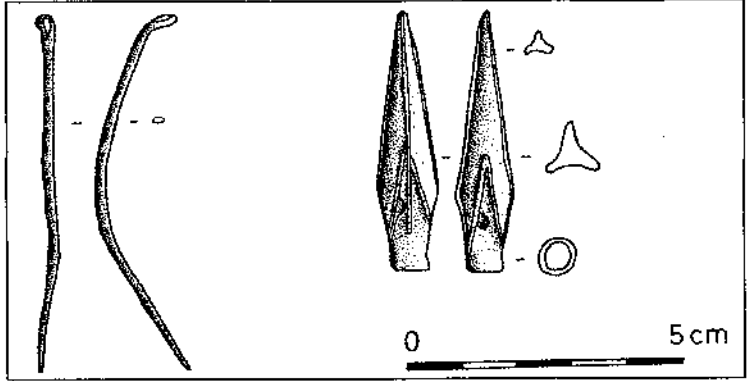

Çizim 2: O13 açması Erken Tunç Çağı katı mimarisi

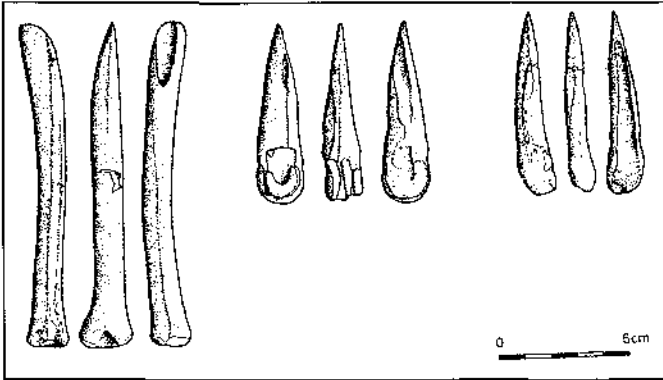

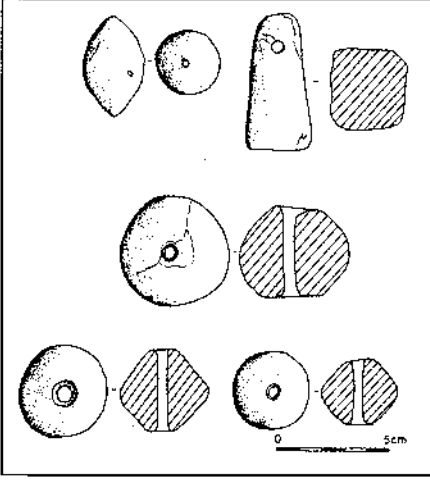
Çizim 3: Geç Neolitik 12 ve 13 No.lu mekânlar

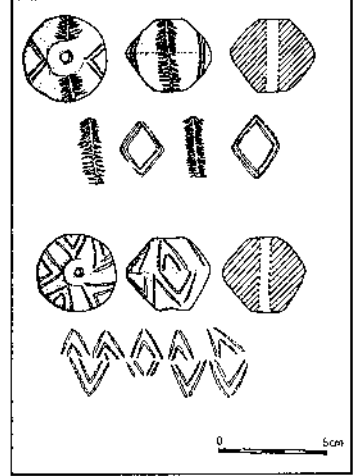
Çizim 4: M.Ö. 6-4. yüz- yıl tunç buluntuları

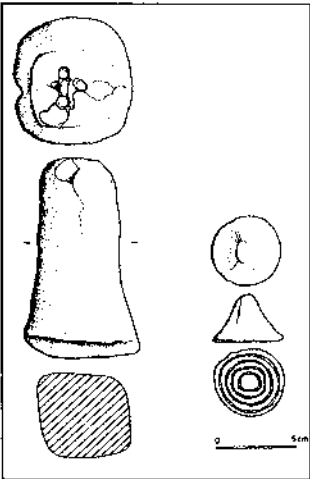
Çizim 5: Kemik âletler

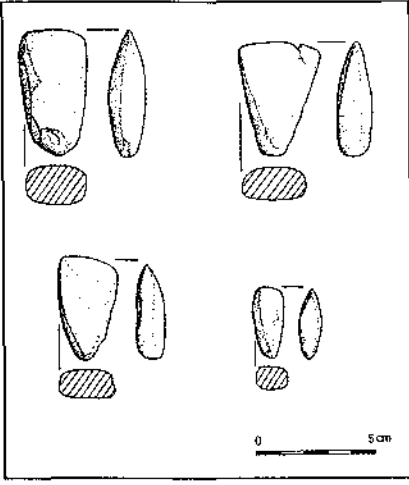
Çizim 6: Pişmiş toprak buluntular-Geç Neolitik

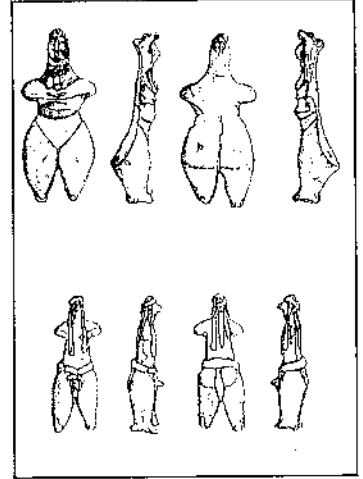
Çizim 7: Pişmiş toprak buluntular-ETÇ

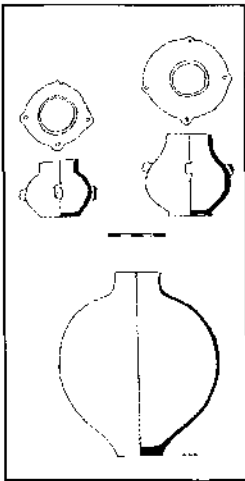
Çizim 8: Pişmiş toprak buluntular-Geç Neolitik

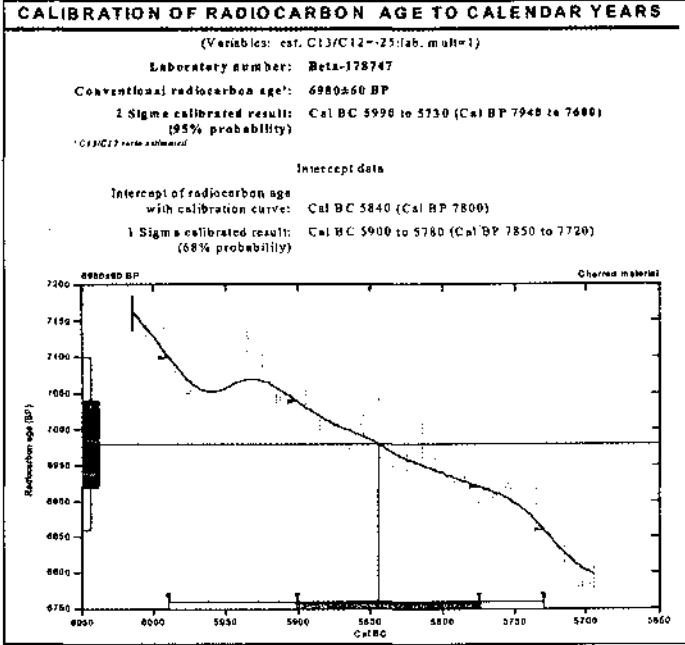
Çizim 9: Taş baltalar

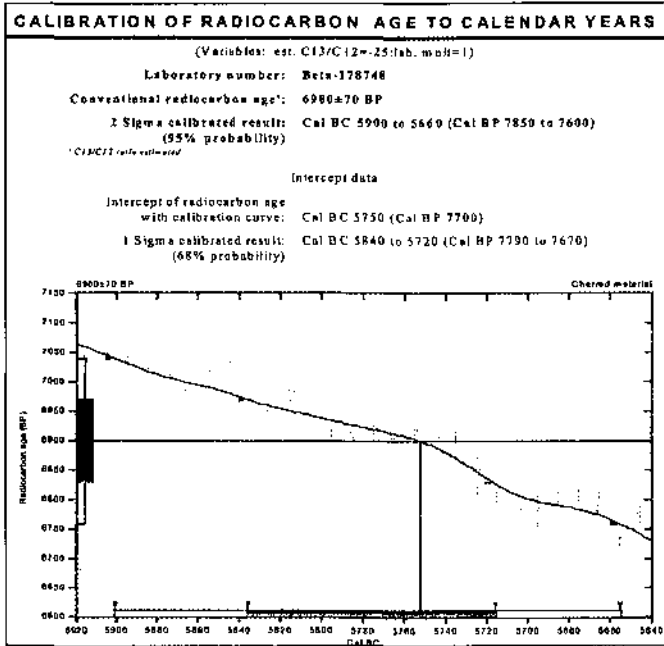
Çizim 10: Figürinler

Çizim 11: Geç Neolitik keramikler

Çizim 12: Geç Neolitik IVb2 katı radyokarbon sonucu

Çizim 13: Geç Neolitik IVb2 katı radyokarbon sonucu

PERGAMON 2002

Wolfgang RADT*

Die Kampagne in Pergamon dauerte vom 29. Juli bis zum 22. Oktober.

Auf dem Burgberg fand keine Ausgrabung statt. Dort waren alle Arbeiten auf die Fertigstellung des Schutzbaus über den Mosaiken des hellenistisch-römischen Peristylgebäudes ‚Z‘ ausgerichtet. Die Bauarbeiten am Schutzbau wurden abgeschlossen und es konnte mit der inneren Einrichtung begonnen werden. Außerdem liefen die Arbeiten zur Herrichtung des nicht überdachten Südteils des antiken Gebäudes weiter.

An der „Roten Halle“, dem imposanten römischen Ziegel-Großbau in der Untertadt, wurde mit einem neuen Grabungs- und Forschungsprogramm begonnen.

Die Aufarbeitung von Fundgruppen in den Depots des Grabungshauses von Pergamon und die Vorbereitung von Publikationen durch einzelne Mitarbeiter wurde fortgeführt.

Bauarbeiten am Schutzbau

Der noch ungedeckte Dachbereich über dem Atrium wurde nach Art aller übrigen Dächer mit Dachziegeln auf Holzschalung gedeckt. Alle Firstziegel wurden nochmals fest vermörtelt und die Ziegel an den Dachtraufen mit Schrauben gesichert. Dazu mußten nochmals große Gerüste auf der Südseite gestellt werden (Abb. 1).

Der Schutzbau wurde rundum gegen unbefugtes Betreten geschlossen. Zu diesem Zweck waren noch die stählerne Lamellenwand zur Besucherterrasse hin und die 3 Giebelflächen auf der Ostseite mit den vorbereiteten Lamellentteilen zu schließen. Ferner wurden drei Lamellen-Türen aus Stahl angefertigt und eingesetzt, eine am Eingang an der NO-Ecke, eine am Ausgang an der SW-Ecke und eine in der Lamellenwand zur Besucherterrasse hin. Im Maskenmosaikraum wurde der stählerne Besuchersteg eingebaut. Im gesamten oberen Bereich des Gebäudes wurden rundum Sicherungsstäbe aus Stahl eingezogen und an der Südseite der Besucherterrasse wurde ein Sicherheits-Geländer eingebaut (Abb. 2).

Vor der Ausgangstür an der SW-Ecke wurde eine achtstufige, steinmetzmäßig aus Andesitquadern errichtete Treppe, die ins Freie führt, fertiggestellt. Die Treppe wird die Verbindung zu den Besucherwegen, die hinab zur Demeterterrasse und hinauf zum Marmorsaal führen sollen, gewährleisten. Da es sich bei diesen, wegen des steilen Geländes, zum großen Teil um Treppenwege handeln wird, wurde mit der Herstellung von Kunststeinstufen in großen Mengen begonnen. Die Stufen bestehen aus Beton mit Andesitsplitt-Zuschlag und werden an der Oberfläche steinmetzmäßig überarbeitet (Abb. 3).

---

* Dr. Wolfgang RADT, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Ayazpaşa Camii, Sokak 48, 80090 Gümüşsuyu, İstanbul/TÜRKİYE

An der Westseite des unüberdachten Südteils von Bau Z wurde mit der Freilegung der Trasse des geplanten abwärts führenden Besucherweges und mit der Wiederherstellung der dazu parallel laufenden antiken Westmauer des Gebäudes begonnen. Dazu mußte diese im südlichen Bereich freigelegt und z.T. neu fundamementiert werden. Die Südwestecke der Westmauer (mit der westlichen Fortsetzung der südlichen Stylobatwand) wurde ca. 2,5 m. hoch neu aufgemauert. Die südliche Fortsetzung der Westhallen-Rückwand, außerhalb der Überdachung, wurde abgetreppt aufgemauert, um den Zusammenhang zwischen dem Neubau und der antiken Gesamtanlage zu verdeutlichen.

Im Südbereich wurde das Konsolidieren und Höherführen von Mauern zur deutlichen Veranschaulichung des Grundrisses fortgesetzt. Dazu wurde die südliche Stylobatmauer um ca. 1,5 m. aufgemauert und die östliche Ecke der Südhalle wurde neu aufgeführt. Die im Südteil, in einem der Räume der westlichen Raumreihe, seit der Ausgrabung gelagerten antiken und byzantinischen Architekturteile wurden sortiert, dokumentiert und in Raum 3 des überdachten Teils von Bau Z sicher eingelagert (Abb. 4).

Die Sicherung gegen evtl. von Norden in den Bau eindringendes Regenwasser wurde verbessert. Dazu wurde der Graben der antiken hangseitigen Entwässerung („Peristase“) von eingespültem Erdschutt freigeräumt, und zwar vom Anschluß zum Atrium bis zu seinem Ausgang am Maskenmosaikraum. Die hangseitige Wand wurde um 1-2 Steinlagen aufgehöhht. Die zum Peristasenkanal weisende Seite der der Rückwand von Bau Z wurde z.T. mit Mörtel abgedichtet.

Innenausbau und Restaurierung in Bau Z

Im Inneren des überdachten Nordteils von Bau Z wurde mit dem Ausbau begonnen. Die wichtigste Veränderung für den Raumeindruck brachte die Aufstellung der im Vorjahr herangeschafften Teile von Peristylsäulen des Hofes. Die Wiederaufstellung konnte abgeschlossen werden. Es stehen nunmehr 5 Säulen mit Kapitell und ein Säulentorso. Dieser besteht aus 2 Trommeln, die ganzen Säulen aus je 4 Trommeln (Abb. 5, 6).

Der noch in Sturzlage befindliche antike „Säulenpfeiler“ vor der Front des Silensmosaikraumes wurde wegen der noch daran anhaftenden Putz- und Stuckverkleidung mit großer Sorgfalt geborgen und an seinem ursprünglichen Platz wiederaufgestellt. Der Stuck wurde z.T. am Pfeiler gefestigt, z.T. zur restauratorischen Konsolidierung in die Werkstatt genommen (Abb. 7).

Dort, wo der Pfeiler gelegen hatte, wurde das darunter befindliche Hallenmosaik in einer Breite von etwa 1,5 m. zur Begutachtung aufgedeckt. Das Mosaik im Silensmosaikraum wurde, nach Abbruch eines kleinen Teils der Schutzschicht aus Sand, Ziegeln und Beton, an seinem Südrand teilweise freigelegt. Ebenfalls für die Begutachtung wurde in die Schutzschicht über dem Maskenmosaik ein „Fenster“ von etwa 1,5 m² eingebrochen und das Mosaik dort freigelegt. Bei allen Mosaiken zeigte sich, daß sie die 10 Jahre unter einer festen Abdeckung bestens überstanden hatten, ohne daß sich Salze oder Sinter an der Oberfläche gebildet hätten. Die Konservierung der noch ganz wieder freizulegenden Mosaiken soll im nächsten Jahr durchgeführt werden. Dafür wurde eine Begutachtung und Bestandsevaluierung durch Fachleute durchgeführt (Abb. 8).

Im Silensmosaikraum wurde mit Andesit-Handquadern die Ostmauer etwa 1,5 m hoch wiederhergestellt. Sie wird als Begrenzung der östlich davon zu errichtenden Besucherplattform dienen, von der aus man das Silensmosaik aus der Nähe wird betrachten können.

Einen großen Fortschritt stellt die Wiederanbringung der antiken Stuckwand des Ersten Pompejanischen Stils an ihrem ursprünglichen Platz im Maskenmosaikraum dar. Die verstürzten Teile der Stuckverkleidung der Nordwand dieses Raumes waren nach der diffizilen Ausgrabung und Bergung in jahrelanger Restauratorenarbeit in

der Werkstatt wiederhergestellt worden. Dabei hatte man darauf geachtet, handliche Abschnitte der Dekoration auf jeweils einen Träger-Hintergrund aus Aluminiumwabenplatten (Aerolam) aufzubringen. Diese Einzeileile wurden nun auf die Bauteile transportiert und an ihren jeweiligen originalen Platz an der Wand montiert. Zuvor wurde die, das Ganze tragende, neue Ziegelwand aus Stabilitätsgründen mit der direkt dahinter befindlichen Steinmauer mittels ca. 30 Edelstahlstäben vernadelt. Pro m² kommen 2 Stahlanker. Das am Fuß der Ziegelmauer befindliche vorspringende Betongesims wurde in schlichter, viereckiger Form angeputzt. Von dieser Sockelzone aufwachsend wurden nun nach und nach die Teile der Stuckverkleidung mit einem Hinterlüftungs-Abstand von ca. 5 cm. an die Ziegelwand montiert. Dazu wurden Edelstahlanker einer speziell hergestellten Form verwendet. Begonnen wurde mit dem Mittelpilaster, es folgten dann nach den Seiten zu die übrigen 4 Pilaster. Dann wurden die mit roten Spiegelquadern und gelben gerahmten Feldern versehenen Zwischenfelder hochgeführt (Abb. 9).

Nach sorgfältigen Versuchen mit lichtechten Mineralfarben vor der wiederhergestellten aber farblich noch nicht ergänzten Stuckwand wurde entschieden, daß alle Quaderflächen, die ganz neu hergestellt—also weiß— waren, im Rot-Ton der Originalquader eingefärbt werden sollten. Quader und sonstige Flächen hingegen, die teilweise aus originalen farbigen Fragmenten bestanden, sollten in den zu ergänzenden Partien in einem neutralen Ton gehalten werden. In diesem Sinne konnte schon mit der farbigen Ergänzung der Stuckwand begonnen werden. Abgeschlossen werden sollen diese Arbeiten im nächsten Jahr (Abb. 10).

Publikationsvorbereitungen zu Bau Z

An der Auswertung und Datierung wichtiger Keramikbefunde wurde weiter gearbeitet. Mit dem Erstellen einer Datenbank zu den datierenden archäologischen Befunden wurde anhand der Grabungstagebücher und sonstiger Unterlagen begonnen. Die Bearbeitung von Stuck und Putz wurde durch weitere Foto-Dokumentation und mit dem Fertigstellen des Manuskripts weitgehend abgeschlossen.

Die architektonisch-baugeschichtliche Bearbeitung umfaßte das Umzeichnen der gesamten byzantinischen Bebauung des Areals in Steinplänen. Der Bestand der Südsicht des antiken Gebäudes wurde an Ort und Stelle aufgemessen und gezeichnet. Es wurden Rekonstruktionszeichnungen von Bau Z in Grundrissen, Schnitten und Ansichten angefertigt und ein räumliches CAD-Rekonstruktionsmodell der hellenistischen Hauptphase hergestellt.

Rote Halle

An der Roten Halle, dem großen römischen Heiligtum für ägyptische Gottheiten in der Unterstadt von Pergamon, wurde mit neuen Dokumentations- und Grabungsarbeiten begonnen. Ausgedehnte Grabungen hatten schon in den 1920er und 30er Jahren grundlegende erste Erkenntnisse über diesen Ziegeibau, die zugehörigen Hallen und das ausgedehnte Temenos erbracht. Allerdings waren fast alle Planunterlagen und Aufzeichnungen im 2. Weltkrieg verloren gegangen, bevor sie publiziert werden konnten. Diesem Mangel soll mit einer kompletten baugeschichtlich-architektonischen Neuaufnahme sowie archäologischen Sondagen und Dokumentationsarbeiten abgeholfen werden.

Die Tätigkeit umfaßte in diesem Jahr die Teilnahme einer Gruppe von Geodäten und Architekten und einer Gruppe von Archäologen.

Zunächst war es die Aufgabe der Geodäten, ein lokales Netz im Areal der Roten Halle einzumessen, das mit Hilfe von Vermessungspunkt-Koordinaten und Planmaterial die von der Gemeindeverwaltung in Bergama zur Verfügung gestellt wurden, in das türkische Landesnetz transformiert wurde. Diese Arbeit konnte innerhalb von zwei Wochen fertiggestellt werden und ist damit die topographische Grundlage für die

weitere Detailvermessung durch die Architekten. Die Architektengruppe nahm im Maßstab 1:50 einen Großteil des Erdgeschoß- und Untergeschoßgrundrisses des Hauptbaus auf und zeichnete einen ersten Längsschnitt durch die Rote Halle im Bereich der sog. Kultbildbasis, mit den darunterliegenden Untergeschoßräumen und Gängen, um so beide Gebäudeebenen in ihrer Lage und Ausdehnung miteinander in Beziehung zu setzen.

Die Archäologengruppe legte Suchschnitte und Sondagen an: im Südhof, an der Nordseite des Innenraumes des Hauptbaus, im Kellerraum unter der Kultbildbasis (der bisher fälschlich für eine Zisterne gehalten wurde), an den Treppen unter dieser Basis, unter der Apsis der byzantinischen Phase des Hauptbaus (d.h. an der Außenseite der antiken Außenkonche), im Kellerraum unter dem Südturm, im Kellerraum zwischen Südturm und Hauptbau, an der Südseite des Nordturms, in den Gängen unter der N- und S-Seite des Hauptbaus, im Kanalsystem innerhalb und außerhalb des Hauptbaus und unter einem Raum an der Südostecke des Gesamtbaus. Zweck dieser Schritte und Sondagen war das Sammeln von Informationen über das einstige Aussehen der Gebäude und Hofbereiche, der Gründungstiefe von Mauern, der Fließrichtung und der Verbindung von Kanälen und Wasserbecken und der einstigen Zweckbestimmung von Teilen des Baus.

Einzelne dieser Sondagen führten in so große Tiefen, daß sie aus Sicherheitsgründen abgebrochen werden mußten. Sie zeigten aber doch, wie sehr tief und qualitativ das Gebäude in allen seinen Teilen gegründet wurde.

Das keramische Fundmaterial aus den Sondagen gab in einigen Fällen datierende Hinweise, muß aber noch näher ausgewertet werden.

Mehrere besondere Funde von Marmorskulptur wurden in den Sondagen im Bereich des Südhofes gemacht. Dies sind: der Oberteil einer ägyptisierenden Karyatide von den Stützfiguren der Hofhalle. Besonders wichtig ist dieses weit überlebensgroße Stück wegen des komplett erhaltenen Oberlagers mit Dübellöchern zur Befestigung des darüberliegenden Baugliedes. Ein solches Beispiel ist bisher nicht bekannt gewesen. Ferner: der Torso einer leicht überlebensgroßen Löwenfigur, der wohl von einer ebenfalls dort (nur in Fundamentresten) gefundenen Basis, genau in der Mitte des Hofes, stammt. Aus Einarbeitungen in dem Torso ergibt sich, daß der zur Seite gewendete Kopf des Löwen eingesetzt war und daß auf dem Löwen eine weibliche gewandete Figur, seitwärts, im sog. Damensitz, gesessen hat. Die Deutung auf eine löwenreitende Kybele liegt nahe. Näheres wird die weitere Bearbeitung ergeben (Abb. 11-14).

Außerdem fanden sich ein Arm aus schwarzem Marmor, mit Hand, von einer der ägyptisierenden Stützfiguren der den Hof einst umgebenden Hallenarchitektur, sowie ein großes Fragment von einem monumentalen Figuralkapitell korinthischer Ordnung, vermutlich von der Marmorfront des Hauptbaus.

Die Sondagen im Südhof hatten, außer den Skulpturenfunden, mehrere wichtige Ergebnisse: einmal das unvermutete Auftauchen der erwähnten Fundamentreste genau in der Mitte des Hofes, die zeigen, daß dort eine größere Skulpturengruppe stand, zu der auch die löwenreitende Kybele gehörte. Dann die Feststellung eines weiteren, bisher nicht bekannten Wasserbeckens im Südbereich des Hofes, das, wie vorher schon vermutet, genau symmetrisch zu dem bereits bekannten Becken im Norden liegt. Das Becken wurde bisher nur ansondiert und in seiner Ausdehnung erfaßt. Es könnte gut sein, daß es noch weitere Teile von verstürzten Skulpturen enthält, die aber nur bei einer größeren Ausgrabung geborgen werden könnten.

Die archäologischen Arbeiten erstreckten sich im übrigen auch auf die Erfassung aller noch auffindbaren Reste von Bau- und Freiskulptur im gesamten Bereich des Heiligtums. Zu diesem Zweck wurden mehrere Steinhaufen vor dem Hauptbau auseinandergenommen und sortiert sowie der Inhalt des seit den alten Grabungen existierenden Marmordepots im Südturm gesichtet, gereinigt und sortiert. Alle Fragmente wurden schriftlich und in Zeichnungen und Fotos dokumentiert. Es handelt sich um we-

it über 100, teilweise hochwichtige Stücke. Die Arbeiten an diesem Großpuzzle müssen im nächsten Jahr fortgesetzt werden.

Restaurierungsarbeiten an der Roten Halle

Das große, flache Wasserbecken vor der Kulturbasis im Hauptbau wurde nach der steingerechten architektonischen Aufnahme mit einer Pflasterung aus Mauerziegeln auf Sandbett versehen, um den Beckenboden vor weiterer Verwitterung und der Zerstörung durch darüber hin laufende Touristen zu schützen. Der Boden besteht aus rotem Ziegelsplittmörtel, in dem sich noch die Abdrücke der einstigen marmornen Bodenplatten erhalten haben (Abb. 15).

Im Bereich des Durchganges zwischen dem Hauptbau und dem Südturm wurde Erde aufgeschüttet um das weitere totale Abtreten der Oberfläche des darunterliegenden antiken Gewölbes durch die Touristen zu verhindern. Um eine künftige Erosion dieser Erdschicht zu verhindern, wurde an dem östlichen Durchgang eine steinerne Treppe von zwei Stufen angelegt, die als Barriere dient.

Aufarbeitung von Fundmaterial

Die Aufarbeitung von Fundmaterial aus früheren Grabungen für Publikationen umfaßte folgende Themen: hellenistische weißgrundige Keramik (sog. Lagynosware), Megarische Becher, Befundkeramik aus Bau Z, grobe Keramik und Küchenware aus der Stadtgrabung, antike Terrakotten, byzantinische Grabfunde und Funde aus zugehörigen Kirchenbauten.

Unterstützung des Museums

Das Museum Bergama wurde mit einer Spende von zahlreichen Großfotos der Skulpturen des Pergamonaltars in Berlin zu Ausstellungszwecken versorgt. Die Fotos wurden im Labor des Deutschen Archäologischen Instituts in Istanbul hergestellt und auf Hintergrundplatten aufgezogen.

Erhaltungs- und Pflegearbeiten

Die stark rostgefährdeten Wellblechdächer der LKW- und Kran- Garage sowie das Dach des Attaloshauses wurden mit einer speziellen Schutzfarbe grau gestrichen. Hinter dem Attaloshaus wurde ein Stacheldrahtzaun am steilen Hang errichtet, um zu verhindern, daß sich weidende Tiere dem Dach nähern und dies beschädigen.

Auf Verlangen der Antikenbehörde wurde der Stacheldrahtzaun vor dem Depotbau am Asklepieion erneuert.

Am Grab von Carl Humann auf der Oberen Agora wurde eine Zypresse, die nach der Anpflanzung im vorigen Jahr nicht gefaßt hatte, durch eine neue Pflanze ersetzt.

Teilnehmer der Kampagne

Die Generaldirektion der Museen und Monumente/Ankara wurde vertreten durch Frau Asuman Arslan von der Generaldirektion. Wir danken ihr für freundliche Zusammenarbeit und Unterstützung.

Der Arbeitsstab bestand aus: Wolfgang Radt (Gesamtleitung, Fotografie), Barbara Radt (Haushalt, Verwaltung). An den Arbeiten im Zusammenhang mit der Baustelle von Bau Z waren beteiligt: Martin Bachmann und Andreas Schwarting (Architekten; Baustellenleitung und Bauplanung sowie Publikationsvorbereitung), Bernd Kellner und Selcen Yalcin (Bauzeichnungen), Tobias Hausmann (Stuckrestaurierung und Anb-

ringen der Stuckwand), Wolfgang Radt (Stuck-Dokumentation und Publikationsvorbereitung).

An der Roten Halle arbeiteten: Adolf Hoffmann (Gesamtleitung der Architekturarbeiten), Corinna Brückener (Leitung der Architekten- und Vermessungsgruppe, Bauaufnahme), Ronny Kutter und Tanja Siebenhaar (Bauaufnahme), Andreas Knöpfler und Jan Zimmermann (geodätische Vermessung), Ulrich Mania (Leitung der Archäologengruppe, Aufnahme von Skulptur), Frauke Gutschke und Max Lubos (archäologische Schnittleitung).

Wissenschaftliche Themen für Publikationsvorbereitungen wurden am Fundmaterial in den Depots bearbeitet von: Berthild Gossel-Raeck (Rückordnung von Keramik und Kleinfunden vom Trajaneum), Gerhild Hübner (weißgrundige hellenistische Keramik), Sarah Japp (Keramik von Bau Z), Sven Kielau (antike Terrakotten), Gioia de Luca (Megarische Becher), Thomas Otten (byzantinische Grabfunde), Ulrike Outschar (antike grobe Keramik).

An der Erstellung einer Datenbank für archäologische Befunde von Bau Z arbeitete Felix Pirson.

PERGAMON 2002

Wolfgang RADT*

Pergamon'daki çalışmalar 29 Temmuz-22 Ekim 2002 tarihlerinde sürdürülmüştür.

Tepedeki yerleşmede kazı yapılmamıştır. Bu alanda, yalnız Hellenistik-Roma Dönemine tarihlenen peristilli yapı "Z" nin mozaikleri üzerindeki koruyucu yapının tamamlanmasına yönelik çalışmalara devam edilmiştir. Planlanan tamamlama işi başarıyla sonuçlanmış ve iç kısımda da çalışmaya devam etmek mümkün olmuştur. Bunun yanı sıra yapının üstü açık olan güney kısmının düzenlenmesine yönelik yapı çalışması da gerçekleştirilmiştir.

Kentin aşağıda kalan alanında bulunan tuğladan yapılmış Roma Dönemine ait "Kızıl Avlu" denen görkemli yapıda yeni bir kazı ve araştırma projesine başlanmıştır.

Pergamon kazı evinin depolarındaki buluntu gruplarının etütleri ve yayına hazırlık çalışmaları kazı ekibi üyelerince sürdürülmüştür.

Koruma Yapısının İnşası

Atriumun üstü açık kalan çatı kısmı, diğer çatı örtülerine uygun biçimde ahşap örtü üzerine çatı kiremidi yerleştirilerek örtülmüştür. Mahya kiremitlerinin tümü yeniden harçla tutturulmuş ve kiremitler çatı kenarlarına vidalanarak sabitlenmiştir. Bu çalışma için, güney tarafa tekrar büyük bir yapı iskelesi kurmak gerekmiştir (Resim: 1).

Koruma yapısına işi olmayanların girmemesi için çepeçevre kapatılmıştır. Bu amaçla ziyaretçi terasına doğru olan çelik lamelli duvar ile doğu tarafta 3 alınlık yüzeyi, lamellerle kapatıldı. Ayrıca üç adet çelik lamel kapı yaptırıldı ve yerlerine yerleştirildi. Bu kapılardan biri kuzeydoğu köşedeki girişe, diğeri güneybatı köşedeki çıkışa ve sonuncusu ziyaretçi terasına doğru olan lamelli duvara takılmıştır. Maske mozaikli mekânda ziyaretçiler için çelikten dolaşma yolu yapılmıştır. Yapının üst kısmının çepeçevre çelik çubukla güvenliği sağlanmış ve ziyaretçi terasının güney kısmına güvenlik amacıyla korkuluk yapılmıştır (Resim: 2).

Güneybatı köşedeki çıkış kapısı önünde, kesme andezit bloklardan oluşan sekiz basamaklı bir merdivenin yapımı tamamlanmıştır. Bu merdiven sayesinde ziyaretçi yollarının aşağıda Demeter Terası'yla ve yukarıda Mermer Salon'la olan bağlantısı mümkün kılınmıştır. Bu alanda arazi, eğimli olduğundan çok sayıda basamak gerekmektedir. Yapılmasına başlanan sunî taştan basamaklar, andezit kırıntısı katkılı beton olup üst yüzeyleri taşı taşıyla işlenecektir (Resim: 3).

"Z" yapısının üstü açık güney bölümünün batısında aşağı doğru devamı düşünülen ziyaretçi güzergâhının açılmasına ve yapının buna paralel uzanan antik batı duvarının onarımına başlanmıştır. Bu amaçla güney bölümde bu duvarın temellerinin or-

* Dr. Wolfgang RADT, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Ayazpaşa Camii, Sokak 48, 80090 Gümüşsuyu, İstanbul/TÜRKİYE

taya çıkarılması ve kısmen yeni yapılması gerekmiştir. Batı duvarının güneybatı köşesi (güney stylobat duvarının batı yönündeki devamı ile birlikte) yaklaşık 2,5 m. yüksekliğe kadar yeniden örülmüştür. Batı galeriye ait arka duvarın çatı örtüsünün dışında kalan güney uzantısı, yeni ve antik yapının genel plânı arasında anlaşılabilir bir bağlantı kurulması amacıyla kademeli biçimde örülmüştür.

Güney kısımda plânın açıkça anlaşılması için duvarların takviyesi ve yükseltilmesi çalışmalarına devam edilmiştir. Bu amaçla güney stylobat duvarı yaklaşık 1,5 metreye kadar yükseltilmiş ve güney galerinin doğu köşesi yeniden inşa edilmiştir. Güney kısımda, batı mekân sırasının birinde, kazı döneminden beri korunagelen antik ve Bizans Dönemine ait mimarî parçalar, tasnif edilerek belgelenmiştir. Bu işlerden sonra, parçalar "Z" yapısının üstü kapalı bölümündeki mekân 3'te toplanarak güvenceye alınmıştır (Resim: 4).

Kuzeyden yapının içine olası yağmur suyunun girmesini engellemek için önlemler artırılmıştır. Bu çalışmalar kapsamında yamaç yönündeki antik drenaj kanalının (*peristasis*) hendeği topraktan temizlenmiş ve *atrium* bağlantısından maske mozaikli mekândaki çıkışına kadar açılmıştır. Yamaç yönündeki duvar 1-2 taş sırasıyla yükseltilmiştir. "Z" yapısının *peristasis* kanalına hâkim olan yönündeki arka duvarı kısmen harçla izole edilmiştir.

"Z" Yapısının İçindeki Çalışma ve Onarım

"Z" yapısının üzeri kapalı olan kuzey kısmının içinde çalışmalara başlanmıştır. Mekânsal etki için en önemli değişiklik geçen yıl hazırlanmış olan avlunun peristil sütunlarının ayağa kaldırılmasıyla sağlanmıştır. Ayağa kaldırma çalışması bitirilmiştir. Bundan böyle başlığıyla birlikte 5 adet tüm sütun ve bir sütun gövdesi yerlerinde durmaktadır. Sütun gövdesi iki, tam olan sütunlar ise 4 sütun tamburundan oluşmaktadır (Resim: 5, 6).

Maske mozaikli mekânın önünde yıkık yatan antik sütun parçaları üzerinde bulunan sıva ve *stucco* kalıntıları dolayısıyla büyük bir özenle kaldırılmış ve tekrar eski yerine konmuştur. *Stucco* kısmen sütunda tutturulmuş, bir kısmı sağlamlaştırmak için atölyeye alınmıştır. Sütunun yıkık yattığı yerin altında yaklaşık 1,5 m. genişliğinde galerinin mozaikçi araştırılmak üzere ortaya çıkarıldı. Silen mozaikli mekândaki mozaik, kum, tuğla ve betondan oluşan koruma tabakasının güney tarafta küçük bir parçasının kırılmasından sonra kısmen ortaya çıkarıldı. Aynı şekilde Maske mozaikçi üzerindeki tabakanın 1,5 m² kadarlık bir kısmı kırılarak açılan alanda, mozaik incelenmiştir. Sağlam bir örtünün altında 10 yıldır duran mozaiklerin tuz ve kireç tabakası oluşmadan çok iyi korundukları saptanmıştır. Gelecek yıl tamamı ortaya çıkarılacak olan mozaiklerin konservasyonu plânlanmıştır. Bunun için konunun uzmanlarının görüşleri alınarak bir rapor hazırlanmaktadır (Resim: 7, 8).

Silen mozaikli mekânda, doğu duvarı orta büyüklükte andezit bloklarla yaklaşık 1,5 m. yüksekliğe kadar yeniden örülmüştür. Duvar, doğuda Silen mozaikçisini yakından izlemeye sağlayan ziyaretçi platformunu sınırlamaya da yaramaktadır.

Maske mozaikli mekânda Pompei birinci stil özelliği gösteren antik duvar *stucco*-sunun eski yerine yeniden yerleştirilmesi büyük bir ilerlemedir. Bu mekânın kuzey duvarına ait *stucco* kaplamanın yere düşen kısımları, ayrıntılı kazı ve koruma sonucu yıllarca süren atölye çalışmalarlarıyla restore edilmiştir. Dekorasyonun, taşıyıcı olan alüminyum petekli levhalara (*aerolam*) bağımsız küçük üniteler halinde yerleştirilmesine özen gösterilmiştir. Ayrı parçalar halinde mekâna taşınan levhaların her biri duvardaki orijinal yerlerine monte edilmiştir. Daha önce, duvar dekorasyonunu taşıyacak olan tuğla duvar, dayanıklılığını artırmak amacıyla, arkasındaki taş duvara yaklaşık 30 adet paslanmaz çelik çubukla çivilenmiştir. Metrekareye 2 çelik çubuk yerleştirilmiştir. Tuğla duvarın alt kısmında basit dörtgen form verilmiş beton pervaz yapılmıştır. Bu tabandan itibaren üst üste yerleştirilen *stucco* kaplama levhaları, havalandırma amacıyla tuğla du-

vardan 5 cm. aralık bırakılarak birer birer duvara monte edilmiştir. Bu çalışmada paslanmaz özel biçimli çelik dübeller kullanılmıştır. Ortadaki pilasterden başlanarak diğer 4 pilastere doğru yanlara geçiş yapılmıştır. Daha sonra sarı çerçeve ve kırmızı dörtgen pano bölümlerden oluşan ara kısımlar yerlerine konmuştur (Resim: 9).

Yeni yapılan *stucco* duvarın renksiz olan ön kısımların boyanması için ışıktan etkilenmeyen ve solmaz renk tütizlikle araştırıldıktan sonra, yeni yapılan ve beyaz bırakılan tüm dörtgen alanların, orijinal dörtgen panolar gibi kırmızı boyanmasına karar verildi. Diğer taraftan kısmen orijinal renkli parçalardan oluşan dörtgen pano ve diğer yüzeylerin yeni tamamlanan kısımlarında nötr bir renk uygulanmalıdır. Bu anlamda *stucco* duvarın renklendirilmesine başlanabildi. Bu çalışma gelecek yıl bitirilecektir (Resim: 10).

Z Yapısı Yayın Hazırlıkları

Önemli keramik buluntuların değerlendirilmesi ve tarihlendirilmesine devam edilmiştir. Kazı günlüğü ve diğer belgelerde sözü edilen ve tarihlenen arkeolojik buluntuların elektronik ortama alınmasına başlanmıştır. *Stucco* ve sıva konusundaki değerlendirmenin etüt ve manuskript metni büyük ölçüde tamamlanmıştır.

Mimarî yapı tarihi çalışması, "Z" yapısındaki tüm Bizans yapılarının taş plânlarının çizilmesini kapsamaktaydı. Antik yapıların güneyden görünüşleri yerinde ölçüldü ve çizildi. "Z" yapısının rekonstrüksiyon çizimleri, plân, kesit ve görünüşleriyle tamamlanarak Hellenistik Döneme tarihlenen esas yapı evresinin mekânsal bir CAD-rekonstrüksiyonu hazırlandı.

Kızıl Avlu

Pergamon'un aşağı alanında bulunan, Mısır tanrıları için yapılmış, Roma Dönemine ait büyük kutsal alan, diğer adıyla Kızıl Avlu'da yeni belgeleme ve kazı çalışmalarına başlanmıştır. 1920'li ve 1930'lu yıllarda burada yapılan kapsamlı kazılar, bu tuğla yapı ile galerileri ve *temenosu* hakkında ilk temel bilgileri getirmiştir. Ancak, yayını yapılamadan, plân ve çizimleri 2. Dünya Savaşı sırasında kaybolmuştur. Kapsamlı yeni bir yapı tarihi araştırması, arkeolojik sondajlar ile mimarî belgeleme çalışması bu eksikliği giderecektir.

Bu yılki çalışma, jeodezi uzmanları ve mimarlar ile bir grup arkeologun katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

Jeodezi uzmanları ilk önce, Kızıl Avlu'nun arazisinde yerel bir ağ ölçümünü ve bunun Bergama Belediyesi'nden sağlanan koordinat noktaları ve plânları yardımıyla Türk yerel lokalizasyon ağına dönüştürülmesini gerçekleştirdiler. Mimarlar grubu, esas yapının zemin ve alt kat plânının büyük bir kısmını 1:50 ölçekte çizmiştir. Ayrıca Kızıl Avlu'da kült kaidesi bölgesinde alt kat mekânları, koridorları da içine alan bölümün ilk yatay kesit çizimleri yapılmıştır.

Arkeologlar grubu sondaj çalışmalarını yürütmüştür: Güney avlu, ana yapının iç mekânının kuzey tarafı, kült kaidesinin altındaki mekân (şimdiye dek yanlışlıkla sarnıç sanılıyordu), bu kaidenin altındaki merdiven, ana yapının Bizans evresinin *apsisi* altı (yani antik dış *apsis* kubbesi altında), güney kulenin altındaki mekân, güney kule ve ana yapı arasındaki bodrum, kuzey kulenin güneyinde, ana yapının kuzey ve güney yanlarındaki geçitler, ana yapının iç ve dışındaki kanal sisteminde ve yapının güneydoğu köşesindeki bir mekânın altında. Bu sondajların amacı, yapının o zamanki görünümü ve avlusu, duvarların derinliği, kanalların ve havuzların bağlantısı ve akış yönü ile yapının bölümlerinin kullanılış sebepleri üzerine bilgi toplamaktır.

Bu sondajların bazıları çok derindi. Bu durumlarda güvenlik nedeniyle sondaja devam edilmemiştir. Bunlar yine de yapının bütün bölümleriyle derin ve kaliteli bir durum sergilediğini ortaya koymuştur. Elde edilen keramik buluntu, tarihlere yarıyorsa da, ileride ayrıntılı bir araştırma gerekmektedir.

Güney avlu alanında yapılan sondajlarda bazı seçkin mermer heykeltıraşî buluntu ele geçirilmiştir. Bunlar şunlardır: Avlu galerisinin destek figürlerinden Mısır karakterli bir karyatide ait üst kısım. Normal insan boyundan büyük bu parçanın üst tarafa bağlanmasına yarayan dübel deliklerinin de yer aldığı üst kısmın tam ele geçirilmesi özellikle önem taşır. Böyle bir örnek şimdiye kadar ilk kez bulunmuştur. Ayrıca, yaklaşık avlunun tam ortasında yer alan, sadece temel kalıntılarının mevcut olduğu bir kaideye ait olması muhtemel, normalden büyük bir aslan figürü torsosu ortaya çıkarılmıştır. Torsonun işlenişinden aslanın başının yana döndüğü ve aslanın üzerinde giysili bir kadın figürün yan biçimde, yani bayan oturuşu şeklinde, oturmuş olduğu anlaşılmaktadır. Bu, bir aslan üzerinde oturan Kybele'yi düşündürür. Ayrıntılı bilgi devam eden çalışmalardan sonra elde edilecektir (Resim: 11-14).

Ayrıca avluyu çevreleyen galeri mimarisine ait Mısır etkili destek figürlerinden birinin siyah mermerden yapılmış eliyle birlikte bir kolu bulunmuştur. Bunun yanı sıra olasılıkla ana yapının mermer cephesine ait figürlü büyük bir Korinth başlığın büyük bir parçası ele geçirilmiştir.

Güney avludaki sondajlarda heykeltıraşî buluntular dışında çok sayıda önemli sonuçlar elde edilmiştir: Avlunun ortasındaki temel kalıntısından anlaşıldığına göre burada aslan üzerine oturmuş Kybele'nin de ait olduğu büyük bir heykel grubu duruyordu. Sonra avlunun güneyinde şimdiye kadar bilinmeyen havuzu saptanmıştır. Daha önce varlığı bilinen havuza simetrik bu havuzun varlığı tahmin ediliyordu. Tekne yalnız sondajla ve yönü bakımından araştırılmıştır. Olası diğer heykel parçalarının ortaya çıkarılması için büyük çaplı kazıya gerek duyulmaktadır.

Arkeolojik çalışmalar, kutsal alandaki tespiti mümkün mimariye bağlı diğer veya serbest heykel parçalarının araştırılmasına yöneliktir. Bu amaçla ana yapıdan toplanan çok sayıda kırık taş parçasından oluşan birkaç yığın, tek tek incelendi ve taşlar tasnif edildi. Ayrıca güney kulede eski kazılardan beri oluşturulan mermer deposundaki taşlar da tasnif edildi ve temizlenerek ayrıldı. Parçaların tümü, çizim ve fotoğrafla belgelendi. Sözü edilen parçaların sayısı 100'den fazla olup bazıları çok önemlidir. Oldukça zor bu çalışma gelecek yıl sürdürülmelidir.

Kızıl Avlu'da Onarım Çalışmaları

Tabanının doğal etkenlerden ve içeriye giren ziyaretçilerin tahribatından koruması için, ana yapıda kült heykeli kaidelinin önünde derin olmayan büyük havuz kumla örtülüp üzerine tuğla döşenmiştir. Antik tabanı kırmızı tuğla kırıklı harçtan olduğu harçta eski mermer döşemenin izlerinden anlaşılmaktadır (Resim: 15).

Ana yapı ile güney kulesi arasındaki geçiş bölgesinde alttaki tonozlu antik bodrum katı ziyaretçi erozyonundan korumak için yüzeye toprak dökülmüştür. Bu toprak tabakasının olası aşınmasını engellemek için doğu geçişine bariyer yapısı olarak iki basamaklı taş bir merdiven yapılmıştır.

Buluntuların Etüdü

Önceki kazıların buluntu malzemelerinin etüdü şu konuları kapsamaktadır: beyaz astarlı Hellenistik keramik (Lagynosware), Megara kâseleri, Z yapısının buluntu keramikleri, kent kazısının kaba keramikleri ve mutfak gereçleri, antik pişmiş toprak figürinler, Bizans Dönemi mezar buluntuları ve kilise yapılarına ait buluntular.

Müze'nin Desteklenmesi

Bergama Müzesi'nde sergileme amaçlı kullanılmak üzere Berlin'deki Pergamon sunağının heykeltıraşisine ait çok sayıda büyük fotoğraf hibe edilmiştir. Fotoğraflar Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi'nde hazırlanıp bir fon üzerine yapıştirilerek sergilenmeye uygun hale getirilmiş ve teslim edilmiştir.

Koruma ve Bakım İşleri

Kamyon ve vinç garajıyla Attalos Evi'nin çatısını örten ofuklu sac malzemeli çatı örtüsü paslanmaya yüz tuttuğundan özel bir koruyucu boyayla gri renge boyandı. Attalos Evi'nin arkasında eğimli yamaça hayvanların çatıya yaklaşmasını ve zarar vermesini engellemek için dikenli tel çekilmiştir.

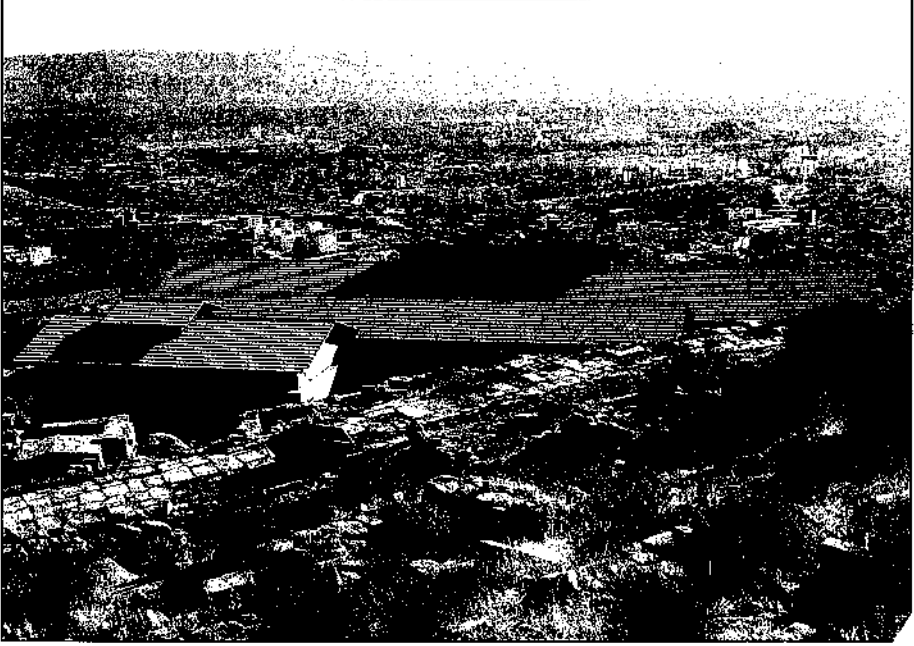
Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün isteği üzerine Asklepion'daki depo yapısının dikenli çiti yenilenmiştir.

Yukarı Agora'da Carl Humann'a ait mezar yanında geçen yıl dikilen servi ağacı tutmadığından, yenisi dikilmiştir.

Kazıya Katılanlar

Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Genel Müdürlük'ten Asuman Arslan tarafından temsil edilmiştir. Kendilerine ahenkli ortak çalışmaları ve desteklerinden dolayı teşekkür ederiz.

Ekip üyeleri şunlar idi: Wolfgang Radt (kazı başkanı, fotoğraf), Barbara Radt (bütçe, idare). "Z" yapısı çalışmalarına katılanlar: Martin Bachmann ve Andreas Schwarting (mimar, yapı sorumluluğu ve plânlanması, yayın hazırlığı), Bernd Kellner ve Selcen Yalçın (yapı çizimleri), Tobias Hausmann (stucco onarımı ve yerine koyma), Wolfgang Radt (stucco belgeleme ve yayın hazırlığı). Kızıl Avlu'da çalışanlar: Adolf Hoffmann (mimarî çalışmaların genel sorumlusu), Corinna Brückener (mimarlar ve ölçümler grubu yönetimi, plân çizimi), Ronny Kutter ve Tanja Siebenhaar (plân çizimi), Andreas Knöpfler ve Jan Zimmermann (jeodezik ölçümler), Ulrich Mania (arkeolog grubunun yönetimi, heykel araştırması) Frauke Gutschke ve Max Lubos (arkeolojik açmaların yönetimi). Depodaki buluntu malzemelerin bilimsel yayın hazırlıklarını yapanlar şunlar idi: Berthild Gossel-Raeck (Traianus Tapınağı keramik ve küçük buluntularının tanzimi), Gerhild Hübner (beyaz astarlı Hellenistik keramik), Sarah Japp (Z yapısının keramiği), Sven Kielau (antik pişmiş toprak heykelcikler), Gioia de Luca (Megara kâseleri), Thomas Otten (Bizans mezar buluntuları), Ulrike Otschar (antik kaba keramik). "Z" yapısının arkeolojik buluntularına ait bilgilerin elektronik ortama aktarılması Felix Pirson tarafından yapılmaktaydı.

Abb. 1: Bau Z. Dächer des Schutzgebüdes nach Fertigstellung
Resim 1: Z yapısı. Koruyucu yapının çatıları, bitirildikten sonra

Abb. 2: Bau Z. Einbau einer Lamellentür
Resim 2: Z yapısı. Lamelli bir kapının takılması

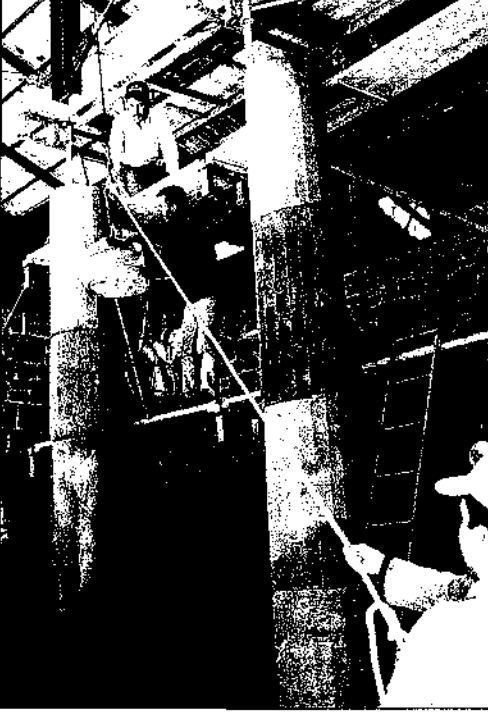

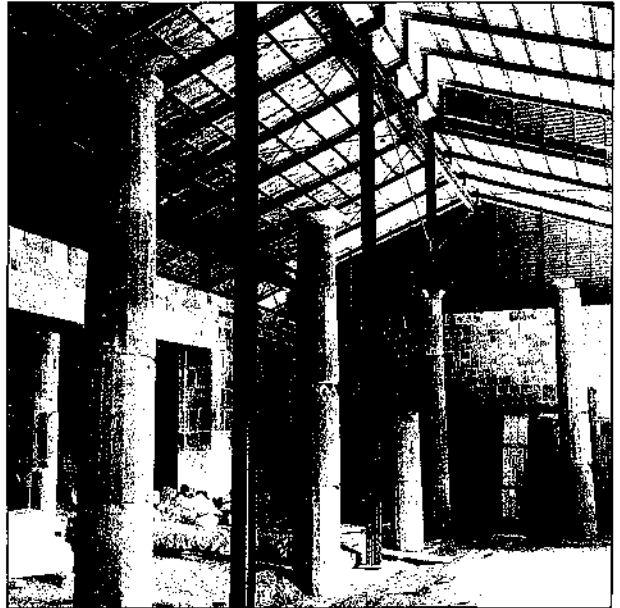
Abb. 3: Bau Z. Treppe an der Westseite
Resim 3: Z yapısı. Batı taraftaki basamaklar

Abb. 4: Bau Z. Aufhöhung antiker Mauern im Südbereich
Resim 4: Z yapısı. Güney kesimde antik duvarların yükseltilmesi

Abb. 5: Bau Z. Aufstellen von Hofsäulen unter dem Schutzdach
Resim 5: Z yapısı. Koruyucu çatı altında avlu sütunlarının ayağa kaldırılması

Abb. 6: Bau Z. Hofsäulen fertig aufgestellt
Resim 6: Z yapısı. Ayağa kaldırılan avlu sütunları

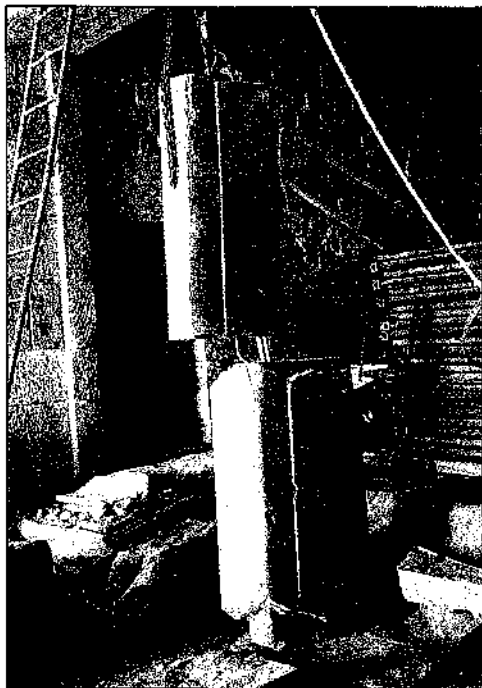

Abb. 7: Bau Z. Wiederaufstellen einer stuckierten Stütze vor dem Silensmosaikraum

Resim 7: Z yapısı. Silen mozaikli mekânın önündeki *stucco* bir payenin ayağı kaldırılması

Abb. 8: Bau Z. Probe-Wiederaufdeckung des Maskenmosaiksh

Resim 8: Z Yapısı. Deneme amacıyla Maske mozağın ortaya çıkarılması

Abb. 9: Bau Z. Montage der Stuckwand im Maskenmosaikraum

Resim 9: Z yapısı. Maske mozaikli mekânda *stucco* duvarın yerleştirilmesi

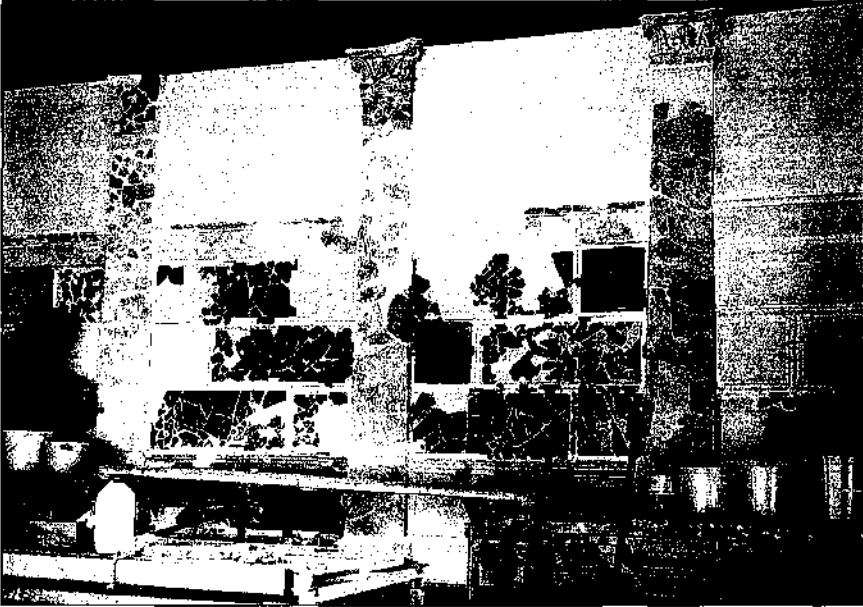

Abb. 10: Bau Z. Rekonstruierte Stuckwand im Maskenmosaikraum

Resim 10: Z yapısı. Maske mozaikli mekânda yeniden oluşturulan *stucco* duvar

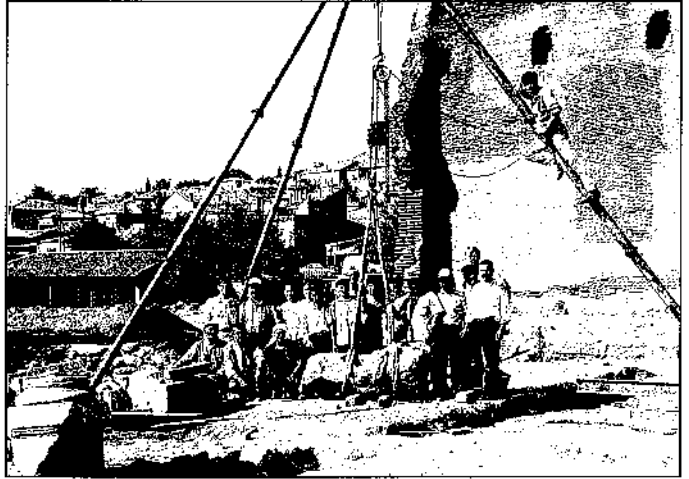
Abb. 11: Rote Halle. Bergung einer Doppelkaryatide im SÜdhof
Resim 11: Kızıl Avlu. Güney avluda çifte karyatidin kurtarılması

Abb. 12: Rote Halle. Doppelkaryatide (Oberteil) nach der Bergung
Resim 12: Kızıl Avlu. Ortaya çıkarılan çifte karyatid (üst kısmı)

Abb. 13: Rote Halle. Löwentorso im Südhof, nach der Bergung
Resim 13: Kızıl Avlu. Güney avluda ele geçirilen aslan torsosu

Abb. 14: Rote Halle. Grabungsmannschaft mit Löwentorso
Resim 14: Kızıl Avlu. Aslan torsosu arkasında kazı ekibi

Abb. 15: Rote Halle. Einbringen eines Schutzpflasters aus Ziegeln im großen Becken vor der Kultbildbasis
Resim 15: Kızıl Avlu. Kült heykel kaidesi önündeki büyük havuza koruma amacıyla tuğla döşenmesi

LABRAYNDA 2002

Pontus HELLSTRÖM*

This year's campaign was only a brief campaign of three weeks, starting the 17th of June and ending on the 5th of July 2002¹. The staff consisted in Prof. Pontus Hellström (Director), Dr Lars Karlsson, and Ms Gökşan Keskin Hakyemez. Our warm thanks are due to the Ministry of Culture, to the General Direction of Monuments and Museums and to its General Director Dr. Alpay Pasinli for the continued excavation permit, to Nuray Damlacı of Milas museum, who fulfilled the duties of Commissioner of the Ministry, and to the Magn. Bergvall Foundation, the Gunvor and Josef Anér Foundation and the Eczacıbaşı Esan, for their support that made the campaign possible.

No excavations were performed at Labraynda in 2002. The main objectives of the campaign were to make the site more available for visitors, to tidy up the store rooms at the site, to study restoration problems and to complement the documentation of the architecture for the ongoing publication work on the Andrones.

During winter 2001/2002 the store rooms below the temple were given a new roof, a work that was performed under the supervision of the director of the Milas Museum, Mehmet Çakıcı.

In 1960 a new jeep road was constructed from Kargıcak to Labraynda and later partly rebuilt. A few years ago this road was asphalted, which meant that the site was made more available to tourists. In connexion with this work, the entrance to the site was changed from its previous location, which led visitors by a steep path past the house where the bekçi lives directly up towards Andron A. Already in 1993 we had prepared a new entrance in the vicinity of the East Propylon, which would take visitors into the site at the same point as in ancient times. The entrance at this location came, however, not to be used, but in accordance with the same line of thought, a new entrance came after some years to be located in the same area, to the south of the South Propylon. Since then, the visitors approach the sanctuary in a meaningful way, through the Propylon Area. Close by the modern road, to the south of the South Propylon, the visitor first meets a large, well-built retaining wall. In all probability, the end of the paved ancient Sacred Way leading from Mylasa was behind this wall, outside the South Propylon. In the vicinity of the sanctuary, not far away to the west, there is a well-preserved portion of the Sacred Way, the length of which was given by Strabo (16. 659) as being almost 60 stadia long, i.e. ca. 10.5-11.5 km., leading all the way from Mylasa to Labraynda. The terrace behind the retaining wall was probably the place where the sacred processions halted before entering the sanctuary through the South Propylon. Unfortunately, the excavations of 1949 to 1951 in the Propylon Area left a huge dump

---

* Prof. Pontus HELLSTRÖM, Uppsala University, Dept. of Archaeology and Ancient History, S:t Eriks torg 5, S-753 10 Uppsala/SWEDEN

1 For previous preliminary reports, see P. Hellström, 'Labrynda 1991', 14. *KST II*, Ankara 1993, p 123 and P. Hellström, 'Labrynda 1990', 13. *KST II*, Ankara 1992, p 155.

of soil partly hiding the central part of this retaining wall. By removing the dump, we would not only make this wall visible in its full length but at the same time create an open area, which could serve as a convenient turning space for buses. Thanks to the generosity of the company of Eczacıbaşı Esan at Milas a caterpillar and a couple of trucks were placed at our disposal, and we were thus able to remove the major part of this old excavation dump. As a result the visitor now meets a beautiful, 4.5 m. high, retaining wall, visible in most of its length of some 100 meters.

After the installation of the new roof of the store rooms we could now tidy up the rooms and put the stored marbles and find boxes in order. This made up a major part of this year's work. We also had new doors and window shutters made for the store rooms. The problems of giving visitors information about the site and the buildings were also studied. A new information text has recently been put up at the site, but there is so far no plan of the ruins, which still remains to be prepared. In the meantime a folder in English and in Turkish about the site, including a site plan, was printed and deposited with the *bekçi* and with the Milas Museum to be distributed to visitors.

We are presently studying preservation problems at Andron A, especially regarding its southern wall. This requires very conscientious handling, and discussions have constantly been going on this year with restoration experts in Sweden.

Although no excavation was undertaken during this campaign, two quite interesting chance finds were made. In a deep hole to the south of Andron B and the so-called Andron C, among the remains of the Roman so-called Southern Bath, a long Greek inscription was found by chance (Fig. 1). It is cut on a marble slab that happened to be turned over by one of the team members. There are 29 partly preserved lines of text. The well-known name of Olympichos, the dynast of Caria in the later part of the third century B.C., occurs no less than three times in the preserved part of the inscription, which appears to be an enumeration of honours given by the demos of Mylasa to Olympichos in exchange for his services to the city, including its freedom awarded by Seleukos II. A long epigraphical series of letters between Seleukos II, Philip V of Macedon and Olympichos was found at Labraunda between 1948 and 1953². They especially concern the relations between Olympichos, Labraynda and Mylasa and the Royal decision that Labraynda belonged to the city of Mylasa. In one of those inscriptions (No. 4) there are references to honours to be given by Mylasa to Olympichos, his wife Nikaia and their children. The present inscription seems to list such honours, including golden wreaths and a bronze statue, and should probably be dated around 220 B.C. It is, indeed, an interesting addition to the previous Olympichos files of Labraynda.

On a wall to the north of Andron B an anta capital fragment was found (Fig. 2). This is a fragment from the left-hand, inner end of an anta capital. At the left edge is the offset that marks the beginning of the wall. This means that if it comes from an anta of a building facing east, it is from the left edge of the anta capital's southern side. The acanthus spiral to the left and the palmette leaf to the right show that it had the same symmetrical layout as the anta capitals of the two Propylons and the Temple of Zeus³. The new fragment is, however, larger in scale than those from the Propylons and from the Temple. The size of the fragment is ca. 28.5x18.5 cm. It should therefore come from a larger building than the Temple and the Propylons. Since there were only two such buildings at the site, viz. the two Andrones, and since the well-preserved anta capital of Andron B is of a different type, with an unsymmetrical pattern of acanthus leaves on its returns, with a rich acanthus pattern turning towards the front and ending in three spirals that coincide with the three registers on the front, the new fragment cannot be part of the other, missing Andron B anta capital⁴. This makes the conclusion ine-

2 J. Crampa, *The Greek Inscriptions I, Labraunda III*: 1, Lund 1969, Nos. 1-9.

3 K. Jeppesen, *The Propylaea, Labraunda I*:1, Lund 1955, Pl. VIII; P. Hellström & T. Thieme, *The Temple of Zeus, Labraunda I*:3, Stockholm 1982, Pl. 49.

4 For the anta capital of Andron B (the Andron of Maussollos), see P. Hellström (in) *Hekatomnid Caria and the Ionian Renaissance*, ed. by J. Isager, Odense 1994, pp. 44f, figs. 12f.

vitable that it belongs to Andron A, which is believed to have been built by Idrieus, the younger brother of Maussollos. The name of Idrieus is unfortunately missing in the dedicatory inscription of Andron A, but since this new find is of the same type as those from the Temple of Zeus and the South Propylon, both erected by Idrieus according to the dedicatory inscriptions, the attribution of Andron A to Idrieus is strengthened.

Another important architectural piece was in all probability also part of the front of Andron A. This is the richly decorated column capital that is at present part of an arrangement of architectural marbles at the west end of the Temple. It was found halfway between Andron A and the Temple and it has not been unequivocally established where it belonged⁵. On its side there is a rich floral decoration. Of this capital only slightly less than half is preserved, and, stuck as it is in its arrangement since 1953, it has not yet been possible to calculate its lower diameter. It is of the same type as the Andron B column capital, which has a similar anthemion decoration, quite well preserved on one of its sides⁶. But the Andron B capital, measured between the bed surfaces, is considerably higher than the present capital. It is 6 cm. taller between the bed surfaces, 34 cm. high against 29 cm. This can be compared to the capitals of the temple of Zeus, which are 25 cm. high. When we took new measurements on the enigmatic half capital at the temple last summer, it turned out that the interaxials of its echinus egg-and-dart (10.5 cm. on average), indicate that the diameter should be ca. 80 cm., which is approximately the same as the measure of the Andron B capital but some 15 cm. more than what has been calculated for the capitals of the Temple. Therefore, it should also belong to Andron A.

---

5 K. Jeppesen, *Labraunda* I:1, p 17, fig. 11 (thought to belong to the Temple); P. Hellström & T. Thieme, 'The Temple of Zeus at Labraunda. A preliminary note', *Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul. Meddelanden* 4, 1979, p. 16, figs. 8 and 12 (thought to belong to the Temple); Hellström & Thieme, 'The Androns at Labraunda. A preliminary account of their architecture', *Medelhavsmuseet. Bulletin* 16, 1981, pp 71f, figs. 23f (possibly Andron A); Hellström & Thieme, *Labraunda* I:3, Stockholm 1982, p 30 (probably Andron A because of its height and pulvinius width).

6 Hellström & Thieme, 'The Androns at Labraunda. A preliminary account of their architecture', *Medelhavsmuseet. Bulletin* 16, 1981, p 64, figs. 9-10; P. Pedersen (in) *Hekatomnid Caria and the Ionian Renaissance*, ed. by J. Isager, Odense 1994, p 28, figs. 20-21 (both photos show the same Andron B capital); Hellström, *ibid.*, p 43, fig. 11.

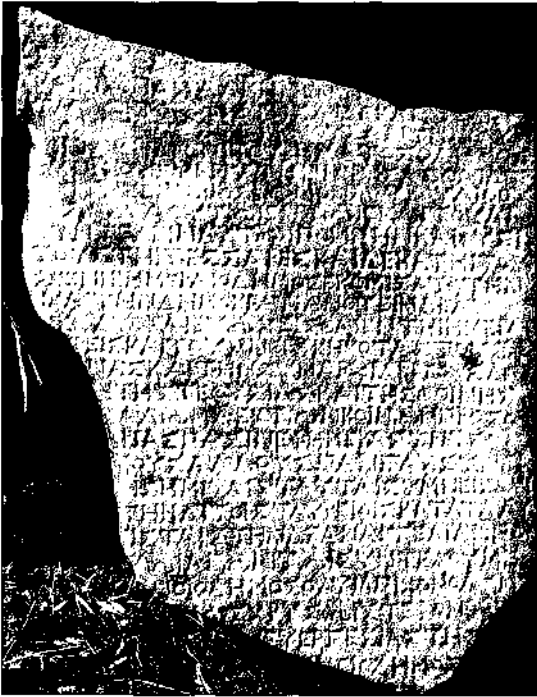

Fig. 1: Olympichos inscription

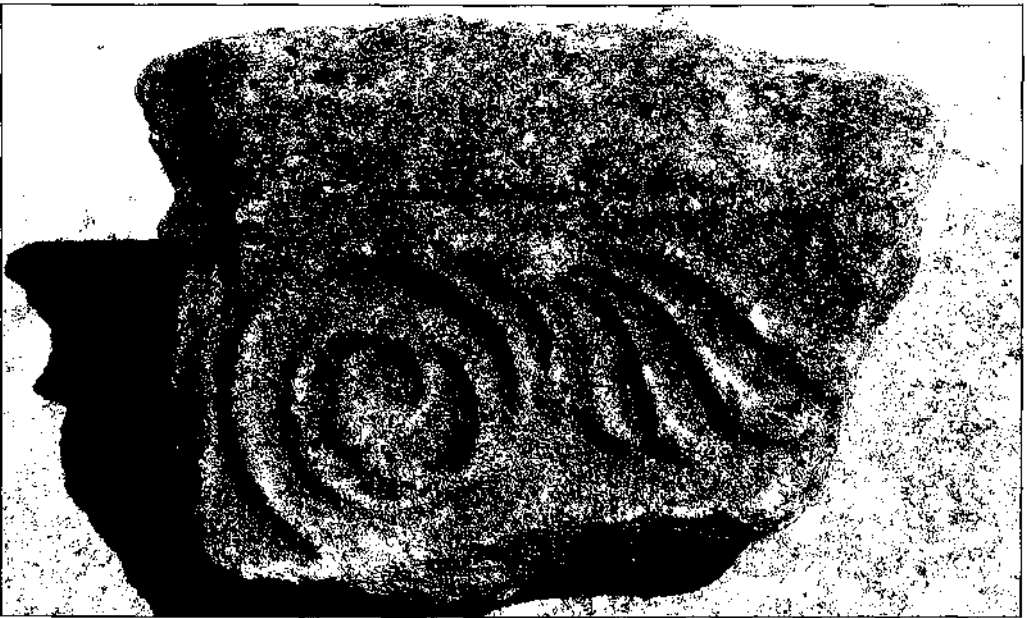

Fig. 2: Anta capital fragment

HAKEMİ USE (DİYARBAKIR) 2002 YILI KAZILARI

Halil TEKİN*

Hakemi Use kazıları, Dicle Nehri üzerinde yapımı plânlanan Ilisu Baraj Gölü altında kalacak arkeolojik ve kültür varlıklarının kurtarılması ve belgelenmesi projesi kapsamında yürütülmektedir. Kazılar, Diyarbakır Müze Müdürlüğü denetiminde, Orta Doğu Teknik Üniversitesi TAÇDAM'ın maddî desteği, Hacettepe Üniversitesi'nin bilimsel katkılarıyla gerçekleştirilmektedir.

Kazı Çalışmaları

Hakemi Use 2002 kazıları 27 Temmuz-30 Ağustos tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Kazılar höyüğün kuzey bölümünde, Dicle'nin eski yatağına bakan kuzey yamacında yürütülmüştür. Bu alanda, 2001 yılında¹ çalışmaların başladığı E7, E8, E9 açmalarının yanı sıra 2002 yılında E10 ve D8 plân kareleri eklenerek toplam beş açmada kazılar sürdürülmüştür (Çizim: 1). Hakemi Use'nin de içinde bulunduğu alan bir şahsın tapulu arazisi içinde yer aldığından uzun yıllardan bu yana tarla olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle höyüğün üst katmanlarına ait mimarî kalıntı yok denecek kadar azdır. Bu dönemlere ait bilgi sadece seramik parçalarından ve tahribattan şans eseri kurtulmuş birkaç basit toprak mezardan öğrenilmektedir. 2002 kazılarında üst katmanlara ait Orta Tunç Çağı tarihlenen yaklaşık 1 m.lik bölümü korunabilmiş taş temel kalıntısından başka bir mimarî ele geçirilmemiştir (Çizim: 2). Söz konusu duvar Dicle'den toplanmış orta büyüklükteki taşların örülmesi ile elde edilmiştir.

Orta Tunç Çağı katmanının altında herhangi bir steril tabaka olmaksızın Geç Neolitik kalıntılar gelmektedir. 2002 kazılarında Geç Neolitiğe ait iki yapı katı saptanmıştır. I. yapı katına ait büyük boyutlu taş temelsiz kerpiç bir bina E8 ile E9 açmalarında ortaya çıkarılmıştır. Yapının kuzey bölümü açma profiline devam ettiği için binanın genişliği hakkında bilgi edinilememiştir. Bu yapı katına ait, bir tanesi mekân içinde olmak üzere, toplam 4 ocak bulunmuştur. Bu binanın birkaç metre kuzeyinde II. yapı katına ait başka bir bina ortaya çıkarılmıştır. Taş temelsiz duvarları *pisé* tekniğiyle yapılan bu binanın güney kısmı Erken Demir Çağına ait bir çöp çukuru tarafından tahrip edilmiştir. Bu yapı katında hepsi mekân dışında olmak üzere toplam 6 ocak bulunmuştur. Her iki yapı katına ait ocaklar benzer özellikler göstermektedir. Yuvarlak veya at nalı şeklindeki ocaklar beslenme amaçlıdır.

Çanak-çömlek

Hakemi Use'de en geç yerleşim Erken Demir Çağında olmuştur. Bu döneme ait seramik parçaları höyüğün tüm yüzeyini kaplamaktadır. 2001 kazılarında sadece tek

* Yrd. Doç. Dr. Halil TEKİN, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 06532 Beytepe, Ankara/TURKIYE e-mail: htekin@hacettepe.edu.tr

1 Tekin 2003.

renkli seramik bulunmasına karşın, 2002 kazılarında az sayıda boyalı Erken Demir Çağı seramiği ele geçirilmiştir. Bu döneme ait kapların önemli bölümü çark yapımı olup itinalı yapılmış hamurları iyi fırınlanmıştır. Kap formları arasında kısa boyumlu çömlekler (Çizim 3: 1-2), akıtacaklı kaplar yer almaktadır (Çizim 3: 3). Bunların yanında küçük dip- li kapların sadece gövdelerinin alt kısmı ele geçirilmiştir (Çizim 3: 4-6). Orta Tunç Çağı seramiğinin tümü çark yapımıdır. Çoğunlukla devetüyü renk hamurlu bu kaplar yüksek ısıda fırınlanmıştır. İyi elenmiş hamurlarına katkı maddesi olarak mika katılmıştır.

Geç Neolitikte ait her iki yapı katında tek renkli kaba seramik çoğunluğu oluşturmaktadır. Bununla beraber, yapı katlarına göre seramikte farklılık gözlenmektedir. I. yapı katında görece olarak daha kaliteli, ince cidarlı, astarlı ve perdahlı kaplar görülmektedir. Kapların dış yüzlerinde gri-siyah, veya kırmızı renk astar görülmektedir (Çizim 4: 1). Kırmızı astarlı ve perdahlı kapların benzerleri Kuzey Suriye'de, Fırat kıyısındaki Kosaş Shamali² kazılarında Geç Neolitik tabakalarda bulunmuştur. Hakemi Use astarlı seramik grubu içinde yer alan gri-siyah seramik olarak adlandırılan mal grubuna ait tam bir kap D8 açmasında taban üzerinde ele geçirilmiştir (Çizim 5: 2). Söz konusu kap, kahverengi hamurlu, kısmen iyi fırınlanmış, katkı maddesi olarak az miktarda saman ve kum katılmıştır; iç ve dış yüzeyi parlak perdahlıdır. Hakemi Use'de 2001 kazılarında da parçalar halinde bu gruba giren seramik ele geçirilmiştir. 2002 kazılarında bu grubun Geç Neolitik I. yapı katına ait olduğu anlaşılmıştır. Bilindiği gibi Önasya'da Geç Neolitik süresince koyu yüzlü kaplar yaygın olarak görülmektedir. İlk kez Braidwood'ların³ Amuq buluntularından hareketle *Dark Faced Burnished Ware* olarak tanımlandıkları bu kaplar, "Koyu Yüzlü Açıklı Mallar" olarak Anadolu'da çok geniş bir alanda görülmektedir. Hakemi Use örnekleri ile Kuzey Suriye'deki Tell el-Kerkh⁴ buluntuları benzeşmektedir.

I. yapı katında büyük bir oran oluşturmamakla birlikte, boyalı parçalar da ele geçirilmiştir. Arkeoloji'de ilk tanımlandığı merkez isminden hareketle "Samarra⁵ tipi boyalılar" olarak anılan bu kapların Hakemi Use'de varlığı 2001 kazılarında saptanmıştır. 2002 kazılarında bu gruba giren parçaların sayısında artış bulunmaktadır. Genel olarak portakalimsı kırmızı renkte bir hamura sahip olan bu kapların iç ve dış yüzlerinde koyu kırmızı renkte çizgisel bezekler yer almaktadır (Çizim 4: 6). Bazı kapların üzerinde bitümen nokta bezekler de görülmektedir. Hakemi Use örneklerinin benzerleri Kuzey Suriye'de Tell Sabi-Abyad⁶ ve Tell Boueid II⁷ yerleşiminde ele geçirilmiştir. Kahramanmaraş yakınlarındaki Domuztepe⁸ kazılarında da Samarra tipi boyalıların bulunduğu haber verilmektedir.

II. yapı katı seramiği içinde Hassuna tipi boyalılar önemli bir yer tutmaktadır. İlk kez Musul yakınlarındaki Tell Hassuna⁹ kazılarında tanımlanan bu kaplar ince işçilik gösterirler. Çoğunlukla portakal rengi hamurları bulunan bu kapların (Çizim 4: 2, 7-9) kirlili bej renk hamurlu örnekleri de bulunmaktadır (Çizim 4: 3). İyi fırınlanmış kapların hamurlarına katkı maddesi olarak ender olarak saman, çoğunlukla kum ve az miktarda mika zerrecikleri katılmıştır. Kapların iç ve dış yüzeyleri kırmızı veya kahverengi çizgisel taramalardan oluşan motifler ile bezenmiştir. Hakemi Use kaplarının benzerleri Orta Habur yöresindeki Tell Boueid II'de¹⁰ ele geçirilmiştir. Tell Hassuna'da Ib tabakasından itibaren görülmeye başlanan Hassuna boyalıları Kuzey Mezopotamya'daki Musul

2 Le Mière 2001: Pl. 7.1: 2.

3 Braidwood ve Braidwood 1960: 49.

4 Miyake 2003.

5 Herzfeld 1930.

6 Le Mière ve Nieuwenhuys 1996.

7 Suleiman ve Nieuwenhuys 2002: Fig. 4.1.

8 Campbell et al. 1999: 407.

9 Lloyd ve Safar 1945.

10 Suleiman ve Nieuwenhuys 2002, Fig. 4.15.

civarında Yarım Tepe¹¹, Tell al-Botha¹², Ninive¹³, Khrabeh Shattani¹⁴, Tell Jigan¹⁵ yerleşimlerinin yanı sıra, Zagros Dağları'nın batı eteklerindeki Tell al-Khan¹⁶, Tell Shims-hara¹⁷ gibi yerleşimlerde de saptanmıştır.

Hakemi Use'de Geç Neolitikte tarihlenen ve tarafımızdan "standart monokrom" olarak tanımlanan, tek renkli ve kaba hamurlu kaplar her iki yapı katında sayıca çoğunluğu oluşturmaktadır. Söz konusu kaplar koyu özlü olup hamuruna yoğun organik madde katılmıştır. Bazı örneklerde el ile hafif sıvazlanarak düzeltme işlemi görülebilmektedir. Bu kaplar kirli sarıdan açık kahverengiye uzanan bir renk tonuna sahiptir. I. yapı katına ait kaplar, diğerlerine nazaran daha ince niteliktedir. Bu gruba giren bir kap alçı ile tamamlanabilmiştir (Çizim 5: 3). Standart monokrom grubu içinde yer alan ve arkeoloji literatüründe çoğunlukla "Hassuna seramiği" olarak değerlendirilen bir başka kap formu ise hasking tray adı ile bilenen dip kısmı oluklu tepsilerdir. Hakemi Use'de Geç Neolitikin her iki yapı katında da bu kaplara ait parçalar ele geçirilmiştir. Bunlardan bir tanesi tam bir form vermektedir. Bilindiği gibi bu kaplar Tell Hassuna'da Ib tabakasından itibaren görülmeye başlayıp Önasya'da Halaf Dönemi başlarına kadar varlığını sürdürmüştür.

Mezarlar

2002 kazılarında yerleşim içinde toplam 10 adet basit toprak mezara rastlanmıştır. Mezarlarda yön birliği bulunmamaktadır. Yerleşim içinde ancak, mekân dışında ortaya çıkarılan mezarlarda hem erişkin, hem de çocukların gömüldüğü saptanmıştır. Hepsî I. yapı katına ait mezarlardaki iskeletler maalesef çok kötü korunmuştur. Mezarlara bırakılan eşya arasında, kireç taşından yapılmış boncuk dizileri, sağlam durumda pişmiş toprak kap kacak ve obsidiyen âletler yer almaktadır. Mezar kapları arasında ince hamurlu, kırmızı astarlı ve perdahlı kapların yanı sıra (Çizim 5: 1), oldukça özensiz yapılmış hamuruna iri taşçıklar katılmış boyunlu kaplar da bulunmaktadır (Çizim 5: 4). Mezar kaplarının hepsi tek renklidir. Mezarlarda herhangi bir metal buluntu ele geçirilmemiştir.

Sonuç

Hakemi Use'de ilk iki kazı sezonu sonunda Erken Demir Çağı, Geç Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı ve Geç Neolitikin varlığı saptanmıştır. Höyükte bu dönemlerden ilk üçü hakkında, yüzeydeki tahribattan dolayı mimarî kalıntı yok denecek kadar azdır. Bunun yanında Geç Neolitikte ait iki yapı katı ortaya çıkarılmıştır. Henüz ana toprağına ulaşılmayan Hakemi Use'nin bir seramikli neolitik yerleşim olduğu anlaşılmaktadır. Kazılarda ortaya çıkarılan Samarra ve Hassuna tipi boyalılar Kuzey Mezopotamya kültürlerinin Yukarı Dicle Vadisi'ne kadar devam ettiğini ortaya koymaktadır. Bugünkü bilgilerimizin ışığı altında Hakemi Use, Hassuna ve Samarra seramiğinin Önasya'daki kuzey sınırını oluşturmaktadır. Şanlıurfa'dan Hakkari'ye dek uzanan bir alanda kazısı yapılan ilk ve tek seramikli neolitik yerleşimi olma özelliği gösteren Hakemi Use, sadece Anadolu arkeolojisi için değil, aynı zamanda Önasya arkeolojisinin Halaf öncesi dönemleri hakkında pek çok soruya cevap verecek bir merkez konumundadır.

11 Merpert ve Munchaev 1993, Fig. 6: 8.

12 Ball et al. 1989: Fig. 14.

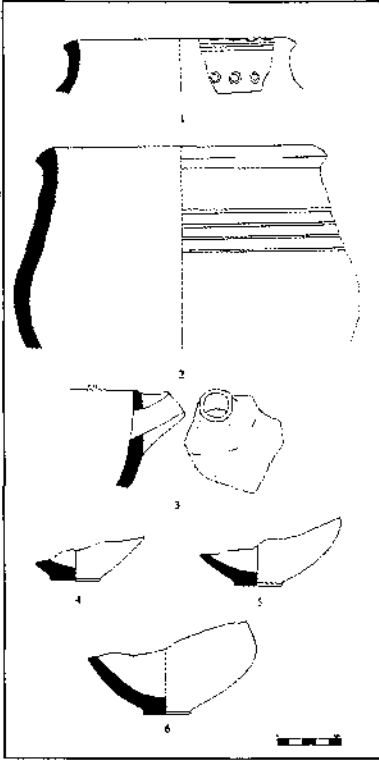
13 Thompson-Mallowan 1933.

14 McAdam 1995: Fig. 39.

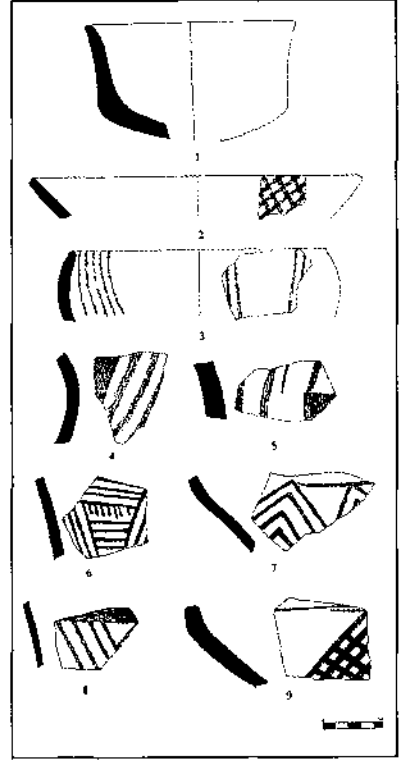
15 Ii-Kawamata 1987: Fig. 4.

16 Caldwell 1983: Fig. 235.

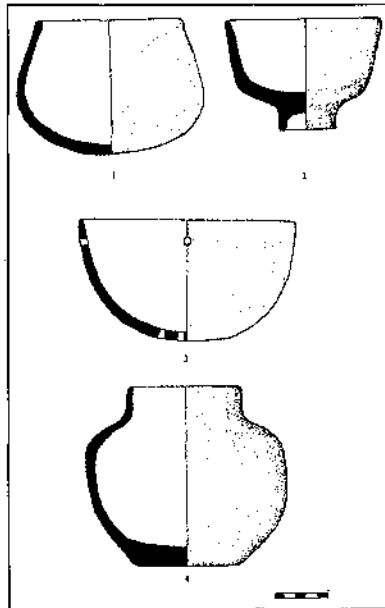
17 Mortensen 1970: Fig. 42.

Çizim 3: Erken Demir Çağı seramiği

Çizim 4: Geç Neolitik seramiği

Çizim 5: Geç Neolitik seramiği

ALACA HÖYÜK VE ALACA HÖYÜK HİTİT BARAJI KAZILARI, 2002

Aykut ÇINAROĞLU*
Elif GENÇ

Alaca Höyük'te 2002 yılı kazı çalışmaları, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 13.06.2002 gün ve 009330 sayılı izinleri ile 22 Haziran-14 Ekim 2002 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir¹.

Bu yıl yürüttüğümüz kazıya, Kültür ve Turizm Bakanlığı, DÖSİMM, Çevre Bakanlığı, Ankara Üniversitesi, DSI Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu, Çorum Valiliği, Alaca Kaymakamlığı ve Alaca Höyük Beldesi Belediye Başkanlığı maddî ve mânevî katkı sağlamışlardır².

2002 yılı çalışma programı şu başlıklar altında belirlenmiştir:

A-Höyük'te Kazı Çalışması

B-Gölpınar Hitit Barajı Taş Dolgu Setinin ve Su Havzası Bataklığının Temizliği

A-HÖYÜK'TE KAZI ÇALIŞMASI:

1998 yılında, Ankara Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeoloji ve Jeofizik Bölümleri'nden öğretim elemanlarıyla koordineli çalışmamız sonucu belirlenen ve topografik haritadaki LVIII-LXIII/34-47 plân karelerine denk düşen noktada, kazı çalışmalarına devam edilmiştir (Çizim: 1, 2). Jeofizik Bölümü'nden öğretim elemanları, Ankara Üniversitesi araştırma projesi kapsamında, Höyük'te ve Hitit baraj alanında çalışmaları sürdürmüşlerdir³.

* Prof. Dr. Aykut ÇINAROĞLU, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Ankara-TÜRKİYE aykut_cinaroglu@hotmail.com

Arş.Gör. Elif GENÇ, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Ankara-TÜRKİYE elifgenc22@hotmail.com

1 2002 Alaca Höyük kazısına; Bakanlık temsilcisi olarak Samsun Müzesi'nden Emine Yılmaz katılmıştır. Arkeolog-Desinatör Semra Çınaroğlu, Ankara Üniversitesi, Beypazarı Meslek Yüksek Okulu'ndan Öğretim Görevlisi Arkeolog İsmail Karakuş, Ankara Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeofizik Bölümü'nden Yrd. Doç.Dr. Emin U. Uluggerli, Arş. Gör. Dr. M.Emin Candansayar, aynı bölümden lisans öğrencileri, Ulaş Şahin, Turgay Doğan, Tuğba Çakır, Özgür Şaka, Ferihan Keskinoglu, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü lisans öğrencileri, Duygu Çelik, Özey Özgür Ağar, Serdar Altınçekiç, Funda Kumru, Mehtap Türkmen, Tolga Bilgin, İlyas Eren, Feriha Baş, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü'nden A.Bahar Mergen, Ege Üniversitesi, Bergama Meslek Yüksek Okulu, Restorasyon ve Konservasyon Programı'ndan, Şebnem Köksal, Vedina Ayar, ve Aslıhan Toğay katılmıştır.

2 Bu seneki en büyük mâlî destek, Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM tarafından sağlanmıştır. Ayrıca, dönemin Çorum Valisi Sayın Atıl Üzelgün, Alaca Kaymakamı Sayın Mustafa Ayhan ve Alaca Höyük Beldesi Belediye Başkanı Sayın Hüseyin Şaykan'ın kazıya sağladıkları destek 2002 yılında da devam etmiştir. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi ve Türk Tarih Kurumu da destek sağlamıştır. Bu yıl, Ankara Üniversitesi Yönetim Kurulu Rektör Prof.Dr. Nusrat ARAS başkanlığında, Alaca Höyük'te bir kez toplanmıştır. Dönemin Çevre Bakanı Sayın Fevzi Ay Tekin, dönemin DSI Genel Müdürü Sayın Mümtaz Turtan, DSI 4. Bölge Müdürü Sayın Ayhan Yüksel ve DSI Çorum Şube Müdürü Sayın Ertuğrul Soyocak'ın gösterdikleri ilgi ve yardımlarına müteşekkirdiz.

3 Alaca Höyük'te jeofizik araştırması için, "Alaca Höyük Arkeolojik Alanının Jeofizik Yöntemlerle Araştırılması" adlı Ankara Üniversitesi Araştırma Fonu projesi (2001-07-05-048) başlatılmıştır. 2002 ve 2003 yıllarında yürütülecek olan bu

Höyük'te LVIII-LX/40-42 plân karelerinde, ilk kez 1998 yılında tespit edilen⁴ ve 2001 yılında da açılmaya devam edilen büyük tahıl depo yapısının⁵ açılmayan batı duvarının ortaya çıkarılması için çalışılmıştır⁶ (Çizim: 3, 4).

1-FRİG KÜLTÜR KATI

Topografik haritada LVIII-LX/40-42 olarak belirlenen plân karelerinde yapılan çalışmalarda, eski kazılardan kalan atık toprak kaldırıldıktan sonra, Alaca Höyük Köyü eski sakinlerine ait çok sayıda basit çöp çukurları ve tandır çukurları temizlenmiştir. Bu çukurların büyük bir çoğunluğu çöplük olarak kullanılmıştır. Frig Dönemine ait birçok basit yuvarlak çukur da saptanmıştır. Bunların bazıları çöp çukuru, bazıları da tahıl deposu işlevi görmüştür. Az sayıda da tandır izlerine rastlanmıştır. Bu çukurların, daha önceden tespit edilmeyen bir işleve de sahip olduğu bu sene yapılan çalışmalarla belirlenmiş ve bazı yuvarlak çukurların mezar olarak da kullanıldığı anlaşılmıştır. Toprak içine açılan yuvarlak çukurlar, 1-2 m. derinlikte korunmuştur. Genelde çukurların gövde çapları 1-1,5 m. arasında değişmektedir. Bugüne kadar tespit edilen çukurlardan sadece iki tanesi mezar olarak kullanılmış ve içinden toplam 5 bireye ait iskelet açığa çıkarılmıştır. Mezar çukurlarından, 1 No.lu çukurda/mezarda, 3 bireye ait kalıntı tespit edilmiştir. Bunlar; 1, 2, 3 No.lu iskelet olarak numaralandırılmıştır. 2 ve 3 No.lu iskeletler tamdir. Bunlar, çukurun tabanına düzgünce yerleştirilmiştir. 2 No.lu iskelet, doğu-batı yönlü ve başı batıya gelecek şekilde sırtüstü yatırılmıştır. 3 No.lu iskelet ise kuzey-güney yönlü, başı güneyde ve yüzü doğuya gelecek şekilde *hoker* tarzda yatırılmıştır. 2 No.lu iskeletin ayakları 3 No.lu iskeletin üzerine gelecek şekilde yerleştirilmiştir. 1 No.lu iskeletin ya da bireyin ise sadece kafatası ve bacak kemiğine ait bir parça bulunmuştur. 1 No.lu iskelete ait kafatası ve kemik parçasının, 2 ve 3 No.lu bireyler gömüldükten sonra, aynı çukurun içine atılmış olduğu düşünülmektedir. Bu normal bir gömü değildir. Aynı zamanda kafatasında derin bir yara izi de bulunmaktadır. 11 No.lu çukur/mezar (4 ve 5 No.lu iskeletler) yetişkin ve çocuğa aittir. Yetişkin ve çocuk iskeleti çukurun tabanına düzgünce yerleştirilmiştir. 4 No.lu yetişkin iskeleti, güneybatı-kuzeydoğu yönlü, 5 No.lu çocuk iskeleti kuzeybatı-güneydoğu yönlü ve her ikisi de çukurun şekline göre sırtüstü yatırılmıştır. Mezar eşyası olarak taştan bir boncuk 4 No.lu iskeletin omzu hizasında bulunmuştur⁷ (Çizim: 5-c). Çok sayıda bulunan boyalı Frig çanak-çömlek parçaları, mezarların, Geç Frig Dönemine tarihlendirilmesini kolaylaştırmaktadır (Çizim: 5-a, 6).

Frig Tabakası diğer buluntular: boyalı hydra (Çizim: 5-a), tek kulplu çömlek (Çizim: 5-b), fayans boncuk (Çizim: 5-d), üçlü kurşun halka (Çizim: 5-e), pişmiş toprak tıplar (Çizim: 7-a), pişmiş toprak tezgâh ağırlıkları, taş ağırlık, taş havan eli (Çizim: 7-b), kemik hayvan figürini (Çizim: 7-c) ve kemik amuletler (Çizim: 7-d, e).

2-HİTİT KÜLTÜR KATI

Hitit Dönemine ait Büyük Silo Yapısı'nın 1 No.lu odası ile Yuvarlak Silo'nun geçen yıl açığa çıkarılmayan batı duvarı açılmıştır. Böylece her iki yapı 2002 yılı kazısı ile tamamen ortaya çıkarılmış oldu (Çizim: 3-4).

a) 2001 yılında 1 No.lu silo odasının kuzeyinde, küçük bir oda kalıntısı tespit edilmişti. İçinde bol miktarda atölye tarzı malzemeler bulundu⁸. 2002 yılında bu odanın

çalışma, Ankara Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, Jeofizik Bölümü'nden Yrd.Doç. Dr. Emin U.Ulugergerli tarafından yönetilecektir.

4 Çınaroğlu,A.-Genç,E.; 2000, s.328-329, çizim 4, resim 2-4.

5 Çınaroğlu,A.-Genç,E.; 2002, s.428-429, çizim 2, resim 1-4.

6 Çınaroğlu,A.-Genç,E.; 2003, s.511-512, çizim 2-3, resim 1.

7 5 bireye ait iskeletler incelenmek üzere Ankara Üniversitesi Bioteknoloji Enstitüsü'ne gönderilmiştir.

8 Çınaroğlu,A.-Genç,E.; 2003, s.510, çizim 2.

doğusunda ve güneyinde çalışılmıştır (Çizim: 3). Odanın güney duvarının yaklaşık 4 m.lik bir bölümü açığa çıkarılmıştır.

Orta Hitit Dönemine tarihlendirilen atölye kalıntısı çevresinden, pişmiş toprak kattanlı tanrı tasviri baskılı *bulla* parçası (Çizim: 8-a), testi parçaları⁹, tezgâh ağırlığı, kapak (Çizim: 9-b,d) kemik ağırlık (?) ve kemik delici, tunç iğne ve çiviler ele geçirilmiştir.

Aynı noktada daha derine inildiğinde, dar bir alanda, Eski Hitit tabakasına ait pişmiş toprak, hiyeroglifli damga mühür baskılı *bulla* parçası¹⁰ (Çizim: 9-a), pişmiş toprak boğa figürünü (Çizim: 8-b) ve *signe royal* baskılı kap parçaları bulunmuştur (Resim: 4).

b) Büyük Silo Yapısı (1 No.lu Silo Odası): Büyük silo yapısının iki büyük odası vardır. Bunlardan 1 No.lu silo odasının batı duvarının açılması için LIX-LX/39-42 pîân karelerinde çalışılmıştır.

1 No.lu silo odasının batı duvarı açığa çıkarılmıştır. Buna göre, güney kalın duvarının batıya doğru uzantısı Mabed-Saray'ın istinat duvarınca kesildiği görülmüştür. Ancak, Mabed-Saray'ın istinat duvarının onarımı için açıldığında, bu alanda, 1 No.lu silonun temel taşına kadar tahribatin olduğu da görülmüştür.

1 No.lu silo odasının batı duvarı da, kuzey duvarı gibi tabana doğru eğimli gelmektedir. Buna göre, 1 No.lu silonun kuzey-batı köşesi yarım ay şeklinde kıvrım göstermektedir. Açılan duvarda büyük tahribat izleri görülmektedir. Çünkü, bu alanda yoğun Frig çöp çukurları ve mezar/çukurları tespit edilmiştir. Tahribata rağmen korunan duvar üzerinde diğer silo duvarlarında da görüldüğü gibi, organik bir sıvanın fermantasyonu mevcuttur.

1 No.lu silo içi dolgu toprağından ezme taşı, tunç çivi, tunç kazıyıcı uç (Çizim: 8-c), tunç deliciler (Çizim: 8-d), , tunç iğneler (Çizim: 8-e-f), kapak (Çizim: 9-c) ve pişmiş toprak obje (Çizim: 9-e) bulunmuştur. Dolgu toprağı içinden karışık dönem malzemesi gelmektedir.

c- Yuvarlak Silo: Yuvarlak Silo, 1 No.lu silo odası işlevini yitirdikten sonra üzerine kurulmuştur (Resim: 1-Çizim: 3). Yaklaşık 1 m.ye yakın yükseklikte korunan duvarlarında taş kullanılmamıştır. Ancak, tabanı tamamen orta boylu taşlarla döşelidir. Taş döşeli taban diğer silolarda olduğu gibi¹¹ ortaya doğru derinleşmektedir. Taş tabanda dört yönden gelen ve merkezde birleşen çöküntüsü ile silo, Boğazöy-Hattuşa'daki yuvarlak siloları andırmaktadır¹². Taş tabanı ve duvarları tamamen beyaz organik madde ile kaplanmıştır. Diğer silo odalarına teknik ve işlev açısından benzemektedir. 2001 yılında, yuvarlak silonun dolgu toprağı içinden iki adet altın applike parçası bulunmuştu¹³. Bu sene yapılan çalışmalarda da benzer bir altın applike parçası daha bulunmuştur (Çizim: 8-g).

Ayrıca, eski kazı alanlarında yapılan temizlik sırasında steatitten bir adet ip delikli damga mühür ele geçirilmiştir (Çizim: 9-f).

B- GÖLPINAR HİTİT BARAJI TAŞ DOLGU SETİNİN VE SU HAVZASI BATAKLIGİNİN TEMİZLİĞİ

Alaca Höyük'te kazılar tamamlandıktan sonra Hitit barajının taş dolgu setinin temizliğine başlanmıştır. 1935 yılından bu yana varlığı bilinen havzanın taş seti¹⁴, yakla-

9 Koşay, H.Z.; 1951, Lev. L. ; Koşay, H.Z.-Akok, M.; 1966, Lev. 9-10, s. 34-35, Lev.105 Al h 57, Al k 154, Al h 86, Al h 269., 1973, s.12-13, Lev. XXIV-XXV.

10 Prof. Dr. Ali Dinçol ve Prof. Dr. Belkis Dinçol, hiyeroglif üzerinde çalışmalarını sürdürmektedirler.

11 Çınaroğlu, A., Genç, E.; 2002, s. 428-429, Resim 1.

12 Seeher, J.; 1997, s. 144, Resim 8; 2000, s. 18, Resim 5.

13 Çınaroğlu, A., Genç, E.; 2003, s.512, çizim 6-(n-o); Özgüç,T.; 1986, s. 32-33, Lev-Pl. 72-3, s. 77, Lev.-Pl.120-6.

14 Ank, R.O.; 1937. s.10-12, res. 12-13.; Emre, K.; 1993, s.7-8, Fig. 10.

şik 2 m. yüksekliğindedir. Bendin taşları yumruk büyüklüğündedir. Ancak, alt kısımlarındaki taşların daha iri olanlardan seçildiği anlaşılmaktadır. Taşların arasında harç yoktur. Yalnız, alt kısımların killi toprakla takviye edildiği belli olmuştur.

Taş setin doğu-batı yönde genişliği, 15 m.dir. Setin her iki yanında kanal, orta kısmında ise su biriktirme havuzunun varlığı gözlenmiştir (Resim: 3). Uzunluğu yaklaşık 110 m. olan setin 2002 yılı mevsiminde yarısı açılabilmiştir (Resim: 2).

Bendin batı istikametinde, suyun aktığı yönde ortadaki havuzun kenarında üç adet heykel ya da kitabe kaidesi bulunmuştur. Dışa doğru hafif meyilli olan kaidelerinden ikisi kireç taşından üçüncüsü ise andezit taşındandır. Her üç kaidenin de üstünde dışa doğru 2 cm. yüksekliğinde yükselti mevcuttur. Alaca Höyük sfenkslerinin üzerinde durduğu kaidelerde de mevcut olan bu yükseltiler, üzerlerindeki heykelin ya da kitabenin kaymasını engellemek için olmalıdır.

Setin yarısının temizliği tamamlandıktan sonra, Çorum Valiliği'nin girişimi ile Devlet Su İşleri ve Köy Hizmetleri İl Müdürlükleri'nin iş makineleri devreye sokmuş ve Alaca Höyük Belediyesi Başkanlığı'nın koordinesinde çalışmaya başlanmıştır. 16 Eylül 2002 tarihinde iş makinelerinin bir bölümünün yakıtı Çevre Bakanlığı'nca karşılanmıştır.

İş makineleri, su havzasındaki bataklık halindeki çamurumsu toprağı alandan 200 m. uzaklıktaki bir vadiye taşımıştır. Çamurumsu toprak, gübre niteliğinde olup Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Toprak Bölümü'nde tahliye verilmiştir.

Alaca Höyük Hitit baraj gövdesindeki bataklık görünümündeki toprağın yaklaşık 2,5 milyon metreküplük bölümü taşınmıştır. Baraj gövdesi setinin iki yanında ve karşısındaki kenarlarında duvarların mevcut olduğu da anlaşılmıştır.

Barajın gövde kısmında, güney bölümündeki 4 m.lik şerit şekilli bir kısım, 2003 yılı çalışmalarında kullanılmak üzere bırakılmıştır.

Gelecek yıl çalışmaları; taş setin geri kalan kısmının açılması, kenarlarındaki taş duvarların ortaya çıkarılması ve güney kısımdaki çalışmayı kolaylaştırması için bırakılan 4 m. genişliğindeki şeridin temizlenmesi olarak planlanmıştır.

Alaca Höyük Hitit baraj setinin kuzey ve güney uçlarında iki savağı vardır. Bu savağlar, yeniden işlevine kavuşturulacaktır.

Barajın, Hitit Çağından bu yana kesilmeyen kaynak suyu, akımına devam etmekte ve daha şimdiden Hitit barajı gövdesini dolduracak durumuna gelmiştir .

Alaca Höyük'te 1997 yılında tarafımızca başlatılan yeni dönem kazıları, buraya yeni boyutlar kazandırmıştır. Bu altı senede yapılan çalışmalarda yeni ve önemli bulgular elde edilmiştir. İlerde yapılacak çalışmalar da pek çok soruya ışık tutabilecektir.

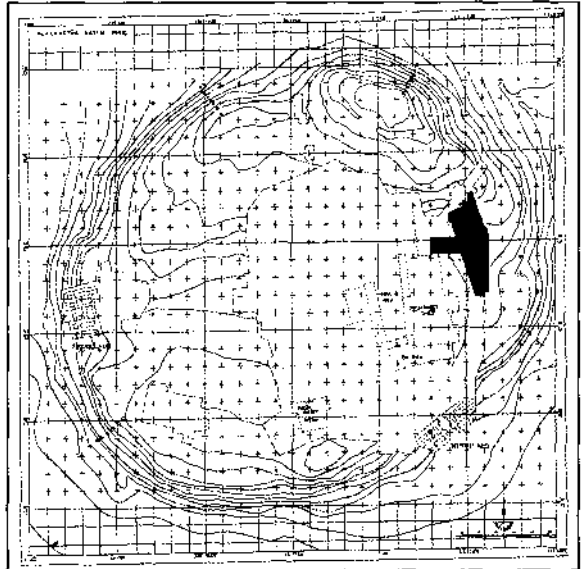
KAYNAKÇA

- ARIK, R.O.; 1937, *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı 1935 deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, TTKY V-1, Ankara.
- ÇINAROĞLU, A., GENÇ, E.; 2000 "Alaca Höyük 1998 Yılı Kazı Çalışmaları", 21. Kazı Sonuçları Toplantısı 1, 24-28 Mayıs 1999, Ankara, s.327-334.
- ÇINAROĞLU, A., GENÇ, E.; 2002 "Alaca Höyük 1999-2000 Yılı Kazı Çalışmaları", 23. Kazı Sonuçları Toplantısı 1, 28 Mayıs-01 Haziran 2001, Ankara, s.427-434.
- ÇINAROĞLU, A., GENÇ, E.; 2003 "Alaca Höyük 2001 Yılı Kazı Çalışmaları", 24. Kazı Sonuçları Toplantısı 2, 27-31 Mayıs 2002, Ankara, s. 509-518.
- EMRE, K.; 1993, "The Hittite Dam of Karakuyu" *BMECCJ VII*, s.1-17.
- KOŞAY, H. Z.; 1951, *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı 1937-1939 daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor/Les Fouilles D'Alaca Höyük Entreprises Par La Societe D'Historie Turque. Rapport Preliminaire Sur Les Travaux en 1937-1939*, TTKY V-5, Ankara.

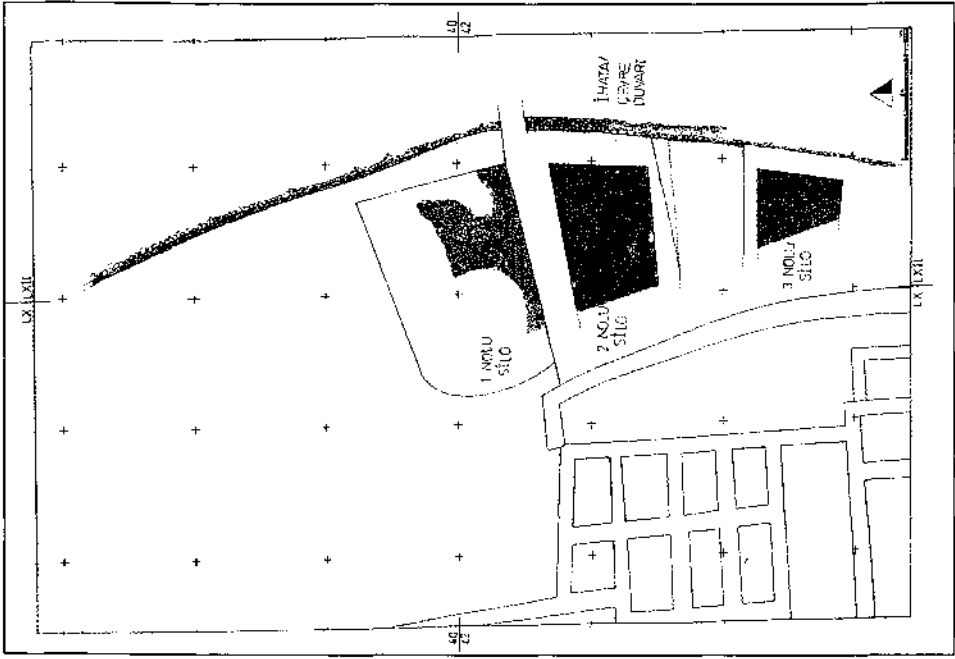
- KOŞAY, H. Z., AKOK, M.; 1966, *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı 1940-1948 deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor/Ausgrabungen von Alaca Höyük Vorbericht Über die Forschungen und Entdeckungen von 1940-1948*, TTKY V-6, Ankara.
- KOŞAY, H. Z., AKOK, M.; 1973; *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı 1963-1967 Çalışmaları ve Keşiflere Ait İlk Rapor/Alaca Höyük Excavations Preliminary Report on Research and Discoveries 1963-1967*, TTKY V-28, Ankara.
- ÖZGÜÇ, T.; 1986, *Kültepe-Kaniş II, Eski Yakınoğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar/New Researches at the Trading Center of the Ancient Near East*, TTKY V-41, Ankara.
- SEEHER, J.; 1997, "Hitit Başkenti Boğazköy/Hattuşa'da Yeni Araştırmalar: Büyükkaya Kazıları" *1996 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, Ankara, s.141-154.
- SEEHER, J.; 2000, "Hattuşa/Boğazköy'ün Yerleşim Tarihine Yeni Katkılar:Büyükkaya Kazılarına Toplu Bakış" *TUBA-AR 3*, s. 15-34.

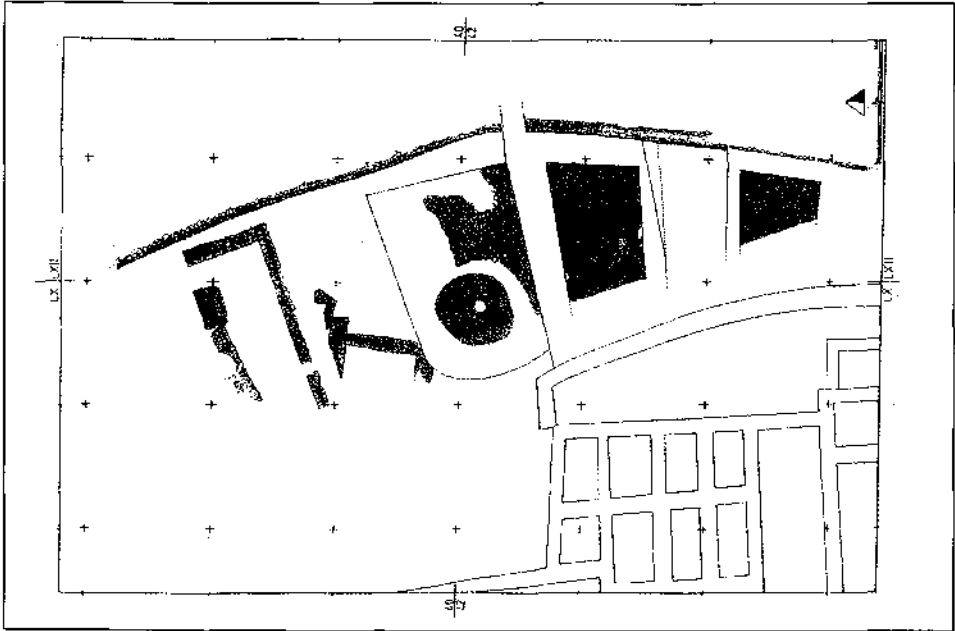
Çizim: 1

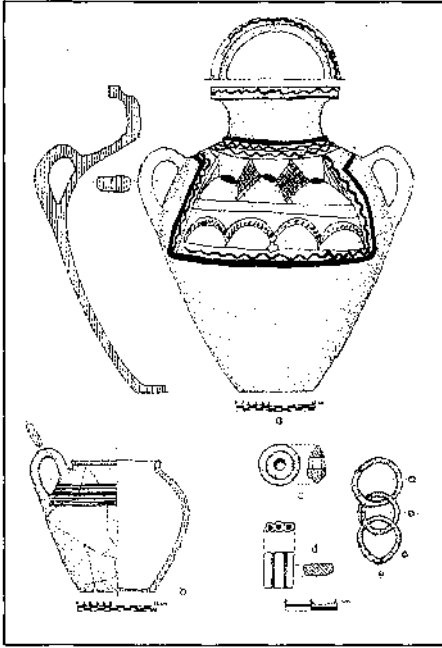
Çizim: 2

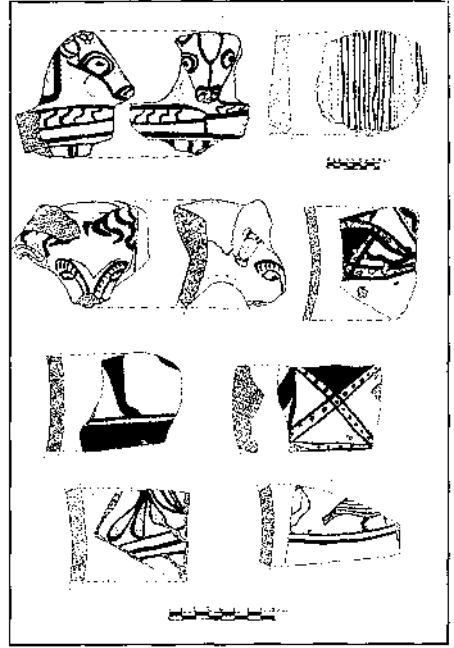
Çizim: 4

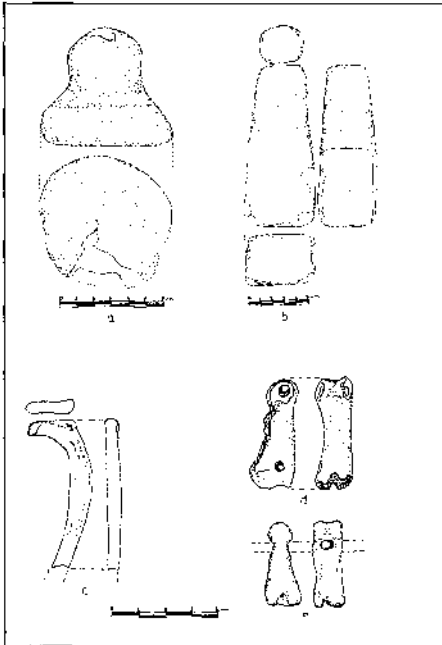
Çizim: 3

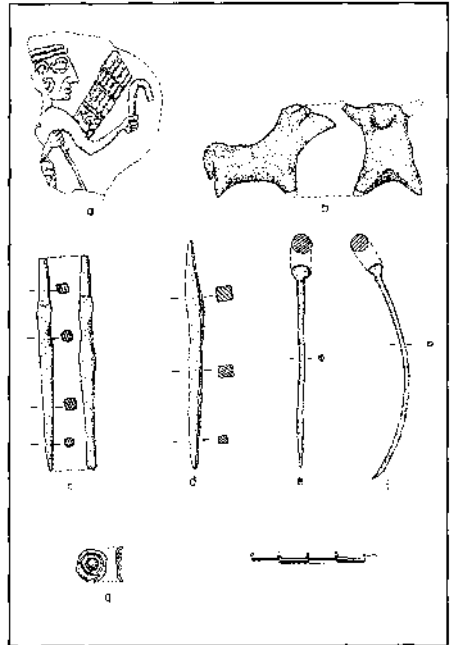
Çizim: 5

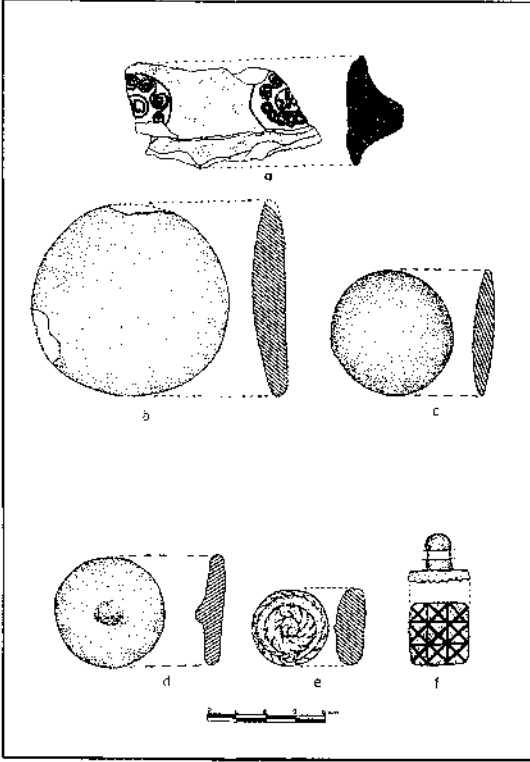
Çizim: 6

Çizim: 7

Çizim: 8

Çizim: 9

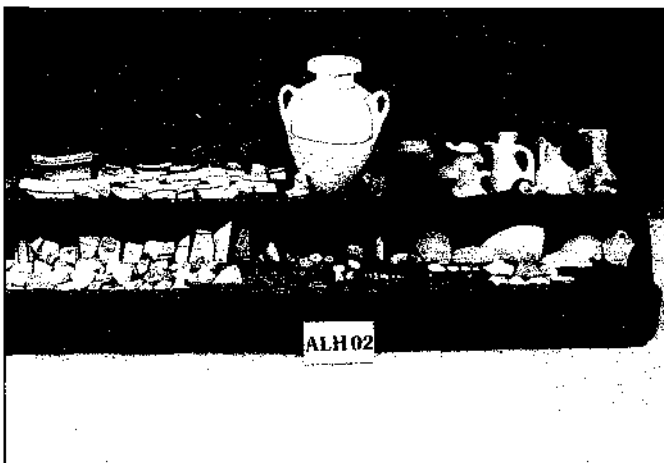
Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

“TILMEN HÖYÜK KAZI, ONARIM VE ÇEVRE DÜZENLENMESİ PROJESİ” 2002 YILI ÇALIŞMA RAPORU

Refik DURU*

Tilmen Höyük'te 1959-1972 yıllarında, Prof.Dr. U.Bahadır Alkım'ın başkanlığındaki bir kurul tarafından yapılmış bilimsel kazı çalışmalarından 30 yıl sonra, büyük ölçüde tahrip edilen mimarlık kalıntılarının ve ayrıca ortaya çıkmış diğer bazı olumsuz gelişmelerin olanaklar ölçüsünde onarım ve düzeltilmesi çalışmalarının yapılması konusunda, Türkiye Seyahat Acentaları Birliği'nin (TÜRSAB) önerisi ve parasal desteği ile, Gaziantep Müzesi Müdürlüğü'nün idari denetiminde, bizim bilimsel yönetimimizde başlatılan, 'Tilmen Höyük Kazı, Onarım ve Çevre Düzenlemesi Projesi'nin uygulama çalışmaları, 18-30 Haziran ve 9-29 Ekim 2002 tarihleri arasında iki dönem halinde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar sırasında, bir yandan kaçak kazılar ve doğal nedenler sonucu oluşmuş tahribatın giderilmesi için sınırlı ölçüde kazı ve düzenlemeler yapılmış, diğer yandan höyük yüzeyini ve özellikle de kazı alanındaki mimarî kalıntıların üzerini örten yoğun bitki ve ağaç örtüsünün gerektiği ölçüde kaldırılmasına çalışılmıştır. Tilmen'de yapılan işlerle ilgili bilgiler, satırbaşları ile aşağıda verilmektedir.

1 – Höyüğe Ulaşım ve Ören Yerinin Gezilmesi İçin Yapılan Yol Çalışmaları

a) 2002 Haziran ayında, höyüğü ana yola bağlayan bozuk durumdaki yaklaşık 1 km.lik tarla yolunun onarılması için Karayolları tarafından bir çalışma başlatılmıştır. Yol bir oranda düzeltilmiş olmakla birlikte, henüz otobüslerin girebilecekleri duruma gelmemiştir (Resim: 2). Büyük olasılıkla kısa süre sonra, yeterli koşullara sahip bir yol ile gerekli manevraların yapılabileceği bir park alanı hazır hale gelebilecektir.

b) Höyüğü gezecek olanların, en önemli mimarlık kalıntılarına doğru ve kestirme yoldan rahat şekilde ulaşabilmelerini sağlamak için, doğu yamaçtan başlayarak tepedeki saraylar kompleksine gidişi belirleyecek olan gezi yollarının açılmasına başlandı. Aynı yol sistemi höyüğün batı kesimi ile aşağı kenti de içine alacak şekilde geliştirilmesi için hazırlıklara geçildi ve bu yolların da bir bölümü tamamlandı.

2 - Çevre Düzenlemesi İle İlgili Çalışmalar

Höyük üzerinde ağaç, çalı ve otlardan oluşan yoğun bir bitki örtüsü vardır. Kazılmış alanları da kaplamış olan bu bitki örtüsü nedeniyle hemen her türlü mimarlık kalıntısı görünmez hale gelmişti. 2002 sezonunda höyüğe yaklaşım bölgesi olan doğu yamaç kesimi ile, batı yamaçta kapsamlı bir temizleme işine başlandı. Bu arada höyüğün doğu ve kuzey yamacındaki iç surun iri taşlarla örülen bir bölümünün görülmesini en-

* Prof. Dr. Refik DURU, Yazanlar Sokak 2/6, Suadiye-İstanbul/TÜRKİYE.

gelleyen ağaçlar kesilerek, sur rahatça izlenebilir bir hale getirildi. Ayrıca tepe kesimindeki kazı alanlarını tümüyle kaplamış olan ağaç ve bitki örtüsünün de, büyük ölçüde kaldırılması mümkün olmuştur.

3 – Mimarlık Eserlerinin Onarımı Çalışmaları

a) Bu konudaki çalışmalarda, bir süre önce DSİ tarafından, höyük çevresindeki sulama kanallarının yapımı ve ıslahı amacıyla sürdürülen operasyonlar sırasında, çok büyük oranda tahrip edilen kentin 'Dış Kapı (K-6)' binasının kuleleri üzerinde yığılmış olan taş ve toprak birikiminin kaldırılmasına öncelik verilmiş (Resim: 4), kulelerin hemen tamamıyla bozulmuş olan ön kısımları olanaklar ölçüsünde düzeltilmiş ve restore edilmiştir (Resim: 5). Aynı kesimdeki K-1 kapısı ile K-6 arasında yer alan avlu da kısmen temizlenmiştir. Oldukça uzun süren ve henüz bitirilememiş olan bu çalışmalarla, Tilmen'in birinci derecede önemli 'Giriş Sistemi', oldukça iyi şekilde antaşılır hale getirilmiştir.

b) İkinci çalışma alanı, Dış Kapı'dan sonra 'İç Kent'e-Akropol- girişte yer alan anıtsal merdivenli kapıdır -K-5-. Doğal etkenlerle bir oranda bozulmuş olan 17 taş basamaklı bu merdivenli giriş temizlenmiş, düşen ve bozulan basamaklar onarılmış ve merdiven çok rahat şekilde kullanılabilir hale gelmiştir (Resim: 6).

c) Bir diğer çalışma alanı, höyüğün kuzeyinde bulunan ikincil nitelikteki kent kapısının yakın çevresidir (K-2). Kazılar sırasında tamamıyla açılmış olan bu kapı, ağaç, çalı ve taş yığınları arasında kaybolmuş durumda idi. Bu kapı da temizlenmiş, yıkılmış olan iri kesme taş bloklarla yapılmış duvarlar yeniden örülmüş ve ayrıca kapının iç tarafında yapılan küçük bir tamamlayıcı kazı ile, bu alan da eski görünümüne getirilme-ye çalışılmıştır (Resim: 7).

d) En kapsamlı çalışmalar, 'Saray Kompleksi'nin yer aldığı tepe kesiminde gerçekleştirilmiştir. Sarayda yapılan onarım çalışmalarında;

- Sarayın yıkık durumdaki dış duvarını kaplayan kalın taş levhaların tümü yerlerine yerleştirilmiş, kırılmış olanlar onarılarak duvarlar eski haline getirilmiş (Resim: 8,9),

- Saraya giriş için açılmış olan gösterişli 'Ana Kapı'nın yıkılmış olan kaplama levhaları ve eşik taş levhaları yerlerine konmuş (Resim: 10,11),

- İki ayrı dönemde kullanılmış olan sarayın (Resim: 1) her iki evresine (A ve B yapıları) ait yıkık duvarları ve bazalt levhaları ile yapılmış kapı söveleri düzenlenmiş,

- Sarayın odaları içindeki yıkıntı molozu hemen tümüyle kaldırılarak yapı büyük ölçüde eski haline getirilmiş (Resim: 8),

- Saray avlusunun taş levhalarla kaplanmış olan tabanı üzerindeki toprak tabakası kaldırılmış ve avlunun eski haline yakın bir duruma getirilmesine çalışılmış (Resim: 11),

- Sarayın batı bitişiğinde yer alan ve muhtemelen "kral ailesi'nin özel konutu olarak hizmet veren büyük yapı (E yapısı), 'Tapınak' (D yapısı) ve 'Saray Mutfakları' (G yapısı) olarak tanımlanan yapıların (Resim: 1) yıkılmış olan duvarları, orijinal taşları ile yükseltilmiş,

- Saray kompleksinin güneybatı köşesinde yer alan, anıtsal görünümdeki H yapısının bazı duvarları izlenmiş, daha önce açılmayan bazı duvarlar açılmış (Bu yapının, büyük ihtimalle sarayın en gösterişli yapılarından biri olduğu anlaşılmaktadır),

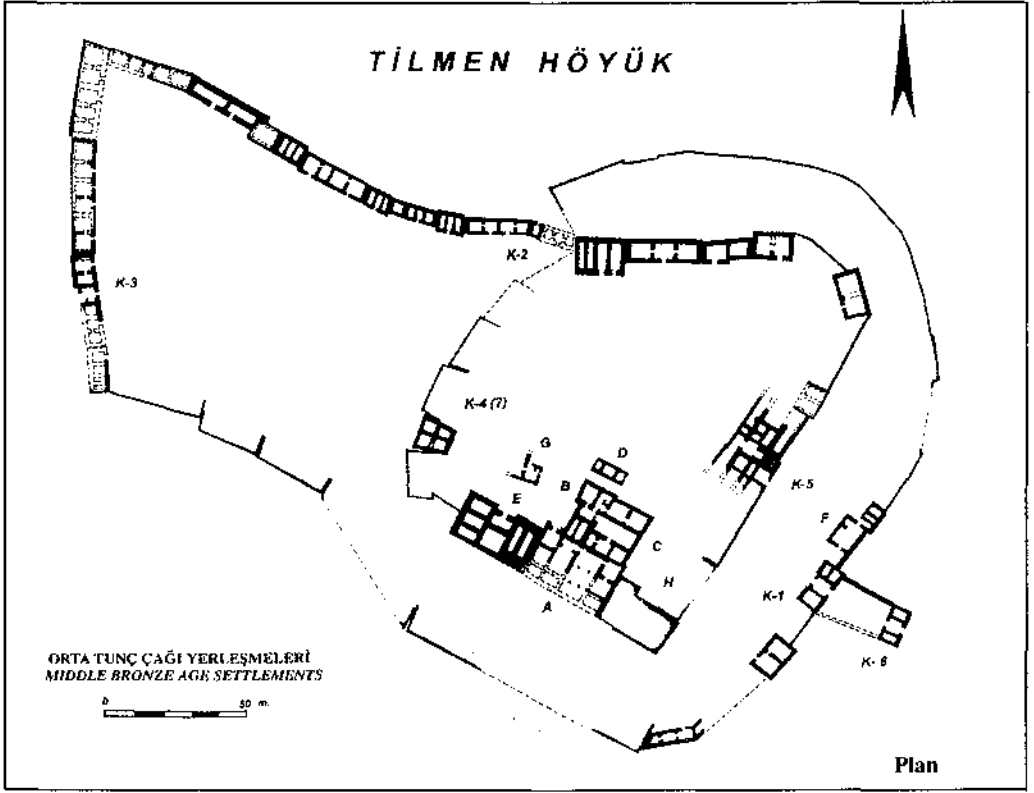
- Saray avlusunun kuzeybatı kenarında bulunan bir binanın araştırılması ve düzenlenmesi büyük oranda bitirilmiş (Resim: 12),

- Saray avlusunun ortalarında açılan, eski yerleşmelerin araştırıldığı ve aradan geçen 30 yıl içinde büyük oranda bozulmuş ve kısmen dolmuş olan derinlik açmasının, kenarları düzenlenmiş ve bir ölçüde küçültülmüştür.

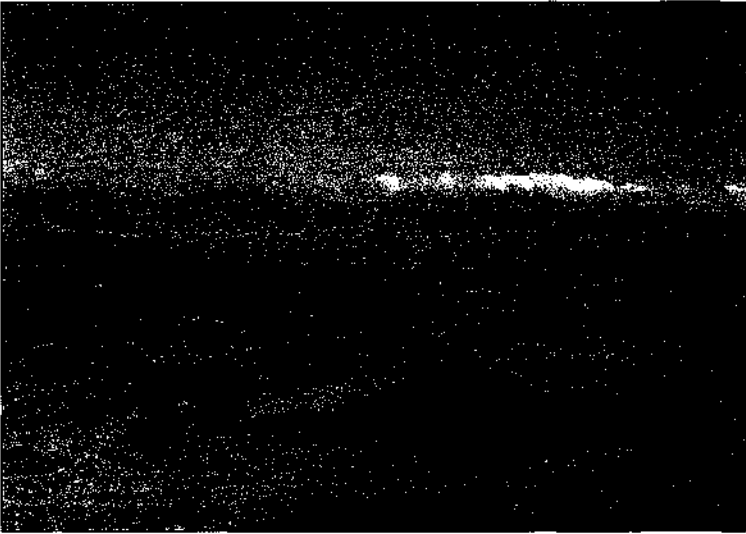
Tilmen Höyük, Anadolu'nun bu bölgesinde, şimdiye kadar kazılmış olan yerleşmeler arasında, mimarlık buluntuları açısından en önemli merkezlerin başında gelmek-

tedir. Kent M.Ö. 2. binyılında önemli bir krallık merkezidir (Resim: 1). Olağanüstü engebeli bir düzlükte yer alan 24 m. kadar yükseklikteki höyük, bir akropol görünümündedir (Resim: 2) ve etrafı çok kalın bir sur ile koruma altına alınmıştır. Bazı yerlerde 3-4 tonluk iri taşlarla, bazı yerlerde de, özellikle sarayın yakınlarında, işçiliği çok güzel taşlarla örülmüş surlar, Anadolu'nun söz konusu dönemleri için görsel açıdan en gösterişli sur sistemi niteliğindedir. Akropol'ün kuzeyinde kalan aşağı kent de ayrı bir surla çevrilmiştir. Bu surun yapılış şekli ve plânı daha değişiktir.

Alkım ekibi tarafından sürdürülmüş olan kazılar sırasında ortaya çıkarılan olağanüstü sağlam ve aynı zamanda çok etkileyici olan zengin mimarlık eserlerinin onarılması işinin, iki yıl içine yayılacak şekilde tamamlanması plânlanmıştır. Bu itibarla, höyükteki onarım çalışmalarının 2003 yılında da sürmesi gerekecektir. Önümüzdeki yıl, "höyük kısmında bazı çalışmaların yapılması, ancak daha ziyade höyüğün batısındaki 'Teras' kısmının düzenlenmesine başlanması plânlanmıştır (Resim: 13). Ancak üzülerek belirtmek zorundayız ki, höyüğün doğu yamacına kadar yükselmiş olan sulama amaçlı bir regülatörün varlığı (Resim: 3), höyüğün doğu ve kuzey kesimlerini bir daha onarılamayacak şekilde tahrip etmiştir ve bu regülatör kaldırılmadığı sürece, tahribat sürecektir.

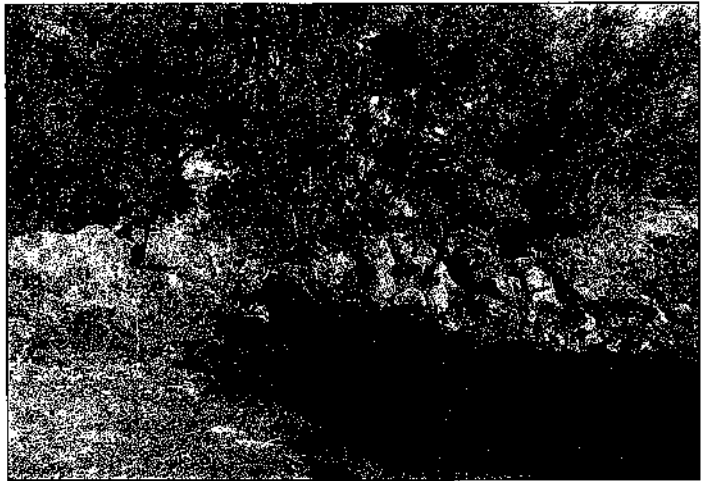
Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

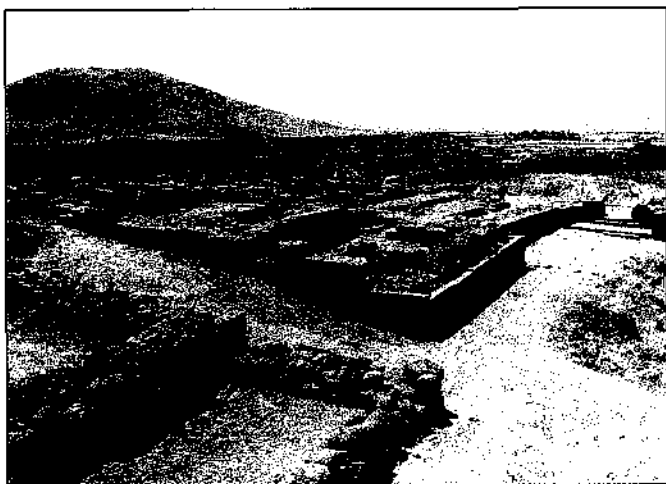
Resim: 7

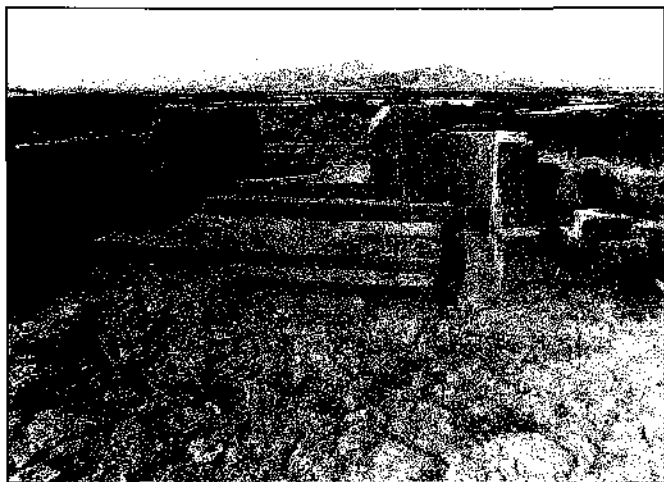
Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

BADEMAĞACI KAZILARI - 2002

Refik DURU*
Gülsün UMURTAĞ

Bademağacı Höyüğü kazılarının 10. dönem çalışmaları, 30 Temmuz - 20 Eylül 2002 tarihlerinde sürdürüldü¹. Bu dönemde 'A Açması' olarak isimlendirilen alanın kuzey ve güney kenarlarında, iki yıl önce Erken Neolitik Çağ (ENÇ) yapıları üzerinde başlanan çalışmalara devam edilirken², aynı kazı alanının güneyindeki İlk Tunç Çağı (İTÇ) yerleşmelerinin bazı yapılarındaki araştırmalar geliştirildi. Ayrıca A Açması ile tepe kesimindeki 'Kilise' arasında, kazılmasına geçtiğimiz yıl başlanan alan, planda görüleceği gibi kuzeye doğru geliştirildi ve A Açması ile birleşti.

Tabakalaşma: Kazılarda alınan sonuçlara göre, daha önceki yıllarda saptanan kültürel sıradüzen ve tabakalaşma durumunda önemli bazı değişikliklerin yapılması gündeme geldi. Özellikle A Açması'nın güneydoğu kesiminde yapılan çalışmalarda alınan sonuçlar, bu kesimde ENÇ ile İTÇ kültür kalıntılarının birbirine karıştığı ve İTÇ yerleşmelerinin başladığı dönemde, höyüğün topografyasının, bugüne oranla çok farklı olduğu, buna koşut olarak D/3,2-IV/1,2 karelerinde, şimdiye kadar İTÇ 4 ve İTÇ 5 olarak isimlendirilen yapıların (Duru 2001:584), İTÇ'ye değil, ENÇ sonrasına, büyük olasılıkla Geç Neolitik Çağa (GNÇ) ait oldukları saptandı. Bu iki yapı katının ait olduğu dönem konusunda küçük buluntular, özellikle de çanak çömlek (çç) belirleyici oldu. Geçen kazı sezonuna kadar 5 yapı evreliliğini söylediğimiz İTÇ yerleşmelerinin, üç yapı evreliliği olduğu, ENÇ sonrasına ait olan söz konusu tabakaların da bundan sonra GNÇ olarak isimlendirilmesi gerektiği anlaşıldı.

* Prof. Dr. Refik DURU, Yazanlar Sokak 2/6, Suadiye-İstanbul/TÜRKİYE

Doç. Dr. Gülsün UMURTAĞ, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Beyazıt-İstanbul/TÜRKİYE

1 Prof. Dr. Refik Duru'nun başkanlığını yaptığı kazı kurulu, Doç.Dr.Gülsün Umurtak (Başkan Yardımcısı) ile öğrencilerimiz Sinem Üstün, Güladağ Bingöl Hacibeyoğlu, Tuğba Güngör, Ferda Karahan, Tolga Ölmezses, Tolga Özkan ve Serkan Sönmez'den oluşuyordu. Kültür Bakanlığı temsilcisi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Pınar Bursa idi. Kazımızın giderleri Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, DÖSİMM ve Türk Tarih Kurumu tarafından karşılandı. Antalya İl Özel İdaresi kazı alanının etrafının tel örgü ile çevrilmesi, kazılmış olan yapıların yağmurdan korunması için plastik örtülerle (nylon) kapatılması ve kazılarda kullanılmak üzere bir dijital fotoğraf makinesinin satın alınması gibi, önemli parasal katkılar yaptı. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) kazievimizin bazı gereksinmelerini karşıladı. Ulusoy Otobüs İşletmesi, kazıya katılan öğrencilerin Antalya'ya gidiş-dönüş otobüs biletlerini, Petrol Ofisi de kazı araçlarımızın benzin ihtiyaçlarının bir bölümünü sağladı. Kazıya katılan ve büyük bir özveriyle görev yapan meslektaş ve öğrencilerimizle, kazıların harcamalarını karşılayan kurumların yöneticilerine teşekkür borçluyuz. Bu arada kazımıza yakın ilgi gösteren Antalya Valisi Sayın Ertuğrul Dokuzoğlu'na da içten teşekkürlerimizi sunarız.

2 Bademağacı kazılarının yayınlanmış yıllık önraporları şunlardır:

R.Duru, "Bademağacı Höyüğü (Kızılkaya) Kazıları. 1993 Yılı Çalışma Raporu", *Bellekten* LX (1997):783-800.

-----, "Bademağacı Kazıları. 1994 Yılı Çalışma Raporu", *Bellekten* LXI (1998):149-159.

-----, "Bademağacı Kazıları. 1995 ve 1996 Yılları Çalışma Raporu", *Bellekten* LXII (1998):709-730.

-----, "Bademağacı Kazıları. 1997 ve 1998 Yılları Çalışma Raporu", *Bellekten* LXIV (2000):187-212.

-----, "Bademağacı Kazıları. 1999 Yılı Çalışma Raporu", *Bellekten* LXIV (2001): 583-598.

-----, "Bademağacı Kazıları. 2000 ve 2001 Yılları Çalışma Raporu", *Bellekten* LXVI (2003): 549-594.

NEOLİTİK YERLEŞMELER

Mimarlık: ENÇ'nin en erken yerleşmelerin araştırıldığı C/5-III/5 plankaresindeki açma genişletildi. Bu alanda geçtiğimiz yıl saptanan ENÇ 8 ve ENÇ 9 yapı katları daha geniş alanlarda araştırıldı. Buna karşın, ENÇ 9 yapı katına ait yeni mimarlık kalıntısı ele geçirilmedi. ENÇ 8'in kireç harçlı tabanının ait olduğu yapılar için de benzer şeyler söyleyebiliriz. Kireçli tabanın genişletilen alanlarda izlenebileceği düşünüldüğü halde, tabanın daha fazla devam etmediği anlaşıldı. Bu durumda ENÇ'nin en erken dönemlerinin mimarlığı konusunda, son kazı mevsiminde herhangi bir gelişme olmadığını söyleyebiliriz.

ENÇ'nin daha yeni yerleşmeleri olan ENÇ 7, 6 ve 5. yapı katlarının mimarî durumları hakkında da fazla bir kalıntı ele geçirilmedi.

ENÇ 4 A yapı katının çok iyi durumdaki bir yapısı, C/5-III/3,2 plânkarelerinde bulundu (Resim: 1). Duvarları 30-40 cm. yüksekliğe kadar korunmuş durumdaki bu yapı, daha önce bulunmuş olanlar gibi dikdörtgen plânlıdır. Ölçüleri daha küçük olan tek odalı evin kapısı, alışlageldiği üzere uzun duvarı ortalarak açılmış, kapının karşısındaki duvar dibine de at nalı plânlı bir ocak-fırın yapılmıştır. Bazı el değirmenleri ve yanmış durumdaki tahıl kalıntıları dışında, ev içinde herhangi bir eşya bulunmamıştır.

Höyüğün güneydoğu eteklerinde, son 3 yıldır araştırmalarına devam edilen ENÇ'ye ait "Izgara Plânlı Duvarlar'ın" (Resim: 2) durumunu açıklamak için, kazılar biraz daha güneye doğru uzatıldı. Ancak duvarların gelişmesi, bu kesimde İTÇ'nin 12 numaralı yapısı bulunduğu için tam olarak anlaşılamadı.

GNÇ'ye ait olması muhtemel D/3,2-IV/1,2 karelerindeki yapıların bulunduğu kesimde araştırmaları geliştirmek amacıyla, A Açması'nın güney kenarına paralel olarak kazmaya başladığımız açmada – 8 m. ye inildi. ENÇ 3'ün 5 numaralı evinin birkaç metre güneyine yaklaşan açmada hiçbir mimarlık izine rastlanmadı (Resim: 3).

A Açması'nın güneye doğru genişletilmesi sırasında, İTÇ'nin 12 No.lu yapısının batısında değişik türde çanak çömleğe rastlandı. Bu tür çanak çömlek daha önceki dönemlerde de bu alanın yakınlarında bulunmuş ve ENÇ çanak çömleği ile farklı yapımlar olduğu ve daha geç dönemlere ait olması gerektiği vurgulanmıştı (Duru 2001: 587). Bu alanda henüz yapı kalıntısı bulunmamakla birlikte, bu çanak çömlek ile yukarıda GNÇ'ye ait olabileceğini bildirdiğimiz yapıların çağdaşlıkları çok büyük olasılıktır.

Mezarlar: ENÇ yerleşmelerinin araştırıldığı A Açması'nın kuzey kesimlerinde, ENÇ 6 ve 5 yapı katları yıkıntısı içinde 2 basit toprağa gömü bulundu. *Hocker* pozisyonunda yatırılmış olan bu mezarlardaki insanların yetişkin yaşlarda olduğu saptanmıştır. ENÇ'nin daha geç yerleşme evrelerine ait olan bazı bebek veya çocuk gömülerine de rastlanmakla birlikte, bunların gömülüş şekillerini anlamak mümkün olmadı.

Çömlekçilik: ENÇ 9 ve 8 katlarının daha geniş alanlarda açılmasına rağmen, çanak çömlek buluntularında çok fazla artış olmadı. Ele geçirilenlerin hemen hepsi karınlara ait parçalar olduğundan, bu en erken katların biçimleri hakkında bilgi edinilemedi.

ENÇ 7'de bulunan bir sepet kulp parçası, malın yapım tekniğinin çok üstün düzeyde olması nedeniyle çok ilgi çekicidir. ENÇ 7-5 katları çanak çömleği içinde, dudak üstü düz biten bir hayli parça bulunması, 1999'da bu konuda yaptığımız saptamaların doğru olduğunu göstermiştir.

ENÇ 4 B'de pek az çanak çömlek ele geçirildi. ENÇ'nin en üst katlarından çıkan çanak çömleği, daha önceki kazı mevsimlerinde bulunanlardan farklı değildir.

A Açması'nın güneyinde, ENÇ'den geç olduğu vurgulanan geç yapı katlarında, çok sayıda tüm kap bulundu. Hamurunda beyaz parçacıklar olan bu grup çanak çömlek, hem malzemesi hem de biçimleri açısından, ENÇ kaplarından kolaylıkla ayrılmaktadır.

Bu kesimde, İTÇ'nin 12. evinin temellerinin altındaki katmanlarda bulunan bir grup çanak çömlek malzeme ise, biçim açısından ENÇ çömlekçiliğinden çok farklı bir yapım sergilemektedir. Şimdilik dar bir alanda, bu son tür çanak çömlekten çok sayıda

kap bir arada ele geçirildi. Hepsi büyük boy olan bu kapların benzerlerinin, şimdiye kadar ENÇ katmanlarında bulunmamasına ve ele geçirildikleri yer itibariyle değerlendirildiğinde, GNÇ'ye ait olabilecekleri akla gelmektedir. Ayrıca söz konusu uzun boyunlu, geniş karınlı iri boyda kapların yakın benzerlerine Kuruçay'ın GNÇ katlarında rastlandığını belirtmeliyiz.

Pişmiş toprak eserler: Benzerlerine daha eski yıllarda rastlanan minyatür masalara (Resim: 4) ait 3 parça bulundu.

Kemik buluntular: Bademağacı ENÇ buluntuları arasında sayı bakımından önemli bir yer tufan kemik spatula ve bızlardan bu yıl da pek çok örnek ele geçirildi. Kemik eserlerden birinin keskin kenarında çentikler açılması dolayısıyla, bir testere gibi kullanılmış olduğu anlaşılmıştır. Yassı kemikten, hayvan başı biçimli bir parça ilgi çekicidir. Bir büyük nesnenin parçası gibi görünen buluntuda, olasılıkla bir at başı betimlenmiştir.

Taş eserler: Taş buluntular arasında, kabaca biçimlendirilmiş bir insan betimi (Resim: 5), değişik boyda çok sayıda keski ve balta, işlevi ve neye benzediği konusunda fikir yürütmenin zor olduğu, ortasında deliği olan bir nesne ile değişik yerlerden toplanmış çok sayıda taş boncuğu sayabiliriz. Yontmataş âletler topluluğu içinde çakmak taşı dilgi çekirdekleri ve dilgiler ağırlıklı bir yer tutmaktadır.

Bitki kalıntıları: Son dört senedir ENÇ 4 A yapı katında bulunmakta olan kömürleşmiş yabancı armut -ahlat- ile tahıl kalıntılarında bu yıl da bol miktarda ele geçirildi.

İLK TUNÇ ve ORTA TUNÇ ÇAĞI YERLEŞMELERİ

Mimarlık: Höyükteki İTÇ yerleşmelerinin geçen yıllarda açılmış olan yapılarında bazı düzenleme ve koruma çalışmaları yapıldı (Resim: 6). İTÇ 3 yapı katının 12. evinin kazılmamış güney yarısı kazıldı ve 12. evin de, daha önce düşünüldüğü gibi, 'megeron' plânlı olduğu anlaşıldı.

A Açması ile Kilise arasındaki alanda 2001 yılında başlanan kazılar, 2002'de kuzeye doğru genişletildi. Bu alandaki kazıların 2-3 yıl daha süreceği tahmin edilmektedir. Bu yıl yer yer 1 m. kadar derinleşilen bu yeni alanda, iki evrelili bazı duvar temelleri bulundu. Bu kalıntılarla ilgili çanak çömlek buluntuları arasında İTÇ kapları olmakla birlikte, aynı zamanda Orta Tunç Çağı (OTÇ) çanak çömleği de ele geçirilmiştir. Şimdiye kadar OTÇ malzemesi ile ilgisi kesin olan mimari bulunamamıştı. Bugün artık, hemen yukarıda sözünü ettiğimiz zayıf ve gösterişsiz yapı kalıntılarını OTÇ'ye tarihlenmenin yanlış olmayacağını söyleyebiliriz.

Bu yeni kazı alanında genişleme ve derinleşme çalışmaları sonucunda, hem OTÇ ve İTÇ'nin, hem de ENÇ sonrası GNÇ yerleşmelerinin tabakalaşma durumu öğrenilebilecektir. Bu bakımdan Bademağacı'nın tabakalaşma düzeninin kesin şekilde öğrenilmesi için bu kesimdeki çalışmaların gelişmesi büyük önem taşımaktadır.

Tepedeki Kilise'de 2002'de temizlik çalışmaları yapıldı.

Çömlekçilik: Kilise ile A Açması arasında kalan kesimde yapılan derinleşme kazılarında bulunan çanak çömlek içinde bir grup, daha önceki kazı dönemlerinde bulduğumuz malların benzerleridir. Gaga ağızlı testiler (Resim: 7) ve küçük boy testiler, tüm olarak bulunmuş kaplardandır.

Pişmiş toprak eserler: Başsız bir idol, ağırşak, damga mühür (Resim: 8) ve işlevi belirsiz iki nesne, değişik derinliklerde ele geçirilen buluntulardır.

SONUÇLAR

2002 kazıları, Bademağacı'ndaki ENÇ sonrası yerleşmeler konusunda bazı saptamalara olanak sağlamıştır. Özellikle, çanak çömleğe dayanılarak GNÇ yerleşmelerinin varlığının büyük olasılıkla öğrenilmesi önemlidir. Son kazı dönemine kadar İTÇ'nin ilk evrelerine ait olduğu tahmin edilen, sözde İTÇ 4 ve İTÇ 5 yapı katlarının, artık ENÇ

sonrası bir döneme ait olduğu kesinlik kazanmıştır. Zira sözü edilen iki yerleşme döneminin mimarlık kalıntıları, Kuruçay 12 ve 11. yapı katlarının mimarî özellikleri ile bazı yakınlıklar göstermektedir.

Bademağacı Höyüğü kazılarının 10. yılında, açığa çıkarılmış mimarî belgelerin olanaklar ölçüsünde uzun bir süre hem meslektaşlarımız tarafından görülebilmesi, hem de 'Kültür Turizm'i açısından anlaşılır durumda korunabilmesi için, bazı önlemlerin alınması konusunda girişimler yapılmıştır. Bu amaçla kalıcı bir koruma projesi hazırlanıp bu projenin gerçekleştirilmesi için gerekli kaynakların bulunmasına kadar, kazı alanında mevcut taşınmaz eserlerin korunabilmesi için bazı önlemler alınmıştır. Bu kapsamda, son 5 yıldır ENÇ ve İTÇ yapılarının duvarlarının büyük kısmı, her kazı mevsimi sonunda naylon örtülerle kapatılmaktaydı. 2002 kazıları bitiminde, Antalya İl Özel İdare Müdürlüğü'nün sağladığı ödenekle, hemen tüm yapı kalıntıları ve ayrıca her kış yağmur ve diğer doğal koşullarla büyük ölçüde yıkılmakta olan kazı alanının kenarları, naylon örtülerle örtülmüştür. Umudumuz, alınan önlemlerle, taşınmaz belgelerin bozulması önemli oranda yavaşlatılacaktır. Kazı alanının tümüyle kafes teliyle çevrilmiş olmasının da, bu amaca ulaşmada yararlı olacağını tahmin ediyoruz.

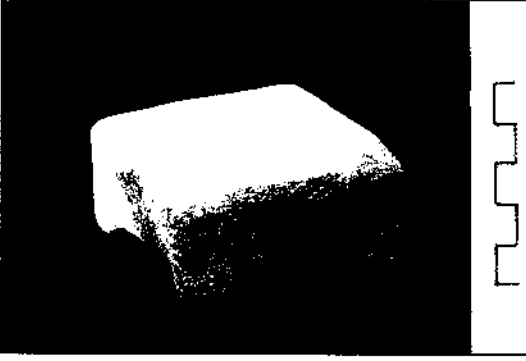
Resim 1: ENÇ 4A tabakasına ait yapı

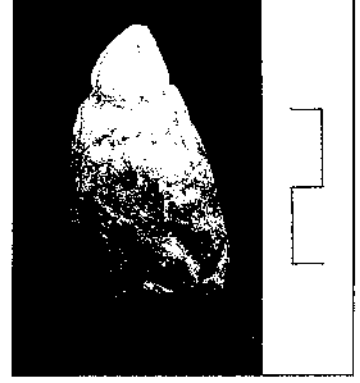
Resim 2: ENÇ ızgara plânlı duvarlar

Resim 3: Derinleşme açması

Resim 4: ENÇ, minyatür masa (pişmiş toprak)

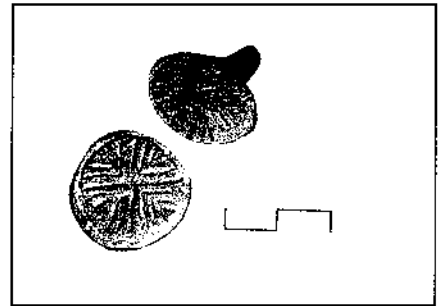
Resim 5: ENÇ, şematik insan betimi (taş)

Resim 6: İTÇ yerleşmesi

Resim 7: İTÇ, gaga ağızlı testi

Resim 8: İTÇ, damga mühür (pişmiş toprak)

AKARÇAY TEPE 2002

Mihriban ÖZBAŞARAN*
Güneş DURU
Nur BALKAN ATLI
Miguel MOLIST
Eyüp BUCAK

GİRİŞ

Kargamış Baraj Gölü etki alanı içerisinde kalan Akarçay Tepe, Urfa İli Birecik İlçesi Akarçay Köyü sınırları içinde yer alır; Orta Fırat Bölgesi'nde, Fırat boyu İlk Neolitik dönem yerleşmelerinden Türkiye sınırları içinde kalan en güney yerleşmedir. Dr. G. Algaze tarafından 1989-1991 yıllarında bu bölgede saptanmış iki Neolitik yerleşmeden birisidir (Algaze *et al.* 1994: 56).

1999 yılından bu yana, Şanlıurfa Müzesi Müdürlüğü denetiminde, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni, ODTÜ TAÇDAM'ın idarî ve malî desteğiyle kazılmakta olan Akarçay Tepe'deki 2002 yılı kazı çalışmaları (alfabetik sırayla), Murat Akman, Erkan Akpınar, Makoto Arimura, Sezai Aydemir, Nur Balkan-Atlı, Walter Cruells, Abdullah Değerli, Güneş Duru, Hitomi Hongo, Osamu Maeda, Yutaka Miyake, Serhan Mutlu, Mihriban Özbaşaran, Raquel Piquet, Maria Sana, Nazmi Üney'den oluşan uluslararası bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Kültür Bakanlığı'nı Isparta Arkeoloji Müzesi araştırmacılarından Behçet Süzen temsil etmiştir.

Akarçay Tepe'deki dört yıllık kazı çalışmalarının ön sonuçları höyükte üç ana yerleşme evresinin varlığını ortaya koymuştur: En eski yerleşme, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin B evresidir (PPNB), bunu stratigrafik bir boşluk olmaksızın Çanak Çömlekli Neolitik Döneme Geçiş Evresi, ardından ise Halaf-öncesi Çanak Çömlekli Neolitik Dönem olarak adlandırılan aşamalar izlemektedir.

Bu ana dönemler ise höyük genelinde yapılan sınıflamaya göre, altıya ayrılır: Kazıldığı kadarıyla, en eski evre, Akarçay Tepe VI: Orta PPNB; Akarçay Tepe V: Geç PPNB; Akarçay Tepe IV: Final PPNB; Akarçay Tepe III: Geçiş Evresi; Akarçay Tepe II ve I ise Çanak Çömlekli Neolitik Dönemdir. Her evre ise kendi içerisinde farklı tabakalar ve yapı evreleriyle temsil edilmektedir (Arimura *et al.* 2001: 312).

Çanak Çömleksiz Neolitiğin B evresi, Orta Fırat, Levant bölgesi ve Doğu Toroslar genelinde farklı bir yapılanma, hareketlilik ve bölgeler arası karşılıklı etkileşim dönemi olarak bilinmektedir. Şu anki veriler doğrultusunda, Akarçay Tepe bu aşamada,

* Mihriban ÖZBAŞARAN, İstanbul Üniversitesi, Prehistorya Anabilim Dalı 34459, İstanbul/TÜRKİYE
Güneş DURU, İstanbul Teknik Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü, YL öğrencisi, İstanbul/TÜRKİYE
Nur BALKAN ATLI, İstanbul Üniversitesi, Prehistorya Anabilim Dalı 34459, İstanbul/TÜRKİYE
Miguel MOLIST, Barcelona Autonome Üniversitesi, Barcelona/SPANYA
Eyüp BUCAK, Şanlıurfa Müzesi Müdürü, Şanlıurfa/TÜRKİYE

PPNB evresinin ortalarında, M.Ö. kal. tarihlerle 8. binyılın başında, (olasılıkla 9. binyılın sonlarında) kurulmuş bir yerleşmedir. Höyükte iskân M.Ö. kal. 8. binyılda devam etmiş (Geç ve Final PPNB), 8. binyılın sonu/7. binyılın ortalarında Akarçay Tepe halkı çanak çömlek yapımı/kullanımına başlamış ve 7. binyılın sonuna kadar höyükte yerleşme ke-sintisiz devam etmiştir (Balkan-Atlı *et al.* 2002: 289, Tablo: 2).

Akarçay Tepe'de, Obeyd ve Son Kalkolitik (Uruk?) Dönemi kültürlerinin izlerine rastlanmış olmakla birlikte, her iki kültür/kültür dönemi için de uzun süreli yerleşmeyi gösterecek kanıtlar bulunmamıştır. Her iki dönem, höyük üzerinde yalnızca çukurlar, çukurlar içinde ve yüzey toprağıyla karışık durumda ele geçirilen çanak çömlekler ve sürtme taş ürünleri gibi buluntularla temsil edilmektedir.

2002 YILI ÇALIŞMALARI

2002 yılı çalışmaları, arkeobotani, arkeozooloji, çanak çömlek, çakmaktaşı ve obsidiyen işçilikleri gibi uzmanlık alanlarının yürütüldüğü ve ilk üç yıllık sonuçların bir monograf halinde yayına dönüştürülme amaçlı çalışmaların yanı sıra, eski ve yeni alanlarda sürdürülen arazi çalışmalarını kapsamaktadır. Çanak Çömleksiz Neolitik B Döneminin Orta Evresi (Akarçay Tepe VI. Evre:), 2002 yılında 27 X açmasında, sınırlı bir alanda yürütülen çalışmalarla; V. Evre, eski yılların 27 U, 28 U açmalarında sürdürülen çalışmalar ve 2002 yılında yeni açılan 26 U ve 28 S açmalarında araştırılmıştır. 29 U-T-S plânkaralarını kapsayan kesim ise önümüzdeki yıllarda kazı çalışmalarının başlayabilmesi amacıyla temizlenmiştir. Höyük sınırları kısmen Akarçay Köyü sınırları içinde yer almaktadır. Bu nedenle söz konusu alan köylüler tarafından samanlık ve iş-lik olarak kullanılmaktadır, ancak V. Evre yapılarının doğrudan bu kesimde, yüzey top-rağının hemen altında yer alıyor olması, 10 x 30 m.lik bu kesimde temizlik yapılmasını zorunlu hale getirmiş, açmaların yeri belirlenerek, yüzey toprağı sıyrılmıştır.

Geçiş Evresi (Akarçay Tepe III. Evresi) ise, gerek 19 F açmasında II. Evre taba-kalarının altına inilmesiyle, gerekse 2002 yılının yeni açmalarından 18 G-F ve 25 U aç-malarında araştırılmıştır. İlk kez 1999 yılında ortaya çıkarılan Akarçay Tepe II. Evresi-ne ait F yapı kompleksinde de 2002 yılında kazı çalışmalarına devam edilmiştir (çalış-ılan alanlar için, bkz. Çizim: 1).

Orta PPNB evresine tarihlenen 27 X açmasında 2002 yılında ortaya çıkarılanlar, 2001 yılında açma kesitinde saptanan taş temelli kerpiç duvarlı bir yapı ile ilişkili oldu-ğu anlaşılan yapı öğeleridir. 27 X açmasındaki en üst tabakaya ait dört kerpiç paralel duvardan oluşan M mekânı ve hemen güneyindeki L mekânı kaldırılmadan korunarak bu alan kazılmış ve biri taş temelli kerpiç duvarlı AB mekânı, diğeri açma batı kesitine giren AN mekânı olmak üzere dörtgen plânlı kerpiç duvarlı yapılar saptanmıştır. Me-kânların plânları ve işlevleri çalışılan alanın kısıtlı olması nedeniyle belirlenememiştir (Çizim: 2).

Akarçay Tepe'de şu an için en geniş alanda araştırılmış evreyi oluşturan V. Ev-rede, gerek plân gerekse kullanılan yapı malzeme açısından çeşitlilik gösteren yapılar bulunmuştur (Resim: 1). Bunlardan, ilk kez 1999 yılında saptanan C yapısı, tümüyle taştan yapılmıştır. Hemen doğusundaki G yapısı çok bölmeli ve kerpiç bir yapıdır. 2002 yılında 28 U açmasının batısında (stratigrafik olarak K yapısının altında) ortaya çıkarılan AD yapısı, kerpiç duvarlı ve çok bölmelidir. Büyük olasılıkla G yapısının doğu uzan-tısını oluşturmaktadır. C'nin kuzeybatısındaki alanda 2002 yılında bulunan yapılardan, çok odalı T yapısı taş temelsiz kerpiç duvarlı bir yapıdır, buna karşılık güneydeki R ya-pısı, küçük hücre plânlı mekânlardan oluşan bir yapı olup taş temel seviyesinde orta-ya çıkarılmıştır. 28 S açmasında aynı evreye (V. Evre) ait, R yapısı ile aynı plâna sah-hip Y yapısı da küçük hücre plânlı mekânlardan oluşur ve taş temel seviyesinde orta-ya çıkarılmıştır (Çizim: 2).

Söz konusu taş ya da kerpiçten çok odalı yapılar, tek odalı C yapısının çevresin-de yer alır. C, en az iki evrelidir; sağlam korunmuş duvar yüksekliği 1.60 m.yi aş-maktadır. Eski evrede, batıya bakan kısa duvarında dışarıya açılan bir kapısı bulun-

maktadır. Yapının yenileme ya da üst evresinde ise kapı iptal edilmiş, büyük bir taş blok ile kapatılmış ve yeni duvarlar bunun üzerine inşa edilmiştir.

Birbirlerinden bağımsız olarak yerleştirilmiş yapıların aralarındaki açık alanlar iş-lik alanları olarak kullanılmıştır (Resim: 2). C'nin kuzeyindeki alanda, iç duvarları yan- ma sonucu sertleşmiş oval biçimli küçük bir ateş yeri, güneyindeki alanda ise kül çu- kurları ve çok sayıda ateş çukuru bulunmaktadır (Balkan-Atlı et al. 2003: 225). Aynı şe- kilde, R, C ve T yapılarının arasında kalan alan da ortak bir açık alan olarak kullanıl- mış olmalıdır. Söz konusu mekânda, doğudaki 0.80 m. genişliğe, 0.85 m. yüksekliğe kadar korunagelmış taştan bir duvar(?), batıdaki 1.40 m. genişliğe, 0.50 m. yüksekliğe sahip bir platform(?) olmak üzere taştan iki yapı ögesi yer almaktadır. İlginç olan, do- ğudaki taş duvarın şu ana kadar yerleşmenin başka bir kesiminde ya da tabakasında saptanmamış farklı bir teknikle, batık sırtı tekniğine benzer bir biçimde örülmüş olma- sıdır. Henüz işlevleri belirsiz olmakla birlikte T yapısı ile ilişkili oldukları ve birlikte kul- lanıldıkları düşünülebilir (Resim: 3).

R ve Y yapıları hücre plânlı küçük mekânlardan oluşan yapılardır. Her ikisinde de ortada ince uzun koridor benzeri bir mekân ile bunun iki kanadında uzanan küçük mekânlar mevcuttur (Resim: 4). Kanatlardaki en küçük mekânın boyutu 0.60 x 0.70 m., en büyüğünün ise 1.90 x 0.70 m. dir. Büyük olasılıkla yapılardaki yaşam tabanının alt seviyesini oluşturmaktadırlar. R yapısının üzerinde, geç evrelere ait iki kez yenilen- miş/onarılmış tek odalı S yapısı yer alır. Y yapısı ise bir üst tabaka yapı faaliyetleri ile kısmen tahribata uğramıştır.

İlk kez V. Evrede rastlanan bu plân tipinin, IV. Evrede farklı boyutta kullanılmaya devam ettiği görülür (Balkan-Atlı et al. 2003: 225, 231; Çizim: 2), ancak 2002 yılı kazı- larında IV. Evrede çalışılmamıştır.

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem tabakalarının hemen üzerinde yer alan Geçiş Evresi, 2002 yılında 25 U, 19 F ve 18 G-F açmalarında araştırılmıştır. Bugüne kadar ortaya çıkarılan Geçiş Evresi yapı kalıntıları PPNB'nin gelişkin mimarî özelliklerini taşı- mamaktadır. 18 G-F açmalarında bulunan kuzeybatı köşesi yuvarlatılmış büyük bir ya- pı, 19 F açmasında ortaya çıkarılan bir açık alan (Çizim: 3) ve 25 U açmasında sapta- nan (Çizim: 4) ufalanmış küçük kireçtaşından düzlemler ve tabanlar, bu tabanları sınır- layan özensiz yapım duvar kalıntıları, bu evrenin mimarî kalıntılarını oluşturur. Ne var ki, Geçiş Evresi tabakaları bugüne kadar höyük yamaçlarındaki açmalarda araştırılmış- tır; höyük merkezinde ya da merkeze yakın Çanak Çömleklili Neolitik tabakaların altına inilmesiyle görünümün değişebileceği belirtilmelidir.

Söz konusu yapısal kalıntılarla ilişkili olarak ele geçirilen çanak çömlek, geçen yıllardan bilinen özellikleri korumaktadır. Çanakların tümü mineral katkıdır. Çoğunlu- ğunun yüzey renkleri koyudur, ancak açık renkli olanlar da mevcuttur. Gayet özenli yü- zey işçiliğine sahiptir, tümü iyi aklıdır. Boyalı örnekler yoktur. Biçimlerde ağız içe dö- nük çömlekler yaygındır. Ağız kenarına yakın yassı tutamaklı örnekler mevcuttur (Ari- mura et al. 2000: 239-243; Balkan-Atlı et al. 2003: 227).

Akarçay Tepe'deki son yerleşme evresi olan Çanak Çömleklili Neolitik Dönem, 2002 yılında 19 G ve 25 U açmalarında ortaya çıkarılan yapılarla bilinir: 19 G açmasın- daki F yapı kompleksi (Çizim: 3) ikisi yaşam mekânı, ikisi depo mekânı olarak yorum- lanabilecek dört mekân ile bir ışık alanından oluşur. Işık mekânı, yapının batısında yer alır ve olasılıkla yarı açık bir mekândır. İki kez tabanı yenilenmiştir. Çok sayıda ve çe- şitte, kil, kemik, kireçtaşı, çakmaktaşı ve obsidiyen işçiliğine ait buluntu içermektedir.

Çaytaşlarından oluşturulmuş temel üzerine kerpiç duvarlı F yapısının yaşam odaları olarak yorumlanan iki mekânında toprak taban bulunmuş, buna karşılık ocak/fı- rın gibi yapı öğelerinin mekân içlerinde yer almadığı görülmüştür. Depo odaları olarak yorumlanan mekânlar ise yaşam odalarına oranla daha küçüktür ve tabanları yoktur. Yapı, genel hatlarıyla PPNB yapılarına oranla daha özensiz yapılmıştır, yapı temelle- rinde kullanılan hammadde ve işçilik farklıdır.

Bir diğer yapı ise, 25 U açmasında ortaya çıkarılan yuvarlak plânlı bir yapıdır. Kazıldığı kadarıyla 2.5 m. kadar yarı çapa sahiptir. Orta ve iri boyutta çaytaşlarından kuru duvar tekniğiyle örülmüştür. Üst üste iki sırası korunagelmis duvar, yapının temelidir. Sıkıştırılmış toprak tabanı mevcuttur. İçinde ve çevresinde ele geçirilen çanak çömlek özelliklerine göre, Akarçay Tepe'nin II. Evresine tarihlenmektedir.

SONUÇ

Akarçay Tepe 2002 yılı çalışmaları plânlandığı şeklide sürdürülmüştür. Yerleşme dokusunun daha iyi anlaşılması ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönemin en erken evrelerinde görülen değişimin, erken çanak parçalarının bulunduğu alanların genel PPNB yapılarından farklı durum ve biçimlerde görülüyor olmasından kaynaklanan sorunsalın anlaşılması amacıyla belirlenen alanlarda çalışılmıştır.

Yerleşme dokusu her çalışma yılı sonunda daha örgütlü bir yerleşmenin ipuçlarını vermektedir. Akarçay Tepe mimarisi, gelişkin biçimi ve farklı türlerde inşa edilmiş yapıları ile oldukça farklı bir görünüm almaktadır. Gelecek yıllarda yapılacak çalışmalar, hem yerleşme dokusunun ve yerleşme içi sosyal örgütlenmenin anlaşılması, hem de yerleşmenin dönem özellikleri düşünüldüğünde ait olduğu sosyal coğrafya ile olan ilişkisi ve bu etkileşimle yerleşmede biçim bulan anlayışın anlaşılması açısından oldukça önem taşımaktadır.

Çanak çömlekçiliğin en erken örneklerinin görüldüğü bir yerleşme olan Akarçay Tepe'nin bu yeni ürünü nasıl kullanıma aldığı ve üst tabakalarda görülen zengin çanak çömlek repertuarını nasıl oluşturduğu, cevaplanması gereken bir başka sorudur.

Bugüne kadar höyüğün kuzeyindeki tek bir açmada (20 P) ulaşılan ana toprağın höyük çevresinde, farklı açmalarda da ortaya çıkarılması önümüzdeki yıl çalışmalarının hedeflerinden bir başkasıdır. Böylelikle, bugünkü veriler ışığında, ilk yerleşmenin Orta PPNB Evresinde başladığı görüşü de sınanmış olacaktır. Bu doğrultuda Akarçay Tepe'nin gelecek yıllarda yoğun olarak araştırılması oldukça önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

ALGAZE, G., BREUNINGER, R., KNUDSTAD, J., 1994,

"The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: Final Report of the Birecik and Charchemish Dam Survey Areas", *Anatolica* 20, 1-96.

ARIMURA, M., N. BALKAN ATLI, F. BORELL, W. CRUELLS, G. DURU, A. ERİM ÖZDOĞAN, J. IBANEZ, O. MAEDE, Y. MIYAKE, M. MOLIST, M. ÖZBAŞARAN 2000,

A New Neolithic Settlement in the Urfa Region: Akarçay Tepe, 1999, *Anatolia Antiqua* VIII: 227-255.

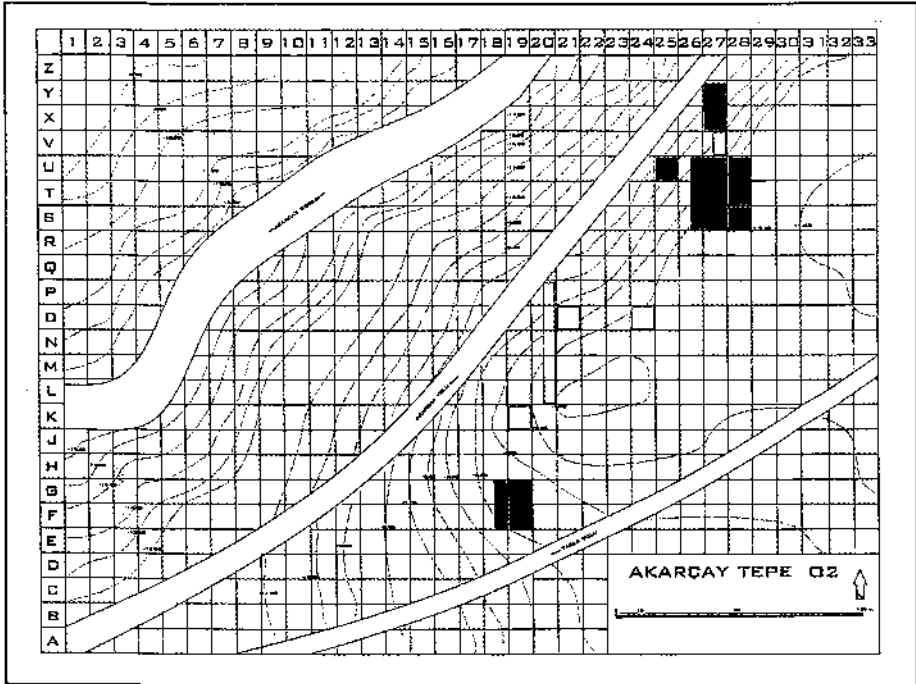
ARIMURA, M., N. BALKAN ATLI, F. BORELL, W. CRUELLS, G. DURU, A. ERİM ÖZDOĞAN, J. IBANEZ, O. MAEDE, Y. MIYAKE, M. MOLIST, M. ÖZBAŞARAN, 2001, Akarçay Tepe Kazısı, 1999, *Ilisu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları* (Der. N. Tuna- J. Öztürk-J. Velibeyoğlu), ODTÜ TAÇDAM, Ankara: 309-337 (İngilizcesi: 338-357).

BALKAN-ATLI, N - F. BORRELL - R. BUXÓ - G. DURU - J. J. IBÁÑEZ - O. MAEDE - M. MOLIST - M. ÖZBAŞARAN - R. PIQUET - M. SANA - J. WATTEZ, 2002,

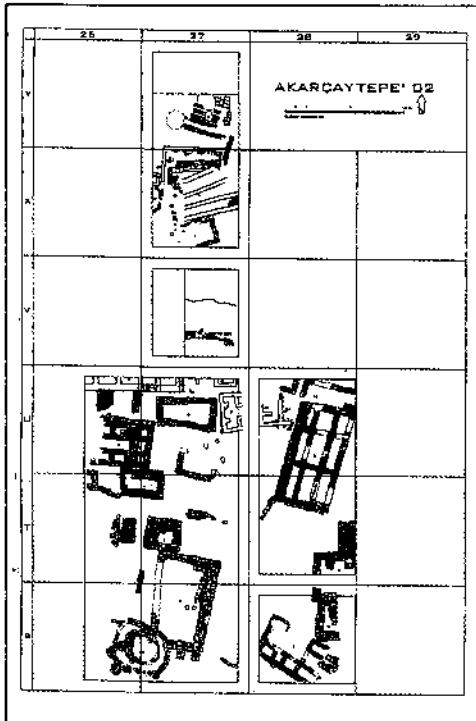
Akarçay Tepe 2000, *Ilisu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları* (Der. N. Tuna-J. Velibeyoğlu), ODTÜ TAÇDAM, Ankara, 287-308 (İngilizcesi 309-318).

BALKAN-ATLI, N - E. BUCAK - G. DURU - M. MOLIST, 2003,

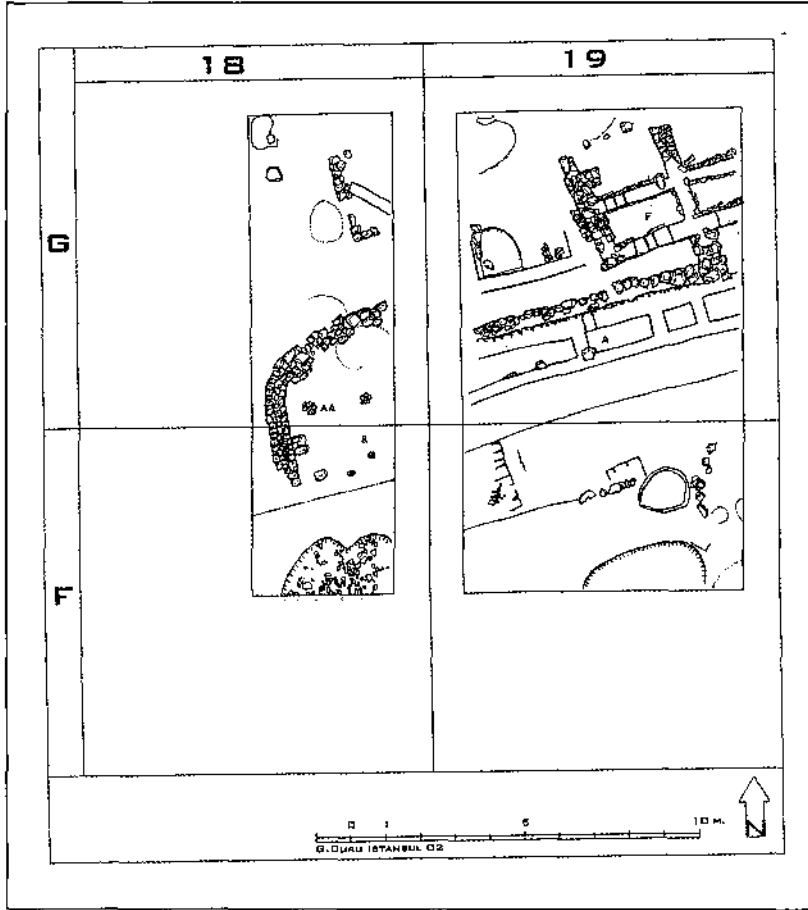
Akarçay Tepe 2001 Yılı Çalışmaları, 24. Kazı Sonuçları Toplantısı: 223-232.

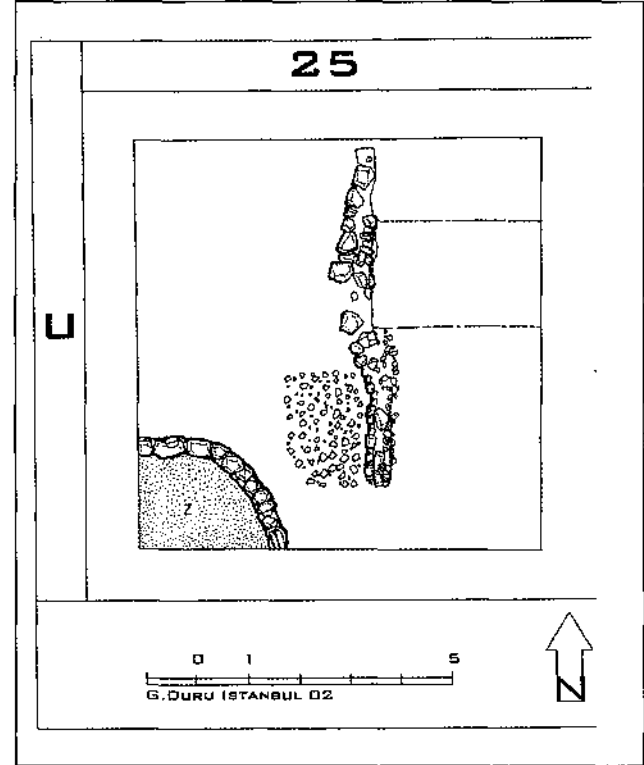
Çizim 1: Akarçay Tepe topografik plânı, 2002 yılında çalışılan açmalar

Çizim 2: Höyük doğusundaki açmalar, genel durum plânı

Çizim 3: Höyük batısındaki 18-19 G-F açmaları, Akarçay Tepe III. ve II. Evrelerine ait yapı kalıntıları

Çizim 4: 25 U açması: yuvarlak yapı, Akarçay Tepe II. Evresi; kireçtaşından tabanlar ve düzlemler: Akarçay Tepe III. Evresi

Resim 1: Akarçay Tepe V. Evresi, taş ve kerpiç yapıları

Resim 2: Akarçay Tepe V. Evresi yapılarının arasında işlik olarak kullanılan alanlar

Resim 3: Kerpiç yapıyla ilişkili olduğu düşünülen taş duvar ve platform

**Resim 4: Küçük, hücre tipi mekânlar-
dan oluşan yapı**

DASKYLEION 2002 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

Tomris BAKIR*
Aytekin ERDOĞAN
Hülya BULUT
Handan YILDIZHAN

Pers Terası Kazıları

Akhaemenidler'in Daskyleion'u ele geçirdikleri tarihlerde inşa ettikleri Teras-Sur Hisartepenin güneydoğu yamacında yer alır (Resim: 1). 1997 yılından beri kazılan ve en iyi korunduğu yerde yüksekliği 5 m.yi bulan, henüz 120 m.si kazılmış bu Teras-Sur, Pers mimarî geleneğinde Anadolu'da uygulanmış tek örnektir¹. Daskyleion teras-sur yapısı Persepolis terası ile karşılaştırıldığında² hem benzerlik görülmekte, hem de etkileyici ve yüceltici unsurlar fark edilmektedir.

Bu monumental oluşumun alt yapısının kabaca işlenmiş, iri, kareye yakın şekilli andezit bloklardan yapıldığı, üst yapısının ise kerpiç duvar olduğu anlaşılmaktadır. Teras-Sur görkemli görünüşü ile güneydoğu yamaçta üzerindeki terasta yer alan saray yapılarını koruma amacıyla yapılmıştır. 2001 yılı çalışmalarında bu teras-surun bir bölümünün düzgün ve iyi yontulmuş kireç taşı bloklarla kaplı olduğu görüldü³. Bu noktada, duvar tekniğinin değişmesi olasılıkla tesadüfi bir işlem değildir. Burada ya giriş kapısı beklenmeli ya da bu iyi işlenmiş bloklar üzerine Persepolis'te olduğu gibi beki kaptırılmalı *orthostadlar*, belki de yazılı blokların monte edilmiş olduğu düşünülebilir. 2002 yılı kazılarında hem eski çağ tarihi, hem de Anadolu arkeolojisi için önem taşıyan buluntular bu kısımda ele geçirilmiştir.

Çalışmalara izodomik duvarın yıkılmış olan bölümünün üstünde bırakılan toprak tabakasından başlanmıştır. Kazılar ilerledikçe bütünüyle bu alan hakkında yepyeni bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur. İzodomik duvarın arka tarafında yorumlarımıza bilimsel kanıtlar oluşturacak buluntu durumları ile karşılaşmıştır. Terasın üst yapısının kerpiç bloklardan oluşturulduğu da yamaç kesitlerinde sık sık tam kerpiç blokların (26x19x10 cm.) yansıması ile artık kesinlik kazanmıştır. İzodomik duvarın bittiği ve kerpiç duvarın başladığı düzlemde, duvar üzerinde kerpiçleri daha sağlam bir zemine

* Prof. Dr. Tomris BAKIR, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Başkanı, 35100 Bornova-İzmir/TÜRKİYE

Dr. Aytekin ERDOĞAN, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 35100 Bornova-İzmir/TÜRKİYE

Hülya BULUT, Araştırma Görevlisi, Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 48000 Muğla/TÜRKİYE

Handan YILDIZHAN, Araştırma Görevlisi, Dicle Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Diyarbakır/TÜRKİYE

1 Pers geleneğindeki Teras-Sur duvarları için bkz.: Kleiss, W., "Terassenanlagen in der iranischen Architektur", *AMI* 30, 1998, 235 vd.

2 H.Koch, *Es Kündet Dareios der König....* Mainz/Rhein, 1992, Abb.27, 87.

3 T. Bakır, R.G. Gürtekin-Damir, C. Tanrıver, "Daskyleion 2001"24. *KST* 24, I, Ankara 2003, 492-493.

oturtmak için küçük taşlardan yapılmış ince bir yatak düzlemi oluşturulmuştur (Resim: 2). Bu teknik uygulama İran'da da yapılıyor muydu, yoksa bu Anadolu'lu mimarların bir keşfi miydi, sorusu araştırılmalıdır.

İzodomik duvarın yıkılmış olan bölümünün hemen arkasında ortaya çıkan ve kısmen de yıkılmış olan ikinci bir duvarla daha karşılaşmıştır. İzodomik duvarın titiz işçiliği ile bu yeni duvarın kaba işçiliği karşılaştırıldığında, bu ikinci duvarın bir nedenle kısa sürede yapılmış olduğu hemen anlaşılmaktadır. Ancak çalışmaların son aşamasında teras-sur duvarının hemen önünde yer alan yangın tabakası, M.Ö.334 yılının Mayıs ayında Daskyleion'da gerçekleşen tarihi bir olayın kanıtı olarak ortaya çıktığında, ikinci duvarın işlevi anlaşılmıştır.

Antik Dönem yazarları, Aleksandros'un komutanı Parmenion'un, Granikos savaşından sonra terk edilmiş Daskyleion'u ele geçirdiğini söyler⁴. Oysa arkeolojik veriler bunun doğru olmadığını kanıtlamaktadır: Daskyleion'a gelen Makedonya ordusu Rezidens'in etrafının monumental bir 'Teras-Sur' ile çevrili olduğunu görür. Tepenin tırmanmaya en uygun olduğu kesiminde sur duvarının bir kısmını yıkarlar. Makedonyalılar bu işle uğraşırken, Rezidens'te bulunan Persler de içerden korunabilmek için aceleyle yüksek bir duvar daha örerler. Ancak Makedonya ordusu yıkıma devam eder ve hatta iç kısımda örülen bu ikinci duvarı da yıkıp merkeze girer ve Persler ile savaşır. Sonunda Makedonyalılar satraplık merkezini ele geçirir ve burada bulunan sarayları, saray arşivini ve resmî yapıları yıkıp yakar. Ele geçirilen buluntu durumu tam bu anı göstermektedir.

Bir kısmı yıkılmış sur duvarı; bunun arkasında yer alan ve acele ile yapıldığı duvar örgü özelliğinden anlaşılan yıkılmış koruma duvarı; yıkılan bu kısımdan duvarların önüne akan toprak; duvar önünde bir yangın tabakası ve bu yangın tabakasının üstünde yer alan seramikler, sikkeler; ok uçları... Bu buluntuların "*terminus ante quem*" oluşturdukları ve bu buluntular içinde M.Ö. 334 yılından daha geç bir malzemenin olmadığı görülmektedir.

Duvarın bu kısmı Anadolu'nun eskiçağ tarihinde bir dönüm noktasına tanıklık ettiği için bir çatı ile örtülerek koruma altına alınmıştır. Burada Pers Döneminin sona erdiği ve Hellenistik Dönemin başladığı anın kanıtları gözler önündedir. Koruma çatısı için basit ama sağlam bir uygulama tercih edilmiştir. Çatının 110 metrekarelik bir alanı örtmesine ve yamaçtan aşağı doğru inen dik bir çatı olmasına karar verilmiştir (Resim: 3). Demir makaslar ve ayaklardan oluşan ana konstrüksiyon üzerine kaliteli eternit kaplanmıştır. Çatının toprakla birleştiği noktalar da çimento ile sağlamlaştırılmıştır.

Phryg Yerleşimi Kazıları

Daskyleion'un kelime anlamı "Daskylos'un Yeri" demektir. Efsanevi Lydia kralı Daskylos, M.Ö. 7. yüzyıl başlarında hanedan kavgaları nedeniyle Lydia'dan sürgün edilmiş ve Damaskus'lu Nikolaos'tan⁵ öğrendiğimize göre, Hellespontine Phrygia bölgesine gelerek, göl kıyısındaki bu antik merkeze yerleşmiştir. Daskylos'un yerleştiği bu yer, o buraya geldiği zaman başka bir ad ile anılmaktaydı. Antik yazarlar, bu bölgede "Aphnitis Limne" adlı bir gölden ve göl kıyısında yer alan Aphneion adlı bir yerleşimden söz eder⁶. Bu adları kesinleştirecek epigrafik bir buluntu henüz ele geçirilmemiştir. Bu bölge için antik yazarlar Hellespontine Phrygia adını kullanmışlardır. Strabon burada Phrygler'in yaşadığını belirtmektedir⁷.

4 Arrianos, *Anabasis* I 17,1; Strabon XVI 776; Pausanias, I 29,10.

5 Nikolaos Damaskenos, *FGrHist* 360 F 63.

6 Homeros, *Iliada* V.824-825; Herodotos I 8; Strabon XII.9; Pausanias IV.21; Byzantion'lu Stephanos, *Ethnika* 150.2.

7 Strabon 12. 4. 1 "Phrygia Hellespontiake = Phrygia Epiktetos"; 12. 4.3. "Klein Phrygia- Hellespontine Phrygia-Phrygia Epiktetos"; 12. 4.10. "Hellespontine Phrygia"; W. M. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, 1897, 665 ("... Strabo gives a list of the districts and cities of Phrygia Magna, using that term in early sense, as distinguished from Phrygia Hellespontiake and Phrygia Epiktetos ..."); D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, 1950, 759; G. M. Cohen,

1990 yılından başlayarak Daskyleion'da ele geçirilen, Phrygler'e ait epigrafik ve arkeolojik buluntular, bu bölgenin neden "Hellespontine Phrygia" diye anıldığının ve Phrygler'in Anadolu'daki yayılımlarının Kütahya-Eskişehir sınırının daha da batısına ve kuzeye kaydığına anlaşılmasının bilimsel kanıtları olmuştur⁸:

Phryg dilinde yazıtlar, bezemeli ve graffitolu seramikler, Kybele kültüne ait buluntular, M.Ö. 8. yüzyıl sonuna ait bir Kybele tapınağı temelleri, üstü plaka taşlarla örtülü bir kült kanalı, M.Ö. 7. yüzyıla ait taştan yapılmış küçük boyutta bir Kybele tapınak modeli, *bothros*, kült eşyaları ve kent suru Daskyleion'da Phrygler'in M.Ö. 8. yüzyıldan başlayıp Hellenistik Döneme kadar yaşadıklarını kanıtlamaktadır. Daskyleion'daki Phryg kenti ile bağlantılı olan surun keşfi 1997 yılında olmuştur⁹. 1999 yılında da bu sura ait bir kule yapısının temelleri açığa çıkarılmıştır. Böylece sur içi yerleşimin Hisar-tepe'nin güney yamacında aranması gerçeği de ortaya çıkmıştır.

Bu yerleşimi arama amacına yönelik son iki yıldan beri güney yamaçta yeni sektörlerde kazı çalışmaları sürdürülmektedir. 2002 yılında da "0-9" açmasında çalışmalara devam edilmiştir. Bu açmada erken tabakalara ulaşmak için, Hellenistik ve Akhaemenid Dönemi yapılarına ait duvar kalıntılarını kaldırmadan, uygun noktalarda sondajlar yapılmıştır. Burada ortaya çıkarılan ve M.Ö. 4. yüzyıl başlarına tarihlenen yoğun yangın tabakasının Daskyleion'da farklı sektörlerde de saptanan "M.Ö. 395 yılındaki Agesilaos Yangını'nı" gösterdiği ve dolayısıyla da bu tabakanın satrap II. Pharnabazos Dönemine ve Orta Akhaemenid Evreye ait olduğu anlaşılmıştır. Bu yangın tabakasının hemen altından 2002 yılı kazılarının en güzel buluntusu, ünik bir eser olan ve satrap I. Artabazos Dönemine, M.Ö. 5. yüzyıl ilk yarısına tarihlenen fildişi kabza ele geçirilmiştir.

Sondaj yapılan alanda daha da derinleşince Erken Akhaemenid Evreye tarihlenen seramikler ve bu tabakanın da altında Pre-Akhaemenid Evreye işaret eden buluntular ortaya çıkmıştır. Böylece, bu açmada dar bir alanda yapılan sondaj çalışmaları amaçlanan hedefe ve Daskyleion'un M.Ö. 547 öncesi yerleşiminin izlerine ulaşılmasını sağlamıştır. Sondajda 40 cm.lik derinliğe kadar inildikten sonra ana kaya dolgusu olan sarı renkli toprakla karşılaşmıştır. Kazı yapılan alanın küçüklüğü Pre-Akhaemenid Evreye ait yerleşim hakkında henüz detaylı bilgi vermezken, bu tabakada ele geçirilen iyi perdeli koyu gri, ya da siyah Phryg seramikleri ve bunlarla birlikte Korinth, Lydia, Doğu Yunan ve hatta az sayıda da olsa Protojeometrik Dönem seramiklerinin varlığı, yerleşimi M.Ö. 550'den başlayıp gerilere M.Ö. 1100 tarihlerine kadar götürmektedir. Bu sürenin bir kısmı karanlık çağlara denk gelmektedir. Daskyleion yalnızca Akhaemenid kültürünü değil, Anadolu'nun karanlık çağlarını, Aiol göçmenlerinin yaşadığı yeri ve en önemlisi de giderek artan Phryg buluntuları nedeniyle de bir Phryg yerleşimini vaad etmektedir.

Hellenistik Dönem Urbanizmi

1999 yılından itibaren Hisar-tepe'nin üst platosunda ve doğuda geniş bir alanda Post-Akhaemenid Evreye yönelik kazı çalışmaları devam etmektedir. Burada gün ışığına çıkarılan Hellenistik Döneme ait yapılar arasında yer alan bir sokak ve sokağın iki yanında sıralanan yapıların temelleri ve farklı seviyelerde tabanların üzerinde *in situ* bulunmuş gerek seramik, gerek nümizmatik buluntular ele geçirilmiştir. 160 m. karelik bir alanda ve yüzeyden 1.5 m. derinliğe inen bir tabakalanmada Hellenistik Dönemi içeren çeşitli evreler halinde Daskyleion'daki yaşamın yansımaları ile karşılaşmıştır. Dönem ise, bölgenin Provincia Asia olarak M.Ö. 133 yılında Romalılaştırılması tarihinden ge-

The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands and Asia Minor, Berkeley, 391; G. E. Marindin, *A Classical Dictionary of Greek and Roman Biography Mythology and Geography* by Sir William Smith, D.C.L., LL.D., London, 709; S. Şahin, "Phrygia Epiktetos", *AST IV*, Ankara 1986, 265-268.

8 T. Bakır - Akbaşıoğlu, "Phryger in Daskyleion"; R. Gusmani - M. Salvini-P. Vanicelli (eds.), *Frige e Frigio, Atti dell. Simposio Internazionale Roma*, 16-17 Ottobre 1995, Roma: 229-238.

9 T. Bakır - Akbaşıoğlu - G. Polat, "Daskyleion 1997", *KST XX*, I, Ankara 1999, 577 - 579, 1-3.

riye giderek, Hellenistik Evrenin başlangıcı olan M.Ö. 334 yılına kadar olan zamanı kapsamaktadır.

Kentleşme açısından bölge için önem içeren bu yapılaşmaları belli bir plâna oturtabilmek ve bir model oluşturabilmek amacıyla yönelik olarak 2002 yılında buradaki kazılara genişleyerek devam edilmiştir. Aynı alanda 5 ayrı açmada yapılan çalışmalar, kronolojik olarak eski sonuçlarımızı bir kez daha desteklemiştir. Ancak tam bir insula plânına henüz ulaşamamıştır. Öyle anlaşılıyor ki Priene, Aleksandria, Seleukia, Demetrias gibi Erken ve Orta Hellenistik dönemlere ait örneklerde kent plânlamasında yaklaşık 1600; 3800; 9800 ve 5000 metrekare boyutlarında olan insulalar örnek alınır ve bu insulalarda yer alan 8 adet evin her birinin yaklaşık 200; 480; 1240;625 metrekare büyüklükte oldukları düşünülürse, Daskyleion'da bir insula boyutuna ulaşabilecek için uzun yıllar çalışmaları sürdürmek gerekmektedir. Hisar-tepe'nin üst platosu ile güney ve doğu yamaçlarının kapladığı alanın tamamının 25 dönüm olduğu göz önüne alındığında, belki insulaların eş zamanlı örneklerinden çok daha küçük olabileceğini de göz önünde bulundurmak yerinde olacaktır.

Buluntular

Kabartmalı Mimarî Mermer Süsleme Elemanları

Pers Terası kazılarında, terasın üstünü kapatan eğimli toprak yığının kaldırılması çalışmalarında Akhaemenid Dönemine ait yapılarda kullanılmış, mimarî ve plastik eserlerin kanıtları olan buluntular ele geçirilmiştir. Bunlar arasında kaliteli mermerden yapılmış *kymation* parçaları ve yapılarda *orthostad* olarak kullanılmış kabartmalar taşıyan mermer bloklarda yer alan insan figürlerine ait yüz detayları, saç ve sakal parçaları, bazen üzerlerinde boya izleri korunmuş olarak ele geçirilmiştir. Bu tür buluntuların, tam da Pers Terası'nın M.Ö. 334 yılında Makedonya ordusu tarafından yıkıldığı noktada ele geçirilmesi bir tesadüf olmasa gerektir. Terasın izodomik duvarının yıkılmış olan bu noktasında başından beri düşünülen bir girişin varlığı ve bu girişte Pers geleneğine uygun olarak kabartmaların yer alacağı düşüncesi şimdi daha da güçlenmiştir.

Yine aynı alanda ele geçirilen üzerleri boyalı iyi pişmiş tuğla parçaları ve 2002 yılı kazılarının önemli bir buluntusu olan mermer üzerine işlenmiş ve kırmızı boyası iyi korunmuş 12 yapraklı bir rozet de, bu girişte yer alan mimarîde uygulanmış süslemelerin ayrı birer kanıtını oluşturmaktadırlar.

Metal Buluntular

Erken Akhaemenid Evreye ait, iyi korunmamış bir elektron *fibula* ile Geç Akhaemenid Evreye tarihlenen bronzdan yapılmış bir terazi tutamağı, onlarca metal buluntular arasında dikkati çekenlerden yalnızca iki örnektir.

Terra Cotta

Türünün ender örneklerinden biri olan ve Erken Hellenistik Evreye tarihlenen bir *grotesque terra cotta* figürin, çömelmiş, başını arkaya döndürmüş ve açık olan poposuna doğru bakar durumda tasvir edilmiştir. Bu komik, ama esprî dolu figürin kim bilir hangi Makedonyalı tarafından satın alınmıştı ve esprisi neydi diye düşünmek gerekir.

Nümizmatik

1999 yılında Hellenistik yapıların birinin tabanında bulunan bir gümüş Kistophoros'un benzer bir diğer örneği, 2002 yılında yine aynı seviyede, ama başka bir yapının içinde ele geçirilmiştir. Böylece M.Ö. 250 yılından sonra var olan Daskyleion-Pergamon ilişkilerinin varlığı bir kez daha kanıtlanmıştır. 1999 yılında ele geçirilen gümüş Cistophoros, Balıkesir Müzesi'nde 2003 yılında meydana gelen bir soygun sırasında Daskyleion'da ele geçirilmiş bir altın Dareikos (Resim: 4) ile birlikte çalınmıştır.

Fildişi

2002 yılı kazılarının gözde buluntusu ve aynı zamanda ünük bir eser olan bir hançere ait fildişinden yapılmış kabza, fildişi işçiliğinin ender örneklerinden biridir (Resim: 5). Bulunduğu tabakaya göre Orta Akhaemenid Evreye ve Daskyleion'un güçlü satrapı soylu I.Artabazos Dönemine, diğer bir deyişle, M.Ö. 5. yüzyılın ikinci dörtlüğüne tarihlenmektedir.

Kabzanın uç kısmı bir buzağı başı olarak yontulmuştur. Buzağı yere uzanmış biçimde tasvir edilmiştir. Ön bacakları dizlerinden tam kıvrıktır, arka bacakları düz olarak geriye uzanmıştır. Baş detayları olarak, gözler, kulaklar, ağız, burun ve burun üstü deri kırışıkları verilmiştir. Ayaklarda toynaklar, gövde ve kalçada kasların belirtilmesi çizgi olarak detaylandırılmıştır. Kabzanın metal hançere bağlandığı dip kısmında hançerin metal kısmının gireceği bir yiv açılmış ve burada bronz çivilerle iki taraftan hançer ve kabzası sabitlenmiştir. Bronz çivilerin korozyona uğraması ile bu noktada fildişinin üzerinde mavi bir renk oluşmuştur. Hançer kısmı ele geçirilmemiştir.

Bu fildişi değerli eserini Anadolu'da mı yapıldığı, yoksa İran'dan mı Daskyleion'a getirildiği gibi stilistik, atölyesine ve ustasına yönelik sorular araştırılmaktadır. Bu eser yeni açılan Bandırma Arkeoloji Müzesi'nde teşhir edilecektir.

Seramik

Daskyleion'da yaşayanlar hem bu merkezin kozmopolit yaşamı, hem de yüzyıllar boyu sürmüş ekonomik gücü ile eskiçağ dünyasında üretilmiş her tür seramiği günlük yaşamlarında kullanmışlardır. Kazılar zengin bir seramik koleksiyonu oluşturmuştur.

Pre-Akhaemenid Döneme ait örnek olan, Daskyleion'un Aioller ve Phrygler tarafından iskân edildiği dönemi işaret eden konsantrik daire bezemeli Protogeometrik Dönem *skyphos* dudak kenarından bir parça; M.Ö. 7. yüzyıl ortalarına tarihlenen ipek krem astar üzerine gövde içi çapraz çizgilerle doldurulmuş kuş figürüne sahip kalın çerperli bir açık kap; belki bir kratere ait boyalı Phryg kabından bir parça; Tanrıça Kybele'ye adanmış sunu kapları olan gri tek renkli Omphalos'lu *phiale*lerin göbekleri; Sardis dışı bir Lydialı atölyede¹⁰ üretilmiş *streaky* teknikli tam korunmuş M.Ö. 6 yüzyılın ilk yarısına ait bir küçük *skyphos*; Geç Korinth Döneminin sonlarına tarihlenen Korinth üretilmiş ama form açısından Khalkis tipinde olan, üzerinde çok ve karışık figürlü anlatımlı bir sahnenin konu edildiği destekli kraterin gövde parçası; Batı Anadolu'dan ithal edilmiş Orientalizan Döneme ait parçalar gibi buluntular bu koleksiyonun yeni üyeleri olmuştur.

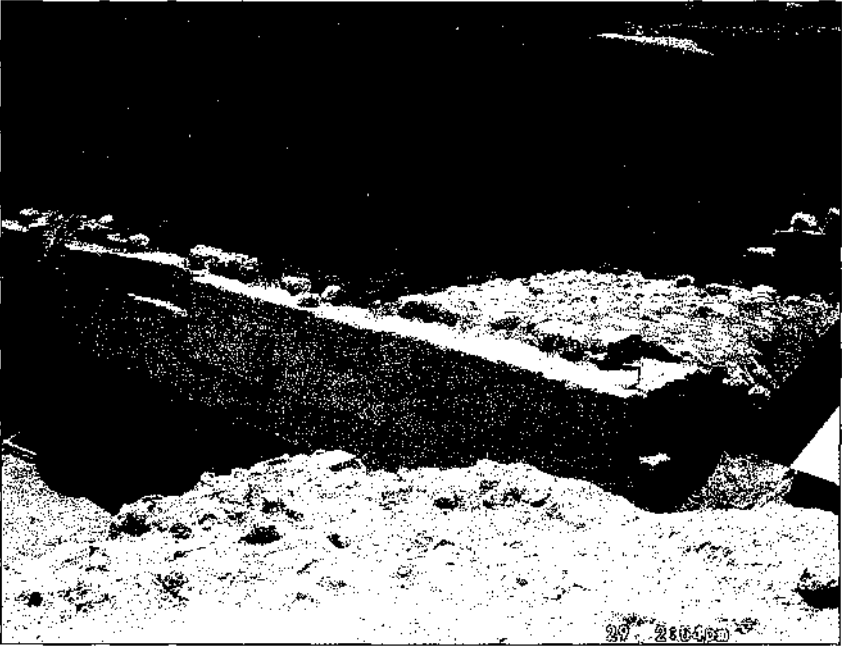
Çevre Düzenlemesi

Daskyleion'un kamulaştırılmış ve etrafı çit ile korumaya alınmış sit alanları içinde, ziyaretçilere ilk bilgileri sunmak için tanıtıcı levhalar yerleştirilmiştir. Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanan iki büyük boyutlu panodan biri Hisar-tepe'nin doğu yamacının altında yer alan ana giriş kapısının hemen arkasına yerleştirilmiştir. Burada Daskyleion tarihçesi ve ele geçirilen buluntular hakkında bilgiler verilmektedir. Diğer pano ise, Daskyleion Paradeisos'u içinde, Hisar-tepe'nin 2.5 km. doğusunda, kazısı ve restorasyonu tamamlanıp ziyarete açılmış olan Kösemtuğ Tümülüsü'ndeki monumental mezar anıtı için hazırlanmış olup bu da etrafı kamulaştırılan tümülüs alanındaki giriş kapısının içine yerleştirilmiştir.

10 Gürtekin-Demir, R.G., "Lydian Painted Pottery at Daskyleion", *AnatSt.* 52, 2002, 111-143.

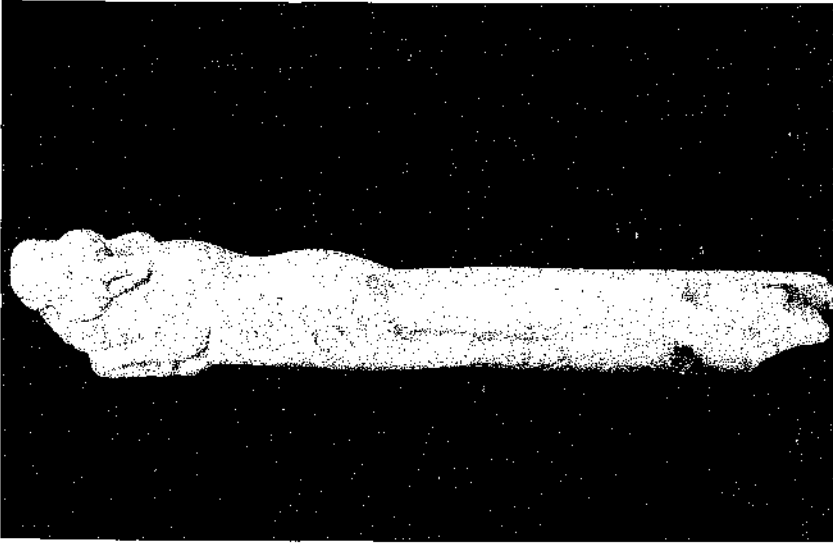
Resim 1: Pers Teras Suru

Resim 2: İzodomik duvarın üstündeki kerpiç duvar yatağı

Resim 3: Pers Teras Suru üzerine yapılan koruma çatısı

Resim 4: Fildişi kabza. Orta Akhaemenid Evresi

Resim 5: Dareikos

THE EXCAVATION OF THE HANGAH (DARPHANE) MELIK MAHMUD GAZI CONDUCTED IN AKSARAY IN 2002

R.Eser GÜLTEKİN*

We conducted the excavation of the Hangah Melik Mahmud Gazi between 7 and 31 July 2002 in Aksaray. The excavation team that Prof. Dr. Bekir Deniz presided for included R. Eser Gültekin, Ass. Prof., specialist on restoration and architect (Faculty of Fine Arts, Dokuz Eylül University); Mustafa Güner, architect; Mükerrer Kurum, art historian and staff member Faculty of Sciences and Literature, Adnan Menderes University; and Mehmet Uğur Sağıroğlu and Abdullah Keskin; students at Art History, Faculty of Literature of Ege University, İsmail Yılmaz, Utku Yurtsever, Özlem Uslu, Gonca Bumin, Barış Yalın, Nuray Aslan, Gürsoy Durmuş, Özlem Tezcan, Semiha Mucurluoğlu, Çilem İnce, Şirin Menevşe, Aysun Akı, Güneş Akdağ, Esra Ali Yazıcıoğlu and Özlem Uslu of Art History, Faculty of Sciences and Literature, Gazi University; Hüseyin İris, Ayşe Aslan, Zahide Demir, Serda Aldıç, Yakup Duymaz, Serap Özkan, Mustafa Güngör, Mevlüt Görmüş and Osman Doğan of Art History, Faculty of Sciences and Literature, Konya Selçuk University; and Hakkı Alhan archaeologist, representative of Ministry of Culture of Turkey, and from the museum of Muğla, to all of whom I feel grateful for their invaluable and devoted assistance.

We were not provided with any allocation from *Vakıflar Genel Müdürlüğü*, the owner of the Hangah in 2002 as we were not in previous years. The excavation was first supported by *DÖSİM Müdürlüğü*, Ministry of Culture. In addition, the Governorship of Aksaray, *Türk Tarih Kurumu*, *Aksaray Mercedes-Benz A.Ş.* and İzmir based *Dalan Kimya Endüstri A.Ş.* and *İzeltaş El Aletleri A.Ş.* also contributed to our efforts for the matter involved. Moreover, we were supplied with food and cleansing stuff by *Orkide Yağ A.Ş.* in İzmir. Aksaray Police Academy provided residence for us during the excavation. We appreciate the contributions and assistance of the officials in the ministry of culture and *DÖSİM Müdürlüğü*; Yusuf Halacoğlu, Prof. Dr., president of *Türk Tarih Kurumu* and its employees; Kadir Çalışıcı, the governor of Aksaray, and Mehmet Yılmaz, The assistant of the governor; Celaî Aydoğan, the director of Aksaray Police Academy Ruhi Özkanlı, the director of Provincial Cultural Association Aksaray and the employees there; Yücel Kiper, the director of the Museum of Aksaray and its associated personnel; Hans Peter Heinstejn, the director of *Aksaray Mercedes-Benz Turk A.Ş.* and its related staff and workers; Akın Dalan, the chief of board of managers in *Dalan Kimya A.Ş.* and *İzeltaş El Aletleri A.Ş.* and of Ahmet Küçükbay, the president of the board of directors in *Orkide Yağ A.Ş.*

In 2002, we excavated the Hangah in its north, southeast and west sides. We discovered a hearth inside the entrance northwardly. Outside it we opened and cleaned

* Ass. Prof. Dr. R. Eser GÜLTEKİN, Dokuz Eylül University, The Faculty of Fine Arts, İzmir/TURKEY.

the entrance of the portal excavated in previous years. In the west side of it was found an earthen oven, a hearth in the 3-F, a second hearth in the 3-G and another earthen oven in the 2-F grids. We cleaned and outlined the chamber on 2 and 3- F grids in the east of the entrance (Fig. 1).

During the previous excavation in 2001, we cleaned the entrance iwan in the north of the building and discovered paving bricks. In 2002, we excavated a hearth while resetting the site. Towards the gate was found a chimney of the hearth just like an earthen oven located next to it.

The dimensions of the hearth were measured and covered over. We believe that it was made during the settlements early in the Republican era (Fig. 2, 3).

In previous years, we tried to excavate in front of the portal on the 4-F grid, however we did not deepen the excavation and open the gate either lest it could be flooded with water. In 2002, we did not open it either but removed the debris in front of it. Nevertheless, we did not extract the big stones in order to maintain the construction architect as a whole. An earthen oven was explored on the 4-G grid and covered with earth after being planned and sectioned (Fig. 1, 4).

The earthen oven that we found in 1996 was similar to the one on the 3-F grid in the same direction. Previously, we stated that this earthen oven was the one which we believed was used to produce nitre in Aksaray. In 2002, when we opened up the earthen oven on the 2-F grid which had yet to be excavated, we had a new idea that this three earthen ovens belonged to the Seljuki era since it resembled the earthen ovens discovered in 2002 and 1996 and was located on the level of the foundation. Indeed we excavated the two earthen ovens in the big chamber on the 3-D grid westward and in the room on the 5-6 F grids in the northeast in 1999 and 2001 respectively. We found that since all those earthen ovens resemble one another in their constructions and diameters, they were obviously all made in the Seljuki era.

On the 3-G grid was discovered another hearth probably constructed with the bricks of the construction. The hearth whose plan we sketched was similar to that set up in the main wall of the building on 3-F grid excavated in 1996. Because the hearth discovered in 1996 was built on the foundation wall, it was found to have been made in 19th century. However, we estimated that the hearth found this year belongs to Seljuki era like the other earthen ovens, very probably because it was built on the level of the earthen oven (Fig. 5).

In 2002, we planned to excavate and reach the original main wall behind the ones composed of gravel stones from the houses built early in the Republic era, on the rooms in the northwest of the building. When for that purpose we extracted the gravel stone walls located in the northwest, we hit a trace of the foundation made up of gravel stones, which we could hardly discover on the 2-G grid during 1994-96 excavations. Having been removed, the exposed foundations was discovered to belong to the houses built in around 1925.

On the 2-3-4 F grids were found the main walls. The two small cells were also exposed in the entrance. We did not excavate the space in the entrance of the cell, as it is supported by the steel construction. For fear that the wall could have collapsed if this steel protection had been removed in order to further excavate, we decided to clean it in the process of restoration. In addition, the room on the entrance of the cell on the 2-3 F grids had been cleaned years before. This year we have exposed only the foundation walls. In previous years, were found new walls set up on the foundation. When those walls were removed cautiously, we have encountered the original foundation walls. However, they were found to have been pulled out up to the level of the foundation (Fig. 6).

We have found a water pipe made of terracotta leading to south north deep down the foundation of the room on the 2-3 F grids in northwest. Deepened further down, those terracotta pipes were seen to extend to the north. In the same room we-

re the two stones on which there is a round trace of the column located on the foundation.

Traces of this foundation were discovered from across the entrance gate in the north wall down to the end of the northwest wall (Fig. 7). This foundation was understood to extend into the garden in the westward, for this reason it had to be confined to the borders of the Hangah. We encountered some clues that we estimated belong to earthen oven, hearts, etc, in nearly 2.00 m. deep down under the foundations estimated to have been constructed in probably in 1925, but the earthen oven was not excavated because it is just next to the neighbouring parcel.

Some other foundation traces were exposed which we believe were also built in 1925 on the 1-F grid in the northwest: They were not exposed or treated in anyway except for cleaning and leaving them in place, because we estimated that they are associated with the benches on the 2-3 E grids. We exposed the original building foundations, opening those made in the form of the benches of the houses built during 1925 in order to correlate the room on the 2-3 F grids with the arched chamber on the 2, 3-E grid (Fig. 6, 8)

In the 2001 excavation, we removed the earth out of the room in the northwest corner, exposing it thoroughly. During those efforts an earthen oven was also discovered. We measured its dimensions and covered it over. In 2002, this earthen oven was exposed again and a terracotta pipe chimney found as well. It was remeasured and covered over to assess it on a further date (Fig. 9).

We found that the earthen oven has the same dimensions as the one exposed on 2-F grid, the one found in front of the entrance gate of this earthen oven in 2002, the one exposed on the floor of the big chamber in 1999, and as the one found in the west side on the same grid in 1996.

In 1995, we discovered a location turned into a late comers place in 1950 and paved with bricks in the southeast, and covered over it with earthen material. After that, we did not expose the site again until 2002, when the bricks there were pulled out to understand what it lies beneath. These bricks were removed out of the floor in plates, starting from the wall corners of the 5-6 C grids. At the end of this trial conducted to section them, we found that the bricks had been laid directly on the ground, with nothing being placed under them but earth. Having removed the earth in layers we discovered a window facing the room in the southwest side on the 6-C grid. This window was smaller than those in the east and west sides of the south iwan and can not be seen clearly inside the room either, from which it follows that this window was not noticed during the repairment by Vakıflar Genel Müdürlüğü and closed by laying bricks on in it (Fig. 10).

In the 2001 excavation, some foundation traces were encountered on the 5-B grid in the southeast. In 2002, this site was reexcavated, with the section bonded with the 5-6 C grids appearing. This gravel stone foundation which was barely understood in 2001 was found to be welded with a wall laid with flat ashlars on the 7-B grid (Fig. 10).

While digging into the foundations on the site, we reexposed the marble column which was discovered leaning down on the ground in 1995. It was taken out of the ground and cleaned. We learned from some old people in the vicinity that this antique column was used as a building element in the years when the late comers place was added, and left aground after the added space was destroyed, with a smaller column being carried away somewhere in 1930 by the then municipal officials.

In order to clean the whole space in the late comers place from the column to the southeast, we opened it up in layers where 5-6-7-8 A B C grids exist, exposing a ground with some mortar debris on it. Following the clean-up appeared a wall corner laid with flat ashlars in the 7-B and 7-C grids. Without deepening anymore this ground that we believe is a late comers place, we left it in a way to reexcavate it in 2003.

We cleaned it around, restored the weakened and destroyed walls and stopped the excavation to continue the following year.

TINY FINDS

During the 2002 Hangah excavation was discovered many tiny finds most of which are of amorphous quality. Of them, 84 were found to be worth studying and 24 worth exhibiting in a museum. Of the latter, 4 were glass bracelets, 2 pipes, 2 tiles, 9 ceramics, 1 oil lamp and 6 plastered objects, none of which were sound, in other words they were all fragmented including the above-mentioned 84 pieces, perhaps because they were thrown away in debris casually and shattered into pieces during the clean-up procedures by Vakıflar Genel Müdürlüğü in 1965.

The Recorded Object, En. No. Darp. 02/1 as one of the finds in the museum is a glass bracelet of 0,6 by 5,5 cm. Broken, part of it is lost somewhere. It has a wavy design in yellow, orange, black and white colors, and is estimated to belong to Seljuki period.

The Recorded Object, En. No. Darp. 02/2, the second glass bracelet is 0,5 by 5,5 cm. in size and produced with the pouring technique. Only part of it is present and of wavy design embroidered with black, white, yellow and orange on the green and turquoise backgrounds. It is supposed to have been made in the Seljuki era (Fig. 11).

The Recorded Object, En. No. Darp. 02/3, the third glass bracelet was found fragmented. It is decorated with striped designs in yellow and brown on the turquoise background and believed to come from the Seljuki period.

The Recorded Object, En. No. Darp. 02/4, the last glass bracelet is 0,8 by 4,5 cm. in size, thought to be part of a complete bracelet decorated with black, white and orange colors in wavy motifs by the pouring technique and estimated to belong to Seljukis.

The Recorded in Object, En. No. Darp. 02/5, a piece of a pipe is 3,8 by 2,3 cm. produced in clay material, with its mouthpart and stem being present but broken. In addition it is decorated with grooves on it and assumed to have been produced in the Seljuki period (Fig. 12).

The Recorded Object, En. No. Darp. 02/6 is a pipe fragment made with clay. Only a small piece is present of the once sound pipe with a molding between the stem and mouth section. It is decorated with zigzag course motifs on the stem and estimated to date back to Seljukis.

The Recorded Object, En. No. Darp. 02/7 belongs to a bowl stem 2 by 3 cm. in size, produced with a sand and lime mixture. It is decorated with green glaze and scraping technique, and made with underglazing technique. Its decorations are composed of striped geometrical motifs and leave patterns, suggesting the Seljuki period characteristics in color and embroideries.

The Recorded Object, En. No. Darp. 02/8 is a bowl piece 8 by 7,2 cm. in size made with clay. It has a yellow glaze and is decorated with green paint on it with the pouring technique. We estimate that it was produced in 17th-18th centuries in the Ottoman period.

The Recorded Object, En. No. Darp. 02/9 is a plate piece produced with clay and 10,5 by 7,5 cm. Underglazing technique and light green color determines this piece decorated with leaf patterns made by the scraping technique. It is believed to belong to the Seljuki period.

The Recorded Object, En. No. Darp. 02/10 is part of a deep bowl made with clay and 10,8 by 6,6 cm. Only floor and stem is present now. Its outer face is unglazed but inner part glazed with light green color, and estimated to originate from Seljukis.

The Recorded Object, En. No. Darp. 02/11 is a pot of 8,3 by 3,5 cm. whose mouth section is made with clay in underglazing technique and decorated with holes on it. It is brown in color inside and from the Seljuki period.

The Recorded Object, En. No. Darp. 02/12 belongs to a piece of tile fragmented partially on its turquoise glaze face. The backward face is conical, 2,9 by 2,9 cm. and from the Seljuki period.

The Recorded Object, En. No. Darp. 02/13, a tile piece of 1x2,2 cm. is cut by the mosaic technique, dark purpled in color and from the Seljuki era.

The Recorded Object, En. No. Darp. 02/14 is a pot made with clay, 2,6 by 4 cm., produced using the barbutin technique decorated with plant motifs and from the Seljukis.

The Recorded Object, En. No. Darp. 02/15 is a piece of bowl made with clay, 4,7 by 4,6 cm., decorated with the scraping technique with a lining on it, and embroidered with brown curved branches. Its exterior is green in color and dates back to the Seljuki period (Fig. 13).

The Recorded Object, En. No. Darp. 02/16 is a piece of an oil lamp, 5,8 by 3,6 cm. and belongs to its chamber. It is without a base, glaze and any embroideries on it, and dates back to the Seljukis.

The Recorded Object, En. No. Darp. 02/17 is an undescrivable piece of ceramic made with a clay and sand mixture massive and from the Seljuki period. Its handle is the same color as it.

The Recorded Object, En. No. Darp. 02/18 is another piece of ceramic produced with clay and sand. This undescrivable find is like a flowerpot hollow and sealed on the mouth, with a hole being on it.

The Recorded Object, En. No. Darp. 02/19 is a piece of plaster, 24,5 by 9,8 cm. and worn away. It is estimated to be part of a window or door frame. It is decorated with motifs of standard and from the Seljuki period (Fig. 14).

The Recorded Object, En. No. Darp. 02/20 is a piece of plaster, 20 by 15,9 cm. part of decoration on a window or a hearth corner, embroidered with geometric motifs encircled on them and estimated to have been made in the Seljuki era.

The Recorded Object, En. No. Darp. 02/21 is a piece of plaster with a 17 by 11,5 cm. It looks like a narrow border with a tree motif on it, decorated with plant-like motifs bilaterally, and it is believed to date back to the Seljuki period.

The Recorded Object, En. No. Darp. 02/22 is another piece of plaster. This plaster block was found in two parts and incomplete, decorated with a central design and with geometric motifs on the borders. It is thought to be a decorative line and from the Seljuki era.

The Recorded Object, En. No. Darp. 02/23 is a piece of plaster, 20 by 18,5 cm., decorated with a matting motif and from the Seljukis.

The Recorded Object, En. No. Darp. 02/24 is another piece of plaster possibly from a border and embroidered with siren motifs made in between curved plant patterns on it. The headboard of the siren ends with a tulip-like motif, dating back to the Seljuki period (Fig. 15).

CONCLUSION

Much of the excavation was completed except with a small section in the southeast and west sides. In plan it resembles the mosques constructed by T plan in the Turkish architecture. However, the earthen ovens in the north facade and those in the northeast room and the ones in the big chamber suggest that they were used for the purposes other than heathing even if they were believed to have served that way. Considering the earthen ovens and hearths exposed in 1996 in the north, the fact that many hearths and the earthen ovens lie in the same location leads us to the question

whether or not the building was constructed for the purpose of the *Darphane* as local people believe.

The plan of the building exposed following the 2002 excavation proves asymmetric in construction. The additional buildings which were set up by demolishing the original walls caused it to be destroyed sooner than it was supposed to in the west side in particular. Moreover, the fact that the *mihrab* (prayer niche) was made in a rectangular and protruded shape accelerated the domed structure and therefore the central space to collapse.

Opening the building for cultural and artistic purposes after repairment could enable it to be utilised with different functions. This building can well be used as "The Centre for Seljuki Art Research" because there are countless Seljuki works in Aksaray. Therefore, it is urgent to repair this building under the restitution and restoration plan prepared for the matter involved.

The glass bracelet pieces discovered in the 2002 excavation are estimated to date back to the Seljuki period. Those found on the lowest layers resemble one another with their green, yellow, orange, black and white colors, and with curved embroideries made by the pouring technique. The bracelets resembling those that we found previously had been also excavated years before. Furthermore, such articles have been discovered during the excavations of the Ottoman era in Hungary as well. However, we believed that the finds we exposed in this excavation belong to the Seljuki time (Fig. 11).

In the 2002 excavation, only two pieces of pipes were found, both of which are similar to each other with their grooved patterns on them. Because both pipes resemble those we found in previous years in form and embroideries, they are supposed to have been made in the Seljuki times.

The ceramics found during the excavation in 2002 were generally produced by underglazing and colored in green only. They are decorated with geometric and floral patterns by the scraping technique. The pieces recorded in object- En. No. Darp. 02/7 and object- En. No. Darp. 02/8 recall Seljuki ceramics, tiles and wooden embroideries.

The pieces recorded object- En. No. Darp. 02/10 and object- En. No. Darp. 02/16 in the ceramic section present the two oil lamps, with the one being glazed and the other unglazed. Such oil lamps as those many found with one and three mouths with or without bottoms were dated by Byzantine era until recently. These ceramics are of great importance in that they are found to have been made by Seljukis as well as by Byzantians. Moreover the ceramics of this kind are known to have been found in the excavation of Samsat¹.

The object- En. No. Darp. 02/11 recorded piece of the mouth of a pot is of Seljuki character in that it is glazed with only green in color, but nevertheless the embroideries on it prove almost unprecedented among comparable ones. This example similar to the ceramics whose patterns were made with rice grains in the Ottoman times is of importance in that they were used in embroideries during the Seljuki era as well.

The tile recorded as object- En. No. Darp. 02/12 is a uniform one. Its face is a square but the backward is conic cut. Although glazed with one color, it is less than a tile plate but larger than a mosaic tile. The example recorded object- En. No. Darp. 02/13 is the one cut in a mosaic tile, which shows that both the tiles glazed with only turquoise and mosaically-cut tiles were used in the construction.

The ceramic piece recorded in object- En. No. Darp. 02/14 is one of the striking examples which is unglazed and produced with the Barbutin technique. It is interesting that such ceramics were used mostly in eastern Anatolian region and those discove-

---

1 As far as Lale Bulut, Ass. Prof. in Ege University stated her book on the finds of the Samsat excavation is about to be published, I feel gratitude to her for the precious assistance she gave me for the matter involved.

red there were also found in the Melik Mahmud Gazi, as *Hangah/Darphane*. Discovery of the same ceramics in Alayhan excavations indicates that they were used to a great extent in this region as well.

Among the most interesting finds are plaster fragments. The plaster fragment En. No. Darp. 02/23 recorded was named matting design plasters and this types were found to be associated with the Seljuki period by us. We are of the same opinion currently.

One of the examples that we exposed previously is that recorded in object- En. No. Darp. 02/21, which were found in two seperate fragments and can be completed in a uniform decorative frize to prove that both are complementaries to each other.

The piece of object- En. No. Darp. 02/24 seems to be the most interesting finds decorated with a siren pattern like a tulip, which suggests that this building included patterned embroideries in that period as well. This pattern known to have been used as a talisman creature ever since Central Asian Turkish Arts has its similar examples seen on tile embroideries in the palace of Cordoba. It is important that this pattern was used in the construction of a dervish lodge (tekke) mistakenly called a mint. It was understood to have been used as a plaster embroidery element in the Seljukı architecture. The fact that its top section was not described as a human head but as a tulip can be attributed to the tradition of popular culture (folkloric culture) rather than a royal style. The tulip patterns are very favourite among people. Additionally the word tulip in arabic alphabet resembles the word Allah in written form, therefore tulip is a sacred pattern for people in Turkish literature. Tulip has over a hundred names or descriptions. Consequently in Turkish embroideries tulip (lale) is widely used flower pattern since it reminds muslims of the name Allah².

---

2 B. Deniz, *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları*, Ank. 2000, p.177.

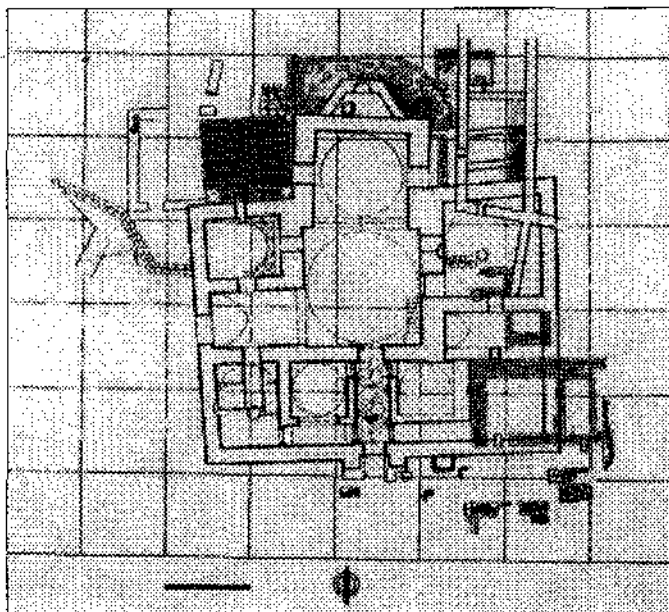

Fig. 1: Melik Mahmud Gazi Hangah (Darphane), the plan in 2002

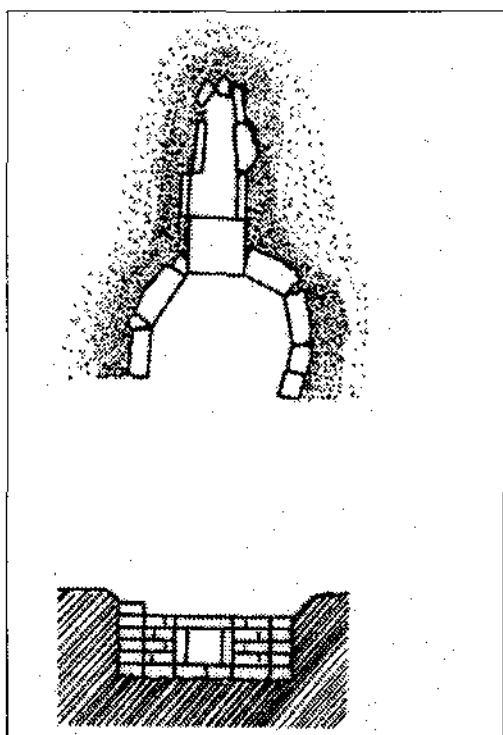

Fig. 2: Melik Mahmud Gazi Hangah (Darphane), the hearth detail in front of the entrance iwan, 2002

Fig. 3: Melik Mahmud Gazi Hangah (Darphane), the entrance iwan and the hearth view, 2002

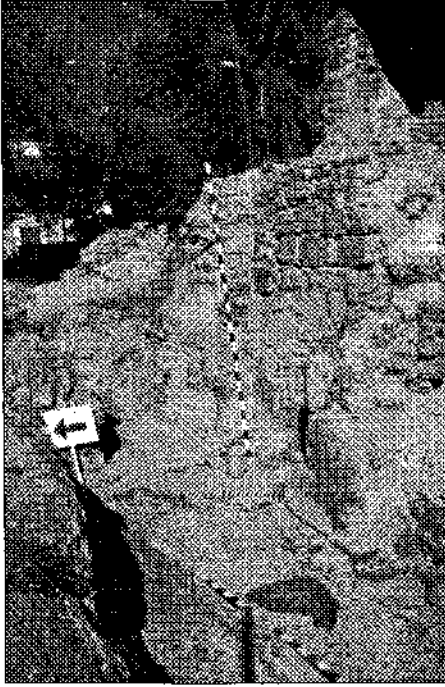

Fig. 4: Melik Mahmud Gazi Hangah (Darphane), the earthen oven found in front of the portal in the North, 2002

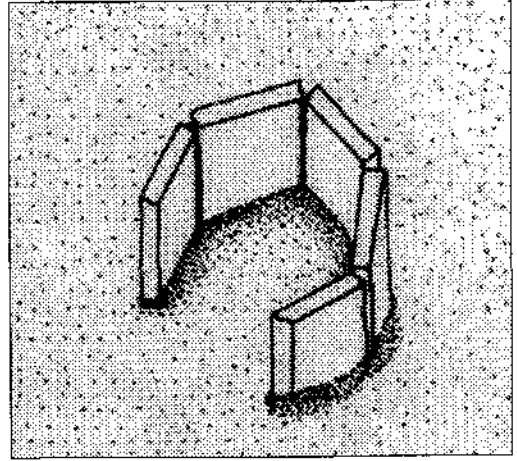

Fig. 5: Melik Mahmud Gazi Hangah (Darphane), the hearth found in front of the portal in the North, 2002

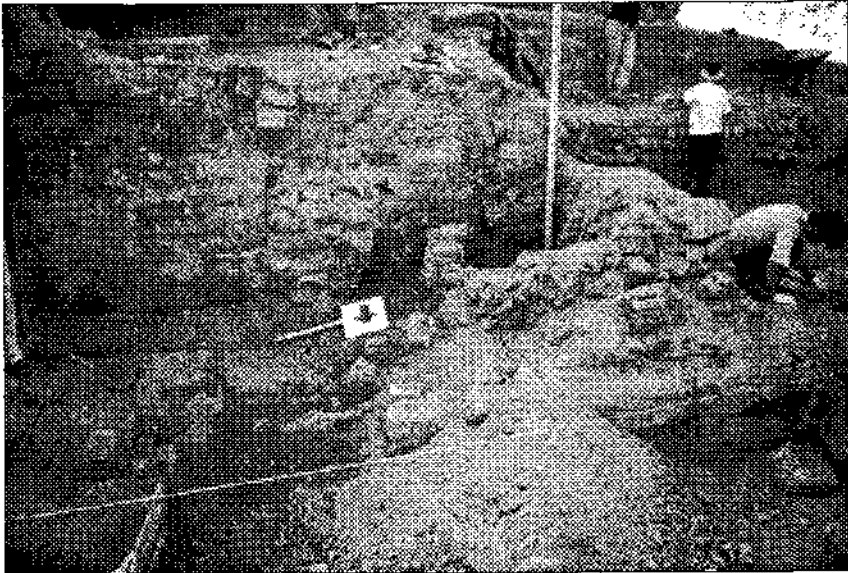

Fig. 6: Melik Mahmud Gazi Hangah (Darphane), the cleaning works in the North, 2002

Fig. 7: Melik Mahmud Gazi Hangah (Darphane), the foundations in the North, 2002

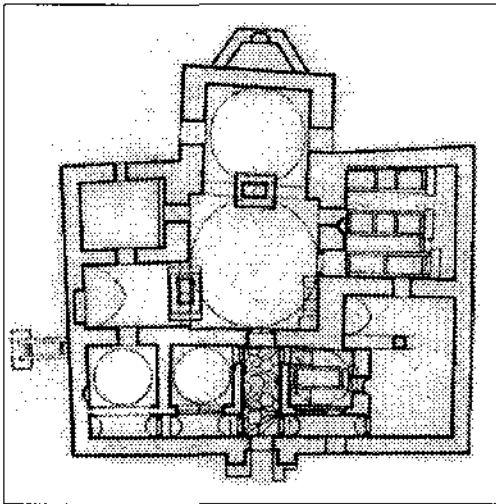

Fig. 8: Melik Mahmud Gazi Hangah (Darphane), the original plan, after the cleaning

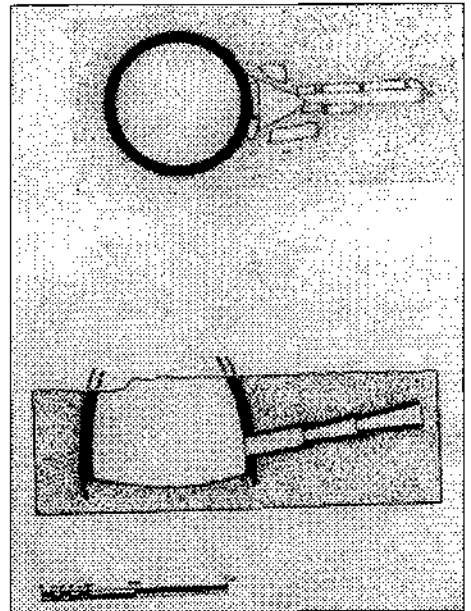

Fig. 9: Melik Mahmud Gazi Hangah (Darphane), the plan of the earthen oven in the northwest corner room, 2002

Fig. 10: Melik Mahmud Gazi Hangah (Darphane), the cleaning works in the south-east corner, 2002

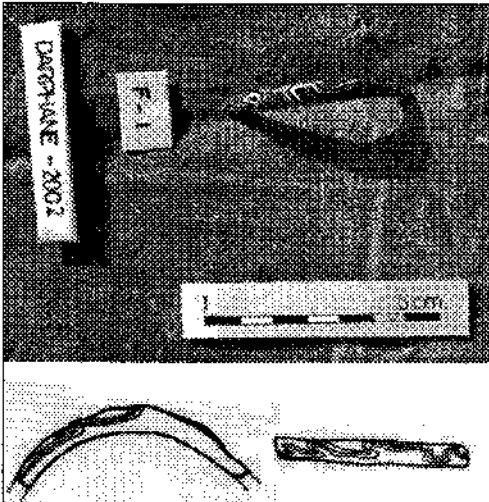

Fig. 11: Melik Mahmud Gazi Hangah (Darphane), a piece of glass bracelet supposed to have been made in the Seljuki era

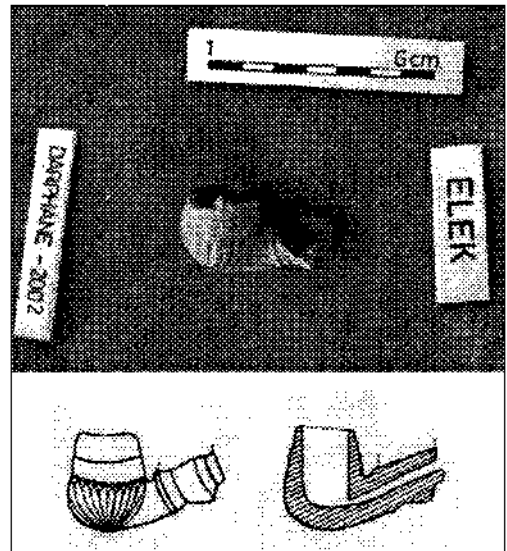

Fig. 12: Melik Mahmud Gazi Hangah (Darphane), a piece of pipe assumed to have been produced in the Seljuki period

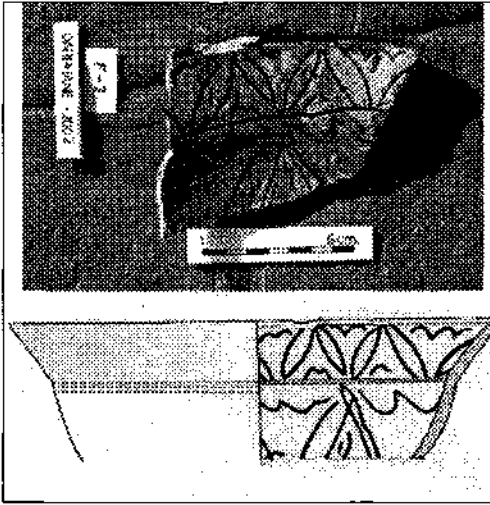

Fig. 13: Melik Mahmud Gazi Hangah (Darphane), a piece of bowl dates back to the Seljuki period

Fig. 14: Melik Mahmud Gazi Hangah (Darphane), a piece of the plaster is decorated with motifs of standard and from the Seljuki period

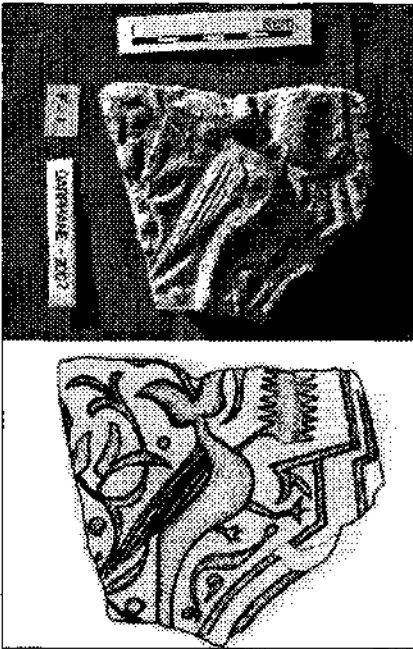

Fig. 15: Melik Mahmud Gazi Hangah (Darphane), a piece of the plaster ambroidered with siren motifs

ILISU BARAJI - SALAT TEPE 2000-2002 YILI KAZILARI

A. Tuba ÖKSE*
A. Oğuz ALP
Nejdet İNAL

Salat Tepe, Dicle Nehri'nin yukarı havzasında, Ilısu barajı dolun alanında, Bis-mil'in yaklaşık 14 km. doğusunda, Yukarı Salat beldesinde yer alır (Çizim: 1). Alt Mi-osen Dönemde oluşmuş yaklaşık 6 m. kalınlıktaki aluvyal dolgu sekisi üzerinde yer alan tepe yaklaşık 25 m. yükseklikte ve 200x130 m. boyutlardadır (Çizim: 2). Salat Te-pe'de 1989 ve 1998-1999 yıllarında yüzey araştırmaları¹ yapılmıştır, 2000 yılından beri kurtarma kazıları sürdürülmektedir².

Tepe Açmaları

Kazılar tepe üzerindeki yapılaşmanın açığa çıkarılması amacıyla K 12-13, L 12-14 ve M 13 açmalarında sürdürülmüştür. K 13, L 12-13 ve M 13 açmalarında kazılan 14 basit toprak mezara ölümler başları batıya, ayakları doğuya gelecek şekilde dorsal olarak yatırılmıştır (Çizim: 3). K 13 açmasının kuzeybatı kesiminde açığa çıkarılan bir erişkin mezarının Ortaçağa ait bir duvarın altında kalması, bazı mezarların Ortaçağın başlarına ait olabileceğini göstermektedir. Mezarlara yatırılan bazı erişkin bireylerin ve çocukların el bileklerinde ve boyun kısımlarında çok sayıda cam boncuktan yapılmış kolye ve bilezikler bulunmuştur.

I. yapı katı, L 12-13 ve K 13 açmalarında saptanan üst seviyedeki duvar, çakıl taban, tandır, kül çukuru ve ocak kalıntılarından oluşmaktadır (Çizim: 4). Daha derindeki mimariyi bozarak açılmış birkaç tahıl silosu da bu tabakaya aittir (Çizim: 6). Çakıl taban üzerinde 5.-6. yüzyıllara tarihlenen Ortaçağ seramik parçaları, pişmiş toprak kandiller ve demir ve tunçtan üretilmiş çivi, spatula, ok ucu, v.b. küçük buluntu ele geçirilmiştir. Bu tabanın alt yapısını sağlamlaştıran sert toprak dolgu tabakasından toplanan bir grup boyalı seramik parçasının M.Ö. 2. binyle tarihlenmesi, dolgu malzemesinin höyüğün başka bir kesiminden alındığını düşündürmektedir. I. yapı katında kahverengi hamurlu, astarsız, yüksek ısı üreten bir fırında pişirilmiş Ortaçağ kap parçalarının yanı sıra birkaç yeşil sırlı Bizans parçası ele geçirilmiştir. "Late Roman C" olarak ad-

* Doç. Dr. A. Tuba ÖKSE, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Beytepe-Ankara/TÜRKİYE
A. Oğuz ALP, Öğr. Gör., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE
Nejdet İNAL, Arkeoloji Müzesi Müdürü, Diyarbakır/TÜRKİYE

1 Algaze ve diğ. 1991: 213, fig. 2a: 56; Ökse 1999; Ökse ve diğ. 2001.

2 Kurtarma kazıları Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi'nce organize edilen Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi kapsamında Diyarbakır Arkeoloji Müzesi adına tarafımızca sürdürülmektedir (Ökse ve Alp 2002; Ökse ve Alp baskıda; Ökse baskıda-a; Ökse baskıda-b). Gerek arazi çalışmasında, gerek çizim ve dokümantasyon çalışmalarında emeği geçen tüm ekip üyelerine teşekkürü borç biliriz.

landırılan, Akdeniz havzası ve çevresinde yaygın mal grubuna ait parçalar M.S. 5.-7. yüzyıllara tarihlenmektedir³.

Ortaçağa ait ocak ve çukurların bozduğu II. yapı katı taş temelli duvar ve ocak kalıntıları ile daha derindeki III. yapı katı bir taş döşeme, bir ocak kalıntısı ve kül çukurları ile temsil edilmektedir (Çizim: 5). Bu tabakalara ait duvarlar sert kil taban üzerine inşa edilmiştir. Bu yapı katlarına ait duvarlar arasındaki karışık topraktan toplanan seramiğin M.Ö. 1. binyıldan Ortaçağa kadar süren zaman dilimine ait olması, I. yapı katı zemin dolgusunun yapımı sırasında erken dönemlere ait tabakaların tesfiye edildiğini düşündürmektedir. Bu yapı katlarına ait Hellenistik Çağ seramiğinin büyük bölümü yalın yüzeyli kaba mallardan oluşmaktadır. M 13 açmasında III. yapı katında bir ocak içinde ele geçirilen çömlerlerin benzerleri Kuzey Mezopotamya'nın Pers ve Erken Hellenistik merkezlerinden bilinmektedir⁴. Kırmızı ve siyah mat astarlı parçalar Fırat ve Dicle havzalarında Hellenistik Döneme tarihlenmiştir⁵.

Tepe üzerinde saptanan tahıl siloları (Çizim: 6) arasında ağız seviyeleri daha yüksekte olanlar i. tabakaya zemin oluşturan kil dolgunun inşası sırasında traşlanmıştır. Ağızları daha derinde saptanan çukurlar diğerlerinden daha geniştir. Bazı çukurlarda sadece Hellenistik Çağ seramiği bulunması, bu yapı katlarına ait siloların ayrımını sağlayabilmiştir. K 13 açmasında çukur içinde bulunan küpün benzerleri Hellenistik Çağa aittir⁶. Bir başka çukurda bulunan mermer heykele ait ayak parçası ile karışık toprak arasında bulunan sikkeler, Salat Tepe'nin Roma İmparatorluk Çağında da kullanıldığına işaret etmektedir.

Erzak çukurlarının kullanımlarının bitiminden sonra içlerinin molozla dolmasından dolayı, çoğu çukurda M.Ö. 3.-1. binyıl seramik gruplarından oluşan karışık malzeme ele geçirilmiştir. Erken Tunç Çağı el yapımı seramiği Doğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya⁷, çark yapımı standart seramik Kuzey Suriye örnekleriyle benzeşmektedir⁸. Erken Tunç Çağı III'e tarihlenen diğer çark yapımı seramik grupları, Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye'de yaygın olan turuncu hamurlu, ağız kenarı siyah boyalı seramik⁹ ile "metalik seramik" türlerindedir¹⁰.

Orta Tunç Çağında üretilen "Habur Boyalıları"¹¹ ve Kuzey Suriye ile Fırat havzasında yaygın olan standart seramik¹² ile Geç Tunç Çağında Kuzey Mezopotamya'da üretilen "Nuzi boyalıları"¹³ ve Orta Assur standart seramik parçaları¹⁴, Salat Tepe'de bu çağlara ait yapı katlarının beklenebileceğine işaret etmektedir. Salat Tepe'de bulunan Erken Demir Çağı seramiği Doğu Anadolu ve Yukarı Fırat havzası çağdaş seramiği ile benzeşmektedir. El yapımı, derin yatay oluklarla bezeli grup¹⁵ M.Ö. 12.-10. yüzyıllara, boyalıları¹⁶ M.Ö. 9.-8. yüzyıllara tarihlenmektedir. Yeni Assur Çağı standart tiplerinden oluşan çark yapımı grup da Kuzey Mezopotamya'da M.Ö. 7. yüzyıla tarihlendirilmektedir¹⁷.

3 Hayes 1972: 72

4 Rutten 1996b: fig. 17-18; Curtis ve Green 1997: fig. 48, 59.

5 Özdoğan 1977: Ware Type 5.1, 5.5.

6 Starr 1937: 495, 497, Pl. 136.

7 Algaze ve diğ. 1990: 329, Pl. 135; Abay 1997: 147, Typ II; Kühne 1976: 100 v.d.

8 Braidwood ve Braidwood 1960: 264; Kühne 1976: 73 v.d.

9 Hauptmann 1969/70: 54, Abb. 12: 6-7; Moortgat 1965: 46-48, Abb. 33.

10 Braidwood ve Braidwood 1960: 370; Kühne 1976: 57-59.

11 Hrouda 1957; Kühne 1976: Taf. 36.

12 Nigro 1998; Kaschau 1999.

13 Hrouda 1957.

14 Köroğlu 1998: res. 5-7; Pfaelzner 1995: Taf. 68-193.

15 Winn 1978: Pl. 52-58; Bartl 1994: 517; Sevin 1996: Lev. 1.

16 Bartl 1994: 473 v.d., Abb. 15; Parzinger 1982.

17 Köroğlu 1998: res. 9-10; Curtis 1989.

K 12-13 açmaları ile L 12 açmasında açığa çıkan kerpiç yapı, tepe üzerindeki IV. yapı katını temsil etmektedir (Çizim: 7). Yapının inşasında standart boyutlarda yassı kare kerpiçler kullanılmıştır. K 12 açmasının kuzey kesiminde yer alan 2.40 m. kalınlıktaki duvar ile buna kuzeyden bağlanan bir başka duvarın devamı henüz açığa çıkarılmamıştır. Duvarın taş temelli olmayışı nedeniyle, güneye kaymasını engellemek amacıyla, güney kesimine kalın bir kerpiç platform inşa edilmiştir. K 13 açmasının kuzey-batı kesiminde açığa çıkarılan 98 cm. kalınlıktaki kerpiç duvarda ise iri temel taşları kullanılmıştır. Bu duvarın oluşturduğu bir mekâna ait kalıntılar ile kerpiç mimarinin yüzeyden izlenebilen görüntüsü, tepenin güney kenarında, güneyden kerpiç platformlarla desteklenen bir dizi mekânın varlığına işaret etmektedir. Kerpiç yıkıntısında Orta ve Yeni Assur Çağına ait seramik parçaları bulunmasına karşın, kesin tarihlenmesini sağlayabilecek *in situ* buluntulara rastlanmamıştır.

Güney Yamaç Açmaları

Güney yamaçtaki yapı katlarının araştırılması için J-F 12 açmalarının batı kesiminde 2.5 m. eninde bir yamaç açması kazılmıştır. Yamaçın çok dik olması nedeniyle bu açmalar, eteklere doğru gittikçe kalınlaşan ve çeşitli dönemlere ait karışık malzeme içeren akıntı toprak tabakası ile kaplıdır. J 12 açmasında saptanan, üzeri kerpiç döşeli sert kil platformun bir mimarî tabakanın sert zeminini oluşturduğu düşünülmektedir. Açmanın güney yarısında kil dolgunun bir bölümü kaldırılarak daha derindeki tabakalar araştırılmıştır. Platformun inşası sırasında zeminin düzleştirilmesiyle oluştuğu anlaşılan karışık toprak tabakasının altında bir kül çukuru ile ocak tabanı yer almaktadır. Bunların da altında kerpiç çevrili bir dairesel fırın ile bir kerpiç duvar açığa çıkarılmıştır (Çizim: 5). Fırın içinde M.Ö. 2. ve 1. binyıla tarihlenen mutfak kabı parçaları, bunların altındaki saptanan sıkıştırılmış toprak taban (Çizim: 8) üzerinde Kalkolitik Çağ seramiği bulunmuştur.

I 12 açmasının güney kesiminde Ortaçağ kül çukurları ve ocak kalıntıları (Çizim: 5), kuzey yarısında bir duvar ve kil dolgu parçası kazılmıştır. Daha derindeki mimarî tabakayı bozarak açılmış bir çukur içerisinde ele geçirilen bir *askos*, Orta Anadolu, Doğu Anadolu ve Urmia havzasında M.Ö. 8.-7. yüzyıllara tarihlenen örneklerle benzermektedir¹⁸. Bu kalıntıların altında belirlenen akıntı kerpiç ve toprak tabakasında yoğun Kalkolitik Çağ seramiği ile M.Ö. 3. ve 2. binyıla tarihlenen birkaç parça ele geçirilmiştir. Akıntı toprak tabakası altında saptanan dairesel fırınlardan (Çizim: 8) ve bunların altında saptanan sıkıştırılmış toprak taban üzerinden Kalkolitik Çağ seramiği toplanmıştır. H 12 açmasının kuzey yarısında sarı kil dolgu altında yaklaşık 2 m. yükseklikte, geniş bir kül yığıntısı saptanmıştır. Kül yığıntısı altında, kalın sert kil zemin üzerine inşa edilmiş bir kerpiç duvar ile buna yapışık dörtgen havuz açığa çıkarılmıştır (Çizim: 8) Sert kil zeminin üzerini kapladığı daha derindeki, yaklaşık 90 cm. kalınlıkta ikinci bir kül yığıntısı da bir başka kerpiç yapının kalıntılarını örtmüştür. Kül yığıntısı ile iki kerpiç yapı tabakasından toplanan malzeme Kalkolitik Çağ seramiği, obsidiyen dilgiler, havan eli, öğütme taşı ve ezgi taşından oluşmaktadır.

G 12 açmasının kuzey yarısında açığa çıkarılan ahşap örtülü mezarlar, tepe üzerindeki benzeri özellikler taşımaktadır (Çizim: 3). Mezarların altında kerpiç bir yapının sıkıştırılmış toprak tabanı üzerinde yığılmış saz kalıntıları ve tabana açılan bir kül çukuru saptanmıştır. Bu yapıdan toplanan seramik parçaları, Kalkolitik Çağa tarihlenmektedir. Açmanın güney yarısında açığa çıkarılan bir Ortaçağ duvarı (Çizim: 4) bir M.Ö. 2. binyıl tabanı ile bunun altındaki bir Kalkolitik Çağ tabanını bozarak inşa edilmiştir. F 12 açmasının güney yarısında kazılan üç mezar, tepe üzeri mezarlarına benzerdir. Mezarların altında yer alan küllü toprak yığıntısının yaklaşık 2 m. kalınlıktaki üst kesimlerinde çoğu Ortaçağ olmak üzere çeşitli dönemlere ait seramik parçaları, yaklaşık 3 m. kalınlıktaki alt kesimlerinde ise çoğunlukla Kalkolitik Çağ kap parçaları toplanmıştır.

Güney yamaç açmalarında saptanan mimarî tabakalardan toplanan seramik parçaları, el yapımı ve kıyılmış ot katkının yoğun kullanıldığı türlerden oluşmaktadır. Tek renkli seramik parçaları Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da Geç Kalkolitik Çağda yaygındır¹⁹. Bunlar arasında, kapların alt gövdelerine uygulanan sürtme kazımlar yapılan "Coba Seramiği"²⁰ de temsil edilmektedir. Bunun yanı sıra el yapımı, iyi pişirilmiş, boya bezemeli kaplara ait parçalar da yoğun olarak ele geçirilmiştir. Bu seramik Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye'de M.Ö. 4. binyılda²¹ yaygın olan "Geç Obeid" boyalılarıdır²².

Sonuç

Salat Tepe'nin ilk yerleşimi, güney yamaç açmalarında açığa çıkan tabakalara göre, M.Ö. 4. binyılda Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye kültürünün bir parçası niteliğindedir ve Salat Tepe bu çağda yoğun bir yerleşime sahne olmuştur. Tepe üstünde yer alan kalın duvarlı yapının boyutları, burada önemli bir yapının beklenebileceğine işaret eder niteliktedir. Erzak çukurları içinden ve güney yamaç açmalarında akıntı topraktan gelen M.Ö. 3.-1. binyıla tarihlenen seramik parçalarının ait oldukları mimarî katlara tepe üzerinde henüz ulaşamamıştır. İncelenen malzeme Salat Tepe'de bu çağlarda Doğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya seramik geleneklerinin etkili olduğunu göstermiştir. Hellenistik Çağ ve Ortaçağ yerleşimleri sonrasında tepe mezarlık olarak kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

- ABAY, E. 1997 *Die Keramik der Frühbronzezeit in Anatolien mit "syrischen Affinitäten"*. Münster.
- ALGAZE, G. ve diğ. 1990 *Town and Country in Southeastern Anatolia II: The Stratigraphic Sequence at Kurban Höyük.*, Chicago.
- ALGAZE, G. ve diğ. 1991 "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1987-1990 Seasons", *Anatolica* 17: 175-240.
- BARTL, K. 1994 "Die frühe Eisenzeit in Ostanatolien und ihre Verbindungen zu den benachbarten Regionen", *Baghdader Mitteilungen* 25: 473-518.
- BRAIDWOOD, R. J. ve L. S. BRAIDWOOD 1960 *Excavations in the Plain of Antioch I, The Earlier Assemblages Phase A-J*. Chicago.
- CURTIS, J. 1989 *Excavations at Qasrij Cliff and Khirbet Qasrij*, London.
- CURTIS, J. ve A. GREEN 1997 *Excavations at Khirbet Khatuniyeh*. London.
- ESIN, U. 1983 "Zur Datierung der Vorgeschichtlichen Schichten von Değirmentepe bei Malatya in der Östlichen Türkei", R. M. Boehmer ve H. Hauptmann (ed), *Alttertumskunde Kleinasien (175-190)*, Mainz.
- GÜLÇÜR, S. 2000 "Norşuntepe: Die Chalkolithische Keramik (Elaziğ/Ostanatolien)" C. Marro ve H. Hauptmann (ed), *Chronologies des Pays du Caucase et de L'Euphrate aux Ixe-IIIe Millenaires*. Actes du colloque d'Istanbul, 16-19 decembre 1998 (375-418). Paris.
- HAUPTMANN, H. 1969/70 "Norşun Tepe. Historische Geographie und Ergebnisse der Grabungen 1968-69" *Istanbul Mitteilungen* 19/20: 57-64.
- HAYES, J. W. 1972 *Late Roman Pottery*. London.

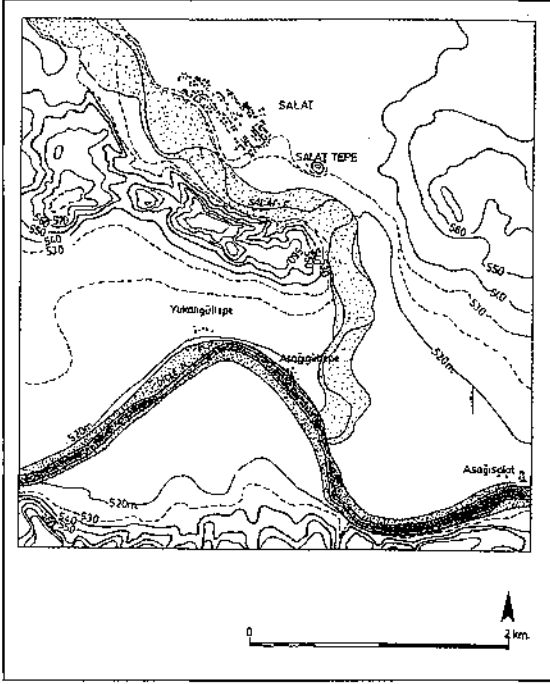
19 Braidwood ve Braidwood 1960: 232-239; Algaze ve diğ. 1990: 252.

20 Esin 1983: 184; Trufelli 1994: 261.

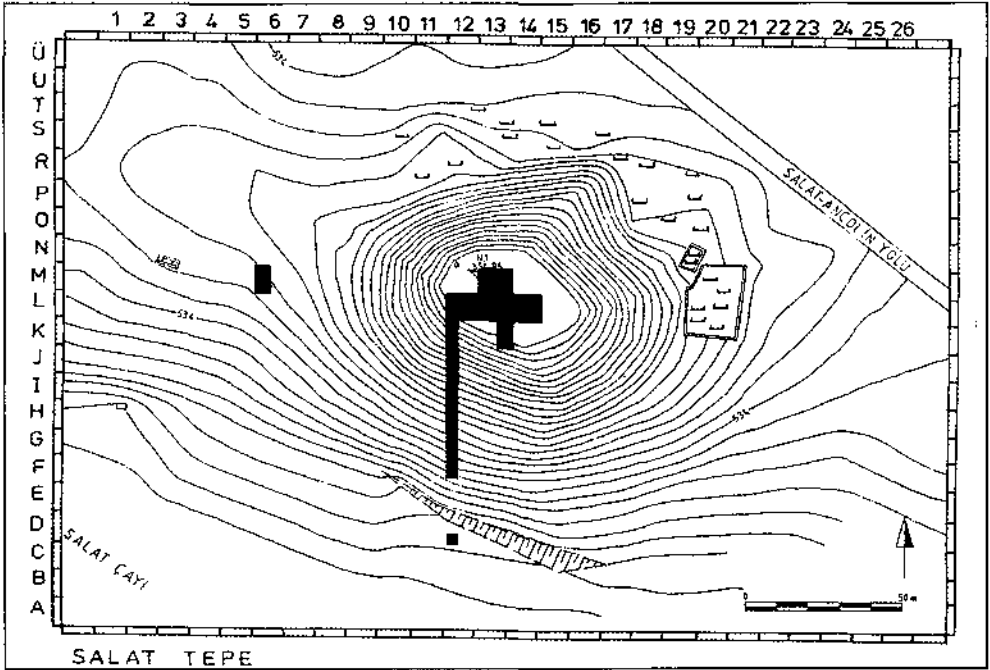
21 Oates 1983: 260-262; Helwing 2000: 146-147; Porada ve diğ. 1992: Vol. II, 96, fig. 3.

22 Esin 1983: Abb. 7; Gülçür 2000: Abb. 51; Tobler 1950: Taf. LXXIV.

- HELWING, B. 2000 "Regional Variation in the Composition of Late Chalcolithic Pottery Assemblages" C. Marro ve H. Hauptmann (ed), *Chronologies des Pays du Caucase et de L'Euphrate aux Ixe-IIIe Millenaires*. Actes du colloque d'Istanbul, 16-19 decembre 1998 (145-164). Paris.
- HROUDA, B. 1957 *Die Bemalte Keramik des 2. Jts. in Nordmesopotamien und Nordsyrien*. Berlin.
- KASCHAU, G. 1999 *Lidar Höyük. Die Keramik der Mittleren Bronzezeit*, Mainz.
- KÖROĞLU, K. 1998 *Üçtepe I*. Ankara.
- KÜHNE, H. 1976 *Die Keramik vom Tell Chuera und Ihre Beziehungen zu Funden aus Syrien-Palaestina, der Türkei und dem Iraq*. Berlin.
- MOORTGAT, A. 1965 *Tell Chuera in Nordost-Syrien*, Köln – Opladen.
- NIGRO, L. 1998 "Ebla and the Ceramic Provinces of Northern Syria in the Middle Bronze Age: Relationships and Interconnections with the Pottery Horizons of Upper Mesopotamia" *Subartu IV* (1): 271-303.
- OATES, J. 1983 "Ubaid Mesopotamia Reconsidered" *The Hilly Flanks and Beyond. Essays on the Prehistory of Southwestern Asia, Presented to Robert J. Braidwood* (251-281), Chicago.
- ÖKSE, A. T. 1988 *Mitteleisenzeitliche Keramik Zentral-Ostanatoliens*. Berlin.
- ÖKSE, A. T. 1999 "Salat Tepe 1998 Araştırması", *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları*: 333-351.
- ÖKSE, A. T. (baskıda-a) "Salat Tepe 2001 Kazısı", *Ilisu ve Karkamış 2001 Yılı Çalışmaları*.
- ÖKSE, A. T. (baskıda-b) "Salat Tepe 2000-2003 Kazıları Stratigrafik Sonuçları", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 20.
- ÖKSE, A. T. ve A. O. ALP 2002 "Salat Tepe 2000 Yılı Kazı Çalışmaları", *Ilisu ve Karkamış 2000 Yılı Çalışmaları* : 645-670.
- ÖKSE, A. T. ve A. O. ALP (baskıda) "Salat Tepe 2002 Yılı Kazı Çalışmaları", *Ilisu ve Karkamış 2002 Yılı Çalışmaları*.
- ÖKSE, A. T. ve diğ. 2001 "Salat Tepe 1999 Yüzey Araştırması", *Ilisu ve Karkamış 1999 Yılı Çalışmaları*: 593-642.
- ÖZDOĞAN, M. 1977 *Lower Euphrates Basin 1977 Survey*, Istanbul.
- PARZINGER, H. 1996 "Bemalte Keramik aus Boğazköy-Hattuşa und die frühe Eisenzeit im westlichen Ostanatolien" U. Finkbeiner ve diğ. (ed) *Beitraege zur Kulturgeschichte Vorderasiens. Festschrift für R. M. Boehmer* (527-536), Mainz.
- PFAELZNER, P. 1995 *Mitannische und mittelassyrische Keramik*. Berlin.
- PORADA, E. ve diğ. 1992 "The Chronology of Mesopotamia", R. W. Ehrich (ed), *Chronologies in Old World Archaeology*, vol. I (77-121), II (90-124), Chicago - London
- RUTTEN, K. 1996 "Late Achaemenid and Early Hellenistic Pottery from the Tombs of Mahmudiyah, Abu Qubur and Tell ed-Der", *Northern Akkad Project Reports* 10: 7-38.
- SEVİN, V. 1996 "Van / Ernis (Ünseli) Nekropolü Erken Demir Çağ Çanak Çömlekleri", *Anadolu Araştırmaları* 14: 439-467.
- STARR, R. F. S. 1937 *Nuzi*. Cambridge.
- TOBLER, A. J. 1950 *Excavations at Tepe Gawra*. Philadelphia – London – Oxford.
- TRUFELLI, F. 1994 "Standardisation, Mass Production and Potter's Marks in the Late Chalcolithic Pottery of Arslantepe (Malatya)", *Origini* 18: 245-289.
- WINN, M. M. 1978 "The Early Iron Age Pottery", in: M. van Loon (ed.) *Korucutepe III* (155 -175). Amsterdam – New York – Oxford.

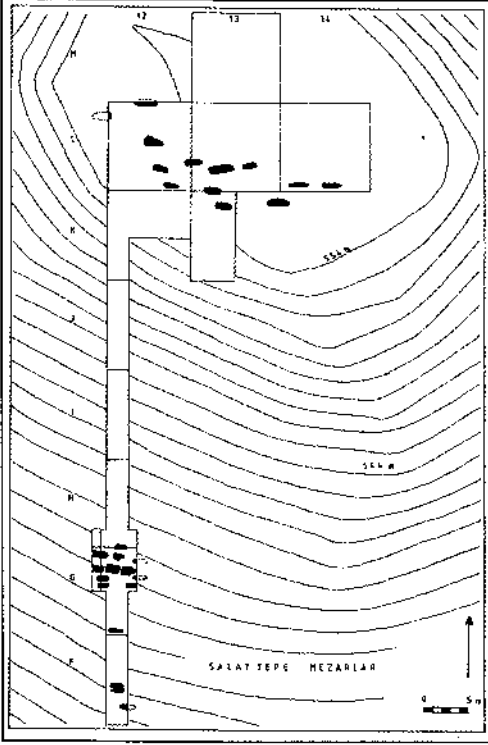

Çizim 1: Salat Tepe: konumu

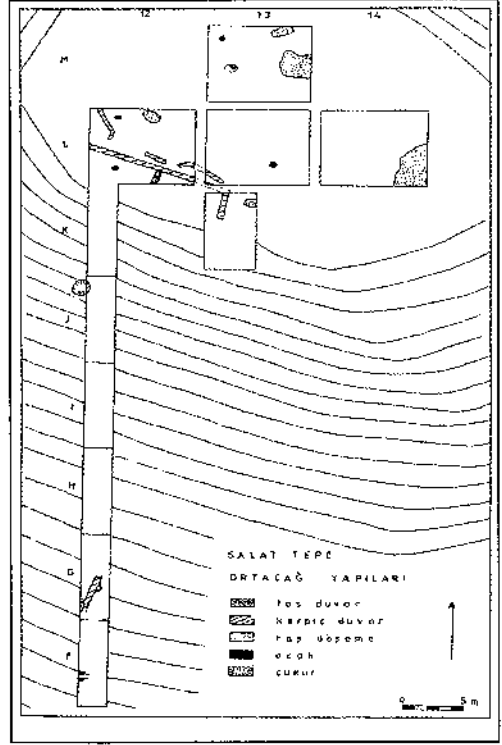

Çizim 2: Salat Tepe: kazılan alanlar

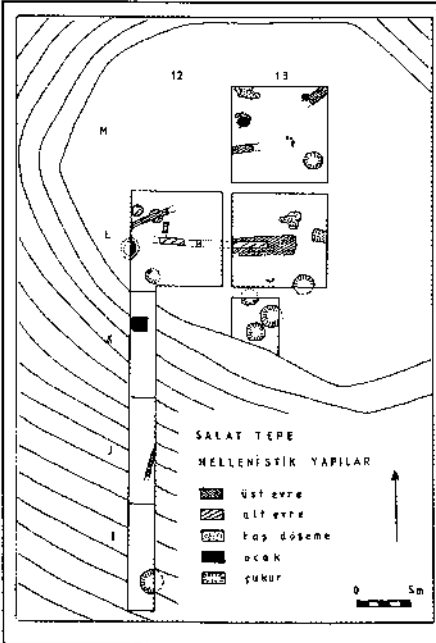

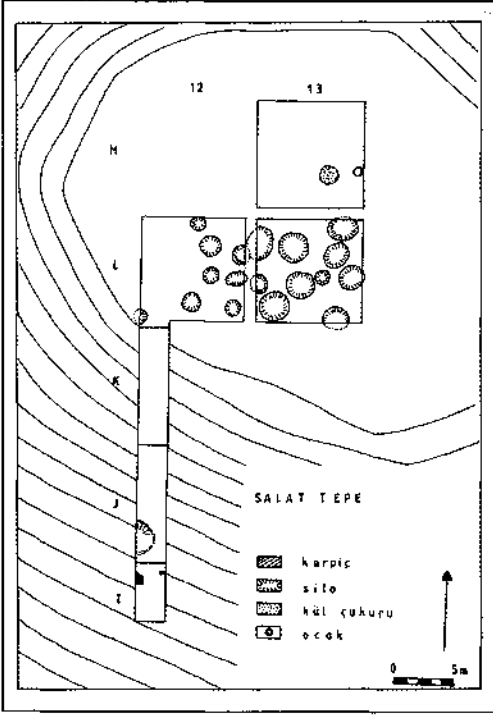
Çizim 3: Salat Tepe: mezarlar

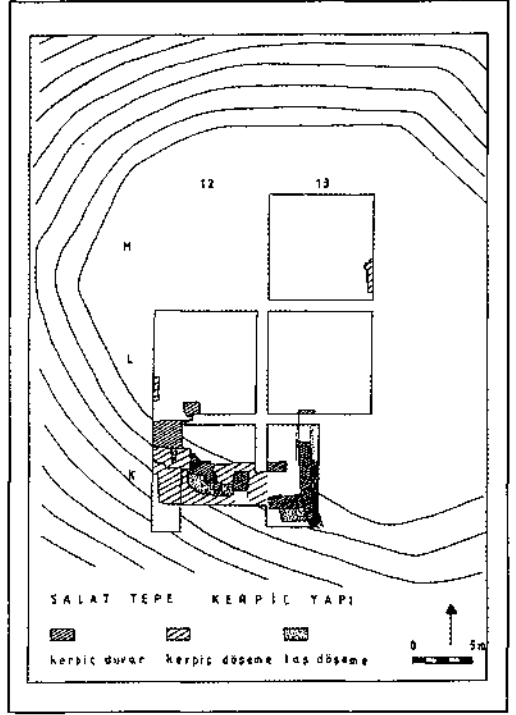
Çizim 4: Salat Tepe: Ortaçağ yapıları

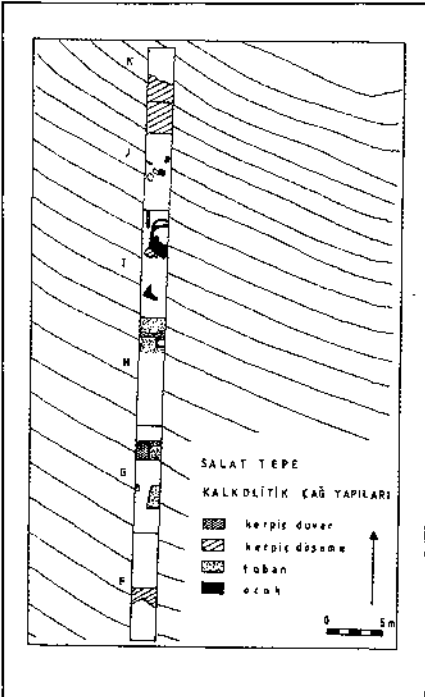
Çizim 5: Salat Tepe: Hellenistik Çağ yapıları

Çizim 6: Salat Tepe: erzak çukurları

Çizim 7: Salat Tepe: kerpiç yapı

Çizim 8: Salat Tepe: Kalkolitik Çağ yapıları

TRALLEİS 2002 YILI KAZI VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI

Rafet DİNÇ*
Erkan DEDE

Tralleis 2002 yılı kazı çalışmalarımız iki ayrı kampanya şeklinde sürdürülmüştür: I. kampanya; 10 Haziran-10 Eylül 2002 tarihlerinde arkeolojik kazı çalışmaları; II. kampanya ise, Hamam-Gymnasium alanındaki tahribat dolgusunun temizliği, kazı, restorasyon konservasyon, yayın ve tanıtım şeklinde gerçekleştirilmiştir.

HAMAM-GYMNASİUM KAZISI (G20-40/B0-15 PLK.)

Açma, 2001 yılındaki açmanın güney bitişiğindeki geç Roma-Erken Bizans dükânlarının devamında yapılmıştır (Çizim: 1). Çalışmalarımız kesme blok taşlardan sandık duvar tekniğiyle yapılmış doğu-batı doğrultulu büyük duvarın güney yönünü de kapsamıştır (Resim: 1).

Büyük duvarın güneyindeki çalışmalarda 156.41 kotunda çay taşından yapılmış bir taban ortaya çıkarılmıştır. Bu taban üstünde ele geçirilen bir demir makas ve bakır bir Aydın oğullarına ait sikke bulunmuştur. Demir makas ve bakır sikke taş tabanın Aydınoğulları dönemindeki kullanıma ait olduğunu göstermiştir. Böyle bir yerleşimin izi Tralleis'te ilk kez saptanmıştır. Batı yönündeki çalışmalarımızda kuzey-güney yönünde birbirine paralel iki büyük kütlemsi duvar ortay çıkmıştır. Doğu batı doğrultulu 6.70x6.30 m. boyutlarında 153.60 kotlarındaki bu duvarların İ.S. 1.-3. yüzyılda yapıldığını geçen yılki çalışmalarımız ışığında söyleyebiliriz. Erken Roma duvarına geç dönemde duvarlar yaslandırılarak açma alanında 4 farklı mekân oluşturulmuştur.

I No.lu mekânda yaptığımız çalışmalarda 151.67-150.04 kotları arasında doğu-batı doğrultulu 24 adet künk dizisi ortaya çıkarılmıştır. Geç girmeler ve künk yapımı için bir kısmı tahrip edilmiş 151.34 kotunda kireç-toprak karışımından yapılmış bir taban ortaya çıkmıştır. Taban üstünde ele geçirilen bulgular tabanın ve duvarların 6. yüzyıldaki yapılaşma evresine ait olduğunu göstermektedir. 6. yüzyılda ki yapılaşma evresinde bir

* Yrd. Doç. Dr. Rafet DİNÇ, ADÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kepez-Aydın/TÜRKİYE
email: rafet_dinc@hotmail.com

Erkan DEDE, Tralleis Kazı Bürosu, Hukukçular Sitesi, Zemin Kat, No: 1 Aydın/TÜRKİYE

1 Kazı, Aydın Müze Müdürü Emin Yener (Başkan), Yrd. Doç. Dr. Rafet Dinç (Bilimsel Danışman), Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nden Doç. Dr. S. Erdal Yılmaz, Arkeologlar Erkan Dede, Derya Erol, Hediye Türkmen, Ebru Çetintaş, Hediye Duyar, Hakan Özkan, Restoratörler Abdullah Taş, Hilal Uzun, Adnan Menderes Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencilerinden Münteha Şahan, Yusuf Dal, Latife Turaş, Çennet Pişkin, Filiz Adıgüzel, Sema Eygi, Biyoloji Bölümü'nden Ferhat Kiremit, Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencilerinden Bağcan Dinç, Trakya Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencilerinden Gönül Konuk, Anadolu Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencilerinden Ayhan Albayrak, Atatürk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencilerinden Muhammet Soner ve Deniz Kulaç'ın katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Kazıya katılan tüm ekip üyesi arkadaşlarımıza sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Aydın Eğitim ve Kültür Vakfı çalışanlarına ve Aydın'ın Valisi Muharrem Göktaoğlu'na ve Aydın'ın önceki Belediye Başkanı Hüseyin Aksu'ya desteklerinden ötürü teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

kısmı tahrip edilmiş kireç harçlı tuğladan yapılmış bir duvar bulunmuştur. Duvarın batı yüzü kırmızı, sarı, yeşil, mavi, krem renkli 4. yüzyıl geleneği olan bant ve çiçek bezemelerin olduğu freskolarla süslenmiştir. Bu duvarın 149.56 kotunda yer yer tahrip edilmiş, toprak tabanı tespit edilmiştir.

Açma alanın güneybatısında yer alan II No.lu mekâna giriş batı yönünde yer alan 0.75 m. genişliğindeki kapıdan sağlanmıştır. II No.lu mekân içinde 150.10 kotunda M.S. 4. yüzyıldaki kullanıma ait, 1.60x1.44 m. boyutlarında şamotlu harçla sıvanmış bir su deposu ortaya çıkmıştır. II No.lu alanda 149.94 kotundan itibaren yoğun olarak gelen seramik buluntuları 149.69 kotunda ortaya çıkan tuğla tabanlı son bulmuştur. Bu tabanda tuğlanın yanı sıra kare şeklinde kesilmiş mikaşist taşlar da kullanılmıştır. Ele geçirilen bu seramiklerin M.S. 3-4. yüzyıl arasına tarihlenmektedir. Elde edilen bulgular ışığında bu taban ve deponun M.S. 4. yüzyıldaki kullanıma ait olduğu anlaşılmıştır.

I ve II No.lu mekânlar, Geç Roma Erken Bizans yerleşimine ait mekânlar olup kireç harçlı toplama çay taşından yapılmıştır. Bu duvarların yüzeyleri freskolarla süslenmiş her mekânda aynı şekilde freskoluymuş. Ancak aynı mekânlar daha sonra 6. yüzyıldaki yapılaşma evresinde 4. yüzyıl yapılarını tahrip etmiştir ve bazı kısımlarda ise eklemeler yapılarak mevcut yapı sistemine farklı işlevsellik kazandırılmıştır. 6. yüzyıl tabakalarında 152.74 kotunda yangın tabakası ile karşılaşmıştır. Her iki alanda M.S. 6. yüzyıldan sonra toprak harçlı basit duvarlarla ortaya çıkmıştır. Bu duvar yapıları 12-13. yüzyıldaki yerleşime ait olmalıdır.

Açma güneydoğu alanında yer alan III No.lu mekânda 151.40 kotundan itibaren mavi damarlı beyaz mermerden yapılmış rölyef parçaları gelmeye başlamıştır. 151.15 kotunda mermer plâkalarla kaplanmış bir taban ortaya çıkmıştır. Bu mermer tabanın temizliği sırasında 1.15x0.75 m. boyutlarında bir rölyef panonun M.S. 6. yüzyıldaki yapılaşma evresinde ters çevrilerek taban olarak kullanıldığı görülmüştür. Bulunan bu rölyeflerin dört farklı panoya ait olduğu anlaşılmıştır. Pano rölyefler aslında bir zamanlar Roma hamamının duvarlarını süsleyen panolar olmalıdır. Ancak zamanla hamam işlevini yitirdiğinden güzel rölyefler M.S. da ikinci kez kullanılmıştır (Resim: 2).

4 No.lu mekânda yaptığımız çalışmalarda 152.73 kotundan itibaren yangın tabakasıyla karşılaşmıştır. Bu yangın tabakası içinden 152.73 kotunda bulunan 6. yüzyıl bronz sikkesi bize yangın tabakasını tarihlenememiz açısından önemli bir delil olmuştur. I ve II No.lu mekânları batı yönünde sınırlayan 151.44 kotlu kuzey-güney doğrultulu duvarın batı yüzünde 0.60x0.60 m. boyutlarında kuzeyden güneye doğru sıralanmış 170 m. aralıkla 5 paye yapılmıştır. II No.lu mekân önünde yer alan iki paye arasında bir kısmı korunmuş batıya doğru açılım gösteren bir tuğla taban ortaya çıkmıştır. Tuğla taban üzerinden gelen 6. yüzyıl bronz sikkesi ve seramik bulgular bu tuğla tabanın M.S. 6. yüzyılda yapıldığını göstermiştir.

GYM-F1 AÇMASI

2001 yılında ortaya çıkarılan mozaikli salonun nasıl bir yapıya ait olduğunu anlamak için, salonun kuzeyinde 10x25 m. boyutlarında açma yapılmıştır (Çizim: 2).

İlerleyen çalışmalarda 149.52 kotunda açma güney alanında apsisli bir yapı tespit edilmiştir. Tam bir daire oluşturmayan apsis çemberi doğu uçundan kesilmiştir. Açmanın batı kesitine yakın bölümlerde apsisli duvar ve diğer duvarların iç yüzünde box şeklinde baca diplerinde ve box şeklindeki bacaların çevrelerinde tuğla ve mermer bacaların çevrelerinde tuğla ve mermer parçalarının duvar yüzeyinden düştükleri görülmüştür. Apsisli bölümün kuzey bitişiğindeki geniş odanın 148.46 kotunda asıl *caldarium* üst tabanının bir bölümü korunmuş olarak saptandı. Aynı şekilde *caldarium* kısmının 2.10 m. ile 2.00 aralıklarla tuğla örgülü iki kemer ayağı tespit edilmiştir. Gerek apsisli mekân, gerekse kuzey bitişiğindeki büyük mekânın *caldarium* kısmını oluşturan bölümler olduğu tespit edilmiştir. Bu *caldarium* alanında birbirlerinden farklı boyutlarda sıcak su havuzları bulunuyordu. Bu havuzların içi mermer kaplamalı olup hafif yüksel-

tilmiş oturma düzenekleri bulunmaktadır. Bu su havuzları alttan ısıtmalı bir sisteme sahiptir (Resim: 3).

Hypocaust sistemli *caldarium* tabanı altındaki ateş yanan kısımlarda üst tabanın büyük bir bölümü tamamen yıkılmıştır. Hypocaust dikmeleri kare tabanlı tuğlalar üzerine yuvarlak tuğlalardan yükseltildiği gibi bazı yerlerde kareye yakın tuğlalarla örülmüştür. Kemer payelerinin ilerisinde, açmanın batı profiline yakın bölümde 147.47 kotunda dört yanı derin su kanalları olan ve podyum şeklindeki tabanı *opus sectille* ile kaplanmış bir mekân açılmıştır. Bu mekân ilk evresinde tabanı tuğla döşemeli iken ikinci evresinde mermer *opus sectile*lerle kaplanmış olup kuzey duvar önüne ikinci bir duvar çekilerek küçültüldüğü saptanmıştır. İlerleyen çalışmalar sonucunda bu yapının hamam kullanımına ait bir *latrina* olduğu anlaşılmıştır. Burada saptamış olduğumuz iki evreden Erken Bizans hamamının ilk evresinin erken 5. yüzyılda, ikinci evresinin de M.S. 6. yüzyılın sonlarına doğru yapıldığı kanısındayız. *Caldarium* alanında ele geçirilen bir yazıt parçasında "Sağlıcakla" yazdığı tespit edildi. Bu parça olasılıkla M.S. 5. veya 6. yüzyıllarda hamamın *caldarium*undan ayrılan insanlara "Sağlıcakla" git, sıhhatlice git anlamını taşıyordu. *Caldarium* alanının batısında yapılan küçük bir sondajda Roma Dönemine ait tabakalara ulaşıldı. Küçük alanda, Hamam tabanı altında kalın çömlekçi kili üzerinde *in situ* olarak amphoralar, testiler ve çok sayıda sağlam kap ele geçirildi (Resim: 4).

GYM B-1 AÇMASI (K70-80/B 170-190 PLK)

Açmada 2000 yılından bu yana açılmakta olan Roma yolunun devamını ortaya çıkarmak amacıyla çalışılmıştır. Roma yolu, Bizans yolu ve *insula* duvarı temizlenmiştir.

Bu yılki çalışmalarda duvarın, 20 m. uzunluğundaki kısmı açılmıştır. Duvarın açılan kısımlardaki genişliği ortalama 0.90 m.dir. Açılan kısımda 3 tane giriş ve 1 ara sokak bulunmaktadır. *Insula*, açmanın doğu kesitinden 3.60 m. uzunluktan sonra bir ara sokakla dik olarak kesilmektedir. Temizlenen kısımda sokağın, kum, kil, kireç katkılı ve içinde yer yer de mermer kırıkları bulunan kaba katkılı bir harçla sıvandığı görülmektedir. Ancak açılan kısmın sadece 2.00 m.lik bir kısmı korunmuştur. Açmada yapılan çalışmalar sırasında, Bizans yolunun Roma yolunun üzerine oturduğu görülmüştür. Bizans yolu, Roma yolunun 4.45 m.lik kısmını kapsamaktadır. Arazinin eğimli yapısına uygun olarak yapılmış yolun ilk kullanım evresi, 144.75-144.85 kot seviyeleri arasında bulunmuştur. Yolun açma sınırları içerisinde kalan uzunluğu 20.15 m., genişlik 4.45 m.dir. Yol tabanı, sadece açmanın batısında çok iyi korunmuştur. Yolun asil evresinin M.S. 3-4. yüzyıl olduğu yapılan çalışmalarda görülmüştür. Açmanın kuzey kesiti ile Bizans yol duvarının kuzeyinde kalan alanda, Roma yoluna ait büyük taş döşeme blokları 144.55 kot seviyesinde gelmiştir. Roma yolu, Bizans yolu da dahil edildiğinde 7.55 m. genişliğinde, açma sınırları içinde kalan ve korunan uzunluğu 20 m.dir.

GYM-B2 Açması (K70-80/B170-190 PLK.)

Açmadaki çalışmalar, M.S. 10 - M.Ö. 2. yüzyıllar arasında düzgün bir stratigrafi veren yerleşim olduğunu göstermiştir. Açma sınırların içinde bulunan mekânlara 24-33 arasında verilen numaralar, 2000 yılından bu yana yapılan çalışmalar sırasında verilen oda numaralarının devamı niteliğindedir (Çizim: 3). Ayrıca *insulanın* bir ara sokağı daha tespit edilmiştir.

10. yüzyıl yerleşimi 146.10-144.50 kotları arasında tespit edilmiştir. Açmada, 10. yüzyıla tarihlenen yerleşim düzgün plân vermemektedir. 24, 25, 26, 27, 28, 29 ve 30 No.lu odaların duvarlarında ve girişlerinde bu evreye ait basit ekleme duvarları bulunmuştur. Bu dönemin tipik buluntuları sadece basit zayıf yerleşimin ekleme duvarıdır.

Açma sınırları M.S. 7. yüzyıldaki evrede yapı bir evin odalarından oluşur. Evin L biçimli bir avlusu ve beş tane odası bulunmaktadır. Açma sınırları içerisinde var olan 7. yüzyıl yerleşimine ait 26 ve 27 No.lu odalarda sıvalı sıkıştırılmış toprak tabanları *in situ*

olarak bırakılmıştır. Avluya 30, odalara ise, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33 numaraları verilmiştir. Kuzey-güney doğrultulu ara sokak, bu evrede de kullanılmıştır. Sokağın açılabilen uzunluğu, 14.16 m.dir. Kuzey başlangıcından 5.20 m. uzunluktan sonra, sokak tabanı yükseltilerek tamir edilmiştir. Avlu güney kesiti içinde de devam etmektedir. Avlunun kuzey ve batı yönünde, bu mekâna 25, 26, 28, 31, 32 No.lu odalar açılmaktadır. Avlunun tabanı 144.36 kotunda tuğla döşelidir. Tuğlaların üzerinde yoğun bir şekilde yanık izleri görülmekte olup saz ve kamış yanıkları saptanmıştır.

Açma genelinde yangın tabakasıyla karşılaşmıştır. Bu yangın tabakası içinden, İmparator Phocas'a (M.S. 603-610) ait bronz bir sikke bulunmuştur. Bu sikke taban üstü buluntusu olarak evi tarihlediği gibi aynı zamanda, M.S. 616 olarak bilinen Sasani saldırılarının bu tarihten önce M.S. 7. yüzyılın başlarında başladığını göstermektedir. Yangın tabakası içinden saz ve kamış yanıkları tespit edilmiştir. Taban üstündeki saz ve kamış yanıkları, evin üst örtüsünün saz ve kamışlarla toprak damlı olarak örtülüğünü gösterir.

Yapılan çalışmalar sırasında 6. yüzyıla ait yerleşim 144.30-144.15 kot seviyeleri arasında tespit edilmiştir. Açma sınırları içerisinde bu evreye ait düzenli bir mimarî bulunmamıştır. Sokağın batısında yer alan 6. yüzyıl mekânlarında, 144.26 kot seviyesinde, Justin I Dönemine tarihlenen iki tane bronz sikke elde edilmiştir. O-24'ün güneyindeki ve havuzun batısında kalan alanda 6. yüzyıla tarihlenen bir taban açılmıştır. Bu alanda, 144.09 kot seviyesinde Justin II (M.S. 565-578) Dönemine tarihlenen bir sikke daha ele geçirilmiştir.

Düzenli bir mimarî plân vermeyen 5. yüzyıl tabakası açma içerisinde, 144.20-144.00 kot seviyeleri arasında seramik ve sikke buluntularıyla desteklenerek tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda bu evin ilk kullanım evresinin daha erken olduğu, M.S. 5. yüzyılda çeşitli eklemelerle yeniden kullanıldığı görülmüştür.

144.10 kot seviyesinden itibaren düzenli olarak 4. yüzyıla tarihlenen veriler toplanmaya başlamıştır. 4. yüzyıl yerleşimi sokağın hem doğusunda hem de batısında tespit edilmiştir. Batısında yeni bir ev açılırken doğusundaki oda 2000 yılından bu yana açılmakta olan villa dahilindeki birimler olduğu gözlenmiştir. Sokağın batı kısmında kalan alan içerisinde, M.S. 4. yüzyıl içinde iki kez kullanılmış bir ev bulunmuştur. 144.25 kot seviyesinde bulunan Valens (M.S. 364-378) Dönemine tarihlenen sikke, bu odanın 4. yüzyılda ki ikinci kullanımıyla ilgili olmalıdır. Kuzeyde fresklerle süslenmiş 4. yüzyıl kullanımına ait bir odanın varlığı tespit edilmiştir. Bu freskler temizlendiğinde, üst üste iki farklı freskin olduğu görülmüştür. Farklı bezenmiş bu iki fresk, bu odanın 4. yüzyıl içinde iki kez kullanım gördüğünü göstermektedir. Freskli odadaki çalışmalar sırasında, 144.10-143.40 kotları arasından; Constans (M.S. 337-350), Constantius II (M.S. 337-361), Julian II (M.S. 360-363), Valens (M.S. 364-378,) Honorius (M.S. 393-423) dönemlerine ait geniş bir zaman dilimine yayılan 40 adet bronz sikke bulunmuştur. Bu sikkeler, evin 4. yüzyılın ortalarında yoğun bir yerleşim gördüğünü göstermektedir.

Açmanın güneybatısında 143.44 kotunda ağız çapı, 0.62 m., derinliği ise, 4.17 m. olan bir su kuyusu bulunmuştur. Kuyunun yan duvarlarında ağız sonradan kapatılmış su künkleri bulunmaktadır. Kuyu içerisinden, 5 tane kandil, figürün parçaları, restore edilenlerle birlikte 30 tane çift ya da tek kulplu testi bulunmuştur. Kuyunun içerisinden ele geçirilen buluntuların hepsi M.S. 4. yüzyıla tarihlenmektedir. Başka döneme tarihlenen herhangi bir malzemenin bulunmaması, kuyunun bir dönem kullanımda olduğunu ve daha sonraki dönemlerde hiç kullanılmadığını göstermektedir. 144.16 kot seviyesinde bulunan Constantius II (M.S. 337-361) Dönemine tarihlenen sikke, 4. yüzyıl yerleşimini desteklemektedir.

2000 yılından bu yana konut alanı olarak adlandırılan alanda yapılan çalışmalar sonucunda, *insulanın* plânı daha iyi anlaşılmalı, *insulanın* içindeki evlerin konumu daha net anlaşılmalıdır. *Insulanın* ilk kullanım evresi M.S. 4. yüzyılda gerçekleşmiştir. Ancak, söz konusu mekânlar M.S. 5, 6 ve 7. yüzyıllarda çeşitli eklemelerle devam etmiştir. Bu mekânlardan farklı dönemlere ait çok sayıda buluntu ele geçirilmiştir (Resim: 5).

Sokağın batısında kalan alan içerisinde bu evlere ait herhangi bir veri bulunmadan direkt olarak Helenistik Döneme tarihlenen tabakaya inilmiştir. Sokağın batısında kalan alanda M.S. 3, 2 ve 1. yüzyıllara ait yoğun çanak-çömlek parçaları toplanamıştır.

GYM-B3 Açması (K78-62 /B150-140 PLK.) (Resim: 6)

Kazı çalışmaları, 146.16 kotunda başlanmıştır, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40 olarak numaralandırılan yedi ayrı mekân tespit edilmiştir (Çizim: 4).

34 No.lu mekânın batısında yer alan duvar 5.98 m. uzunluğunda olup, kuzeye doğru devam eden kısmı, 2001'de açığa çıkarılmıştır. 145.30 kotundan itibaren kazılan seviyede, 145.02 kotuna kadar yanık izleri görüldü. Yanık seviyeden gelen seramik parçaları genellikle M.S. 6-7. yüzyıla tarihlendirilmektedir. 145.19 kotunda M.S. 5. yüzyıl kandel parçası tespit edilmiştir. 145.15 /145.02 kotunda tespit edilen *amphoriskos* parçaları M.S. 6. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Alanda ,144.95 kotunda sıkıştırılmış toprak taban açığa çıkarılmış olup buradan gelen seramikler M.S. 5. yüzyıla tarihlenebilir.

35 No.lu mekânın kuzey duvarına doğuda 0.62x0.55 m.boyutlarında, 0.91 m. yüksekliğinde, batı köşesine 0.53x0.53 m. 0.84 m. yüksekliğinde, ortaya ise 0.53x 0.53 m., 1.02 m. yüksekliğinde; kireç harçlı, özenli taş işçiliğine sahip üç paye yerleştirilmiştir. Batıda 0.49x0.49 m. ve 0.91 m. yüksekliğinde üçüncü bir paye yer alır. İnilen seviye sonrası 145.02 kotunda mermer *opus sectile* döşeli bir taban bulunmuştur. Kısım korunmuş *opus sectile* tarzındaki mermer taban iç içe geçmiş, genellikle altıgenlerden oluşan geometrik bezemeye sahiptir. Tabanın güneyinde yer alan, devşirme malzeme olarak kullanılmış 0.35 m. çapında, 1.25 m. yüksekliğindeki Roma sütunu üst yapıyla ilgilidir. Mekânın güneyinde yapılan çalışmalarda topraktan yapılmış kalıp parçaları bulunmuştur. Bu parçalar arasında tamamen korunmuş olanları da mevcuttur. Önceki çalışmalarda, tespit edilen kalıplar, alandan gelmeye devam etmiştir. Üzerlerinde kemer tokası, çok sayıda kalıp ve bazı kalıpların içinde bronz kemer tokaları, olduğu gibi bulunmuştur. Ayrıca inceleme sonrası, bunların üzerlerindeki farklılık nedeniyle yalnızca kemer tokası yapımında değil; kilit, anahtar yapımında da kullanıldığı anlaşılmıştır. Elde ettiğimiz bulgular arasında metal eritme potaları maden cürüfları ve ele geçirilen 2000'e yakın kalıp parçaları bu alanın M.S. 6. yüzyılda bir bronz döküm atölyesi olarak kullanıldığını göstermektedir. 36 No.lu mekânda kazı çalışmaları sonrası 144.79 kotunda M.S. 6. yüzyıla tarihlenen kısmen korunmuş tuğla taban tespit edilmiştir.

37 No.lu mekânda yapılan çalışmalarda, üst yapı malzemesi olarak kalıpter kiremit parçaları bulunmuştur ve kalıpter kiremitleri çatının düz olmadığına işaret etmektedir. 145.16 kotunda M.S. 6. yüzyıla ait testicik bulunmuştur. Mekânda 145.03 kotunda sıkıştırılmış toprak taban saptanmıştır. Mekânda 144.29 kotundan itibaren malzemedeki değişim net olarak izlenmiştir. Helenistik Dönem küçük buluntuları ağırlık kazanır. Eserler değerlendirildiğinde, erken Roma'ya ait buluntuya az rastlanmıştır. Çalışma 143.83 kotunda toprak tabanın tespitiyle son bulmuştur. 144.07 kotundan MÖ.3. yüzyıla ait *unguentarium* çıkmıştır. 144.17/144.15 kotunda Helenistik Döneme ait beş adet dokuma tezgâhı ağırlığı *in situ* buluntu olarak tespit edilmiştir. 144.29-144.08 kotları arasındaki dolgudan bulunan seramik parçaları Helenistik Döneme aittir (Resim: 7).

39 No.lu mekânda yapılan çalışmalarda çok sayıda çatı kiremidi saptanmıştır. Alanda 144.95 kotunda M.S. 5-6. yüzyıl tuğla tabanı bulunmuştur. 144.79 kotunda bir sonraki evreyi işaret eden harç karışımı sert taban tespit edilmiştir. 144.64 kotunda tespit edilen sikkeler Severus Alexander (222-235)'a , 144.34 kotunda tespit edilen sikkeler Gallienus (M.S. 253-268)'a tarihlenir.

40 No.lu mekânda farklı evlere ait üç taban tespit edildi.144.99 kotunda tespit edilen tuğla taban M.S. 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir. 144.54 ve 144.15 kotunda iki ayrı sıkıştırılmış toprak taban saptanmıştır. Gelen malzeme değerlendirildiğinde en üst tabanın M.S. 6. yüzyıl olduğu anlaşılmaktadır. M.S. 5. yüzyılın zayıf olduğu alanda M.S. 3-4. yüzyıl buluntuları tabanların tarihini netleştirmektedir. Görülen M.S. 1. yüzyıl

ve Helenistik Dönem kandil parçaları tabanların bu dönem üzerine yapıldığını gösterir. Batı kesitinin kaldırılmasıyla ağız çapı 0.63 m. derinliği 3.28 m. olan bir su deposu (Depo III) tespit edilmiştir. Su deposunda ağız kenarından itibaren genişleyen, dibe doğru daralan yapı görülür. 39 No.lu mekânda yer alan su deposu ise 'L' şeklinde olup 1.98 m. derinliğinde, 1.28 m.x0.93 m. boyutlarındadır. Depodan 142.80 kotunda M.S. 2. yüzyıla ve M.S. 5. yüzyıla tarihlendirilen iki kandil buluntusu geniş bir zaman dilimine işaret eder.

Geç Roma Devrinde, kentlerinin mimarîsi, toplumsal ve siyasal değişimi açıkça yansıtmaktadır. Nüfusun zengin azınlığı için konut artık yalnızca işlevsel bir gereksinim olmaktan çıkmış, prestijlerini gösterebilecekleri bir araç haline gelmişti. Seçkin evlerinin değişimlerdeki belirleyici güçler, zengin ve yoksul arasındaki derin ekonomik farklılıklar, toplumsal ve siyasal rekabetin oluşturduğu baskılardır. M.S. 4.-5. yüzyılda peristil avlu büyük kentlerde zenginlik göstergesiydi. Kazı çalışmaları sonrası açığa çıkarılan GYM-B 4' te yer alan apsisli, mozaikli kabul salonu ile peristil avluya sahip M.S. 4. yüzyıl villası, GYM-B 3' te iç içe geçmiş, daha dar mekânların tespitiyle yerleşmeye başlayan feodal yapıyı ve toplumdaki sınıfsal farklılıkları gösterir.

GYM-B4 Açması (K55-70/ B170-190 PLK.) (Resim: 6)

Yapılan çalışmalar sonucunda açma sınırları içinde düzenli bir stratigrafi izlenmemiştir (Çizim: 4). 41 No.lu odada ortaya çıkan kuzey-güney doğrultulu duvar kabul salonu olarak düşünülen odanın batı sınırını oluşturur. Duvarın, 3.45 m. uzunluğundaki kısmı ortaya çıkarılmıştır. Kabul salonuna bakan kısmında ise duvar, mermer plâkalarla ve *stuccolarla* bezenmiştir. Kabul salonunu batıda sınırlandıran duvarın batı yüzünün hemen önünde, sadece bir kısmı korunmuş mozaik taban bulunmuştur. Bu mozaik, odanın tabanının mozaik döşeli olduğunu göstermektedir. Duvarın batısında M.S. 2. yüzyıla tarihlenen ters çevrilerek kullanılmış bir Korinth başlığı bulunmuştur. Bu başlık, M.S. 10. yüzyıl kullanıcıları tarafından direk dikme altlığı olarak kullanılmıştır. Ele geçirilen buluntular, bu odanın üzerinin kırma çatı biçiminde örtülü olduğunu göstermektedir.

41 No.lu mekânın doğusunda yer alan mekân 42 No.lu oda "Apsidal Salon" (Kabul Salonu?) olarak adlandırılmıştır. Odayı batı yönde sınırlandıran duvar aynı zamanda O-41'in doğu sınırını oluşturan duvardır. Bu duvarın salona bakan yüzü, mermer levhalarla ve *stuccolarla* bezenmiştir. Duvarın temizlenen kısmında, iki tane niş görülmektedir. Nişler 2.50 m. genişliğinde ve tabandan 0.50 m. yüksekliğindedir. Odanın asıl kullanımına ait mozaikli döşemeye ulaşılmıştır. Bu döşemenin açma sınırları içinde temizlenen kısmı üzerinde genellikle geometrik motifler ağırlıktadır. Mozaik döşemenin üzerinde; giyoş bezemesinin çevrelediği bir çerçeve içinde daire, üçgen ve kalp bezemesi vardır. Ayrıca mozaikğin dış konturlarını oluşturan bant içerisine karşılıklı iki balık motifi yapılmıştır. Ancak bu motifin simetrisindeki balık motif tahribata uğramıştır. Elde edilen bulgular alanın üzerinin kırma çatı biçiminde örtüyle kaplı olduğunu göstermektedir.

43 No.lu mekân, L biçimindedir. Bu mekân güney kesitinin içinde de devam etmektedir. Dikdörtgen formlu bu kısım, avluya girişin sağlandığı bir hol niteliği taşımaktadır. Avlunun doğusunda 144.92 kot seviyesinde başsız bir büst bulunmuştur. Bu büst, M.S. 3-4. yüzyıllara tarihlenebilir. Mozaikğin doğu yönündeki bitiminde bir su deposu tespit edilmiştir. Bu su deposunun içi sıvalı ve *pithos* formundadır. Bu depo, GYM-B 2000/2 açmasında bulunan 2 No.lu su deposuyla aynı özelliktedir.

Villanın havuzunun bu yıl açılan kısmı, 2000 yılında açılan kısmının devamı niteliğindedir. Havuzun doğusunda süs amaçlı nişler bulunmaktadır. Bu nişlerin ön kısmında, 144.17 kot seviyesinde dörtgen formlu mermerlerin döşeli olduğu bir kanal, havuzu çevrelemektedir. Kanal içerisinden 143.96 kot seviyesinde bulunan gümüş yüzük M.S. 4. yüzyıla tarihlenmektedir. Havuzun tabanı *opus sectile*lere döşenmiştir. Bu alanda, *sectileler*, sekizgen ve dörtgen formludur.

GYM-B5 Açması (K55-45/B170-185) (Resim: 6)

Açma, bu kazı sezonunda açılan B4 açmasının güneyinde yer almaktadır. 15x10 m. ölçülerinde açılmıştır. B4 adlı açmada, bir kısmı temizlenen kabul salonunun devamını ortaya çıkarabilmek amacıyla açılmıştır. Çalışmalar sonucunda, B4 açmasında 41 ve 43 No.lu mekânların güney yönündeki kısımları ve kabul salonunun tümü temizlenmiştir.

Salon, 7x15 m. boyutlarında olup dikdörtgen formludur ve mekânı güneyde sınırlandıran duvar, apsis biçimindedir. Salonun iki girişi bulunmaktadır. Bu girişlerden birisi, salonu doğuda sınırlandıran duvarın güney tarafında ve merdivenlidir. Diğer giriş ise, apsisin ortasında yer almaktadır. Ancak bu giriş üzerinde herhangi bir kapı ve eşik izine rastlanmamıştır. Bu giriş salona misafirlerin kabul edildiği giriş olmalıdır (Çizim: 4). Salonu çevreleyen tüm duvarlar, zeminin itibaren mermer kaplıdır. Salonu doğuda sınırlandıran duvarın mermer kaplamaları mozaik döşemenin hemen üzerinden başlar ve 0.50 m. yükseklikten sonra sona ermektedir. Bu yükseklikten sonra, duvarın üst kısmında nişler bulunmaktadır. Duvarın tüm uzunluğu boyunca devam eden nişler; 0.60 m. derinliğinde, 2.50 m. genişliğinde ve dört tanedir. Tümü de *stuccolarla* kaplıdır. *Stuccolar*da, geometrik bezemeler hâkimdir. Dökülen *stuccoların* altında üzerinde çok az bezemesi korunmuş fresk izlerine rastlanmıştır. Koyu mavi renginde yapılmış spiral biçiminde bir bezeme apsisli duvar üzerinde, *stuccoların* döküldüğü alanda görülmektedir. 2002 kazı sezonunda açılan B 2 açmasında, M.S. 4. yüzyıl tabakası dahilinde olan 30 No.lu mekânın kuzey kısmındaki freskler renk ve bezeme açısından çağdaştır. Apsiste bulunan freskler villanın ilk kullanımı ile ilgili olmalıdır. Mozaik döşeme, 143.86 kot seviyesindedir. Döşemenin çok azı tahribata uğramıştır. Bezemeler genellikle, dörtgen çerçeveler içinde yapılmıştır. Bu çerçevelerin bordürleri beyaz ve kırmızı renkli kuşaklarla ve giyoş motifleriyle süslenmiştir. İçlerinde ise, geometrik ve bitkisel motifler ağırlıktadır. Apsisin önünde ise bezemeler yarım daire şeklinde yapılmıştır. Yarım daire biçimli bir kuşak içinden apsise dik uzanan şua demetleri çıkmaktadır. Bu demetlerin alt kısmını sınırlandıran yarım daire biçimli kuşağın içerisinde *kanthoros* biçimli bir vazö ve bu vazonun içinden çıkan sarmaşık bezemeleri bulunmaktadır. Bu apsisin önündeki yarım daire biçimli bu bezeme grubu, içinde giyoş bezemesi olan bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır.

2000 yılından beri konut alanı olarak adlandırılan alanda yapılan çalışmalar sonucunda villanın, kilerleri, peristilli avlusu, havuzu, kabul salonu ve işlevi tam olarak anlaşılabilen iki tane mekânı bulunmuştur. Yapının etrafında hem ışık hem de atölye olarak kullanılan iki tane ev tespit edilmiştir. Bu evler, büyük ihtimalle villanın sahibine bağlı çalışan ustalara aittir. *Insula* içinde yaşayan normal vatandaşlar topraklarında ya da atölyelerinde onun adına çalışmaktadırlar. Şimdiye kadar yaptığımız çalışmalar sonucunda sadece bir villanın belli bir kısmı açılmıştır. Belki de gelecek yıllarda yapılan çalışmalar sonucunda *insula* içindeki toplumsal hiyerarşi daha net ortaya çıkacaktır.

PİSKOPOS SARAYI KAZISI (K60-79/ B305-290PLK.)

2001 yılında açığa çıkarılan Piskopos Sarayı'nın doğusunda, 15x19 m. boyutlarında 138.61 kotunda çalışmalara başlanmıştır. Çalışmalar ağırlıklı olarak ana apsis, kuzey nef, 14 No.lu mekân ve doğuda apsis dışında kalan alanda sürdürüldü.

Geçen yıl bir kısmı ortaya çıkarılan apsisin (16 No.lu mekân) devamı bulunmuştur. Bu alanda ortaya çıkan tek tarihleyici buluntu Bizans Dönemine ait bir sütun başlığıdır. Apsisin 137.64 kotunda tespit edilen yer yer korunan sıkıştırılmış tabanının Bizans Yolu üzerine yapıldığı anlaşılmaktadır. Ana apsisin altında daha erken evreye ait ikinci bir apsis 137.63 kotunda kısmen görülür.

Apsis içinde devam eden çalışmalar sonrasında 137.43 kotunda, 1.06x1.02 m. ölçülerinde, 0.25 m. derinliğinde; kenarları kiremit, tabanı harç ile sıvanmış küçük havuz tespit edilmiştir. Dinsel yapı, Geç Roma, Erken Bizans villasının üzerine inşa edilmiştir. Bu villanın duvarının, güney yüzünde krem rengi zemin üzerine kırmızı, siyah ve

turuncu boya ile yapılmış geometrik ve bitkisel bezeme görülür. Panolar şeklinde düzenlenmiş freskolarda ağırlıklı olarak şeritler halinde geometrik bezeme izlenir ve M.S. 4. yüzyıla tarihlenir. Freskolu duvarın ait olduğu Roma villasının parçalı mermer tabanı 134.82 kotunda tespit edilmiştir.

Dışa taşkın ana apsisin kuzeyinde, duvarı içte apsidal karakter gösteren, dışta ise düz bir kontur çizen ikinci küçük apsis açığa çıkarılmıştır. Kuzey nef (15 No.lu mekân) olarak değerlendirilen bu alanda 137.22 kotunda tahrip olmuş tabanın oturduğu çakıl-kum karışımı düzlem açığa çıkarılmıştır.

Sonuç olarak, ana eksenli doğu-batı uzantılı yapının yan nefleri olan ana apsisi ve bazilikal şemalı haçvari plânlı bir yapı olduğu kesinlik kazanmıştır. Ana apsis, boyutları ve dışa taşkın yapısıyla aynı simetride yer alan kuzey ve güney neften ayrılır. Kuzey nefe göre dar tutulan güney nef simetrik yapıyı bozar. Ana apsis, kuzey nef ve güney nef duvarları özenli bir taş işçiliğine sahip olup sıvalıdır. M.S. 4. yüzyıl Roma villası üzerine inşa edilen Piskoposluk Sarayı, Bizans sütununa göre Erken Bizans yapısı olarak M.S. 6-7. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

ARSENAL(ASKERİ DEPO) KAZISI (Çizim: 6)

Arsenal (Askerî Depo) alanı 2002 yılı kazı çalışmalarına 01.07.2002 tarihinde, 2001 yılı kazı çalışmalarının sonlandırıldığı AT 9 ve KT4'te başlanmıştır

AT 9 tüneli 13.5 m. uzunluğunda olup taş örgü duvarlara sahiptir. KT 9 tüneline sonra KT14'e başlamıştır. KT14 tüneli 7.30 m. uzunluğundadır. Duvarları taş örgü olup tavan atkı sisteminde büyük, yassı blok taşlardan oluşmaktadır. KT14'ün girişinde ortaya çıkan havalandırma bacası taş örgü ve dikdörtgen formludur.

AT15 tüneli, 23.20 m. uzunluğunda olup toplama çay taşlarından yapılmış duvar sistemine sahiptir. AT15'in girişinde dikdörtgen formlu ve özenli bir işçilikle taş-tuğla örgü olarak yapılmış havalandırma bacası dikdörtgen formludur. Havalandırma bacasında tırmanışı sağlayan boşluklar (ayak basma yerleri) bulunmaktadır. AT16 tüneli 6.80 m. uzunluğunda olup duvarları toplama çay taşından yapılmış olup tavanı tuğla örgüdür. AT17 Tüneli 20 m. uzunluğundadır. 3-3.5 m.lik kısımda tavan toprak dolgudur. Daha sonra taş örgü olarak devam etmektedir. AT18 34 m. uzunluğundadır. Tünel duvarları sağda taş örgü olarak devam ederken sol kısım konglomeradır. 17.25 m. sonra tünel daralmakta ve alçalmaktadır. Yükseklik 1.65 m. tünel genişliği 0.60 m.dir. Bu alanlarda yapmış olduğumuz çalışmalarda çok sayıda envanterlik ve etütlük malzeme bulunmuştur. Bunlardan AT14'ten çıkan bronz kandil (Hellenistik Dönem), Mermer Zeus Başı (Roma Dönemi), AT18 Tüneline *terra cotta* kandil (M.Ö. 1. yüzyıl) ve kurşun ağırlık, ele geçirilen buluntulardan birkaç tanesidir (Resim: 8).

Priapos Kavşağı'nın sağ tarafında yer alan KT4 tüneli 49 m. uzunluğunda 2 m. genişliğindedir. KT4 tüneli girişinden 1 m. ileri doğru devam ettikten sonra sağ tarafında KT4 tüneline açılan küçük bir tünelin varlığı tespit edilmiştir. Konglomeradan oluşan bu tünel KT5 olarak isimlendirilmiştir. KT5 tüneli 15 m. uzunluğunda 1,60 m. genişliğindedir. Bu genişlik tünel bitiminde 0,50 m.ye düşmüştür. KT5 tünelineki çalışmalarımız havalandırma bacasının çıkmasıyla bu noktada sonlandırılmıştır. KT4 tüneli bitiminde taş örgülü, rampalı bir geçişle AT10 tüneline ulaşılmaktadır. AT10 tüneli 47 m. uzunluğunda 1 m. genişliğindedir. Taş örgü duvar tekniğiyle yapılmış tünel tavanının kemerli geçişlerle güçlendirildiği görülmüştür. İlerleyen çalışmalarda 5,80x3 m. boyutlarında ki-reç harçlı taş örgülü bir odaya ulaşılmıştır. Bu alan AT-O1 olarak isimlendirilmiştir. AT-O1'in içinde ikinci bir katın varlığı tespit edilmiş, bu katın temizliği gelecek kazı sezonuna bırakılmıştır. AT-O1'den ileri doğru devam eden çalışmalarımızda ikinci bir oda yapısına ulaşılmıştır. Bu alan da AT-O2 olarak isimlendirilmiştir. AT-O1'den AT-O2'ye geçiş 6,70x1,20 m. boyutlarındaki kemerli bir geçişle sağlanmıştır.

AT-O2 18,44x4,40 m. boyutlarında olup doğal yapı olan konglomera yer yer ki-reç harçlı toplama çay taşından yapılmış duvarlarla güçlendirilmiştir. AT-O2'nin 4x2 m.

boyutlarındaki paye ile desteklenmiştir. AT-O2'den sonra kireç harçlı toplama çay taşı, devşirme mermer bloklardan yapılmış kemerli 52x1,50 m. boyutlarında bir tünel başlamaştır. Bu tünel yapısı AT11 olarak isimlendirilmiştir.

AT12 tüneli 31x0,50 m. boyutlarında olup ileri doğru iyice daraldığı, genişliğin 0,50 m. ye düştüğü görülmüştür (Resim: 9). Bu alanın tabanının 0,7x0,7 m. boyutlarındaki tuğlalarla kaplandığı, tavanının ise devşirme mermer bloklarla atkı sisteminde kapatıldığı görülmüştür. 2002 yılı kazı çalışmalarımız AT13 No.lu tünelin girişinde sonlandırılmıştır.

2002 YILI HAMAM-GYMNASİUM ALANINDAKİ TEMİZLİK ÇALIŞMALARI

2002 yılındaki kazı çalışmalarımız 12 Eylül itibariyle sonlandırılmıştır. Bundan sonra ikinci bir kampanya olarak GYM alanının doğusunda yer alan 1980'deki define kazıları sırasında oluşmuş tahribat dolgusunun temizlenmesine başlanmıştır. Bu çalışmalarımız GYM doğu alanında iki farklı bölgede gerçekleştirilmiştir.

Birinci bölge büyük kemerin doğusunu kapsamıştır. Ortalama 5-6 m. yüksekliğine ulaşan bu moloz yıkıntılarının temizlenmesi sırasında yer yer kütle halinde düşmüş duvarların varlığı tespit edilmiştir. Tam orta alanda kesme blok taşlardan sandık duvar tekniğiyle yapılmış bir duvar ortaya çıkmıştır. Bu duvarın da büyük bir tahribata uğradığı görülmüştür. Sadece 3 m.si korunan duvarın yüksekliği 1,50 m.dir.

Büyük kemerin kuzeydoğusunda ikinci bir apsidal yapının varlığı tespit edilmiştir. Kesme blok taşlardan yapılmış duvarlarla desteklenmiş kemer döngüsü sağlam olarak ortaya çıkmıştır. Bu alandaki dolgu toprağın alınması sırasında moloz dolgu kütlelerinin altından küllü bir tabaka ortaya çıkmış bu tabaka içinden çok sayıda mermer parçasının gelmesi, bu alanın geç dönemde ocak olarak kullanıldığını göstermektedir.

İkinci çalışma alanımız 1997 yılında ortaya çıkarılan hamam *caldarium*unun doğusunda olmuştur. Büyük kemerin doğusunda yaptığımız çalışmalarda ortaya çıkan apsidal yapının bir benzeri de bu alanda ortaya çıkmıştır. 19,70 m. uzunluğunda bir duvar tespit edilmiş bu duvarın 1,70 m. genişliğindedir. Bu duvar yapısında güneye açılan 1,70 m. genişliğinde 5,30 m. arayla yapılmış iki kapı boşluğunun varlığı tespit edilmiştir.

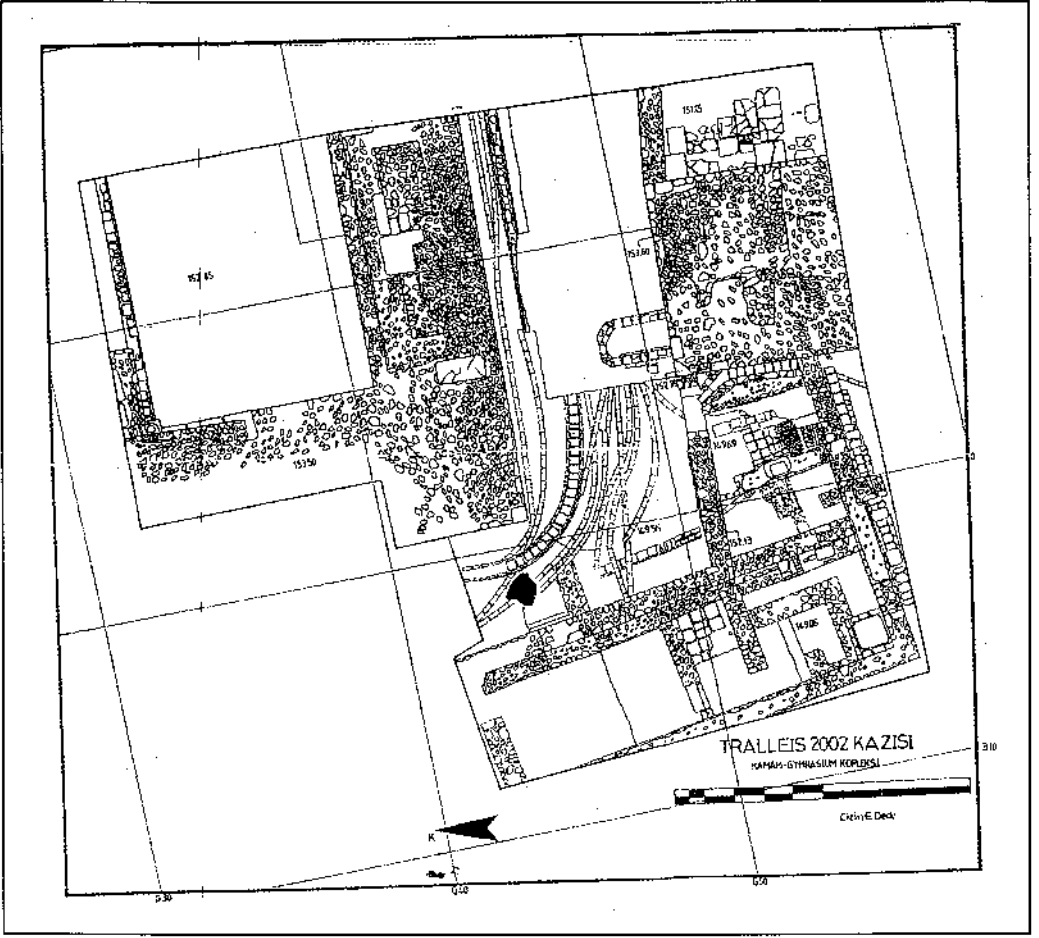
Bu duvarın 4,30 m. kuzeyinde doğu-batı doğrultulu ikinci bir duvarın varlığı tespit edilmiştir. 13 m. uzunluğunda 1,70 m. genişliğindedir. Bu duvarda 2 m. genişliğinde bir kapı boşluğu vardır. Kapı boşluğunda erken dönemde ait bir mermer arşitrav bloğunu kesilerek kapı eşiği olarak kullanıldığı görülmüştür. Bu kapının kemer döngüsü sağlam olarak ortaya çıkmıştır. Duvar yüzeyinin 7 cm. kalınlığındaki kırmızı renkli şamotlu bir harçla sıvandığı görülmüştür. Bu duvarın 11 m. kuzeyinde 3. bir duvarın varlığı tespit edilmiştir. Kireç harçlı toplama çay taşından yapılmış doğu-batı doğrultulu duvar 14,30 m. uzunluğunda, 2 m. genişliğindedir. Bu duvar, 4 m. yüksekliğe kadar korunmuştur. 14,30 m. uzunluğunda 2 m. genişliğindeki kuzeydeki duvarın kuzey yüzünde farklı bir mimari yapılaşmanın varlığı tespit edilmiştir. Bu yüzeyde sağır kemerler yapılmış, 5'er m. arayla 2x2 m. boyutlarında duvar yapılarının varlığı tespit edilmiştir. Ortaya çıkan bu iki büyük mekânın arkasındaki (doğusunda) çalışmalarımızda yine büyük bir moloz kütleyle karşılaşmıştır. Bu dolgunun temizliği sırasında kireç harçlı, toplama çay taşından yapılmış bir duvarın varlığı tespit edilmiştir. Bu duvarın bir bütün halinde doğuya doğru yıkıldığı görülmüştür. Duvarın yüzeyinde 10 cm. kalınlığında şamotlu bir siva bulunmaktadır. Bu duvar ya bir tahrip ya da bir deprem sonucunda kütleli bir halde yıkılmıştır. Yıkılan bu duvar yapısı olduğu gibi bırakılmış, bu duvarın kuzeyinde çalışmalar devam etmiştir.

Bu alandaki çalışmalarımızda toprakla karışık bir moloz dolgu gelmiştir. Bu dolgu tabakası içinde bir tabaka halinde kireç taşı yongalarına rastlanmıştır. Bu da bize bu alanda taşların yontularak farklı bir yapıda kullanılmak üzere hazırlandığını göstermektedir.

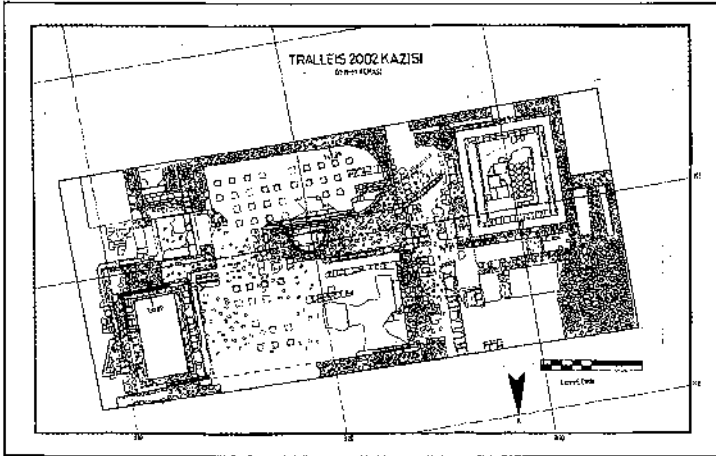
İkinci bir kampanya olarak başlatılan temizlik çalışmalarımız, 31 Aralık 2002 tarihi itibarıyla sonlandırılmıştır.

RESTORASYON, KORUMA ÖNLEMLERİ YAYIN ÇALIŞMALARI

Tralleis'te 2002 kazı mevsimi boyunca korumaya yönelik çalışmalar ile yayın çalışmalarına da devam edilmiştir. Bu bağlamda, konut alanı, Piskoposluk Sarayı'nda geçen yıl açığa çıkardığımız duvar freskleri sağlamlaştırılarak dış etkenlere karşı koruma altına alınmıştır. Ayrıca Tralleis ile ilgili olarak pek çok el kitabında antik kentin "taş ocağı" gibi kullanıldığı ve Üçgöz denilen üç büyük kemerden başkaca bir şey kalmadığı şeklindeki yayınlara ve yanlış yaklaşımlara son vermek amacıyla 2002 yılının son ayında "Tralleis Rehberi" adı altında İngilizce-Türkçe kitabı yayınladık. Arkeoloji Sanat Yayınları tarafından yayına sunulan kitap, kentle ilgili yeni kazıları ve kentin geçmişi ile ilgili bilgileri sunmaktadır.

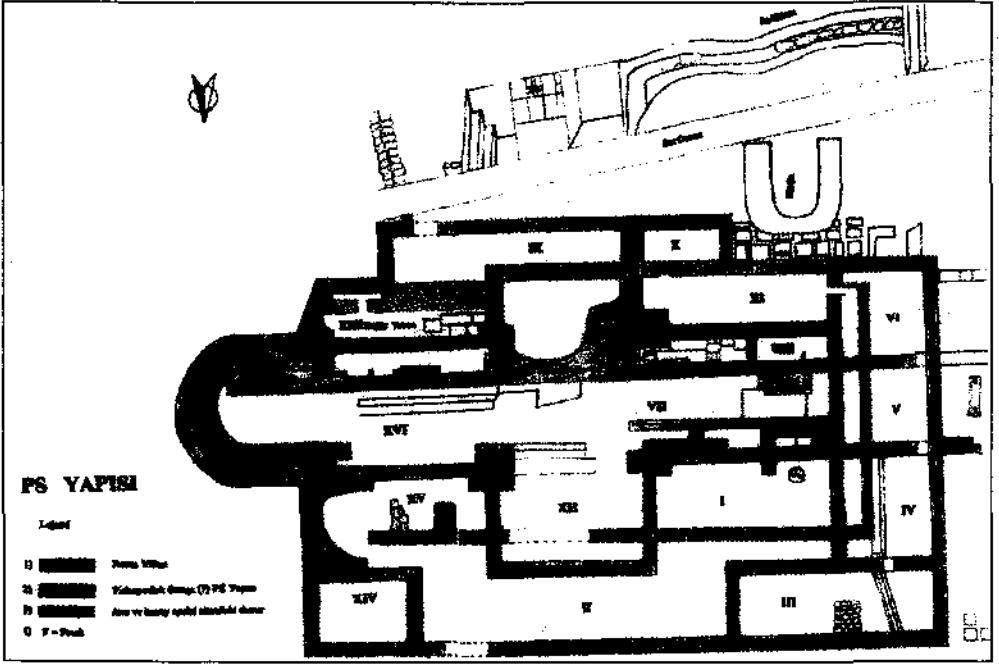

Çizim 1: Hamam. Gymnasium taban plânı

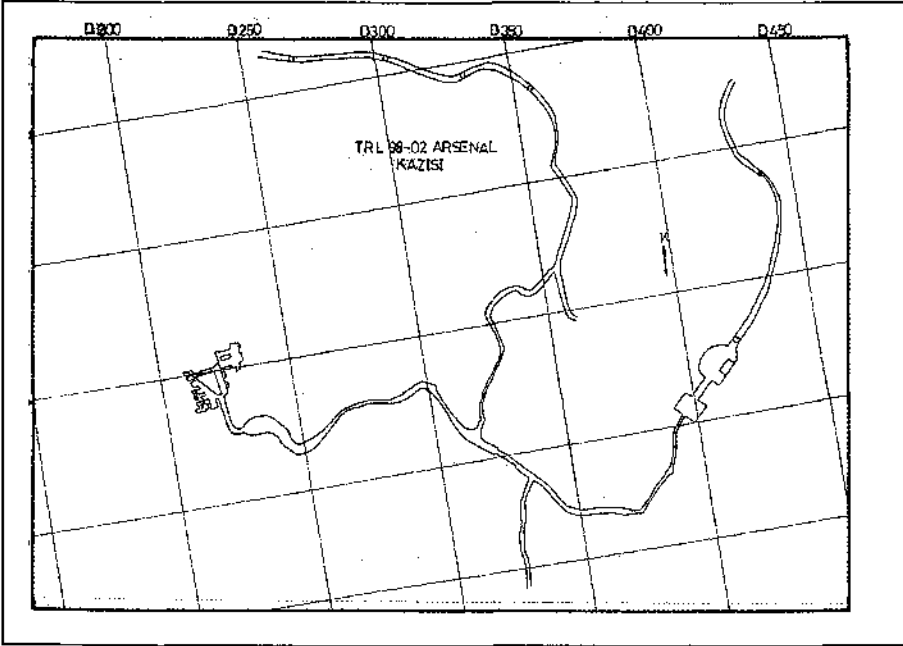

Çizim 2: GYM F-1 hava fotoğrafı

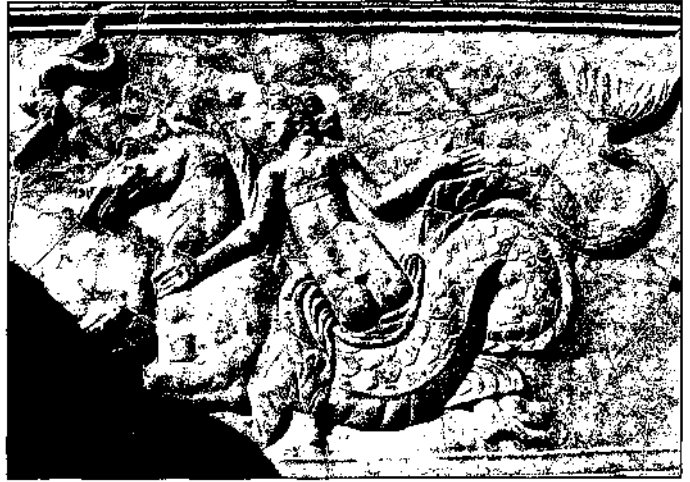
Çizim 5: Piskopos Sarayı taban plânı

Çizim 6: Arsenal taban plânı

Resim 1: GYM açması hava fotoğrafı

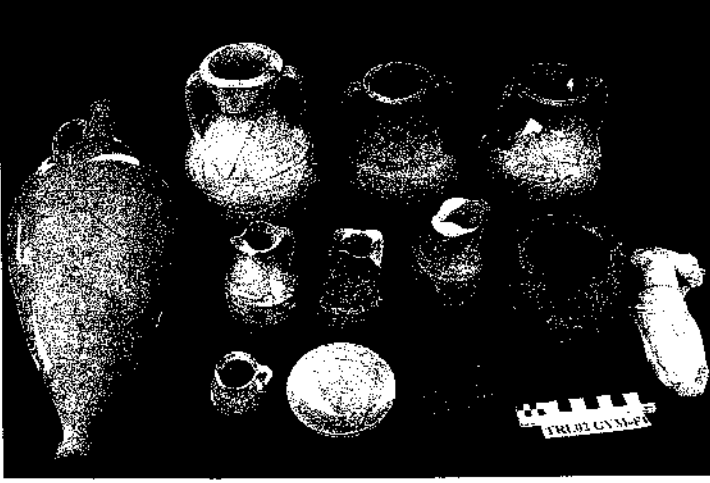

Resim 2: GYM 4 No.lu mekândan bulunmuş röl-yef

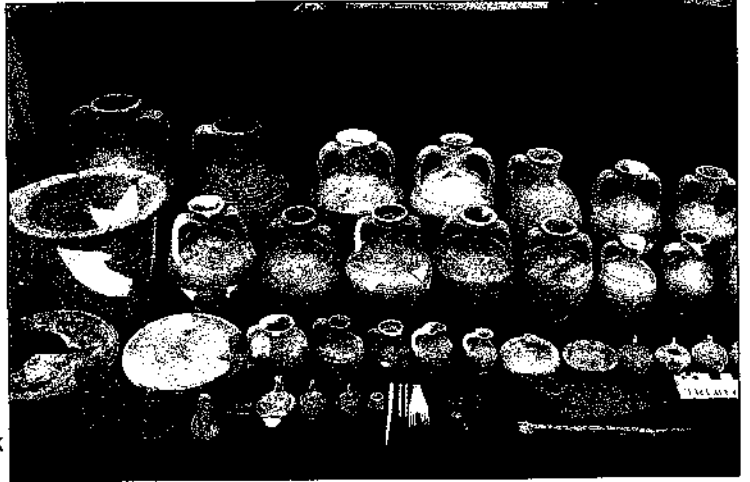

Resim 3: GYM F-1 hava fotoğrafı

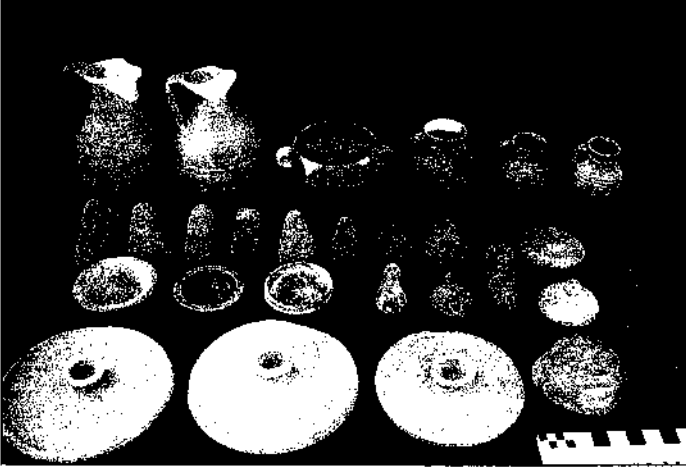
Resim 4: GYM F1'de bulunmuş küçük buluntular

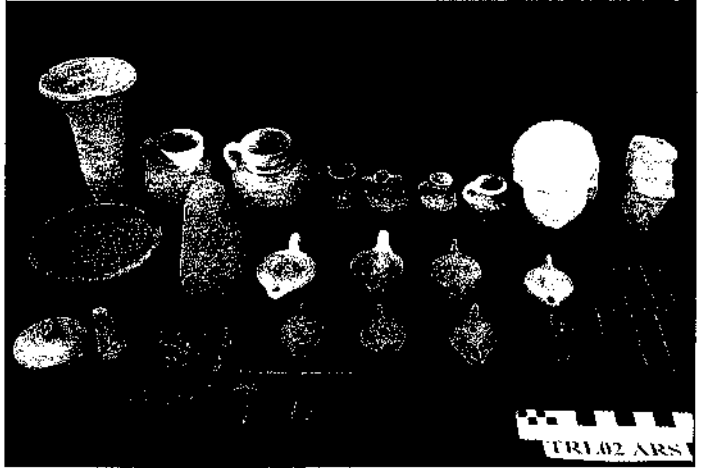
Resim 5: GYM B küçük buluntuları

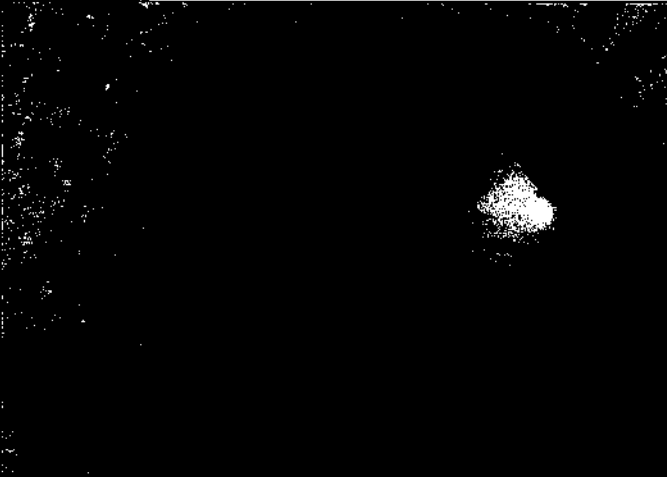
Resim 6: GYM B 3-4-5 açmaları hava fotoğrafları

Resim 7: GYM B küçük buluntular

Resim 8: Arsenal'den bulunmuş küçük buluntular

Resim 9: Arsenal AT 12'den görünüş

KASTAMONU KINIK 2002 YILI KAZISI

Aykut ÇINAROĞLU*
Elif GENÇ

1990 yılında, Kastamonu'nun 30 km. kuzeydoğusunda bulunan Devrekani İlçesi, Kınık Mahallesi yakınlarında yapılacak olan baraj inşaatı projesinin ön hazırlıkları sırasında, Delibeyoğlu Sırtı Ören Yeri'nden, dozer operatörü tarafından, bir grup madenî Hitit kabı bulunmuştur¹ (Harita 1: a-b; Resim: 1). Bu kaplar bir süre sonra Kastamonu Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir. Bu buluntu grubu, Prof. Dr. Aykut Çınaroğlu'nun bir görevle Kastamonu Arkeoloji Müzesi'ndeki çalışması sırasında fark edilmiş ve kapların bulunduğu yerde yapılan ön incelemeler sonucunda, burada acilen sistemli kazı yapılmasının gerekli olduğu anlaşılmıştır. Bunun sonucunda, 1994 yılında, Prof. Dr. Aykut Çınaroğlu'nun bilimsel başkanlığında, Kastamonu Arkeoloji Müzesi ile birlikte, bir kurtarma kazısı başlatılmıştır. Ören yerinde yapılan incelemeler sonucunda, daha önceden bulunan Hitit madenî kaplarının devamı olan kap parçaları ile farklı türden birçok yeni eser daha ortaya çıkarılmıştır². Arkeolojik çalışmalar, 1994-1997 yıllarında kesintisiz sürmüş, beş yıl aradan sonra 2002 yılında kazılar tekrar başlatılmıştır.

2002 yılı kazı çalışması³, 2 Eylül-7 Ekim 2002 tarihlerinde, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ve Kastamonu Valiliği'nin maddî destekleri ile sürdürülmüştür⁴.

Delibeyoğlu Sırtı Ören Yeri'nde bulunan Hitit madenî kapları, 16-20/V-BB plân karelerinde, kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir yığıntı altından Devlet Su İşleri dozer operatörü tarafından çıkarılmıştır (Harita: 2; Resim: 1). 1994 yılında, bu alanın kuzeyinde 4-9/P-U plân karelerinde yapılan araştırmalar sonucunda düz yerleşim yeri

* Prof. Dr. Aykut ÇINAROĞLU, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, 06100 Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE e-mail: aykut_cinaroglu@hotmail.com
Arş. Gör. Elif GENÇ, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, 06100 Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE e-mail: elifgenc22@hotmail.com

1 Madenî kapların içinde; boğa başlı üç riton, üzerinde hiyeroglif yazıtı olan ve üç figür bantlı çanak, tripod, maşrapalar ve bunların sayılarının daha fazla olduğunu gösteren birçok parça daha bulunmuştur. Çınaroğlu, A.; 1991, s. 55-58; Emre, K.-Çınaroğlu, A.; 1993 s. 675-713, Pl. 125-144; Hawkins, J.D.; 1993 s. 715-717.

2 1994 yılında yapılan çalışmalarda, birçok boğa başlı ritona ait kulak ve boynuz parçaları, ezilmiş birçok maşrapa parçaları, elektron bant ve heykelciğe ait olabilecek bir mızrak, tunctan mızrağı ve kalkanı olan heykelcik, başka bir heykelciğe ait olabilecek ve üzerinde repoussé tekniği ile grifon motifi olan kalkan, iki adet altın kolye tanesi, minyatür kurşundan keçe, içinde deniz minaresinin bulunduğu camdan deniz minaresi biçimli riton ve daha başka eserler de bulunmuştur.

3 2002 yılı kazısı; Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Aykut Çınaroğlu'nun bilimsel başkanlığında, Kastamonu Arkeoloji Müzesi Müdürü İsmail Tatlıcan, aynı müzeden Hüseyin Karaoğlu ve Fulya Aldı, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü öğrencilerinden, Duygu Çelik, Özyaz Özgür Açar, Mehtap Türkmen ve Funda Kumru, Ege Üniversitesi, Bergama Meslek Yüksekokulu, Restorasyon ve Konservasyon Programı öğrencilerinden Vediha Ayar ve Aslihan Togay'ın katılımı ile sürdürülmüştür.

4 Kastamonu Valisi Sayın Enis Yeter'e, Anadolu kültürünün araştırılmasında göstermiş olduğu duyarlılıktan dolayı şükran borçluyuz. Devrekani İlçesi Kaymakamı Sayın Kadir Serel Otçu'ya, Devrekani Belediye Başkanı Sayın Osman Kocadelioglu'na ve İlçe Jandarma Komutanı Sayın Turhan Yağız'a sağladıkları kolaylıklardan dolayı çok teşekkür ederiz. Çankırı İnşaat'ın yürütmüş olduğu Kulaksızlar Barajı inşaatı projesi başkanı Sayın Ayhan Unal'a ve Göksel Can'a yardımlarından dolayı teşekkür ederiz.

tespit edilmiştir. Yapılan kazılarda, ana kayaya kadar ulaşılmış ve tabakalar, aşağıdan (ana kayadan) yukarıya doğru numaralandırılmıştır. Burada, M.Ö. III. binyıldan M.Ö. I. binyılın ilk yarısına kadar süren bir yerleşimin varlığı tespit edilmiştir. Ancak, arazi, uzun yıllar çevre köylüleri tarafından, tarla olarak kullanıldığı için, üst tabakaların büyük ölçüde tahrip edildiği anlaşılmıştır.

2002 yılı kazı çalışmaları üç ana amaç altında sürdürülmüştür.

I- Delibeyoğlu Sırtı'nda tespit edilen en erken iskânı geniş alanda araştırmak.

II- İlk kez 1996 yılında küçük bir bölümü açığa çıkarılan 2. tabakaya ait yapısının tamamını ortaya çıkarıp işlevini aydınlatmaya çalışmak.

III- M.Ö. I. binyılın ilk yarısına ait Demir Devri yerleşimini araştırmak.

I-1. Tabaka

Delibeyoğlu Sırtı Ören Yeri'nde tespit edilen en erken iskân, Erken Tunç Çağına tarihlenmektedir. 1. tabaka olarak numaralandırdığımız bu iskânı araştırmak için, 2002 yılında, 10x5 m. ölçülerinde iki açmada çalışılmıştır. 1. tabaka, ana kaya üzerine kurulmuştur (Çizim: 1). Güneyden kuzeye doğru eğimli olan arazi, yer yer oyularak düzleştirilmiş ve teraslı alanlar oluşturulmuştur. Teraslandırılmış alanlara da, taş duvarlı odalar ve atık çukurları yerleştirilmiştir. Birbirine bitişik olarak inşa edilen taş duvarlı odaların duvarları, tek sıra yassı toplama taşlarıyla örülmüştür. Odaların duvar kalınlıkları ise yaklaşık olarak 30 ile 40 cm. arasında değişmektedir. Bazı odaların duvar yüksekliği 1.5 m. ye kadar korunmuştur.

1995-1996 yıllarında yapılan kazılarda, bazı fırın kalıntıları açığa çıkarılmıştır⁵. Bu fırın kalıntılarının çevresinden, bol miktarda madencilikte kullanılan âletler bulunmuştur. Bu buluntulara dayanarak, M.Ö. III. binyılda, burada, bazı madencilik aktivitelerinin yapıldığı bir işliğin varlığından söz edilebilir. Kırıık, zengin maden yataklarının bulunduğu bir bölgededir. Küre bakır yataklarına giden doğal yolun üzerinde bulunan Kırıık'ın, bir maden işliğı olarak, maden cevherini yakın çevresinden temin ettiğine dair bazı ipuçları, Ankara Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeoloji Mühendisliğı Bölümü öğretim üyelerinde saptanmıştır⁶.

1. Tabaka Küçük Buluntuları

2 adet tunç kaplama parçası, kemik ağırşak, kesici ve kazıyıcı taş âletler ele geçirilmiştir. Tamamı el yapımı olan çanak-çömlek içinde, maşrapalar (Çizim: 2) ve çanaklar en çok görülen formlardır. At nalı kabartma kulplu çanaklar (Çizim: 3), Kırıık'ta çok sevilen kap formlarından biridir. Bu tip kaplar, Kastamonu ve çevre bölgelerde M.Ö. III. binyıldan itibaren geniş bir yayılım alanı gösterir⁷. Diğer bir kap grubu olan cam gibi parlak perdeli el yapımı siyah kaplar (Çizim 2: e-f), Orta Anadolu ve Orta Anadolu'nun kuzeyinde, Dünderape II. Kültür Katı⁸, Kavak-Kaledoruğu⁹, Ahlatlıbel¹⁰, Karaoğlan¹¹,

5 Bilgen, A.N.; 1999. s. 270 vd. Şek. 2-3 Lev. II.

6 1995 yılı kazı çalışmaları sırasında, Ankara Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeoloji Mühendisliğı Bölümü eski Bölüm Başkanı Prof. Dr. Baki Varol ile aynı bölüm öğretim üyelerinden Prof. Dr. Yavuz Okan, kazıya gelerek kazı alanı ve çevresinin jeolojik konumunu incelemişlerdir.

7 Marro, C.-vd.; 1996, s.288, Pl 2(8); 1998, s.332, Pl III (1, 10,11,12 Eylek Deresi); Işın, M.A.; 1998, s.97 Harman Tepesi, Pl 4 (19), s. 105 Kadımezan Pl 19 (3); Burney, C.A.; 1956, s.198 (87 Kurşunlu); Blegen, C.-vd; 1951, s.240, 257, 299 (36.866) Troy V. Tabaka, s.245, 249, 283 243(32.22) Troy V. Tabaka; Efe, T.; 1994, s. 19, no: 3, no: 57(?), fig 14 (57) , s.15 dipnot 37.;Efe, T.-Ay, 2000, s.50-51 Pl 8(2), s. 72-73 Pl 22(1, 8) 1. saha ETÇ I.; Mellaart, J.; 1955, s. 77, 76 (117, 119 Çukurhisar (Eskişehir Bölgesi), 120 Bahçecik (Eskişehir Bölgesi); Lloyd, S.-Gökçe, N.; 1951, s.33, 43, Fig. 10 (15) Level 16 (M.Ö. 1900); Orthmann, W.; 1963a, s. 21 Taf 2 (55) NW-Hang 9, s.32 Taf 21 (198), Taf 22 (199, 200 NW-Hang 8c-d), s.39, Taf 31 (289) NW-Hang 8b, s. 21 Taf 2 (55) NW-Hang 9; 1966, s. 52, Abb. 1 (6, 8), Abb. 2 (5-8), Abb. 3 (6), Asarcık V. Tabaka. ETÇ II-II.

8 Özgüç, T.; 1943, s.399.; Kökten,İ.-Özgüç, T.-N.; 1945, s.376.

9 Özgüç, T.; 1943, s.415.

10 Koşay, H.Z.; 1934, s.48-49.

11 Arık, A.O.; 1939, s.30-31.

Alaca Höyük¹², Maşat Höyük¹³ gibi önemli Erken Tunç Çağı yerleşimlerinden iyi bilinmektedir.

1. tabaka çanak çömleğinde görülen teknik ve form, Orta Anadolu'nun özellikle Kızıllırmak Kavsi içinde kalan bölgedeki Erken Tunç Çağı yerleşimleriyle paralel bir kültüre sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Birbirine çok da uzak olmayan bu iki bölge arasındaki bu paralellığe rağmen, burada, yerel bir kültürün izlerini de görmek mümkündür.

II-2. Tabaka

1. tabaka üzerine kurulan 2. tabakada, büyük bir yapı kalıntısı açığa çıkarılmıştır (Çizim: 4; Resim: 2). İlk kez, 1996 kazı mevsiminde küçük bir kısmı ortaya çıkarılan yapı kalıntısının, 2002 yılı çalışmasında, doğu dış duvarının 27 m.lik bir bölümü açılmıştır. Kuzey-güney yönde uzanan doğu dış duvarı, güneye doğru devam etmektedir. Duvar kalınlığı 2.5 m.dir. Yapının taş temelleri, son derece iridir ve yer yer 1.5x2 m. ölçülerindeki taş bloklar kullanılmıştır. Taşlar düzeltilmiş ve çamur harçla birbirine kenetlenerek örülmüştür. İri taşlar, duvarların iç ve dış kenarlarına gelecek şekilde yerleştirilmiş ve arada kalan bölüm daha küçük taşlarla doldurularak güçlendirilmiştir. Yapının korunan duvar yüksekliği 1.5 m. ye ulaşmaktadır. Yapı, 4x2.5 m. ölçülerinde rampalı bir duvarla desteklenmektedir. Şimdilik sadece iki odası açığa çıkarılmıştır. 1 ve 2 No.lu odaların her ikisi de yaklaşık olarak 4x6 m. ölçülerindedir.

2.5 m. kalınlığındaki doğu dış duvarı, şimdilik 27 m. uzunluğunda ve iki büyük odası ile, 2. tabakada, büyük bir yapı ile karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Yapı, kalın dış duvarı ile kendi başına kale görünümündedir. 2002 yılında, bu yapı kalıntısının tamamının açılması plânlanmaktaydı. Ancak, elverişsiz hava koşulları, çalışmalarımızın kısa sürmesine neden olmuştur. Yapının tamamının açılması ve işlevinin anlaşılması, ancak gelecek yıllarda yapılacak kazılarla mümkün olabilecektir.

2. Tabaka Küçük Buluntuları

1 ve 2 No.lu odaların tabanı üzerinden ve çevresinden, çok sayıda el yapımı kap parçaları ile az sayıda çark yapımı kap parçaları tespit edilmiştir. Bu buluntu grubu içerisinde en önemli buluntu grubu çark yapımı kaplardır. Bunlardan, 1996 yılında bulunan çark yapımı bardak (Çizim 5: g), İkiztepe Erken Hitit tabakası kadehlerinin tam benzeridir¹⁴. Boğazköy Büyükkale kuzey-batı yamacı 8 ve 9. tabakalar ile Büyükkale IV. tabakadan, Aşağı Şehir 4 ve 5. tabakalardan¹⁵ çıkarılanlar, Ahlatlıbel¹⁶, Polatlı¹⁷, Karaoğlan¹⁸, Alaca Höyük¹⁹ ve Kültepe-Kaniş ve Karum IV-II²⁰ tabakalarından çıkarılan kaplarla büyük benzerlikler göstermektedir. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde de görülen benzer formda kaplar, M.Ö. II. binyılın başlarından itibaren yaygınlık göstermektedir. Çanak-çömlekte görülen teknik ve form, bu yapının, 1. tabaka ile kültürel bir devamlılığın varlığına işaret etmektedir. M.Ö. III. binyıl gelenekli el yapımı kaplar (Çizim 5: a-e) ile çark yapımı kaplar (Çizim 5: f-g) birlikte bulunmuştur. Buna göre, Kırıkk 2. tabakası, Orta Anadolu-Geçiş Çağına (M.Ö. III. binyıldan M.Ö. II. binyıla geçiş) tarihlenmektedir.

12 Koşay, H.Z., 1951, s.40 vd. res. 23.

13 Emre, K.; 1979, s.6 Lev. VII-1-2; Şek. 1-9; 1996, s.8-9, fig. X-1.

14 Alkim, H.-U.1988, Lev. I.1-6, Lev. XLIV.1-4,10; Bilgi,Ö.;1998, s.71 Res. 1a; 2001, s.103 Fig. 98 a.

15 Orthmann, W.; 1963a, s. 13 Taf. 1, 1-4; Taf. 17, 5; 1963b, s. 44 ve 150, Taf. 61, 14/40, 14/41, 14/42; s. 94-95; Fischer, F.;1963, s. 30, 113 ve Taf. 7 No: 94-104, Taf. 10 No: 125-127, No:1; Taf. 12, No: 101; s. 114 ve Taf. 11, No:144.

16 Koşay, H.Z.; 1934, s. 27.

17 Lloyd, S-Gökçe, N.; 1951, s. 46-60 fig.12 No.5.

18 Arık, R.O., 1939, Lev. LIV.

19 Arık, R.O.; 1937, Lev. LXX ve LXXI Al.170.; s.CXVIII-CXIX.Al.171.

20 Emre, K.; 1969, s. 114, fig.4 Pl. 23.3.; Özgüç, T.; 1999, s. 38, Lev. 89.

III-Demir Devri Yerleşimi

Delibeyoğlu Sırtı Ören Yeri'nde tespit edilen Demir Devri yerleşimi, yüzeye çok yakın olması nedeniyle tarla ekimi sırasında çok fazla karıştırılmıştır. Bu nedenle, mimarî kalıntı çok iyi korunmamıştır. 2002 yılında, 10x5 m. ölçülerindeki açmada çalışılmıştır (Çizim: 6). Bu döneme ait tabaka şiddetli yangın geçirmiştir. Birbirine paralel uzanan yanmış ağaç kalıntılarının herhangi bir mimarî ile bağlantısı henüz belirlenememiş olmasına rağmen, bu alanda, çok sayıda atölye tarzı küçük buluntu ele geçirilmiştir.

Küçük Buluntular

Birbirine paralel uzanan yanmış ağaç kalıntısı çevresinden, dokumacılıkta kullanılan çok sayıda tezgâh ağırlığı, ağırşak, pişmiş toprak makara (Çizim 10: c-f)²¹ ve kemik deliciler ele geçirilmiştir. Ayrıca, bir adet taş mühür (Çizim 10: a), pişmiş toprak hayvan figürünü (Çizim 10: b) ve bol miktarda kemik amulet (Çizim: 8-9)²² bulunmuştur. Kemik amuletlerle birlikte delikli aşık kemikleri de bol miktarda ele geçirilmiştir.

Çark yapımı çanak-çömlek, boyalı ve tek renkli olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Bunlardan tek renkli kaplar, griden siyaha kadar değişen tonlardadır. Keskin omuzlu çanak (Çizim 7: a) tek kulplu maşrapa (Çizim 7: b), kapak, yonca ağızlı iri testi ve yonca ağızlı testicik (Çizim 7: c) belli başlı kap formlarıdır. Kınık Demir Devri çanak-çömleği, Orta Anadolu'da Erken Frig Çağı çanak-çömleği ile gerek kap formları ve gerekse boyalı kaplardaki teknik özellikleri ile büyük benzerlikler göstermektedir²³.

Sonuç

Kınık kazıları, gerek burada bulunan Hitit madenî kapları ve gerekse M.Ö. I. binyıldan M.Ö.III. binyıla kadar inen yerleşimin varlığı, ören yerinin önemini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, arkeolojik dönemleri çok az bilinen bir bölge olan Batı Karadeniz Bölgesi, kazısı yapılan ve bölgenin tarih öncesi döneminin araştırılmasına öncülük etmesi açısından da büyük bir önem taşımaktadır. Burada ve çevresinde yapılacak kazılar, bölgenin kültürel geçmişini belirleyebilecek ve çevre kültür bölgeleri ile olan ilişkisini ortaya koyabileceklerdir.

KAYNAKÇA

- ALKIM, U.B. H. BİLGİ, Ö.; 1988, *İkiztepe I*, Ankara Birinci ve İkinci Dönem Kazıları (The First and Second Seasons' Excavations), 1976-1980, TTKY.V/39.
- ARIK, R. O.; 1937, *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı, 1935'deki Çalışmalara ve Keşiflere ait İlk Rapor*, TTKY V/1, Ankara.
- ARIK, R. O.; 1939, *Anadolu'nun En Garp Eti İstasyonu, Karaoğlan Höyüğü" Belleten III*, Ankara, s. 27-42.
- BİLGİN, A. N.; 1999, "Kastamonu-Kınık Kazısı 1994-1995 Metalürjik Buluntuları" *Anadolu Araştırmaları XV*, İstanbul, s.269-291, Levha I-II.
- BİLGİ, Ö.; 1998, "M.Ö. 2. Binyılda Orta Karadeniz Bölgesi" *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum*, 16-22 Eylül 1996 s.63-75.

21 Bossert, E.M.; 2000, ss.144, Taf 142/1333-1335 BK II.

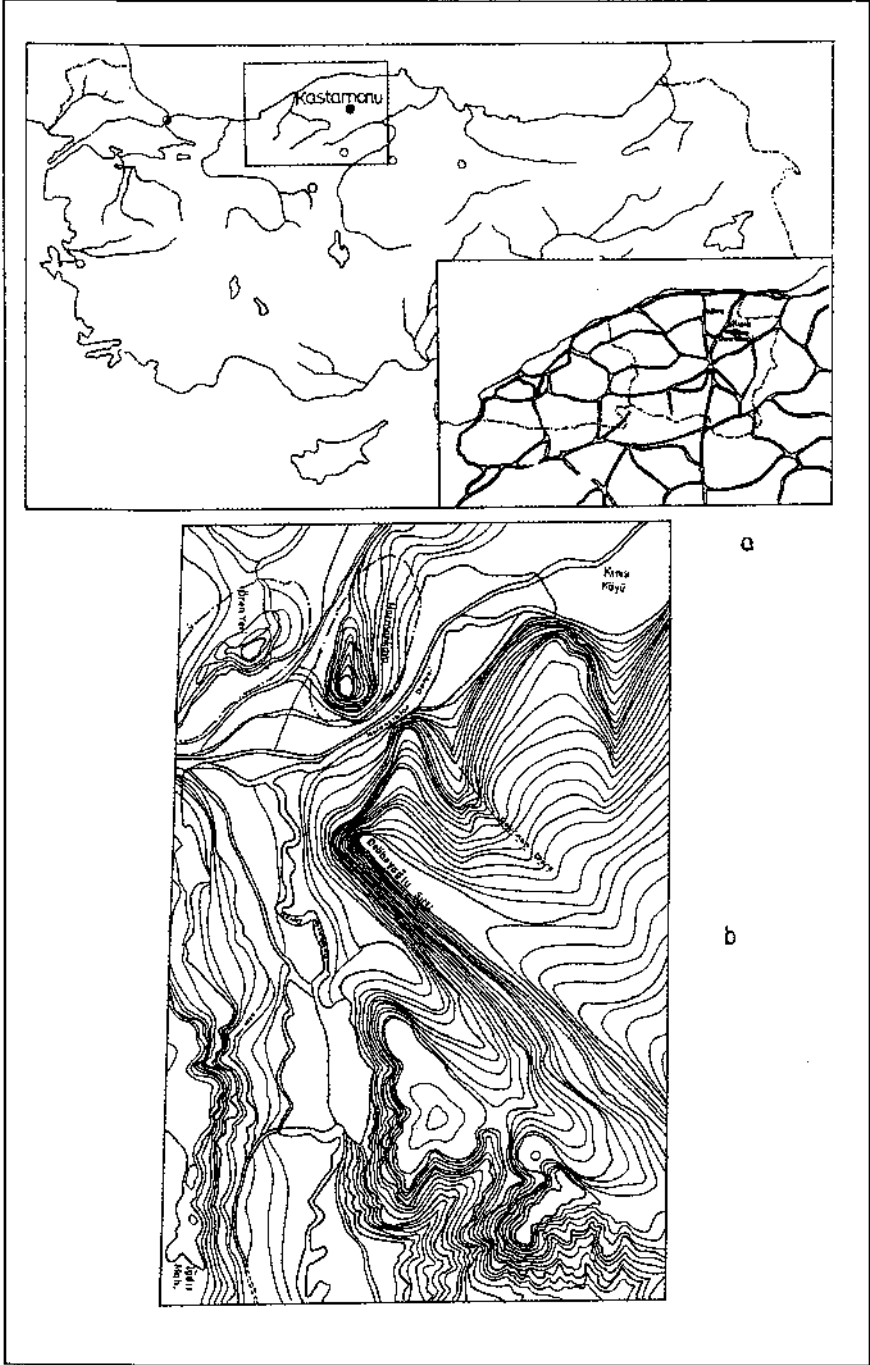
22 Schirmer, W.; 1969, Taf. 39/172, NW Hang 2-4.

23 Schirmer, W.; 1969, s.50, Taf 37/155, s.167, Taf 38/167; Bossert, E.M.; 2000, Taf. 19/179 BK 1b-1a., s.74 Taf 116/393 BK Ib, Taf 41/388 BK IIb, Taf 47/490 BK III., Taf 119/494-483 BK II, Taf 120/492 BK Ib-a; s. 120 Taf 134/1094-1097; Sams, G.K.; 1994, Pl.116-305.308; Haspels, É.; 1951, Pl 11-a, Pl 11-c; Osten, von der; 1937, s.377, Fig 426-e 1077, s. 389, Fig 448-8, 12, s.400 Fig 451-18-19, Fig 452-13; Ank; R.O.; 1939, Lev XLIX; Omura, S.; 1993, s. 289 Res. 7-12.

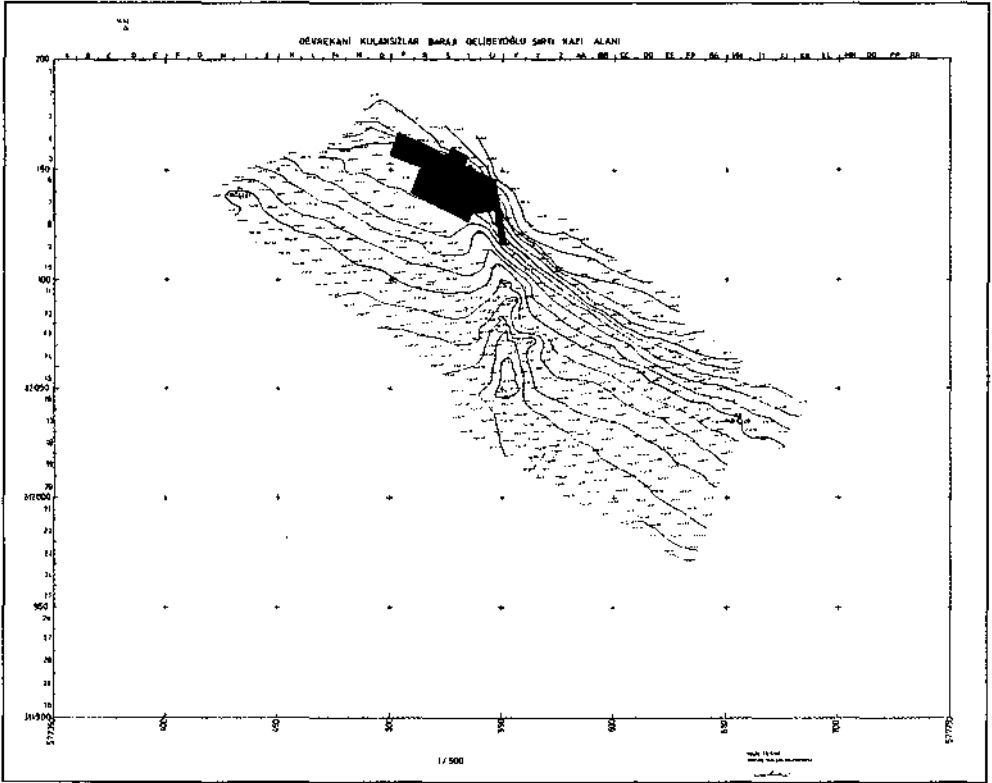
- BİLGİ, Ö.; 2001, *Protohistorik Çağda Orta Karadeniz Bölgesi Madencileri, Hind-Avrupalıların Anavatanı Üzerine Yeni Bir Yaklaşım, Protohistoric Age Metallurgists of the Central Black Sea Region, A New Perspective on the Indo-Europeans' Original Homeland*, İstanbul.
- BLEGEN, C. CASKEY, J.L. RAWSON, M.; 1951, *Troy, The Third, Fourth and Fifth Settlements, Vol: II, Part 1-2*, Princeton.
- BOSSERT, E.M.; 2000, *Die Keramik Phrygischer Zeit von Boğazköy: Funde aus den Grabungskampagnen 1906, 1907, 1911, 1912, 1931-1939 und 1952-1960. Mainz am Rhein, (Boğazköy-Hattuşa XVIII)*.
- BURNEY, C. A.; 1956, "Northern Anatolia Before Classical Times" *Anat.St.VI*, s. 179-203.
- ÇINAROĞLU, A.; 1991, "Kastamonu Kökenli Bir Grup Hitit Gümüş (?) Eserleri" *Müze, Kültür Bakanlığı*, sayı:4, s. 53-58.
- EFE, T.; 1994, "Early Bronze Age III Pottery from Bahçehisar: The Significance of the Pre-Hittite Sequence in the Eskişehir Plain, Northwestern Anatolia" *AJA* 98, s.5-34.
- EFE, T., DENİZ, S. M. A.; 2000, "Early Bronze Age I Pottery from Küllüoba Near Seyitgazi, Eskişehir" *Anatolia Antiqua/Eski Anadolu VIII*, s. 1-87.
- EMRE, K.; 1979, "Maşat Höyük'te Erken Tunç Çağı", *Belleter XLII*-169, Ocak 1979, s. 1-20.
- EMRE, K.; 1989, "Potery of Levels III and IV at the Karum of Kanesh", *Anatolia and the Ancient Near East, Studies in Honor of Tahsin Özgüç*, (ed by Emre, K., Mellink, M., Hrouda, B., Özgüç, N.), Ankara. s.111-128, Pl. 20-29.
- EMRE, K.; 1996, "The Early Bronze Age at Maşat Höyük, Seasons 1980-1984" *BMECCJ IX, Essays on Ancient Anatolia and Syria in the Second and Third Millennium B.C.*, s.1-68.
- EMRE, K., ÇINAROĞLU, A.; 1993, "A Group of Metal Hittite Vessels from Kınık-Kastamonu" *Aspect of Art and Iconography: Anatolia and Its Neighbors, Studies in Honor of Nimet Özgüç*.Ankara, s.. 675-713.
- FISCHER, F.; 1963, *Die Hethitische Keramik von Boğazköy*, Berlin, *WVDOG* 75.
- HASPELS, C.H.E.; 1951, *Phrygie Exploration Archeologique Institut Français D'archeologique De Stamboul, Tome III La Cite De Midas Ceramique et Trouvailles Diverses*, Paris.
- HAWKINS, J.D.; 1993, "A Bowl Epigraph of the Official Taprammi" *Aspect of Art and Iconography: Anatolia and Its Neighbors, Studies in Honor of Nimet Özgüç*. Ankara. s. 715-717.
- IŞIN, M. A.; 1998, "Sinop Region Field Survey" *Anatolia Antiqua VI*, s. 95-139.
- KOŞAY, H. Z.; 1934, "Ahlatlıbel Hatıryatı" *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi II*, İstanbul, s.3-101.
- KOŞAY, H. Z.; 1951, *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı 1937-1939 da ki Kazılara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, TTKY V-5.
- KÖKTEN, K., ÖZGÜÇ, N. T.; 1945, "1940-1941 Yılında TTK adına yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor" *Belleter IX*-35, s. 61-401.
- LLOYD, S., GÖKÇE, N.; 1951, "Excavations at Polatlı, A New Investigation of Second and Third Millennium Stratigraphy in Anatolia" *Anat.St. I*, s.21-75.
- MARRO, C., ÖZDOĞAN, A., TİBET, A.; 1996, "Prospection Archeologique Franco-Turque dans la Region de Kastamonu (Mer-Noire) Premier Rapport Preliminaire" *Anatolia Antiqua/Eski Anadolu IV*, s. 273-290.
- MARRO, C., ÖZDOĞAN, A., TİBET, A.; 1998, "Prospection Archeologique Franco-Turque Dans la Region de Kastamonu (Mer-Noire) Troisieme Rapport Preliminaire" *Anatolia Antiqua/Eski Anadolu VI*, s. 317-335.
- MELLAART, J.; 1955, "Some Prehistoric Sites in North-Western Anatolia" *Ist. Mitt.* 6, s. 53-88.
- OMURA, S.; 1993, "1992 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları" *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, s. 273-292.
- ORTHMANN, W. ;1963a, *Frühe Keramik von Boğazköy aus den Ausgrabungen an Nordwesthang von Boğazköy. WVDOG* 74. (Boğazköy-Hattusa III) Berlin.

- ORTHMANN, W. 1963b, *The Keramik de Frühen Bronzezeit aus Inneranatolien, Ist For.* 24. Berlin.
- ORTHMANN, W. 1966, "Untersuchungen auf dem Asarcık Hüyük bei Ilıca" *Ist Mitt* 16, s.27-88, Taf.4-8.
- OSTEN, H. H. von der; 1937, *The Alishar Hüyük; Seasons of 1930-1932, Part II, OIP XXIX, Vol: VIII*, Chicago.
- ÖZGÜÇ, T.; 1943, "Samsun Hafriyatının 1941-1942 yılı Neticeleri" *III. Türk Tarih Kongresi, TTKY IX-3*, 15-20 Kasım 1943, s.393-419 Lev. I-X.
- ÖZGÜÇ, T.; 1999, *Kültepe-Kaniş/Neşa Sarayları ve Mabedleri/ The Palaces and Temples of Kültepe-Kaniş/Neşa, TTKY V-46*, Ankara.
- SAMS, G. K.; 1994, *The Gordion Excavations 1950-1973 Final Reports Vol: IV (Text, Illustrations) The Early Phrygian Pottery, University Museum Monography 79*, Philadelphia.
- SCHIRMER, W.; 1969, *Die Bebauung am Unteren Büyükkale. Nordwesthang in Boğazköy: Ergebnisse der Untersuchungen der Grabungs Campagnen 1960-1963*, Berlin. (Boğazköy-Hattuşa VI), *WVDOG* 81.

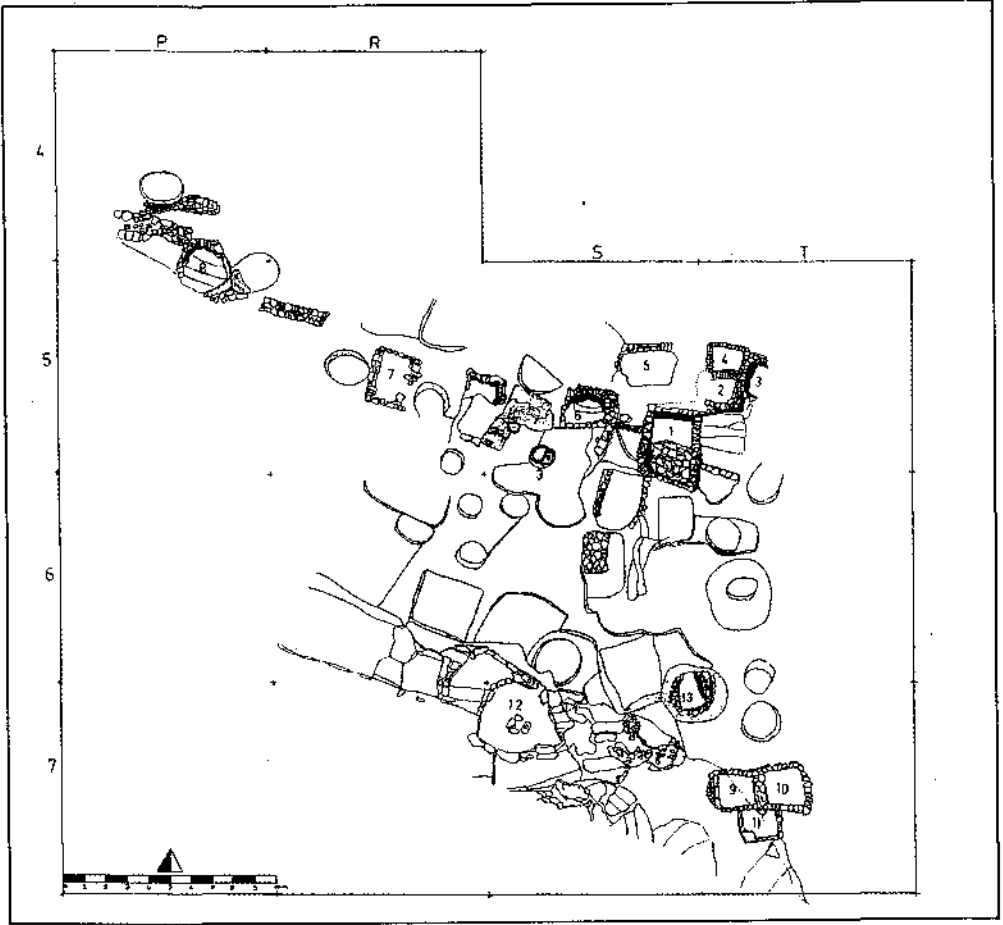

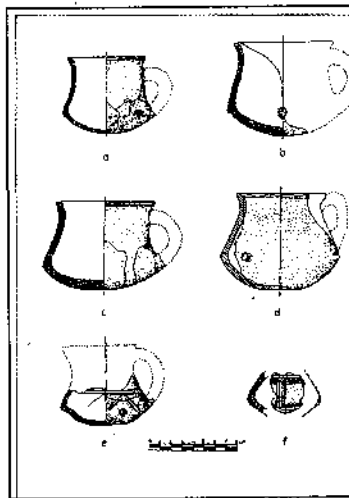
Harita: 1

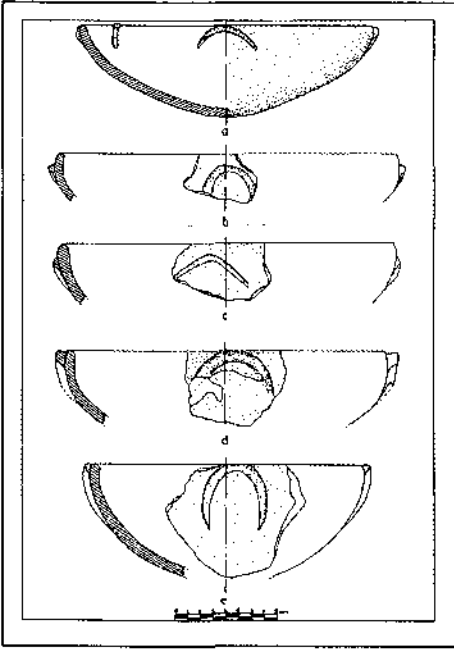
Harita: 2

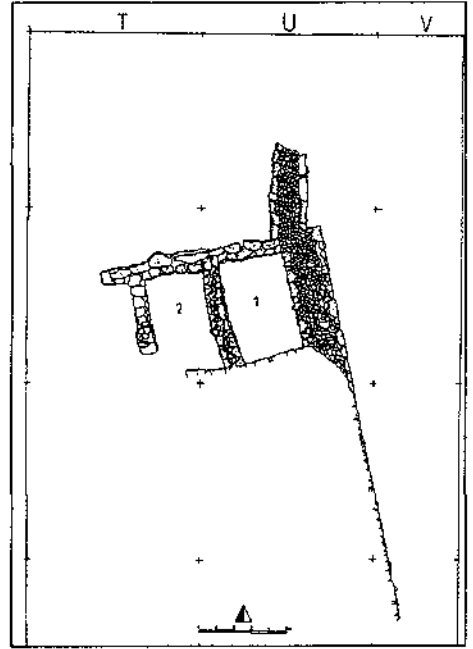
Çizim: 1

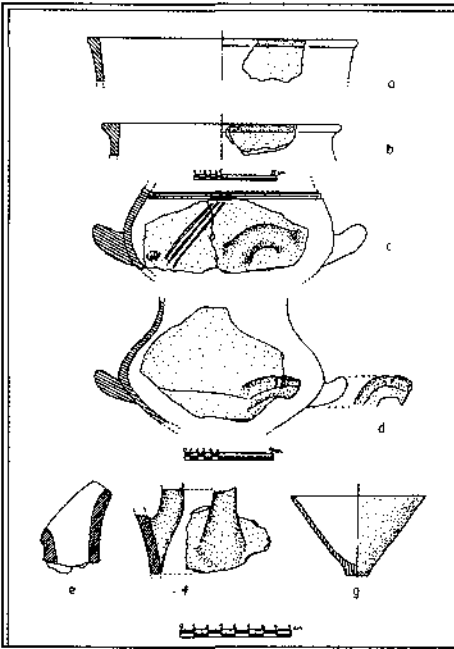
Çizim: 2

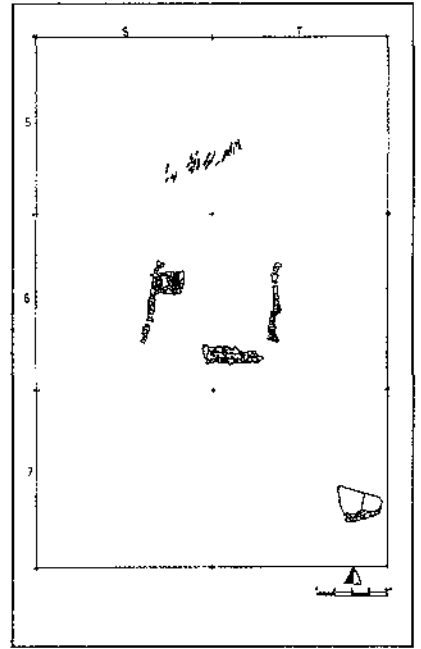
Çizim: 3

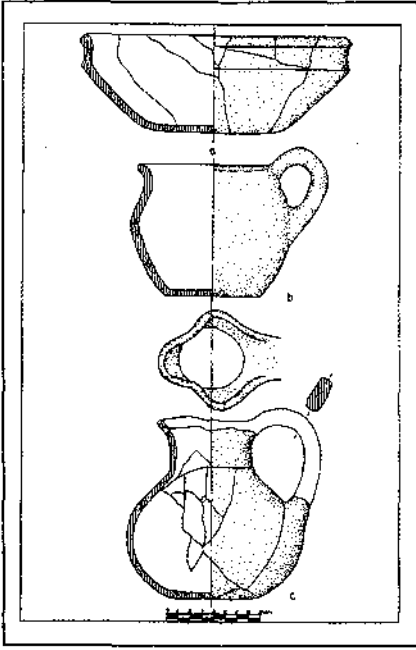
Çizim: 4

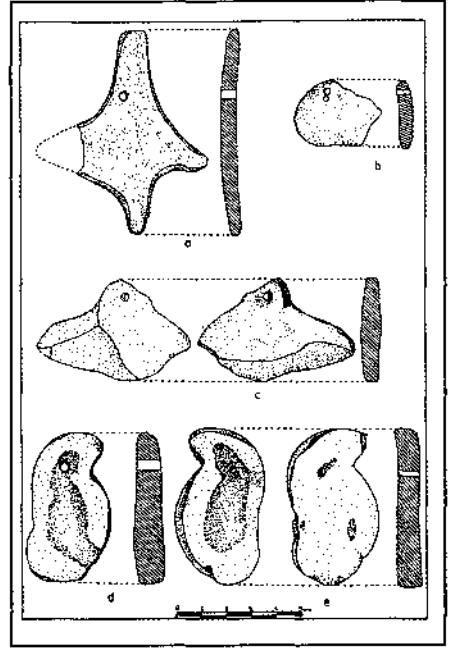
Çizim: 5

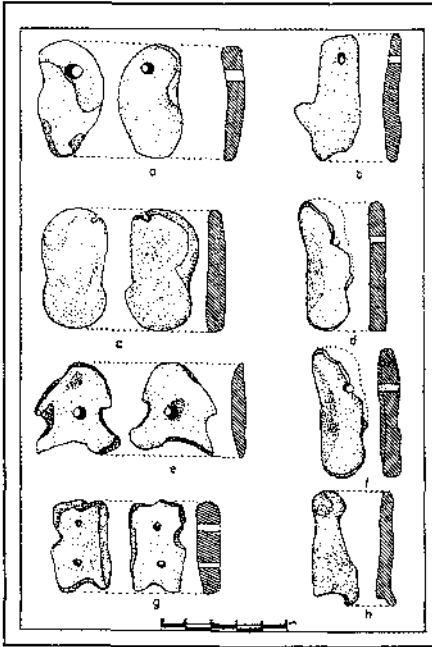
Çizim: 6

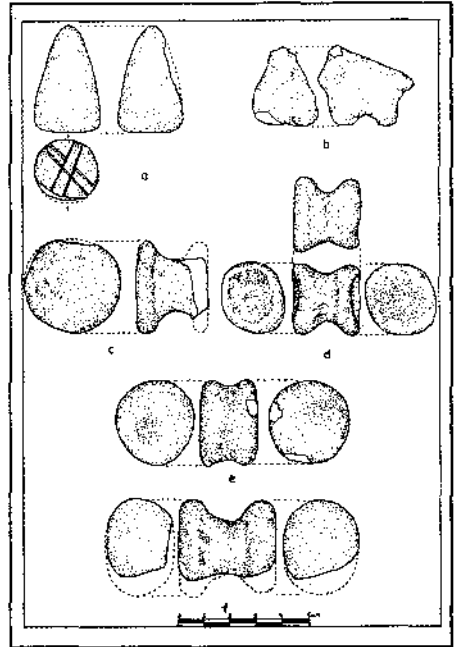
Çizim: 7

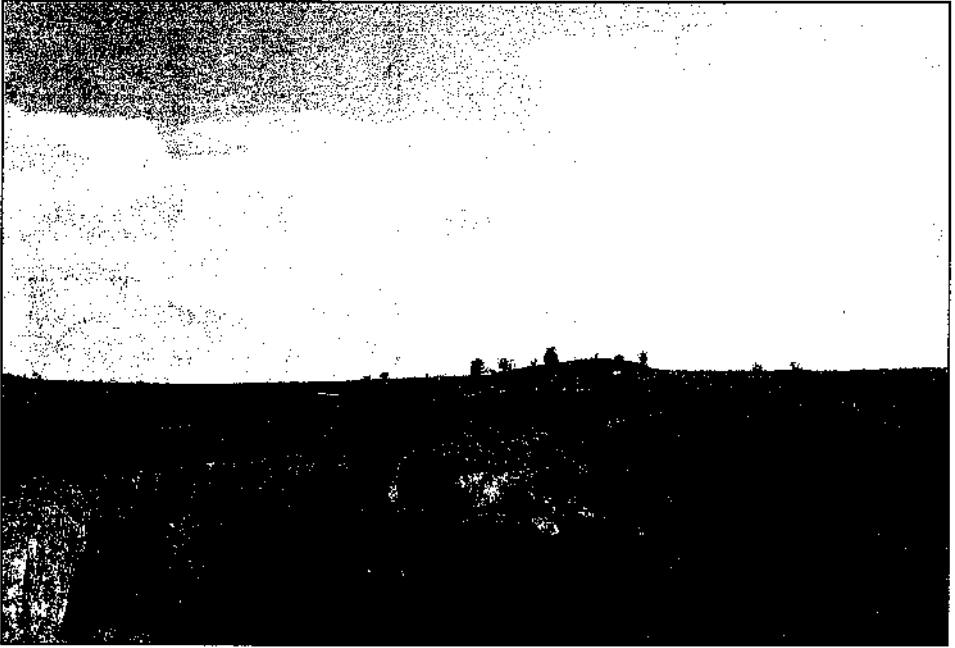
Çizim: 8

Çizim: 9

Çizim: 10

Resim: 1

Resim: 2

GÖKÇEADA-YENİBADEMLİ HÖYÜK 2002 YILI KAZILARI

Halime HÜRYILMAZ*

Çanakkale İli'ne bağlı, Gökçeada İlçesi'nin ilk sistemli arkeolojik kazısı olma ünvanını taşıyan Yenibademli Höyük, aynı adı taşıyan köyün yaklaşık 1.5 km. güneybatısında Büyükdere vadisinde yer almaktadır. Höyükte Kültür Bakanlığı adına yürütülen 2002 yılı kazıları, 12 Temmuz-11 Eylül günlerinde gerçekleştirilmiştir.

Önceki yıllarda olduğu gibi geçen yıl da kazıya Kültür Bakanlığı, Institute for Aegean Prehistory, Gökçeada Kaymakamlığı ve Belediyesi maddi katkı sağlamışlardır. Troia Kazısı Başkanlığı, Çanakkale İl Kültür Müdürlüğü, Gökçeada Atatürk Anadolu Öğretmen Lisesi Müdürlüğü, İlçe Halk Kütüphanesi Müdürlüğü ile Hava Radar Kıta Komutanlığı, 2002 yılında da her türlü desteği sağlayarak çalışmalarımızı kolaylaştırmışlardır¹.

Tarih öncesi dönemlerde yarımada konumunda olduğu anlaşılan Yenibademli yerleşmesinde, 2002 yılı kazıları H 8 ve H 7 plân karelerinde olmak üzere üç açmada gerçekleştirilmiştir (Çizim: 1). Kazı çalışmalarının yanı sıra yan bilim dallarından paleo-coğrafya, arkeobotanik ve litoloji alanlarında da araştırma ve incelemeler yapılmıştır.

KAZI ÇALIŞMALARINI

A. H 8 Plân Karesinin Güneybatı Dörtlüğündeki Açma

2001 yılında ilk defa kazılmaya başlanan H 8 plân karesinin güneybatı dörtlüğünde Erken Bronz Çağı (EBÇ) İlye ait üç mimarî tabaka belirlenmiş, ancak bu alanda ana kayaya ulaşılamamıştır². Aynı alanın kuzeybatı dörtlüğünde diğer tabakalara ulaşmak amacıyla, 2002 yılında 5x5 m.lik bir alanda yaklaşık 2 m. derine inilmiştir. Bu 2 m.lik kültür dolgusunda üç yeni tabaka (IV, V, VI) daha tespit edilmiştir.

Çalışılan alanın kuzeybatı köşesinde ve güneydoğu kesiminde ortaya konan 16,17 ve 18 numaralı temel parçaları, 2001 yılında belirlenen III. mimarî tabaka ile ilişkilendirilmiştir (Çizim: 2).

Bunlardan 17 numaralı kavisli inşa edilmiş temel parçasının kuzeydoğu ucu, 2001 yılında saptanan 14 numaralı temel in altında kalmış, güneybatı ucu ise 15 numaralı doğu-batı istikametinde uzanan temel in kuzey yüzüne yaslandırılmıştır. Korunan

* Doç. Dr. Halime HÜRYILMAZ, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, 06532 Beytepe-Ankara/TÜRKİYE

1 Adı geçen kuruluşların yetkililerine katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunarım. Kazılara benden başka Prof. Dr. Ertaç Öner, Doç. Dr. Emel Oybak Dönmez, Arş.Gör. Beycan Hocaoğlu, Arş. Gör. Fatih Güleç, Mimar Ece Sönmez, doktora öğrencisi Arkeolog Hülya Bülbül Akyol, Restoratör Çağrı Murat Tarhan, Erkan Baloğlu, arkeoloji bölümü öğrencileri Nedim Baykuş, Gülden Özger, Elif Aktaş, Emel Şenyılmaz, Volkan Güngördü, coğrafya bölümü öğrencileri Nursel Gören ve Aylin Kapsız katılmışlardır. Kültür Bakanlığı'nı Ankara Etnografya Müzesi'nden Mehmet Arlı ve İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Hüseyin Teoman dönüşümlü olarak temsil etmişlerdir. Bütün meslektaşlarıma, özveri ile uyumlu çalışmalarından dolayı öğrencilerime bir kez daha teşekkür ederim.

2 H. Hüryılmaz, "2001 Yılı Yenibademli Kazı Sonuçları", 24. Kazı Sonuçları Toplantısı (KST) I, Ankara, 2003, 97.

yüksekliği 0.54 m.ye ulaşan 17 numaralı temelin, içinde ocak veya fırını bulunan bir mekânı sınırladığı anlaşılmıştır. Dış konturu tek sıra taşla örülmüş bu ocağın veya fırının büyük bir bölümü güney kesit içinde kalması nedeniyle sadece kuzey bölümü ortaya konabilmiştir. İçinde herhangi bir buluntuya rastlanmayan bu taşınmazın tabanına ufak taşlar ve iri küp parçaları döşenmiş, ayrıca taban yüzeyi de kille sıvanmıştır. Mekânın taban düzleminde Troia I Dönemi ile çağdaş keramik parçalarından başka, herhangi bir buluntu ele geçirilememiş olmakla birlikte, 17 numaralı taş temelin örgüsü içinde kum taşından yapılmış bir yassı idol bulunmuştur. Yenibademli'de sayıları bir hayli kabarık olan bu tip idoller Limni adasında Poliochni³ ve Myrina⁴ yerleşmelerinde, Batı Anadolu'da Troia⁵, Bakla Tepe⁶ ve Kita Yunanistan'da Servia⁷ da izlenmektedir.

IV. mimarî tabakayı belirleyen kalıntılar, açmanın güneydoğu köşesinde 19, 23 ve 24 numaralı temeller ile temsil edilmiştir (Çizim: 3). Bunlardan mimarî bütünlük sergileyen 19 ve 24 numaralı taş temeller dik açıyla birbirine bağlanmış olup bir yapının kuzeybatı köşesini ortaya koymuştur. İç ve dış yüzeyleri düzgün örülmüş bu temellerin uzantıları kazılmayan alanların içinde kalmış, dolayısıyla yapının boyutlarına bu yıl için açıklık getirilememiştir. Kısmen tahribata uğramış olan 23 numaralı temel parçasının kuzeydoğu yöndeki uzantısı 24 numaralı temele yaslandırılmış, güneybatı uzantısı ise III. mimarî tabakaya ait 18 numaralı temelin inşası sırasında sökülmüştür.

IV. mimarî tabakanın keramik örnekleri daha zarif ve kaliteli olmalarıyla dikkati çekmiştir. Bu örnekler arasında yer alan çanak ve küçük testilere ait parçalar kazıma zikzak, çam dalı ve sokma nokta bezeklerle süslenmiştir.

V. mimarî tabaka, hemen hemen birbirine paralel uzanan iki temel kalıntısıyla (No: 21 ve 22) ortaya konabilmiştir (Çizim: 3). 4.70 m.lik bölümü açığa çıkarılan 21 numaralı temelin korunan yüksekliği 0.85 m.dir. Başka bir yapıya ait olduğu düşünülen 22 numaralı temelin ise, IV. mimarî tabakanın 19 ve 23 numaralı temelleri altında kalması nedeniyle sadece kuzey yüzüne ait tek sıra taş örgüsü tespit edilmiştir. Henüz mimarî bütünlük oluşturmayan 21 ve 22 numaralı temellerin uzantıları kesitler içinde kalmış, dolayısıyla ait oldukları yapılar hakkında doyurucu sonuçlar elde edilememiştir. V. mimarî tabakanın düzleminde "Denizsel Troia I Kültürü" keramikleriyle benzeşen keramik parçalarından başka, bir kemik delici de ele geçirilmiştir.

VI. mimarî tabakanın temsilcisi olan 20 numaralı temel, açmanın kuzeybatı köşesinde açığa çıkarılmıştır (Çizim: 3). Üst üste 13 taş sırasının korunduğu ve yüksekliği 1.20 m.ye ulaşan bu taş temelin uzantıları kuzey ve batı kesitler içinde kalması nedeniyle, yapının işlevine ve plân tipine açıklık getirilememiş olmakla birlikte, en azından Yenibademli Höyük'te duvarları taşla örülmüş yapıların varlığına tanıklık etmiştir. 20 numaralı temelin kuzeybatısında kalan düzlemde bir çekiç taşı ve EBÇ II'ye karakterize eden keramik örnekleri ele geçirilmiştir. Açma içinde ana kayaya ulaşma hedefiyle kuzeydoğu köşede kobra kompresörle yapılan sondajda, yaklaşık 11.30 m. kodunda ana kayaya ulaşılmıştır. Bu sonuç ve höyüğün kuzeydoğu kesiminde ana kayanın aynı düzlemde devam ettiği düşünülecek olursa, ana kayaya ulaşmak için daha 0.85 m. derine inilmesi gerekecektir.

B. H 8 Plân Karesinin Kuzeybatı Dörtlüğündeki Açma

2002 yılında ilk defa kazılmaya başlanan 4.5x9.5 m. ebadındaki ikinci açmada EBÇ II'ye tarihlenen altı mimarî tabakaya ait kalıntılar tespit edilmiştir. Yüzey toprağın-

3 L. Bernabo-Brea, *Poliochni I, 2. Citta Preistorica Nell'isola Di Lemnos*, Roma, 1964, Lev. CLXXXVIII, 11, 13.

4 L. Acheilara, "Myrina: the "monumental" structures in the Kazolis plot", Chr.G. Dumas/ V. La Rosa (eds), *Poliochni e l'antica eta del Bronzo nell'egeco settentrionale*, Athens, 1997, 306, Fig. 9.

5 C. W. Slegen ve diğerleri, *Troy I, 2. General Introduction the First and Second Settlements*, Princeton, 1950, Fig. 127, Tip I B.

6 H. Hüryılmaz, "Gökçeada Yenibademli Höyük 1998 Yılı Kazıları", 21. KST, I, Ankara, 2000, 231, dn.12.

7 W. A. Heurtley, *Prehistoric Macedonia*, Cambridge, 1939, 138, Fig. 6 j.

dan itibaren 3.35 m. derine inilmiş olmasına karşın, bu açmada da ana kayaya ulaşılamamıştır.

I. mimarî tabaka üç ayrı yapının temel kalıntıları ile belirlenmiştir (Çizim: 4). Birinci yapıya ait 1 numaralı temel kuzey-güney yönünde inşa edilmiş olup güney ucu batı kesite doğru kavislendirilmiştir. Büyük bir bölümü batı yönde kazılmayan alan içinde kalan bu yapının apsidal plânlı bir yapıya aidiyeti kesinlik kazanmamıştır. Önümüzdeki yıllarda G 8 açmasında yapılacak araştırmalar söz konusu yapının işlevine ve boyutlarına açıklık getirebilecektir. İkinci yapının kalıntıları açmanın ortasında yer almış ve 5 numara ile gösterilmiştir (Çizim: 4). Zayıf bir konstrüksiyona işaret eden iki temel kalıntısından biri doğu-batı yönünde, diğeri ise kuzey-güney istikametinde inşa edilmiştir. Bu yapının düzleminde ele geçirilen kil çapaların (Resim: 1, 2), Kıta Yunanistan'da Servia⁸, Eutresis⁹ ve Pevkacia Magula¹⁰, Batı Anadolu'da Liman Tepe¹¹ örnekleriyle benzeştikleri anlaşılmıştır. Ege dünyasında yaygın olan ve H. J. Weisshaar¹² tarafından 10 tipte ele alınan bu tür örneklerin genellikle sap kısmına cepheden açılan delikler tek veya dört adet olmasına karşın, Yenibademli örnekleri cepheden açılmış çift delikleriyle dikkati çekmiştir. I. mimarî tabakanın üçüncü yapısının kalıntıları, açmanın güney yarısında saptanmıştır. Bu temel kalıntıları birbirine dik açıyla bağlanmış olup 2001 yılında G 8 açmasında tespit edilen yapının ikinci köşesini belirlemiştir (Çizim: 4). 2 ve 3 numara ile gösterilen bu yapının kuzeydoğu-güneybatı istikametinde inşa edilen temelinin iç yüzüne yaslanan dikey yerleştirilmiş plâka taşları ahşap dikmeyi desteklemek amacıyla kullanılmıştır. Aynı temelin ve batı kesitin arasında kalan bir alan döşeme olarak kullanılmış ve ufak yonga taşlarla kaplanmış. Döşemenin kuzeyinde kırmızı killi alanda parçalar halinde ele geçirilen keramik örnekleri Troia I yerleşmesine de yabancı kalmayan testi türlerine ait oldukları saptanmıştır.

Plânda 6a, 6b ve 7 numara ile gösterilen temel kalıntıları, II. mimarî tabakayı belirlemiş olup bunların uzantıları doğu ve güney kesitler içinde kalmıştır (Çizim: 5). Henüz bir mimarî bütünlük oluşturmayan bu kalıntıların yorumlanması, ancak doğu yönde kalan alanın kazılmasıyla mümkün olabilecektir. Bu tabakanın buluntuları arasında pişmiş topraktan ağırşak ve perdah taşlarından başka, kabaca işlenmiş bir taş mızrak ucu (Resim: 3), yerleşmecilerin savunma silâhlarına yeni bir türün katılmasına neden olmuştur.

III. mimarî tabaka açmanın kuzeyinde muhtemelen yuvarlak plânlı bir yapının temeli (No: 4) ve doğu kesit hizasında doğu-batı yönde uzanan bir temel parçası (No:10) ile ortaya konabilmiştir (Çizim: 5). Bunlardan kuzeyde yer alan 4 numaralı temel kuzey bölümü höyük tepesinin eğimine denk düşmesi nedeniyle günümüze ulaşmamıştır. 10 numaralı temel kalıntısı gibi, doğu yarısı kazılmayan alan içinde kalan 4 numaralı temel hangi amaçla inşa edildiği ancak önümüzdeki yıllarda açmanın genişletilmesi sonucu anlaşılabilir. III. mimarî tabakanın düzleminde, özellikle 4 numaralı temel kuzeyindeki alandan toplanan keramik örnekleri "Denizsel Troia I Kültürü" ürünleriyle uyumlu oldukları anlaşılmıştır. Keramik parçalarından başka, aynı alanda taş jeton olarak tanımlayabileceğimiz bir örnek ve H. Schliemann'ın¹³ Troia kazıları sırasında bulduğu kil kancanın benzeri ele geçirilmiştir.

Farklı yönlerde inşa edilen IV. mimarî tabakanın kalıntıları (No: 8 ve 9) zayıf bir yapılaşmaya işaret etmiştir (Çizim: 5). Büyük çapta tahribat görmüş ve henüz mimarî bir bütünlük sağlamayan bu temel kalıntılarının uzantıları üst yapı katlarının korunma-

8 A. Erkanal, "Klazomenai/Liman Tepe Kazılarında Ele Geçen Kil Çapalar", *Anadolu Araştırmaları X*, 1986, Lev. II.

9 H. Goldman, *Excavations at Eutresis in Boeotia*, Cambridge, 1931, 197, Fig. 269, 1.

10 E. Christmann, *Die Deutschen Ausgrabungen auf der Pevkacia-Magula in Thessalien II. Die Frühe Bronzezeit*, Bonn, 1996, Lev. 150, 9, 12.

11 A. Erkanal, "Klazomenai/Liman Tepe Kazılarında Ele Geçen Kil Çapalar", *Anadolu Araştırmaları X*, 1986, Lev. I.

12 H. J. Weisshaar, "Aegäische Tonanker", *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung* 95, 1980, 33-49.

13 H. Schmidt, *Heinrich Schliemann's Sammlung, Trojanischer Altertümer*, Berlin 1902, 303, No. 8835.

şı nedeniyle altlarında kalmıştır. IV. mimarî tabakada bulunan taş idol ve çekiç taşı, kayda değer buluntular arasında yer almıştır.

V. ve VI. mimarî tabakalar açmanın ortasında kuzeybatı-güneydoğu yönde uzanan temellerle ortaya konabilmiştir (Çizim: 6). Bunlardan 12 numaralı temel V, 11 numaralı temel ise VI. mimarî tabakayı belirlemiştir. Korunan yüksekliği 1.65 m. ye ulaşan VI. mimarî tabakanın temel parçası, Yenibademli Höyük'te duvarları taş örgülü olan yapıların varlığını bir kez daha teyit etmiştir.

C. H 7 Plân Karesinin Güneybatı Dörtlüğündeki Açma

Höyük tepesinin kuzeyinde, doğu-batı yönde uzanan olası bir savunma surunun aranması amacıyla ilk defa kazılmaya başlanan H 7 açmasında, yüzey toprağından itibaren bazı kesimlerde 4.70 m. derine inilmiştir. 4.50x9.50 m. boyutlarında olan açmanın güney kısmının 4 m.lik bölümü höyük tepesinin dolgu alanında, geri kalan kuzey kısmı ise, kuzey teras alanında kalmıştır.

EBÇ II'ye ait dört mimarî tabakanın tespit edildiği bu açmada, I. ve II. tabakalara belirleyen kalıntılar, açmanın güneydoğu bölümünde açığa çıkarılmıştır (Çizim: 7).

I. mimarî tabakaya ait temelin örgüsünde iri yassı taş bloklar kullanılmış olmasına karşın (No: 1), II. mimarî tabakayı temsil eden kalıntı (No: 2) ise daha çok bir enkaz görünümü vermiştir. Her iki tabakayı belirleyen bu temellerin, batı yöne doğru olan uzantıları tahribat nedeniyle saptanamamış, dolayısıyla buluntuları da sınırlı kalmıştır. I. mimarî tabakanın düzleminde taştan yapılmış delikli bir pandantif, II. mimarî tabakanın düzleminde ise akıntı toprak içinde Milet ve Troia'da da rastlanan üzerinde linear yazısı olabilecek bir parçadan başka, C.W. Blegen'in¹⁴ Troia kap tipolojisinde D 11 formu ile tanıttığı ufak bir kapak ele geçirilmiştir.

III. mimarî tabaka, açmanın doğu kesiti hizasında iri yassı plâka taşlarının oluşturduğu bir döşeme parçası ile ortaya konabilmiştir (Çizim: 7, No: 3). Herhangi bir temel kalıntısıyla bağlantısı bulunmayan bu döşemenin taşları arasında deniz kumuna rastlanmıştır. Bu tabakanın keramik örnekleri, Troia I yerleşmesinden tanınan kapların karakterinde üretildikleri anlaşılmıştır.

IV. mimarî tabakayı belirleyen kalıntı, açmanın güneybatı köşesinde tespit edilmiştir. Düzensiz toplama taşlarla kavisli inşa edilmiş bu temelin en az 0.60 m.lik bölümü ana kaya yüzeyinin altında kalmıştır (Çizim: 7, No: 4). Dış yüzü yuvarlak oyulmuş ana kayaya yaslandırılan bu temelin, Güneydoğu Avrupa'da olduğu gibi çukur evlere ait olup olmadığı, 2003 yılında yapılacak çalışmalarla belirlenmeye çalışılacaktır. IV. mimarî tabakanın altında kültür dolgusunun devam ettiği batı ve güney kesitten anlaşılmıştır. Açmanın güneybatı köşesinde mimarî kalıntılara rastlanmamakla birlikte, çanak çömlek parçaları ve güney kesitin önünde karbonlaşmış ufak bir direğin izi, diğer tabakaların habercisi olmuştur.

H 7 açmasının kuzey kesiminde, yüzey toprağının 0.10-0.15 m. altında tespit edilen ana kaya ve açmanın dışında batı yönde üç ayrı noktada yapılan sondajlar, kuzey terasta ana kayanın yüzeyden 0.20-0.45 m. derinde yer aldığını ortaya koymuştur. Bu sonuç bize kuzey terasın yerleşim alanı olarak kullanılmadığını, ayrıca günümüzde bu terasta biriken toprak dolgunun höyük tepesinden aktığını düşündürmüştür.

YAN BİLİM DALLARI

A. Paleocoğrafya ve Jeoarkeoloji

Arkeolojik kazıların yanı sıra, Yenibademli Höyüğü ve çevresinin doğal çevre özelliklerinin daha ayrıntılı belirlenmesi amacıyla, Prof. Dr. Ertuğ Öner ve ekibi, Büyükdere vadisinde paleocoğrafya ve jeoarkeoloji araştırmalarına devam etmişlerdir¹⁵. Ço-

14 C. W. Blegen v.d., *Troy I,2. General Introduction the First and Second Settlements*, Princeton 1950, Lev.223b.

ğu höyük çevresinde olmak üzere yapılan sondajların, 3 adedi höyük üzerinde, 5 adedi höyüğün batı ve kuzeyinde, 6 adedi ise güney ve güneydoğuda gerçekleştirilmiştir. Höyüğün kuzey terasında üç noktada ana kayanın derinliği bu sondajlar sırasında belirlenmiştir. Diğer sondajlarda ulaşılan derinlik 10-21 m. arasında değişmiştir. Bunlardan alınan numunelerin analizleri tamamlandıktan sonra, höyük çevresi ve vadi tabanının yeni profilleri ortaya konabilecektir.

B. Arkeobotanik

Arkeobotanik dalında incelemelerini sürdüren Doç. Dr. Emel Oybak Dönmez¹⁶ önceki yıllarda açığa çıkarılan numunelerle ilgili çalışmalarını sonuçlandırma aşamasına gelmiştir. Bayan Dönmez'in verdiği bilgiler doğrultusunda Yenibademli yerleşmecilerinin besin ekonomisinde tahıl ve bakliyatın önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. *Einkorn* ve *Emer* buğdayının yanı sıra, kabuklu arpanın da tüketildiği Yenibademli'de, bakliyat grubunun baskın ürünleri arasında ilk sırayı bakla ve mürdümük almıştır. Burçak ve bezelyenin de tanındığı Yenibademli yerleşmesinde, bir düzine kadar üzüm çekirdeği de tespit edilmiştir.

C. Litoloji

Yenibademli'de 2002 yılında litoloji dalında başlatılan çalışmaların hedefi taş endüstrisinin tanımına yönelik olmuştur. Bu hedef doğrultusunda Arş. Gör. Fatih Güleç adanın iç kesimlerinden, güney sahilinden ve Büyük dere kıyısından topladığı taş örneklerinden bir koleksiyon oluşturmuş ve en az 20 çeşit kayacın tanımını yapmıştır.

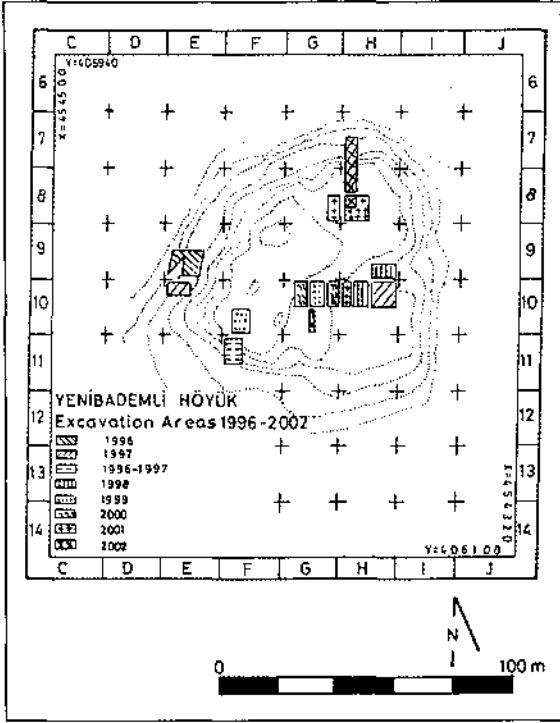
Önümüzdeki yıllarda yerleşmenin taş endüstrisine de ışık tutacak olan bu koleksiyon, taş âletlerin ve silâhların yapımında kullanılan hammadde kaynaklarının, adanın hangi bölgesinden temin edildiklerine de açıklık getirecektir. Kayaç tanımlarının yanı sıra ezgi taşı olarak kullanılan iki örneğin "XR" analiz sonuçları elimize ulaşmıştır¹⁷. Bunlardan biri andezitten, diğeri ise metabazitten olduğu kesinlik kazanmıştır.

Yenibademli Höyük sakinleri tarafından sık kullanılan kırmızı kilin temin edildiği alanın saptanması için, H 8 açmasından ve adanın güneydoğusunda Aydıncık Körfezi'nde genç kayaların eteklerinden alınan kırmızı kilin analizleri farklı sonuçlar ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, höyükte kullanılan kırmızı kilin yatak alanının, adanın başka bir bölgesinde aranmasını gündeme getirmiştir.

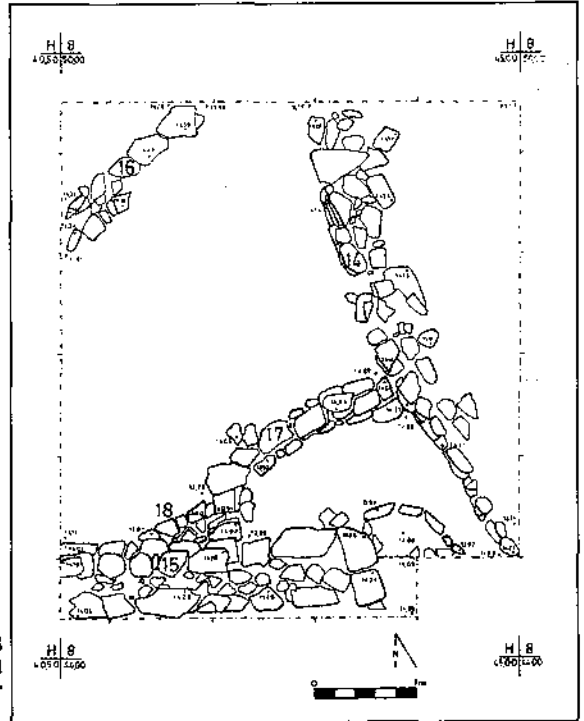
15 Paleocoğrafya ve jeoarkeoloji araştırmalarını büyük bir özveriyle sürdüren Sn. Prof. Dr. Ertuğ Öner ve ekibine teşekkürü borç bilirim.

16 Yenibademli'nin besin ekonomisini aydınlatan Sn. Doç. Dr. Emel Oybak Dönmez'e candan teşekkür ederim.

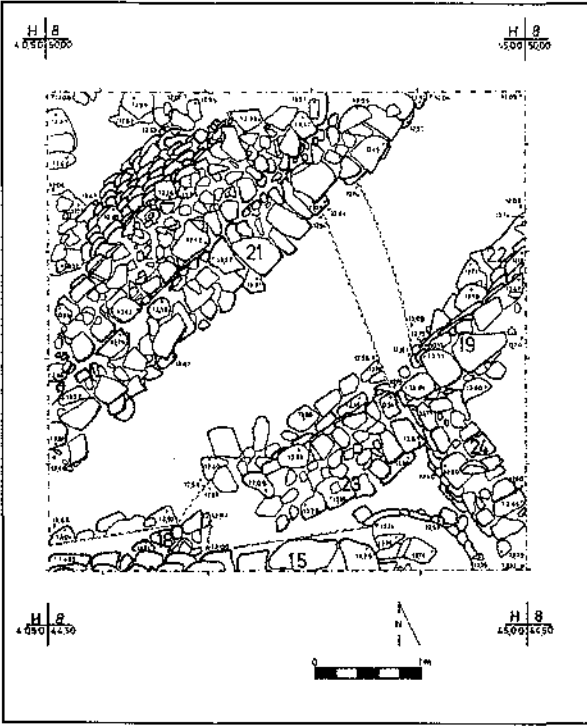
17 Yenibademli Höyük'te 2002 yılında litoloji dalında başlatılan araştırma ve incelemelerde Hacettepe Üniversitesi Rektör Yardımcısı Sn. Prof. Dr. Hasan Bayhan'ın katkıları büyük olmuştur. Adı geçen üniversitenin laboratuvarında taş ve kil analizlerini Arş. Gör. Fatih Güleç gerçekleştirmiştir. Elde edilen verilerin analiz sonuçlarıyla desteklenmesi konusunda büyük yardımlarını gördüğüm Sn. Prof. Dr. Hasan Bayhan'a ve Arş. Gör. Fatih Güleç'e teşekkürlerimi sunarım.

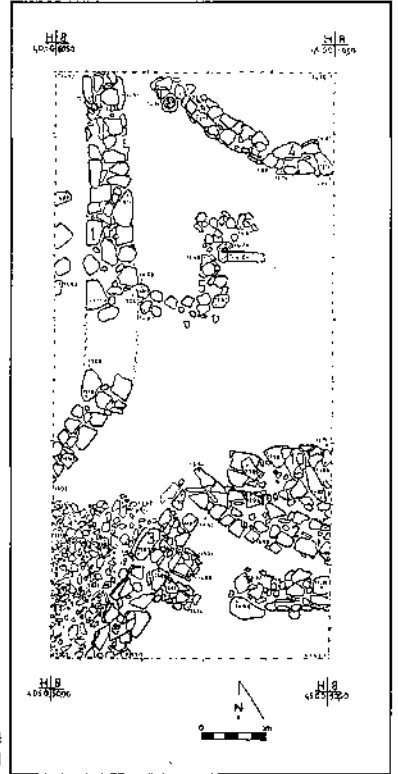
Çizim 1: Yenibademli Höyük 2002, topografik plân ve kazılan alanlar

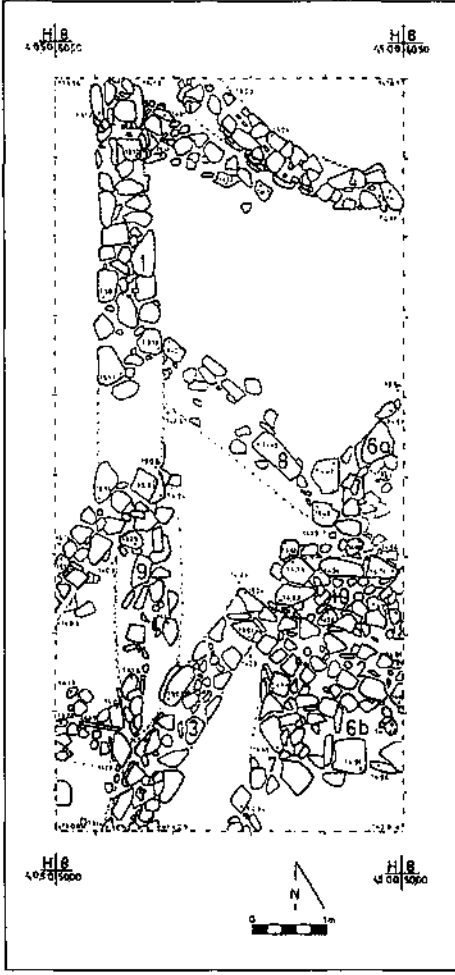
Çizim 2: Yenibademli Höyük 2002, H 8 plân karesinin güneybatı köşesinde EBÇ II yapı katları

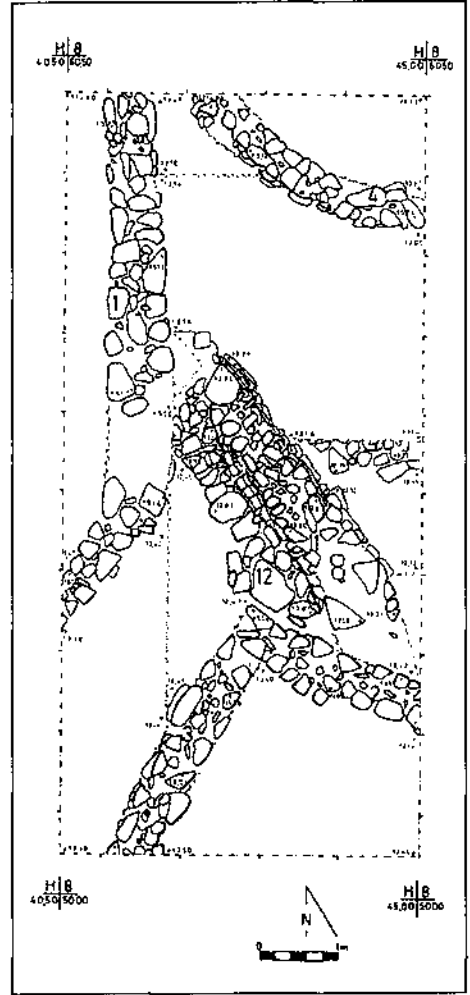
Çizim 3: Yenibademli Höyük 2002, H 8 plân karesinin güneybatı dörtlüğünde EBÇ II yapı katları plânı

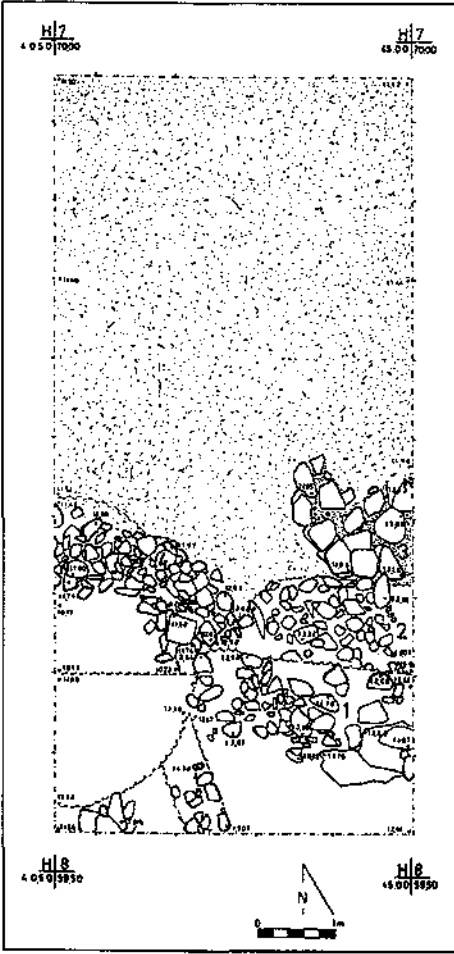
Çizim 4: Yenibademli Höyük 2002, H 8 plân karesinin kuzeybatı dörtlüğünde EBÇ II yapı katları plânı

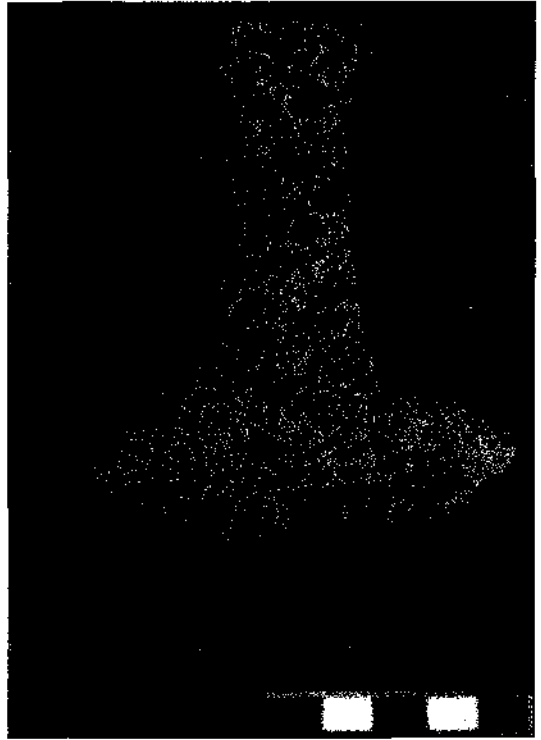
Çizim 5: Yenibademli Höyük 2002, H 8 plân karesinin kuzeybatı dört-lüğünde EBÇ II yapı katları plânı

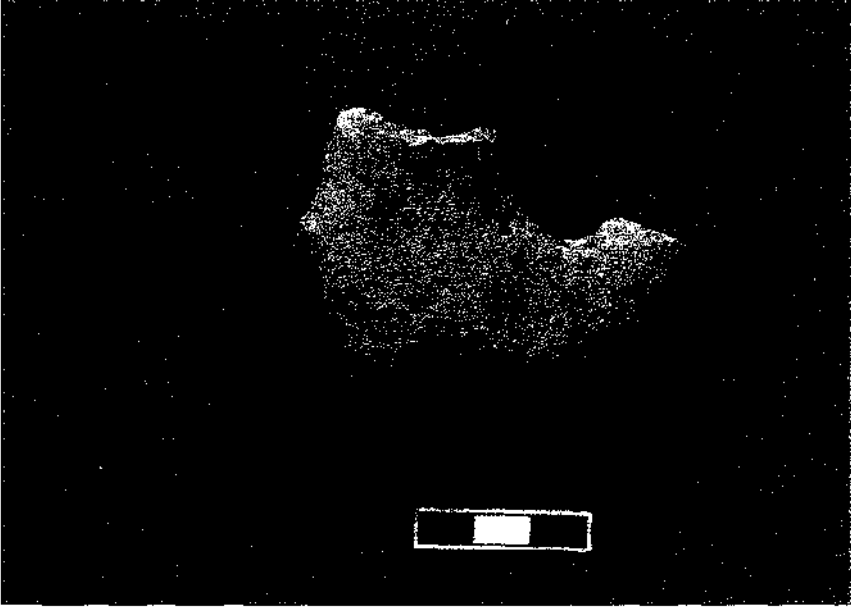
Çizim 6: Yenibademli Höyük 2002, H 8 plân karesinin kuzeybatı dört-lüğünde EBÇ II yapı katları plânı

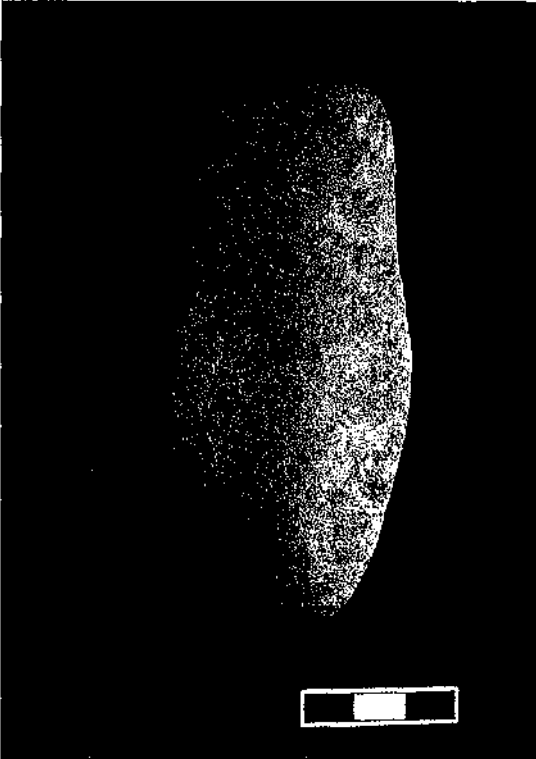
Çizim 7: Yenibademli Höyük 2002, H 7 plân karesinde EBÇ II yapı katları

Resim 1: Yenibademli Höyük 2002, EBÇ II, kil çapa

Resim 2: Yenibademli Höyük 2002, EBÇ II kil çapa parçası

Resim 3: Yenibademli Höyük 2002, EBÇ II, taş mızrak ucu

MEZRAA HÖYÜK 2002 YILI KURTARMA KAZILARI

Derya YALÇIKLI*
V. Macit TEKİNALP

Mezraa Höyük'te, Karkamış Baraj gölünün etki alanı içinde kalacak bölgede bulunması nedeniyle, "İlisu ve Karkamış Barajı Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi" kapsamında, ODTÜ-TAÇDAM'ın desteğiyle Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi adına 2000 yılında başlanan kurtarma kazısı 2002 yılında da sürdürülmüştür¹.

Kazı çalışmalarımız sırasında göstermiş oldukları yardımlarından dolayı Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi Müdürü Eyyüp Bucak'a, çalışmalarımızı her yönden destekleyen Prof. Dr. Numan Tuna'ya teşekkür ederiz.

2002 yılı kazı çalışmalarına Kültür Bakanlığı temsilcisi olarak, Antalya Arkeoloji Müzesi'nden Sayın Songül Erbay katılmışlardır. Kazı ekibimiz, Hacettepe ve Mustafa Kemal Üniversiteleri Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü öğrencilerinden oluşmuştur. Kendilerine katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

Mezraa Höyük, Şanlıurfa İli, Birecik İlçesi'nin güneyinde, Mezraa beldesi sınırları içinde, beldenin 1.5 km. güneyinde Fırat'ın doğu kenarında yer almaktadır.

2002 yılı kazı çalışmaları doğu (Resim: 1), güneydoğu ve kuzeybatı (Resim: 2) alanları olmak üzere üç ayrı bölgede sürdürülmüştür (Harita: 1). Bu çalışmalar sonucunda Geç Ortaçağ, Demir Çağı, Orta Tunç Çağı, Erken Tunç Çağı ve Geç Kalkolitik Çağa ait kültür katları açığa çıkarılmıştır.

ORTAÇAĞ

11. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar tarihlendirilen Ortaçağa ait mimarî tabakalar 2002 yılında doğu ve kuzeybatı alanlarında araştırılmıştır.

Doğu yamacı açmalarında Ortaçağa ait iki mimarî tabaka açığa çıkarılmıştır.

I. mimarî tabakada, höyük üzerinde yapılan tarım faaliyetleri nedeniyle oldukça tahribat görmüş, plânı tam olarak belirlenemeyen bir yapıya ait duvar ve taban saptanmıştır.

* Dr. Derya YALÇIKLI, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Beytepe-Ankara/TÜRKİYE. yalcikli@hacettepe.edu.tr

Dr. V. Macit TEKİNALP, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Beytepe-Ankara/TÜRKİYE. macittek@yahoo.com

¹ 2000- 2002 kazıları hakkında detaylı bilgi için bkz. Yalçıklı, D ve V.M. Tekinalp, "Mezraa Höyük: 2000 Yılı Kazıları", eds. N. Tuna and J. Velibeyoğlu, *İlisu ve Karkamış Baraj Gölüleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*. Ankara: 159-177.; "Mezraa Höyük: 2001 Yılı Kazıları", eds. N. Tuna and J. Velibeyoğlu, *İlisu ve Karkamış Baraj Gölüleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları*, Ankara (Baskıda); "Mezraa Höyük 2000 ve 2001 Yılı Kurtarma Kazıları" 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1*, Cilt: 171-178; "Mezraa Höyük: 2002 Yılı Kazıları", eds. N. Tuna and J. Velibeyoğlu, *İlisu ve Karkamış Baraj Gölüleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları*. Ankara (Baskıda).

II. mimarî tabakada kuzeybatı-güneydoğu yönünde dikdörtgen plânlı iki evreli bir yapıya ait mekân açığa çıkarılmıştır. Taş temelli kerpiç duvarlı mekân ilk evrede ince bir duvarla ikiye ayrılmış olup geç evrede kuzey bölümde yer alan mekânda bir ocak saptanmıştır.

I. mimarî tabakada açık yeşil sır üzerine kahverengi luster bezemeli kâse (Resim: 3) ele geçirilmiştir. Bu kâsenin benzerleri Samsat² ve Hama'dan³ bilinmektedir. II. mimarî tabaka buluntularının arasında beyaz hamurlu içte ve dışta şeffaf firuze renkte sırlı, sır altına siyah bezemeli çukur kâse (Resim: 4) yer alır. Bu kâsenin biçim açısından benzerleri Samsat⁴ ve Gritille⁵, yazı taklidi bant bezemenin benzerleri Samsat⁶ ve Hama'da⁷ bulunmuştur.

Höyüğün kuzeybatı kesimindeki açmalarda Ortaçağa ait mimarî tabakalarda bir yapının iki adet mekânı ve batıdaki mekânda bir çukur açığa çıkarılmıştır. Yapının kuzeyinde, kuzey-güney yönünde uzanan duvar ile bunun doğusunda bir ocağın yer aldığı olasılıkla açık bir mekân saptanmıştır.

Mezraa Höyük'te Ortaçağ tabakalarında ele geçirilen seramiğin büyük bir bölümünü üzeri kazıma bezemeli, akıtma boyalı pişirme kapları oluşturur (Resim: 5). Bu kapların benzerleri Tille Höyük⁸ ve Taşkun Kale'de⁹ ele geçirilmiştir. Seramik örneklerin yanı sıra bu döneme ait ilginç bir buluntu da günümüzde dokuztaş oyunu olarak adlandırılan oyunun çizildiği taştır (Resim: 6).

DEMİR ÇAĞI

Kuzeybatı alanında Ortaçağ mimarî tabakaları tarafından tahrip edilmiş Demir Çağına ait bir mimarî tabaka saptanmıştır.

Bu yeni tabakada, Erken Tunç Çağına ait mimarî kalıntılar kullanılarak oluşturulmuş bir taban ve bu tabanın batı ve kuzey kesimlerini sınırlayan iki duvar açığa çıkarılmıştır. Batı duvarının kuzey ucunda bir kapıya ait söve taşı saptanmış olup kuzey ve batı duvarları arasında oluşan aralığın kapı açıklığı olduğu düşünülmektedir. Mekânın ait olduğu yapının kazılmamış olan doğu yönünde gelişmekte olduğu saptanmıştır. Mekânın taş tabanı üzerinde yuvarlak biçimli bir ocak ve taban üzerine sıkıştırılmış topraktan yapılmış kap oturtulmuşluğu açığa çıkarılmıştır.

Ortaçağ tabakaları tarafından yoğun olarak tahrip edilen bu mekânda, kısıtlı sayıda buluntu ele geçirilmiştir. Buluntular arasında 2001 sezonunda da rastladığımız üzerinde kadın tasviri yer alan pişmiş toprak bir adak levhası parçası (Resim: 7) ve yine pişmiş topraktan bir heykelciğe ait asker başı yer almaktadır. Bu tip pişmiş toprak adak levhalarının benzerleri Mezraa-Teleilat¹⁰, Ras Shamra¹¹ ve Ain Dara'da¹² bulunmuştur. Asker başının benzer örnekleri ise Mezraa-Teleilat'tan¹³ bilinmektedir. Bu buluntuların sayesinde bu tabakanın şimdilik Demir Çağına ait olduğu düşüncesindeyiz.

- 2 Bulut, L., *Samsat Ortaçağ Seramikleri (Lüster ve Sıralıtlar)*. İzmir (2000), Şek. 5.C,D.
- 3 Poulsen, V., "Les Poteries." in: Poulsen, V. et Riis P. J., *Hama, Fouilles et Recherches 1931-1938, Volume IV 2*. Copenhagen (1957), 139 Fig. 423.140, 426.
- 4 Bulut, (dn. 2), Şek. 3, J, L, M.
- 5 Redford, S., *The Archaeology of The Frontier in The Medieval Near East: Excavations at Gritille, Turkey*. Philadelphia (1998), 145.K.
- 6 Bulut, (dn. 2), 56 Şek. 2.G.
- 7 Poulsen, (dn. 3), 163 Fig. 506.
- 8 Moore, J., *Tille Höyük 1 The Medieval Period*. Oxford (1993), 100.83 Level 3,4.
- 9 McNicoll, A., *Taşkun Kale, Keban Rescue Excavations Eastern Anatolia*, Great Britain (1983), 162.280.
- 10 Özdoğan, M., "Mezraa Teleilat Kazısı", in O. Belli (ed.) *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, Ankara (2000), Fig. 4.
- 11 Yon, M., A. Caubet, J. Mallet, P. Lombard, C. Doumet et P. Desfarges "Fouilles de Ras Shamra-Ougarit 1981-1983 (41^e, 42^e et 43^e campagnes)" *Syria*, LX (1983), Fig 12.b.
- 12 Abu 'Assaf, A., *Die Tempel von Ain Dara*. Mainz (1990), Taf. 5.b.
- 13 Karul, N., A. Ayhan ve M. Özdoğan, "2000 Yılı Mezraa-Teleilat Kazısı" N. Tuna and J. Öztürk (eds.) *İlisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*. Ankara (2002), Şek. 6.a-c.

ORTA TUNÇ ÇAĞLARI

Höyükte Orta Tunç Çağına ait mimarî tabakalar doğu yamacında saptanmıştır. Bu tabakalarda tahribata uğramış duvar ve taban parçaları ortaya çıkarılmıştır.

Alanın batı ve doğu kesiminde iki adet basit toprak mezar saptanmıştır. Mezarlarda, bir tanesi güneybatı-kuzeydoğu diğeri ise kuzeybatı-güneydoğu yönünde *hocker* pozisyonunda yatırılmış yetişkinlere ait iskeletler açığa çıkarılmıştır.

Mezarlardan mezar eşyası olarak küçük bir çanak ve küçük bir çömlek ele geçirilmiştir. Çanağın benzerleri Hammam et-Türkman¹⁴ ve Mari'den¹⁵ bilinmektedir.

ERKEN TUNÇ ÇAĞI II. YARI

Höyükte Erken Tunç Çağı III/IV'e ait mimarî tabakalara yönelik çalışmalar kuzeybatı ve doğu alanlarında sürdürülmüştür.

Kuzeybatı yamacının doğu kesimindeki çalışmalarda 2001 sezonunda alanın doğu kesimde iri taşlarla örülmüş duvarın dış cephesi saptanmıştı. 2002 sezonunda bu duvarın doğu kesiminde yürütülen çalışmalarda üst tabaka tarafından tekrar kullanılmış, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda yerleştirilmiş bir yapının duvarları ve üst tabakalar tarafından tahrip edilmiş taş taban açığa çıkarılmıştır.

Mekânın taş tabanı üzerinde kap parçaları ve binanın yıkılması anında öldüğünü düşündüğümüz bir bireye ait iskelet, taban üzerinde yatmış olarak saptanmıştır.

Bu mekânda bir adet silindir mühür ve çeşitli tiplerde seramik örnekler ele geçirilmiştir. Bunlar arasında "Fırat metaliği" türünde bardaklar, boyundan gövdenin ortasına kadar yatay yivle dekore edilmiş halka dipli çömlek farklı formları oluşturmaktadır. Bu çömleğin benzerleri Erken Tunç Çağı III/IV'te Amuq¹⁶, Tell es-Sweyhat¹⁷ ve Gre Virike'den¹⁸ bilinmektedir.

Doğu yamacında 2001 yılında Ortaçağ tabakaları tarafından tahrip edilmiş kuzeybatı-güneydoğu ve bunlara dik bağlanan duvarlara sahip bir yapının dört adet mekânı saptanmıştı. Bu yıl yapının doğu yönündeki gelişimi izlenmiş, plâka taşlar kullanılarak yapılmış bir döşeme ve mekânı sınırlayan dört duvar açığa çıkarılmıştır. Mekânın tabanı üzerinde dönemin karakteristik seramik parçaları ele geçirilmiştir.

Erken Tunç Çağı III/IV'ün Mezraa Höyük'teki erken evresine ait tabakalar doğu yamacında incelenebilmiştir. Doğu yamacında taş döşemeli yapı altında farklı bir yapının mekânına rastlanmış olup mekânın doğu bölümünün bir kısmı açığa çıkarılmıştır. Mekânın merkezinde kötü durumda korunmuş tekne biçiminde bir ışığın kalıntılarına rastlanmıştır.

Mekânın kuzeydoğu duvarı kenarında üç adet ve güneydoğu duvarı kenarında iki adet depo küpü, küçük boyutlu taşlarla kaplanan zemine yerleştirilmiş olarak saptanmıştır. Bu depo küplerinden iki adedinin ağzı çanak, bir adedinin ağzı ise bazalt bir taş ile kapatılmıştır. Ele geçirilen kaplar ve diğer mimarî buluntular sayesinde bu mekânın ışık ve depo olarak kullanıldığı anlaşılmıştır.

Dopoda ele geçirilen kaplar arasında yer alan iki adet çömlek dışa çekik ağız kenarlı kısa boyunlu, geniş gövdeli ve halka dipli olup, perdah taşıyla yapılmış bezeme-ye sahiptir.

Bu çömleklerden bir tanesinin dip kısmı kenarında deliği açılmamış akıtacak oluğu yer almaktadır (Resim: 8). Bu örnek, Mezraa Höyük'te sıklıkla rastlanan bu tip fab-

14 Curvers, H.H., "The Period VI Pottery, The Period VII Pottery", in: M.N. van Loon (ed) *Hammam et-Turkman I, Report on The University of Amsterdam's 1961-1964 Excavations in Syria II*, Istanbul (1968), Pl. 125.28.

15 Parrot, A., *Missio Archeologique de Mari, Le Temple D'Ishtar*, Tome I, Paris (1956), Fig. 110.922.

16 Braidwood, R.J. ve L.S. Braidwood, *Excavations in the Plain of Antioch I: The Earlier Assemblages, Phases A-J*, Chicago (1960), 370 Fig. 286.13.

17 Holland, T.A., "Preliminary Report on Excavations at Tell Sweyhat, Syria, 1973-74" *Levant* 8 (1976), Fig. 3.23.

18 Ökse, A. T., "Gre Virike 1998 Araştırması", in: N. Tuna and J. Öztürk (eds.) *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları*, Ankara (1999), Şek. 7.21.

rikasyon çömlek üretimi örneklerinden birini oluşturmaktadır. Bu kabın gövdesi üzerinde açılmış bir delik ise iç ve dış taraftan bitümen topağının bastırılması suretiyle kapatılarak tamir edilmiş ve kabın sızdırmazlığı sağlanmıştır.

ERKEN TUNÇ ÇAĞI I. YARI

Höyükte Erken Tunç Çağı I-II'ye ait mimarî tabakalar sadece güneydoğu alanında temsil edilmektedir.

2001 yılı çalışmaları sırasında kerpiç blokaj ve dağılmış kireç sıva izleri açığa çıkarılmış ve zaman darlığı nedeniyle bu mimarî bulgular üzerinde detaylı bir araştırma yapılamamıştı. Bu yıl, yeni bir mimarî tabakaya ulaşılmış olup kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan duvarlara sahip yapının iki mekânın bir bölümü açığa çıkarılmıştır. 1.60 cm. civarında genişliğe sahip dört sıra kerpiç ile örülmüş kalın duvarlar mekânları sınırlamaktadır. Kuzeybatıda yer alan mekânın duvar ve tabanının 3 kat beyaz kireç ile sıvandığı, mekânın güneydoğu duvarında ise yine tabanı ve duvarları kireç sıvanmış bir nişin alt bölümü açığa çıkarılmıştır. Güneydoğuda yer alan mekânın yaklaşık 1 m.lik bölümü açılmış, burada sıva izine rastlanmamıştır. Çalışmalar sonucunda küçük bir bölümü kazılan yapının batı, kuzey ve doğu yönlerinde devam ettiği izlenmektedir.

2001 sezonunda ele geçirilen kireç taşından bir adet idol¹⁹, tunç iğne ve seramik parçalarının nişin içinde yer aldığı anlaşılmıştır. Bu buluntularının yanı sıra bu yıl ele geçirilen seramik parçalarının biçimlerinde bir farklılık görülmemektedir.

Bu yapının güney kesiminde yürütülen kazılarda, üst tabakalar tarafından büyük bir bölümü tahrip edilmiş bir yapı saptanmıştır. Yapının kuzey duvarının 2 m.lik bir bölümü ile bu duvara dik bağlanan batı duvarının yaklaşık 60 cm.lik bir bölümü açığa çıkmıştır. 1 m. yüksekliğinde korunan bu kerpiç duvarın güney cephesinin üç kat beyaz sıva ile kaplandığı saptanmıştır. Yapıdan toplanan seramik parçaları yapının Erken Tunç Çağı I'ne ait olduğunu göstermektedir.

GEÇ KALKOLİTİK ÇAĞ

Höyükte Geç Kalkolitik Çağa ait mimarî tabaka sadece güneydoğu alanında temsil edilmektedir.

2001 yılında bir çukurla varlığı saptanan Geç Kalkolitik Çağa ait mimarî tabakada geç dönemlere ait mimarî tabakalar tarafından tahrip edilmiş, mimarî bütünlük vermeyen duvar ve taban parçaları açığa çıkarılmıştır. Bu mimarî tabakada ele geçirilen seramik buluntular arasında yer alan çeşitli kaplara ait parçalar (Resim: 9) ve dışa eğik ağız kenarlı ve düz dipli "Çan Biçimli Uruk Kâsesi" olarak adlandırılan kâse parçaları (Resim: 10) yer almaktadır. Bu tabakaya ait parçalar arasında yer alan bir çömlek parçası dışa çekik ağız kenarlı ve geniş gövdelidir (Resim 9: 1). Bu biçime sahip çömlüklerin benzerleri Habuba Kabira'da²⁰ ele geçirilmiştir. Dik boyunlu, dışa sivriltilmiş ağız kenarlı çömleğin (Resim 9: 2) benzerleri Habuba Kabira²¹, Kurban Höyük²² ve Hacinebi'den²³ bilinmektedir. Ağız kenarları içinde yer alan bir çanağa ait kabartma banlı ağız

19 Yalçıklı, D ve V.M. Tekinalp, "Mezraa Höyük 2000 ve 2001 Yılı Kurtarma Kazıları" 24. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt, Şek. 7.

20 Sürenhagen D., Untersuchungen zur Keramikproduktion innerhalb der Spät-Urukzeitlichen Siedlung Habuba Kabira-Süd in Nordsyrien. *Acta Praehistorica et Archaeologica* 5/6 (1974/75), Tab. 26.77.

21 Sürenhagen, (dn. 20), Tab. 31.58.

22 Algaze, G., M.A. Evins, M.L. Ingraham, L. Marfoe ve K.A. Yener, *Town and Country in Southeastern Anatolia II. The Stratigraphic Sequence at Kurban Höyük*. Chicago (1990), Tab. 11,20 Pl. 38.B.

23 Stein, G. ve A. Mısır, "Mesopotamian- Anatolian interaction at Hacinebi, Turkey" *Anatolica* 20 (1994), 160 fig. 12.F.

24 Sürenhagen, (dn. 20), Tab. 1.17

25 Stein ve Mısır, (dn. 23), 160 Fig. 16.A.

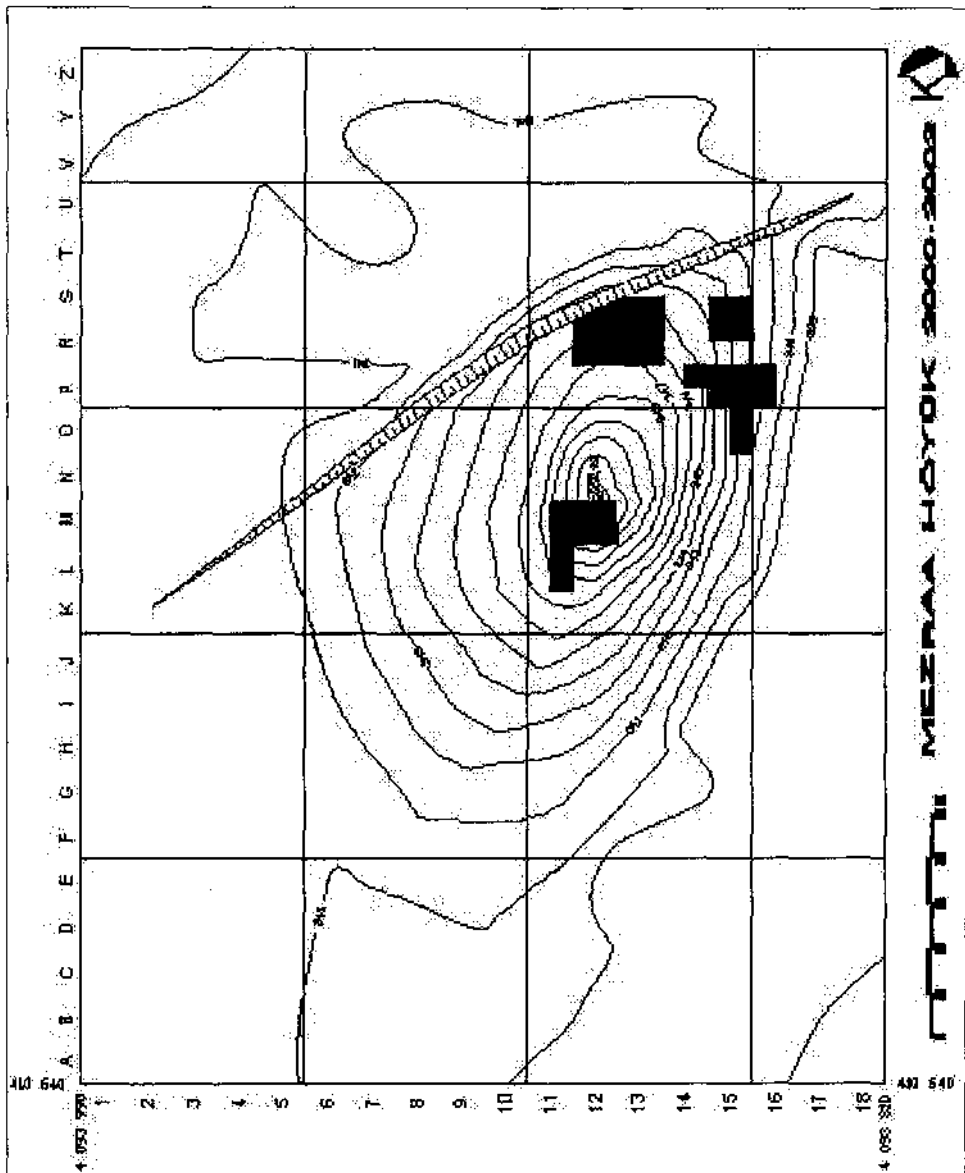
26 Frangipane M., "Changes in Upper Mesopotamian/Anatolian Relations at the Beginning of 3rd Millennium B.C." *Su-bartu IV* (1998): Fig. 5.11.

kenarının (Resim 9: 3) benzerlerine Habuba Kabira²⁴, Hacınebi²⁵ ve Arsiantepe²⁶ rastlanmıştır.

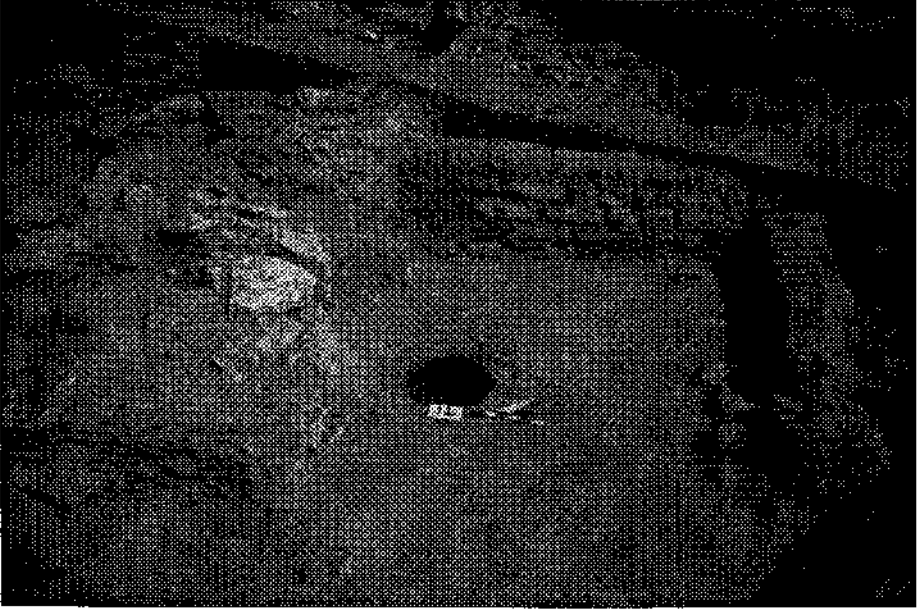
Kazı sezonunun sona ermesi nedeniyle tamamlanamayan bu çalışmalara önümüzdeki sezon devam etmek üzere ara verilmiştir.

Sonuç

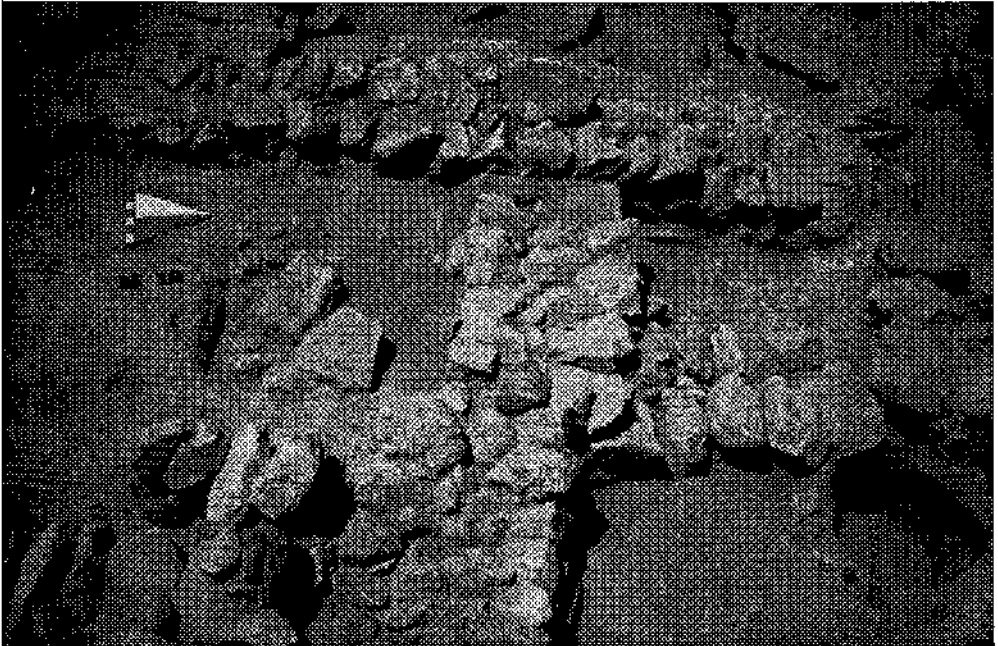
Kazının üçüncü yılı olmasına karşın, höyükte M.Ö. IV. binyılın sonlarından M.Ö. 2. binyılın ortalarına kadar devamlılık gösteren yerleşim süreci mimarî tabakalarla detaylandırılmış ve açığa çıkan büyük yapılarla da merkezin önemine işaret eden veriler elde edilmiştir. Höyükte M.Ö. I. binyılın ortalarında ve M.S. 11. yüzyıldan 13. yüzyıl sonuna kadar yerleşimin sürdüğü saptanmıştır. Mezraa Höyük'te açığa çıkarılan farklı dönemlere ait buluntuların ışığı altında en güçlü yerleşimin M.Ö. 3. binyılın erken ve geç dönemlerinde olduğu izlenmektedir. Bu dönemlerde inşa edilen büyük yapıların höyüğün bugünkü topografik yapısını aırmasında belirleyici rol oynadığı saptanmıştır. Mezraa Höyük daha sonraki dönemlerde, özellikle M.Ö. 2. ve 1. binyılda küçük bir yerleşim özelliği gösterir. 3 mimarî tabakayla temsil edilen Ortaçağda höyüğün tamamında yoğun bir iskânın varlığı saptanmıştır.

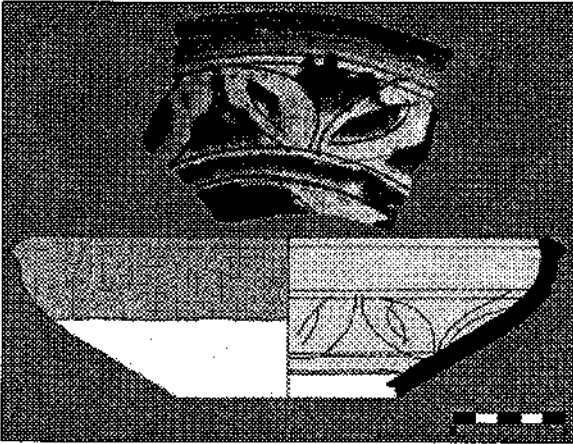
Harita: 1

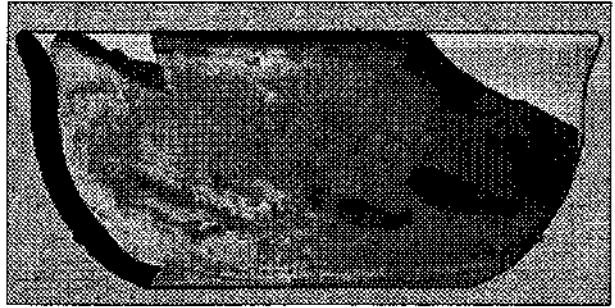
Resim: 1

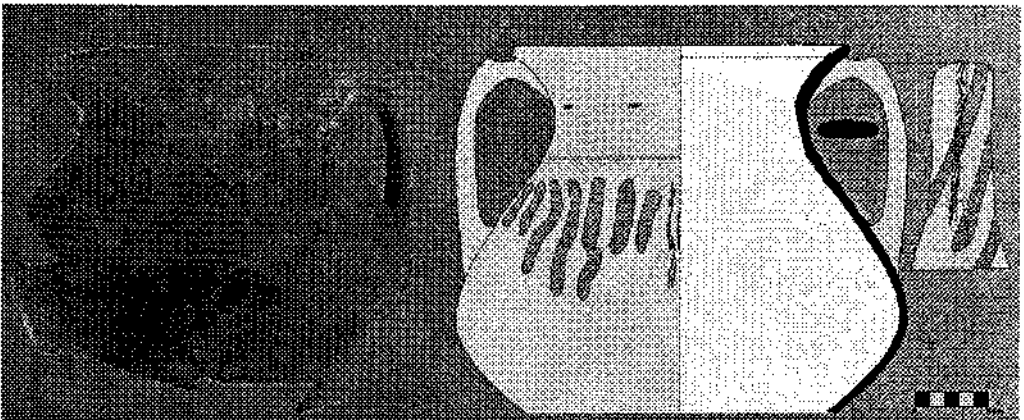
Resim: 2

Resim: 3

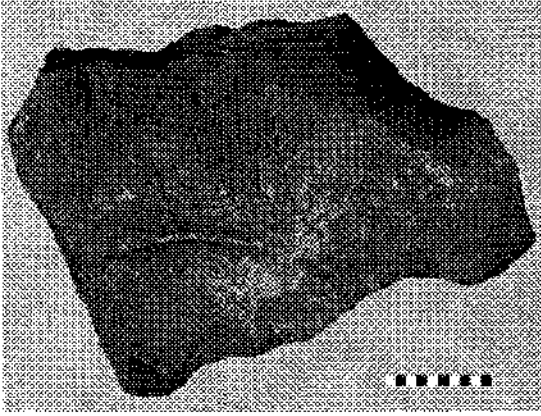

Resim: 4

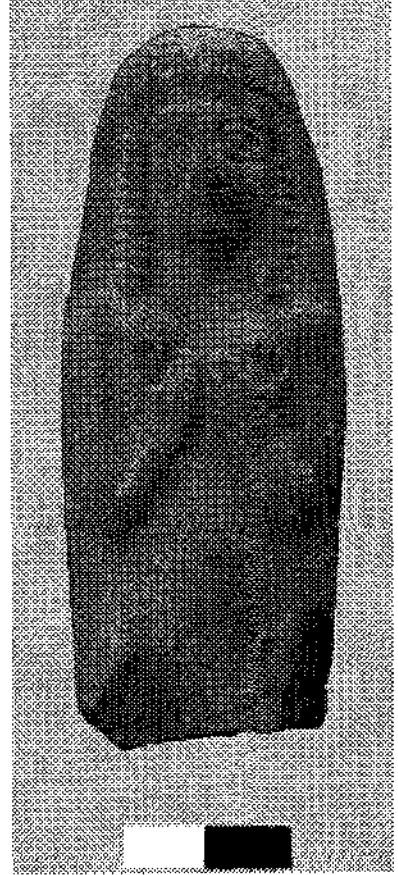

Resim: 5

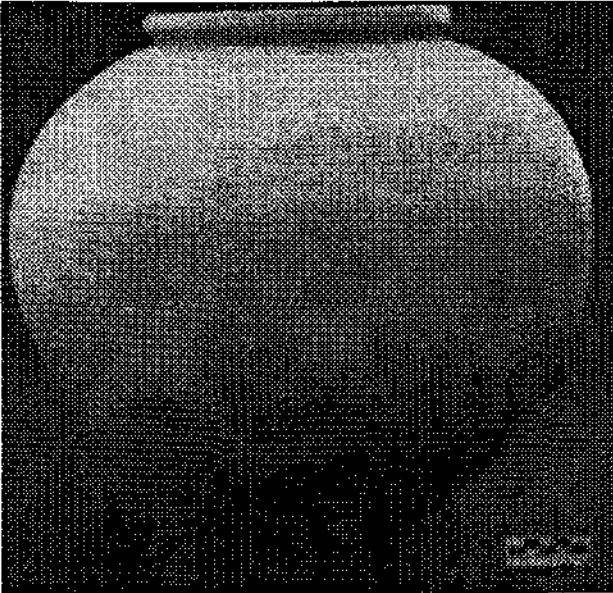

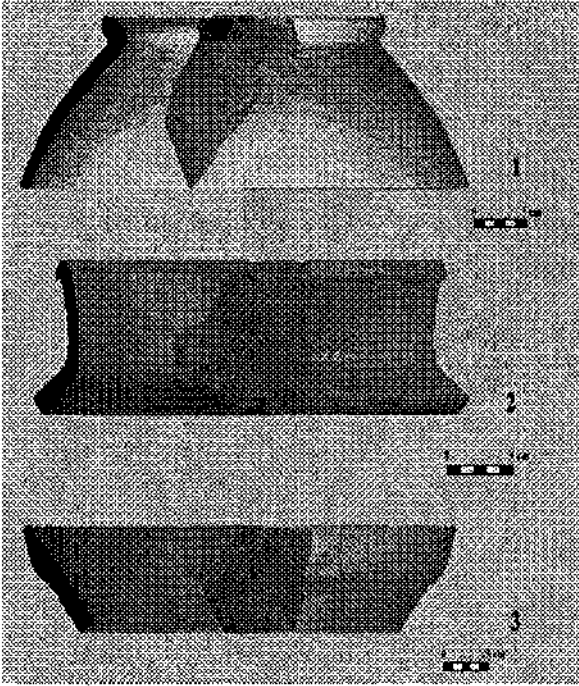
Resim: 6

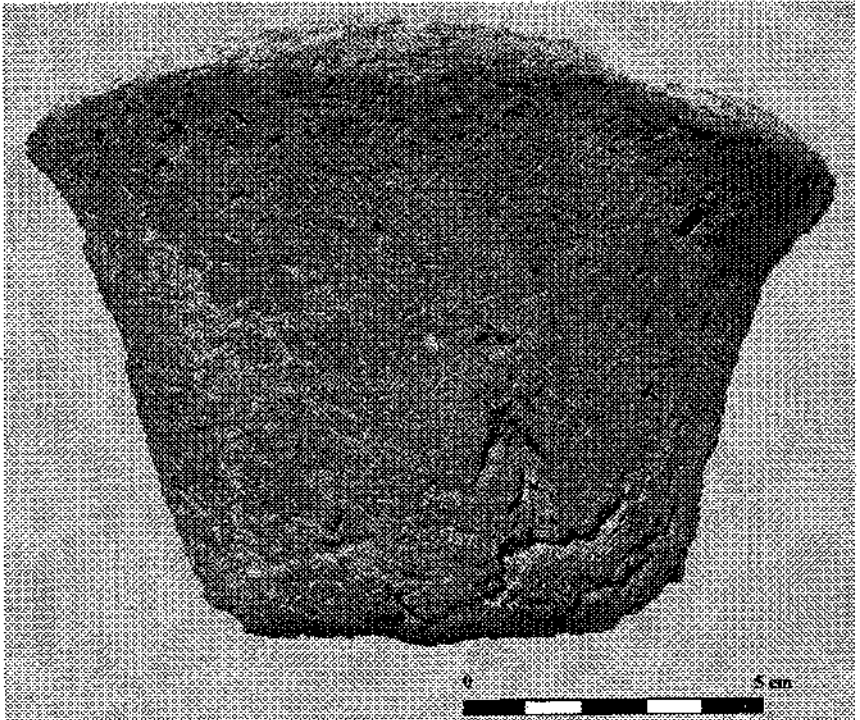
Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

APHRODISIAS, 2002

R.R.R. SMITH*
Christopher RATTÉ

INTRODUCTION

The major aims of the Aphrodisias Excavations are to document and publish the buildings and sculptures discovered by Kenan Erim between 1961 and 1990, and to investigate the urban development of the ancient city. The project is sponsored by New York University, with generous support from the Friends of Aphrodisias, and from several other private and institutional donors. The expedition is very grateful to the Minister of Culture and the Director of Monuments and Museums of the Republic of Turkey for their continuing support. Work at Aphrodisias in 2002 included new excavation and architectural documentation, site conservation, sculpture study and restoration, and ongoing epigraphical research.

EXCAVATION

New excavations were carried out under the direction of Christopher Ratté in five locations: the City Wall, the *Stadium*, the *Bouleuterion*, the *North Agora*, the building known as Gaudin's Fountain, and the Triconch Church (Fig. 1).

City Wall. A new study of the late Roman city wall of Aphrodisias was begun Peter de Staebler in 2001. Research in 2002 consisted of cleaning and documentation of the northwest section of the walls, between the West Gate and the *Stadium*, and of limited excavation at the west gate (Trench Wall 1), and on the outside of the wall (Trench Wall 2), approximately 50 m. north of the west gate. Trench Wall 1 was dug through the West Gate itself, and revealed three successive road surfaces (Fig. 2). The lowest surface, contemporary with the construction of the gate, lies at an elevation of 517.16 m. asl, and shows that the gate opening was originally 3.52 m. high and 2.46 m. wide – very close to a proportion of 10 to 7 (units of 0.352 m.). Trench Wall 2 showed that the wall stands to a height of 9.5 m. at this location, its highest preserved point, and rests on foundations 1.62 m. deep. There was no trace of a ditch of any other defensive work on the exterior of the wall. Cleaning around one of the towers north of Trench Wall 2 revealed two important and previously unknown inscriptions (below, "Epigraphical Research").

Stadium. The Stadium of Aphrodisias was built on the north side of the city in the first century A.D. Research on the building is being supervised by Katherine Welch, with the cooperation of Andy Leung and Peter De staebler. As in earlier seasons, research in 2002 concentrated on the architecture of the south side of the building; the ma-

---

* Prof. Dr. R.R.R. SMITH, Cast Gallery, Ashmolean Museum, Oxford OX 1 2PH, ENGLAND
Ass. Prof., Christopher RATTÉ, Institute of Fine Arts, 1 East 78th Street, New York, NY 10021, U.S.A.

in excavation project was a trench dug at the southeast corner of the building in order to examine a vault which ran under the seats at this point (Trench Stad 18, Fig. 3). Was this vault simply a supporting structure, like a number of blind vaults visible further west on the south side of the *Stadium*, or was it an access tunnel, like the tunnels at the east and west ends of the building? Excavation showed that it was both – that it was originally built as a blind supporting vault in the early roman period, and then converted to an access tunnel during renovations in late antiquity, probably associated with the transformation of the east end of the building into a Roman *arena* in about A.D. 400.

Bouleuterion. Research on the *Bouleuterion*, situated in the center of the city on the north side of the *Agora*, consisted of continued study of the architectural remains of the stage building by Lonny Bier, combined with limited excavation designed to investigate its building history. The extant building is a structure of the later second century A.D. Fig.4 is a restored drawing of the aedicular façade of its stage building, reconstructed on the basis of the surviving fragments of its architectural and sculptural decoration, and careful study of the early excavation records. Two small trenches dug through the stage in front of this façade revealed the much more deeply founded back wall of an earlier, possibly Augustan, building, running beneath the present stage building. The footing of this wall is level with the floor of the *Agora*, directly to the south. The building had only three stage doors instead of five, and was probably considerably smaller in area.

Agora. The *Agora* of Aphrodisias has been a major focus of research since 1995. Two new trenches were dug in 2002 (Fig. 5): one as part of the continuing investigation of the results of a geophysical survey of the *Agora* carried out in 1998, and one in the area between the *Agora* and the *Sebasteion*, or sanctuary of the imperial cult, directly to the east. The goal of the first trench was to reveal the feature represented by the cluster of black spots on the geophysical survey map (Trench Nag 02.3, Fig. 6). Excavation showed that these black spots were not honorific statues or *exedrae*, but rather fragments of the entablature of the south stoa. These blocks were not, however, lying where they had fallen when the portico was destroyed; rather, they had been carefully buried in stone-lined pits. Apparently part of the stoa had been damaged beyond repair, by earthquake or fire, for example, and the decision had been made to bury the debris on the spot, rather than to try to clear it away. Coin evidence suggests that this took place in the fourth or fifth century A.D. The second trench was dug at the southeast corner of the *Agora* (Trench Nag 02.2). It showed that the two aisles of the double-colonnaded south portico of the *Agora* ended in monumental arched entranceways. A wall built across one of these entranceways in the medieval period yielded a headless statue, possibly from the *Sebasteion* (Fig. 7, below, "Sculpture Research").

Gaudin's Fountain and Triconch Church. The structure known as Gaudin's Fountain and the Middle Byzantine triconch church are respectively situated at the southeast and southwest corners of central Aphrodisias. Gaudin's Fountain was a late Roman structure, which reused the façade of a small tetrastyle temple. Limited excavations designed to clarify its building history were supervised by Kutalmış Görkay. The interior of the triconch church was excavated in the early 1960s, and the purpose renewed investigation in this area, supervised by Laura Hebert, was to expose more of its exterior façade. A small trench situated directly north of the north apse of the church revealed parts of two successive cemeteries: a set of graves found just below the modern ground surface, which clearly postdate the destruction of the church, since they are dug into earth containing debris from the church, and then a second set of graves at a lower level, apparently contemporary with the use of the church -- the last building at Aphrodisias before the final abandonment of the city in about A.D. 1200.

ARCHITECTURAL DOCUMENTATION, AND SITE CONSERVATION AND PRESENTATION

In addition to excavation, fieldwork at Aprodiasias in 2002 included ongoing architectural documentation of buildings such as the *Basilica* and the *Sebasteion*, and conservation and site presentation projects in the *Stadium* and *South Agora*.

Site Conservation. Work in the *Stadium* focused on repairs to the false arcade built around the east end of the building in the late Roman period. The masonry of these structures had begun to deteriorate, and in some places cracks had developed suggesting that the arcade was in danger of collapse. After a series of emergency repairs in 2001, a long-term solution was implemented in 2002 in consultation with a structural engineer. Voids and unsupported areas of the walls were filled using flat stones set in lime mortar, slightly recessed from the face of the wall so as to be clearly distinguishable from the ancient masonry; cracks were filled with small stones and grouted with liquid lime mortar. These structures are now stable, and should, with proper maintenance, be protected against further deterioration.

Site Presentation. The south Agora, the large and well-preserved colonnaded square directly north of the Theater, was opened to visitors for the first time. It is now possible to enter the square at both its northwest and northeast corners, and then to walk through and alongside the north portico. Access to the northwest corner is provided by an ancient stairway. At the northeast corner, a new stairway and ramp were constructed leading through the south tower of the so-called *Agora Gate*. New explanatory signs were installed at both entrances. In order to clear the new path through the square, a number of large architectural blocks were moved with a crane; small architectural fragments were collected together six groups near where they were found, and after recording, covered with geotextile and buried for safekeeping; old excavations were cleaned and filled or fenced off. Visitors may now enjoy this evocative ancient space without hazard to themselves or the archaeological monuments.

SCULPTURE DOCUMENTATION

The program of documentation and study of the sculpture of Aphrodisias begun in 1991 was continued under the direction of R.R.R. Smith and J. Van Voorhis.

Documentation and research. Detailed documentation work continued recording the sculpture fragments moved in 2001 into the newly constructed depot (New Stoa Depot, built 2000-2001).

The collaborative project of cataloguing all the Roman-period portrait statuary from the site was pursued with detailed research and catalogue-writing (S.Dillon, C.Hallett, J.Lenaghan, R.Smith, J. Van Voorhis) and a further photographic campaign (R.Wilkins, J.Waldron). The aim of this project remains to study the character and use of public honorific statuary in a single well-preserved Roman city. Research for publication was continued on the *Sebasteion* reliefs and the Sculptor's Workshop.

Finds. New finds of marble sculpture were recorded. They included: (1) a large, high-quality statue (headless) of a senior divinity of emperor (Fig. 6, inv. 02-005), (2) a fragment of a fine male portrait head (Fig. 7, inv. 02-007), both from the *North Agora* (Trench Nag 02.2) and probably of early imperial date; (3) the lower part of a draped female portrait statue (inv. 02-006) from the city wall near the West Gate; (4) numerous fragments of a colossal imperial cuirassed statue (02-018 A-O) from the excavations in the *Bouleuterion*, where the statue had been broken up and used as floor packing under the *opus sectile* floor of the building's orchestra; (5) a large early *sarcophagus*, with narrow garlands supported on two Herakles hip-herms, inscribed later (S-479); and (6) an inscribed garland *sarcophagus* of standard third-century form for a freedman named Philippos and his son Zenas who was still a slave and owned by one M. Aurelius Chrysisippos (S-478). Both these *sarcophagi* were excavated by the Aphrodisias Museum in the south-east necropolis.

SCULPTURE CONSERVATION AND RESTORATION

Sculpture conservation, under the direction of T. Proudfoot (Cliveden Conservation, U.K.) Was focused on a statue from the Theater and on three reliefs from the *Sebasteion*.

Statue of priest from Theater. The statue from the Theater was formerly identified as a statue of Demos¹. Recent research has shown however that the statue did not originally stand on the inscribed base for a statue of Demos on which it had been set up in the Aphrodisias Museum in 1979. The statue wears a bust crown and should represent instead a young priest of office-holder. The statue had started to come apart and was removed from the Museum display in 2001. The first stage of its restoration was completed in 2002, with the dowelling together of the main fragments that make up the body of the figure. Next year the restoration will be completed with a new bronze "cradle" support, cast to fit the lower break of the statue. This "cradle" will hold the figure securely in an upright position.

Three Sebasteion reliefs. Following the successful restoration of two of the *Sebasteion* reliefs in 1999 and 2001, three further reliefs were restored in 2002 using the same techniques and materials. The old restorations were removed, the reliefs dismantled, and the pieces then reassembled with new stainless steel dowels and lime-mortar fills. The three restored reliefs were part of a sequence from the third storey of the South Building of the *Sebasteion*. They represent the military conquests of Claudius and Nero: Nero and Armenia (inv. 80-141), Victory of the Emperors (inv.80-119), and Claudius and Britannia (inv. 80-137)².

EPIGRAPHIC RESEARCH

Study of the inscription found in 1961-92 was continued by J. Reynolds and C. Roueché. Reconstruction of the layout and sequence of Diocletian's Price Edict on the façade of the *Civil Basilica* was continued by M. Crawford and B. Salway.

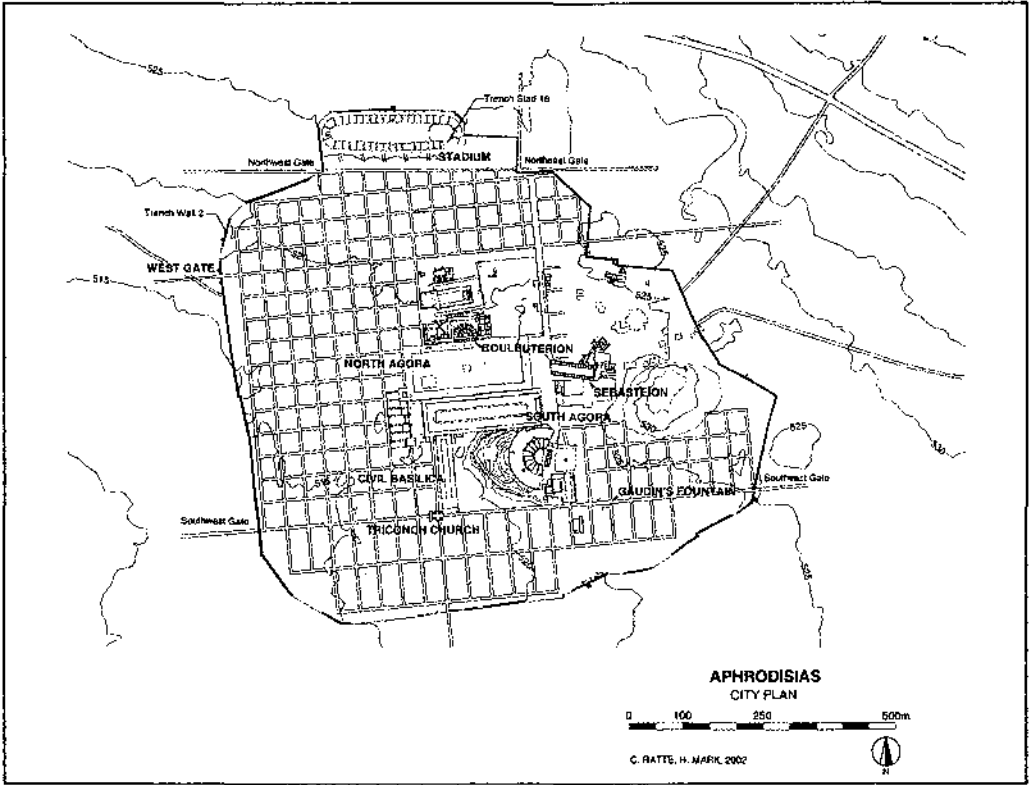
New inscriptions. New inscriptions were recorded and studied by A. Chaniotis. The following were among the most important: (1) an inscribed architrave from the south stoa of the *North Agora* (I 02.001) found in Trench Nag 02.3 that names Diogenes, son of the *South Agora* (Portico of Tiberius); (2) a late Roman building inscription (inv. 02.024 = I 02.003), found re-used as a paving slab in Trench Nag 02.2, that records work carried out by a tribune of high rank (*peribleptos* = *spectabilis*); (3) an inscribed altar (I 02.179) set up to Zeus Thynnaretes by two men, Zenon and Artemidoros, on the command of the god, found by the Aphrodisias Museum near the Dandalas bridge about 5 km. west of Aphrodisias; (4) a large panel from a tomb with a majestic inscription honouring a local man called Phantias son of Myon (I 02-002) of early-middle imperial date, and (5) a verse epigram on a statue base for a man called Pollion, probably a governor and of the third century A.D. (I 02-009). These last two inscriptions were found re-used in a tower of the City Wall in the north-east part of the circuit and were exposed during survey work on the walls carried out this year.

Alexander of Aphrodisias. A new statue base, brought from nearby Kkaracasu, where it had been hollowed out and used as a sheep trough, is a discovery of a different order. Originally it was probably from the Aphrodisias city wall, and before that from some public complex in the city centre. It is an ordinary object but an extraordinary find, one that brings together archaeology and history in a classic manner.

1 Preliminary discussion in: K.T. Erim, R.R.R. Smith, "Sculpture from the Theatre: A preliminary report," *Aphrodisias Papers 2: The Theater, a sculptor's workshop, philosophers, and coin types* (*Journal of Roman Archaeology*, Supplementary Series No. 2 Ed. K.T. Erim, R.R.R. Smith, Michigan 1991), 67-98, at 74, No. 6, Fig. 8

2 The Claudius and Nero reliefs are published in: R.R.R. Smith, "The imperial reliefs from the Sebasteion at Aphrodisias", *Journal of Roman Studies* 77 (1987), 88-138, at 115-20, nos. 6-7.

The base was for a statue of one Titus Aurelius Alexandros, a philosopher, set up by his son, also called Titus Aurelius Alexandros. The son is a philosopher too, and he proudly calls himself "one of the Diadochs of the philosophers of the classical period. This man is in fact the famous philosopher of the Peripatetic school, Alexander of Aphrodisias, who worked in Athens in the late second and early third century A.D. and wrote long commentaries on Aristotle. His Roman names, Titus Aurelius, were not known before. They attest roman citizenship, perhaps granted to his father by Titus Aurelius Fulvus Antoninus, the later emperor Antoninus Pius, when he had been governor of Asia in A.D. 135/6. Like other talented Aphrodisians who settled abroad, Alexander of Aphrodisias clearly maintained close contact with his home city, returning periodically.

Fig. 1: Map of Aphrodisias showing areas studied in 2002

Fig. 2: West Gate, view looking east

Fig. 3: Trench Stad 18, view looking northeast

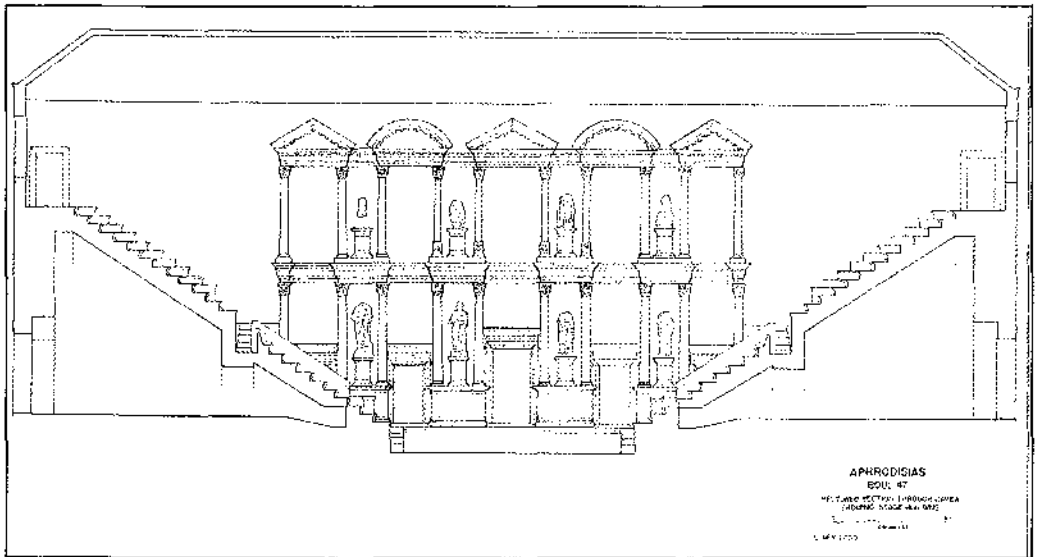

Fig. 4: Bouleuterion stage building, restored drawing by L. Bier

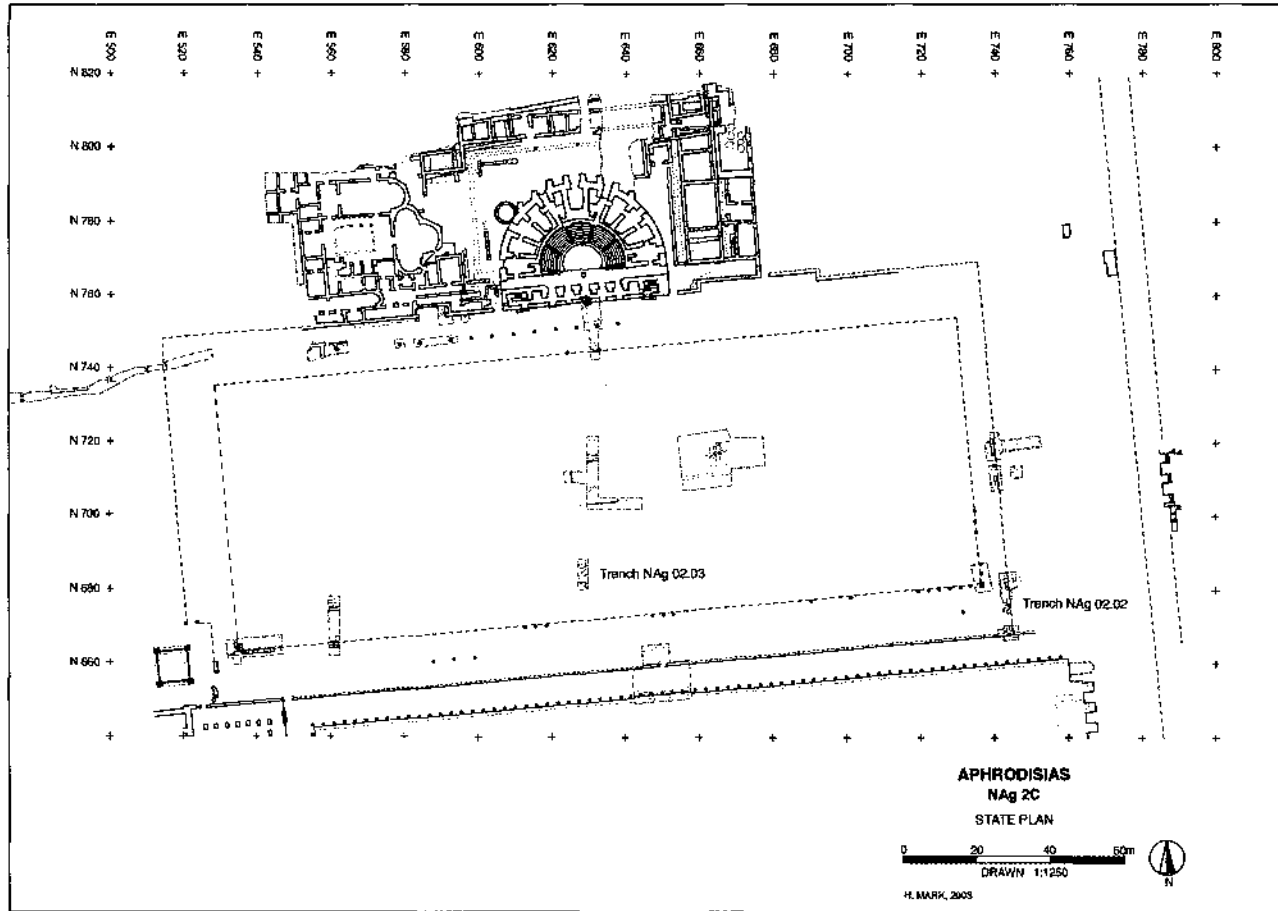

Fig. 5: Map of North Agora showing areas studied in 2002

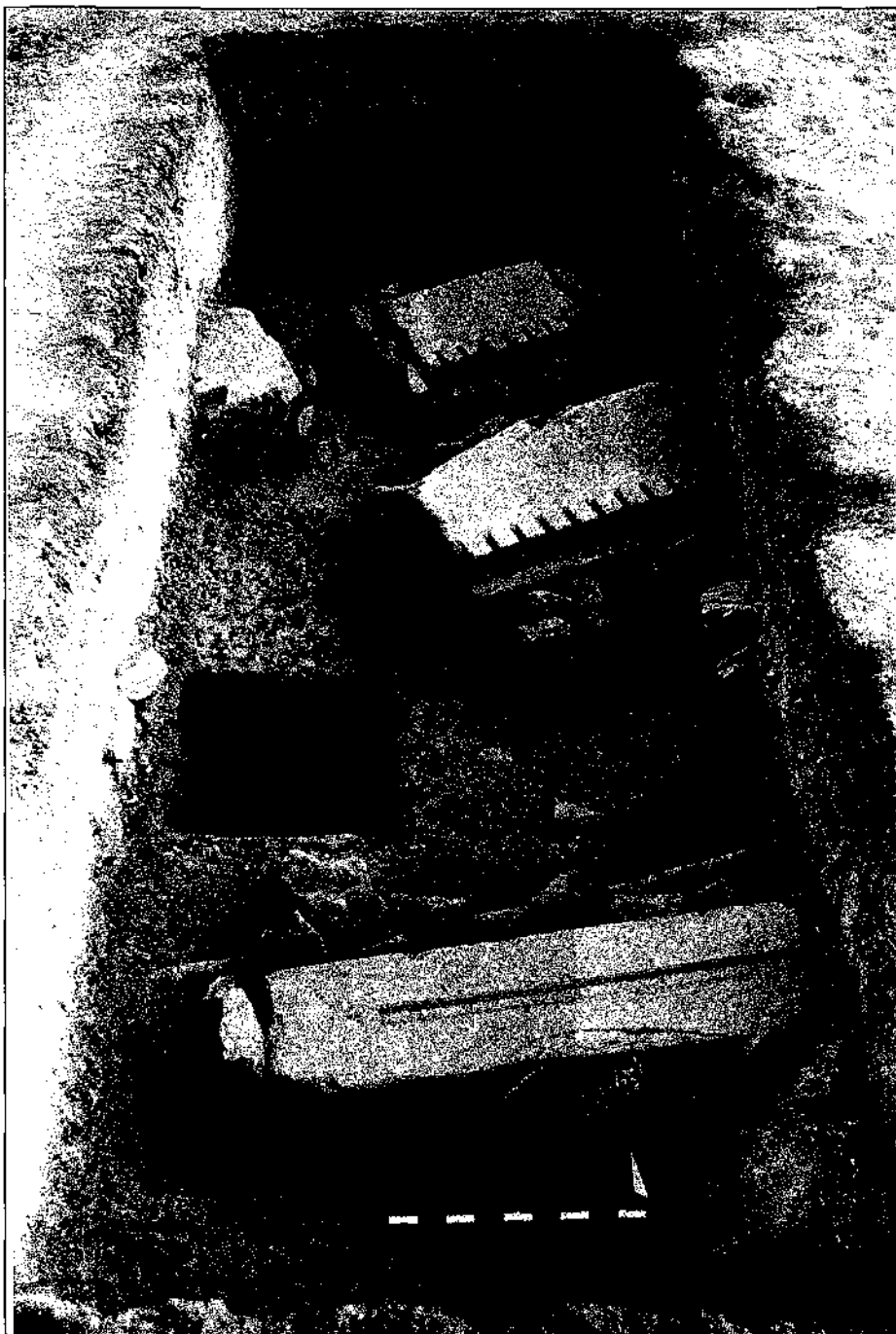

Fig. 6: Trench NAg 02.3, view looking north

Fig. 7: Statue from Trench NAg 02.2,
Inv. 02-005

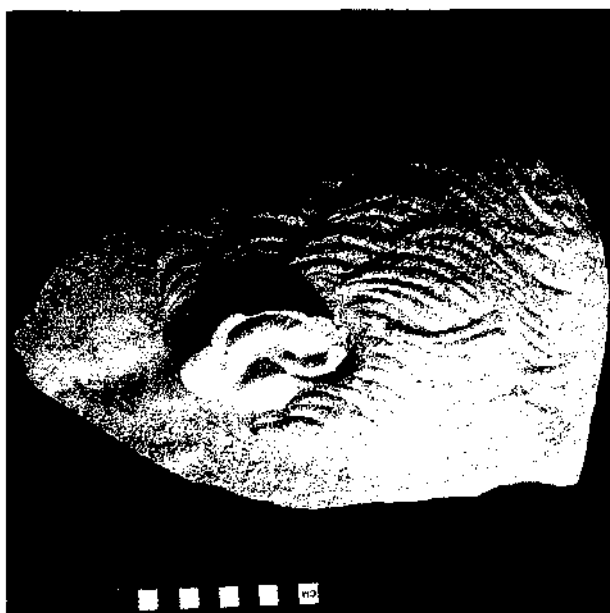

Fig. 8: Portrait head from Trench
NAg 02.02, Inv. 02-007

THE 2002 EXPLORATION CAMPAIGN AT ARSLANTEPE-MALATYA

M. FRANGIPANE*
F. BALOSSI

In the 2002 campaign, which was conducted in August-September, the excavations at Arslantepe focused on the area lying between the wider excavated south western zone, where the large palatial complex from the end of the 4th millennium B.C. has been brought to light (Frangipane 1997), and an area of operations to the north, but still on the western side of the mound, where a fourth millennium sequence started coming to light in 1990, at a fairly high altitude. It was here that, in a stratigraphic succession covering a long period between 3800 and 3000 B.C., buildings of various kinds and with various functions had been brought to light, some imposing but probably "private", and others thought to have been activity areas of various kinds. The sequence from the first half of the fourth millennium ended with a series of three long rooms, standing side-by-side, with very thick walls, the use of which is not easy to interpret, but which do not seem to have been normal dwellings (Fig. 1) (Frangipane 2002). The disproportion between the huge thickness of the walls and the small size of the rooms, and the almost total absence of any domestic equipment or furnishings such as benches or hearths, might indicate that they were the lower storeys of buildings (maybe partly underground) in which handicraft products might have been prepared or stored. A few remains of semiprecious stones, ochre, and numerous unused obsidian arrowheads were furthermore found in them.

The area which was excavated in 2002 lies to the immediate southwest of these three long rooms and to the northeast of an imposing mid-4th millennium ceremonial building (Building XXIX), which belonged to the end of period VII (Fig. 2) (Frangipane 2000). It was probably a huge temple built on a platform, which had partially been brought to light in the previous campaigns, extending over a wide area on the westernmost edge of the höyük, northwest of the large public area of the following period VI A.

In the 2002 campaign the excavation was completed on its north-eastern and eastern parts, and in the area behind it, immediately to the north, where the stratigraphic relationship of the building with the previously excavated Late Chalcolithic levels (that of the large rooms) has been recognized.

Despite the fact that this Chalcolithic ceremonial building (Building XXIX) was seriously damaged by old excavation trenches and quarrying, it appears to have been

---

* Prof. Dr. M. FRANGIPANE, Dipartimento di Scienze Storiche, Archeologiche Antropologiche dell'Antichità-Università di Roma "La Sapienza"-Via Palestro 63 - 00185 Roma, ITALY.

Dr. F. BALOSSI, Dipartimento di Scienze Storiche, Archeologiche Antropologiche dell'Antichità-Università di Roma "La Sapienza"-Via Palestro 63 - 00185 Roma, ITALY.

extraordinarily monumental in character. It stands in isolation on a raised platform, about fifty centimetres high, made up of superimposed layers of large stone slabs and mud bricks. Several rows of stones found around the southern and eastern edges of this platform, running parallel to it at a lower level suggest that there may have been a lower step up to the platform, which is more evident along the southern side (Fig. 2).

Under the floor level of the middle room to the east, whose mud flooring had been removed by a trench dug during the course of the early French excavations, clear traces were found of horizontally laid, parallel poles (28), and in some cases there were still traces of calcified wood, forming a complete wooden structure overlying the platform on which the building was raised (Figs. 3-4). Even though we still do not know exactly how extensive this area of poles was, in other words we do not know whether it covered the whole area of the platform or was restricted only to the eastern part of it, where we imagine the entrance must have been, it is a highly sophisticated and very effective construction technique, probably used for evenly distributing the load on the underlying platform. The use of timber mixed with mud bricks and stones in the building is a technology that is known from much later times, thus its existence in the 4th millennium is not only a great surprise, but it also sets a local ancestry to building techniques of 2nd millennium Anatolia.

Building XXIX, which, (excluding the platform) measures on the whole approximately 390 square metres, despite the serious damage that has caused the loss of most of its western part, seems to indicate that there were two rows of rooms on both sides of a large central room (17.6 m. by 7 m.), thus indicating its tripartite shape, as suggested also by the symmetrical doors near each of its corners (Fig. 5). In the south-western corner of the building a narrow long room bordered to the west by a thinner wall might have been part of a typical stairway room, similar to those found in Mesopotamian tripartite architecture, both for its features and position. The almost certain existence of an upper floor is indicated, moreover, not only by the very stout walls (1.60 m.), but also by the characters of the layers collapsed inside the building on its eastern side. In particular, hundreds of mass-produced bowls were found piled upside down, probably ready for use, in the little square room (A 950) in the north-eastern corner of the building. These were lying mainly in two groups: one scattered on the floor, and the other about 1.5 m. above ground level, resting on a layer of collapsed mud bricks, together with lumps of clay with roof vegetal imprints, thus indicating they must have been stored in the upper floor (Fig. 6).

The huge dimensions of the building, its presumed remarkable height, together with the very large size of the central room, indicate that Building XXIX must have had a public function. The whole structure seems to have been designed mainly to be used in situations of food distribution, as the only materials found inside it consist of bowls and clay sealings. These activities must probably have been performed in a ceremonial way judging from the monumental nature of this imposing structure, separated from and raised above the other buildings, and decorated with red and black paintings on the back wall with niches.

Two phases of minor restructuring, both dated to a late phase of period VII, have been excavated behind the temple, under the foundations of a period VI A level (end of the fourth millennium). These revealed that alterations had been made to the external area, north of the building, during a period in which the temple itself probably still remained in use, without any major alterations. In both phases this was an open area, the ground had been re-coated with mud several times and in some places scattered with sherds. A large circular oven, partially buried, with two phases of rebuilding, was set in this area (Fig. 7). The opening of the oven was inside a room built against the northern wall of the temple, and adjacent to the courtyard or open space. The walls of this room were propped against the large wall of Building XXIX in a phase that was obviously later than its first construction.

The last phase in which the floor of this open outdoor area or courtyard and the oven were reconstructed corresponds to one of the phases of construction of the long rooms lying northeast of the temple, which can therefore be directly related in stratigraphic terms to at least the last level of occupation of the temple itself. An opening with a fine staircase with three stone steps set into the west wall of the easternmost of these long rooms, led up to the latest floor of the courtyard, which was at a higher level than the room floor (Fig. 8). This passage had later been closed off with mud bricks and a few stones, and was subsequently walled up with a series of newly-built rows of mud-bricks that strengthened the wall, cutting off all communication between the two areas in the second and final phase of use of both structures.

In the courtyard, immediately to the east of the oven and behind it, there was a rather deep pit set into the mud floor, in which fragments of unbaked bowls were found, showing that pottery items - or at least bowls - were made nearby. In addition to other discarded materials of various kinds, in the pit, clay sealings bearing seal impressions, probably connected with activities performed in the temple, were also found.

The investigations conducted during the 2002 campaign in the northern and eastern parts of the temple area have also revealed a number of interesting aspects of the architecture of the building. To the north and beneath the area with the oven, an underlying level was reached that had been cut by the construction of the large basement or platform on which the temple had been built. At this point, the platform, underneath two or three layers of mud bricks, had superimposed rows of stones, which were smaller than the large slabs found on the other three sides and were not exposed but rested against the ground on the edge of the terrace. This platform must therefore have also had the function of levelling the slope of the Chalcolithic höyük, since it was built into the mound on the northern side and raised above the ground southwards where, as already stated, there was a high step giving the building a more monumental and imposing look.

This monumental structure, which was built on what must have been the upper part of the Chalcolithic mound, and which was flanked to the North by buildings and activity areas, was reminiscent of Mesopotamia in its tripartite plan, raised position, and the fact that it was fairly open to receive people. The materials found inside it, though, particularly pottery, were totally local in character. The association between bowls and clay sealings that defined its redistribution function, possessed a number of features which were forerunners of the later developments of the palatial system at the end of the IV millennium.

The originality and exceptional degree of sophistication of the monumental architecture of Arslantepe in the fourth millennium has been further evidenced from the discovery of a channel underneath the period VI A palace (Frangipane 2001). In the 2002 campaign a small sounding was made in the palace corridor, which brought to light a small section of a water runoff channel, built entirely of large slabs of stone on all four sides, running underneath the floor and apparently continuing along the whole corridor until it probably ended on the outside of the monumental complex.

Palaeobotanical analyses are currently being performed on deposits taken from inside the channel to ascertain whether it was merely for rainwater from some area above the excavated part of the building or whether it might even have been part of a type of sewerage system.

Lastly, in August-September 2002, the Arslantepe team, at the request and in cooperation with the General Directorate of Antiquities and Museums and the director and staff of the Malatya Museum, set up displays in three of the four rooms which have now been restored, dedicated to exhibiting the materials found at Arslantepe.

Archaeologists, designers and restorers, working full-time, have installed 15 display cases, providing a thematic and chronological presentation of the materials from Arslantepe. Approximately 1000 objects have been exposed in the new museum,

together with photographs and drawings representing the period or the theme displayed.

Full size architectural reconstructions of the painted wall of one of the palace rooms, of one of the palace storages (the distribution store) and of the 3000 B.C. royal tomb have also been reproduced, by using materials in all similar to the original ones.

This systematic and didactic display of the finds in the new museum of Malatya is considered a necessary complement to the work that is being conducted at the site.

SELECTED BIBLIOGRAPHY

- FRANGIPANE, M. 1997-A 4th millennium temple/palace complex at Arslantepe-Malatya. North-south relations and the formation of early state societies in the northern regions of Greater Mesopotamia, *Paléorient*, 23/1: 45-73.
- FRANGIPANE, M. 2000-The Late Chalcolithic / EB I sequence at Arslantepe. Chronological and Cultural Remarks from a Frontier Site, in C. Marro, H. Hauptmann (eds.), *Chronologies des pays du Caucase et de l'Euphrate aux I^{ve} et IIIes millénaires*, *Varia Anatolica* XI, Paris: 439-471.
- FRANGIPANE, M. 2001-The Transition between two opposing forms of power at Arslantepe (Malatya) at the Beginning of the 3rd Millennium, *Tüba-Ar* 4: 1-24.
- FRANGIPANE, M. 2002-"Non-Uruk" developments and Uruk-linked features on the Northern borders of Greater Mesopotamia, in S. Campbell, N. Postgate (eds.), *Artefacts of Complexity. Tracking the Uruk in the Near East*, Iraq Archaeological Reports-5, British School of Archaeology in Iraq: 123-148.

Fig. 1: Arslantepe 2002 campaign: view of the excavated area, with the series of Late Chalcolithic long rooms in the foreground and building XXIX in the background

Fig. 2: Arslantepe 2002 campaign: building XXIX, with evidence of the stone platform on which it was built

Fig. 3: Arslantepe 2002 campaign: room A950 of building XXIX, with *in situ* bowls and evidence of the wooden structure underlying the floor of the building

Fig. 4: Arslantepe 2002 campaign: front view of the wooden preparation for the floor of building XXIX

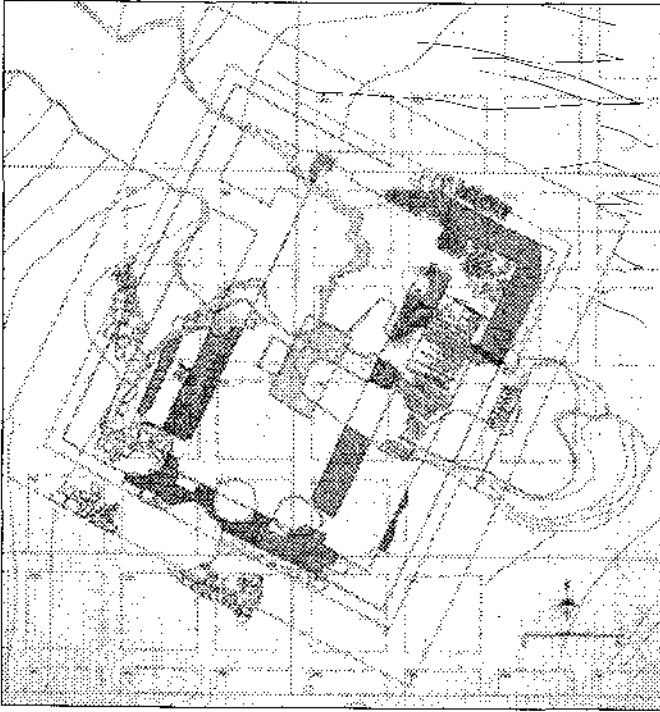

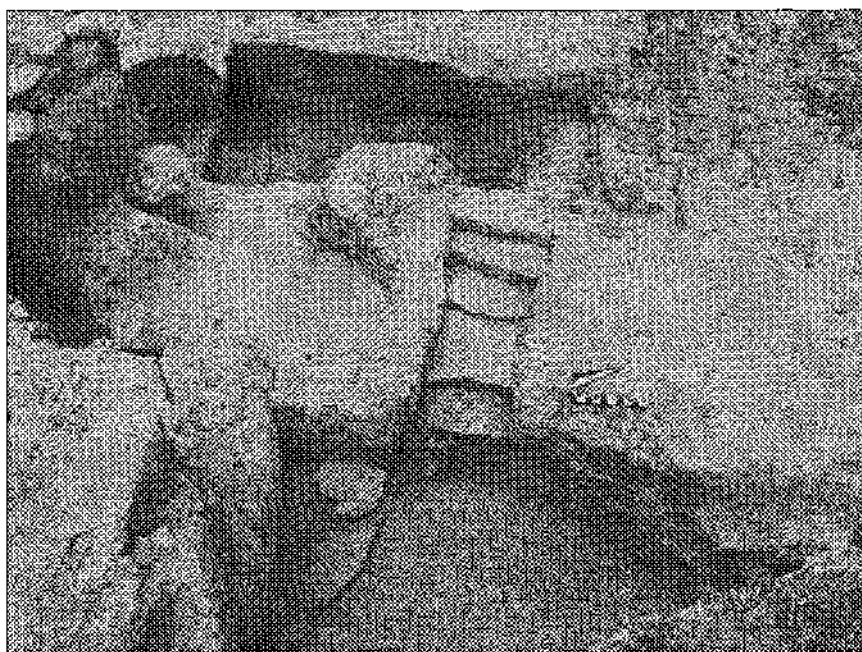
Fig. 5: Arslantepe 2002 campaign: plan of building XXIX

Fig. 6: Arslantepe 2002 campaign: close view of in situ bowls in the north-western corner of A950

Fig. 7: Arslantepe 2002 campaign: circular oven built against the northern wall of building XXIX. The stones following the northern wall of building XXIX belong to the platform on which the structure stands

Fig. 8: Arslantepe 2002 campaign: stairway in the most western of the walls of the Late Chalcolithic long rooms

2002 SEASON AT KINET HÖYÜK (YEŞİL-DÖRTYOL, HATAY)

Marie-Henriette GATES*

Bilkent University's 11th season at the ancient port of Kinet Höyük, on the Bay of İskenderun's east coast, included five weeks of fieldwork and two of underwater survey. Excavation involved four Middle Bronze, Iron Age and medieval trenches on the mound proper, and eight "lower town" soundings in fields to its north¹.

Aims and Results of the 2002 Excavations (Fig. 1)

The 2002 Kinet program followed leads from the previous season's findings to expose more of the East Terrace's Middle Bronze building; and to trace further the extent and sequences for its lower town, now known to have been occupied in the Early Bronze Age, and the Late Bronze through Middle Iron Ages. Efforts also continued on the mound's Iron Age and medieval phases, two other important components of the Kinet project's final five-year cycle (2002-2006). Results are presented here in chronological order, beginning with the mound proper².

Middle Bronze Age/Kinet Phase V, East Terrace³

A major project for Kinet's final years of fieldwork will be to expose the largest possible area of the East Terrace's MB II/III large-scale burnt building, beyond the 200 m²

* Doç. Dr. Marie-Henriette GATES, Bilkent Üniversitesi, İBEF (Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü), 06800 Bilkent, Ankara/TÜRKİYE

1 The 2002 Kinet staff, affiliated with Bilkent University unless specified otherwise: M.-H. Gates, director; Scott Redford (Georgetown), project associate in charge of the medieval period; site supervisor, OP. G; Murat Akar, Ender Beyazçam, Cédric Bodet (Sorbonne), Murat Eroğlu, Gülin Özgönül and Ayşegül Vural; site supervisors, N Field soundings; Ayşe Tuğcu, site supervisor, East Terrace OP. K 10, with Ece Eryıldız; Charles Gates: site supervisor, OP. E/H, with Ayşe Bal and Hüseyin Eryurt; Ahmet Çağan, site supervisor, OP. Y. Geomorphology: Timothy Beach (Georgetown), with Georgetown students Kristin Adair, Melissa Conrad and Jeanene Mitchell. Underwater survey: Enver Arçak, with Korhan Bircan, Ozan Çelik, Serdar Gülsöken, Berke Kardeş, Hüseyin Tanman and Güzden Varinlioğlu. Archaeozoology: Salima Ikram (American University/Cairo) and Canan Çakırar (American University/Beirut); botany: Marie-Rose Carre; sherdyard and flotation supervisors: Roseann Schneider and Aylin Değirmencioğlu. Conservation: Franca Cole (U.K.); illustration: Neslihan Yılmaz; architectural planning: Benni Claasz Cockson; photography: Tuğrul Çakar, M.-H. Gates. Turkish Ministry of Culture representatives: Ali Dervişağaoğlu (Fethiye Museum) and Işık Adak-Adıbelli (Tarsus Museum). Site guard: Mustafa Kaya.

The following institutions, foundations and individuals are warmly thanked for their support: the Turkish Ministry of Culture's General Directorate of Monuments and Museums, and its representatives A. Dervişağaoğlu and I. Adıbelli; provincial and local officials, especially the Dört Yol municipality; Kinet's neighbors: the Delta Petroleum Company and BP Gaz, and terminal managers M. Payas and M. Burgucu. The season was generously funded by the Tarbell Family Foundation, the Barakat Foundation (medieval project), the U.S. Ambassadors' Fund (Kinet display in the Hatay Museum), *Türkiye Sualtı Arkeoloji Vakfı* and *Catonii Deniz İşleri A.Ş.* (underwater survey), Bilkent and Georgetown Universities, and several private donors.

2 This summary owes much to end-of-season reports by site supervisors; their names appear under the appropriate sections.

3 Supervisor for OP. K10: A. Tuğcu, with E. Eryıldız.

opened in 1995-99 as OPs. K-K2-K3. It was first essential to discover where new sectors could be found most efficiently. In 2001, a grid of soundings east of the previous trenches showed that this flat, open area had been formed by later deposits accumulating against the inland edge of the MB mound, then ca. 12 m. high. The building was thus located on this citadel's eastern limit; and could be investigated further only to the north or south, since on the west it lies deeply buried under later levels⁴.

This year's 50 m² OP. K10 extended the building's northeast quadrant (95 OP. K) north by another 10 m., to a present length of 30 m. Much of the season, however, was spent on its overlying medieval remains, whose poor condition made them difficult to follow. Their character resembled an outdoor area rather than a built one, without any trace of the devastating fire that brought a conclusive end to settlement at Kinet. But the sequence corresponded in all respects to the one established by previous campaigns on the mound as well as on the East Terrace⁵. It was supported by 10 stratified coins dating from the 11th to early 14th centuries, including three Crusader deniers and a 13th-century silver issue (Fig. 3)⁶. Other notable finds were an iron plowshare from the earliest level -- more appropriate to a yard than to a living-room -- and, from the pit phase, a green-glazed pitcher whose breaks had been carefully repaired with copper wire.

Immediately underneath the earliest medieval level was a shallow erosional layer containing a mix of medieval and especially MB sherds, announcing the appearance of burnt mudbrick walls at 12.20 masl, only 0.90 m. below the modern ground surface. They formed another two rooms, separated by three more buttress-like jambs inside the 30 m. stretch of N-S wall on the building's east side (Fig. 2). These bring the number of rooms in the eastern wing's original plan to six, regularly alternating between 2 m. and 3.5 m. long. The parallel wall running along the east balks of K and K2 also continued the entire length of K10, creating a narrow outside corridor for the building's reuse phase⁷.

We could not reach any floors by season's end. The southern room ('02 K10 34) is sealed by a solid layer of bricks lying upright on their spines, perhaps ceiling rather than wall collapse. Because this room so far produced virtually no finds, its contents may remain undisturbed underneath. The mixed medieval-MB layer above this room included a bronze stamp seal, the second stamp seal from this building but the first metal example from our site (Fig. 4)⁸.

Middle Iron Age/Kinet Phase III:2, West Slope⁹

Excavations continued in the west slope OP. E/H, whose Middle Iron Age, Period 8, building level (8th c. B.C.) was partially investigated in 2001. This season, it was recovered over the trench's entire 150 m², before proceeding to parts of underlying Period 9.

Period 8 at Kinet is characterised by intrusive cultural features indicating an Assyrian presence at the site. Layout and construction techniques of E/H's architectural remains also demonstrate this fully: different wall orientation; walls with jogs and shallow niches (apparently structural); foundations of varying heights casually put together with stones of all sizes and shapes, from small cobbles to roughly squared blocks; unusually large square bricks; cobbled pavements, and -- as furnishings -- pisé ovens of a different design. The contrast with buildings in earlier and later periods

4 Gates 2003: 287-288.

5 See Redford et al. 2001: 68-70.

6 AR tram KNH-1300 ['02 K10 29 L. 38], diam = 2.0 cm, weight = 2.73 g. Obv: Heloum I and Zabel holding cross; rev: lion holding cross (AD 1226-71). Coin identified by F. Cole as Bedoukian type 927.

7 For the previously exposed plan of this building, see Gates 2000a: 204-206, 2000b: 80-82.

8 Bronze/copper-alloy stamp seal KNH-1252 ['02 K10 28 L. 37], h = 4.0 cm, diam of seal face = 2.1-2.2 cm. The serpentine seal KNH-418 was found nearby in '95 K, in the same mixed MB-medieval horizon.

9 Supervisor for OP. E/H: C. Gates, with A. Bal and H. Eryurt.

is striking, as is the make-shift character of an architectural plan now known to have developed over two main phases.

The earlier version of E/H's Period 8 construction phase consisted of rooms loosely placed around a cobbled courtyard (Fig. 5). They may not have formed a unified complex, despite connecting walls, and doorways allowing passage throughout: few of the walls were parallel or set at right angles, and most were modified over time by adding or removing segments. No single room was contained in its entirety within the trench, and the current asymmetrical layout does not fit any pattern. Finally, ovens in almost every room, and industrial waste in the central courtyard (slag, iron-rich stones, and a ceramic crucible lined with ferrous residue) suggest that most of these spaces housed workshops. The faunal sample from this phase was also distinguished by an unusual number of equid bones, and the near-absence of marine products. Finds included a faience cylinder seal in Neo-Assyrian style, the third seal from this complex (Fig. 6)¹⁰.

Eventually, the area underwent the substantial modifications that mark its second phase, when it assumed a more coherent plan. A large addition to its southwest end (excavated in '94 CII and '95 L) created a new entrance hall that also serviced rooms beyond E/H's southern limit; and the workshops were replaced by a rectangular open space, bordered on the east by more regular versions of the two previous rooms. This second phase nonetheless maintained the haphazard approach to construction that typified the original version. Some walls were entirely built in brick, without stone foundations, while others were repaired with bricks to fill in gaps and block doorways. These transformations are firmly linked to earlier Period 8 by their ceramic repertoire. The second phase was destroyed by a fire that was especially intense in the trench's western half, where rooms were buried under a thick layer of collapsed bricks and burnt debris. After a brief reoccupation, attested by pits and a few hearths, the area was abandoned and its surface eroded. The Period 7 builders sealed off the entire area under a thick layer of crushed shells, before setting up structures of a different design.

The late Period 8 rooms must have been empty or looted before the fire, since none contained floor deposits. But the fills of both phases, and a trash deposit outside the earlier phase's southwest sector, produced several thousand sherds and faunal remains¹¹. Notable finds included two bronze *fibulae*. The smaller one, a rare "swollen bow" Thessalian type, is otherwise known no farther east than Gordion (Fig. 7, left)¹². The larger *fibula*, whose bow is molded in the shape of a nude woman/goddess holding her breasts, is unique (Fig. 7, right)¹³.

During the season's last week, excavations proceeded to the earlier Period 9, known from a monumental burnt structure for which parts of three rooms had been recovered in a narrow N-S strip at the mound edge ('93 F, '94 CII and '95 L), along E/H's west border. The structure has distinctive features. Its previously excavated walls (ca. 1 m. wide), and one floor were coated with a thick plaster that turned bright pink and rock-hard in the fire. The walling material is unparalleled at Kinet: a tough mixture of gravel, soil and sherds but no vegetal temper, offset from the line of stone foundations; thick plaster served to conceal their misalignment. The plastered floor level of the broadest room (5.5 m. wide) was lower than those to its north and south, suggesting that

10 KNH-1246, from '02 E/H 278 L. 636; h = 2.65 cm, pale turquoise faience. Cylinder seal KNH-252 and scaraboid seal KNH-1100 were found in room 33/297 and 254 (Period 8, later phase).

11 The 6 m² (2.4 m³) strip between room 297 and the south balk produced over 1,500 sherds, a similar quantity of animal bones, 3 grinding stones, two iron spearpoints and an iron blade, a whetstone, two stone weights, a bronze pin, a bronze fibula (see n. 12), iron slag, and several human bones. This deposit extends as far as the northeast corner of '95 L, and is mainly contained inside the unexcavated balk between OPs. L and E/H.

12 KHN-1254, from '02 E/H 290 L. 631; w = 2.1 cm. Caner Type IV f (Caner 1983: 42-43). The Gordion examples were found in the Phrygian destruction layer (5 examples) and in Tumulus B (1 example).

13 KHN-1253, from '02 E/H 284 L. 611; w = 3.9 cm. The bow was molded in lost-wax technique; the flat catchplate and pin were made separately, inserted into slots at either end of the bow, and secured with fine pins.

it indeed occupied the center of the building, which is preserved here for a total length of 14.35 m. Finally, the building had been carefully cleaned out before being set on fire. It was later razed to an even height (0.90 m. for the central room) preparatory to Period 8 construction.

OP. E/H was intended to expand the building's plan east, compensating for the loss of its western side to erosion down the slope. But it soon proved that the rooms end immediately inside E/H, with, beyond them, the gravelled and pebbled surfaces typical of outdoor spaces. The building's east (outer) face was neither plastered nor burnt, and its walling badly weathered, a sign that the fire was contained inside the rooms, but did not spread to the outside. While much of this level remains to be excavated next season, it already appears that the monumental building will not be recovered further than its current E-W dimension, ca. 6 m., accounting for less than the depth of a single room.

However, E/H did produce a most informative sample of the building's contents, which had been dumped immediately outside its northeast end, into a pit and spilling out on the ground around it. The pit's only contents were smashed but near-complete jars, and sherds of a few small vessels. They were unburnt, and the absence of animal bones or any other trash shows that the pit was not used for garbage disposal, but instead to bury a discrete collection of items. The same practice was used to clean out a large Middle Iron Age building on the mound's east side in '98 A, where broken but near-complete jars of similar type had been packed into two pits set just outside its entrance¹⁴.

E/H's Period 9 pit contained five or six storage jars, two torpedo amphoras, a two-handled amphora of "Aegean" type, fragmentary red-slipped bowls, and the rims of two Greek Geometric cups. One of the jars bears a complete, nine-letter Phoenician inscription, written just below its collar rim before firing (Fig. 8)¹⁵. It would state: "To Sarmakaddanis," a name with Luwian or Hurrian elements. Context and imported Greek pottery would date it to the second half of the eighth century B.C. According to A. Lemaire, who proposes this [still preliminary] reading, the jar would provide a rare example of an eighth-century Phoenician cursive inscription. For Kinet itself, this discovery provides the site with its first onomastic reference. It also underscores the status of the west slope sector in this period; attests to the use of the Phoenician alphabet here for a dedicatory (?) object; and connects the name of its owner back to an indigenous Bronze Age tradition.

Medieval/Phase I Operations, Upper Mound¹⁶

Upper mound medieval research investigated uncharted territory midway between the G operations and the east slope trenches; and the 1993 OP. Gs, left since that season with their sequence of medieval walls in place. Both projects clarified urbanistic and chronological aspects of Kinet's final period of occupation.

The new 100 m² OP. Y determined that the medieval citadel extended over the upper mound's eastern sector, conforming to the sequence and grid layout observed throughout medieval Kinet. Two separate architectural levels consisted of rooms set around a large courtyard (Fig. 9). Wall foundations, as elsewhere partly reusing Hellenistic ones, were set at a slight NE slant rather than the usual north, perhaps to accommodate adjacent structures. Doors were reinforced by single basalt blocks set at the

14 Gates 2000a:197. The first version of this building and its pits were provisionally assigned to Period 8, but should be reallocated to Period 9. That Period 9 continued into the eighth-century B.C. remains unchanged. Another feature common to the '98 A and '02 E/H buildings was a cache of pierced balls ("loomweights") of unbaked clay beside their doorways: 7 in a bin beside the '98 A north doorjamb, and 21 on the ground beside the '02 E/H north doorjamb. Were these weights for curtains?

15 KNH-1320 [02 E/H 304 L. 723]. Pres. h = 37.3 cm; max pres. diam = 60.4; l of inscription = 16 cm.

16 Medieval project director and OP. G supervisor: S.N. Redford; supervisor for OP. Y: A. Çağan.

outer foot of each jamb. A room to the court's SW contained a large oven, rebuilt at least once, nearly two dozen terracotta "loomweights" of standard disk and pyramidal types, and a large table amphora (Fig. 10)¹⁷. While this room was surely a kitchen, there was little to identify the others despite good pottery and faunal samples. The medieval occupants also reused Hellenistic vessels, the finest a black-glazed rhyton in the shape of a prancing horse (Fig. 11)¹⁸.

West of OP. Y, the broad area opened in 1993 as OP. G and its extensions presented a unresolved medieval architectural puzzle. Its main features were two roughly parallel walls (2 and 3), oriented E-W and 6 m. apart; they were rebuilt twice, by laying a new stone foundation course exactly on top of the earlier version. The latest ones were partly faced with large limestone blocks recycled from pre-medieval structures. In Kinet's final phase, the two were connected by crosswalls to form domestic rooms. But since the south wall seemed especially massive, and the pair appeared to run a deliberate course along the mound edge, we had initially thought they served some military purpose. A first attempt at defining this took place in 1998, when a 10 m. wide area was opened to their east ('98 G2 and G3)¹⁹. It revealed that the latest -- massive -- versions of both walls stopped short of these trenches, and only the earlier versions extended into them.

The 2002 dismantling of the two walls' upper versions soon proved that peculiarities in their masonry derived from the need to stabilize underpinnings rather than to build on a massive scale. It became clear that their layout again evolved from underlying Hellenistic structures; and the two massive walls formed the back and front limits, respectively, of two separate buildings linked only during their last stage of use (Fig. 12).

In the burnt and abandoned final level was found a *sgraffiato* bowl incised after firing with a six-pointed star on its base and side, and two letters (Fig. 13)²⁰. Six-pointed stars were already known from three other vessels in the same building (a second *sgraffiato* bowl, a pitcher and a *pithos*, all from 1993); and the same two letters were scratched on a fourth vessel. They must refer to the person who resided here. He also owned a large metal tankard, attested by its decorative handle; and a bone gaming stick or die.

2002 Soundings²¹

The season's two sounding programs continued mapping Kinet's "lower town" to the mound's north; and tested for a second time the 2000 magnetometer survey in fields to the mound's NW and NE.

Four 2x4 m. "North Field" soundings were dug at the corners of a 60 m. E-Wx30 m. N-S grid, its size and placement dictated by an orange grove. The four, OPs. Z1 - Z4, gave surprisingly varied information despite their relative proximity, and contrasted significantly with previous soundings ca. 100 m. to their west²². A first difference with the western area was in the intensity of deposits. Although the Zs had occupational levels with good pottery samples throughout their 5 m. depths down to the water table (where excavations stopped), each level was separated from the next by thick layers of sterile loam/water-laid sand. This eastern area was therefore subject to frequent epi-

17 KNH-1289 [02 Y 36 L. 50]. H = 43.7 cm. Graffito under one handle, and stroke incised on shoulder.

18 KNH-1296 [02 Y 51 L. 71]. Pres. h = 10.2 cm. Dull black glaze with added white paint.

19 Gates 2000a: 198-199.

20 *Sgraffiato* bowl KNH-1299 [02 G 1 L. 8 + '93 G 9 L. 17], diam = 21.0 cm.

21 The soundings were coordinated by B. Claasz Cookson (archaeology), and T. Beach (geomorphology). Z 1-4 supervisors: M. Eroğlu, M. Akar, G. Özgönül, A. Vural, C. Bodet; VC: S. Redford, K. Adair, M. Akar, C. Bodet; T 2-4: J. Mitchell, J. Conrad, E. Beyazçam, G. Özgönül. Permission to dig these was graciously granted by the field owners, and the soundings were refilled at the end of the season.

22 For Late Bronze levels in '99 OP. R, see Gates 2002: 55-57; for Iron Age and Early Bronze levels in the '01 OP. V soundings, Gates 2003: 288-290.

sodes of flooding; while the district closer to the seashore was repeatedly rebuilt without interruptions. This situation implies that the lower town hardly extended inland beyond a narrow strip along the coast²³.

A second aspect of the "North Field" was a difference in occupational periods between the area closer to the mound, and 30 m. farther north. The south soundings, Z 1-Z 2, gave parallel deposits from the Middle-Early Iron Age down to Late Bronze at the water table. In contrast, the Late Bronze in the NE sounding, Z 4, occurred at an elevation ca. 2 m. higher than to the south, and was preceded by two Early Bronze phases. Finally, the NW sounding Z 3, inserted as its uppermost level an architectural phase contemporary with the mound's Period 5/4 (fifth century B.C.), above Middle-Early Iron and Late Bronze levels. Remains of a Period 5/4 house were also recovered in a magnetometer test pit (OP. VC) ca. 40 m. west of Z 3, but nowhere else.

The general topography thus shows a Late Bronze lower town sloping up sharply towards the NE. It can be connected west from Z 4 up to the high LB levels in '00 OP. R, a distance of ca. 160 m. This lower town remained in existence into the Middle Iron, eighth c. B.C., then stopped. The area's only later occupation dates to the fifth c. B.C., when housing was limited to a 50 m.-wide zone ca. 100 m. north of the mound. On the mound proper, the Period 5/4 settlement was also modest, since it is so far attested only in the west slope OP. E/H. The discovery of contemporary remains in a small area of the northwest field highlights Kinet's non-nucleated status during the fifth century. Finally, the 2002 season's soundings reinforced earlier impressions that Kinet declined in size after 600 B.C., retreating up to the high mound until the end of the Hellenistic period, and again in medieval times. The silting in of its harbors must have been one decisive factor in this transformation.

The second set of soundings consisted of four long and narrow trenches in fields to the mound's NE and NW, where geomagnetic anomalies had been registered by remote sensing in 2000²⁴. The NW OP. VC (1x10 m.) produced only thick wash deposits in its top 1.5 m., but was then widened and excavated to the Period 5/4 architectural level described above. In contrast, the NE probe OP. T 2 (1x20 m.) gave a positive response. Ca. 1 m. below its surface appeared a road oriented N-S, and conveniently dated to the Late Antique fourth century A.D. by three bronze coins from fill at its edge²⁵. Two more soundings (T 3-4) tracked the course of this Roman road over a 50 m. stretch parallel to the coastline, and ca. 100 m. east of the mound.

The road was laid out at a width of 3.6 m., its surface paved with cobbles and occasional fragments of circular tiles. A central spine made of larger stones divided it into two lanes (Fig. 14). Soundings below its western border encountered a second paved surface for a road estimated at over twice the upper one's width (ca. 7.5 m.), but constructed in similar fashion. Between the two were water-laid loam deposits, diminishing in thickness from 0.65 at the north end (T 3) to 0.43 m. at the south (T 4). It is likely that the upper surface represents a repair over a section of the road buried by flooding, rather than a later road in its own right²⁶. The original and more impressive surface would correspond to the expected scale for the major artery linking Cilicia to Antioch. This road may connect, 1 km. to Kinet's south, to a Late Antique bridge that once spanned the Deliçay, before the river's eventual shift farther down the coast.

2002 Geomorphological and Underwater Surveys

Dr. T. Beach and his students continued to study Kinet's environmental history. Data collection included cores from a high-altitude mountain lake, and from the residu-

23 Soundings in the northeast fields produced no traces of settlement for any period.

24 For the geomagnetic survey conducted by S. Veronese, see Gates 2002: 57.

25 KNH-1316: AE 4 nummus of Gratian (AD 367-369), 1.23 g; the other two are similar but less legible: KNH-1314, 1.45 g and KHN-1315, 1.63 g. Coins were identified by F. Cole.

26 The summary given here is based on B. Claasz Coockson's detailed study of the road.

al lagoon terrain north of the site. Floor samples from the excavation's trenches will provide comparative pollen profiles.

E. Arcaç led his diving team on a two-week survey of İskenderun Bay, with the energetic and gracious assistance of Ministry representative İ. Adıbelli (Tarsus Museum). They concentrated their search on the bay's east coast near Arsuz; and the Yumurtalık area across the bay from Kinet²⁷. Underwater evidence for Roman and Byzantine shipping -- from anchors and amphoras to two off-loaded marble columns -- was found along both coastlines. Less expected was the discovery of a submerged and unrecorded site offshore from Gölovası, near Yumurtalık. Wall foundations, terracotta water pipes and pottery point to the presence of a substantial antique harbor here, at a depth of only 4 m.bsl.

2002 Finds Analyses and Related Projects

S. İkrâm focused her attention on diagnostic faunal material from reliable contexts only (6,744 bones and shell). She notes that in Period 8 -- the intrusive Neo-Assyrian occupation -- equid bones were especially numerous in its earliest phase; and fishing formed a smaller component of the diet than in pre- and post-Assyrian levels. C. Çakırlar successfully defended her M.A. thesis on Kinet's Late Iron faunal assemblages in March 2003 for the American University/Beirut.

F. Cole carried out the successful cleaning, reassembly and preservation of over 100 items in a variety of materials, and served as resident numismatic expert. Of the 94 objects catalogued in 2002, 11 were selected for the Hatay Museum inventory, and 20 coins for the museum's Kinet Höyük study collection.

Kinet Display in the Hatay Museum (Antakya)²⁸

Thanks to the U.S. Ambassador's Fund for Cultural Preservation (grant STU-150-02-GR-084), preparations for a permanent exhibit about the Kinet excavations at the Hatay Museum began this season, for installation in 2003. The exhibit will present the site and its findings from several perspectives: the excavations as a research project; a chronological and cultural overview of the site; and aspects of its economic, social and technological features as illustrated by 170 finds.

REFERENCES CITED

- ARCAK, E. 2003 "Alexandretta Projesi: SAD-SAAG Batık Yerleşim Keşfetti." *SAD Bülten* 10 (December): 1, 14.
- CANER, E. 1983 *Fibeln in Anatolien 1* [PBF 14.8]. Munich: Beck.
- GATES, M.-H. 2000a "1998 Excavations at Kinet Höyük (Yeşil-Dörtöyl, Hatay)." *Kazı Sonuçları Toplantısı* 21:1, 193-208.
- GATES, M.-H. 2000b "Kinet Höyük (Hatay, Turkey) and MB Levantine Chronology." *Akkadica* 119-120: 77-101.
- GATES, M.-H. 2002 "Kinet Höyük 2000." *Kazı Sonuçları Toplantısı* 23:2, 55-62.
- GATES, M.-H. 2003 "2001 Season at Kinet Höyük." *Kazı Sonuçları Toplantısı* 24: 1, 283-98.
- REDFORD, S.N., İKRÂM, S., PARR, E.M., BEACH, T. 2001 "Excavations at Medieval Kinet, Turkey: A Preliminary Report." *Ancient Near Eastern Studies* 38: 58-138.

27 See Arcaç 2003, and // www.alexandretta.org.

28 I am most grateful to Mrs. Pınar Aydemir, head of the General Directorate of Monuments and Museums' Museum Bureau, and to Mr. Hüseyin Dinçer, director of the Hatay Museum, for their support and assistance.

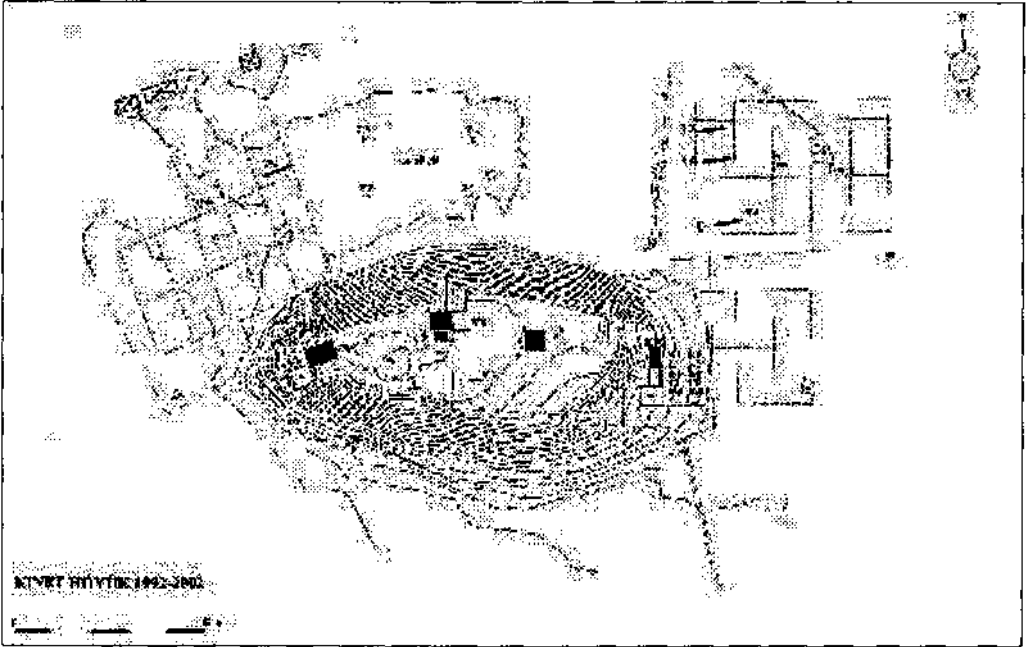

Fig. 1: Topographic plan of Kinet Höyük; 2002 trenches are shaded

Fig. 2: East Terrace OP. K10, MB I/II building, from NE

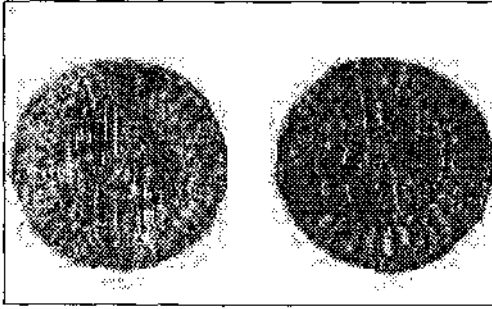

Fig. 3: Silver coin KHN-1300 (T. Çakar)

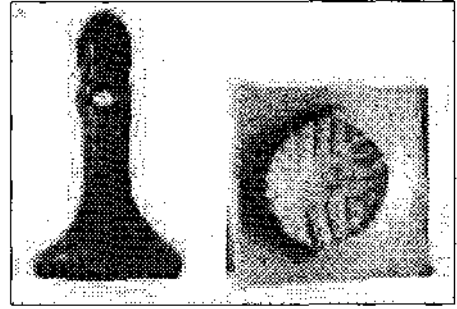

Fig. 4: Bronze seal KNH-1252 (T. Çakar)

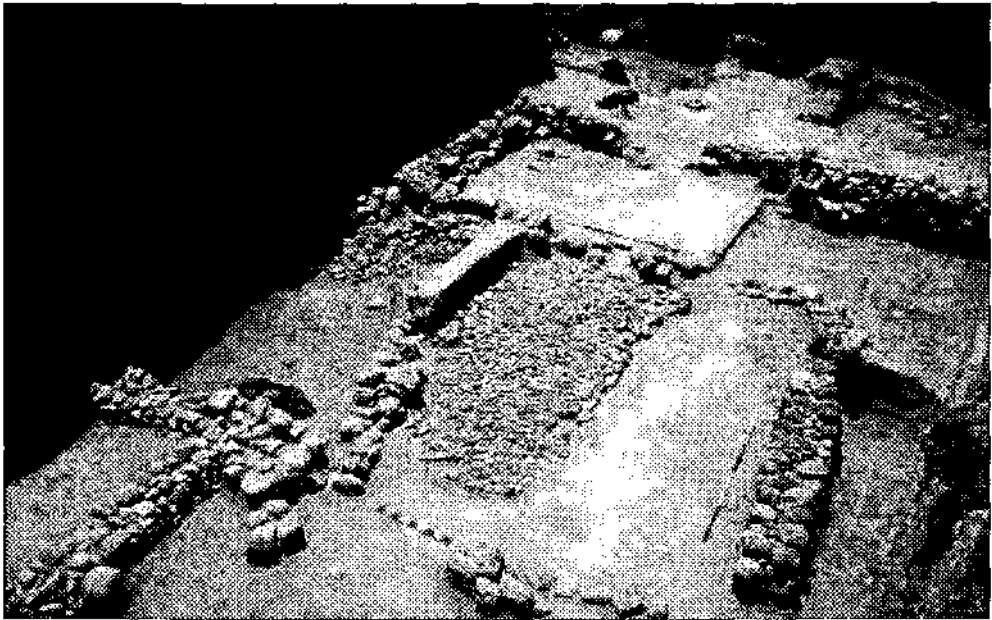

Fig. 5: OP. E/H, early phase of Neo-Assyrian complex (Period 8, 8th c. B.C.)

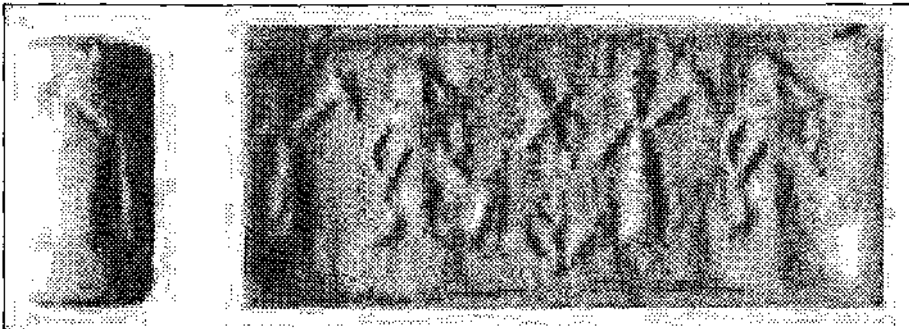

Fig. 6: Faience cylinder seal KNH-1246 (Photo T. Çakar)

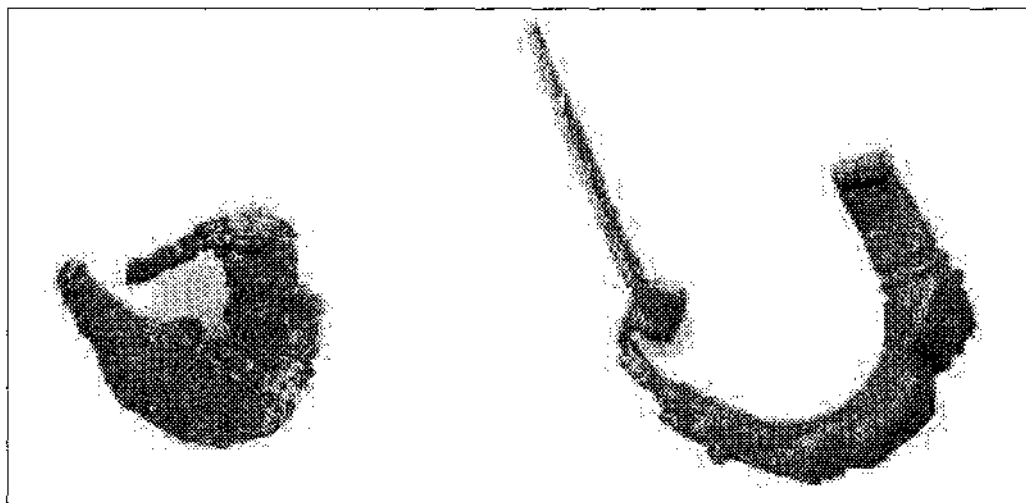

Fig. 7: Bronze fibulas KNH-1254 (left), KNH-1253 (right) (Photos T. Çakar)

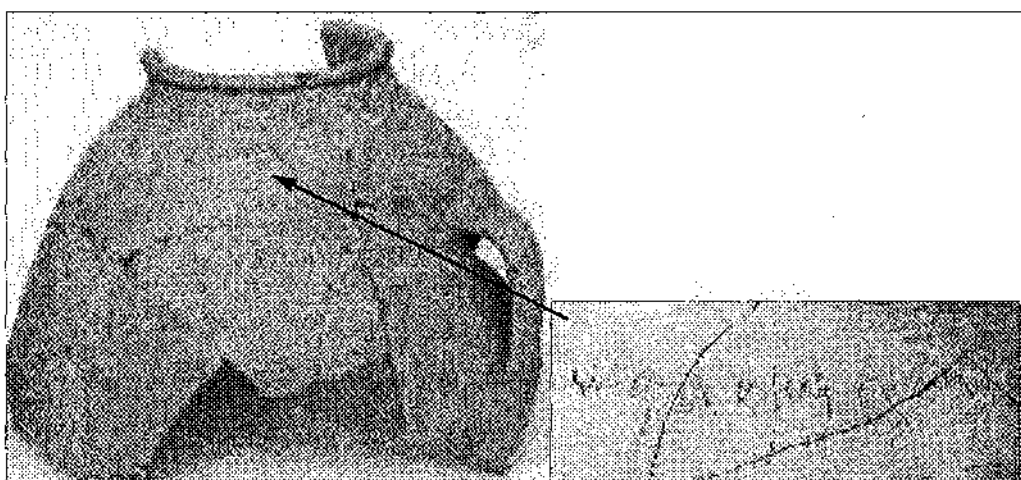

Fig. 8: Storage jar KNH-1320, with Phoenician inscription (Photo T. Çakar)

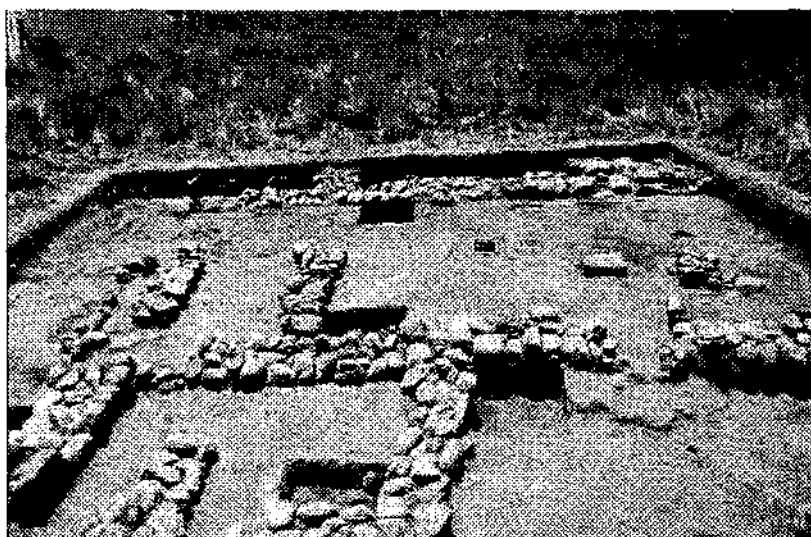

Fig. 9: OP. Y. final medieval level, from North

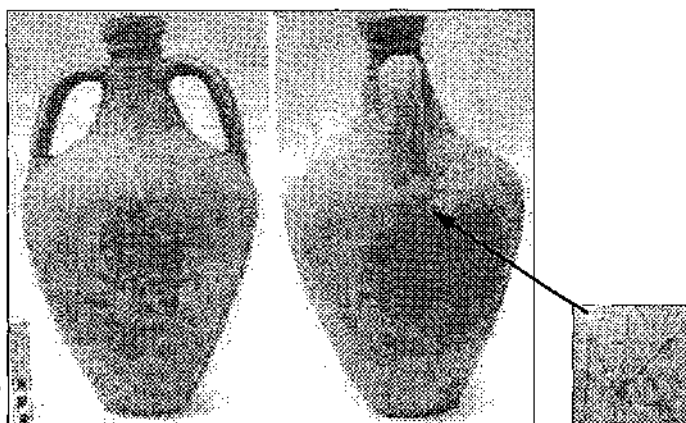

Fig. 10: Table amphora KNH-1289, with graffito below handle (Photo T. Çakar)

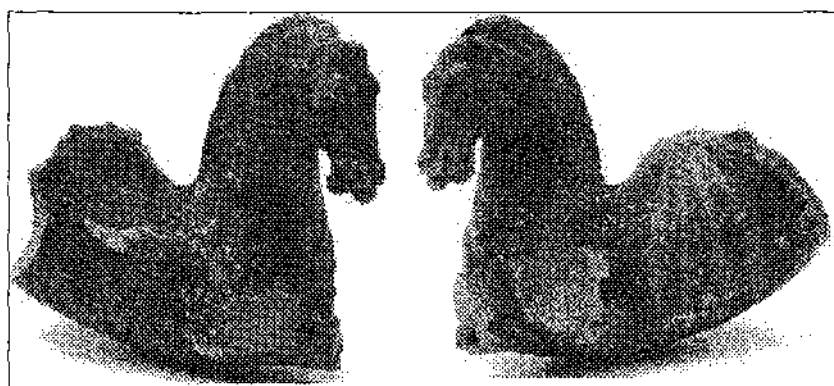

Fig. 11: Terracotta horse rhyton KNH-1296 (Photo T. Çakar)

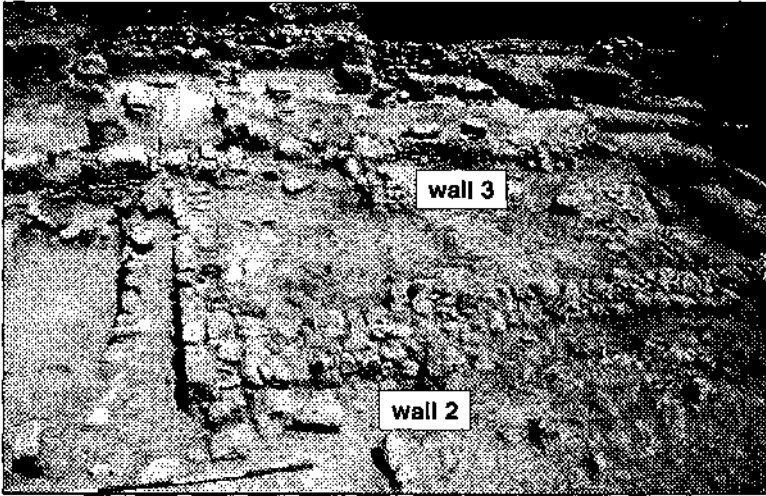

Fig. 12: OP. G, earlier medieval phase, from South

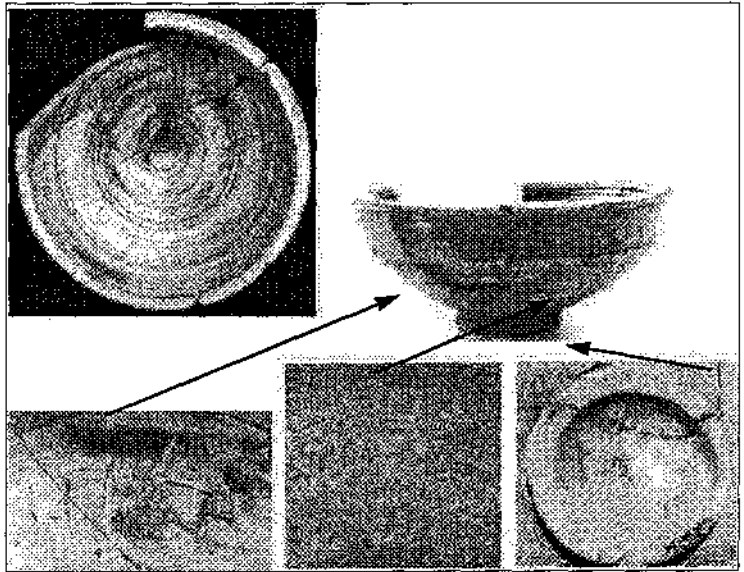

Fig. 13: Sgraffiato bowl KNH-1299, with graffiti (Photos T. Çakar)

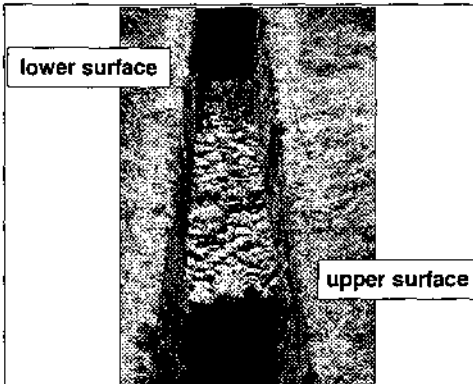

Fig. 14: Roman road in NE Field

2002 YILI HARRAN KAZILARI

Nurettin YARDIMCI*

2002 yılı Harran kazıları, başkanlığım altında 20 Ekim-17 Kasım 2002 tarihlerinde Arkeolog Sabri Kızıltan (İstanbul Vakıflar Bölge Müdür Yardımcısı), Arkeolog Topoğraf Sabri Aydal (Antalya Müze Müdür Yard.), Arkeolog Nurcan Çalık, Arkeolog Pınar Çaylı'dan oluşan ekip tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bu yılki çalışmalarımızda Arkeolog Desinatör Ayşe Özkan Kültür Bakanlığı temsilcisi olarak katılmıştır.

Kaziya başlamadan evvel yoğun bir şekilde yerli ve yabancı turistlerin ziyaret ettiği, önceki yıllara ait kazı ve temizlik çalışmalarını yaptığımız yerlerde genel bir temizlik çalışması yapılmıştır.

Kazı çalışmalarımız Ulu Cami ve höyükte olmak üzere iki yerde gerçekleştirilmiştir (Plân: 1).

HARRAN ULU CAMİİ KAZI VE TEMİZLİK ÇALIŞMALARI (Plân: 1, 2)

M.S. 744-750 yıllarında yapılmış olan 104x107 m. ebadındaki Harran Ulu Camii'nin tümünde bir temizlik çalışması yapıldı. Temizlik çalışmalarımız sırasında özellikle sütun parçalarının taş blokların *in situ* durumlarına olabildiğince dikkat gösterildi. Yapılan bu çalışmalarda camii içerisinde döşeme taşları, sütun, kaide ve friz parçalarının sağlam olarak korunduğu gözlenmiştir.

Bu yıl da Ulu Camii'nin kuzey ana girişinin sağında minareye uzanan ve 1999-2001 kazı döneminde çalıştığımız alanlarda (48-49 II, 49JJ plân karesine tekabül eden yerde) kazıya başladık.

Buradaki amacımız caminin kuzey ana girişi ile minare arasında kalan ve caminin kuzey revak dış duvarına bitişik yapılaşmayı ortaya çıkarmak ve höyükte olduğu gibi bu kesimdeki yerleşimi de detaylı bir şekilde görmektir. Önceki yıllarda olduğu gibi, ortaya çıkardığımız mekânların, caminin külliyesi içerisinde yer alan genellikle alışveriş mekânları olduğu görüşünü kuvvetlendirmiştir.

Buradaki mimaride kullanılan malzemeler höyüktekinin aksine taştır. Höyükte genellikle tuğla malzeme kullanılarak tuğla duvar tekniği uygulanmıştır. Ulu Camii'deki mimaride duvarlar özellikle taş bloklardan yapılmıştır. Döneminde yıkıldığı anlaşılan bu blok taşların diğer duvar ve döşemeye zarar vermeden kaldırılması büyük bir zaman almaktadır. 1999-2001 yılı çalışmalarında ortaya çıkardığımız mekânların tabanlarıyla ilgili tereddütlerimizi gidermek için bu alanın tümünde taban düzeylerine kadar indik.

Caminin kuzey ana girişini geçtikten 19 m. kadar sonra doğuya uzanan sokağın plân kareye oturması amacıyla doğu ucunun yaklaşık 4 m. ve 2 m. yüksekliğindeki bi-

* Dr. Nurettin YARDIMCI, Vakıflar Genel Müdürü, Cemel Nadir Sok. 24/A Çankaya-Ankara/TÜRKİYE

rikimi alınarak 16 m. uzunluğundaki sokağı ortaya çıkardık. Yine bu yolun sağlı sollu kısımlarında açığa çıkarılan sekilerin devam ettiği görüldü. Bu kısımda yolun güneyinde 3.5x6 m. ebadında bir mekân ortaya çıkarıldı.

Söz konusu yolun kuzeyindeki yapılar ve bu yapılara ait girişler ortaya çıkarılmıştır. Bu mimarî kalıntıların detaylarını önümüzdeki kazı mevsimi sonunda değerlendireceğiz.

Kuzey kapısının ana girişinin batısında kalan kesimin ana duvarında 8 adet açıklık görülmektedir. Bu giriş niteliği taşıyan açıklıkların genişlikleri 1.00-1.40 m. ebadındadır. Girişlerin açıldığı mekânların kuzeyden 2. ve 3. girişlerinde tabana kadar inildi ve döşemeye rastlandı, daha sonra diğer girişler de bu seviye kadar inilip temizlenerek bırakıldı.

Sonuç olarak bu yıl caminin kuzey girişinin devamında yapılan kazılar genişletilerek, cami dışında da güney-kuzey doğrultusunda geniş bir alanda yapıldı. Bir çoğunun alış-veriş mekânı olduğu düşünülen mimarî kalıntılar tamamen ortaya çıkarıldıktan sonra temizliği yapılarak önümüzdeki yıl kazılara devam etmek üzere çalışmalarımız tamamlandı.

HÖYÜK ÇALIŞMALARI (Plân: 1-3)

1999-2001 kazı döneminde çalışmalarına başladığımız 41 EE açmamızdaki mimarînin 42 EE plân karesinde de devam ettiği görüldü. Ancak açmanın kuzey kenarı höyüğün eteği olması nedeniyle özellikle açmanın doğu yarım diliminde mimarî buluntuya rastladığımızı söyleyemeyiz. Bu yıl höyükte yaptığımız kazılarla, Ulu Cami'nin güneybatı sınırına çok yaklaşmış olduk. Höyükteki kazı alanımızın kuzeyde sonuçlandığı kısımla Ulu Cami'nin güney sınırı arasında halen köylüler tarafından yayaların geçtiği bir yol bulunmaktadır (Plân: 1).

42 EE açmasının doğu-batı yönünde uzun bir duvarla sınırlandırıldığı görülür. Bu uzun duvarın önünde basamaklı duvarları tuğla örülü, zemini büyük döşeme taşları ile oluşturulmuş bir mekân açığa çıkarıldı (Plân: 3)

Yaklaşık 5x6 m. ebadındaki kompleksin güneybatı köşesindeki 2x2.5 m. ebadındaki odanın kuzeydoğu köşesinde, tuğlaların dik oturtulmasıyla yapılmış içinde çok yoğun kül kalıntısı olan bir ocak bulunmuştur.

Söz konusu mekânın hemen doğusunda 1.40x2.70 m. ebadında yer yer kırık ve sağlam tuğlalardan yapılmış ve yine doğusunda yaklaşık 1.80-2.20 m. ebadında kırık tuğla döşemeli odanın yaklaşık 40-50 cm. tuğla duvarlarla çevrelendiği görülmüştür. Duvar yükseklikleri yer yer 0.50-0.75 m. yüksekliklerindedir (Plân: 3).

Bu yapının kuzeyinde yaklaşık 1.20x1.20 metre kare biçimli 25-30 cm. kalınlığında bastırılmış kerpiç tabanlı bir mekân daha görülmektedir. Bu mekânın güneyden girişi olup işlik olduğu tahmin edilmektedir.

Açmanın batı kenarında yaklaşık 3.50-140 m. ebadında kuzey ve batı köşeden girişi bulunan iri taşlarla döşeli zeminin batı döşeme taşları döneminde sökülüştür. Ancak kuzeydoğu köşesinde 1.15 m. genişliğinde bir giriş bulunmaktadır. Bu mekânın hemen önünde 2.60x1.50 m. ebadında 25 cm. duvar genişliği olan ve bastırılmış kerpiç tabanlı mekânın kuzeybatı köşesi tamamen tahribata uğramıştır. Bu mekâna giriş de tahminen bu kısımdan yapılmakta idi.

Bu yapının 7 m. uzunluğunda yaklaşık 50 cm. genişliğinde duvarla ayrılan kompleksin doğusunda yaklaşık 2.50 m. genişliğinde 3 m. uzunluğunda kuzeyden girişi olan bir mekân daha görülmektedir.

Mekânın hemen kuzeydoğu köşesinde yaklaşık 80 cm. yarıçapında içi kırma taş döşeli ocak yerli görülmüştür. Bu mekânın da tabanı bastırılmış kerpiçten oluşturulmuştur.

42 EE açmasının doğu diliminde yaklaşık 5 m. uzunluğunda 50 cm. genişliğinde kuzeybatı-güneydoğu ekseninde uzanan bir duvar bulunmuştur. Ancak hiçbir bağlantısı sağlanamamıştır. Önümüzdeki dönem çalışmalarda bu duvarın bağlantısı ortaya çıkarılacaktır.

Sonuç olarak bu sene höyükte yaptığımız kazılarda İslâm Dönemine ait kare ve dikdörtgen plânlı evlerin oluşturduğu ve geniş avlulu ve genellikle tuğla duvarlardan ve kare şekilli tuğlalardan ve çok az da olsa taşlardan oluşan döşemeleri bulunan bu evlerin açıldığı dar sokakları olan büyük bir kentin mimarî kalıntısının kuzeyde Ulu Cami'ye doğru aynı plânlar vererek devam ettiğini gördük.

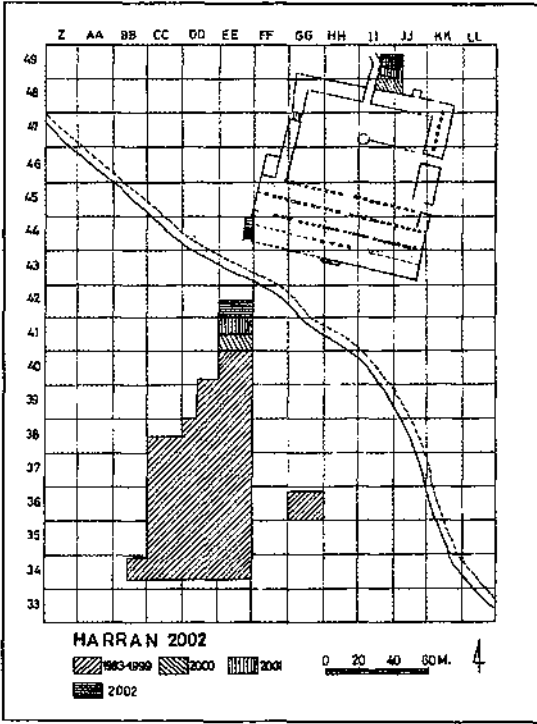
Yaptığımız kazılarda toplanan İslâm Dönemine ait çanak çömleği sırlı ve sırsız olarak iki ana gruba ayırabiliriz. Sırsız parçalar astar, renk ve niteliklerine göre de yan gruplara ayrılmaktadır. İkinci grup sırlı parçalar ise mavi gri parçalardan oluşmaktadır. Genellikle bej kırmızı kum ve mika katkılı kaba mutfak kapları kâse ve çömlek parçalarından ibarettir.

Kazıda çanak çöklelerin yanı sıra kandil parçaları da bulunmuştur. Toplanan bu parçaların tümü etütük nitelikte parçalardan ibarettir.

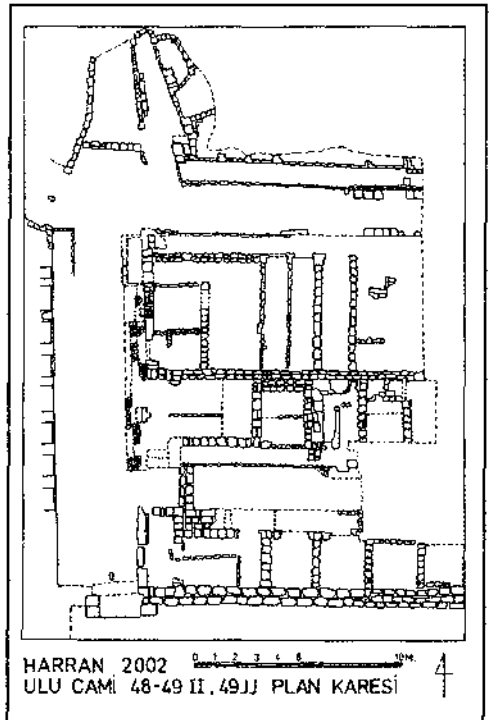
Kazı dönemi sonunda höyükteki 42 EE açması ve 49-49 II 49JJ plân karelerinin 1/50 ölçekli çizimleri ile fotoğraf ve diğer çekimleri yapıldı. Yoğun bir ziyaretçisi olan Harran ören yerinde kazı alanının korunması amacı ile kazı alanının çevresine yapılan dikenli tel tekrar eiden geçirilerek onarılmış ve bu yılki kazılarımız tamamlanmıştır.

Bu kazılarımızda bize destek veren Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü'ne ve Harran Kaymakamlığı ile Harran Belediye Başkanlığı'na kazı ekibi adına teşekkür ederim.

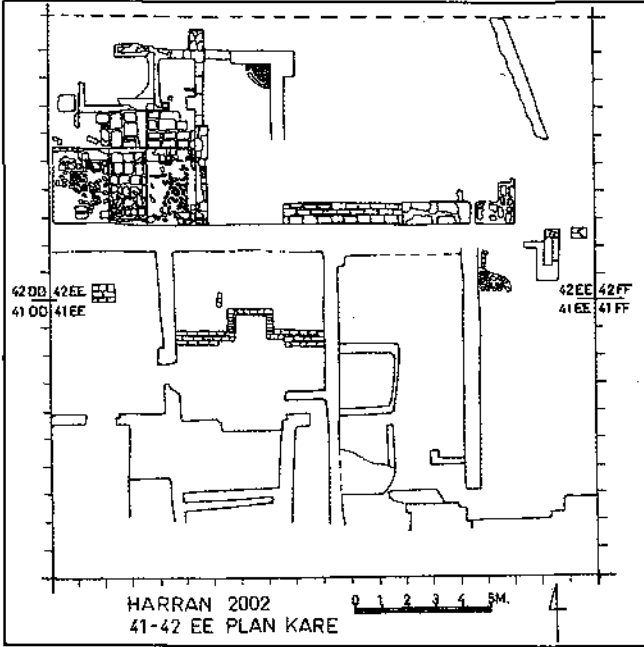
Ayrıca Bakanlık temsilcisi Arkeolog Desinatör Ayşe Özkan'a, kazı başkan yardımcısı Arkeolog Sabri Kızıltan'a ve diğer ekip üyelerine teşekkür ederim.

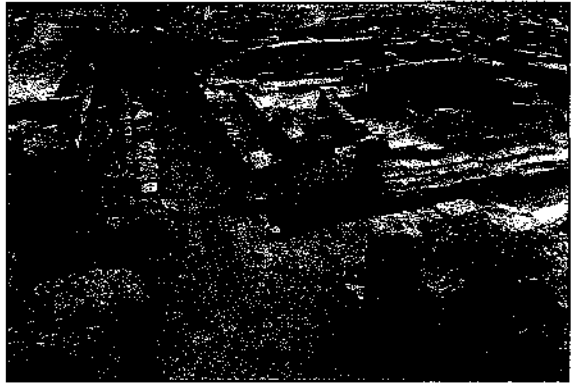
Plân: 1

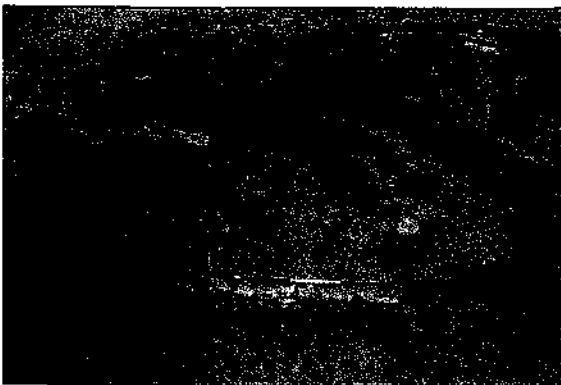
Plân: 2

Plân: 3

Resim: 1

Resim: 2

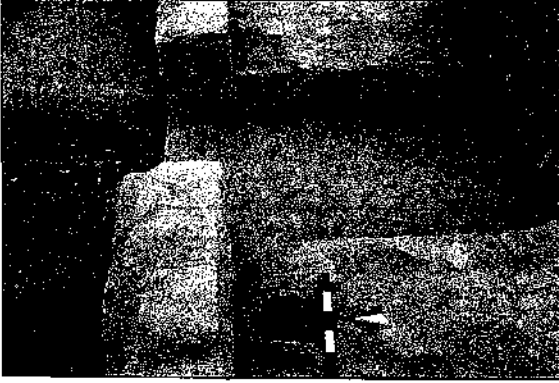
Resim: 3

Resim: 4

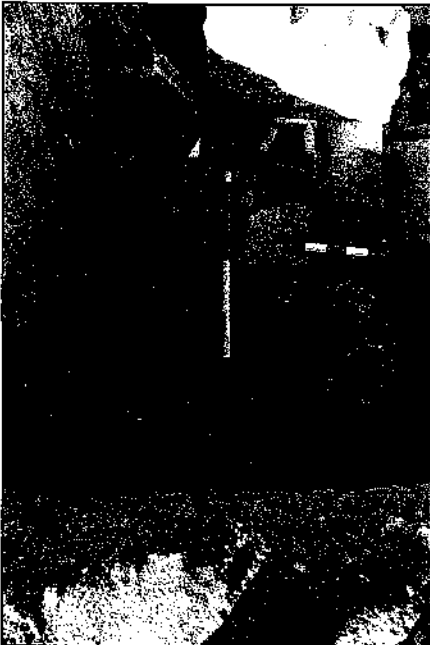
Resim: 5

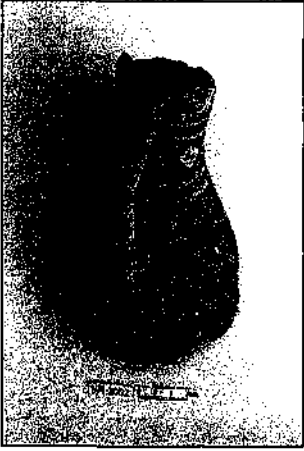
Resim: 6

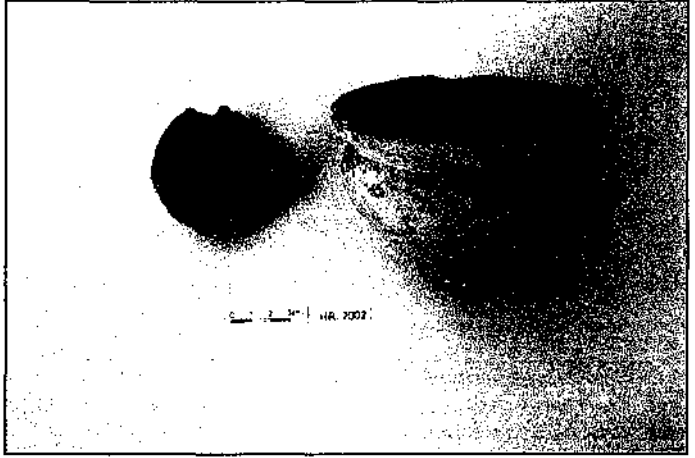
Resim: 7

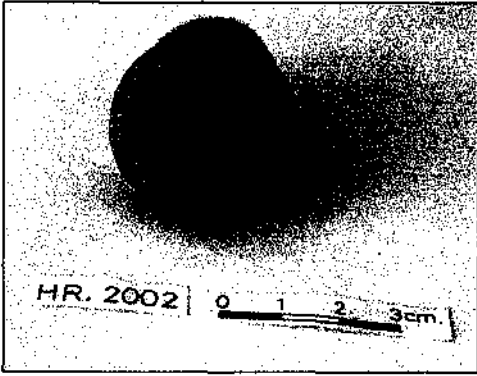
Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

GÜVERCINKAYASI 2002 YILI KAZISI

Sevil GÜLÇUR*
Yücel KİPER

Kazı giderleri Kültür Bakanlığı DÖSİMM, çevre düzenleme giderleriye Aksaray İli valilik makamınca üstlenilen Güvercinkayası kazısı, 12 Eylül-4 Ekim 2002 tarihlerinde Aksaray Müzesi denetiminde, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı'nın katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Kazı süresince, Yücel Kiper (Müze Müdürü), Aksaray Müzesi Müdürlüğü'nü temsil etmişlerdir¹.

İstanbul Üniversitesi bilimsel araştırmalar proje ödeneği, araştırma fonlarının Maliye Bakanlığı'na bağlanması nedeniyle, zamanında aktarılamamıştır.

Mercedes-Benz Türk A.Ş., Güvercinkayası kazısını desteklemeyi, yiyecek yardımı ve donanım çerçevesinde bu yıl da sürdürmüştür. Bu sayede, kazı evi inşa halinde bulunan Prehistorya Anabilim Dalı Aşıklı Höyük kazısı ekibi, iki hafta süreyle misafir edilebilmiş, Köy İşleri Bakanlığının, Güvercinkayası ve Çevre Araştırmaları Projesi için İ.Ü. Edebiyat Fakültesi'ne tahsis ettiği, Demirci Köy Grup Tarım Merkezi'nin çevre duvarı onarılarak yükseltilmiş ve evlerin arasındaki yürüyüş yolları, taş kaplanarak düzenlenmiştir.

Her yıl olduğu gibi, arazi çalışmaları öncesinde, DSİ Aksaray Şube Müdürlüğü'nden Mahmut Ateş başkanlığındaki ölçüm ekibi, karelej kazıklarını kontrol ederek yenilemişlerdir.

2002 yılı Güvercinkayası kazılarında, ağırlıklı olarak 5-6 İ, 7-8 /H ve 8-9 G açmalarında çalışılmış, 7 J açmasındaki ocak kalıntıları belgelenmiş, kesit çizimleri tamamlanan 5 I-J kareleri arasındaki açma duvarları kaldırılmıştır².

* Sevil GÜLÇUR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Anabilim Dalı, 34459, İstanbul/TÜRKİYE
Yücel KİPER, Müze Müdürü, Çankırı/TÜRKİYE

Başta Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, DÖSİMM ve Mercedes-Benz Türk A.Ş. olmak üzere, Güvercinkayası Kazısı'na destek veren tüm kişi, kurum ve kuruluşlara teşekkürü borç biliriz.

1 Yardımcı arkeolog üyeler: Tijen Akça, Nurcan Çalık, Pınar Çaylı, Berkay Dinçer, Sibel Koç, Fadime Yıldırım; fotoğrafçılar: Nilgün ve Kadri Kaya; yardımcı öğrenciler: Elif Doğuş, Funda Keskin, Arzu Kılınc, Şengül Ovaloğlu, Esin Vural (İ.Ü. Prehistorya A.D.) ve Armağan Kaplan, (İ.Ü. Protohistorya A.D.).

2 Güvercinkayası 1996-2002 kazıları için bkz: S. Gülçur, "Güvercinkayası Kazısı ve Çevre Araştırmaları", *Arkeoloji ve Sanat* 78, 1997, 2-13, renkli res. 1-12; "Güvercinkayası: Eine vorgeschichtliche Felsrückensiedlung in Zentralanatolien", *Anatolica* XXIII, 1997, 85-110; "Güvercinkayası 1997", *Anatolica* XXV, 1999, 53-85; "Güvercinkayası", *Atlas* 88, 2000, 174-176; "Güvercinkayası Kazıları", *Aksaray* 3, 6-7; "Güvercinkayası Kazısı ve Çevre Araştırmaları", O. Belli (ed), *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, İ.Ü. Rekt.Yay. 4242, 97-102.

S. Gülçur-M. Endoğru, "Güvercinkayası 1996 Kazıları", *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı* I, Ankara 26-30 Mayıs 1997 (1998), 85-111; "Güvercinkayası 1997 Kazısı", *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı* I, Tarsus 25-29 Mayıs 1998 (1999), 77-99, S. Gülçur, M. Endoğru, D. Kara, "Güvercinkayası 1998 Kazısı", *XXI. Kazı sonuçları Toplantısı* I, Ankara 24-28 Mayıs 1999 (2000), 55-70; S. Gülçur-M. Endoğru, "Güvercinkayası 1999 Kazısı", *XXII. Kazı sonuçları Toplantısı* I, İzmir 22-26 Mayıs 2000 (2001), 47-60; S. Gülçur-M. Endoğru, F. Demir, "Güvercinkayası 2000 Kazısı", *XXIII. Kazı Sonuçları Toplantısı* II, Ankara 28 Mayıs-01 Haziran 2001 (2002), 101-114; S. Gülçur-G. Sağır, "Güvercinkayası 2001 Yılı Kazısı", *XXIV. Kazı sonuçları Toplantısı* I, Ankara 27-31 Mayıs 2002 (2003), 49-58.

R. Christidou, "The Güvercinkayası Project. The Bone Industry", *XXIII. Kazı Sonuçları Toplantısı* 2, Ankara 28 Mayıs-01 Haziran 2001 (2002), 106-108, 110.

5-6 İ Açmaları (Plân: 1)

6 İ açmasında, önceki yıllarda boşaltılmasına başlanan iri taşlı moloz akıntı, tamamen temizlenmiş ve ana kaya üzerine oturan, en eski yapı evresine ulaşılmıştır. Açığa çıkarılan, batı kenarı açma duvarı altında kalan, kuzeyden 20 cm. kalınlığında kerpiç sıvalı bir bölme duvarıyla sınırlanan, M9 odasıdır (Resim: 1)

Odayı, dik açıyla güneyden ve doğudan sınırlayan, çamur harçlı taş duvarın örgüsünde, dış yüzeyleri oldukça muntazam kesilmiş, diğer yapılarınkine oranla, daha yassı taşlar kullanılmıştır. Bu özellik, 1996 kazı döneminde belgelenecek en eski yapı dönemi olarak önerilen, doğu ve kuzey terası yapı karakterlerine de uygun düşmektedir. Odanın ortasında yuvarlak bir ocak ve ocağın hemen yanında yerinde kırılmış kaplar mevcuttur. Taban üstünde de, dam çöküklerine ait olduğu sanılan kerpiç topanlarıyla birlikte yanmış kamış ve ahşap izleri saptanmıştır. Mekanın doğu duvarı, yolu güneyden sınırlayan konutların altına doğru uzanmaktadır.

Aynı açmada sürdürülen diğer çalışmalarda, doğu geçidinin buradaki uzantısı tamamen temizlenerek yolu kuzeyden ve güneyden, sıra evler tarzında sınırlayan mekânlarda taban seviyelerine ulaşılmıştır (Plân: 2). Bu bağlamda 6 İ/M1, M2 ve M3 mekânlarının bir kaç defa yenilendiği saptanmıştır. M3 odası güney duvarı önündeki dikdörtgen sekine, eski bir fırın kalıntısının üzeri taşlarla kapatılarak oluşturulduğu, batı duvarı önündeyse, taban altında daha eski bir fırının bulunduğu gözlemlenmiştir. M1 ve M2 odalarını ayıran ufak taşlı bölme duvarının doğu yarısının sonradan eklendiği, üst taş dizilerinin altındaki toprak dolgu ve toprak dolgu içinde ele geçirilen bir depo kabı parçasıyla saptanmıştır. Ekinti bölüm kaldırıldığında, duvarın bu kesiminin odanın alt evre tabanları üzerinde yükseldiği görüldü. Tabanların altındaysa, daha eskiye tarihlenen bir ocak kalıntısı belgelendi.

Mekân taşınmazlarına yeni bir katkı, M2 odası kuzey duvarı önüne yerleştirilmiş, 50 cm. yüksekliğinde ve 40 cm. genişliğinde, cidar kalınlığı 3 cm.yi bulan kerpiç kutudur (Resim: 2). Gene bu kutunun hemen yanında ele geçirilen, boynuzdan sap deliği büyük açılmış âlet parçası (Resim: 4), büyük baş bir hayvanın *femur* başından üretilmiş bir kâsecik (Resim: 3) ve hammadde olarak saklandığı düşünülen kaplumbağa kabuğu, türlerinin ilk örnekleridir.

5 İ açmasının, yolu kuzeyden sınırlayan M3 mekânının bütünü ve bu odaya baktıran bitişen kiler hücresinin bir bölümü 1999 yılında kazılmıştı. Kiler hücresinde, siyah açkılı büyük bir küpün halen yerinde durduğu bilinmekteydi. 5 ve 6 İ açmaları arasında bırakılan blokun kaldırılmasıyla kiler hücresinin tamamı da aydınlığa kavuştu. 5 İ/M3 baş odasıyla kileri birbirinden ayıran duvarın tavan seviyesine kadar uzanmayıp 0.45 cm. yüksekliğinde, bir paravan şeklinde uygulandığı belirlendi. Bölme duvarının yolu sınırlayan ana duvara bitişen bölümüyle *in situ* küp arasında, yerde, iki öğütme taşının üzerine yıkılmış olarak, 60 cm. uzunluğunda, üst tarafı inceltilecek (15 cm.) içbükey bitirilmiş ve uçları boynuzumsu birer çıkıntıyla biten, bir mimarî aksam parçası ikiye bölünmüş olarak saptandı. Yüzeyleri özenle sıvanmış bu parça, Güvercinkayası'ndan iyi bilinen bir teknikte, yumruk büyüklüğünde taşların çamur harçla birbirine tutturulmasıyla biçimlendirilmişti. Parça, büyük olasılıkla, bölme duvarının kenarına dikine olarak yerleştirilmiş yassı taşla ana duvar arasını bir korkuluk gibi kapatmaktaydı.

7-8 H, 8 ve 9 G Açmaları (Plân: 1)

Yanıklı alan olarak tanımlanan 7-8/H açmasında, önce, moloz dolgu üzerinde yükselen sekmeli kerpiç duvar kaldırılmış, ardından da, geçen yıl boşaltılan kiler odasına kuzeyden bitişen M3 içinde inilmeye devam edilmiştir. Üst evre dolguları daha önceki senelerde boşaltılan M3 odası da, ağır bir yangının izlerini taşımaktadır. Kaldırılan

3 Köşk Höyük hakkında genel bilgi ve kaynakça için bkz.: A. Öztan, "Köşk Höyük: Anadolu Arkeolojisine Yeni Katkılar", TÜBA-AR 5, 2002, 55-69.

taş yıkıntılarının altından, siyah küllü, yer yer taş plâka döşeli, bir düzleme ulaşılmıştır. Taş plâkaların arasına, pek çok odun kömürü ve yerinde kırılmış kaplara ait parçalar dağılmıştır. M 1 odasıyla ortaklaşa kullanılan kalın duvarın önündeysen, büyük olasılıkla, M1a ana mekânı boğa başlı, çift gözlü öğütme sekisini andıran, ikinci bir öğütme sekisinin izleri belirmiştir. M1a-b odalarını kuzeyden kapatan duvar, yaklaşık 1 m. kalınlığındadır. Bu duvarın, alanın doğusunda yer alan silolarla birlikte ve savunma amacıyla sonradan kalınlaştırıldığı savı, biraz daha kesinlik kazanmıştır. M3 odası içinde derinleşildiğinde, duvar örgüsünü oluşturan iri taş plâkaların altında bir kesilme olduğu saptanmış, plâkalar kaldırıldığında, ağızı M3 odasına bakan bir fırın kalıntısı açığa çıkmıştır. Fırının içinde, bir depo kabına ait olduğu düşünülen, henüz fırınlanmamış bir kulp parçası bulunmuştur. Odanın içinde inilmeye devam edilecektir.

Yanıklı alan olarak tanımlanan 7-8 H açması M1b'deki büyük fırının gövdesi, yüksek ısıdan eriyerek akmıştır. 8 G açması yönünden bu dolgunun içine girildiğinde, fırın tablasının üzerinin cürufaların altında kalmış kaplarla dolu olduğu öğrenilmiştir. Bu kaplar, ya kalabalık bir topluluğa hizmet veren bir mutfağın belgeleri ya da fırınlanmak üzere yerleştirilmiş yeni üretimlerdir. Fırınların, boşaltılması sonraya bırakılmıştır.

Yoğun olarak çalışılan alanlardan biri de 8 G açmasıdır. Açmanın doğu yarısında, yüksek kaya kütleleri, tabaka düzenini saptamayı engellemektedir. Bu nedenle, hem eski mekân içlerinde inilmeye devam edilmiş, hem de doğudaki yanıklı alanla bağlantıyı sağlamak amacıyla, çalışma alanı güney yönünde, 9 G açmasına doğru, arada geçit bırakılmadan genişletilmiştir.

Açma merkezinde yer alan M3 mekânı, kültür tabakalarının sığlığına rağmen, zengin buluntu topluluğuyla dikkat çekmiştir. Doğrudan ana kaya üzerinde yükselen odanın biri batı duvarı önünde, kapı eşiğinin hemen yanında, diğeryse odayı doğudan sınırlayan kaya çıkıntısının önünde olmak üzere, iki ayrı âlet ve gereç topluluğu bulunmuştur. Kapı eşiği yanındaki toplulukta öğütme taşları ağırlıktayken, kaya çıkıntısı önünde saptanan kümede, çanak çömlek kırıklarıyla birlikte değişik türden, sürtme taş ve boynuz âletler bir arada ele geçirilmiştir (Resim: 5). Âlet ve gereç topluluklarındaki çeşitlilik ve kombinasyon, bu mekân içinde değişik işlerin görüldüğü şeklinde yorumlanabilir.

Güneye, 9 G açması içine doğru genişletilen alanda, üst üste yerleşmiş pek çok fırın kalıntısına rastlanmıştır. Genişletilen alanı doğudan sınırlayan kaya çıkıntısının önünden de, taşlarla yarım daire şeklinde çevrildiği görülmüştür. Kayaların arasında kalan bölümler, seviye farkını gidermek üzere olsa gerek, iri taş plâkalarla döşenmiştir.

Küçük Buluntular

Çanak çömleklerde, geçen yılların verileri doğrultusunda, siyah açkılı depo kapları çoğunluktadır. 6 İ açmasında, siyah açkılı bir gövde parçası üzerinde ele geçirilen, sokma bezekli yılan kabartması ve bir çömleğin gövdesi üzerine applike edilmiş geyik boynuzu betimlemesi (Resim: 6), yeni süsleme öğeleridir. Aynı türden kabartma bezekler, Köşk Höyük' ten de bilinmektedir. Ufak bir kâseciğin ağız kenarından gövde üzerine doğru sarkan bir yılan kabartması da natüralistik bezeklere örnektir. Gene aynı açmada, en eski yapı evresinde, taban üzerinde gözlemlenen siyah açkılı memecikli depo kabının bir benzeri de, geçen yıl boşaltılan 7-8 H/M1 kiler ünitesinden bilinmekteydi.

7-8 H/M3 fırını içinde bulunan fırınlanmamış kulp parçası, çanak çömleğin yerleşme içinde üretildiğinin bir kanıtı olarak yorumlanabilir. Çanak çömlek üretimiyle ilgili diğer bir ipucuysa, yeni yeni ele geçirilmeye başlayan perdah taşlarıdır.

Pişmiş topraktan, oldukça kaba görünümü, silindirik boncuklar, çoğu kez kırık olarak bulunmaktadır. Yarı saydam, bal rengi taştan, uzunlamasına delinmiş, ufak boncuksa özenli yapımlardandır.

Birisi kemikten, ikisi pişmiş topraktan olmak üzere saptanan üç adet ağırşak, yerleşmede dokumacılığa işaret eden, nadir ipuçlarındandır.

Kemik ve boynuz âletler, bız ve mablaklarla sap delikli çekiç başlı âletler, gene pek çok örnekle temsil edilmiştir. Kemikten bir bızın iğne inceliğindeki ucu, tüm olarak günümüze değin ulaşabilmiştir. Gözlü ve gözsüz iğne benzeri âletler az sayıda ele geçirilen özenli yapımlardandır.

Boynuz kökünden, sap delikleri büyük açılmış iki örnek, yeni âlet tipi olarak karşımıza çıkmıştır. Yerleşme içinde ele geçirilen, yarı işlenmiş ve hammadde olarak saklanmış boynuz örnekleriye olağan buluntulardandır.

Obsidiyen âlet endüstrisinde, 8 G açmasında tüm olarak ele geçirilen 20 cm. uzunluğunda ve 6 cm. genişliğindeki bir dilgi, tüm olarak ele geçirilen ilk örnektir.

Aynı açmada, üst üste dizili yongalama artıkları da bulunmuştur. Obsidiyen âlet uzmanımız Dr. E. Coquegniot, Prehistorya Anabilim Dalı laboratuvarında yaptığı son çalışmalarda, bu türden iri dilgilere ait kırılmış parçaların sıkça izlendiğini belirtmiştir. Analizlik örnekler arasında da, ikinci bir ayna parçası daha saptamıştır.

Madenî buluntular için, 7-8 H/M3 dolgusu içinde ele geçirilen, bakırdan olası iğne parçasıysa Güvercinkayasası'nda açığa çıkarılan ikinci örnektir.

Sürtme taş âletlerde, 8 G açması buluntu toplulukları, özellikle bir arada kullanılan araç ve gereçler açısından aydınlatıcı olmuştur. İşlik benzeri alanların, bir bey konağı olarak tanımlanmak istenen, 7-8 H yapılarının çevresinde yoğunlaşması, yerleşme alanının bu kesiminin özel işlevli bazı konutlara ayrıldığı izlenimini yaratmaktadır. Olağan konutların yanı sıra, belirli işlerde uzmanlaşmış kişi ya da grupların, yerleşmenin bir bölümünde toplanması, büyük olasılıkla, örgütlü topluma gidişin de bir göstergesidir.

Arkeometri Çalışmaları

Güvercinkayasası kazısı arkeometri çalışmalarının ilk sonuçları gelmeğe başlamıştır. Groningen (H. Buitenhuis ve H. Woldring'in aracılığıyla) ve Cornell (P. Kuniholm ve M. Newton aracılığıyla) üniversitelerinde yapılan C14 analizleri, birbirini destekler nitelikte değerler vermiştir. Bu sayede, düzeltilmiş tarihlerle M.Ö 5200-4800 yıllarına oturtulan Güvercinkayasası'nın, Köşk Höyük'ün I. tabakasıyla eş zamanlılığı da doğrulanmıştır (Çizelge: 1 ve Grafik: 1).

Öğütme taşlarını inceleyen I. Pavlu'nun başı çektiği ekip de ön raporlarını sunmuşlardır. (Bkz. Ekler). Öğütme taşlarının iş gören yüzlerinden, ilk açığa çıkarıldıkları anda ve el değmeden toprak örnekleri alınmaktadır. Bu toprak örnekleri değişik analizlerden geçirilerek, başta bitkiler olmak üzere, öğütülen ya da ezilen nesnelerin türleri belirlenebilmektedir. Doğru sonuçlara erişebilmek için, çok sayıda örnek ve karşılaştırma malzemesine gereksinim duyulmaktadır. Güvercinkayasası 2003 yılı arazi çalışmalarında, bu konulara ağırlık verilecektir.

Sonuç

Oldukça küçük boyutlarına karşılık Güvercinkayasası yerleşmesi, içinde yer aldığı yükseltilerle parçalanmış volkanik bölgenin kentleşme öncesi örgütlenme modellerine ışık tutabilecek, değerli bilgileri sunmaktadır. Bu bilgiler, yakın çevrede sürdürülen yüzey araştırmalarıyla da desteklenmektedir. Pek çok kere vurgulandığı üzere, Batı Kapadokya'nın ana geçim kaynakları tarım ve hayvancılığa dayalı Orta Kalkolitik Çağ toplulukları, yer seçimlerini ova seviyesinin üzerinde, yüksek ve kayalık arazilerden yana kullanmıştır. Büyük olasılıkla savunma istemiyle yakından ilişkili bu seçim, hem yerleşmelerin boyutlarını, hem de yerleşim plânlarını doğrudan etkilemiştir.

Orta Kalkolitik Çağın en önemli aşamalarından biri, beslenme ekonomisinde, sütün diyeteye katılmasıdır. Bu olgu, hayvancılığı yakından etkileyerek elde tutulan evcil hayvan sayısında önemli bir artışa, hayvan sayısındaki artışa günümüzde de bir hizmet sınıfı sayılan çobanlığı, besicilik mesleğine dönüştürmüştür. Bu varsayım doğ-

ru kabul edildiğinde, aynı bölgede, gerektiğinde birbiriyle çatışabilen, iki değişik ekonomik sistemin varlığını da kabul etmek gerekecektir. Kendilerini ve depoladıkları ürünleri dış saldırılara karşı savunan, toprağa bağımlı, ellerinde belirli sayıda evcil hayvan tutabilen yerleşiklerle, göçebe ya da yarı göçebe, büyük sürüleri güden çoban gurupları.

Grinding Stones and Handstones from the Site of Güvercinkaya (1996-2002)

I. PAVLŮ*

Classification and Field Situation

For the purposes of this study, I suggest the general division of food processing stones into lower and upper stones, as well as implements that could have been manipulated either single-handed or double-handed. Lower stones include large stationary stone mats for grinding, although the grinding itself could have been done on the mats using other materials. "Mortars" are defined as small dish-like stones which were manipulated using one hand. Upper stones encompass typical loaf-shaped stones, as well as variations which required double-handed manipulation in a longitudinal direction.

Surface finds sometimes correspond with those on the house floors, especially in the border areas where the surface is more eroded. Most of the finds could have passed into the upper layers either from the roof or upper floor, or alternatively they could have been transferred from another location on the site. Since it was not possible to discern the actual placement of the grinding stones, most of them were excluded from further considerations.

In contrast, both complete implements and their fragments were taken into consideration if they were found in interpretable positions, e.g. on a house floor. The proportion of complete grinding stones to fragments differs profoundly in relation to the location they were found. The ratio of complete artefacts found on the surface of sectors I-J/ 5-6 comprises 30% (7:3), whereas on the house floors it increases to 50% (32:32). Furthermore, the assignment of all the implements from the house floors as "*in situ*" can be problematic, since most of them were in fact found in secondary positions. The primary position must be defined as a place where the grinding stone was originally used, and as such, is not identified often. One confirmed case is a grinding stone located on a grinding table in room M1A (H7). In most of the other cases, movement from the original location can be confirmed to some degree. These cases can be considered in relation to other immovable facilities near which the grinding stones were used, and their products stored or processed. These include, for example ovens, silos, storage boxes, clay storage pots or floor platforms. Most of the stones can be considered to be a part of a mobile inventory which could have been transferred when necessary. This especially concerns upper stones, and consequently the location in which the artifact was found, need not correspond to the location in which it was used. Nevertheless, grinding stones found on house floors can be considered in the context of refuse which was not fundamentally disturbed by fragmentation.

Find contexts

Finds on house floors of destroyed houses can be more confidently related to individual rooms than surface finds, and with some caution, may also be connected with specific houses. However since there is a possibility of transference from the original context over the course of the destruction process, or even the subsequent extraction, we have separated these artefacts from other floor finds. The latter can be related to

* I. PAVLŮ, Archaeological Institute CAS CR, PRAHA.

different room facilities e.g. ovens, storage pots, work platforms, etc. Above all, grinding stones comprise functionally interpretable sets of artefacts.

Sets of grinding stones are often irregularly dispersed on a house floor.

(9) The floor of house M7(J6) yielded the largest set of grinding stones in two horizons. In two cases, a lower stone (24/00 a 15/01) accompanied the upper stone. Fragments prevail in the upper horizon, while complete artifacts prevail in the lower one. The latter can be explained as a kind of a depot.

Houses which contained stones near ovens usually lack the presence of lower stones. They may have disappeared as the houses filled in over time, especially if they were not transported outside the house in advance. It is almost as though the upper stones are in an "makeshift position" or related to the use of another kind of mat. Food may also have been ground using wood, hide or reeds, and as such, may have replaced the presence of the lower stones. The repeated appearance of upper stones in the context of ovens without lower stones also leads to the hypothesis that they were used for storage, such as a shelf over the oven. Once the house was destroyed, these shelves would have fallen down either near the oven, or behind it.

Some of the stones were found in quite a different context which permits a broader interpretation. Such was the large lower stone (20/01) which was found lying across a clay storage bin in house M1(I6). It served for grinding the materials that were stored there. Another case was the lower stone (21/00) on a grinding table in house M1A (H7). The table was twice as large as necessary, but a presumed second stone was not found, although the stones 17/00 a 24/00 were typologically similar. The third case of a specific context includes stones situated at the bottom or between silos in house M4 (H7). They were undoubtedly related to the processing of materials stored within these silos, similar to the case above.

Sets of finds cannot be *a priori* considered as synchronic groups of implements. However repeated situations allow the inference of functional sets of grinding stones that were used within the household for everyday food processing. They are classified herein as *Standard Functional Sets*. These sets are not necessarily complete, a factor which depends on the duration of the house. Furthermore, it cannot be discounted that an unknown number of stones may have been moved elsewhere by the original occupants. The high frequency of complete upper stones bears witness to the fact that the rooms were abandoned in one moment in time, without the possibility of removing the mobile inventory. Within the entire documented part of the site, eight such sets appear to have been indicated. Of these, seven have been securely interpreted, and the assignment of one is less confident.

In some cases, the grinding stones are irregularly distributed within the house, and a find complex contains more lower stones than upper ones. The common two-handed oval upper stones are complemented with one-handed handstones. In two cases (M1/H7, M1/I6) these sets were also found together with round "weights" placed near a large destroyed storage pot. This is analogous to the scenario in M2-M10/K5 (Gülçür-- Endoğru 1999, ill. 3). These find complexes are labeled as *non-standard functional sets*. Their composition can be explained in a different way. It is not necessarily a functionally unique set of implements from the point of view of the household, nor is it a non-standard composition influenced by unknown events. Either food was processed within the vicinity for a larger number of families, or for a larger number of inhabitants during special occasions. In the documented part of the site, four such cases were indicated.

The third groups of finds, encompassing the classification of isolated artifacts cannot be labeled as a functional set. These artefacts appear in houses where a mobile inventory was deliberately removed, meaning that these isolated finds represent additional forgotten pieces. The function of these implements can be documented through their context with additional house inventory, such as ovens. In the documented part of the site, three such cases were indicated.

Conclusions

1. The formal variability of Chalcolithic grinding stones has the same degree of richness as grinding stones from the Aceramic Neolithic at AH. The length/ width index is randomly dispersed throughout the GK stones, whereas it is linearly dependent at AH. This feature can be interpreted as the earliest productive tradition at AH, wherein the grinding stones, along with many of the other implements, were enlarged using the same ratio for all the dimensions. Later these stones were replaced with implements made from randomly found pieces of raw materials.

2. Grinding stones can be characterized according to the different sizes of the lower stones. The small stones exist alongside the larger ones. It is noteworthy that the larger stones are on average smaller than their Aceramic counter parts. Along with the stationary stones, many hand-held forms also existed.

3. The size of the upper stones corresponds with the size of the lower ones. Preliminary analyses indicate that upper stones were a little broader than they had been before. This indicates that their effective work surface was a little larger.

4. Most of the raw materials are of local origin, just as they were in earlier periods, but they are never made from the rock available where the site is located. Rocks with a "sharper" structure were preferred. Their hardness is around 6-7 degrees. All of these sources were of volcanic origin.

5. The structure of "in situ" refuse indicates that some of the houses were abandoned rather quickly, so that much of the mobile inventory was left behind.

6. It was possible to define a principal standard set of artifacts employed by the household economy. It consisted on average of three upper stones, one lower stone, and one small hand-held mortar.

7. Alongside the standard set, a non-standard set also existed and contained more lower stones and larger dish-like mortar stones. Houses/ rooms wherein these sets have been identified, probably served for the food preparation for a larger group of people. Consequently, these houses played a different role within the site.

8. Drilled non-worked stone implements are usually found in the context of large clay pots (*pithos*) and they can be interpreted as measuring devices for food supplies. They are usually connected with the non-standard set of implements.

9. Some of the preliminary analyses show the correlations between results of scientific methods and archaeological classification.

Acknowledgements

The author would like to thank Turkish colleagues who made this study possible, especially Doc. Dr. S. Gülçür for all his kind support during field work at the Guvercinkayası site. The author would also like to thank other members of the Prehistoric Department of the Istanbul University chaired by Prof. Ufuk Esin, and later by Prof. Mehmet Özdoğan who first suggested visiting Turkey to the author many years ago. I am also thankful to all Czech colleagues who participated in processing the materials and completing the analyses, in particular: Doc. Ing. V. Filip and Mgr. J. Kailová, and Mgr. I. Jačková. This project was kindly supported by Mellon Foundation and NATO Fellowship.

Lipids in the samples were isolated in the laboratory using Twisselmann's extractor and chloroform solution with methanol in the ratio of 2:1, and boiling point of 64-65 °C over an interval of 4 hours. This was followed by a filtration, evaporation of solvents in a vacuum, and conversion of fats/ oils into methyl esters (using a modified method of the ESN – cat. Sulfuric acid). The composition of fatty acids was determined using capillary pipes (EC-WAX, 30 m.).

The composition of fatty acids is organized in order of examination as presented in previous reports. The sum does not represent 100% of the sample, since a portion is composed of unknown or unidentified substances resulting from the method used. Consequently, 60-80% of the substances (fatty acids) were identified. The unknown substances mostly refer to a large number of small compounds with a molecular mass lower than capric acid, as well as substances fitting between capric acid and palmitic acid.

Table 1 shows the values of known fatty acids, recalculated into percentages and expressed as the sum value of saturated fatty acids (SFA), monosaturated fatty acids (MUFA) and polysaturated fatty acids (PUFA). Perhaps these adjusted values will have a greater analytical value. It was also possible to isolate and identify oxygen unstable polysaturated fatty acids (MK linoleic, linolenic). Therefore, the correction to a new 100 % now has a greater foundation (and therefore approaches the true composition of the actual fats-oils present). A fluctuating concentration, in the range of a tenth of a % w/w per unit % w/w, of fats-oils was determined from samples of artefacts in the ground (Tab.1 – last row) was not surprising, and within the expected range.

Measurement of Carbon and Nitrogen in Sediments Sampled from Artefacts Belonging to the Chalcolithic Settlement of Guvercinkayası (Aksaray, Turkey)

Ivana JAĚKOVÁ*

The approach was determined by the element and isotope composition of the organic carbon and nitrogen. Some samples required the removal of carbon compounds acquired secondarily. In comparison to current values, the $\delta^{13}\text{C}$ values are similar to present sediment profiles and cereals. However, $\delta^{15}\text{N}$ is significantly more positive than in present times. The C/N ratio is significantly lower, when compared with today's cereals. Destruction during deposition is suggested by the positive $\delta^{15}\text{N}$. The destruction of simple organic structures will certainly cause the remaining nitrogen to be more positive than the original organic nitrogen. An alternate explanation is the addition of organic nitrogen to the entire system.

The identified C/N ratio and $\delta^{13}\text{C}$ corresponds with originating organics closer to the surface, respectively of little degradation, with a higher proportion of negative $\delta^{13}\text{C}$ values. This trend is not evident in Nitrogen (Table: 2). The effect of the atmosphere is indirect, both in terms of moisture and temperature affecting the photosynthesis of CO_2 . The fluctuation of $\delta^{13}\text{C}$ to less negative values indicates an environment short on moisture.

* Vladimír FILIP, High School of Chemical-technology, PRAHA

* Ivana JAĚKOVÁ, Geological Institute, PRAHA

The isotopic composition of nitrogen d 15N is more positive than present values, probably resulting from its decomposition. However that does not correspond with the low ratio of C/N. This variation would have been functional, if the organic remains lost more carbon without change in isotopic composition and less nitrogen with a change in isotopic composition. This would indicate some kind of amino acid decomposition.

Phytoliths on Grinders from the Chalcolithic Settlement Güvercin kayası (Aksaray, Turkey)

Jana KAILOVÁ*

Samples attained from the surface of archaeological artefacts, and in some cases the surrounding soil, permitted the identification of phytoliths of the Poaceae family. Apart from cereal phytoliths, which are present in large numbers, phytoliths of the sub-family Chloridoideae and infrequently also Panicoideae, are also present. This probably indicates additions of material from the surrounding area, in which the artefacts were deposited. Reducing the presence of these additions would require a detailed change in the method of sample acquisition. Phytoliths identified as "wild grasses" correspond to the presumed environment, which was dry and hot in this region, as indicated by the presence of Chloridoideae. Phytoliths of dicotyledonous plants are rare in the samples, and it is therefore not possible to confirm their intentional processing by the sampled artefacts. This conclusion is not absolute however, since various dicotyledonous plants in some regions, do not produce any phytoliths.

REFERENCES

- ANDERSON, Patricia C. (ed), *Prehistoire de l agriculture. Nouvelles approches experimentales et ethnographiques*, 341-362. Paris.
- DINCAUZE, Dena F. 2000: *Environmental Archaeology. Principles and Practices*. Cambridge: Univ. Press.
- GÜLÇUR, Sevil – ENDOĞRU, Muhsin 2001: Güvercin kayası 1999 kazısı, 22. *Kazı Sonuçları Toplantısı*.
- PAVLÚ, Ivan 1991: Ground stone artefacts, in: Pavlú, I. - Rulf, J. (eds.), *Stone Industry from the Neolithic Site of Bylany, Památky archeologicke* 82: 277 - 365.
- WRIGHT, Katherine I. 1993: Early Holocene Ground Stone Assemblages in the Levant, *Levant* 25: 93 - 111.

---

* Jana KAILOVÁ, Departement of Biology Southern Bohemian University, ĚESKÉ BUDĚJOVICE.

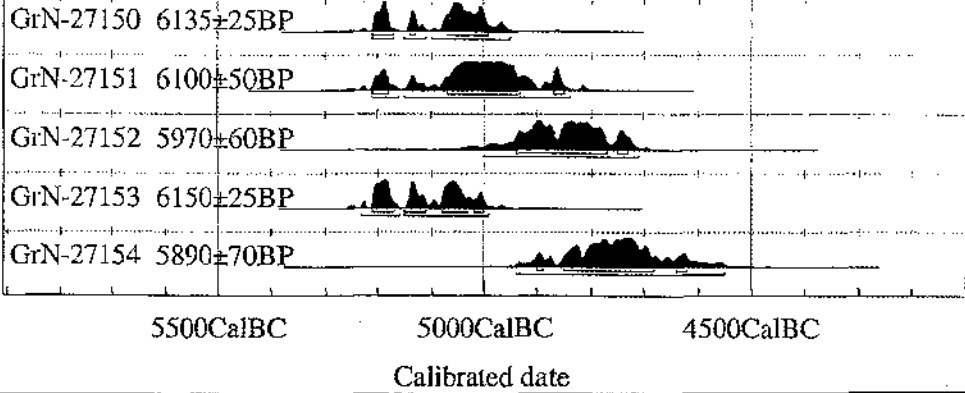
		GK01A	GK01B	GK01C	GK01D	GK01H6K	GK01H6Z	GK01H4	GK0121	GK0122	GK0123	GK0124
	MK:	26	27	28	29	40	41	32	36	37	38	39
Capric	C10		1,8	2,8	1,5	2,0	2,6	2,0	2,9	2,0	2,3	2,3
Undecanoic	C11					1,1	1,5		3,2		0,7	1,8
Lauric	C12		2,8	5,4	2,7	3,4	4,5	3,9	4,8	3,4	4,3	4,6
Tridecanoic	C13								3,1		0,5	
Myristic	C14	23,8	5,3	6,4	3,4	8,0	7,5	6,0	9,0	6,1	6,4	7,2
Pentadecanoic	C15:0		2,5		0,9	2,0	2,3	1,7	1,7	7,5	1,8	1,6
Palmitic	C16	38,1	18,9	23,7	12,5	20,5	23,0	23,1	19,4	18,5	23,0	19,5
Palmitoleic	C16:1		4,1	5,0	0,9	6,3	6,2	5,0	4,9	5,6	1,9	5,7
Heptadecanoic	C17					0,8					1,2	
Stearic	C18		30,3	12,2	41,4	6,9	8,3	11,9	7,2	9,5	12,6	8,3
Oleic	C18:1	38,1	22,6	33,3	19,0	31,7	27,6	33,7	31,4	35,3	29,7	41,9
Linoleic	C18:2		5,3	4,8	7,5	7,0	6,1	5,4	6,2	7,0	6,2	2,5
Linoleic	C18:3		1,9	0,6	1,6	2,0	1,9	1,9	2,6	2,5	1,9	
Arachidic	C20			0,4		0,7	1,5				1,4	
Eicosenic	C20:1			0,2	4,6	3,3	1,5	1,2			0,9	
Behenic	C22		1,9	1,2	2,0	1,3	2,1	1,5	1,5		1,6	1,7
Docosenoic	C22:1					0,6					1,3	
Lignoseric	C24		2,5	3,9	2,0	2,2	3,3	2,8	2,3	2,7	2,2	2,8
	SUMA	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	SFA	61,9	66,1	56,0	66,3	48,9	56,6	52,9	54,9	49,7	58,0	49,9
	MUFA	38,1	26,7	38,5	24,6	42,1	35,4	39,8	36,3	40,9	33,8	47,6
	PUFA	0,0	7,1	5,4	9,1	9,0	8,1	7,3	8,8	9,4	8,1	2,5

Table 1: Fatty acids composition – values corrigated to new 100% base

sample	X	Y	house	catalog	find	date	N (%)	C (%)	C/N	d ¹³ C (‰, PDB)	d ¹⁵ N (‰, *average)	sediment of
26	G	8	4	1/01	GK01/A	22.08.01	0,08	1,00	12,28	-25,09	13,28	upper stone
28	G	8	4	3/01	GK01/C	22.08.01	0,20	1,04	5,26	-24,58	10,06*	lower stone
29	G	8	4	4/01	GK01/D	22.08.01	0,12	1,42	12,20	-25,03		upper stone
30	H	7/8	11	9/01	GK01/H7	22.08.01	0,13	1,41	11,05	-24,67	15,27	upper stone
31	H	7/8	11	soil	GK01/H7	22.08.01	0,13	1,03	8,18	-24,93	20,82	soil under 30
35	I	5	5	13/01	GK01/I	23.08.01	0,07	1,20	17,07	-25,88	6,71	upper stone
36	J	6	7b	6/01	GK01/21	27.08.01	0,09	1,54	17,51	-25,26	15,05	upper stone
39	J	6	7b	15/01	GK01/24	27.08.01	0,16	1,92	11,94	-24,85	9,26	lower stone
40	I	6	6	20/01	GK01/I6	30.08.01	0,18	1,58	8,74	-24,45	14,83	lower stone
40							0,19	1,63	8,69	-24,21		repeated
41	I	6	6	soil	GK01/I6	30.08.01	0,09	1,57	18,30	-25,13	9,75	soil
42	J	7	7	24/01	GK01/40	30.08.01	0,20	2,96	14,54	-24,67	15,13*	upper stone
43	I	6	6	22/01	GK01/45	1.09.01	0,13	1,54	11,79	-25,01	15,18	upper stone
44	I	6	6	21/01	GK01/46	1.09.01	0,17	1,89	11,39	-25,34	11,10	lower stone
45	I	6	6	23/01	GK01/47	1.09.01	0,08	1,15	14,92	-25,95	16,74*	mortar

Table 2: Güvercin kayası, elementary analysis of isotopes

Atmospheric data from Stuiver et al. (1998); OxCal v3.5 Bronk Ramsey (2000); cub r:4 rd:L2 (prob wsp(dbron))

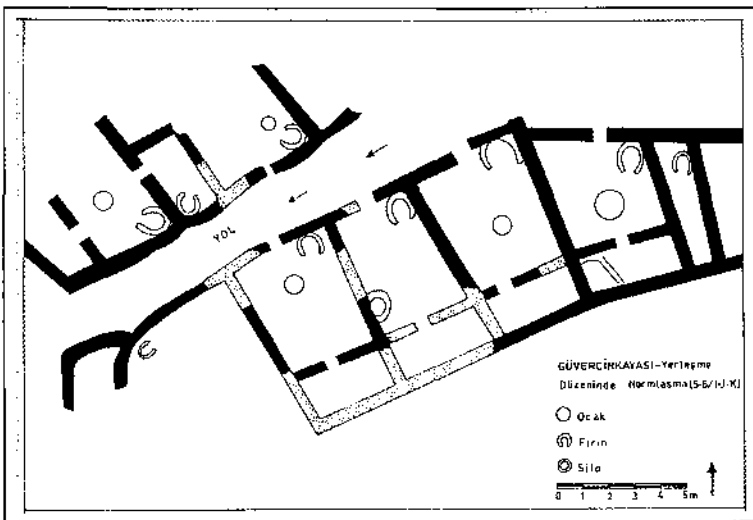
Grafik: 1

UNIVERSITY OF WASHINGTON QUATERNARY ISOTOPE LAB RADIOCARBON CALIBRATION PROGRAM REV 4.3 based on Stuiver, M. and Reimer, P.J., 1993, Radiocarbon, 35, p. 215-230. Cal. Oğuz Tanındı	
Güvercinkayası 1998	
Grn	#27191
7-BH C1-M4	
#Radiocarbon Age BP	6165 +/- 30
Calibrated age(s) cal BC 5199, 5181, 5136, 5133, 5066	
GrN	#27190
BH M4 GrN 27190	
#Radiocarbon Age BP	6195 +/- 40
Calibrated age(s) cal BC 5208, 5173, 5142 5112, 5095, 5081	
Güvercinkayası 1999/2000	
Grk	#27150
7-BH M1a 1104.29 (mas1?)	
#Radiocarbon Age BP	6135 +/- 25
Calibrated age(s) cal BC 5052	
GrN	#27151
6J (west) M13/2	
#Radiocarbon Age BP	6100 +/- 50
Calibrated age(s) cal BC 4998	
GrN	#27152
5J M9 4 1103.21	
#Radiocarbon Age BP	5970 +/- 60
Calibrated age(s) cal BC 4841, 4820, 4809	
GrN	#27153
7-BH M4 1105.13	
#Radiocarbon Age BP	6150 +/- 25
Calibrated age(s) cal BC 5189, 5184, 5059	
GrN	#27154
6J M3 TA3 1103.26	
#Radiocarbon Age BP	5890 +/- 70
Calibrated age(s) cal BC 4773, 4749, 4729	

Çizelge: 1

Plân: 1

Plân: 2

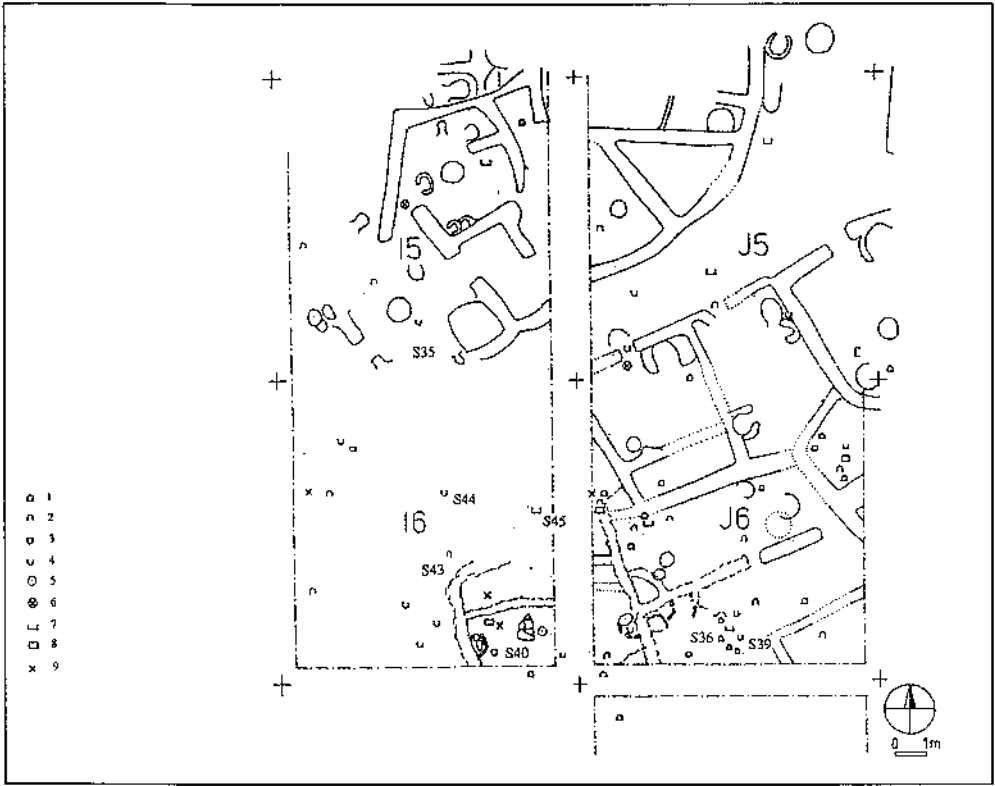

Fig. 1

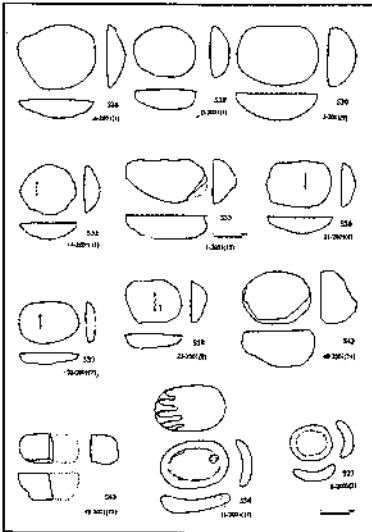

Fig. 2

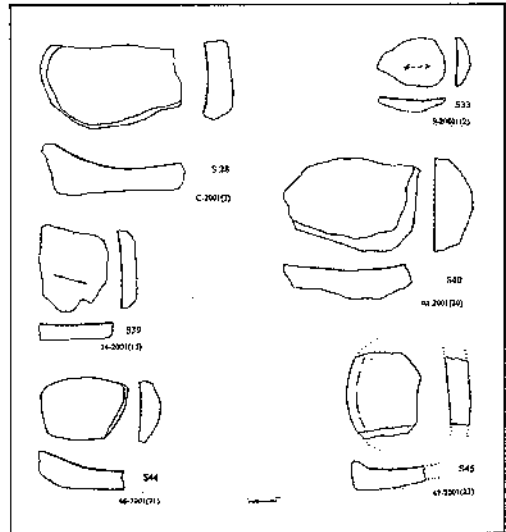

Fig. 3

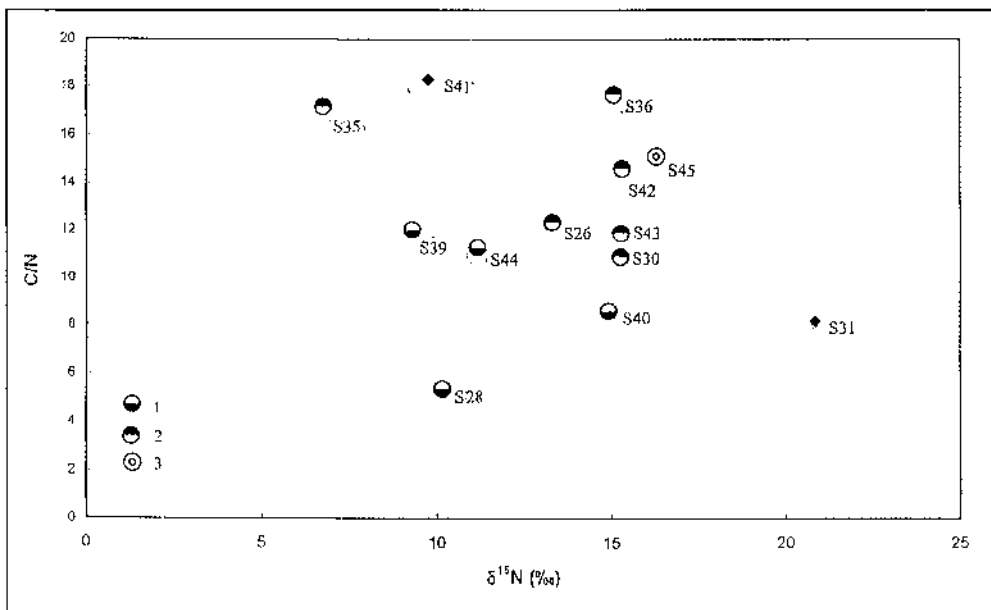

Fig. 4

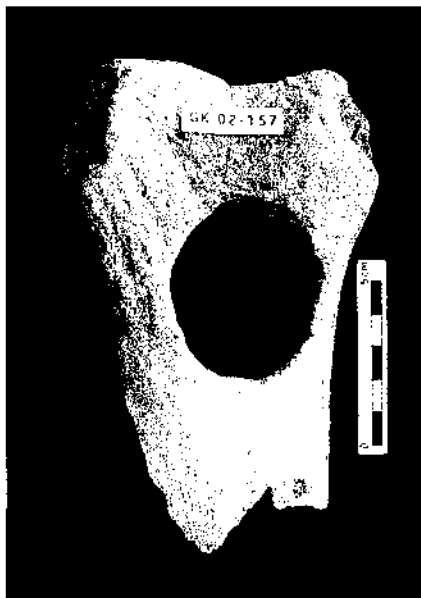
Resim: 1

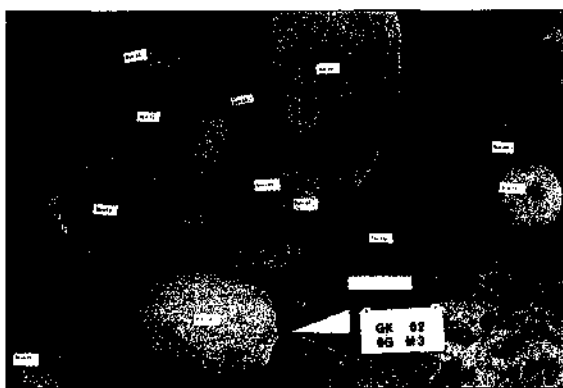
Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

2002 YILI PHOKAIA KAZI ÇALIŞMALARI

Ömer ÖZYİĞİT*

2002 yılında Foça'da kazı, restorasyon ve çevre düzenleme çalışmaları 01.07.2002 günü başladı, altı ay boyunca süren çalışmalar 31.12.2002 günü sona erdi¹. Bu çalışmalar ağırlıklı olarak Phokaia'nın iik yerleşim alanında ve yel değirmenlerinin bulunduğu alanlarda yapıldı. 2002 yılında Phokaia'da yapılan çalışmaları üç ana grupta toplayabiliriz².

- a) Tiyatro Tepesi ve Fener Burnu'ndaki Yel Değirmenlerinin Kazı Çalışmaları
- b) Phokaia'nın İlk Yerleşim Yeri Kazıları
- c) III. Derece Arkeolojik Sit Alanındaki Kazılar

A) TİYATRO TEPESİ VE FENER BURNU'NDAKİ YEL DEĞİRMENLERİNİN KAZI ÇALIŞMALARI

1- Tiyatro Tepesi Yel Değirmenleri Kazısı

Tiyatro Tepesi, antik kentin ve modern yerleşimin doğusundaki üç tepenin ortasında yer alır. Bu tepenin kuzeybatı yamacında 1991 yılında tarafımızdan ilk kez ortaya çıkarılan tiyatro bulunur³. Bu tepede üç adet yel değirmeni kalıntısının yanı sıra, Arkaik Dönem sur yatakları ve Kybele ile ilgili kutsal alanlar vardır. Tiyatro Tepesi'ndeki üç adet değirmen, onarılmak amacıyla kazı programına alındı; bu nedenle Yüksek Mimar Ercüment Kuyumcu tarafından restorasyon projeleri hazırlanarak, İzmir II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun onayından geçirildi; bu nedenle bu değirmenlerin bulunduğu alanda arkeolojik kazılar yapıldı.

Çalışmalara öncelikle üç değirmenin en kuzeyinde yer alan değirmenden başlandı (Çizim: 1; Resim: 1). Bu birinci değirmen diğerlerine göre en az korunanıydı. Denizden yaklaşık 51 m. düzeydeki bir kayalık kütle üzerinde yer alan bu değirmen, aynı zamanda Arkaik Dönem surlarının geçtiği alanda yer alıyordu. Kazılara ilk olarak değirmenin duvarlarını ortaya çıkarmak amacıyla çevresinde başlandı. Bu az korunan birinci değirmenin temelleri, kuzey bölümünde doğrudan kaya üzerine oturuyordu. Yapılan

* Prof. Dr. Ömer ÖZYİĞİT, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Klâsik Arkeoloji Anabilim Dalı, Bornova-İzmir/TÜRKİYE

1 Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Efes Müzesi'nden Semih Tulay'ı, İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Nümizmat Müge Özsaygıyı ve kazının kapanmasına birkaç gün kala da yine aynı müzeden Arkeolog Güngör Gürkan'ı görevlendirdi. Kazı ödenekleri, Kültür Bakanlığı ve JTI (Japan Tobacco International) Türkiye tarafından karşılandı. Bu çalışmalara yardım eden tüm kişi ve kuruluşlara teşekkürü borç bilirim.

2 2002 yılı çalışmalarına Öğr. Gör. Sabri Arıcı, M.A. Esin Aksoy, H. Ertan Aksoy, Emre Okan, İbrahim Günerhanal, Tülay Bulut ve Barış Saiman arkeolog olarak katıldı. Röhlöve çalışmaları Yüksek Mimar-Restoratör Ercüment Kuyumcu, Mimar Levent Fırat ve Esin Aksoy tarafından gerçekleştirildi. Kazı çalışmaları İzmir Ege Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi ile Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Erzurum Atatürk Üniversitesi ve Edirne Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakülteleri'nin Arkeoloji Bölümleri'nden çok sayıda öğrencinin katılımıyla gerçekleştirildi.

3 Ö.Özyiğit, "1991 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", KST II, Ankara 1993, 1-22.

kazılar sonucunda temellerin kuzeyde, doğuda ve batıda ana kaya üzerine oturmakta olduğu, güney ve güneydoğuda ise İ.Ö. 4. yüzyıl tabakası üzerinde yer aldığı anlaşıldı. Kazılarda, Erken Hellenistik Döneme ait bir teras duvarının varlığı da ortaya çıkarıldı. Bu teras duvarının, Arkaik Dönem sur yataklarının üzerinde olması, Phokaia'nın ünlü surları hakkında bizi önemli sonuçlara götürdü (Resim: 2). Buna göre Herodotos'un sözünü etmiş olduğu ünlü surlar, Tiyatro Tepesi'nin üzerinde İ.Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısında bulunmuyordu. Bu zamanda surların uzunluğu daha azalmış olmalıdır. Duvarları ortaya çıkarılan birinci değirmenin dış çapı 5.20 m., iç çapı ise 3.40 m. olarak saptandı. Bu değirmenin duvar örgüsünde 50-60 cm. genişliğinde ve 1m. uzunluğunda büyük taşlar bulunur. Bu büyük taşların araları, orta boy ve daha küçük boyuttaki taşlarla doldurularak duvar örgüsünün oluşturulduğu anlaşıldı. Duvar örgüsünde kullanılan harç toprak harçtır. Ancak yer yer ele geçirilen derzlerdeki kireç harç ise, bu duvarın sıvasız olduğunu ve toprak harcın akmaması için derzlerin kireç harçla kapatılmış olduğunu gösterir.

Batı teras duvarı çalışmaları: Birinci değirmenin batısında yapılan çalışmalarda bir teras duvarı kalıntısı ortaya çıkarıldı (Çizim: 2). Ele geçirilen seramik buluntulardan söz konusu teras duvarının İ.Ö. 6. yüzyılın ortalarından önce yapıldığı anlaşıldı. Buna göre, büyük olasılıkla batı teras duvarının, Phokaia'yı tümünden çeviren ve Med tehlikesine karşı İ.Ö. 590-580 yıllarında yapılan sur duvarlarıyla birlikte inşa edilmiş olacağı kanısına varıldı.

İkinci ve üçüncü yel değirmenleri çalışmaları: Tiyatro Tepesi üzerinde diğer iki değirmen kalıntısı birinciye göre daha iyi korunmuş durumdadır. Onarım amacıyla bu değirmenlerin içerisinde ve çevresinde de kazı çalışmaları yapılarak içerileri ve çevreleri temizlendi. Böylelikle değirmenler onarılacak duruma getirildi. Ancak zaman yetmediği için onarımları daha sonraki çalışma mevsimine bırakıldı.

2- Fener Burnu'ndaki Yel Değirmenleri Kazısı

Foça kent yerleşiminin batısında, "Fener Burnu" olarak isimlendirilen yarımada üzerinde yel değirmenleri kalıntıları, restorasyon projelerinin hazırlanması ve onarımları amacıyla kazıldı. Bu bölgede üç ayrı değirmene ilişkin kalıntıların kazıları yapıldı. Değirmenlerin bulunduğu alanda arkeolojik bir buluntuya rastlanmadı. Kazılar sonucunda değirmenlerin konik çatılarının kurşun plâkalarla kaplı olduğu anlaşıldı. Öte yandan Fener Burnu'nda kaya üzerindeki dairesel duvar yatak izlerinden diğer değirmenlerin ve değirmenle ilgili yapıların olduğu da anlaşıldı.

B) PHOKAİA İLK YERLEŞİM YERİ KAZILARI

Atatürk Mahallesi, 4 parseldeki Phokaia'nın ilk yerleşim yeri ile ilgili kazılar 2002 yılında da yoğun olarak sürdürüldü (Çizim:3; Resim:3). Yapılan kazılarda önemli sonuçlara ulaşıldı. Phokaia'nın ilk kuruluşuyla ilgili bilgiler antik kaynakların tersine olarak oldukça değişti. Buna göre Phokaia antik kenti ilk kez, antik kentin güneyindeki yamaçlarda "Büyük Deniz" diye adlandırılan koy yanında kurulmuştu. Daha sonra yerleşim yarımada ve arkasına yayılmış, her iki yerleşim de bir süre birlikte devam etmiş ve asıl kent yarımada'nın doğusunda gelişmiş olmalıydı.

2000 ve 2001 yılı kazıları sırasında söz konusu alanda, İ.Ö. 7. yüzyıl *megaronu* nun batısında Protogeometrik Döneme ait bir oval evin varlığına rastlandı. 2002 yılı kazı çalışmaları ise, bu iki yapının güneyinde yoğunlaştırıldı. *Megaron* önündeki kazı alanı, 6 m. daha güneye doğru uzatıldı. A1, A2, A3 ve A4 karelerinde önemli bulgulara rastlandı. A3, A4 karelerinde Protogeometrik Döneme ait ikinci bir oval evin varlığı ortaya çıkarıldı. Bu oval evin altında, A1,2,3,4 ve B1,2,3,4, karelerini kapsayacak biçimde bir demirci atölyesinin varlığı anlaşıldı. Ele geçirilen çok sayıda demir cürüfları ve demir akıntıları demirci atölyesinin varlığını açıkça ortaya koyar. Yarım yuvarlağa yakın, kalın bir hilâli andıran biçimde düzenlenen teras üzerindeki atölye, Erken Demir Çağından olmalıdır. Güneydeki duvar yamaçtan gelen toprağı tutmak için yapılmış ol-

malıydı. Kuzeydeki duvar ise demirci atölyesinin platformunu tutan teras duvarı olmayıdı. Bunun üzerinde ise çok sayıda demirci ocağı izlerine rastlandı. Terasın ve ocakların ortak yanı ise, tümünün kuzey yönüne bakmalarıydı.

Büyük *megaron* yapısının ve Protogeometrik Döneme ait birinci oval evin güneyinde kalan bu demirci atölyesinin üzerinde yer alan Protogeometrik döneme ait ikinci oval yapı, demirci atölyesi için *terminus ante quem* oluşturur. Erken Demir Çağına ait olması gereken bu demirci atölyesi, tarihi bilinen en eski demirci atölyesi olmalıdır.

Protogeometrik Dönem oval yapıları: Her iki oval yapının da plânları yaklaşık olarak tama yakındır. Her ikisi de *megaron* yapısı gibi güneye bakar. İkinci oval yapının arka duvarı birinci oval yapıya göre daha düzgün bir oval biçim gösterir. Her ikisindeki ortak diğer nokta ise, girişten sonra hemen sağda, yapıların doğu duvarı üzerinde ele geçirilen ocak kalıntılarıdır. Birinci oval yapıdaki ocak kalıntısının yalnızca yanık izleri korunmuş durumdadır. Her ikisinin de duvar işçilikleri birbirine çok benzer. Protogeometrik Döneme ait oval daha önceleri Bayraklı kazıları sırasında bulundu⁴. Yine son yıllarda Klazomenai'da yapılan kazılarda Protogeometrik dönem seramiğinin yanı sıra, bu döneme ilişkin oval bir yapının iyi korunmamış kalıntıları da ele geçirildi⁵.

İ.Ö. II. binyıl oval yapısı: Yapılan kazılarda Protogeometrik Döneme ait birinci oval yapı ile büyük *megaronun* arka bölümlerinin altında, doğu-batı doğrultusunda uzanan bir oval yapının varlığına daha rastlandı. Bu oval yapı, birinci Protogeometrik oval yapının altında kaldığı için tarihi daha eski olup İ.Ö. II. binyılın içlerinden olmalıdır; ancak kazısı 2002 yılı içerisinde tamamlanamadı. Güneyindeki duvarın bir bölümü ilk kez 2001 yılı kazıları sırasında ortaya çıkarıldı (Resim: 4). Yapının güney duvarları diğerlerinden daha iyi korunmuş durumdadır.

Protogeometrik Döneme ait iki oval ev ile demirci atölyesinin altında türdeş nitelikte daha eskiye giden II. binyıl seramiği ele geçirildi. Bunlar Myken seramiğinin yerel benzeri biçiminde olan Geç Hellas III seramiği ile Gri Minyas ve diğer yerel seramiktir⁶. Bunların ötesinde el yapımı Erken Tunç Dönemine ait seramikler ise Phokaia'da ele geçirilen en erken seramiklerdir. Buna göre en eski yerleşim, bu bölgede İ.Ö. III. binyılın ikinci yarısında Erken Tunç Çağında başlamış olmalıydı. Böylelikle Erken Tunç çağından sonra II. binyılın çeşitli dönemlerinde yerleşim izleri bu bölgede görülüyor. Daha sonra I. binyılın başlarında Protogeometrik Döneme ait iki oval yapıdan sonra Oryantallzan Dönemde İ.Ö. 7. yüzyılda *megaron* yapılarının egemen olduğunu görüyoruz. En geç kalıntı ise, İ.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısına ait olabilecek, yapıları sellerden koruyan bir koruma duvarıdır.

C) III. DERECE ARKEOLOJİK SİT ALANINDAKİ KAZILAR

Foça, Atatürk Mahallesi, III. Derece Arkeolojik Sit+Kentsel Sit Alanında 30 L IVc pafta, 16' ada, 226 parselde arazi sahibinin başvurusu üzerine İzmir Müze Müdürlüğü'nün arkeologları ile birlikte arazide 23.10.2002 tarihinden 19.11.2002 tarihine kadar çalışmalar yapıldı. Bu tarihten sonra da Aralık ayı içerisinde çizim, fotoğraflama ve belgeleme çalışmalarına devam edildi. Büyük Deniz yöresinde, Foça'nın güneyindeki limanın bulunduğu koyun güney ucunda yer alan bu parselde yapılan kazılar sonucunda Phokaia'nın en görkemli zamanı olan İ.Ö. 6. yüzyılın başlarında seramik atölyelerinin burada yerleşmiş olduğu anlaşıldı. Yapılan kazılarda Oryantallzan Döneme ait bir seramik atölyesinin bir fırını, kil havuzunun büyük bölümü, atölyeye ait duvarların bir bölümü ile seramik çöplüğü ortaya çıkarıldı. Ayrıca parselin güneydoğu köşesinde modern yolun altında ikinci bir fırının varlığı anlaşıldı. Fakat bu alan kazılamadı. Parselin

4 E. Akurgal, Eski İzmir. I. Yerleşim Katları ve Athena Tapınağı, Ankara 1983, 16-17, Şek. 3-4, 8 a-b, Lev.4-5.

5 G. Bakır ve diğerleri, "1999 Yılı Klazomenai Kazısı", 22.KST 2, Ankara 2001, 27-32; "2000 Yılı Klazomenai Kazısı", 23.KST 1, Ankara 2002, 41-44; "2001 Yılı Klazomenai Kazısı", 24.KST 1, Ankara 2003, 205-206.

6 Phokaia'nın komşusu olan Panaztepe'de de bu tür seramikler bol olarak ele geçirildi: S.Günel, Panaztepe II, Ankara 1999, 41v.d.

kuzey yarısı olan denize yakın bölümünde yer alan iki katlı otel yapısı nedeniyle kazılara devam edilemedi. Ancak açmaların kazılan en kuzey kesitinde atölyenin duvarlarının ve seramik çöplüğü depozitlerinin yer alması, iki katlı modern yapının altında da Oryantalızan seramik atölyesinin devam etmiş olduğu anlaşıldı. Gerek fırının ve atölyenin duvarlarının, gerekse kil havuzu ile seramik çöplüğünün deniz seviyesinin altında yer alması, bu alanın daha sonraki zamanlarda yer hareketleri ile çöküntüye uğramış olduğunu gösterir. Ele geçirilen seramik buluntuları, kuzey İonia ve Aiolis bölgesinde Oryantalızan seramik üretiminin varlığını kesin olarak göstermesi yönünden oldukça önemlidir; çünkü böylesine fırın, seramik çöplüğü ve kil havuzunun bir arada ele geçirilmiş olduğu başka bir örnek yoktur.

PHOKAIA'DAKİ BÜYÜK KÜLTÜR KATLIAMI

2001 yılı kazı çalışmalarıyla ilgili raporumuzda, kanalizasyon sondaj kazıları üzerine kanalizasyon ana kolektörünün nasıl söz konusu alandan geçmesi gerektiği konusunda çözüm önerileriyle birlikte bilgi vermiştik⁷. Bu raporda yoğun arkeolojik katmanların bulunduğu R45-102 noktaları arasındaki alanda kanalizasyon ana kolektörünün 6 m. uzunluğundaki palplanş levhalarıyla kazılmak istendiğini, bu palplanş levhalarının uygulanması durumunda, İzmir Müzesi'nin sondajlarıyla ortaya çıkarılan tüm arkeolojik katmanların ve sondaj yapılmayan alanlardaki arkeolojik katmanların, taşınır taşınmaz arkeolojik değerlerin yok olacağından söz etmiştik. Öte yandan 1972 yılından bu yana Türkiye'nin imza koymuş olduğu uluslararası antlaşmalara göre bu kültürel varlıkların korunması gerektiğini de ifade etmiştik. Konunun ilke kararlarına aykırı olarak ve projesi olmaksızın oldu bittiye getirilerek kültür varlıklarının kurban edilmek istendiğini de söylemiştik. Ne yazık ki konuyla yetkili olan İzmir II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu, tarafımızdan yazılan iki raporu ve İzmir Müzesi'nin yazdığı üç ayrı raporu göz ardı ederek 9.10.2002 gün ve 10992 sayılı kararıyla söz konusu hattın geçirilmesine "... yapılan kazıların düzgün stratigrafi (katmanlaşma) vermediği, kazılarla elde edilen kalıntıların açıkta korunması ve sergilenmesinin günümüz koşullarında mümkün olmadığı" anlaşılmıştır. Uygulamanın 19. yüzyıla değin çeşitli dönem yapılaşmaya ait kalıntılara hiçbir şekilde zarar vermediğinin önerilen projesinde görüldüğü ve projenin gerçekleştirilmesinde kamu yararı görüldüğünden,..." gerekçesiyle karar verdi⁸. Böylece Phokaia'nın tarihinde büyük bir kara sayfa açıldı. Daha sonra İzmir II Numaralı Koruma Kurulu R 45-102 noktaları arasında 6 m. uzunluğundaki demir palplanş levhalarının çakılması uygulamasını kabul etti⁹.

İzmir II No.lu Koruma Kurulu'nun 9.10.2002 gün ve 10992 sayılı kararındaki gerekçeleri gerçek dışıdır. Kazıların düzgün stratigrafi vermediği tümüyle yanıltıcıdır. Kazılarda elde edilen kalıntıların açıkta korunması ve sergilenmesinin günümüz koşullarında mümkün olmaması, onların hiçbir zaman imha edilmesini gerektirmez. 19. yüzyıla değin çeşitli dönem yapılaşmaya ait kalıntılara önerilen projenin hiçbir şekilde zarar vermediğinin ileri sürülmesi ise son derece yanıltıcıdır. Ortada Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 19.04.1996 gün ve 434 sayılı ilke kararına göre onaylanmış bir proje yoktur. Toplamı milyon dolarlarla ifade edilen bir yatırımın proje ve detayları iki katlı bir binanın proje ve detayları kadar ciddi bir biçimde ele alınmamıştır. Yalnızca yetkin imzalarla da yoksun krokiler mevcuttur. İzmir II No.lu Koruma Kurulu'nun 13.11.2002 gün ve 11126 sayılı kararıyla almış olduğu palplanş uygulaması ise, arkeolojik alanlar için korkunç bir karardır. Her ne kadar kararda sondaj kazılarında or-

7 Ö.Özyiğit, "2000-2001 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", 24. KST, II, Ankara 2003, 342-344.

8 Koruma Kurulu'nun bu kararına Yard. Doç. Dr. Nurcan Uydaş başkan olarak, Prof. Dr. Abdullah Yaylalı ise başkan yardımcısı olarak imza atmıştı. Doç. Dr. Ülker Seymen, Prof. Dr. Bozkurt Ersoy, Prof. Dr. Zeynep Mercangöz üye olarak, Foça Belediye Başkanı Ali İlçan da temsilci üye olarak imza koydu.

9 İzmir II No.lu Koruma Kurulu'nun 13.11.2002 gün ve 11126 sayılı bu karara başkan olarak Yard. Doç. Dr. Nurcan Uydaş, başkan yardımcısı olarak Prof. Dr. Abdullah Yaylalı'nın yanı sıra üye olarak Prof. Dr. Ersin Doğer ile Prof. Dr. Bozkurt Ersoy'un imzaları bulunuyor. Temsilci üye yine Belediye Başkanı Ali İlçan'dı.

taya çıkarılan arkeolojik kalıntıların kesilmemesi koşuluyla palplanş uygulamasının uygun olduğu kararı verilmişse de, Koruma Kurulu'na bunun nasıl olacağını açıklamamıştır. Bu konuyu İzmir 4. Noterliği aracılığıyla iletmış olduğumuz 25.11.2002 gün ve 2002/46 sayılı yazımızla sormamız üzerine, Koruma Kurulu yeni bir karar aldı. Koruma Kurulu 27.11.2002 gün ve 11163 sayılı kararıyla yasalara aykırı tüm endişelerimizi göz ardı ederek çalışmaların ilgili müzesi denetiminde sürdürüleceğine karar verdi¹⁰. Oysa tüm kararlar hukuka aykırıydı.

Koruma Kurul Kararlarının Hukuka Aykırılıkları

a- Bilimsel nitelikteki kazı raporlarına aykırılık: İzmir Arkeoloji Müzesi uzmanları tarafından hazırlanan üç ayrı rapor ile Foça kazıları başkanlığınca hazırlanan iki ayrı raporun ortaya koyduğu sonuçlara İzmir İl No.lu Koruma Kurulu'nun kararları tümünden aykırıdır.

b- İzmir İl No.lu Koruma Kurulu'nun ana kolektör geçişine izin veren 9.10.2002 gün ve 10992 sayılı kararında İzmir Müze Müdürlüğü'nün tüm raporlarının değerlendirilmeye alınmaması: Söz konusu kararda İzmir Müzesi'nin üç raporundan ikisi ve Foça Kazılarının Başkanlığının iki raporundan biri tümünden göz ardı edilmiş, yalnızca Müze Müdürlüğü ve Kazı Başkanlığının birer raporu göz önünde bulundurulmuştur.

c- Kararların Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 05.11.1999 gün ve 658 sayılı ilke kararına aykırılığı: Söz konusu ilke kararının kentsel arkeolojik sitlelerle ilgili 4. maddesine göre kanalizasyon ana hattının geçtiği alanda kültür katmanına zarar verilmemesi ve toprak kullanımının en alt düzeyde tutacak biçimde ele alınması gereklidir. 80 cm. çapındaki boruların 2,5-3 m. derinlikten geçirilmesi uygulamasıyla toprak kullanımının en alt düzeyde tutulması şöyle dursun, kazıldığı yerde toprak bile bırakmamaktadır. Ayrıca palplanş uygulaması kararı da ilke kararına tümünden aykırıdır.

d- Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 4.3.1988 gün ve 21 sayılı ilke kararına aykırılığı: Konunun İdarî Yargı'da olması nedeniyle Koruma Kurulu'nun karar alması ilke karara aykırıdır. Oysa 2863 sayılı yasanın 57. maddesinin 1. fıkrasına göre, Koruma Kurulları, Koruma Yüksek Kurulu'nun ilke kararlarına uymak zorundadır. Bu nedenle Koruma Kurulu üyeleri, Koruma Yüksek Kurulu'nun ilke kararına uymamışlardır.

e- Koruma Kurulu kararlarının dayandığı arkeojeofizik raporunun hukuka aykırılığı: Foça Belediyesi'nin hazırlatmış olduğu jeofizik raporunun büyük yanlışlıklar taşıdığı, sondaj kazılarında ortaya konmuş ve bilimsel raporlarla durum saptanmıştır. İzmir Müzesi Müdürlüğü denetiminde yapılan sondaj kazılarında jeofizik araştırmalarına göre anomali göstermeyen alanlarda da yoğun arkeolojik katmanların bulunması jeofizik raporunun yanlışlığını ortaya koymaktadır.

f- Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 19.04.1996 gün ve 434 sayılı ilke kararına aykırılık: Söz konusu ilke kararında "statik ve tesisat, plân, proje, resim ve hesapların hazırlanması ve uygulanmasındaki sorumluluğun da mühendislerce yerine getirilmesi" belirtilmektedir. Oysa bu ilke kararlarına uygun olarak, uzman mühendislerce hazırlanmış Koruma Kurulu'nun onayından geçmiş detaylı herhangi bir proje yoktur. Böyle bir proje olmaksızın kazılar gerçekleştirilmiştir.

Tüm bunlar İzmir İl Numaralı Koruma Kuruluna noter aracılığıyla verdiğimiz dilekçede belirtilmiştir. Öte yandan aynı dilekçede Koruma Kurulu'nun 9.10.2002 gün ve 10992 sayılı kararında "Uygulamanın 19. yüzyıla değin çeşitli dönem yapılaşmaya ait kalıntılara hiçbir şekilde zarar vermediğinin önerilen projesinde görüldüğü..." ifade edilmesine karşın, yazımızda hangi eserlerin yok olacağını tek tek bildirdik; ama noter aracılığıyla gönderdiğimiz bu rapor Koruma Kurulu tarafından yine göz ardı edildi.

10 Bu kararda da yine Yard. Doç. Dr. Nurcan Uydaş, Prof. Dr. Abdullah Yaylalı, Prof. Dr. Ersin Doğer, Prof. Dr. Bozkurt Ersoy ve Foça Belediye Başkanı Ali İlçan'ın imzaları bulunuyordu.

Hukuka aykırılıklara karşı, Koruma Kurulu Kararları uygulamaya geçildi. Bu arada Foça kazılarının bir üyesi tarafından İzmir 4. İdare Mahkemesi'nde E: 2002/1323 No ile açılan idarî davada, mahkeme heyeti 14.11.2002 günü oybirliğiyle yürütmeyi durdurma ve bilirkişi incelemesine karar verdi. Mahkeme, aldığı bu kararda "Bakılan davada projenin mevcut haliyle arkeolojik kalıntılara zarar verip vermediğinin, kamu yararı da gözetilerek alternatif bir projeyle amacın gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceğinin saptanması amacıyla mahallinde keşif ve bilirkişi incelemesi yaptırılmasına..." kararını verdi. Buna göre mahkeme heyeti, bilirkişilere iki soru sormuş oluyordu. Birincisi arkeolojik kalıntılara zarar verip vermediğinin belirtilmesi, ikincisi ise alternatif bir projenin olup olamayacağı idi. Mahkeme üç kişiyi bilirkişi olarak atadı: Prof. Dr. Nuran Şahin (Arkeolog), Prof. Dr. Davut Özdağlar (Çevre Mühendisi) ve Doç. Dr. Semahat Özdemir (Şehir Plâncısı). 28.02.2003 tarihli bilirkişi raporundan anlaşıldığı üzere eldeki belgeler, raporlar, hukuka aykırılıklar bilirkişilerce değerlendirilmiş ve raporun son derece yanlı olarak kaleme alındığı gözlenmiştir. Mahkemenin yürütmeyi durdurma kararında sormuş olduğu iki soruya, gerektiği gibi yanıt verilmemiştir. Mahkemenin sormuş olduğu sorular göz ardı edilerek, raporda başka konular anlatılmıştır. Bilirkişiler arkeolojik eserlerin bu inşaatın zarar görüp görmeyeceğine yanıt vereceklerine, doğrudan tarafımı hedef almışlardır. Oysa konu bu kanalizasyon inşaatının antik Phokaia kentine zarar verip vermeyeceği idi. Raporun büyük bölümü arkeolojik konularla ilgili olduğu için büyük çoğunlunun Prof. Dr. Nuran Şahin tarafından ele alındığı açıktır. Bilirkişi raporunun üçüncü sayfasında "Prof. Dr. Ömer Özyiğit 1993 yılından beri Phokaia kazı başkanıdır ve Felix Sartiaux'nun çalışmalarını çok iyi bilmektedir. Ana kolektörün kıstak bölümünden geçirilmesi konusundaki birçok kurul kararında üye ya da Kurul Başkanı olarak olumlu oy kullanırken, antik Phokaia kentinin imha edileceği konusu dikkatinden mi kaçmıştır?" ifadesi tamamen yanlıştır. Ana kolektörün kıstak bölümünden geçirilmesi konusunda tarafımın tek bir kararda bile imzası yoktur. Bu ifade bilirkişi raporunun yanlı, yanlıs ve kasıtlı olarak ele alındığının bir göstergesidir. Ayrıca Foça kazı başkanlığım 1993 yılından bu yana değildir. Bu da bu durum da bilirkişilerin raporları ne derece dikkatle incelediğini ortaya koyuyor. Öte yandan yine aynı raporda Phokaia kazı ekibinden davacının da kanalizasyon kazılarına katıldığı ifade edilmektedir. Bu ifade de tümünden gerçek dışıdır. Bilirkişi heyeti, eski eserlerin kanalizasyon inşaatı ile zarar görüp görmeyeceği konusunda arkeolojik yönden kesinlikle bir değerlendirmede bulunmamakta ve bütün rapor boyunca tarafımı eleştirmekten başka bir şey yapmamaktadır.

Öte yandan bilirkişiler, raporlarında denizden geçirilecek bir projenin 765.000 Euro'ya yapılabileceğini, bunun da çok pahalı olacağını belirtmekte ve bu nedenle bu geçişin olmaması gerektiğini ileri sürmektedirler. Raporda ana kolektör hattının başka alternatifleri olup olmayacağı konusuna yanıt verilmemiş ve seçenek olarak yalnızca denizden geçme konusu irdelenmiştir. Oysa çok sayıda çevre mühendisi olan bilim adamları, buradan çok çeşitli geçişlerin olabileceğini belirtmektedir. Çok sayıda bilim adamına göre vakumlu ve basınçlı sistemlerle, daha küçük borularla ve çok daha üstten geçirilecek borularla kültürel varlıklara zarar verme durumu ortadan kaldırılacaktır. Tüm bu konulara raporda değinilmemiştir.

Popülist politika yapan politikacılar gibi, bilirkişi raporunun başta arkeolojik bölümün kaleme alan Prof. Dr. Nuran Şahin olmak üzere, bilirkişilerin tarafımı hedef almaları son derece şaşırtıcıdır. Yukarıda sözünü ettiğimiz üzere, bilirkişiler tarafından incelenmesi gereken hukuka aykırılıkların hiçbirini incelenmemiş ve raporda göz ardı edilmiştir. Oysa gerçekler çok daha başkadır. Birçok kanalizasyon hattı, tarafımın denetiminde antik kentin birçok bölümünde hiçbir arkeolojik kalıntıya zarara vermeksizin yaşayan kentliyi düşünerek döşettirilmiştir. Kentin iki ucunda kanalizasyon borularının döşenmesinden sonra bunların bağlanması da son derece olağandır. Bu konuya bağlanması amacıyla itiraz etmek son derece yanlıştır. Bizim endişemiz, İzmir Müzesi denetiminde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan ve daha sonra çıkarılacak olan onca taşınır ve taşınmaz kültürel varlıkların zarar görmemesiydi. Amacımız, kanalizasyon ana kolektörünün söz konusu güzergâhtan geçirilirken eski eserlerin korunmasını sağlama-

çak projelerin uygulanmasıydı. Oysa bu konu olanaklıyken en kötü uygulamaların hunharca uygulanarak antik kente zarar verilmesi, son derece yanlış olacaktı. Bu konudaki görüşlerimiz politikacılar tarafından başta Foça Belediyesi olmak üzere istismar edildi ve tarafımız halka karşıymış gibi gösterildi. Oysa gerçek böyle değildi ve çok sayıda yurttaş da yanlış yönlendirildi.

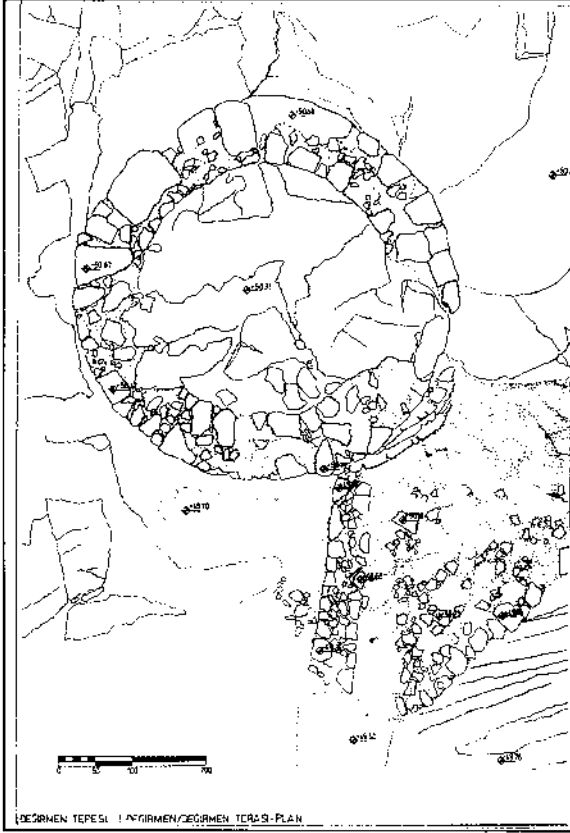
Bilirkişilerin olumsuz raporundan sonra İzmir 4. İdare Mahkemesi yürütmeyi durdurmayı kaldırdı. Böylelikle kanalizasyon ana kolektörü kepçelerle ve 6 m. uzunluğundaki demir palpaş levhalarının çakılmasıyla geçirildi. Kazılar İzmir Müzesi arkeologlarından Lütfü Kaya ve Hamdi Ekiz denetiminde yapıldı. Bu iki arkeolog denetiminde yapılan kazılarda dünyanın en büyük *terra sigillata* seramik çöplükleri, kepçelerle yok edilerek kamyonlarla atıldı ve çok sayıda çeşitli dönemlere ait taşınmaz kültürel varlıklar olan duvarlar da kepçelerle yok edildi (Resim: 5-12).

Bilirkişi raporu kültürel varlıkları koruyacak nitelikte yeni projenin hazırlanması doğrultusunda olsaydı, bu büyük kültürel katliam gerçekleşmemiş olacaktı. Phokaia belki tarihinde İ.Ö. 546 yılında Pers generali Harpagos tarafından gerçekleştirilmiş olan tahribattan çok daha büyük bir yıkım görmüştür. Oysa bugünkü Batı uygarlığının temellerini atan İonların en büyük kentlerinden olan Phokaia'nın bu biçimde davranışı hak etmediği kanısındayım. İnsanlığın bunun kararını daha sonra daha doğru bir biçimde değerlendireceğine inanıyorum. Ayrıca popülist politikacılarla tarafımın haksızca suçlanması ve bu suçlamanın bilirkişi raporuna da yansması son derece yanlıştır. Özellikle bilirkişi raporunun büyük bölümünü kaleme alan Klaros kazıları başkanı Arkeolog Prof. Dr. Nuran Şahin'in görüşleri ise son derece üzücü ve düşündürücüdür.

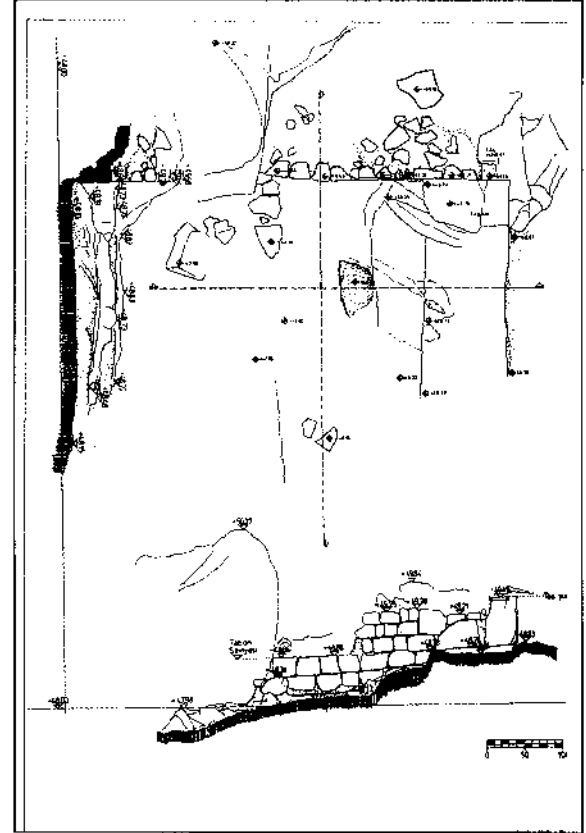
FOÇA KAZILARININ BAKANLAR KURULU KARARIYLA İKİNCİ KEZ KAPATILMASI

Kanalizasyon kazı çalışmaları istismar edilerek tarafımın Foça'nın altyapı çalışmalarına engel olduğu konusu Foça Belediyesi tarafından sürekli işlenmiştir. Oysa gerek kanalizasyon gerekse Tedaş ve Telekom projelerinin kurul kararlarında tarafımın olumlu imzası bulunuyor. Yaşayan kentin yaşamının zorlaştırılmasından yana değiliz. Ancak projelerin antik kente saygılı bir biçimde uygulanması görüşündeyiz. Konu Foça Belediye Başkanlığı ve rantiyeciler tarafından sürekli saptırılmıştır. Amaç gerek arkeolojik, gerekse doğal sit alanlarının üzerlerine güçlü kuruluşlarca desteklenen büyük oteller ve yat limanları gibi büyük projelerin gerçekleştirilmesidir. Antik kent ile modern kentin uyumunun sağlanması hedefdir. Ancak popülist politikacılar, tüm modern yerleşiminin kaldırılarak insanların Foça'dan göç ettirilmesi fikrinde olduğumuzu halka empoze etmektedirler. Rantiyecilerin güçlü lobi çalışmaları sonucunda, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün önerisiyle Kültür Bakanlığı'nın Bakanlar Kurulu'na yazmış olduğu 10/4/2003 tarihli ve 04339 sayılı yazı üzerine Foça kazıları, Bakanlar Kurulu'nun 21.4.2003 tarih ve 2003/5539 sayılı kararıyla kapatılmıştır. Bakanlar Kurulu'nun kazılara izin veren 16/9/1997 tarihli ve 97/10273 sayılı kararnamesi hiçbir gerekçe göstermeksizin kaldırılmıştır. 1997 yılında Foça kazılarının başına gelen olay¹¹ 2003 yılında ikinci kez gelmektedir. O tarihte de Foça kazılarını iptal ettiren güçler, herhangi bir gerekçe ortaya koyamamışlardı ve o nedenle Danıştay Altıncı Dairesi de derhal yürütmeyi durdurma kararını vermişti. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Foça kazılarının başına gelen bu ikinci kapatma olayı, kültürel varlıklara karşı yapılan çok büyük bir haksızlıktır.

11 Ö. Özyiğit, "1997 Yılı Phokaia Çalışmaları", *XX Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, Ankara 1999, 49-51.

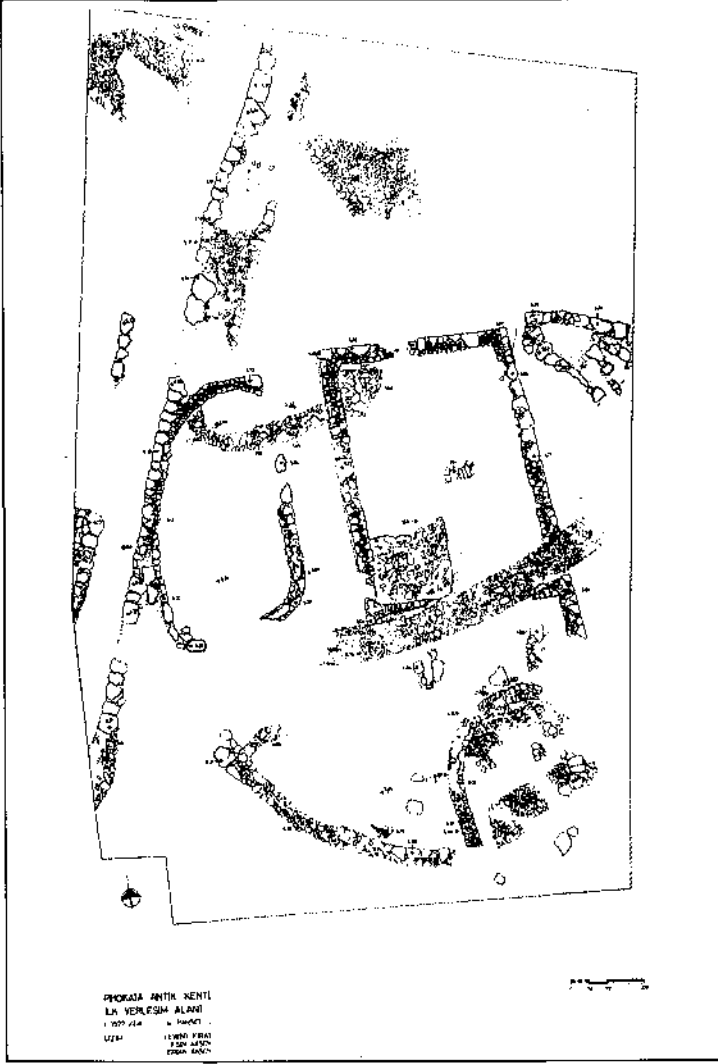

Çizim 1: Tiyatro Tepesi. 1. yeldeğirmenin ve Erken Hellenistik duvarın planı

Çizim 2: Tiyatro Tepesi. 1. yeldeğirmenin batısındaki teras duvarı. İ.O. 590-580 yılları

Çizim 3: Phokaia antik kenti ilk yerleşim alanı planı

Resim 1: Tiyatro Tepesi. 1. yeldeğirmeni kazısından bir görünüş

Resim 2: Tiyatro Tepesi. Arkaik sur yatağının üzerindeki Erken Hellenistik Dönem teras duvarı

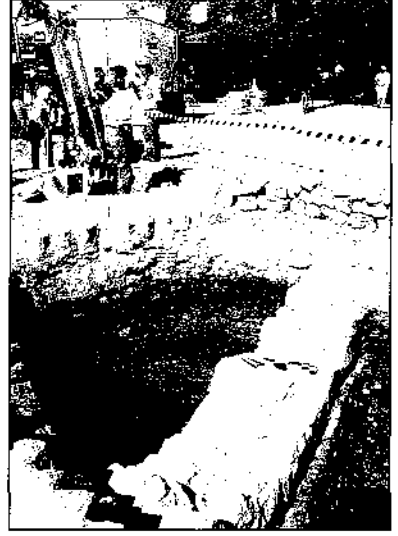
Resim 3: Phokaia antik kenti ilk yerleşim alanının genel görünüşü

Resim 4: Phokaia antik kenti ilk yerleşim alanında protogeometrik oval ev ile oryantelize *megaron* gerisindeki İ.O. II. binyıl oval yapısının duvarı

Resim 5: Foça Belediye Meydanı'nda kanalizasyon kazılarında çeşitli dönemlere ilişkin tarihi duvarların yok edilmesi. Arka dönük olan kişi kanalizasyon kazılarında görevli İzmir Müzesi arkeologlarından Hamdi Ekiz'dir

Resim 6: Foça Belediye Meydanı'nda kanalizasyon kazılarında yok edilen duvarlardan biri

Resim 7: Foça Belediye Meydanı'nda kanalizasyon kazılarında İzmir Müzesi arkeologları denetiminde yapılan tarih katlamı

Resim 8: Foça Belediye Meydanı'nda kanalizasyon kazılarında yok edilen duvarlar

Resim 9: Foça kanalizasyon kazılarında 6 m. uzunluğundaki palpans levhaları arasındaki borular. Hellenistik Dönem duvarlarının yok edilmesinden sonraki durum

Resim 10: Foça kanalizasyon kazılarında yok edilen duvarlardan biri

Resim 11: Foça kanalizasyon kazılarında palpans kazıları. İzmir Müzesi tarafından belgelenen tüm tarihi duvarlar ve arkeolojik katmanların yok edilmesinden sonraki durumu

Resim 12: Foça kanalizasyon kazılarında yok edilen duvarlardan biri

ANTANDROS 2002 YILI KAZILARI

Gürcan POLAT*
Yasemin POLAT

Antandros 2002 kazısı, Balıkesir Kuva-yi Milliye Müzesi Müdürlüğü'nün denetiminde, Yrd. Doç. Dr. Gürcan Polat'ın bilimsel başkanlığında, 5 Temmuz-6 Eylül 2002 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Kazı çalışmaları, kazı çalışmalarının ilk yılı olan 2001 kazı sezonunda elde edilen veriler ışığında, üç ana sektörde yürütülmüştür¹.

YAMAÇ EV SEKTÖRÜ

2000 yılı yüzey araştırmasında belirlenen ve 2001 kazı sezonunda kazı çalışmalarına başlanan Yamaç Ev sektöründe 2002 kazı sezonunda da çalışmalara devam edilmiştir. Bu alandaki kazı çalışmalarının yanı sıra, 2001 yılı kazı sezonunda ortaya çıkarılan mozaik ve duvar resimlerinin restorasyon ve konservasyon çalışmalarına başlanmıştır.

Kazı Çalışmaları (Çizim: 1)

Antandros *akropolisini* oluşturan Kaletası tepesinin güneybatı yamaçlarına konumlanmış olan Yamaç Ev sektöründe, 2001 yılı kazı sezonu çalışmaları sonucunda, Geç Roma Dönemine ait bir yapı kompleksinin iki odası ve bu odaların açıldığı revak bölümünün bir kısmı ortaya çıkarılmıştır². Yapı kompleksine ait odalar batıdan başlayarak numaralandırılmış olup 1 numaralı oda çok iyi korunmuş mozaik tabana ve yalnızca ait bölümleri korunmuş freskolara sahipti. Bu odanın hemen doğusunda yer alan 2 No.lu oda, sıkıştırılmış kireçli katkılı kil tabana, düz beyaz kireç harcı sıvalı duvarlara sahip olduğu belirlenmişti. 2002 kazı çalışmaları sonrasında ortaya çıkarılan beş oda ile yapı kompleksindeki oda sayısı yediye ulaşmıştır (Resim: 1). 2001 yılında iki sütun ile desteklenen bir girişe sahip olduğu belirlenmiş olan 3 No.lu odanın kazılması sonu-

* Yrd. Doç. Dr. Gürcan POLAT, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Bornova-İzmir/TÜRKİYE
e-mail: gurcan@edebiyat.ege.edu.tr

Araş. Gör. Dr. Yasemin POLAT, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Bornova-İzmir/TÜRKİYE

1 Balıkesir Kuva-yi Milliye Müzesi Müdürü Neriman Özyayın'a, müze uzmanlarından Arkeolog Turhan Kayabey'e, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Araştırma Görevlisi Dr. Aytakin Erdoğan'a, Arkeolog Yücel Pehlivan'a, arkeoloji öğrencileri Tuncay Küçük, Serra Somersan, Kahraman Yağız, Burcu Sekban, Fatma Şenol, Özge Yıldız, Aytakin Üney, Betül Başak, Seçil Çokoğullu, Ahu Güner, Onur Zunal, Sevim Uçar, Açelya Kirezci, İbrahim Onol, Mete Mutlu Şahan, Mert Salgın'a, Restoratörler Aslan Çakır, Erkan Çakıcı, Mehmet Uğuryol, Selçuk Kürüm, Serdar Akgül, Barış Talı'ya, Antropolog Ali Metin Büyükkarakaya'ya ve Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi öğrencisi Gökçe Atabey'e özverili katılmalarından dolayı teşekkür ederiz. Antandros kazı çalışmalarını maddî ve manevî açıdan yorulmadan destekleyen Tarihî Antandros Şehrini Kurtarma, Koruma ve Yaşatma Derneği Başkanı Sayın Remzi Erkürem'e, Altınoluk Belediye Başkanı Sayın İsmail Aynur'a, küçük buluntu fotoğraflarımızı çeken Sayın Firdevs Sayılan'a ve Antandros kazılarının ana sponsorluğunu yapan AKBANK'a en içten şükranlarımızı sunarız.

2 G. Polat, Antandros 2001 Kazıları, 24. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 2, Ankara, 2002, s.21-23, Çiz.1, Res.1-2.

cunda, 6.80x6.80 m. boyutlarında ve tabanının *opus sectile* döşemeye sahip olduğu görülmüştür (Resim: 2). *Opus sectile* döşemenin güney bölümü tahribata uğramasına karşın, diğer alanları oldukça iyi korunmuştur. Tahribata uğramış alandaki küçük bir çukur, taban altından geçen tali bir kanalın varlığını ortaya çıkarmıştır. Mozaik döşemeli ve duvar resimlerine sahip 1 No.lu oda ile aynı ölçülere sahip 3 No.lu odanın duvarları, ilk bakışta kaba sıvalı bir görünüm arz etmesine karşın, gerek duvar üzerinde korunan küçük parçaların ve gerekse de sıva üzerindeki izlerin incelenmesi sonucunda, orijinalde duvarların mermer plâkalarla kaplı olduğu belirlenmiştir.

Bu odanın hemen doğusunda 3.80x6.80 m. boyutlarındaki 4 No.lu oda açığa çıkarılmıştır. Duvarları kireç harcı sıvalı odanın tabanının altıgenlerden oluşan geometrik desenli mozaik ile kaplı olduğu tespit edilmiş, ancak *tessera*ları tutan harcin nenden dolayı özelliğini yitirmiş olması, 2002 kazı döneminde tabanın tamamen açılışını engellemiştir.

4 No.lu odanın doğusunda eşik taşları korunmuş 5 ve 6 No.lu odalar açığa çıkarılmıştır. 2 No.lu oda ile benzer özellikteki bu odaların duvarları beyaz kireç harcı sıvalı, tabanları kireç katkılı sıkıştırılmış kilden oluşmaktadır. Odaların genişlikleri sırasıyla 3.90 ve 5 m. olup uzunlukları kuzeyde bulunan modern teras duvarı nedeniyle kesin olarak belirlenememiştir. Ancak, diğer odalar gibi bunların da uzunluklarının 6.80 m. civarında olması gerekmektedir.

Aynı hat üzerine konumlanmış olan 6 odanın da girişleri güneyde yer alan mozaikli revak bölümüne açılmaktadır. 2001 yılında yaklaşık 20 m. uzunluğundaki bölümü ortaya çıkarılmış olan revak bölümünün geometrik desenli taban mozaığı ile kaplı olduğu belirlenmişti. Revağın batı kısmını oluşturan bu 20 m.lik alanda mozaikli tabanın güney bölümünün tahribat görmüş durumda ele geçirilmesi, bu revağın genişliğinin belirlenmesine engel teşkil etmişti. 2001 kazı sezonunda revağın genişliğinin tam olarak belirlenememesine karşın, bu revak bölümünün tabanını oluşturan geometrik desenli mozaığın, *opus sectile* döşemeli, sütun destekli 3 No.lu oda girişi hizasında, panter ve keklük bezemeli bir panele dönüşmesi, bu odanın görkemine dair ilk işaretler olarak değerlendirilmişti. 2002 kazıları sonucunda revak bölümü tamamen açığa çıkarılmış ve 32.9 m. uzunluğunda, 4.3 m. genişlikte olduğu, doğu bölümünün, üzerinde bir kapı yer alan duvar ile sınırlandığı görülmüştür (Resim: 3).

Bu kapının kuzey duvarı üzerinde geniş bir girişe sahip küçük bir hole açıldığı tespit edilmiştir. Kısmen Horasan harcı ile sıvalı olan tabanda kuzeyden güneye doğru eğimli bir şekilde inen bir kanalın üst kısmı ile su künkleri belirlenmiştir. Tabanı üzerinde dağınık olarak 17 adet bronz sikke ele geçirilen bu mekânın doğu duvarının üzerinde de, doğu ve güneye çıkan merdivenlerin varlığı görülmüştür. Bu alandaki yamaç eğimi dikkate alındığında, bu merdivenlerin, bir alt terasın ikinci katına çıkan merdivenler olduğu düşünülmektedir.

Hole açılan girişin hemen güneyinde, 2.1 m. boyutlarında küçük bir mekânın varlığı tespit edilmiştir. Mekân tabanının çökmüş olduğu, ancak güney duvarına paralel 45 cm. genişliğinde derin bir açıklığın bulunduğu görülmüş, burada yapılan çalışmalar sonucunda, bazı bölümlerde 1.2 m. yüksekliğe sahip bir ana kanalizasyon kanalı ortaya çıkarılmıştır. Bu kanalın yaklaşık 15 m. kadar güneye, 8 m. kadar da kuzeye doğru devam ettiği, her iki uçta da göçük ile sonlandığı belirlenmiştir. Sahip olduğu bu özellikler ile bu mekân, *latrina* olmalıdır.

Revak bölümünün güneydoğu köşesinde, güneye inen iki basamağı korunmuş, ancak en azından üçüncü basamağın varlığına da işaret eden izleri üzerinde taşıyan yarım daire formunda bir merdiven, tabanı sıkıştırılmış küçük çakıl taşı ve kumdan oluşan açık bir avluya inmektedir (Resim: 4). Bu merdivenin üst basamaklarının alınmış olması ve çıkışın önüne bir duvarın örülmüş olması, bu merdivenin evin son kullanım evresinde işlevini yitirdiğini ortaya koymuştur. Merdiven basamaklarının altında kaldığı anlaşılan logar ve su künklerinin, revak bölümünde biriken yağmur sularının tahliyesi ni sağlayan bir sistem oluşturduğu belirlenmiştir.

Yarım daire formlu merdiven inişinin hemen doğusundaki kapının, 7 No.lu odaya geçit verdiği saptanmıştır. Sarmaşık yapraklı bir bordür ile çevrelenmiş basık altıgenlerden oluşan mozaik ile süslü odanın tabanı, altından geçmekte olan ana kanalizasyon hattı nedeniyle büyük oranda çökmüş olarak ele geçirilmiştir. Mozaik taban üzerinde bazı harç ile doldurulma suretiyle yapılmış antik restorasyon izlerine de rastlanmıştır 3.40 m. genişliğindeki mekânın uzunluğu, kazı sezonuna gelinmesi nedeniyle belirlenememiş, ancak mekânın güney duvarına bitişik geç dönemde yapılmış bir sekinin varlığı saptanmıştır. Mekânın tonoz dönüşüne kadar korunmuş olan duvarları üzerinde yer yer fresko izlerine rastlanmasının ardından, freskoların korunduğu duvar kenarları kazılmadan 2003 sezonuna bırakılmıştır.

Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları

2001 kazı sezonunda gün ışığına çıkarılan 1 No.lu mekânın duvarlarını süsleyen duvar resimlerinin konservasyonuna başlanmıştır. Fresko yüzeylerinin tamamen temizlenmesinin ardından, duvardan ayrılmış olan sıvaların arkası tümüyle boşaltılmış ve Antik Dönem harcının birkaç ton farklısı elde edilerek, bu boşluklar doldurulmuştur. Bu şekilde freskoların duvar ile olan bağlantıları sağlamlaştırılmıştır. Freskoların yüzeyi seyreltilmiş palaroid yardımı ile örtülerek hava ile teması kesilmiştir.

1 No.lu mekânın tabanını oluşturan mozaiklerdeki çökmeler, o bölümdeki tesselerinin yerinden alınarak, yeni Horasan dökülüp tekrar yerine yerleştirilmesi ile giderilmiştir.

Revak bölümünün batı kısmındaki mozaiklerin güney bölümlerinin tahribata uğradığı 2001 yılında belirlenmişti. Mozaikli tabanın oldukça büyük olması ve restorasyon ve konservasyon işlerinin yavaş seyir izlemesi nedeniyle, tahribata uğramış alanların kenarları geçici önem olarak alçı ile sıvanmış, bu sayede restorasyon işlemi başlayınca kadar yeni tahribatlar önlenmiştir.

YOLÜSTÜ 1 SEKTÖRÜ (Resim: 5)

Edremit-Çanakkale asfaltının 35 m.ye genişletilme çalışmalarının, Edremit'ten başlayarak AltıNo.luk'a doğru ilerlemesi göz önünde tutularak 2001 yılında bu alandaki kültür tabakalanmasını anlamaya yönelik olarak Yolüstü sondajı gerçekleştirilmiş ve bu çalışma sonrasında, Geç Roma Döneminden başlayıp M.Ö. 8. yüzyıla kadar geriye giden buluntularla karşılaşmıştır³. Bu veriler ışığında, bu sondajın 1 m. kuzeyinde, 9x8 m. boyutlarında 72 m² lik bir alanı kapsayan Yolüstü 1 açmasına başlanmıştır. Zeytinlik içerisinde yer alan açma, kuzeyden güneye doğru hafif eğimli toprak yüzeyine sahiptir. Açmada ele geçirilen en geç mimarî kalıntılar, açmanın kuzeydoğu köşesinde ortaya çıkarılmış olup bir mekânın güneybatı köşesine aittir. 1 No.lu mekân olarak isimlendirilen mekâna giriş güneyden olup işlenmiş iki bloktan oluşan kapı eşiğine sahiptir. Mekân içinde girişin hemen doğusunda, kesite giren oval formlu taş sırası, bir ocak olarak değerlendirilmiştir. İçerisinde bir ocağı da barındırdığı anlaşılan bu mekân çıkışının hemen batısına konumlanmış olan çeyrek daire görünümü, ilk bakışta bir ocağı anımsatan yapılanma, içerisinde herhangi bir yanık izine rastlanmamış olması nedeniyle, depolama amaçlı olmalıdır. Mekânı batıdan sınırlayan duvarın güney bölümünün, daha geç bir duvar ile tahrip edildiği görülmüştür. Mekân içerisinde yapılan çalışmalarda ele geçirilen karışık malzemeler, mekânın kesin olarak tarihlenmesine bu yıl için olanak tanımamıştır.

1 No.lu mekânın güneyinde ve onun güney duvarına paralel bir başka duvar daha ortaya çıkarılmıştır. Bu duvar, batıda kısmen korunmuş kuzey-güney doğrultulu bir başka duvar ile birleşerek bir köşe oluşturmuştur. Doğu batı duvarının ortaya çıkarılan en alt sırasını, işlenmiş dört blok taşın oluşturduğu ve batı bölümde korunan duvarın

3 G. Polat, Antandros 2001 Kazıları, 24. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 2, Ankara, 2002, s.23.

bu blok taşlar üzerine inşa edildiği gözlenmiştir. İnşa edilen bu duvarın doğu ucunun kare bir blok ile sonlanması, bu alanda bir kapı lentosunun varlığına işaret etmiş, dolaşısıyla da üzerine duvar inşa edilmeyen blok taşların da kapı eşiğini oluşturduğunu ortaya koymuştur. Ancak bu girişin genişliğinin ne kadar olduğunu belirlenmesini, eşiğin doğusundaki çukur tahribatı engellemiştir. Kapı eşiğinin güneyde taş döşemeli bir alana açılıyor olması, duvarların oluşturduğu mekânın güneyde olması gerekliliği sonucunu doğurmuştur. Mekânın dışındaki taş döşeme üzerinde ele geçirilen *in situ* bir kaide ile bir altlık, bu yapının M.Ö. 3. yüzyılın ikinci yarısına ait olduğunu belirlemiştir⁴ (Çizim: 2).

Açmanın batı yarısında sürdürülen çalışmalarda, 6.60 m. seviyesinden itibaren toprakta kerpiç oranı artmış ve hemen ardından da yanık kerpiçler gelmeye başlamıştır. Yanık kerpiç tabakası 6.32 m. seviyesinde sıkıştırılmış ve geçirdiği yangın sonrasında pişmiş toprak tabaka halini almış, üzerinde *in situ* malzemeler barındıran bir taban ile sonlanmıştır. Bu taban doğuda, 1 No.lu mekân olarak adlandırılan mekânın batı duvarına paralel, tek taş sırası gün ışığına çıkarılmış bir duvar ile sınırlanmıştır. Tabanın korunan güney bölümünde, batı kesite yakın bir alanda 32 adet pişmiş toprak ağırlık, toplu halde ele geçirilmiştir. Geçirdikleri yangın sonrasında büyük oranda tahribat görmüş olan ağırlıklar, palaroid yardımı ile dağılmadan kaldırılmıştır. Tabanı doğudan sınırlayan duvarın hemen batısında, taban üzerinde yatmakta olan yığın görünümünde seramik parçaları ile karşılaşmıştır (Resim: 6). Geçirdikleri yangın nedeniyle kısmen tahribat görmüş olan seramik yığınının kaldırılarak restore edilmesi sonucunda, bir adet *oinokhoe*⁵, iki adet kâse⁶, bir adet çift yanma delikli kandil⁷ ile yediye yakın *khytrai*⁸ bu yığını oluşturduğu tespit edilmiştir (Çizim: 3). M.Ö. 6. yüzyıla ait olan bu kaplar ve ağırlıklar, bir yangınla sonlanmış M.Ö. 6. yüzyıl evinin işliğini kazdığımızı ortaya koymuştur. İşlik bölümünün yalnızca bir bölümü açığa çıkarılan M.Ö. 6. yüzyıl evindeki çalışmalar, 2003 kazı sezonunda da sürdürülerek, evin tam planı elde edilmeye çalışılacaktır.

MELİS NEKROPOLÜ

2002 kazı sezonunda çalışılan üçüncü sektör, Melis Nekropolü'dür. 2001 yılı kazı sezonunda yaklaşık 130 m²lik alanda sürdürülmüş olan Melis Nekropolü kazı çalışmalarına 2002 yılında da devam edilmiştir. Çalışmaların hedefini mezarlık alanının genişletilmesinden çok, bir önceki yıl açılan alanda derinleşilerek, mezarlık alanın en erken kullanım tarihini belirlemek oluşturmuştur. Bu nedenle, bir bölümü açma kesitleri içerisinde kalan mezarların bütünü'nün ortaya çıkarılması gerekliliğinin dışında, açmada genişlemekten kaçınılmıştır. Ancak bu alandaki gömü yoğunluğu nekropol alanında 2002 yılı hedeflerine ulaşılmasını engellemiştir.

2002 nekropol çalışmalarında 18 kremasyon, 7 lâhit, 5 amphora, 3 çatı kiremiti, 3 sanduka ve 2 *pithos* olmak üzere toplam 38 mezar açılmıştır (Resim: 7). Bu mezarlardan özellikle bir kadına ait 25 No.lu taş sanduka mezar, gerek ilginç tipi, gerekse de diğerlerinin aksine başı batıya gelecek şekilde yatırılışı, mezarlığın bu alanda seyrek de olsa Bizans Döneminde de kullanıldığını açığa vurmuştur (Resim: 8). Melis Nekropolü'nün kullanım dönemine ilişkin bir diğer yeni bulgu da, 11 No.lu mezarda ele geçi-

- 4 Benzer örnek için bakınız; S. I. Rotroff, *Hellenistic Pottery, The Athenian Agora XXIX*, New Jersey, 1997, Fig. 42, No 599.
- 5 Benzer örnek için bakınız; N. Bayne, *The Grey Wares of North-West Anatolia, Asia Minor Studien 37*, Bonn, 2000, Fig. 55, 9.
- 6 Tek kulplu kase örnekleri için bakınız; N. Bayne, Fig. 55, 10-11.
- 7 Benzer kandil örnekleri için bakınız; Chr. Blinkenberg, *Les Petits Objets, Fouilles de L'Acropole 1902-1914*, Lindos I, Berlin, 1914, pl.122, 2557; K. Lehmann, *The Hall of Votive Gifts, Samothrace 4.1*, New York, 1962, 149-150; D. Kasab Tezgör-T. Sezer, *Istanbul Arkeoloji Müzeleri Pişmiş Toprak Kandiller Kataloğu, Varia Anatolica VII/2*, İstanbul, 1995, 52, Kat.No: 106.
- 8 Benzer tipte *khytrai*lar Assos Nekropolü'nde ele geçirilmektedir. F. Ullrich, *Die archaische Nekropole von Assos, Asia Minor Studien 31*, Bonn, 1999, Abb. 44, 812-818.

rilmiştir. Tuğlardan oluşturulan sanduka mezarın içerisinde ele geçirilen birisi cam, diğeri pişmiş toprak iki *unguentarium*, bir bronz zil ve korozyona uğramış bronz sikke, bu mezarlığın Roma Döneminde de kullanım dışı bırakılmadığının göstergesi olmuştur (Resim: 9).

Melis Nekropolü'nde yapılan çalışmalarda Hellenistik Dönem gömülerinde kremasyon mezarlarının sayısında büyük bir artış gözlenmiştir. Bu mezarların büyük bölümünü *urna* içindeki kremasyonlar oluşturmaktadır. Bu tip mezarlara en güzel örnek 62 No.lu mezardır. *Urnanın* hemen yanına bir krater, bir balık tabağı ve bir lekaneden oluşan mezar hediyeleri bırakılmıştır (Resim: 10). Bir diğer kremasyon mezar ise, 51 No.ludur. Basınç nedeniyle parçalanmış olan bu mezarın da hediyelerini *urna* kabının yanına bırakılmış bir *unguentarium* ve bir *lagynos* oluşturmaktadır. Yine Hellenistik Döneme ait kiremit mezarlar da ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan 47 No.lu mezar, bir çocuk mezarı olup iki çatı kiremidi arasına iskeletin yatırılması ile oluşturulmuştur. Kavisli profile sahip çatı kiremitlerinin arasına, baş ve ayak ucuna gelecek şekilde yerleştirilen taşlarla, bireyin yerleştirilebileceği boşluk oluşturulmuştur. İskeletin dişleri arasına sıkıştırılan bir sikke ile mezara ters olarak bırakılmış öpüşen Psykhe ve Eros figürünü bu mezarın hediyelerini teşkil etmektedir.

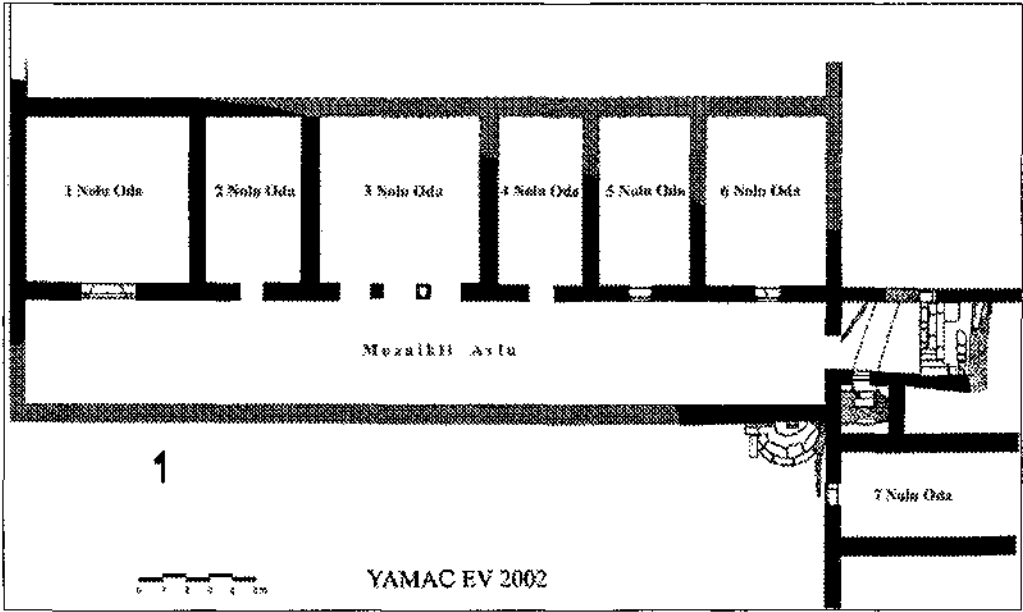
2002 yılı çalışmalarında ortaya çıkarılan en görkemli mezar 49 No.lu lâhittir. Kesme taşlardan yapılmış ve iki sırası korunmuş bir podyuma sahiptir. Mezar podyumunun, 25 No.lu Bizans ve 58 No.lu M.Ö. 4. yüzyıla ait bir çatı kiremidi mezar tarafından tahrip edildiği anlaşılmaktadır. Podyum duvarı üzerine oturan ve tek bireye ait olduğu anlaşılan çatı kiremiti mezarda, iskeletin ağzına bırakılan sikke dışında herhangi bir buluntu ele geçirilmemiştir. Kesme taşlardan yapılmış podyuma sahip lâhdin tahribata uğramadığının anlaşılması üzerine, buluntu açısından zengin bir mezar beklentisi artmıştır. Mezar içerisinden yalnızca 2 adet bronz *strigilis*, bir amphora ve erimiş durumda bir *alabastronun* çıkması, bu beklentileri boşa çıkarmıştır.

Buna karşın, yine M.Ö. 5. yüzyıla ait 60 No.lu lâhit içerisinden ayak ucuna bırakılan bir amphora, iki kâse, bir kırmızı figür bodur *lekythos* ve 3 adet bronz sikke ve baş ucuna bırakılan ikinci bir amphora ile birlikte bir bireye ait iskelet ele geçirilmiştir. Baş ucuna bırakılan amphoranın bir *urna* kabı olduğu içinde ele geçirilen yanmış kemik ve küllerden anlaşılmıştır.

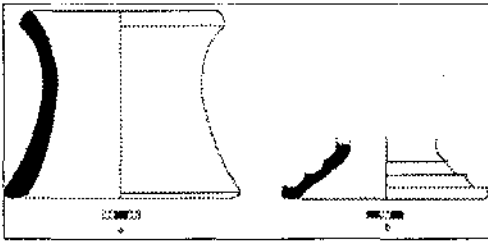
2002 yılı çalışmalarında M.Ö. 6. yüzyıla ait bir *pithos* mezar ile, M.Ö. 7. yüzyıla ait kremasyon, ele geçirilen en erken mezarları temsil etmektedir. Çocuğa ait olduğu anlaşılan 50 No.lu *pithos* mezar, içerisinde herhangi bir hediye barındırmazken, *pithosun* kaldırılması sonucunda, bir küçük *skyphos* ve biberondan oluşan hediyelerin *pithosun* ağız kenarına bırakıldığı görülmüştür. 50 No.lu *pithosun* hemen batısındaki 76 No.lu kremasyon, taşlarla yanlardan desteklenmiş *urna* kabı olarak kullanılan omuzdan kulplu amphoranın ağzına yerleştirilen bir kuşlu kâsenin üzerine kapak taşının bırakılması ile oluşturulmuştur⁹ (Resim: 11).

2002 kazı sezonunda, bir önceki sezonda ele geçirilen M.Ö. 8. yüzyıla ait parçaların ait olduğu döneme ilişkin mezarlara rastlanamamasına karşın, mezarlığın Bizans Dönemine kadar seyrek de olsa kullanıldığı belirlenmiştir. 2003 kazı sezonunda Melis Nekropolü'nde, erken mezarlara ulaşma amacı ile çalışmalara devam edilmesi planlanmaktadır.

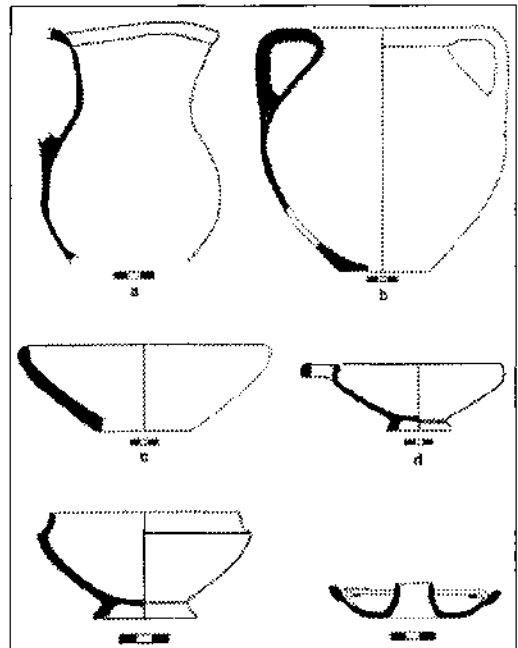
9 F. Utilli, Abb. Kuşlu kâse örneği için; C. Jacobi, *Esplorazione archeologica di Camiro II*, Clara Rhodos vol.VI-VII, 1933, Fig. 70.

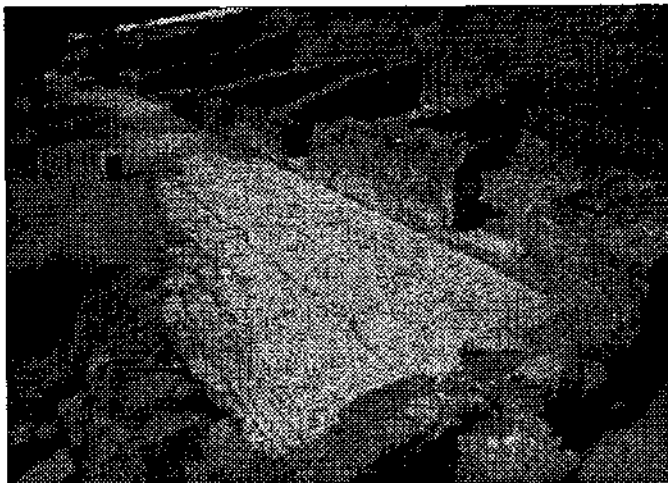
Çizim: 1

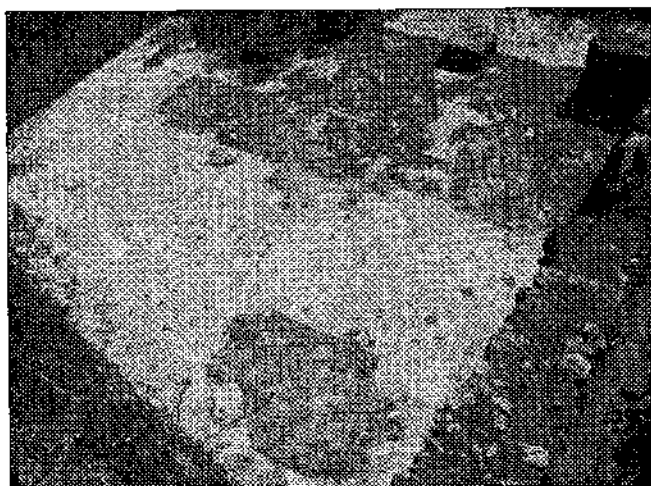
Çizim 2: Şirince Köyü tarihî çevresi

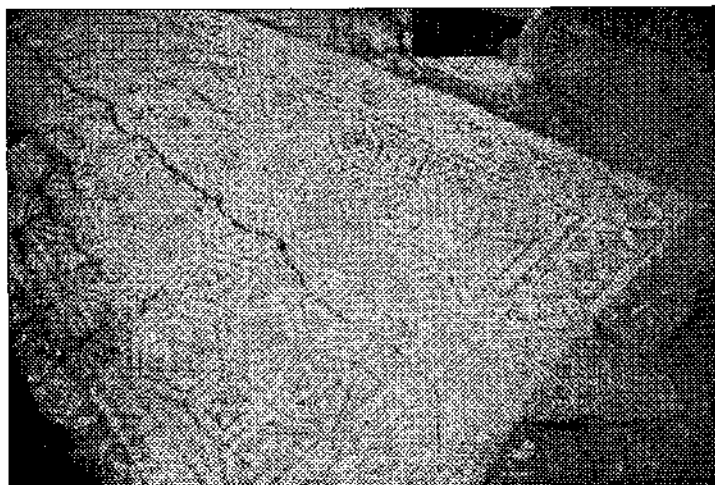
Çizim: 3

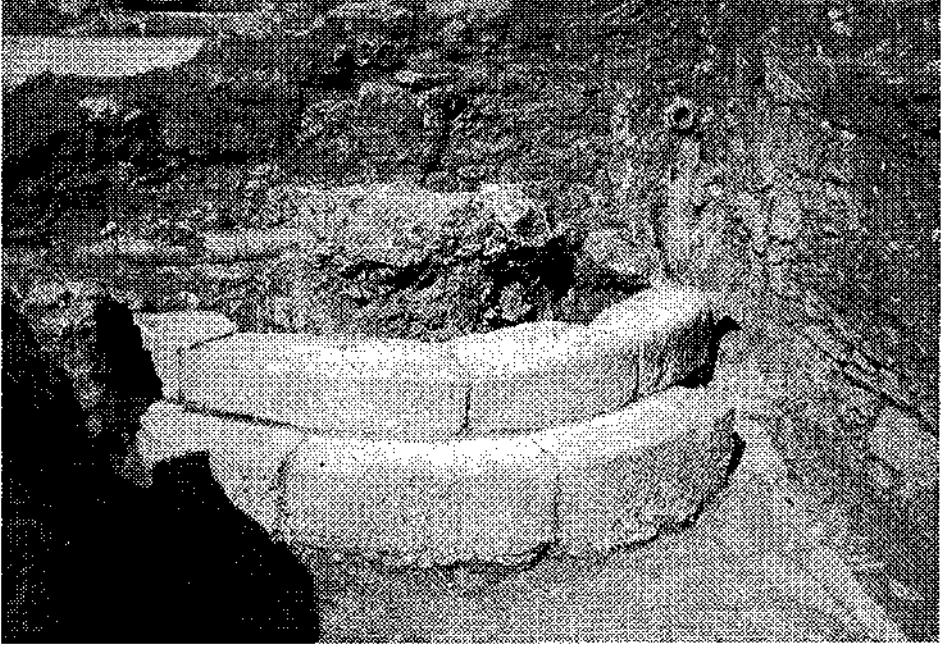
Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

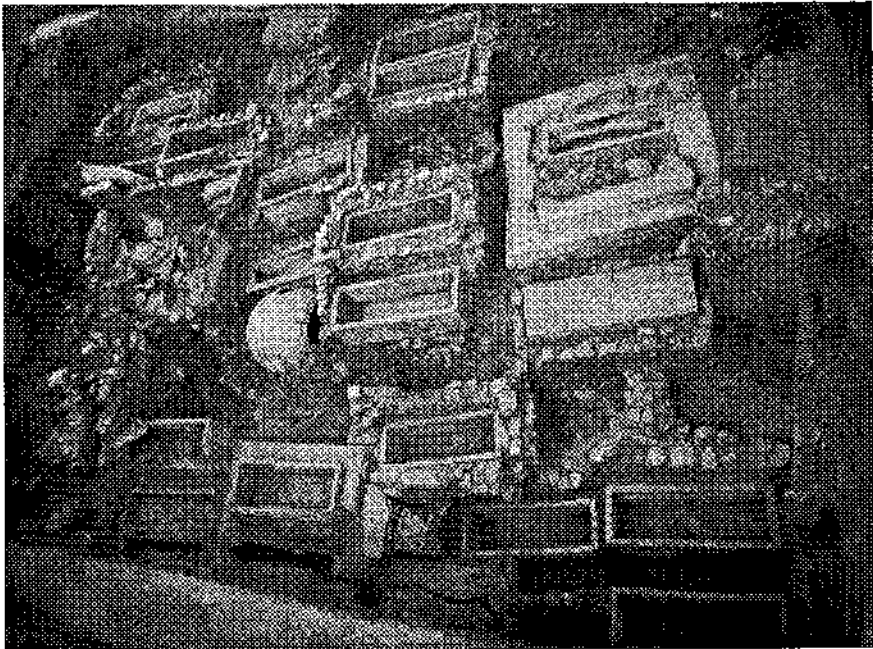
Resim: 4

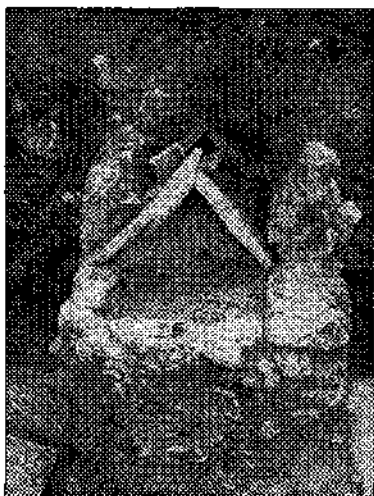
Resim 5: Aziz Demetrios Kilisesi

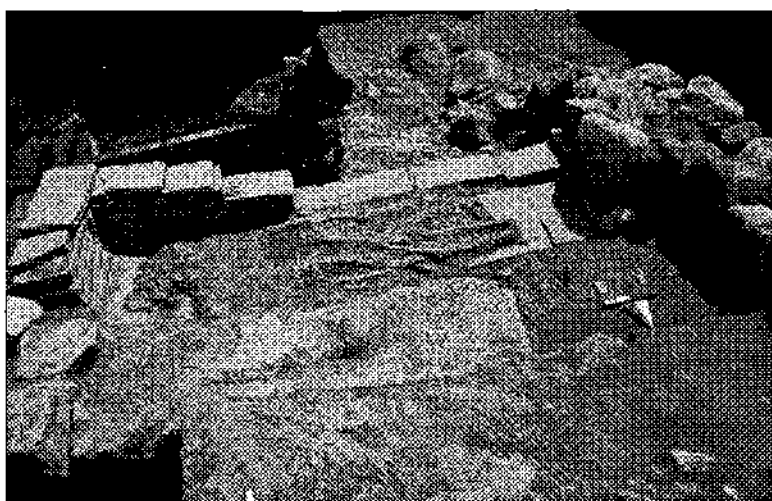
Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

SIIRT-TÜRBE HÖYÜK 2002 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

Haluk SAĞLAMTEMİR*

Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 20.08.2002 tarih B.16.0.AMG.0.10.00.02.712.4 (İllusu) sayılı kararı ile vermiş olduğu kazı izin belgesi ile Mardin Müze Müdürlüğü denetiminde ve Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Protohistorya ve Önasya Arkeoloji Anabilim Dalı'ndan Yard.Doç.Dr. Haluk Sağlamtemir'in katılımıyla, Siirt İli merkez ilçeye bağlı Yokuşbağlar Köyü, Çiçekyurdu mezarının kuzeybatısında bulunan Türbe Höyük'te 26 Ağustos-25 Eylül 2002 tarihlerinde arkeolojik kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir¹.

Türbe Höyük, Siirt İli merkeze 27 km. uzaklıkta ve Siirt'in güneyinden akan Botan Suyu'nun kıyısında yaklaşık 100x40 m. boyutlarında bir yerleşim yeridir (Resim: 1). Türbe Höyük, Botan Suyu Vadisi'nin güneyinde, derin vadinin bittiği alana yakın, iki yüksek dağ sırasının birbirine yaklaşarak kapandığı bir noktada bulunmaktadır (Çizim: 1). Yerleşim alanı Botan Suyu'nun yan kolları tarafından sel tipi akışlarla vadi içine biriktirilmiş bloklu çakıl depolarından oluşan doğal bir tepenin üzerinde bulunmaktadır. İlk gözlemlere göre höyük üzerindeki kültürel dolgunun 3-4 m. olduğunu düşünmekteyiz. Yerleşim alanı güneyden kuzeye doğru genişleyerek alçalmaktadır. Höyüğün kuzey tarafını doğudan mevsimlik akan bir dere sınırlamaktadır. Derenin getirmiş olduğu alüvyonal birikinti ise höyüğün kuzeybatı kısmında çakıllı düz bir alanın oluşmasına sebep olmuştur.

Türbe Höyük, Botan Suyu'nun Dicle Nehri ile birleştiği noktadan 6 km. kadar kuzeyde, Botan Suyu Vadisi'nin içinde yer almaktadır. Bu konumu nedeniyle Botan Vadisi boyunca kuzey veya güney bölgelere ulaşım açısından önemli bir geçiş noktasında bulunmaktadır. Türbe Höyük ilk kez G.Algaze tarafından Dicle ve Fırat Yüzey Araştırmaları Projesi kapsamında 1988-1990 yıllarında bölgede yapılan yüzey araştırmaları sırasında saptanmıştır². Yüzey buluntularına göre burasının vadi içerisindeki önemli bir

* Yard.Doç.Dr.Haluk SAĞLAMTEMİR, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Protohistorya ve Önasya Arkeoloji Anabilim Dalı Bornova-İzmir/TÜRKİYE e-mail.haluk@edebiyat.ege.edu.tr

1 Mardin Müzesi ile ortak olarak yürütülen kazı çalışmasına Kültür Bakanlığı'nı temsilen Elazığ Müzesi'nden Serdar Okur katılmışlardır. Kazı boyunca hoşgörülü yaklaşımlarından dolayı Mardin Müze Müdürü Sayın Songül Ceylan Balan ile Müze Araştırmacısı Sayın Hasan Karabulut'a, proje yürütücüsü Sayın Prof. Dr. Numan Tuna'ya, TAÇDAM Bölge Koordinatörü Sayın Dr. Jale Velibeyoğlu'na ve mevzuat ile ilgili her problemimizin çözümünde yardımlarını bizden esirgemeyen Sayın Sırma Küçük'e teşekkür ederiz. Kazıda Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Protohistorya ve Önasya Arkeoloji Anabilim Dalı öğrencilerinden Koray Alper, Serkan Kıvanç Sis, Özgür Asil, Mustafa Uğur Babaoğlu, Emrah Altındaş, Serdar Ona, Mesut Alp, Ozan Şahin, İsmail Ahmet Günay, Nizamettin Çiçekel ve Erdiñ Kurban çalışmışlardır. Mimari çizimler ise, 9 Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi master öğrencisi Tolga Çolak ve Ozan Şahin tarafından yapılmıştır. Yukarıda adı geçen öğrenciler kazıdaki özverili çalışmaları nedeniyle her türlü övgüye layıktır. Kazı çalışmaları sırasında her türlü desteğini bizden esirgemeyen Refik Kızılay ve ailesine, ayrıca Siirt halkına bize göstermiş oldukları yakın ilgi için minnettarız. Kazının parasal kaynağı Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM) ve Ege Üniversitesi Bilim-Teknoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi (EBİLTEM) tarafından karşılanmıştır.

2 G. Algaze ve diğer araştırmacılar tarafından yapılan yüzey araştırmaları hakkında daha detaylı bilgi için bkz. G. Algaze, "A New Frontier: First Results of the Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project, 1988", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 48, Chicago 1989, 241-281; G. Algaze, "The Tigris-Euphrates Archaeological Survey Pro-

Erken Kalkolitik Dönem yerleşim yeri olduğu belirtilmektedir. Ayrıca aynı yüzey araştırması kapsamında höyüğün hemen güneydoğusunda bulunan tarlaların içerisinde 250x300 m. boyutlarındaki bir alanda çok sayıda obsidiyen aletin varlığından söz edilmektedir.

2002 yılı Türbe Höyük kazısının ilk yılı olmasından dolayı höyüğün topografik plânı çıkarılmış, höyüğün batı ve doğusunda toplam 6 açmada kazı çalışmaları sürdürülmüştür (Çizim: 2). Höyüğün batısında Botan Suyu boyunca uzanan yaklaşık 70 m. uzunluğunda ve 3.5 m. kalınlığındaki sur duvarlarında da temizleme çalışmaları yapılmıştır. J 15, J 16 ve J 17 açmalarındaki çalışmalar tabakalanmayı anlamak açısından kuzey-güney doğrultusunda höyüğün en yüksek noktasından güneye doğru devam etmiştir. Batı tarafta bulunan I 16, I 17 ve I 18 açmalarındaki çalışmalar ise, sur duvarını ve duvarın arkasında bulunan yapıları açığa çıkarmaya yönelik gerçekleştirilmiştir.

Türbe Höyük, üzerinde kısmen korunmuş sur duvarının varlığı ile dikkat çekmektedir. Bu duvar yaklaşık 70 m. uzunluğunda düzensiz taşlardan harçsız olarak yapılmıştır. Duvarın özellikle ön yüzü tahribat görmüş olmasına rağmen, korunmuş kısımlarda kalınlığı 3 m.yi, yüksekliği ise 3.5 m.yi bulmaktadır (Çizim: 3). Duvar höyüğün eğimine bağlı olarak güneyden kuzeye doğru alçalmaktadır. Sur duvarı kuzey tarafta daha fazla tahribat görmüş durumdadır. Sur duvarının kuzey tarafta köşe yapıp doğuya döndüğü kısımda İri taşlardan yapılmış ancak büyük kısmı tahribata uğramış bir kule bulunmaktadır.

Sur duvarı, höyüğün yalnızca Botan Suyu'na bakan batı tarafına inşa edilmiştir. Batı tarafı sur duvarı ile çevrilmiş olan yerleşimin doğu tarafında, kuzeydoğu ile güneybatı yönüne açılmış derin bir hendek bulunmaktadır. Kesin olmamakla birlikte, doğuda bulunan ve höyüğü tam ortadan ikiye bölen bu hendek, sur duvarı ile ilişkili olabilir. Bu yapısı ile üçgen şekilli bir kale görünümünü almış olan yerleşim alanına girişin, güney tarafta sur duvarının köşesi ile derin kazılmış olan hendeğin birleştiği yerde olduğunu düşünmekteyiz.

Türbe Höyük adından da anlaşılacağı gibi, höyük üzerinde bulunan mezarlardan dolayı yerel olarak bu isimle bilinmektedir. Dolayısıyla kazı yapılan tüm alanlarda özellikle höyüğün tepe kısmında bulunan J 15, J 16 ve J 17 açmalarında çok sayıda Ortaçağ mezarları ortaya çıkarıldı (Resim: 2). I 16, I 17 ve I 18 açmalarında bulunan mezarlar sur duvarının üzerine geldiği için gömüler bu kesimdeki sur duvarlarını kısmen tahrip etmiştir (Resim: 3). Ortaya çıkarılan iskeletlerin büyük kısmı genellikle çocuk iskeletleri olup doğu-batı yönüne sırtüstü yatırılmıştır. Yüzeye yakın olan bazı mezarların etrafı tek sıra taşla çevrilmiştir. Bazı gömülerin üzeri 4 veya 5 adet plâka taş ile kapatılmıştır. İki iskeletin kollarında ve boyunlarında cam boncuk ve bilezikler ortaya çıkarılmıştır. Höyük üzerinde Ortaçağa tarihlenebilecek mimari tabakalar veya keramik ele geçirilmediğinden dolayı, yerleşimin Ortaçağda yalnızca mezarlık alanı olarak kullanıldığını düşünmekteyiz.

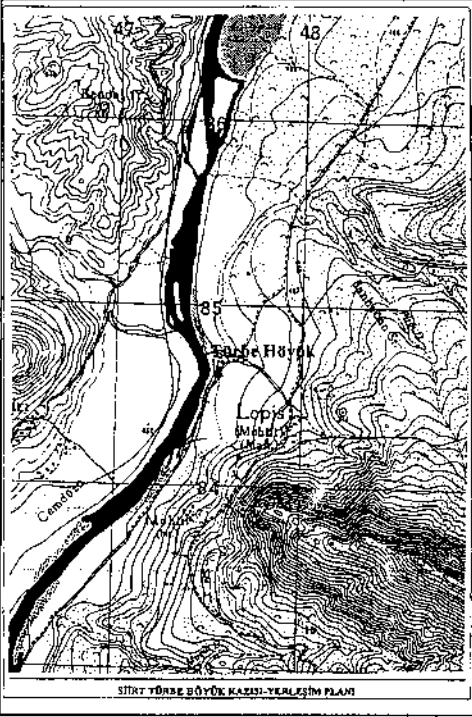
Ortaçağ mezarlarının hemen altında, iskeletler tarafından kısmen tahrip edilmiş taş yapılar ortaya çıkarıldı. Bu taş yapılar höyüğün batısını çevreleyen 70 m. uzunluğundaki sur duvarı ile birlikte yapılmışlardır. Sur duvarının doğusunda bulunan mekânların duvarları, aynı zamanda sur duvarlarına destek görevi görmektedir (Resim: 4). Ancak sur duvarının arkasında yan yana sıralanmış olan mekânların bazılarının içi sur duvarının direncini artırmak amacıyla taşla doldurulmuştur. Sur duvarı ve doğusunda bulunan mekânların yapımı için açılan temel çukurları da höyük üzerindeki erken tabakaların tahribata uğramasına neden olmuştur. Sur duvarının doğusunda bulunan yapı-

ject, 1988"; Dicle ve Fırat Yüzey Araştırmaları Projesi, 1988". *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1990, 391-405.; G. Algaze-R. Breuninger-C. Lightfoot-M. Rosenberg, "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary report of the 1989-1990 Seasons", *Anatolica*, No. XVII, İstanbul 1991, 175-240.; J. Velibeyoğlu-A. Schachner-S. Schachner, "Botan Vadisi ve Çatıtepe (Tilli) Yüzey Araştırmaları'nın İlk Sonuçları", *İlisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, (Ed. N. Tuna-J. Velibeyoğlu), Ankara, 2002, 783-835.

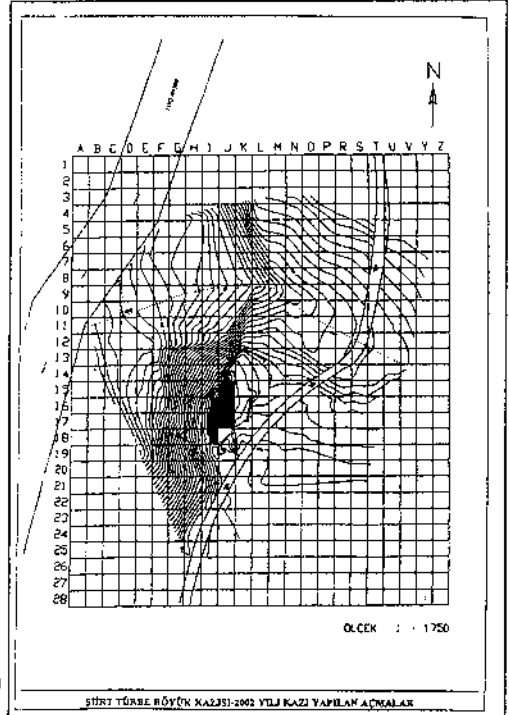

ların duvarları kısmen 2 m.ye kadar korunmuştur (Resim: 5). Bu mekânlardan birinin içinde kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan ve yapım tekniği açısından aynı özelliklere sahip daha erken döneme ait başka bir mekân ortaya çıkarıldı. Bu mekânın varlığı surun arkasında bulunan yapıların en azından iki evreli olabileceğini ve erken evrede yerleşimin surla çevrili olmadığını göstermektedir (Resim: 5). Sur duvarı 18 açmasının c plân karesinde köşe yaparak bitmektedir. Bu alanda tabanı küçük dere taşları ile döşeli küçük bir bölümün sur ile çevrili yerleşim alanına giriş için kullanıldığını düşünmekteyiz. Sur duvarı ve arkasında bulunan yapılar için yapılan ilk gözlemler Roma Dönemi öncesine tarihlenebileceğini göstermektedir.

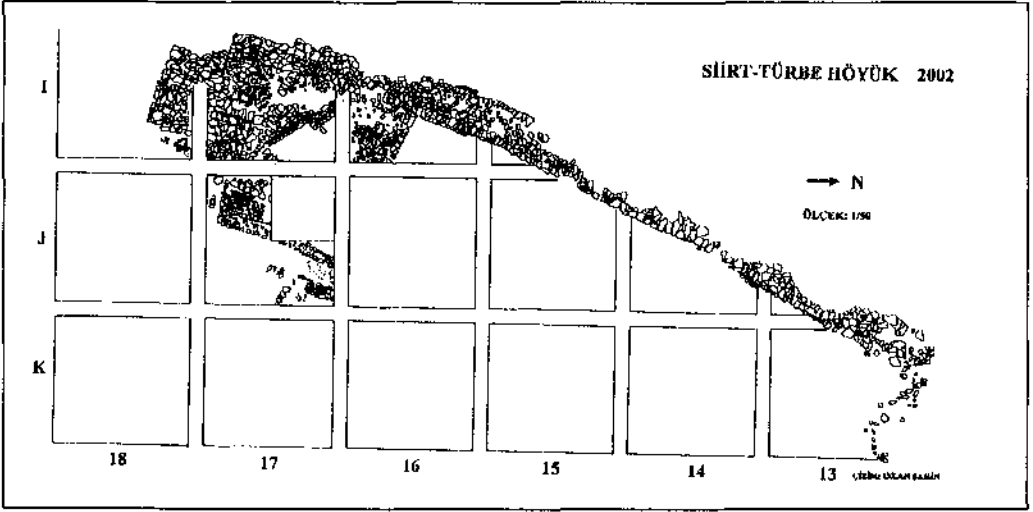
Kazı çalışmaları boyunca yoğun olarak Halaf Dönemine tarihlenen keramikler ortaya çıkarılmasına rağmen, mimarî olarak bu tabakalara ulaşılamamıştır. Bu keramikler özellikle iskeletlere ait mezar çukurlarının ve yerleşim yerinin batı tarafında bulunan surun yapımı sırasında yüzeye çıkmış olmalıdırlar. Türbe Höyük'te ele geçirilen Halaf boyalı çanak çömleğinin mal özellikleri ve kap formları, diğer bölgelerden tanıdığımız tipik örneklerle paralellik içerisindedir. Ağırlıklı olarak devetüyü renkli hamura sahip keramiklerde katkı maddesi yaygın olarak kullanılmamıştır. Bitkisel katkının hiç görülmediği Türbe Höyük Halaf keramiklerinde zaman zaman ince kum katkı söz konusudur. Birçok örnekte boya bezeme kabın hem iç hem dış yüzüne uygulanmıştır. Koyu kahverengi ve siyah bezemede en çok tercih edilen iki renk olarak karşımıza çıkar. Türbe Höyük Halaf mallarında çapraz farama, içi taralı üçgenler, içi noktalarla doldurulmuş eşkenar dörtgenler, düzenli veya düzensiz çekilmiş yatay bantlar dönüşümlü olarak yerleştirilmiş küçük ve büyük nokta sıraları gibi geometrik bezeme unsurlarının yoğun olarak kullanıldığı bezeme şablonları görülmektedir. Yatay bant altına yerleştirilmiş fisto motifi ile dikey fırça darbeleri de kapların ağız kenarlarının iç kısmında tercih gören bezeme unsurları arasındadır. Halaf keramiği ele geçirilen diğer birçok yerleşim yerinde olduğu gibi, dik duvarlı derin çanaklar, hafif dışa açık ağız kenarlı çanaklar ve boyunlu çömlekler, Türbe Höyük'te ortaya çıkarılan yaygın kap formları arasındadır (Çizim: 4, 5). Ayrıca keramiklerle birlikte yine bu dönemlere ait çok sayıda çakmaktaşı ve obsidiyen âlet bulunmuştur. Bu nedenle Botan Suyu Vadisi'nin, Bingöl Dağları ve Van Gölü çevresinde bulunan obsidiyen yataklarının kullanılması ile birlikte bunların Mezopotamya'ya ulaşması, Halaf kültürünün kuzeye yayılımında kullanılan bir geçiş yolu olduğunu göstermektedir. Özellikle Van Gölü'nün güney kıyılarına kadar ulaşan Halaf kültürünün, Doğu Anadolu Bölgesi'ne yayılımı sırasında Dicle Nehri ile birlikte Botan Suyu Vadisi'ni de kullandığını düşünmekteyiz. Türbe Höyük bu stratejik konumunu M.Ö. 5. ve 4. binyıl boyunca sürdürmüş görünmektedir. Ancak M.Ö. 3. binyıl ve Erken Tunç Çağlarının değişen ekonomik ve politik koşulları ile birlikte bu dağlık bölge tercih sebebi olma koşullarını kaybetmiş görünmektedir.

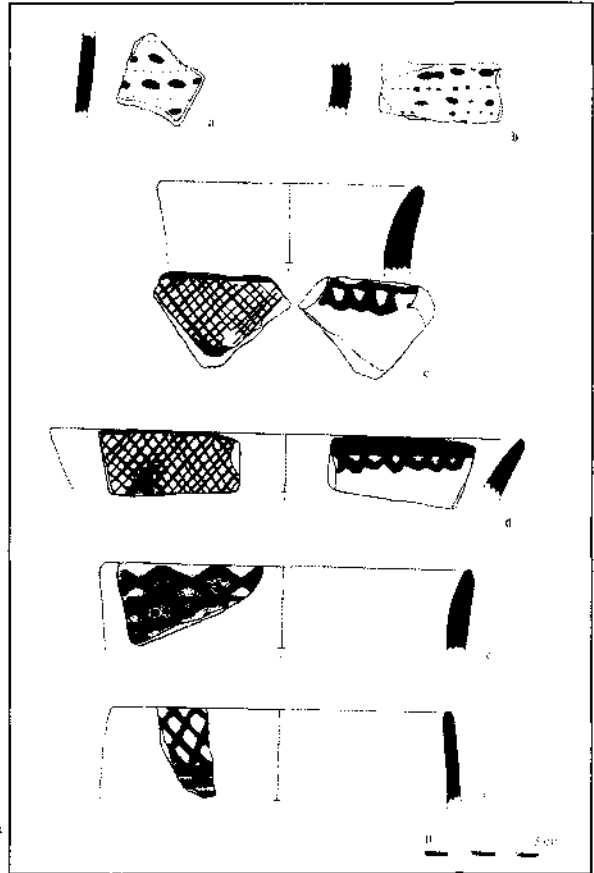
Çizim 1: Siirt-Türbe Höyük, yerleşim planı

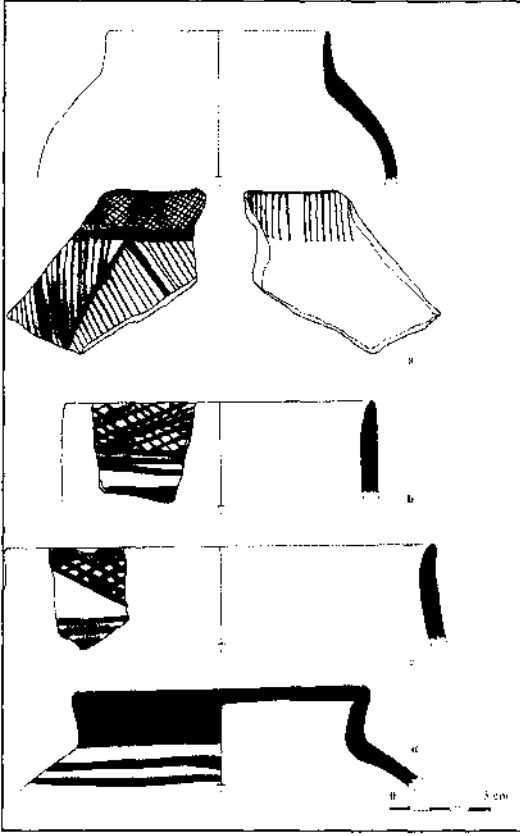
Çizim 2: Siirt-Türbe Höyük, kazı yapılan açmalar

Çizim 3: Siirt-Türbe Höyük, sur duvarı

Çizim 4: Siirt-Türbe Höyük, Halaf keramikleri

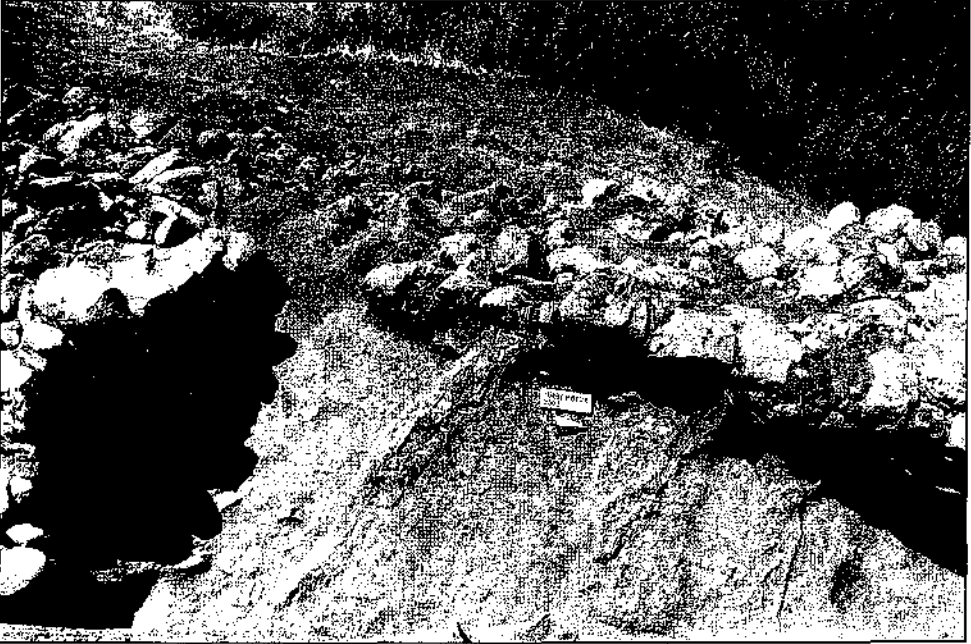
Çizim 5: Siirt-Türbe Höyük Halaf keramikleri

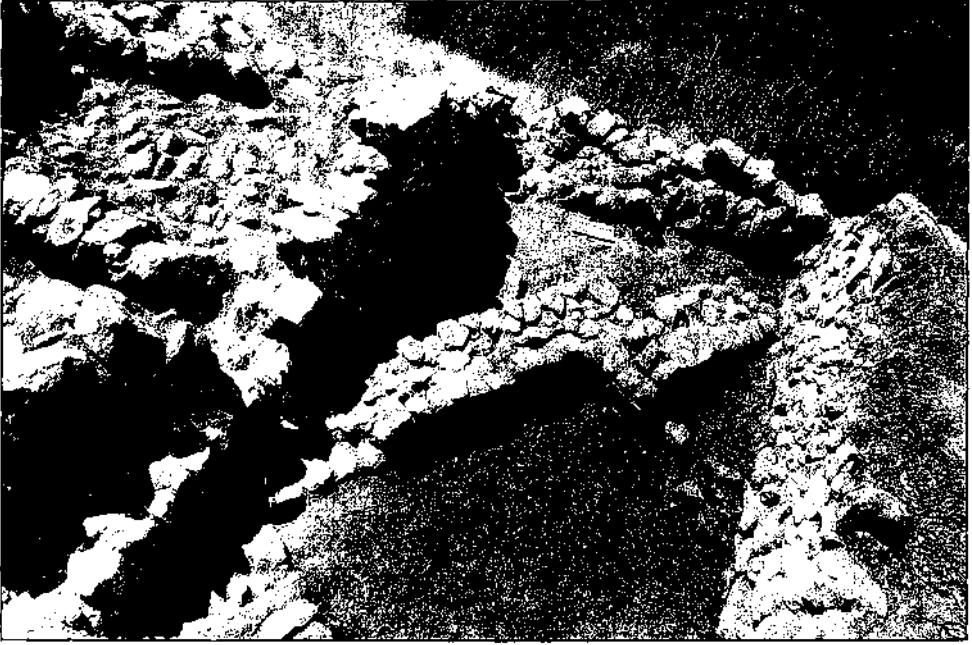
Resim 1: Siirt-Türbe Höyük, genel görünüm

Resim 2: Siirt-Türbe Höyük, J 16 açması Ortaçağ gömüleri

Resim 3: Siirt-Türbe Höyük, I 16 açması sur duvarı ve Ortaçağ gömüleri

Resim 4: Siirt-Türbe Höyük, I 17 açması sur duvarı ve arkasındaki yapılar

Resim 5: Siirt-Türbe Höyük, I 17 açması sur duvarının arkasındaki yapının kuzey duvarı

HALIKARNASSOS 2002

Poul PEDERSEN*

Report of the Turkish-Danish Investigations at Ancient Halikarnassos (Bodrum) in 2002

This report concerns the work that was carried out by the Danish Halikarnassos Project from the University of Southern Denmark in collaboration with Bodrum Museum of Underwater Archaeology under the direction of Oğuz Alpözen and the Directorate of Bodrum Museum.

Fieldwork started on the 2nd of September and lasted until the 25th of October.

Thanks to the generous permission of Dr. Alpay Pasinli and the General Directorate of Monuments and Museums in Ankara and due to a grant from the Danish Carlsberg Foundation it was possible to initiate new investigations in 2002 on a very important site in Halikarnassos: The Zephyrion Peninsula. The site is presently dominated by the magnificent Castle of St. Peter and it houses one of Turkish most popular Archaeological Museums: Bodrum Museum of Underwater Archaeology.

I have benefitted greatly from discussing the remains with the staff of Bodrum Museum, in particular Oğuz Alpözen and Dr. Harun Özdaş. The excavations were carried out under the general supervision of Christopher Briese. The finds were documented and studied by Maria Berg Briese and her team. Benni Berg and his team were in charge of the conservation on the excavation as well as the restoration of the Late-Roman mosaic.

The 2002-campaign had three main goals:

1. The initiation of new, limited searches for possible remains of the Palace of Mausollos on the Zephyrion Peninsula.
2. Documentation and study of pottery from these and previous works in Bodrum.
3. The initiation of a new restoration and conservation project in relation to a Late-Roman mosaic in Bodrum.

1. Investigations and Excavations of Remains from the Presumed Palace of Mausollos

Following the British investigation 150 years ago and the investigations in Bodrum during the last few decades it has been possible to gain a relatively good impression of Halikarnassos - the large Carian capital, which was re-founded by Mausollos

---

* Poul PEDERSEN, Department of Greek and Roman Studies, University of Southern Denmark, DK-5230 Odense M DENMARK

about 370 B.C. and described in detail by the Roman writer Vitruvius a few decades before our era.

The most famous building of Halikarnassos was the tomb of Maussollos, the *Maussolleion*. Two more volumes of the *Maussolleion* publication were published early this year, and they comprise the superstructure of the *Maussolleion* by Kristian Jeppesen and the Pottery by several authors. The last of the seven *Maussolleion* volumes is about to go in press and will appear before the end of this year.

In addition to the *Maussolleion* we now have considerable knowledge about the city-wall, we know about the street-plan, the theatre, The temple of Mars, the late-Classical Türkkuyusu Temple, and we know where the *Stadion* was situated and approximately where the *Gymnasion* was. We have some knowledge also about Hellenistic and Late-Roman house-building in Halikarnassos. We know about some of the places where pottery seems to have been manufactured and where the ancient cemeteries were situated. The famous Salmakis Fountain has been located with great probability on the west side of the harbour and the publication of this as well as the long Hellenistic inscription found here is now in press and scheduled to appear in September this year in a volume of Halicarnassian Studies.

Among the most famous monuments in Halikarnassos, not yet investigated are the Temple of Mars and the Palace of Maussollos. Therefore we decided to try to have a closer look on the ancient remains that are situated between the huge walls of the Crusader Castle, as this is the most promising place to look for the remains of the Palace of Maussollos, - the Palace of the Persian Satrapy of Caria.

The search for the Palace of Maussollos must be based on the description by Vitruvius, but unfortunately this description is not wholly unambiguous. Vitruvius is apparently imagining himself standing in the theatre or somewhere near it, and he says: "Just as on the right side there is the Temple of Venus and the Salmakis Fountain, so on the left wing is the royal palace, which king Mausolus had built to his own plan. From the palace there is seen on the right side the Forum and harbour and the whole circuit of the walls; down to the left below the mountains /rocks there is a secret harbour, placed so that no one can see or know what is going on in it, and so that the king from his own palace could see, what was necessary for his sailors and soldiers without anyone else knowing."

At first sight this description can only indicate that the Palace should be looked for where the Castle and the Museum is presently situated, but there is one problem. Admittedly Maussollos would be able to see the *Agora*, the great harbour and the city walls from here, but what about the secret harbour? There is in fact a sunken mole in the great harbour, which has always been taken to be identical with the secret harbour mentioned by Vitruvius. But this would be down below to the right for anyone standing on the Zephyrion island, and Newton found this fact so important that he suggested the location of the Palace to be further inland on a low rocky hill, which presently carries the school. But there are other difficulties in this description. For instance there are no mountains or rocks anywhere near this sunken mole, and most scholars have adhered to the theory that the Palace must after all have been situated on the Castle peninsula in spite of the difficulties with the location of the secret harbour. As I shall try to illustrate later, it may after all be possible to reconcile the description by Vitruvius with a location on the Castle island after all.

The Ancient Remains on the Castle Peninsula

But let us take a look of what ancient remains are actually to be seen on the Castle peninsula. Most of the area is taken up by the huge walls from the 15th and early 16th century and the rest is covered by the Museum buildings and the beautiful Museum Garden. As all these must be respected this is a very delicate and difficult place to do archaeological research. And of one thing we can be sure: if there is anything

left of the Palace the remains will probably be badly preserved and possibly only in the form of rock-cut beddings and foundations. The Byzantines, the crusaders and others will no doubt have re-used as much as possibly of the ancient building stones for their buildings and fortification works.

No doubt the entire island was fortified already in Antiquity, and there are in fact numerous traces of beddings for a fortification wall. These cuttings are found outside the crusader castle quite close to the waterfront but the situation has changed somewhat since Antiquity, when the sea-level was probably about 1.5 meter lower down than to-day.

Inside the Castle there are ancient remains to be seen in several places and we did some small trial trenches in relation to these in 1992 and 1993 as we reported on the Ankara symposium at that time.

The most significant architectural feature is a large terrace wall (Fig. 1), which must have been at least 6 meters high and more than 25 meters in length. During some works in the garden a greater part of this impressive wall was cleared by the Museum last year, and although the surface of the wall is much weathered the wall is evidently of good quality. Each ashlar was originally supplied with a decorative frame similar to that of the ashlars of the Eastern terrace wall of the Maussoleion, as can be seen for instance in the blocks reused in the west part of the Castle.

This terrace wall runs in a north-south direction. It does not follow the orientation of the ancient town-plan, which therefore was not extended to include the island. The area in front of the terrace wall was originally about 2.5 m. below the present ground level, while the area east of the terrace wall follows the rising rock surface in different levels up to a level about 6 meters higher.

Several ancient walls and structures can be found related to this terrace wall. We have named the uppermost level east of the terrace: *Sector I or "Upper Terrace Level"*.

Cleanings on this spot in 1992 and 1993 revealed beddings and foundations for relatively small rectangular rooms connected at right angles to the great terrace wall. Behind these rooms there was a narrow oblique passage between the rising rock surface and the rooms and one room has a doorstep and door opening leading from the outside. If these remains belong to the Palace of Mausollos they could be imagined to be part of the domestic quarters due to the size of the rooms. From these rooms on top of the great terrace Mausollos would have had a wonderful view of Halikarnassos across the great harbour, precisely as described by Vitruvius apart from the problem with a secret harbour below the rocks on the left to which I shall shortly return.

Sector I - "the upper terrace level" was not investigated in 2002, but is planned to be in 2003.

On a slightly lower level south of sector I, is *Sector II or "The Lower Terrace Area"*, in which a test trench was excavated in 1992. This is the place to which we directed most of our efforts in 2002 (Fig. 2).

The area that has been cleared here is approximately 8 by 10 meters. It is bordered on the north by an ashlar wall, which separates this lower terrace area from the upper terrace area just described. This wall is of brownish andesite. It runs at a right angle towards the great terrace wall, but the connection between the two has been destroyed by the present ramp leading upwards through the area.

This "Lower Terrace Area" has remains of two different structures: To the north there must have been a symmetrical staircase consisting of two flight of stairs running upwards east and west from a common landing in the middle. Rock-cut stairs and a very distinct *anathyrosis* on the north wall make this fact quite clear. Perhaps both stairs led to the higher palace level of Sector I, - or perhaps the eastern staircase led further up the hill, where I believe there was another important structure of a completely different character and date.

South of this double staircase the excavations revealed beddings and remains of very strong foundations for a large and solid platform of completely unknown purpose. The foundation was constructed of large, flat ashlar of greenish andesite similar to those applied for the solid core of the *Maussolleion* and just like these clamped together with pi-shaped iron clamps fastened with molten lead. Most of the foundation blocks must have been removed for the construction of the Castle around 1500 A.D., but probably the area has been partly disturbed again only about half a century ago. The soil excavated in this area contained extremely few ancient sherds of pottery.

A small and ruined water cistern is situated on top of the plundered remains of the platform (Fig. 3). The outline of some remaining foundations block can be followed in the plaster of the bottom of the cistern. Its exact date is not known but of course it must have been built some time after 1500 A.D. when the platform was demolished by the crusaders.

The extent of the large platform has not yet been established and its purpose is so far unknown. If the remains in the upper part - the "Sector I" - had to do with the residential quarters of the palace this platform in Sector II, "*The Lower Terrace Area*" may have been related to an entrance or a *Propylon*.

How and where the entrance to the constructions east of the great terrace wall was situated is not known. It is clear, however, that the large terrace-wall must have ended somewhere near the north wall of the crusader chapel possibly under the ramp that presently leads along the north wall of the crusader chapel. When the Museum removed part of the floor inside the chapel some years ago in order to arrange a new shipwreck exhibition inside the chapel it was discovered that the great terrace wall did not exist here anymore. In stead there was found what seems to me to be part of a strong fortification wall and a paved path or road running approximately north south in continuation of the great ashlar wall.

So the great terrace wall must have ended or changed its character just north of the chapel, and does not seem wholly unlikely that the present ramp along the wall of the chapel replaces an ancient access to the upper part of the Palace.

Therefore a trench was excavated in the corner between the present ramp and the terrace wall in the area west of the terrace wall (Fig. 4) in the sector which we call *Sector III - "Area West of Great Terrace Wall"*. We had hoped to find out whether there had been an ancient ramp or stair below the present ramp. But unfortunately the side of the present ramp consists of many late and poorly constructed side walls which prohibited the clearing of the side of the ramp on a deeper level. We therefore had to give up this attempt. This trench did give us a good impression of the quality of the great terrace wall on a deeper level, where it was preserved in a better condition (Fig. 5). The original surface of the area in front of the terrace wall did not have any paving. It consisted of a hard and level layer mainly of stone chippings originating from the construction of the wall probably.

The preliminary studies of the pottery from this trench show that there is very little ancient pottery here. Apparently the accumulation of earth and rubbish did not really begin before early Byzantine times and possibly most of the filling in "Sector III" has accumulated after the time of the crusaders.

In "Sector III" the ancient level is about 2.5 meters below the present surface. It is therefore not likely that we will be able to clear much of this area, but a little may perhaps be deduced from the general character of the area.

As may be seen on the plan, the large area of Sector III forms a large and regular rectangle, which is limited on the east by the ancient terrace wall and on the north, west and south side by crusader walls. It constitutes a more regular area than is found anywhere else in the castle. As its orientation follows that of the large ancient terrace wall one wonders whether it might reflect some ancient structure, a peristyle court perhaps. This is a very typical feature of most of the Hellenistic palaces after the time of

Maussollos as for instance the late 4th century palace at Vergina in Macedonia. And there is not much room for anything of this character further up the rocky hill.

The Secret Harbour

There are many arguments in favour of an identification of all these remains with the Palace of Maussollos. But what about the enigma of the "Secret Harbour" of the Palace? No matter where in Bodrum we choose to place the Palace it cannot be brought in accordance with the topographical description given by Vitruvius?

Or maybe it can after all. If we imagine Maussollos standing in his palace above the great terrace wall described above, looking across the Great Harbour, then he should go down to the left, down the staircase across the sector II "Lower Terrace Area" behind the present apse of the chapel towards the sea. In fact the rock slopes considerably down here but the passage is blocked by the huge wall of the Castle. So we walk out through the Gate and takes up the walk on the other side of the crusader wall. At this place there is a little narrow bay with high rocks rising on both sides (Fig. 6). This place corresponds very well to Vitruvius' location of the secret harbour. And if one looks into the water there are in fact clear traces of a construction in the water (Fig. 7). This is no harbour in the usual sense, but the two parallel lines below the sea are almost certainly remains or beddings for an ancient ship shed. The location out towards the open sea has a very good parallel at Cape Sounion in Greece. So in my opinion there is no doubt that there was an ancient ship shed for one or two ships exactly where Vitruvius says the secret harbour of the palace should be. It even fits well the description: "...sub montibus latens.." "...lying below the rocks." In my opinion this must be the secret harbour, but in 2003 I hope to look closer on both this and the sunken mole in the great harbour together with Harun Özdaş from Dokuz Eylül Üniversitesi in İzmir.

A Sanctuary of Apollo?

In the area having these presumed remains of the Palace of Maussollos there are also a number of column drums and other architectural members not originating from the Palace. They are of a good quality of marble different from what is normally found in Halikarnassos. On closer examination they seem to spread fan-like out from the top of the Castle rock and a great number of column drums have been re-used in the Italian tower (Fig. 8). The drums have no fluting but are otherwise of good workmanship. The column bases are of Samian type, and there is also an Ionic capital and a fragment of a roof-tile of marble. A beautifully decorated column necking looks much like the wellknown and much larger columns of the Temple of Polycrates on Samos, and probably these remains from Halikarnassos should be dated to late-Achaic or early Classical times also.

I have pointed to these remains earlier and suggested that they might belong to an early Classical temple of Apollo, and I feel much more convinced about this theory now. Signe Isager helped me identifying two inscriptions in the excavation area related to the sanctuary of Apollo. They have been published respectively by Maiuri and Şahin and as they are without provenance they probably originate in this area. The first one is a Hellenistic border stone of the Sanctuary of Apollo saying that no one should go to the top - the "akra" - unless they have legal business to do there. The other once carried a statue and has a dedication of the fifth century B.C. mentioning the beautifully paved yard and the Altar of the Sanctuary of Apollo. I believe therefore that we have strong evidence for the late Achaic or early Classical Sanctuary of Apollo and even some indication of how it was embellished. We know that official decrees were put up in this sanctuary. Perhaps some Ionic votive capitals in the castle and maybe even the late Achaic Lion in the English Tower may come from here. The crusaders did not normally bring capitals and sculptures to the Castle from outside as these are not suited as building stones.

So probably Apollo was on the Castle peninsula long before 370 B.C. when Maussollos started building his palace here. Apollo may have become a tutelary god of Maussollos at Halikarnassos and as Dr. Koray Konuk has pointed out to me Apollo becomes a standard motive on the coins of Halikarnassos from about 370 B.C.

2. Documentation and Study of Pottery from These and Previous Works in Bodrum

Due to the large amounts of pottery from the new excavations all resources were concentrated on the handling and study of this material. According to Maria Berg Briese surprisingly little ancient material has appeared in the two areas excavated in the Castle in 2002. This indicates that the areas investigated until now have all been thoroughly disturbed in post-antique times and covered by more recent material accumulated since then.

3. The Initiation of a New Restoration and Conservation Project in Relation to a Late-Roman Mosaic

The restoration of a Late-Roman mosaic rescued by the Museum from a modern building site in Halikarnassos about ten years ago was initiated Benni Berg and his team. Due to the problematic condition of the mosaic, this work is expected to last 3 years.

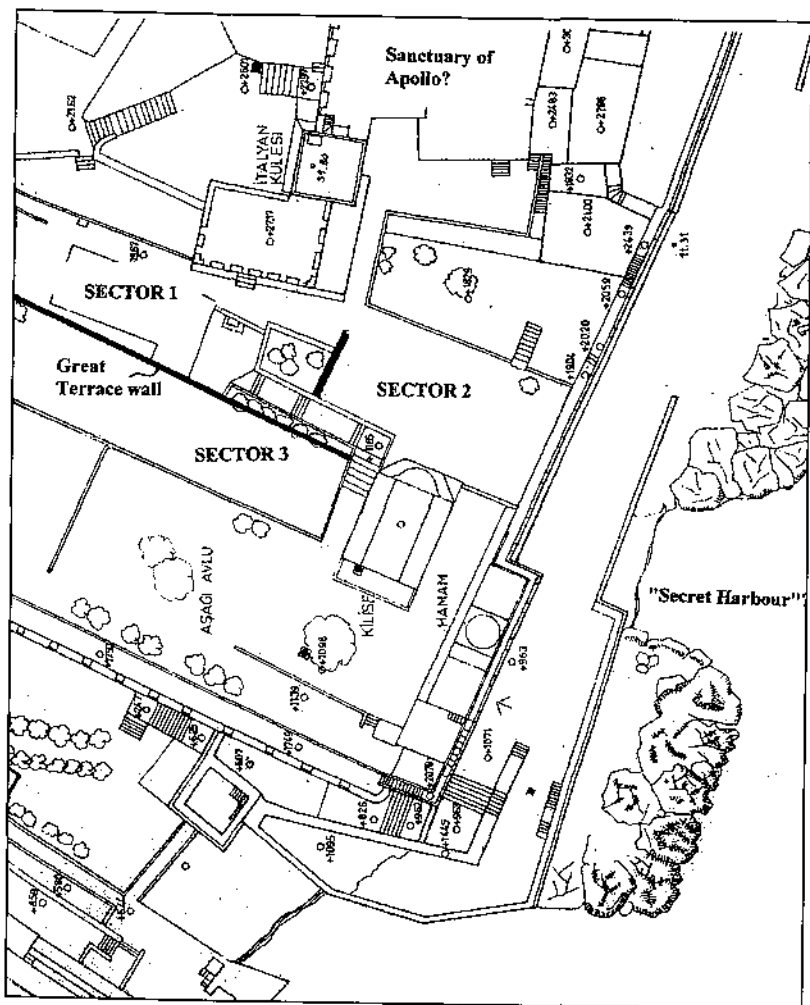

Fig. 1: Plan of the south western part of the Castle Peninsula (north is to the left) with indication of the three sectors that are being investigated. The great Terrace Wall is indicated as well as the presumed location of the Secret Harbour and the Sanctuary of Apollo

Fig. 2: Sector 2 seen from the south after excavation

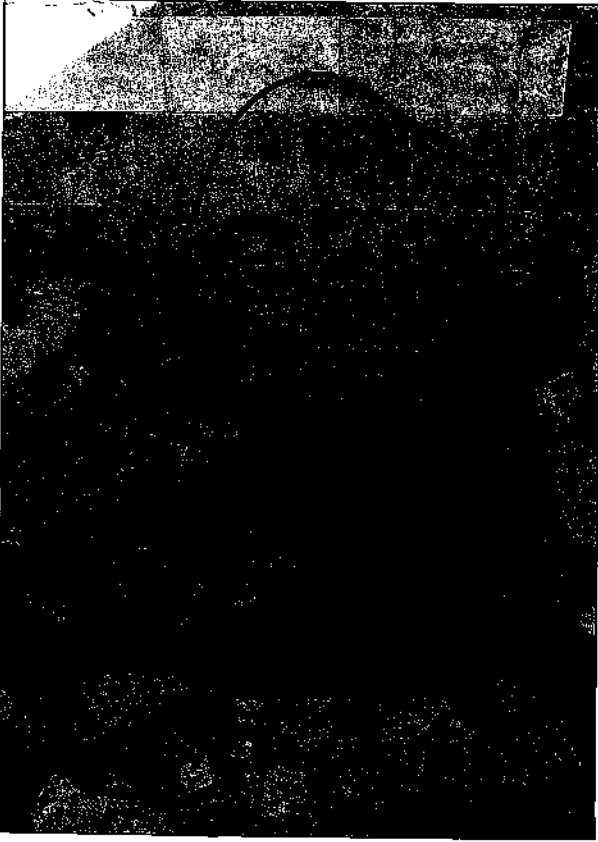

Fig. 3: Sector 2. Late water cistern built on top of the plundered foundation of the large platform

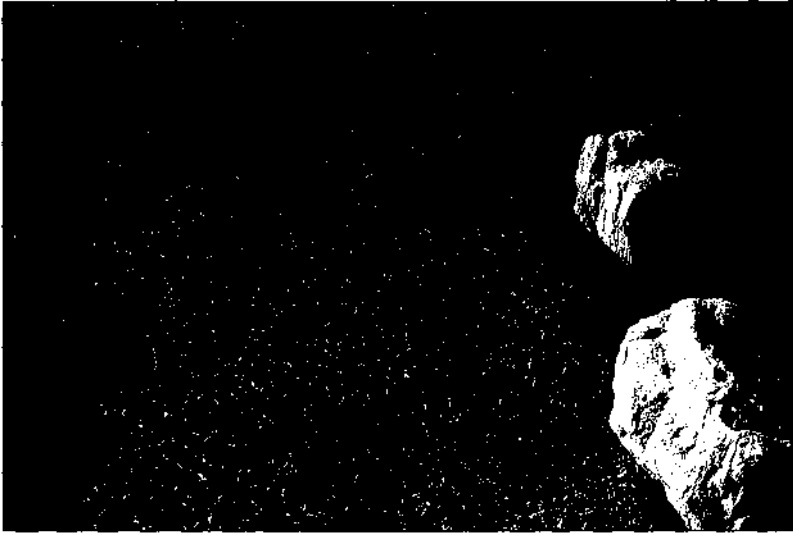
Fig. 4: Sector 3. Excavation of a trench in the corner between the Great Terrace wall and the modern ramp. The north wall of the crusader chapel is seen to the right

Fig. 5: The Terrace wall as exposed in the trench in sector 3

Fig. 6: Small bay or cove on the south side of the Castle Peninsula. The "Secret Harbour" of Mausolios?

Fig. 7: "Secret Harbour". A submerged foundation can be seen running in the sea

Fig. 8

SARDIS: ARCHAEOLOGICAL RESEARCH AND CONSERVATION PROJECTS IN 2002

C.H.GREENEWALT JR.*

Geomorphological survey, excavation, conservation, restoration, touristic enhancement, and study projects at the city site of Sardis (Fig. 1) were conducted for two and a half months in 2002 (early June to mid-August) by the Archaeological Exploration of Sardis, or Sardis Expedition; which is co-sponsored by the Harvard University Art Museums and Cornell University. For support, assistance, and trust, as well as for fundamental permissions, the Sardis Expedition is deeply grateful to the General Directorate of Monuments and Museums, particularly to Director General Dr. Alpay Pasinli, Deputy Director General Aykut Özet, Excavations Division Director Melik Ayaz, and to Excavations Division Officer Nurhan Ülgen; and to the Manisa Museum, Director Müyesser Tosunbaş and Assistants Nilufer Önder and Emin Torunlar. The Ministry of Culture Representative was Ömer Faruk Türkan (Akşehir Museum), who provided valuable assistance, and offered perceptive, stimulating, and helpful advice throughout the season.

Geomorphological survey in 2002 aimed to determine whether the Hermus River/Gediz çayı passed close to Sardis in antiquity. In 2001, drilling and coring (with a truck-mounted drill and corer (rented from *Ege Temel Sondajçılık*, Bornova) 200-300 m. north of the city site located subsurface mud accumulation which geomorphologist D. G. Sullivan tentatively identified with an abandoned channel, perhaps part of an "ox-bow," of the Hermus; and Carbon 14 analysis of organic material in the mud suggested that the mud had been deposited between the first half of the 4th century B.C. and the late 1st century A.D. In 2002, the same mud accumulation again was sampled (with truck mounted drill and corer-sampler), in eight cores. The absence of river gravels beneath the mud in all eight cores (an absence unclear in 2001) indicates that the mud does not belong to a river channel; it does attest, however, a large body of standing water, 40 m. wide in one place, which existed 260 m. north of Sardis in antiquity. The body of water may have been connected to the Hermus River, because mud cores taken in 2001 contained a few samples of basalt; and basalt is introduced to the river plain at Sardis only by the Hermus River, which brings it from the basalt rich volcanic region of Kula (ancient Katakekaumene). The nature of the body of water remains obscure; it might have been a reservoir, canal, or small lake.

Excavation was conducted at four Locations in the City Site (Fig. 1, A-D) and exposed archaeological material ranging in date from the Lydian era of the 7th and 6th centuries BC to Late Roman in the 4th-7th centuries A.D.

---

* Prof. Dr. C. H. GREENEWALT JR., Department of Classics Dwinelle Hall 5305, University of California, Berkeley CA 94720/USA

In the Artemis Temple (sector AT), excavation addressed questions of chronology in the inner east porch, with its unusual arrangement of columns (Fig. 2). Results of excavation between the southeast *anta* and the column directly east of it (column no. 17; Fig. 3) suggest that porch columns postdate temple walls, because earthy fill that contains pottery datable to the 3rd century B.C. appears to abut *anta* foundations and to be cut by column foundations; because column foundations, unlike *anta* foundations, include the use of mortar; and possibly because the column had a secondary foundation trench.

150 m. north of the Artemis Temple, near the Expedition Compound (sector EH), in what may have been a frontier zone between the Artemis sanctuary and a cemetery to the north, excavation aimed to clarify the nature and history of ancient occupation, and exposed a Late Roman complex of house-like rooms separated by a narrow street or alley, with reasonably substantial walls, perhaps of the 5th century A.D. and possibly associated with a late phase of the Sanctuary; and, at lower levels, a series of water-laid sand and gravel deposits, of which the lowest contained Hellenistic and Classical pottery of the 4th or 5th centuries B.C.

In the central part of the City site, an artificial terrace (about 100 m. on a side; sector F 55) seemed to hold promise for major urban features of pre-Roman eras, because of the central and prominent location of the terrace and because Roman architecture is inconspicuous at modern ground level. The existence of a sub-surface wall around the sides of the terrace was indicated before excavation-by logic-and by results of geophysical survey, which Professor Mahmut Drahor and his team from Ninth of September University conducted in 2001, and by vegetation 'parch' marks, (in which late Spring grass above the wall dries before grass that flanks the wall). The terrace was probed in two relatively small excavation trenches, at the northwest corner and in the center.

At the northwest corner a segment of large wall, 1.80 m. thick, was exposed to a height of 4 m. Presumably part of the wall indicated by geophysics and 'parch' marks, it is not obviously a retaining wall (as one might have supposed) since its inner side is a true face. This wall may be early Roman, perhaps mid 1st century B.C. (as excavator Philip Sapirstein supposed from pottery in fills against its lowest exposed parts). Occupation strata on both sides of the wall continue as late as the 6th century A.D. or later; the lowest and earliest strata contained fragments of wall painting of high quality (but without pattern or imagery)).

Excavation in the center of the terrace exposed earthy fills, with little architectural features, to a depth of 3.60 m. below modern ground surface; the fills had been naturally and artificially deposited between the 4th and 7th centuries A.D. Deep, narrow fissures (10 cm. in maximum width, 2.5 m. deep) in both trenches may have been caused by earthquake, or by disturbance to artificial construction (terracing?) below excavated levels, evidently in the 7th century A.D. or later.

The Lydian, i.e., early Archaic city wall near a gate on the west side of the city (Fig. 4) has been excavated every year since 1977; and continues to yield surprises. Excavation in 2002 focused on the recess in the west, outer side of the defenses, and aimed to clarify its building history (Fig. 5). The recess had been created as part of the defenses in the first half of the 6th century B.C., and was located next to and partly above an earthwork glacis (Figs. 4, 5 A and B, 6). When the defenses were substantially destroyed in the mid 6th century B.C., the recess was filled with destruction debris (Fig. 5 C), and was covered by another earthwork glacis, belonging to the late Archaic city defenses (Fig. 5 D). The mid 6th-century B.C. (pre-destruction) cobbled occupation surface of the recess was fully excavated; subsequent excavation below that surface in two corners of the recess (1995, 1997-98; not shown in Figs. 4-6) revealed earlier occupation features, the interrelationship of which was unclear. Excavation in 2002, aimed to clarify the interrelationship of those features by excavating the baulk between the corner trenches.

Resting in accumulated earth just under the cobble surface of the recess (Fig. 6) was a gold coin, with the obverse device of confronted lion and bull protomes, and reverse incuse square (weight 0.88 g.; a twelfth of a stater; Fig. 7). The obverse device since 1833 has been associated by some with coins of King Croesus in the middle decades of the 6th century B.C., and by others with Persian rule in the second half of the 6th century B.C.

The context of the gold coin is accumulated earth fill underneath an occupation surface that supported destruction debris. The destruction debris may dated to the mid 6th century B.C. (primarily on the evidence of half a dozen Attic black-figure pottery fragments found in and immediately under destruction debris, in different locations; and on the supporting evidence of other pottery and a Carbon 14 date) and it may be identified with the Persian attack and capture of Sardis in the 540s B.C. (on the basis of chronological evidence, violent destruction, armament, and human casualties including two that appear to have been soldiers). If the destruction debris is correctly dated and identified, coins with the lion-bull device must have been first issued before Persian rule in Anatolia; in the Time of Croesus, or possibly (as suggested by W. Giesecke in 1938) in the reign of his father and predecessor, Alyattes.

Resting in the same stratum, evidently, were two silver coins, one an issue of Miletus (with obverse device of Lion protome, crouching to left with head turned backwards; reverse device of "ornamented star"; weight 1.07 g., a twelfth of a stater); the other with device or devices obscured by corrosion (Fig. 7). These two silver coins, like the gold coin, also would predate Persian capture of Sardis in the mid 6th century B.C. (The three coins are to be the subject of an article by excavator N. D. Cahill and numismatist J. H. Kroll.)

Excavation in 2001 had showed that the recess in the Archaic city defenses rested well above the foot of the glacis (not at ancient ground level, as had previously been supposed; Fig. 4). Below the recess, the glacis surface was covered with destruction debris of the mid 6th century B.C.; and that debris contained human skeletal remains, which were recovered in 2001 and at that time thought to belong to two individuals. Study of the bones, by Anthropologist E. Barnes in 2002, however, showed that they belonged to one individual: a man, 23-to- 25 years old at death. He was 1.70 m. tall, muscular, and robust. Several features are consistent with the individual having been a soldier, who was killed when the city defenses were destroyed; presumably a casualty of the Persian attack. He had done much walking, and had vigorously exercised shoulders, arms, and hands. He had survived injuries (a rib fracture three-to-four weeks before death; a left wrist fracture more than a year before death); and he died immediately following injuries (rib and left forearm fractures; cuts in his right forearm, right hand, and head), and a broken neck, perhaps incurred in a fall as a result of head cuts). The skull contains two narrow cut marks, made by a sharp-edged blade, presumably a sword, and one "gash mark 37x6 mm. with curved, beveled edges, delivered by a semi-sharp weapon" (E. Barnes, manuscript report); perhaps a battle axe, which was a common weapon in ancient Near Eastern warfare. This skeletal assemblage is the third that has been found in association with the mid 6th century B.C. destruction, and the second that may be identified with a soldier in his early to mid 20s (the first 'soldier' was excavated in the recess, in 1988; cf. Fig. 6).

Further investigation of Lydian defenses on the east side of the city site and of the "corridor" in the Lydian fortification wall there did not continue in 2002, because the Expedition and the landowner could not agree on appropriate recompense for land use.

Conservation in 2002, in addition to routine treatment of objects and monuments, continued with the backing of mosaics (from a Late Roman portico, sector MMS/N; nearly 19 square meters of mosaic, in 19 panels were backed in 2002; Fig. 8) and included maintenance projects: notably, sealing cracks that had developed in the reconstructed top of the "Marble Court" of the Bath-Gymnasium Complex, to prevent water damage; creating protective shelters (of polycarbonate and steel) over inscribed

statue and fountain bases in the Bath Gymnasium Complex (Fig. 9); consolidating walls (sector PN) and stabilizing other features (sector MMS III, Bath Gymnasium Complex, Byzantine near the latter); and retaining unstable trench scarps with an experimental embankment of earth-filled geotextile bags (sector MMS III) .

A modest 'site Enhancement" program aims to protect and to display rooms of Late Roman and Lydian houses, which are juxtaposed in one part of the site (near the Lydian city wall; sector MMS I). In a Late Roman peristyle court (Room I), where *opus sectile* paving has disappeared, incised concrete replacement, installed a few years ago for the missing paving proved visually unsatisfactory; and, in 2002 was in turn replaced by roughly-cut slabs of slate, which approximate the *opus sectile* shapes and designs, but can't be mistaken for the original marble paving (Fig. 10). For a Late Roman apsidal room (VI), replacement *terracotta* floor tiles were prepared by a local potter; and adjacent Lydian house walls were partly reconstructed. Modern retaining walls that support Late Roman floor surfaces were painted pale brown, to harmonize with the earthy setting.

Peter August Emil Herrmann (1927-2002; Fig. 11), professor of ancient history at Hamburg University and specialist in the Greek and Latin inscriptions of Lydia, was the Sardis Expedition epigraphist for nearly 20 years, from 1984 until his death last November. Professor Herrmann participated in several field seasons, including that of 2002, and his presence made those seasons extra stimulating and rewarding for others. He freely shared his great learning, engagingly communicated the interest and importance of epigraphy, and encouraged others in fields of interest very different from his own. Professional in the finest sense, he was a model of collegiality, generosity, and human decency. The Sardis Expedition deeply regrets the loss of this great and good man.

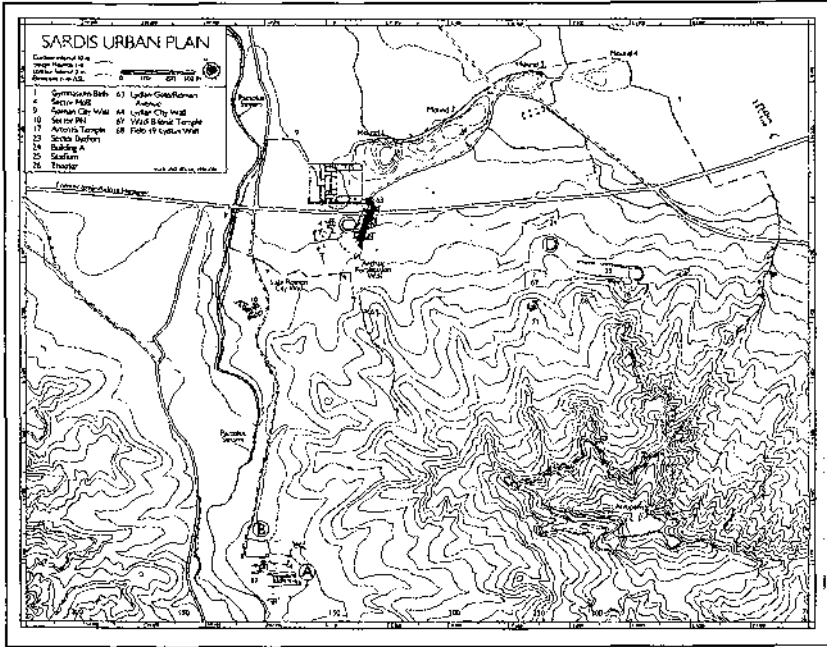

Fig. 1: Sardis, site plan. Excavation sectors of 2002 are marked A-D (A, sector AT; B, sector EH; C, sector MMS; D, sector F 55)

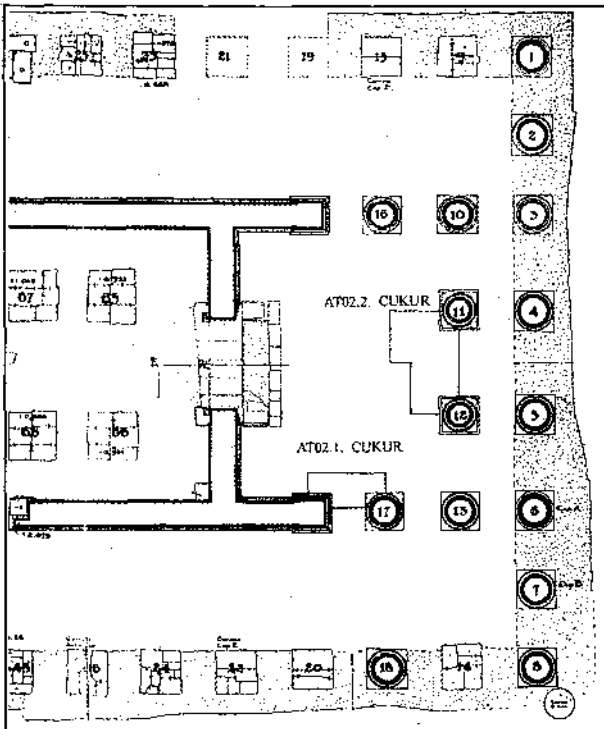
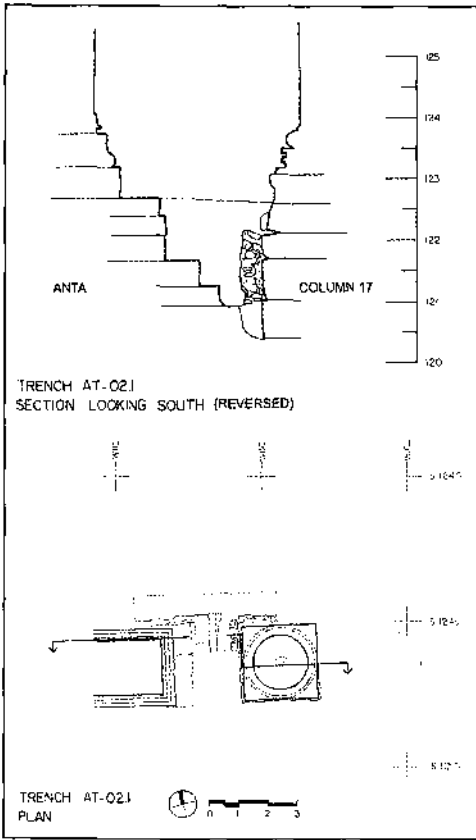
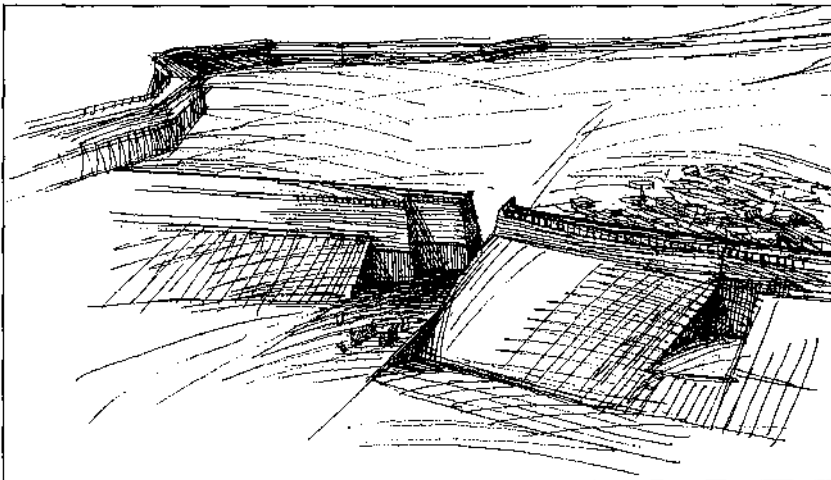

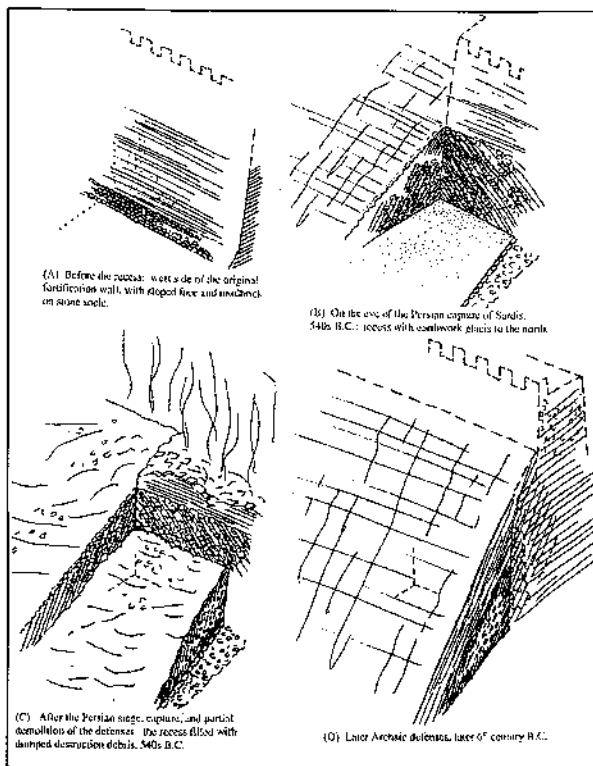
Fig. 2: Temple of Artemis (sector AT), east end: interior porch, plan

Fig. 3: Temple of Artemis (sector AT), east end: southeast anta and column 17, plan and section showing (one) excavation trench of 2002

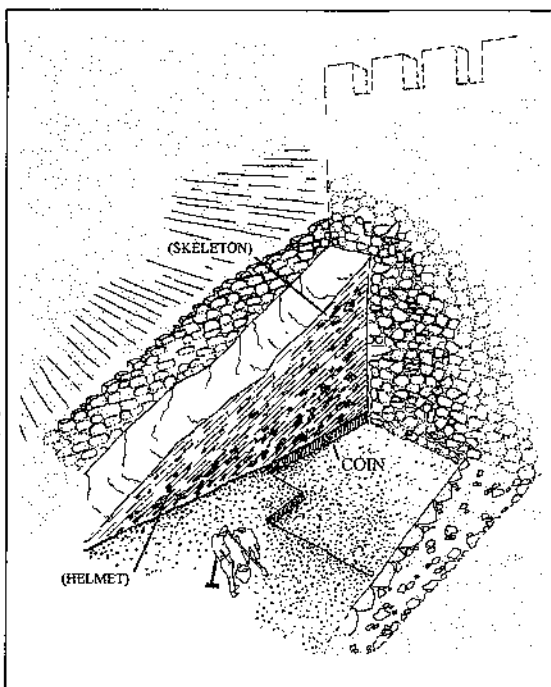

Fig. 4: Lydian city wall and gate, west side of site (sector MMS/N, MMS), reconstruction sketch looking east, by P. T. Stinson. The recess appears at far left

Fig. 5: Recess in Lydian city wall on west side of site (sector MMS III), conjectural phase reconstructions

Fig. 6: Recess in Lydian city wall (sector MMS III), conjectural cut-away reconstruction to show location of gold "croesid" coin below mid 6th-century B.C. occupation surface (and above an earlier occupation surface) and destruction debris of the mid 6th century B.C. that covered the (upper) surface. (The debris contained remains of a helmet and a human skeleton, excavated respectively in 1987 and 1988). Drawing by D. Güleç

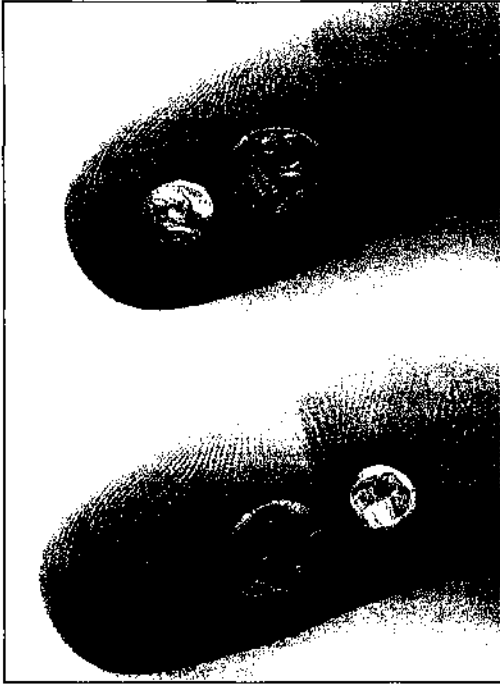

Fig. 7: Gold "croesid" coin, silver coin of Miletus, and corroded silver coin (all twelfths of a stater), recovered from the recess in the Lydian city wall

Fig. 8: Above: cleaning the underside of Late Roman mosaic paving, prior to application of backing materials (Glass Fiber Reinforced Cement or GFRC, over an intervention layer of white cement, lime putty, and fine sand; by D. Fullick and assistant Ufuk Göçmen). Below: installing backed mosaic sections in storage racks (at upper right, Ministry of Culture Representative O. F. Türkan)

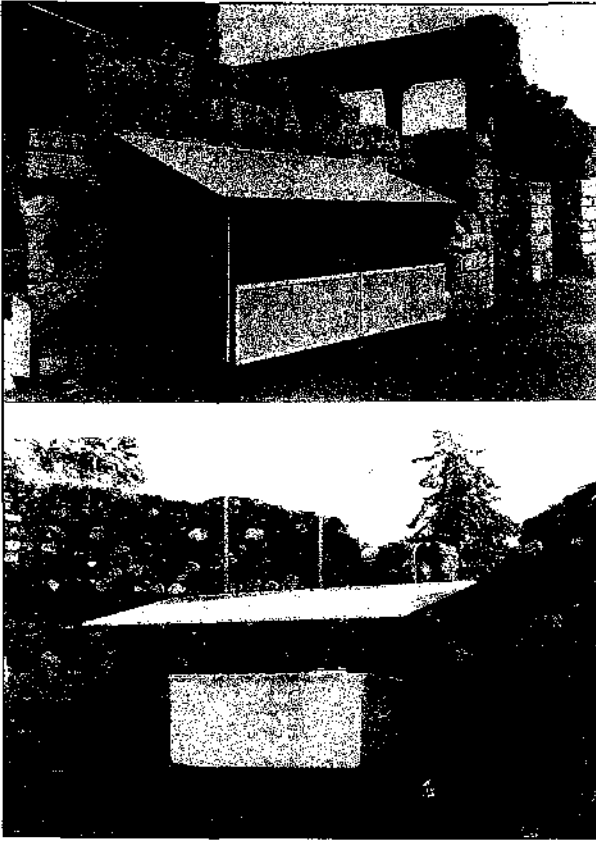

Fig. 9: Shelters covering inscribed statue bases in the Roman Bath-Gymnasium Complex: above, base for a statue of Emperor Lucius Verus, IN 58.4; below, base for statues of the children of Kore, dedicated by Caracalla and Geta, IN 72.1. (A third shelter was created for a fountain base in room BE-C. IN 72.26.)

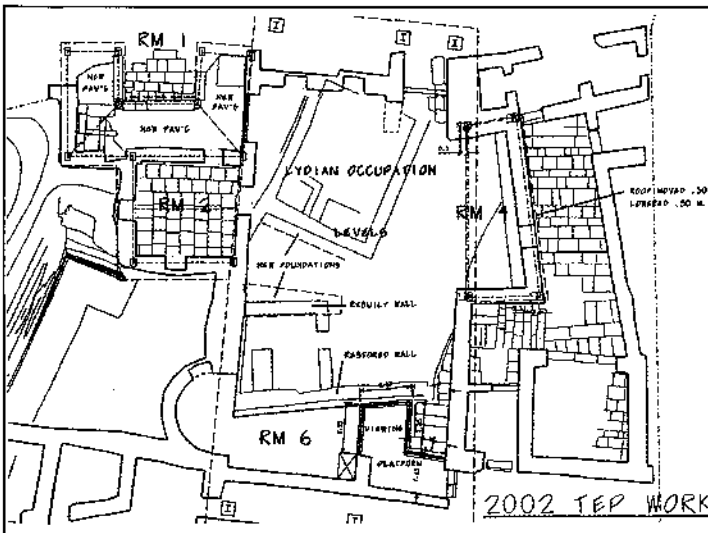

Fig. 10: Site enhancement project for Late Roman and Lydian house rooms, sector MMS I, plan

Fig. 11: Site enhancement project for Late Roman and Lydian house rooms, sector MMS I, Late Roman peristyle court (room I): replacing missing *opus sectile* paving with roughly-cut slabs of slate. Above, general view looking south. Below, detail, with original *opus sectile* at right, replacement at left

Fig. 12: Peter Herrmann (1927-2002) reading inscription of Diocletian's Price Edict at Aizanoi (1986; with N. D. Cahill)

YUMUKTEPE HÖYÜĞÜ KAZILARI, 2002 YILI ÇALIŞMALARI

Isabella CANEVA*
Gülğün KÖROĞLU

Mersin-Yumuktepe Höyüğü kazıları, 2002 yılı çalışmaları, 18 Eylül ile 30 Ekim tarihleri arasında Lecce Üniversitesi, Roma La Sapienza Üniversitesi ve İtalyan Dışişleri Bakanlığı ve Mimar Sinan Üniversitesi'nin maddî destekleriyle gerçekleştirilmiştir. Kazı iznini veren Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne burada teşekkür etmeyi borç biliriz.

Bu yılki araştırma stratejisi büyük oranda önceki yedi sezonda toplanan verinin yayına hazırlanması çalışmaları üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla, kazı çalışmaları, belirli konu ve hipotezlerin daha hassasiyetle saptanmasını amaçlayan stratigrafik ve topografik sinamalarda yoğunlaşmıştır.

Prehistorik çalışmalar, hem en erken, hem de en geç neolitik katmanlar ve höyüğün kuzeybatı yamaçında yeniden keşfedilen kalkolitik teraslı yerleşim üzerinde yoğunlaşırken, höyüğün tepesindeki Bizans yerleşmesinde de küçük incelemeler yapılmıştır (Resim: 1).

a. En erken tabakalar: Höyüğün kuzeybatı yamaçlarında bugüne kadar açılan tek Erken Neolitik açmasındaki kazılar sürdürülmüştür. D2 ve E2 (önceki F1 ve F2) plân kareleri 1997 yılında kısmen kazılmış ve batıda Soğuksu Deresi'nin sebep olduğu aşırı erozyonun yanı sıra daha geç tarihli teraslama çalışmaları nedeniyle buradaki erken tarihli malzemenin kötü durumda olduğu görülmüştü. Kazı sonucunda buradaki terasların beklenenden çok daha derin olduğu ve Geç Neolitik ve Orta Kalkolitik dönemlerden başka Bizans Döneminde de tekrar tekrar eiden geçirildikleri anlaşılmıştır. *In situ* buluntuların yer aldığı küçük kısımda herhangi bir mimarî saptanmadı. Bu alanda alışlagelmiş baskı bezekli ve kahverengi perdahlı seramik tipleri ve obsidiyen âletler ele geçirilmiştir.

b. Geç Neolitik a: Höyük üzerinde bugüne kadar belirlenebilen iki Geç Neolitik evresinden erken olanında birkaç topografik ve stratigrafik sondaj yapılmıştır. Bu tabakada, bir kısmı *apsise* benzer şekilde sonlanan, köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen yapılar açığa çıkarılmış, bu yeni mimarî özellik, tabakanın karakteristiği olarak tanımlanmıştır. Bu yapıların önceki sezonlarda saptanan masif duvarın hemen altında olduğu görülmüştür. Aynı tabakaya ait teraslar ve çöp çukurları höyüğün batı ucunda, D2 ve E2 plân karelerinde ortaya çıkmıştır. Seramiklerin karakteristik özellikleri, bej rengi zemin üzerinde kırmızı veya kahverengi mat boya bezemeli olmalarıdır. Bu alt-evrenin ilgi çekici buluntuları arasında, bir yüzünde kaba çiziktirmeler bulunan yassı, pişmiş toprak

* Dr. Isabella CANEVA, Università Degli Studi Di Lecce, Dipartimento Di Beni Culturali, Via D. Birago, 64, 73100 Lecce ITALYA

Dr. Gülğün KÖROĞLU, Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Beşiktaş-İstanbul/TÜRKİYE

ağırşaklar (Resim: 2a) ve kemik âletler sayılabilir. Kemik âletlerden biri zıpkın benzeri uca sahip olup (Resim: 2b) bilinen benzeri yoktur.

c. Geç Neolitik b: İkinci evreyle ilgili olarak, açmanın doğu tarafında D6 ve E6 plân karelerinde kazı yaparak masif duvarın gidış yönünü belirlemek istedik. Bu duvara özgü inşa tekniği teyit edilmiştir. Geniş taş bir kaidenin üzerinde yükselen masif üst yapı, bir sıra taşın iki tarafında kerpiçlerle inşa edilmiş olduğu görülmüştür. Kazılarda duvarın kuzeye doğru 90 derece yay yaparak kıvrıldığı ve bundan sonra, ne yazık ki, geniş ve diklemesine uzanan bir açmayla kesildiği ortaya çıkarılmıştır (Resim: 3a). Bu açmanın, daha önceki yıllarda höyük üzerindeki konumu saptanamayan, Garstang'ın X açması olduğu anlaşılmıştır. Burada ulaşılan en alt seviye Garstang tarafından taş döşeli silo tabanları grubu olarak tanımlanmıştı ve bizim açmamızda da duvarın üzerini kuşattıkları görülmüştür. Yayında duvarın kendisinden söz edilmemiştir. Bu yapılar da ele geçirilen seramik oldukça müstesna kalitede olup ince cidarlı, iyi pişirilmiş, açık renk zeminli ve kahverengi boya bezeklidir.

d. Kalkolitik teras köyü: Önceki dönemlerde höyüğün kuzeybatı yamaçlarında (C4, 5, 6, D3, 4, 5 plân kareleri) bir kalkolitik teras köyü keşfedilmişti. Kaledekine göre plân ve yön açısından daha az standartlaşmış durumdaki mimari, temelsiz doğrudan tabana oturan ince kerpiç duvarlarla birbirinden ayrılmış odalara sahip evlerden oluşuyordu. Bu evlerin, kenarı boyunca uzandığı sokak iki metre genişlikte olup muhtemelen kale kapısından buraya kadar geliyordu. Bu yolun başlangıcını, kale kapısının hemen dışında bulan Garstang, kale kapısını 'Su Kapısı' olarak adlandırmayı uygun görmüştü. Ne var ki, o dönemde derenin, höyüğün doğusundan aktığı anlaşıldığına göre artık bu yolun kalkolitik Yumuktepe köyünü açık sahil arazisine bağlayan yol olduğunu düşünmek gerekmektedir. Dere çakılıyla kabaca döşeli olan yol, geniş basamaklar halinde yükselmektedir. Kıvrılarak ilerleyen teras duvarları, yolu her iki tarafa desteklemektedir. Hem yol, hem de evler aynı çevre duvarlarını paylaşmakta olup bu duvarlar hem aşağıdaki yapıların arka duvarını, hem de yukarıdaki yapıların kaidelerini oluşturmaktadır. Bundan, genel bir köy plânı dahilinde belirli bir eş zamanlı inşaat faaliyetinin gerçekleştiği anlaşılabilir. Plân tadilatlarının görülmemesi tıpkı kale gibi bu köyün de kısa ömürlü olduğuna işaret ediyor olabilir. Kabaca aynı kültüre atfedilebilen mezarlar, bu yapıların içlerine kazılmıştır ve dolayısıyla da yerleşimin görece kısa bir süre kullanım sonrası terk edildiğini teyit etmektedir. Yolun kıyısındaki en yukarıdaki bina, XVI seviyesinden çok daha alçak bir kotta, hatta içine oturduğu bir önceki XXIII seviyesinden de daha aşağı bir kottadır. Bu yolun halen kayıp olan yukarı kısmı boyunca da binalar bulunması muhtemel olup daha önceki kazılarda Kalkolitik Dönem olarak tanımlanmadığı düşünülebilir. En yukarıdaki bu ev, ince kerpiç duvarlarla bölünmüş kareye yakın üç odaya sahiptir. Ev, kısmen X açmasının tabanının hemen altındadır. Evin merkezi odası, aynı zamanda en iyi korunmuş odasıdır. Ortada direk kaidesi işlevli bir taş ve bir köşede de ortasında dairesel platform bulunan dikdörtgen biçimli bir ocak yer almaktadır. Bu sene keşfedilen odanın tabanında büyük bir el değirmeni bulunmuştur. Yolun karşı tarafındaki, daha düşük kottaki teraslar üzerinde de başka binalar vardı. Evlerin tabanları, yol seviyesinden 70 veya 90 cm. ya yukarıda ya da aşağıda olmalıydı. Dolayısıyla yoldan evlere girebilmek için kullanılmış olması gereken merdiven veya benzeri erişim hakkında henüz bulguya sahip değiliz. Ne yazık ki, aşağıdaki evlerin plânları hem yamacın erozyona uğraması hem de Bizans Dönemi teraslaması nedeniyle kısmen bozulmuştur. Bu evlerden birinde büyük ve tonozlu bir fırına ait izler, bir diğerinde ise bir köşede çakıl ve kilden bir platform bulunmuştur (Resim: 3b, 4). Fırının hafif içbükey yüzeyi birkaç defa sıvanmıştı. En dipteki iki delik muhtemelen hava sirkülasyonunu ve küllerin, fırının hemen yanında bulunan derin çukura atılabilmesini sağlıyordu. Odada aynı zamanda yanmamış kil blokları da ele geçirilmiştir. İki evi birbirinden ayıran duvar, en güçlü olması gereken kısımda, yani yola en yakın kısımda taştan, devamında ise kerpiçten inşa edilmişti. Evlerde birkaç küçük eser ve yiyecek kalıntısı bulunmuştur; ancak, evlerden dışarı atılan tüm günlük çöpler yolda birikmişti; yol kazıldığı zaman bazı yerlerde 40 cm. ye ulaşan kalınlıkta hayvan kemikleri, seramik kırıkları, kırılmış kemik ve taş âletler ve kilden objeler gün ışığına çıkarılmıştır. Yiyecek kalıntıları arasında, çok miktarda tahıl ve meyvelere ait bitkisel kalıntıların olduğu dikkati çek-

mektedir; bunların arasında incir ve zeytin tanımlanabilmiştir. Yoldaki buluntuların korunma durumu, kaledekinden daha kötü ise de, ne iç ne de dış mekânlarda ya da aşağıdaki köy ile kalede ele geçirilen seramik ve âletlerin tipolojisi ve kalitesi arasında fark gözlemlenememiştir. Tek istisna, aşağı köyde ele geçirilmemiş yalnızca kalede bulunmuş olan maden objelerdir. Yeni kazılarda ele geçirilen obje ve seramik tipolojisi, birkaç küçük istisna dışında, İngiliz kazılarında ele geçirilen zengin koleksiyonu tekrarlamaktadır. Yaygın bulunan taş âletlerden biri, genelde yeşil taştan yapılmış, üçgen biçimli, ekseninde geniş bir kesme kenarı ve sivri arka uca sahip küçük bir balta olup benzerleri Tell Kurdu'nda Amuq E evresi tipolojisinde mevcuttur. Benzer bir âlet aşağı köyde, bir tür zamkla tutturulduğu boynuzdan sapıyla birlikte ele geçirildi (Resim: 2c). Pişmemiş kil objeler arasında, bir tane küp kapağı vardır. Bu kategorideki en dikkat çekici objeler ise daha önceki kazılardan da tanınan ve bazen başka tekniğinde nokta ve çizgi bezeklerle süslenmiş, küçük çift konik uçlu (bikonik) ağırşaklardır¹ (Resim: 2d). Aşılmışın dışındaki bir buluntu ise kahverengi perdahlı seramikten, üçü sağlam ulaşmamış dört küçük ayağı olan ve üzerinde belki de yuvarlak bir figürine ait izler taşıyan minyatür bir masadır (Resim: 2e). Yola biriken çöpler arasında ele geçirilen bu masanın haricinde önceki kazılarda kaledeki üç-bölmümlü (tripartit) evde daha büyük, ama tam olmayan benzer bir obje bulunmuştu. Aşağı köyde çok sayıda kemik âlet ele geçirilmiştir. Yukarıda bahsedilen boynuz saptan başka, yaygın bulunan bir âlet ise keçikoyn kavalkemiğinden yapıma oluk-ağızlı marangoz kalemine benzer bir objedir (Resim: 2f). Yatık keski üzerindeki kullanımdan kaynaklanan izler, cilâlama amaçlı kullanılmış olabileceğini akla getirirse de, ancak daha ayrıntılı analizler sonucu kesin bir yargıya varmak mümkün olacaktır.

Bu kısa kazı çalışmasının sonuçları şöyle özetlenebilir:

Neolitik katmanlarla ilgili olarak her alt-evrenin kendine özgü mimarî özellikleri daha büyük bir hassasiyetle saptanmıştır: Neolitik'in en erken evresi için temelli bulunmayan, saz-kamış üzeri çamur sıvama (*wattle-and-daub*); Orta Neolitik için, taş kaide-ler üzerinde çok odalı binalar; Geç Neolitik için, apsizli dikdörtgen biçimli, taş temelli binalar ve Son Neolitik için masif taş duvarlar.

Kalkolitik Dönemlerle ilgili olarak, daha önce kaleden bilinen yapıların yanı sıra, yaygın, teraslı bir ikamet alanının varlığı tanınmaktadır. Dolayısıyla, Kalkolitik iskânın alanı eskiden tahmin edildiğinden çok daha geniş olup iki bölgeye dağılmış durumdadır; biri surun içinde diğeri dışında olan bu iki bölge, bunlar farklı toplumsal amaçlara hizmet etmiş olabilir. Yüksekte, tahkim edilmiş elit bir kent; diğeri yanda ise halkın geri kalanı tarafından iskân edilen, mimarîsi daha az standartlaşmış sur dışı yerleşimi gibi seviyesel bir ayrım düşüncesi, her iki bölgede ele geçirilen malzemede tipolojik farklılık bulunmaması nedeniyle çelişmektedir. Dahası, süs veya silâh gibi prestij ve seçkinlik göstergesi objeler, Yumuktepe'de hiç ele geçirilmemiştir. Dolayısıyla kalenin askerî bir üs olarak tanımlanması gibi, seviyesel bir tanım belirsizleşmektedir.

X açmasının yerinin saptanması bu sezonun önemli bir başarısı olmuştur. Böylece, eski ve yeni kazıların birbiriyle ilişkilendirilmesi kolaylaşacaktır.

Soğuksu Deresi'nin, höyüğün batısına doğru yatak değiştirmesi konusunda, Bizans teraslarının neredeyse su tabakası seviyesi kadar alçakta yer aldığını anlaşılmamasıyla gelişme kaydedilmiştir. Dolayısıyla, bu yatak değiştirme olayının, höyüğün Bizans yerleşiminden sonra gerçekleştiği düşünülebilir. Bu durumda, burada Neolitikten (M.Ö. 7000), höyüğün terk edildiği M.Ş. 13. yüzyılın ikinci yarısına kadar arazinin morfolojisinde temelde bir süreklilik olduğu söylenebilir. Hatta, höyükteki iskânın bu önemli jeomorfolojik değişimler nedeniyle kesintiye uğradığı da düşünülebilir.

Yamaç teraslama Yumuktepe'deki iskânın temel stratejilerinden biri olsa da, terasların büyüklük ve kullanımları birbirinden farklıydı: Bizans teraslarında hiçbir konut veya değerli eşyaya rastlanmamış ve yalnızca *pithos* depolama amacına hizmet ettiği anlaşılmıştır. Bilakis, daha erken teraslar, höyüğün tepesindeki yerleşimde de görüldüğü üzere konutlar içeriyordu.

1 J. Garstang, *Prehistoric Mersin, Yumuktepe in Southern Turkey*, Oxford 1953, Fig. 81.

Höyüğün zirvesinde yer alan, Bizans tabakalarındaki 2002 yılı çalışmaları, daha önceki yıllarda kazılan açmaların, genel karolaja uyması amacıyla, doğu yönde genişletilmesiyle başlamıştır. Yeniden düzenlenen bu alan plânda, L16, M16, N16, O16 ve P16 olarak adlandırılmıştır. Bu açmaların 100 cm. doğusundaki alanda, 400x400 cm. ölçülerinde M17, N17, O17 ve P17 açmaları ilk kez bu yıl açılmıştır (Resim: 5). Sözü edilen bu alanda, yüzey toprağının hemen altında, -30 - 70 cm. derinlik arasında çok sayıda basit toprak gömü ile karşılaşmıştır. Batı-doğu yönünde yatırılmış iskeletlerin, kolları dirsekten kıvrılarak göğüs üzerinde çapraz yerleştirilmiştir. Mezarlık olduğu anlaşılan bu alandan yeşil ve kırmızı damarlı serpantin taşından haçlar bulunmuştur.

L16-M16-N16-O16 açmalarında -100 cm. derinliğe ulaşıldığında, özellikle M16 açmasındaki payenin güneyinde çok sayıda pişmiş topraktan büyük boy depo küpü ve amphoraya ait parça ile karşılaşmıştır (Resim: 6). Bu alanın büyük bir yangın geçirdiği tahıl kalıntıları ve ikinci bir kata veya bu mekânın tavanına ait kömürleşmiş meşe direklerden anlaşılır. Bu alandan, arkeobotanik çalışmalar için tahıl ve ağaç parçası örnekleri toplanmıştır. Yangın tabakası kuzey ve doğu kesitlerde de çok belirgin olarak izlenebilmektedir.

M16 açmasında bulunan taş örme paye, 115x130 cm. ölçülerinde ve yaklaşık 140 cm. yüksekliğindedir. Payenin bu alandaki üç yapı katında da kullanıldığı ve Yumuktepe'deki en erken Ortaçağ yapı katı olan, buluntular yardımıyla 11.yüzyıla tarihlendirilen Ib yapı katına ait olabileceği düşünülmektedir. Yangın sırasında payenin üzerindeki sıva tabakası da zarar görmüştür. Yaklaşık 5 cm. kalınlığındaki kireç ve saman katkılı sıva tabakası üzerindeki fresko teknikli resimler, çok karardığından konuları anlaşılabilir. Payenin batı cephesindeki parçalar halindeki fresko kalıntıları; kırmızı, sarı, gri ve beyaz gibi renklerin kullanıldığı göze çarpmaktadır.

M17, N17, O17 ve P17 açmalarında yaklaşık -100 cm. derinliğe ulaşılmış olmasına karşılık önemli bir mimariyle karşılaşmamıştır. Bu alandan ele geçirilen parçalar halindeki seramiklerde ağırlıklı olarak renkli sır akıtma ve kazıma tekniğinin birlikte kullanıldığı görülmektedir (Resim: 7). Bunlar, 13. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen Kilikya bölgesinin karakteristik örnekleri olması bakımından dikkat çekicidir².

I. yapı katında ele geçirilen İslâm ülkelerinden ithal olduğu düşünülen ilginç seramik buluntuları arasında, üzerinde Selçuklu üslubunda bir insan yüzü betimlenmiş olan kazıma ve oyma teknikli yeşil sırlı bir gövde parçası³ ile lüster teknikli stilize kıvrık desenli olan küçük bir dip parçası oluşturur. Ayrıca şeffaf sır altında; beyaz astar üzerine siyah boya ile yapılmış stilize edilmiş Rumî benzeri ince kıvrık dallara sahip seramiklerin de ithal olması mümkündür.

Bu yapı katında ele geçirilen sırsız seramikler arasında, çömlek ve güveç formunda, üzerinde perdahlanarak oluşturulmuş çizgisel bezemeler olan pişirim kapları, üzerinde Grekçe bir yazıtın son iki kelimesi okunan (.....*trio presvi*) bir testi parçası ile bir çömleğe ait kapak bulunmaktadır (Resim: 8).

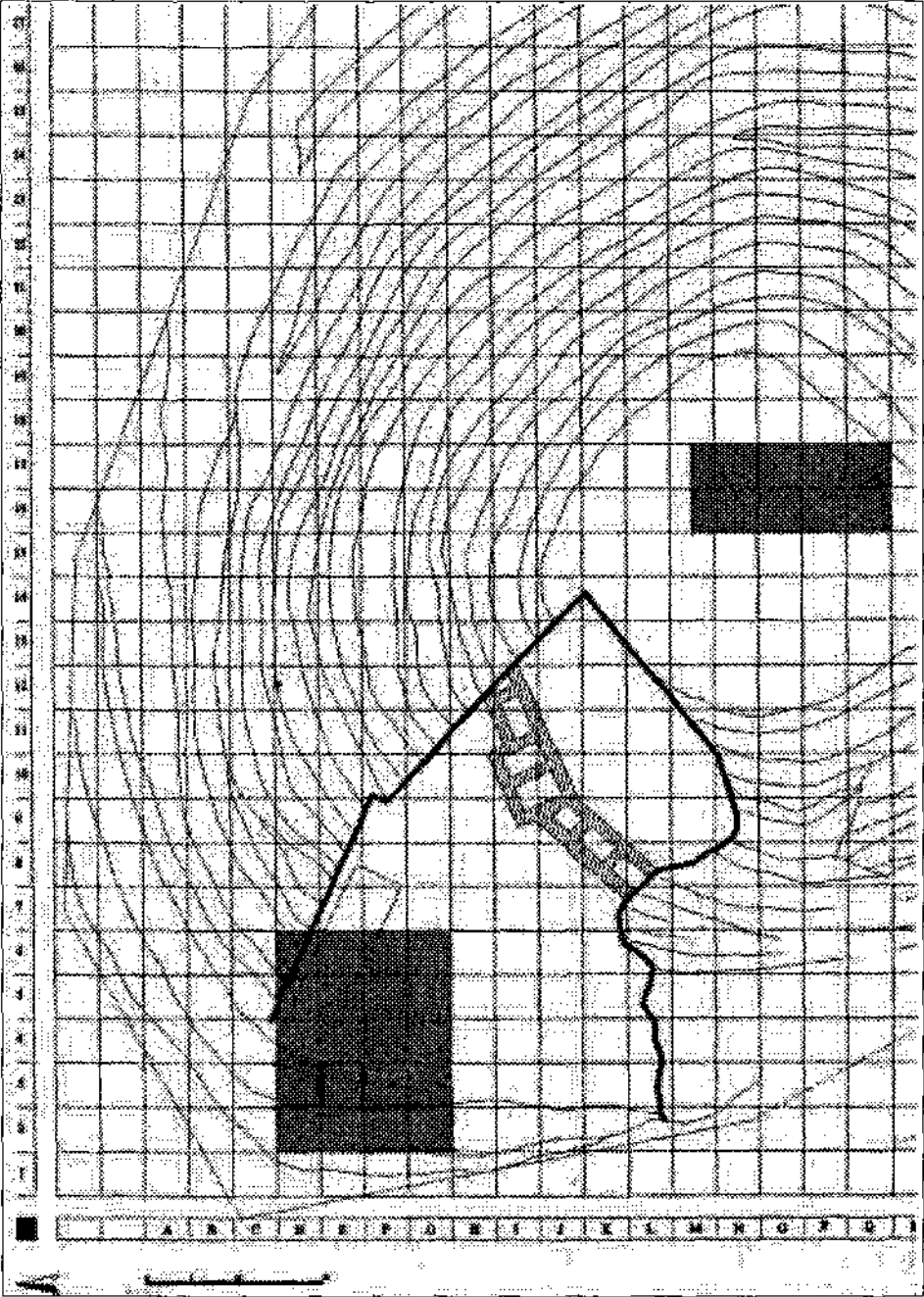
Bu yıl bulduğumuz ilginç kazı buluntularından birini, yüzey toprağının hemen altında ele geçirilen, pişmiş topraktan yapılmış, arka yüzü tamamen düz, üzerinde baskı tekniğiyle yapılmış üçgen şekiller bulunan bir obje oluşturur. Tamamlandığında oval bir forma sahip olan pişmiş toprak objenin (6.5x5x2.5 cm. ölçülerinde) objenin ekmek mührü olması mümkün görünmektedir⁴.

Yumuktepe'de Ia yapı katında gün ışığına çıkarılan camlar arasında, üzeri altın yaldızlı, emay boyalı çok küçük bir cam parçası da bulunmaktadır.

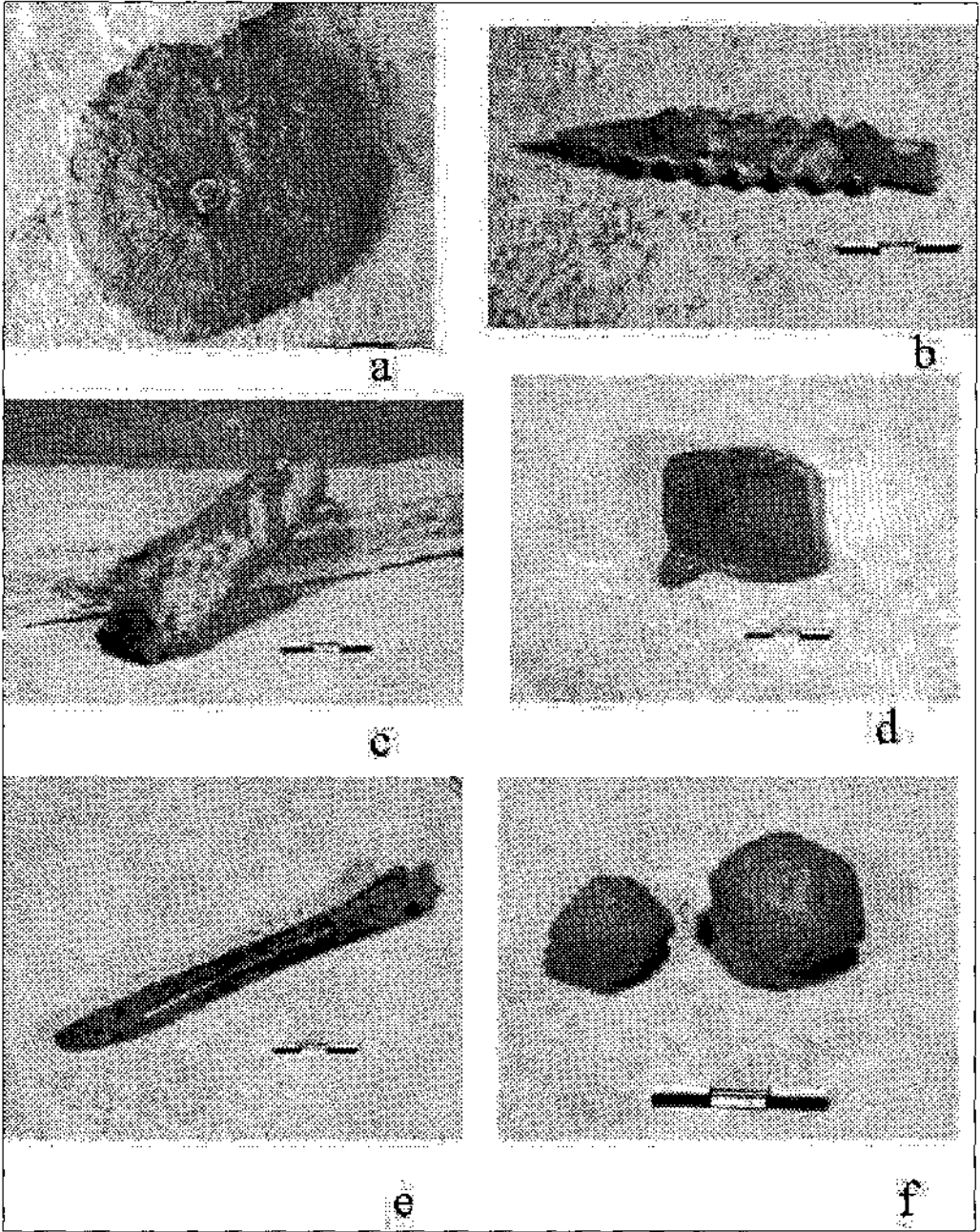
2 A. Lane, "Medieval finds at Al Mina in north Syria", *Archaeologia* 87 (1937), 19-78; F. E. Day, "Medieval finds at al Mina in north Syria (book reviews)", *Ars Islamica* 6 (1939), 186-97.

3 L. Bulut, "Samsat Ortaçağ Sgraffito ve Champlevè Seramikleri", *Prof.Dr. Şerare Yetkin Anısına Çini Yazıları*, İstanbul 1996, 39.

4 G. Galavaris, *Bread and the Liturgy. The Symbolism of Early Christian and Byzantine Bread Stamps*, London 1970, 91, fig.44'teki Atina'da bulunmuş, 12.4 cm. ölçülerinde yuvarlak formu bir örnekler.

Resim 1: Yumuktepe Höyüğü'nün genel plânı (Gri olan yerler, 2002 yılında çalışılan alanlar)

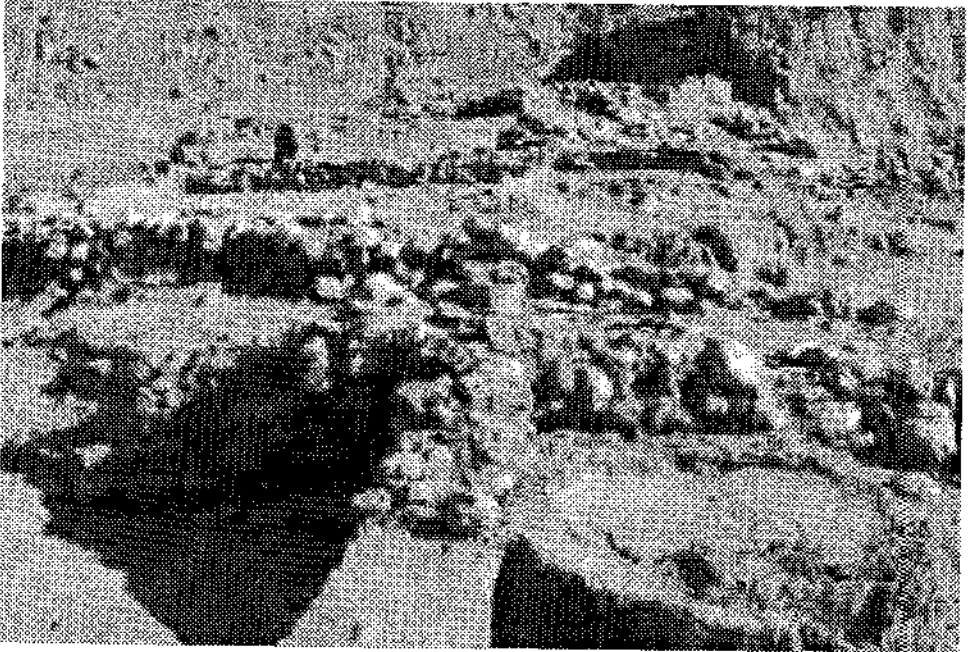

Resim 2: Prehistorik âletler:
a) Pişmiş toprak Geç Neolitik ağırşak
b) Geç Neolitik kemik âlet
c) Boynuz saplı kalkolitik taş balta
d) Pişmiş toprak kalkolitik ağırşak
e) Pişmiş toprak kalkolitik minyatür masa
f) Kalkolitik kemik âlet

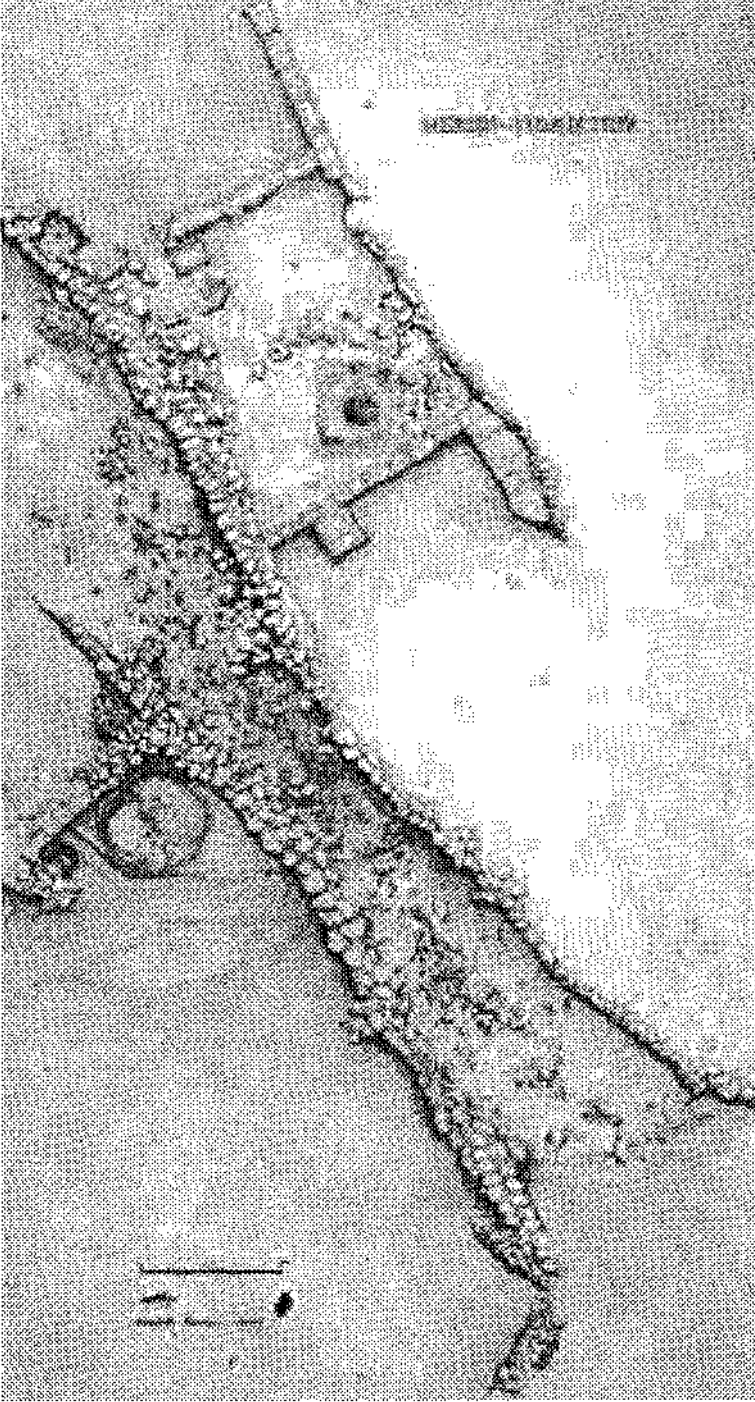

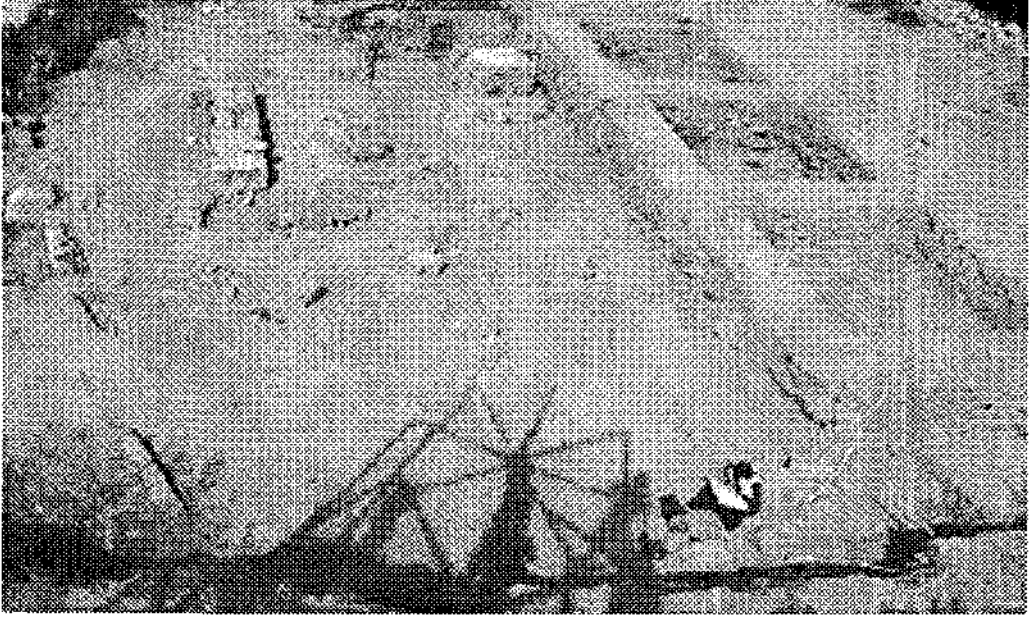
Resim 3a: Ge Neolitik Sur ve Garstang'ın X.ama kesiti

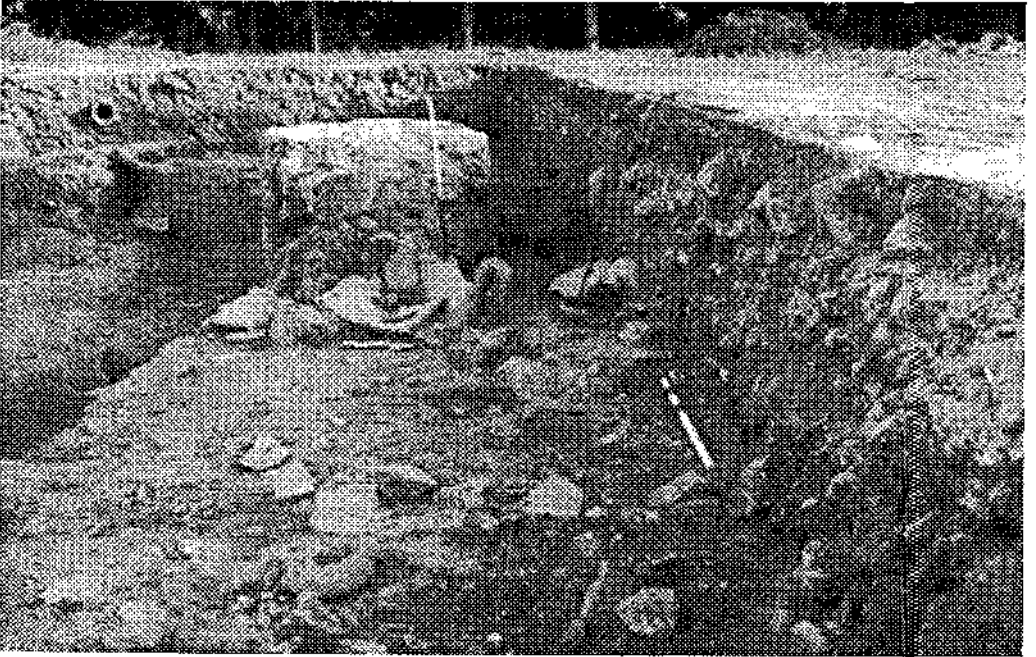
Resim 3b: Fırınlı kalkolitik aşağı evler

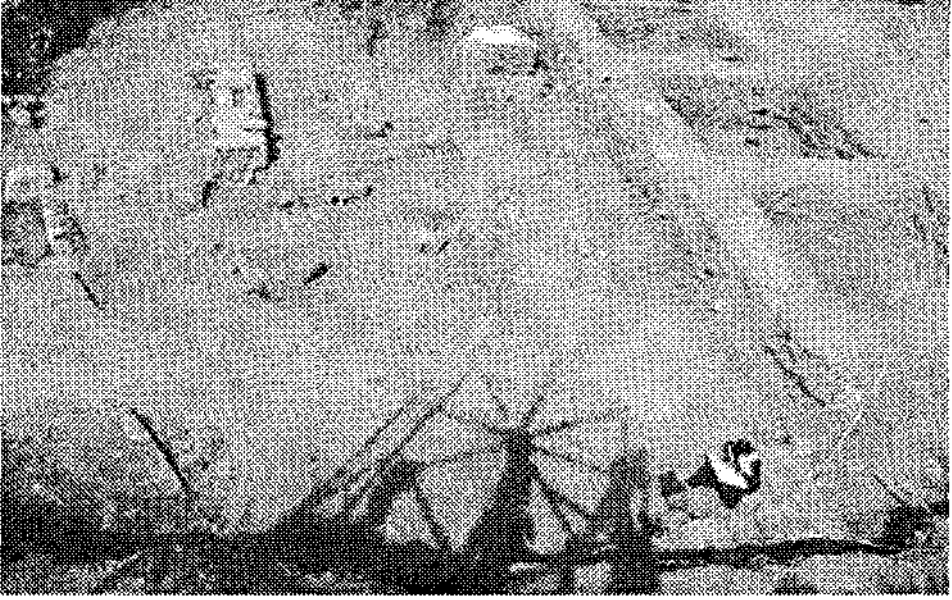
Resim 4: Kalkolitik yol ve *extra muros* yerleşmenin plânı

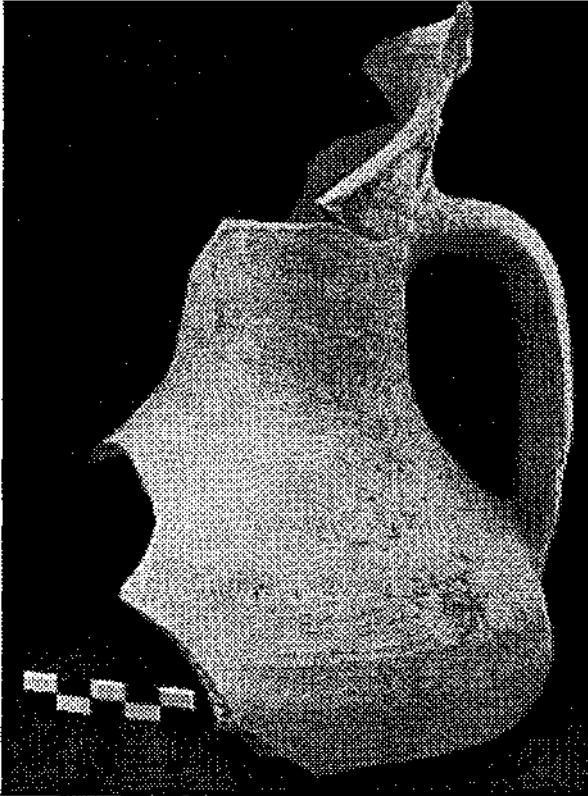
Resim 5: Höyüğün zirvesindeki Ortaçağ açmalarında, 2002 yılında kazılan bölümler

Resim 6: Örme paye ve *in situ* depo kapları

Resim 7: Kazıma ve renkli sır akıtma teknikli Ortaçağ seramikleri

Resim 8: Üzerinde Grekçe yazıt olan testi parçası